A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE LI. ÉVFOLYAM

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LI. ÉVFOLYAM

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM NYÍREGYHÁZA

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2009

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2009

Fõszerkesztõ:
Bene János

Szerkesztette:
Istvánovits Eszter Almássy Katalin közremûködésével

Angol fordítás:
Kulcsár Valéria

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: jam@jam.nyirbone.hu).
Felelõs kiadó: Bene János megyei múzeumigazgató
Készült 500 példányban, A/4 formátumban, 28,5 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelõs vezetõ: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

Megemlékezés

Kozma Mária
Jósa Jolán 9

Gyűjteménytörténet

Bene János
Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2008. évi munkájáról 11
Report on the activities of the Szabolcs-Szatmár-Bereg County Museum Directorate in 2008 30

Régészet

Németi János
A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluþcsoport 31
Hajdúbagos/Piºcolt-Cehăluþ Group 49

Horváth Ciprián
Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez (A levélmintákkal díszített kengyelek) 55
Some data on the problems of the damascened stirrups from the Age of Hungarian Conquest (Stirrups decorated with leaf pattern) 78

Jakab Attila
X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősima határából (M3-as autópálya 161. lelőhely) 79
10th-11th century cemetery at Nyíregyháza–Felsősima (Motorway M3, site 161) 124

Appendix
Szathmáry László
Az M3-as autópálya 161. lelőhelyén (Nyíregyháza–Felsősimán) feltárt X–XI. századi temető vázainak nem és kormeghatározása 148

Kelemen Imola
Az M3-as autópálya 161. lelőhely (Nyíregyháza–Felsősima) állatcsontjainak elemzése 151
Analysis of animal bones from Motorway M3 site 161 (Nyíregyháza–Felsősima) 154

Romát Sándor
Kaplony–Királyföldek. Adalékok egy földvár kérdésköréhez . 157
Cãpleni–Királyföldek. Data on a hillfort 163

Néprajz

Bóna Bernadett
Megőrzött, megmaradt és újabb típusú ablakok Rápolt községben 169
Preserved, survived and new type windows in the village of Rápolt 202

D. Rácz Magdolna
Adatok az Észak-Tiszántúl népi táplálkozásához 205
Traditional nutrition culture and households in Northeast Tisza Region 227

Történelem, helytörténet

Néző István
Egy humanista főpap. Várday Ferenc élete és tevékenysége . 231
A humanist prelate. Life and activity of Ferenc Várday 259

Báthori Gábor
Bethlen Gábor és a Porta kapcsolata
A török szövetség próbakövei: Lippa és a lengyel hadjárat 261
Connections between Gábor Bethlen and the Ottoman Empire. Touchstones of the Turkish alliance: Lippa and the Polish campaign 268

Ulrich Attila
Szervezkedés és katonai tevékenység a Wesselényi-mozgalom korai szakaszában 269
Conspiracy and military activity in the early phase of the Wesselényi-movement 280

Zsoldos Ildikó
Az 1905-ös és az 1906-os szabolcsi választások és győzteseik 281
Elections and their winners in Szabolcs County in 1905 and 1906 309

Bene János
Huszársorsok ezüst cigarettatárcákon 311
Hussar life stories at silver cigarette cases 326

Papp D. Tibor
„A bevezetés a kocsmológiába" című kutatás zsidó kocsmákról szóló része, különös tekintettel a XIX. századi Nyíregyházára 329

Művészettörténet

Terdik Szilveszter
Kaplony monostorának újjáépítése Károlyi Sándor (1669–1743) korában 335
Reconstruction of the Kaplony monastery in the age of Sándor Károlyi (1669–1743) 368

Madár Xiména
A nyíregyházi Hősök szobra 371
Memorial of Heroes in Nyíregyháza 382

Dr. Jakó János
Jósa András emléke a numizmatikában 383
Numismatic commemorations of András Jósa 392

Cservenyák László
100 éve született Kertész Klára keramikusművész (Tiszakóród 1909. ápr. 30. – Budapest 1997. jan. 21.) 393
Centenary of the birth of ceramist Klára Kertész (Tiszakóród 30 April 1909 – Budapest 21 January 1997) 399

Természettudomány

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József
Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége 401
The 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor . . 410

Könyvismertetés

Istvánovits Eszter
Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból II.
Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez
[Schätze aus den Archiven II. Beiträge
zur frühvölkerwanderungszeitlichen Archäologie Europas.]
Martin Opitz Kiadó, Budapest 2008. 138 p. 40 ill. 419

Jakucs János
János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report
Published by János Makkay, Budapest 2008.
Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III:
The small finds. 591 p. 521 ill. 423

Vofkori Mária
A város arcai. Négy könyv Kolozsvárról 431

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2008. évi publikációi
(Összeállította: Riczu Éva) 437

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister – Concordance of gepgraphic names 445

Rövidítések
Abkürzungen – Abbreviations 449

Jósa Jolán*

Kozma Mária

A gyógyászatban érzéstelenítõként használt kokain, amelyet a kokalevél tartalmaz, amúgy veszedelmes kábítószer, amely Dél-Amerikából vándorolt Európába. Dél-Amerika indiánjai éhség- és szomjúságérzetet csökkentõ, élénkítõszer gyanánt rágják a kokacserje leveleit. (A coca, azaz Erythroxylon coca neve a népszerû coca-colában is szerepel, amelyet John Pemberton atlantai gyógyszerész készített patikaszerként – fõ alapanyaga a kóladió magja – migrén, hányás és hasmenés ellen, és 1886-ban kezdte árusítani üdítõitalként.)

Jósa Jolán 1905–1907 között járta be Dél-Amerika tájait. Magyar nyelvterületen az egyik elsõ (az is lehet, hogy legelsõ!) ismeretterjesztõ, helyszíni tudósítás a dél-amerikai kokacserjérõl az õ tollából származik. Érdekes, hogy hosszú cikkében – legalábbis az általam olvasottban (JÓSA 1933.) – egyetlen szó sem esik a kokainról, sem kábítószer voltáról, pedig a kokainizmus híre (és nem csak) a két világháború közötti idõben meglehetõsen elterjedt volt. (Ez annál is meglepõbb, mert ha neki nincsenek is orvosi ismeretei, mégis családi környezete közel állt a gyógyászati témához, hiszen édesapja vármegyei fõorvos volt és – mint tanulmányai, értekezései igazolják – archeológiával, valamint orvostörténettel is foglalkozott; nagy érdeme a Szabolcs megyei múzeum létrehozása, amely késõbb fölvette a nevét.)

„A vidékek egzotikumát egy pálmának és általában cocának nevezett növény adja meg” – írja Jósa Jolán. *„Erdõkbe, ligetekbe verõdik, de még a pampák, a végtelen fûtenger egyhangúságát is oázisként bontja meg. A paraguayi fel sem tudja fogni, mit jelent számára ez a fûfa. Nem is szívesen tûri meg házacskája közelében. Mert kacérkodik a mennykövekkel. Fiatal korában tollazatos lombsátora villámcsalogató. Minden levélszála az ég felé kíváncsiskodik, mintha egyenként és játékos kedvvel csalogatná le a mennybéli parittyákat. Meg is adják az árát: általuk csap a fûfába az égi harag. Amint idõsödnek, talán szégyenkeznek a pórul járt merészség miatt és megadással most már a biztonságosabb föld felé konyulnak…*” Ezután következik aztán a „fûfa” részletes leírása, virága, lombja, termése, sokrétû fölhasználása: *„Szükség idején valóságos éléstára ez a fûfa az embernek. Ilyenkor szárított torzsája lisztnek õrölve tápláló lisztpótlék. Gyümölcsének húsát is megbecsülik. A friss nedvdús torzsa még bõség idején is kedves salátának való, magva pedig a lakosságnak kifogyhatatlan bõségszaruja. Tartalma hat tizedrészben tiszta, finom, mellékíz nélküli növényi olaj. A paraguayi ebben az olajban sütögeti egyik nemzeti eledelét, a szép, fehér mandióka lisztbõl kavart lepényt, a chipát, amit tojással és apróra vágott zöldséggel elõbb elhabarva, tortillának nevez…*”

Jósa Jolán 1881-ben született a Szabolcs megyei Nagykállón. Kisvárdán tanult, tanítónõi oklevelet szerzett. Hazatérve, apja vármegyei fõorvosi hivatalában dolgozott, mint a fúrt kutak

* Utánközlés Kozma Mária: Jósa Jolán. *Hargita Népe* III: 193. 2001. augusztus 18., illetve Kozma Mária: Nõk (is) az idõben. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2008. alapján.

vegyelemzõje. Férjhez ment br. Babarczy Jenõhöz, akivel Paraguayba költözött. Mint útleírásában megjegyzi, *„a Magyar Nemzeti Múzeum számára is gyûjtögettem tücsköket, bogarakat. Bolyongásaimban eljutottam õserdõkbe, õsmezõkbe, folyópartra, pampák szélére*". Ez a megfogalmazás valójában túlzottan szerény. Jósa Jolán ugyanis mielõtt elutaztak volna Paraguayba, preparálni tanult és gyûjtését nagyon is célirányosan végezte a Nemzeti Múzeum felkérésére, a múzeum állattára számára. Két év alatt mintegy hét ládányi anyagot gyûjtött össze, amelyet hazatérte után ki is állított. Máriaradnán tanítónõ, 1916–1919 között a budapesti Néplap munkatársa, beiratkozik az egyetemre, a Nyírvidék c. lap munkatársa. Közben elválik elsõ férjétõl, majd férjhez megy dr. Viciu Quintiliushoz, Székelyhíd fõszolgabírájához. Jósa Jolán zeneszerzéssel is foglalkozott, színdarabot ugyancsak írt. Cikkei, útleírásai fõleg Dél-Amerikáról szólnak, az ottani emberek szokásairól, hagyományairól, s mint ilyenek, néprajzi jelentõségük számottevõ, de a növény- és állatvilágról szóló ismeretterjesztõ írásai is kedvenc olvasmányai voltak népes olvasótáborának negyedszázadon át. Paraguayról írott kb. 500 oldalas mûve kéziratban lappang.

Irodalom

JÓSA 1933.

Jósa Jolán: A Mbocayá. (Séták a nagyvilágban.) *Új Idõk* XXXIX: 23. 1933. 718–719.

Kozma Mária

Pallas-Akadémia Könyvkiadó
530210 Csíkszereda
Petõfi u. 4.
e-mail: pallas@clicknet.ro

Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2008. évi munkájáról

Bene János

1. Bevezetés

A 2008. év a Múzeumigazgatóság életében nagy fordulópontot jelentett. A lassan két éve tartó belsõ rekonstrukciós munkák befejeztével, május 16-án, a Múzeumi Világnap alkalmából újra megnyitotta kapuit a Jósa András Múzeum. Az elsõként elkészült tárlatot, a Kovács–Péchy gyûjteményt dr. Hatházi Gábor, az OKM Közgyûjteményi Fõosztályának szakmai fõtanácsadója és Seszták Oszkár, a megyei közgyûlés elnöke nyitotta meg.

2008. június 20-án a Múzeumok Éjszakájának elõzeteseként nyíltak meg a Jósa András Múzeum új állandó kiállításai:

Benczúr Gyula emlékkiállítás
Én elmentem a vásárba – néprajzi kiállítás
Õsi mesterek nyomában – régészeti kiállítás
Jósa András emlékkiállítás
Sárga ördög – trezorterem

Az OKM Alfa program hozzájárulásával felépített kiállításokat Schneider Márta, az OKM szakállamtitkára és Seszták Oszkár, a megyei közgyûlés elnöke nyitotta meg. Másnap, június 21-én nagy látogatottsággal a Jósa András Múzeum „hosszú éjszakát” rendezett.

Szeptemberre – szinte csak belsõ erõbõl – készült el a Jósa András életét és munkásságát bemutató film (operatõr: Linzenbold Attila, szakértõk: Istvánovits Eszter, Ratkó Lujza és külsõsként dr. Jakó János). Díszbemutatója szeptember 16-án volt, melyen részt vett Seszták Oszkár, a megyei közgyûlés elnöke, dr. Pikó Károly, a Jósa András Megyei Oktató Kórház fõigazgató-fõorvosa, valamint Jósa András unokája és dédunokája is.

December 1-jén a Megyeházán hármas ünnepséget tartott a múzeum: 140 éve alapították a múzeumot, 90 éve hunyt el a múzeumalapító, dr. Jósa András és 50 éve folyamatosan jelent meg a Jósa András Múzeum Évkönyve. A bensõséges ünnepség a temetõben a megyei önkormányzat és a Jósa András Megyei Oktató Kórház részvételével közös koszorúzással folytatódott, majd a kórházban tartott ünnepséggel végzõdött.

December 16-án múzeumunk kezdeményezésére emléktáblát avattunk a múzeumalapító, dr. Jósa András nagyváradi szülõháza helyén álló épületen. A megyei múzeum delegációján kívül az ünnepségen részt vett Seszták Oszkár, a megyei közgyûlés elnöke és dr. Pikó Károly, a Jósa András Megyei Oktató Kórház fõigazgató-fõorvosa is.

December 19-én nyitottuk meg az Ikonok címû kiállítást, melyet megtisztelt Seszták Oszkár megyei közgyûlési elnök, Kocsis Fülöp görög katolikus megyéspüspök és Kozma Péter, a megyei közgyûlés alelnöke.

Az OKM Alfa programjának pályázatán a Jósa András Múzeum az új katonatörténeti kiállításra 10 millió forintot nyert. A megvalósítás határideje 2009. elsõ fele volt. A kiállítás a pályázati szerzõdésben foglaltaknak megfelelõen 2009. június 20-án, a Múzeumok Éjszakáján nyílt meg. Fõ kivitelezõje a nyíregyházi Máté és Máté Faipari Kft. volt, a múzeum részérõl a tervezésben és a kivitelezésben Madár Xiména, Havasi Dóra Zita, Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes, Mohácsi Endre, Svéda Csaba, Tóbiás Tamás, Szabó Tamás és Boros György vett részt.

A Sóstói Múzeumfalu szintén az OKM Alfa program keretében az újlétai uradalmi magtár elsõ ütemének felépítésére 15,2 millió Ft-ot nyert. A beruházás megvalósítását a megyei önkormányzat felügyelte, s a szerzõdés szerint 2009. június 30-ra kellett befejezõdnie.

Szintén a Múzeumfalu az Országos Kertbarát Szövetség pályázatán a hagyományos növények hagyományos módon történõ termesztésével I. helyezéstért el. (A fõdíj egy önjáró fûnyíró volt).

Szakmai elismerést jelent, hogy Páll Istvánt felkérték az OKM által meghirdetett Tájházak a közösségért pályázatra beérkezett pályázatok szakmai elbírálására és a nyertes pályázatok végrehajtásának monitorozására.

Nagy kitüntetés érte 2008-ban a vásárosnaményi Beregi Múzeumot. Pályázatot nyújtott be az Év múzeuma 2007 címre, s elnyerte a Nemzeti Múzeum különdíját a Tomcsányi kastélyban rendezett színvonalas kiállításokért. A díj ünnepélyes átadására a Múzeumok Majálisa rendezvény keretében 2008. május 17-én került sor.

A Beregi Múzeumot 2008-ban két patrónus, Gombita Sándor és dr. Tomcsányi Pál felesége komoly adományozásokkal segítette.

A mátészalkai Szatmári Múzeumban az év egyik legjelentõsebb eseménye a három évvel ezelõtt átfogó mûtárgyvédelmi program keretében elkezdett modulrendszerû mûtárgytároló blokk építésének befejezése. A két szakaszban megvalósított beruházás eredményeként a múzeum tetõterében 260 négyzetméter beépített alapterületû szekcionált mûtárgyraktárat alakítottunk ki. Ezzel hosszú távra megvalósult mûtárgyaink szakszerû tárolása. A beruházás összköltsége 7.000.000,– Ft. Az ár értékarányáról a beruházást ellenõrzõ hatóság elismerõen nyilatkozott.

Nagy sikere volt az immár hagyományossá vált Múzeumok Éjszakája rendezvénynek. Jelentõségét növelte, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzati Hivatal is csatlakozott a rendezvényhez annak apropójából, hogy 120 évvel ezelõtt Magyarországon elsõként Mátészalkán gyulladt ki a közcélú elektromos világítás. E technikatörténeti eseményre villamosítástörténeti kiállítással, emléktábla avatással, konferenciával emlékeztünk. A rendezvényt avatóbeszédével megtisztelte Seszták Oszkár, a megyei közgyûlés elnöke.

A vajai Vay Ádám Múzeumban a 2008. év legfontosabb szakmai programja az a tudományos konferencia volt, melyet Esze Tamás halálának 300. évfordulójára szerveztünk Tarpa Nagyközség Önkormányzatával. Az ülésszakon elõadást tartott – a többiek között – R. Várkonyi Ágnes, Köpeczi Béla, Kovács Árpád. Az eseményt Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyûlés elnöke nyitotta meg.

Az önállóan rendezett programok közül kiemelkedett a II. Rákóczi Ferenc születésének 332. évfordulójára szervezett ünnepségsorozat, melyen az ünnepi szónok dr. Szili Katalin, a Magyar Országgyûlés elnöke volt.

2. Személyi, szervezeti változások

2008. július 1-jével a megyei múzeumigazgató tisztére pályázat útján a megyei Közgyûlés 2008. március 6-i ülésén jelen dolgozat íróját, a történeti osztály korábbi osztályvezetõjét választotta meg. Az átadás-átvétel 2008. június 30-án Gergely Zsolt, a megyei önkormányzat osztályvezetõ helyettese és Czakóné Udud Zsuzsanna vezetõ fõtanácsos jelenlétében történt meg. Augusztus 1-jétõl Ulrich Attila numizmatikus kapott kinevezést a történeti-közmûvelõdési osztályvezetõi tisztre, november 1-jétõl pedig Cservenyák László, a Szatmári Múzeum igazgatója látja el a néprajzi osztály osztályvezetõi feladatait.

2008. július 1-jétõl Szabó Sarolta a nyírbátori Báthori István Múzeum igazgatója, Baloghné Szûcs Zsuzsanna néprajzos-történész pedig a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum megbízott igazgatója lett.

2008. május 5-tõl Bóna Bernadett néprajzos-muzeológus, július 1-jétõl Cservenák László mûvelõdési menedzser, Mohácsi Endre történész-muzeológus, augusztus 1-jétõl Babolcsi Andrea régész, a koordinátori feladatokkal megbízott kolléga, november 1-jétõl a nyírbátori Báthori István Múzeumban Báthori Gábor történész-muzeológus, a vásárosnaményi Beregi Múzeumban pedig Varga János múzeumpedagógus nyert kinevezést.

A megyei múzeumigazgatónak ebben az évben nem volt helyettese, mivel Pappné Kurucz Katalin helyettesi megbízását Dám László megyei múzeumigazgató 2008. február 1-i hatállyal visszavonta, Szabó Sarolta pedig a nyírbátori múzeum igazgatóságát pályázta meg.

Az év során szülési szabadságra távozott Almássy Katalin régész, Dankóné Németh Erika restaurátor, Deákné Vattai Olga gyûjteménykezelõ, Vécseiné Lakatos Bernadett múzeumpedagógus és Bak Zsuzsanna gyûjteménykezelõ. Helyettesítésüket megoldottuk. Gyesrõl visszatérve újra munkába állt Simonné Asztalos Henrietta adattáros.

2008 nyarán a megyei önkormányzat értékesítette a kótaji Ibrányi-Fráter kúriát, így december 31-el Dobránszky Béláné gondnokunkkal közös megegyezéssel a munkaszerzõdést felbontottuk.

Pilipkó Erzsébet, a nyírbátori Báthori István Múzeum igazgatója tavasszal áthelyezéssel a veszprémi Bakonyi Múzeumba távozott.

A megyei múzeumigazgatóság engedélyezett létszáma 2008-ban 101 fõ volt. Az új dolgozók kinevezésével a megengedett létszámon belül maradtunk.

Az SzMSz-ben foglaltak alapján mûködtek a vezetés munkáját segítõ testületek. A Közalkalmazotti Tanács 2008-ban tárgyalta az új kollektív szerzõdés tervezetét, elfogadását 2009 januárjára idõzítettük. Összdolgozói értekezletet tartottunk 2008. július 28-án, igazgatói értekezletet pedig a mátészalkai Szatmári Múzeumban 2008. december 17-én.

3. Elismerések, kitüntetések

2008. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere Bencs László aranyéremmel és emléklappal tüntette ki Lakatos Sarolta igazgatónõt, a nyíregyházi Kállay Gyûjtemény vezetõjét.

Ulrich Attila 2008 és 2011 közötti idõszakra elnyerte az MTA Bólyai János Kutatási Ösztöndíjat.

A Rotary International május hónapban a világszervezet legnagyobb kitüntetését, a „Paul Harris díjat” adományozta Cservenyák Lászlónak, a mátészalkai Szatmári Múzeum igazgatójának, akinek augusztus 20-án Mátészalka Város Képviselõ Testülete Mátészalka tudományos és kulturális

közéletében kifejtett kimagasló, hosszantartó tevékenységéért „Pro Urbe” kitüntetést adományozott. Ugyancsak õt a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrend titkos szavazással tagjának választotta.

4. Gyûjteményi munka

a. Régészet

2008-ban a Jósa András Múzeum Régészeti Osztályának munkatársai összesen 1429 napot töltöttek terepen. Ez a szám az ásatásokon (fõleg a MOL lelõhelyek feltárása, Szakoly–Bioerõmû, Nyíregyháza–Aldi áruház, Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár agyagbányája, Nyíregyháza–Örökösföldi sportpálya, Kisvárda–Aldi áruház, Nagykálló– Ipari park), terepjárásokon, helyszíni szemléken, régészeti szakfelügyeleteken és mûszeres (fémkeresõ) kutatásokon töltött napokból tevõdik össze.

58 régészeti hatástanulmány készült el 2008-ban.

A legkiemelkedõbb tárgyegyüttesek közé tartozik egy rézkori depó Bökönybõl, egy IX. századi avar temetõ anyaga a MOL 23. lelõhelyrõl és egy avar temetõ a Tiszavasvári–Wienerberger agyagbányából.

A kisvárdai Rétközi Múzeum régészeti gyûjteménye a nyírtassi Földgáz Erõmûnél végzett terepbejárás eredményeként mintegy 200 darabbal gyarapodott.

b. Néprajz

A Sóstói Múzeumfalu évi gyarapodása 559 db volt, köztük hiánypótló tárgyegyüttesek a nyíregyházi tirpák viseletek, a Felvidékrõl áttelepített fiatalasszony viselete, a nyíregyházi Gunyecz-féle szikvízüzem és egy máriapócsi tejbegyûjtõ állomás eszközkészlete és bútorai, valamint egy újfehértói fodrászmûhely felszerelési tárgyai.

Náddal újrafed(et)tük a vámosoroszi sütõházat, a besztereci porta árnyékszékét, a nyírpilisi cigánykunyhót, felújíttattuk a méhteleki fáskamra, a túristvándi csûr tetõhéjazatát, a barabási kocsma deszka-, a paszabi porta nád- és vesszõkerítését. A kállósemjéni portára áttelepítettük a nyírgyulaji szikvízüzemet. Két fejfával kiegészítettük a temetõt. Tisztító meszelés, faljavítások egész évben folytak.

A nyírbátori Báthori István Múzeum évi gyarapodása 11 tárgy.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum 2008-ban 52 darabbal gazdagodott: egy „úri cipész” teljes szerszámkészlete, gyermek, felnõtt nõi és férfi csizma és cipõ sámfái és jellegzetes háztartási faeszközei ajándékként kerültek be Kósa Barnabásné Szûcs Katalintól.

A kisvárdai Rétközi Múzeum néprajzi gyûjteménye 15 egységgel szaporodott.

A mátészalkai Szatmári Múzeum gyarapodása egy öntöttvas kályha, egy Cziráky szán, egy garnitúra vesszõbútor.

A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum történeti és néprajzi gyûjteményének gazdagodása 310 tárgy. Balogh Lászlóné, szül. Gombás Ilona múzeumunknak adományozta édesapja, a múzeumalapító Gombás András szellemi hagyatékát, mely megközelítõleg 80 kéziratból és 100 kötetbõl áll.

c. Új- és legújabbkor

A Jósa András Múzeum helytörténeti gyûjteménye 121 darabbal gyarapodott. Kiemelkedõ egy Hadik-címeres cigarettatárca, fedlapjára ráépítve egy orosz géppuskatöltény,[1] az I. világháború elõtti nyíregyházi állomásparancsnokság német nyelvû réz pecsétnyomója, valamint a nyíregyházi Korona Szálló régi porcelán szappantartói.

[1] Leírását ld. Bene János tanulmányában a jelen kötetben!

A történeti dokumentumgyûjtemény gyarapodása 2008-ban 188 darab, közöttük 71 darab színes sztereó fotó, dr. Kardos István volt városi kultúrtanácsnok iratai és régi nyíregyházi képes levelezõlapok.

A numizmatikai gyûjtemény gyarapodása 251 érem a kisnaményi lelet feltárt anyagából. Ez az együttes az utóbbi 30 év legnagyobb számú éremlelete.

A képzõmûvészeti gyûjtemény éves gazdagodása 11 darab. Kiemelkedõ darabja Székhelyi Edith két festménye.

Az iparmûvészeti gyûjtemény szaporulata 6 tárgy.

Az irodalomtörténeti gyûjtemény szerzeménye 18 tétel.

A nyíregyházi Kállay Gyûjtemény 2008. évi gyarapodás 2432 darab, valamennyi ajándékként. Közülük 617 db könyv és folyóirat. Kiemelkedõ tétel dr. Bernáth Zoltán ajándéka (1128 db irat, fotó és könyv), valamint Kállay Dénes adománya (1248 db). Kállay Dénes 574 kötet könyvet és 263 agancsot, tartozékaival együtt 674 darabot adományozott.

A nyírbátori Báthori István Múzeum helytörténeti gyûjteménye 41 darabbal gyarapodott ajándékozás révén, ebbõl 39 db határõr egyenruha. A történeti dokumentum gyûjtemény 2 tétellel növekedett: a Báthori István Múzeum elsõ állandó kiállításának díszkötéses vezetõjével, valamint a Nyírbátor várost bemutató, szintén díszkötéses kötettel. – A képzõmûvészeti gyûjteménynek 12 db bronzérmét ajándékoztak, közülük 11 darab Tóth Sándor, 1 db Nagy Lajos szobrászmûvész munkája. Az iparmûvészeti gyûjtemény egy sárkány címeres bõrtokkal gazdagodott.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum iskolatörténeti gyûjteménye Hübner: Bibliabéli szent históriák (1840) tankönyvvel gyarapodott. Ezt a tankönyvet több mint 150 éven át használták a falusi népiskolák. A történeti dokumentum gyûjteménybe 2008-ban mintegy 150 tételnyi újdonság került, mely két részbõl tevõdik össze. Részben Szabó Gyula volt tarpai református lelkész hagyatéka özv. Szabó Gyuláné ajándékaként, részben pedig a Gacsó László által alapított fehérgyarmati gimnázium vidéki diákjainak kézimunka mintagyûjtései Gacsó Annamáriától és Gacsó Gabriellától.

A kisvárdai Rétközi Múzeum történeti gyûjteményének gyarapodása 81 db. A képzõmûvészeti gyûjteménybe egy Pál Gyula festmény került.

A mátészalkai Szatmári Múzeum képzõmûvészeti gyûjteménye 4 festménnyel lett gazdagabb.

A vajai Vay Ádám Múzeum 24 képzõmûvészeti alkotással szaporodott.

d. Nyilvántartás

Az egyes gyûjteményekben folyamatos volt a leltározás, illetve a számítógépes nyilvántartás a magánfejlesztésû Ariadne programon.

A nyíregyházi Kállay Gyûjtemény mûködési engedélyének (2007. november 9.) kiadásához a Közgyûjteményi Fõosztály feltételül szabta a tárgyak és írott források városi és megyei tulajdon szerinti megbontását és nyilvántartását. Az anyagok kettéválasztásának alapelve az volt, hogy mindaz, ami 2003. december 31-ig érkezett, városi tulajdonú, a 2004. január 1-tõl átvett anyagok pedig a törzsanyagot képezik. A megbontással egyidejûleg Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere 2007. szeptember 28-án 50 év idõtartamra letétbe helyezte a Kállay Gyûjteményben a tulajdonukban lévõ anyagokat.

e. Gyûjteményrendezés, revízió

A Jósa András Múzeumban a felújítás befejezésével a raktárak, a restaurátor mûhely, adattár, könyvtár végleges helyére költözött. A költöztetési munkában valamennyi kolléga részt vett.

Pályázat útján gurulópolcos tömör raktározás valósult meg a könyvtári és adattári raktárakban, a képzõmûvészeti raktárban pedig a festmények korszerû tárolását lehetõvé tevõ guruló állványok beépítésére került sor.

A vásárosnaményi Beregi Múzeumban a Tomcsányi kastély átadásával és megnyitásával 2008-ban lehetõvé vált az iskolatörténeti kiállítás és raktár átköltöztetése a város tulajdonát képezõ és felújításra szoruló Eötvös kúriából a régi múzeumépületbe, a Máthé kúriába, ahol a kiállítások átköltöztetésével hely szabadult fel.

A mátészalkai Szatmári Múzeumban az új mûtárgytároló blokk berendezéséhez az NKA támogatásával Hunflex polcrendszert vásároltunk, amely október hónapban az építkezés befejezése után beépítésre került a mûtárgyraktárakban. Mind a képzõmûvészeti, mind az irattári anyag új raktárba került.

f. Adattári munka

A Jósa András Múzeum régészeti adattárában 112 tétel került leltárba. Simonné Asztalos Henrietta elkészítette a leltározott adattári anyagok mutatóját. A történeti adattár gyarapodása 33 tétel volt. A fotólaborban 4364 digitális file, kép vagy grafika készült.

A Sóstói Múzeumfalu fotó- és videótárának éves gazdagodása 3865 db digitális felvétel.

A Kállay Gyûjteményben 2008-ban 270 leltári számon 397 db fotót leltároztak, amellyel az összes adattári beleltározott fotó száma 3802 db-ra emelkedett.

A Báthori István Múzeum adattárának gyarapodása mindössze 4 tétel volt.

A Beregi Múzeumban 2008-ban 700 digitális felvétel készült. Tárolásuk számítógépen és CD lemezen történt. Folyamatosan digitalizálták a dia-gyûjteményt.

A Szatmári Múzeum adattári állománya 1252 tétel.

A Vay Ádám Múzeum adattári gyarapodása 45 darab volt.

g. Könyvtár

A Jósa András Múzeum könyvtári állományának növekedése 499 db. A Corvina-rendszeren bevitt rekordok száma 2804.

A Sóstói Múzeumfalu az év során 114 egységgel növelte könyvtári állományát. Valamennyit beleltározták, katalóguscédulával látták el.

A Kállay Gyûjteményben 2007 novemberében kezdõdött a könyvtár anyagának átleltározása, melyet 2008 végéig sikerült befejeznünk. E szerint Nyíregyháza város tulajdonát képezi 4184 db beleltározott tétel. A beleltározott törzsanyag 5986 db.

A Báthori István Múzeum könyvtári gyarapodása 43 tétel, a Beregi Múzeumé 25 db, a Rétközi Múzeumé 43 db, a Szatmári Múzeumé 62 kötet, a Vasvári Pál Múzeumé 21 tétel, végül a Vay Ádám Múzeumé 32 egység.

h. Mûtárgyvédelem

A Jósa András Múzeum restaurátor mûhelyében 76.669 tárgyat tisztítottak meg, 3902 darabot konzerváltak, 9117 darabot restauráltak. Munkájukhoz tartozott az állandó kiállítások teljes anyagának restaurálása. E mellett sor került a Kovács–Péchy gyûjtemény teljes anyagának restaurálása.

A humán csonttani leletek közül 21 esetben került sor manuális vagy számítógépes rekonstrukcióra.

Megtörtént a Sóstói Múzeumfalu faanyagának, a Báthori István és a Vasvári Pál Múzeum néprajzi fémanyagának tisztítása és konzerválása, valamint a Báthori István Múzeum bõr- és textilanyagának konzerválása.

5. Tudományos tevékenység

Istvánovits Eszter részt vett a Magyar Régész Szövetség szerkesztésében kiadott Régészeti normatíva I. kötet összeállításában.

A Jósa András Múzeumban tudományos kerekasztal beszélgetésre került sor, melynek vitaindító elõadását Bálint Mariann, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Debrecen Regionális Irodájának munkatársa tartotta Árpád-kori településekrõl.

Az Országos Honismereti Konferencián a határmenti és határokon átívelõ honismeretiközmûvelõdési kapcsolatokról esett szó szeptemberben a Jósa András Múzeum falai között.

A Debreceni Egyetemmel és a Báthori István Múzeummal közösen rendeztek a Jósa András Múzeum munkatársai nemzetközi konferenciát Báthory Gábor és kora címmel.

Októberben került sor a VI. középkori egyházi építészet Erdélyben konferencia megrendezésére. Az összejövetel társszervezõje a szatmárnémeti Területi Múzeum volt.

Novemberben a reneszánsz évét köszöntöttük egy közösen szervezett konferenciával a Báthori István Múzeummal.

December 1-jén sor került a hagyományos „Jósa András Múzeum Napjára" a Megyeháza dísztermében, ahol nagy számban jelentek meg múzeumunk barátai és támogatói az elõadásokon.

A Sóstói Múzeumfaluban szeptemberben tartották a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáját.

Ugyancsak szeptemberben került sor a Beregi Múzeumban a mûvészi vasöntvény gyûjtõk országos találkozójára.

Tudományos disputa helyszíne volt májusban a Vasvári Pál Múzeum. Tiszavasváriban a városi önkormányzattal és a Vasvári Pál Társasággal közösen került sor ennek megrendezésére.

Májusban adott helyet a Vay Ádám Múzeum az Esze Tamás és Tarpa c. tudományos konferenciának, melynek másik színhelye Tarpa volt.

Múzeumigazgatóságunk munkatársai jó néhány konferencián vettek részt, s több elõadással képviselték tudományos mûhelyünket. Így Debrecenben a „Sötét idõk" konferencián Lukács József és Scholtz Róbert „Újabb adatok a nyíri Mezõség késõ népvándorlás kori településtörténetéhez" címmel, illetve Jakab Attila Bálint Mariannal, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársával „Beszámoló a Tiszadob–Sósszéken végzett ásatásról" címmel tartott elõadást.

Az Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology konferencia sorozat On the Road to Reconstructing the Past megnevezésû összejövetelén Budapesten Almássy Katalin, Istvánovits Eszter és Veszprémi László „On the cooperation of GIS and archaeology in Szabolcs-Szatmár-Bereg County (North-East Hungary)" címmel adott elõ.

Az Õsrégészeti Társulati Közgyûlésén Budapesten Kurucz Katalin, míg júniusban a Régészeti és Mûvészettörténeti Társulat 2008. évi Vándorgyûlésén Szatmáry László képviselte intézményünket.

A Régészeti és Mûvészettörténeti Társulat májusi ülésén Budapesten Jakab Attila „Tatárjárás kori kincsleletek Északkelet-Magyarországon." címû prezentációját láthatta a közönség.

A Magyarok VII. Világkongresszusán Budapesten Szathmáry László a „Helyi népesség – honfoglaló magyarok"-ról beszélt társszerzõjével, Kõvári Ivettel, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársával.

Nagyhalászon, a Rétközi napok keretében szeptemberben Istvánovits Eszter a császárkori barbárokat mutatta be a Rétközben; Németh Péter a Mohácsi vész elõtti Nagyhalászról beszélt; míg Jakab Attila társszerzõjével, Jankovics Norberttel, a szentendrei Ferenczy Múzeum munkatársával a nagyhalászi Pusztatemplomot elemezte.

Ez utóbbi elõadást ismételték meg az elõadók a reneszánsz éve jegyében Nyírbátorban a Bátori családról és a vár helyreállításáról rendezett konferencián.

A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyûlésére Budapesten került sor, ahol a közönség meghallgathatta Szathmáry László „Szarmaták az Észak-Tiszántúlon" elõadását. Társelõadók: Furka Tünde – Marcsik Antónia – Kõvári Ivett – Csóri Zszsanna. Ugyancsak Szathmáry László beszélt az Észak-Hajdúság X–XIII. századi demográfiai profiljáról (társelõadók: János István – Kiss Ferenc – Hüse Lajos), a tipológiai szempontokról az Alföld õskori népességeinél (társelõadók: Kõvári Ivett – Csóri Zsuzsanna), valamint a klímaváltozásról és a klímaváltoztatásról.

A Barbarikumi Társaság 5. konferenciáján, Miskolcon Scholtz Róbertet hallgathatták meg a résztvevõk „Újabb adatok a Nyíri Mezõség szkíta kori településtörténetéhez" címmel.

A Népvándorlás kor Fiatal kutatóinak XIX. konferenciáján Pintye Gábor mondta el gondolatait egy elfelejtett sírról, avagy a Szeged–kundombi avar temetõ „különcérõl".

November 14–15-én Tegularium címmel Dombóváron rendeztek konferenciát, ahol Jakab Attila „Középkori téglaégetõ kemencék Magyarországon" címmel adott elõ.

A Régészeti Osztály dolgozói a felsoroltak mellett 2008 folyamán további 18 elõadást tartottak közintézményekben, iskolákban.

Putnokon a Gömör néprajza c. négy kötetes monográfia megjelenése alkalmából rendezett tudományos konferencián képviselte intézményünket Dám László.

Ratkó Lujza elõadást tartott a „Csak tiszta forrásból..." A hagyomány átörökítésének módszertana címû Kárpát-medencei nemzetközi konferencián Tuzséron „A néphagyomány mai helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében" címmel, majd Debrecenben, táncoktatók részére „Felsõ-Tiszavidéki népviseletek" címmel, szeptemberben Békéscsabán megyei táncpedagógus továbbképzésen „A nagyböjti karikázó"-ról, végül októberben Gyõrött, táncoktatók részére „A Nyírség táncélete" címmel.

Bodnár Zsuzsanna, a Sóstói Múzeumfalu munkatársa „A tritikálé és a rozs termesztése és hasznosítása napjainkban" c. konferencián Kisvárdán megtartott elõadásának címe: „A kenyér jelentõsége a magyar ember életében", a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján Nyíregyházán, a Sóstói Múzeumfaluban: „A tájházak berendezése – hiteles és élményszerû berendezés", a „Határmenti és határokon átívelõ honismereti – közmûvelõdési kapcsolatok Országos Konferenciáján", Nyíregyházán: „Szabolcs-Szatmár-Beregi régió épített és tárgyi emlékei a Sóstói Múzeumfaluban."

Bóna Bernadett, ugyancsak a Sóstói Múzeumfalu munkatársa a „Kultúraközi, etnikai, vallási és társadalmi folyamatok kutatása a Fekete-Körös völgyében" címû szimpóziumon Debrecenben, az egyetem néprajzi tanszékén tartott elõadást „Rítus – népi lakóépület – szimbolikus határ Köröstárkányban" címmel, majd szeptemberben a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján „Leltározás, raktározás" címmel, végül novemberben Budapesten az „Ablakok" címû nemzetközi szimpóziumon lépett föl.

Nagyné Bõsze Katalin, a Sóstói Múzeumfalu igazgatóhelyettese részt vett a „Tavaszi agrárszokások Kelet-Európában" c. konferencián Máramarosszigeten, a Magyarországi Tájházak Szövetsége éves konferenciáján Szennán. Elõadott a Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-magyarországi konferenciáján a ház körüli munkákról a tájházaknál.

Páll István**,** a Sóstói Múzeumfalu igazgatója a Szabadtéri Néprajzi Múzeumok konferenciáján Szombathelyen, a Vasi Múzeumfaluban tartott elõadást „Hagyományõrzés vagy folklórshow?" címmel. Õ is részt vett a „Tavaszi agrárszokások Kelet-Európában" c. konferencián Máramarosszigeten „Tavaszi népszokások Magyarországon" címû beszámolójával. Májusban a Hoffmann Tamás emlékülésen képviselte Intézményünket Szentendrén. A Magyarországi Tájházak Szövetsége kelet-

magyarországi konferenciáján szeptemberben elõadott a házilag elvégezhetõ állagmegóvási munkákról a tájházaknál. Még ugyanebben a hónapban a szabadtéri muzeológia 40 éve Magyarországon konferencián Zalaegerszegen adott elõ „Skanzenek-turizmus. Tudományos bázis – népszórakoztatás" címmel. Szeptemberben volt a Rétköz konferencia Nagyhalászon, ahol elõadásának címe „Kiss Lajos népi építészeti kutatásai a Rétközben" volt. Õ is részt vett a Magyarországi Tájházak Szövetsége éves konferenciáján Szennán. Miskolcon, a MAB székházban novemberben hallgathatták meg a táji pálinkákról – pálinkatájakról. Dombóváron novemberi elõadásának címe „A tégla a falusi építészetben, különös tekintettel az Észak-Tiszántúlra" volt.

2008-ban a Sóstói Múzeumfalu munkatársai a fentieken kívül 20 elõadást tartottak, 13 alkalommal vettek részt a Múzeumfalun kívüli rendezvényeken.

Szabó Sarolta, a nyírbátori Báthori István Múzeum vezetõje októberben részt vett a néprajzos muzeológusok továbbképzésén Lakitelken.

A vásárosnaményi Beregi Múzeum munkatársa, Hegedüsné Csiszár Gyöngyi elõadóként vett részt Ózdon a népmûvészeti konferencián, amelyen népi iparmûvészek, textilrestaurátorok és hímzõkör-vezetõk vettek részt. Elõadásában a Beregi térség archív kézimunkáit mutatta be.

A múzeum igazgatónõje, Felhõsné Csiszár Sarolta a mûvészi vasöntvény gyûjtõk országos találkozóján tartott elõadást „A Beregi Múzeum és Csiszár Árpád szerepe a háztartási mûvészi vasöntvény gyûjtésében" címmel, míg munkatársa Varga János Záhonyban, a Városi Könyvtárban beszélt a XX. század irodalmáról, a fejlõdésrõl, a 100 éves Nyugatról.

A mátészalkai Szatmári Múzeum vezetõje, Cservenyák László a „Szatmári szilvapálinka, Borsodi Madárka" c. konferencián tartott elõadást.

Baloghné Szûcs Zsuzsanna, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum vezetõje a Bihari Múzeumban Berettyóújfalun az óvodapedagógusoknak rendezett elõadássorozaton tartott prezentációt a „Langaméta Gyermekjáték Gyûjtemény és a Vasvári Pál Múzeum" címmel.

A Vaján, illetve Tarpán megrendezett Rákóczi konferencia egyik elõadója Ulrich Attila volt „Monetáris politika a XVII. század végi Magyarországon" címmel. Ugyancsak õ Báthory Gábor ecsedi uradalmáról ejtett szót a Debrecenben, illetve Nyírbátorban helyet kapó Báthory Gábor konferencián. Sárospatakon a Rákóczi konferencia egyik elõadója volt „Bûnök és bûnösök (A Wesselényi mozgalom résztvevõi és perbefogásuk okai 1669–71 között)" címmel, majd novemberben Esztergomban a szõlõkrõl beszélt a Tokaj–Hegyalján a XVII. században.

A Nyíregyházi Fõiskolán Hársfalvi Péter tiszteletére megrendezett ülésszakon jelen írás szerzõje Hársfalvi Péter és a Jósa András Múzeum kapcsolatáról emlékezett meg. Ugyancsak õ Makón, a József Attila Múzeumban „A magyar királyi honvédlovasság" címmel adott elõ.

A fentieken kívül a történeti osztály dolgozói 2008 folyamán 22 elõadást tartottak, 70 alkalommal vettek részt különbözõ megyei és városi rendezvényeken.

Lakatos Sarolta Dunaszerdahelyen, az ún. MAMUTT konferencián a Kállayak gyûjteményérõl szólt. A nagyhalászi Rétközi Konferencián Nagyhalász és a Kállayak kapcsolatát taglalta. Novemberben Budapesten az MTA Numizmatikai Társulat dr. Kállay Kristóf tiszteletére rendezett serlegvacsoráján vett részt, õ tartotta az ünnepi megemlékezést.

Kollégáink részt vettek az Országos Történész Muzeológus Konferencián (Dunaszerdahely), a Természettudományos Muzeológusok XXVI. Országos Találkozóján (Szombathely), a Múzeumpedagógiai Évnyitón (Budapest), a MAMUTT Szakmai napján (Hódmezõvásárhely), a Mûszaki Muzeológusok Országos Találkozóján (Esztergom), a magyarországi archaeozoológusok konferenciáján (Visegrád), a Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Konferenciáján (Szombathely), a szabadtéri muzeológia 40 éve Magyarországon konferencián (Zalaegerszeg), a néprajzos muzeológusok konferenciáján (Lakitelek).

Munkatársaink nem csupán a hazai tudományos életben léptek föl elõadásaikkal, hanem külföldi konferenciákon is. Így Mainzban a „Female Elite" konferencián Istvánovits Eszter társszerzõjével Kulcsár Valériával, az aszódi Petõfi Múzeum munkatársával "Satana and others: priestesses, witches and queens of the steppe-region" címmel tartott elõadást.

Szatmárnémetiben a phare-project keretében júliusban jöttek össze a régészek, ahol „Das Ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiss-Ebene und Siebenbürgen" címmel szerveztek workshopot. Itt az Istvánovits – Kulcsár szerzõpáros „The so-called meothian type swords int he Carpathian basin" címmel egy posztert készített, míg Lukácsné Nagy Márta és Scholtz Róbert poszterének címe „Bronze Age Settlement at Õr" volt.

Scholtz Róbert vett részt Kassán „Scythian Age encircled graves in the Carpathian Basin" címû elõadásával a „X. medzinárodná konferencia Popolnicové polia a doba halštatská"-n.

Évek óta képviseltetjük magunkat a Posta Béla Egyesület szervezésében az Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián, melynek 2008-ban a hatodik összejövetelét Kolozsvárott tartották. Itt Linzenbold Attila fent említett Jósa-filmjét mutattuk be, illetve Kelemen Imola készített posztert az általa meghatározott archaeozoológiai leletekrõl.

Lakatos Sarolta, a Kállay Gyûjtemény vezetõje Abaújdevecserre látogatott a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulat szervezésében tartott nemzetközi tudományos konferenciára, ahol „A Kállayak a XIX. század végén és a XX. század elsõ felében" címmel adott elõ.

6. Egyéni továbbképzés

A Jósa András Múzeum munkatársai közül Augusztinyi Krisztina jogi doktorátust szerzett az ELTE-n, Havasi Dóra 2008-ban sikeresen elvégezte a Képzõmûvészeti Egyetem tárgyrestaurátor szakát, Mohácsi Endre középfokú A típusú olasz nyelvvizsgát szerzett.

A Sóstói Múzeumfaluból Bóna Bernadett II. éves volt a Debreceni Egyetem néprajzi doktori (PhD) képzésén, Kállai Beatrix az Egri Fõiskolán történelem szakon 4. évét végezte, Nagyné Bõsze Katalin a Debreceni Egyetem néprajz szakának 5. éves hallgatójaként tanult.

A Beregi Múzeumban Vargáné Hegedûs Eszter múzeumpedagógus a gyed ideje alatt végezte a Debreceni Egyetem pedagógia szakát, ahol végzõs hallgató volt. Varga János múzeumpedagógus a Debreceni Egyetem néprajz szakát hallgatta.

A Vasvári Pál Múzeum vezetõje, Baloghné Szûcs Zsuzsanna 2008. szeptemberétõl a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola PhD hallgatója volt néprajz szakon.

7. Kutatószolgálat, külsõ kutatók száma

2008 folyamán a Jósa András Múzeumot 35 kutató kereste fel, elsõsorban egyetemi hallgatók. A Beregi Múzeumban 14-en, a Vasvári Pál Múzeumban ketten dolgoztak. A Vay Ádám Múzeumban dr. Basics Beatrix mûvészettörténész kiadásra készítette elõ a Vay Ádám Múzeum Grafikai Gyûjteménye V/2 c. albumot, mely az ajándékba kapott Vey gyûjteménybõl a látképeket tartalmazza.

8. Közmûvelõdés, közönségkapcsolat

A Jósa András Múzeumban az új közmûvelõdési stratégia alapelemeit figyelembe véve bonyolítottuk le a Múzeumok Éjszakája rendezvényt június 21-én, amely három helyszínen zajlott párhuzamosan. Mindhárom helyszínen érdeklõdõk tömege volt jelen. Az eseményt több szponzor támogatta, ami elõsegítette a valóban színvonalas mûvészeti elõadások finanszírozását. Külön kuriózumnak számított, hogy meghívtuk Benczúr Gyula leszármazottait: Ürmössy Györgyöt és Benczúr Sándort – ezzel is emelve a Múzeumok Éjszakájának színvonalát. Az eseményrõl több média beszámolt mint nem mindennapi „kulturális kavalkádról". A *Futár* címoldalán több héten keresztül reklámoztuk a tervezett programokat. A Sunshine Rádió az egész rendezvény alatt a helyszínrõl élõben tudósított az éppen zajló mûsorokról, eseményekrõl – ezzel is újabb közönséget csalogatva a helyszínekre. A Kölcsey Televízió stábja önálló mûsor keretében mutatta be a Múzeumok Éjszakáját. A Duna Televízió kulturális híreiben elõkelõ helyen szerepelt az általunk megrendezett esemény. A város több pontján óriásplakáton hirdettük rendezvényünket. Fõszervezõ: Cservenák László és Tóth Istvánné. Közremûködött a Jósa András Múzeum valamennyi dolgozója.

9. Látogatók száma

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiállításait 2008-ban 166.795 látogató (közülük 82.632 diák) kereste fel.

10. Tárlatvezetések, múzeumpedagógiai foglalkozások

A tárlatvezetések száma a Jósa András Múzeumban 65 volt. Jó kezdeményezésnek bizonyult a Nyíregyházi Fõiskola német tanszékének német nyelven tartott tárlatvezetése középiskolásoknak a Dürer kiállításban. E mellett rendhagyó irodalomórákat tartott Dámné Rácz Magdolna irodalomtörténész.

A Sóstói Múzeumfaluban az év során 126 szakvezetést, tárlatvezetést, tájékoztatót tartottunk. A múzeumpedagógiai foglalkozások és bemutatók száma 286. A Múzeumfaluban ezeken kívül lezajlott még 6 disznótor, 6 lakodalom, 2 esküvõ, 1 temetési búcsúztató, 2 keresztelõ, 5 családi jellegû összejövetel.

A Báthori István Múzeumban tárlatvezetést 21 alkalommal tartottunk. Általános iskolás és óvodás korú gyerekek számára múzeumi óra volt 32 alkalommal.

A Beregi Múzeumban 147 tárlatvezetést említhetünk, amelyek közül 134 zajlott magyarul, 3 angolul és 11 németül. E mellett 52 múzeumpedagógiai foglalkozást és múzeumi órát tartottunk.

A Rétközi Múzeumban 31 alkalommal tartottunk tárlatvezetést magyarul, ötször angolul, kétszer pedig román nyelven. A múzeumpedagógiai foglalkozások keretében megtartottuk a város diákjai számára a Holocaust megemlékezéseket. Babolcsi Andrea régész 8 múzeumpedagógiai foglalkozást tartott általános iskolásoknak. A cserkész- és babakiállításhoz kapcsolódóan 21 múzeumpedagógiai foglalkozás volt.

A Szatmári Múzeumban a tárlatvezetések száma 65 volt, a múzeumpedagógiai foglalkozások száma 74.

A Vasvári Pál Múzeumban 110 tárlatvezetést tartottak, míg az óvodásoknak, általános- és középiskolásoknak tartott múzeumpedagógiai foglalkozásokat 67 csoport élvezhette.

A Vay Ádám Múzeum folytatta a helyi iskolával kialakított jó munkakapcsolatot: 12 múzeumpedagógiai foglalkozást és 3 elõadást szerveztek részükre. A nevelõtestület javaslatára 2 végzõs

diák részesült a Molnár Mátyás Alapítvány ösztöndíjában, mely egy éven keresztül 5–5000 forintot jelent havonta a jutalmazott tanulók számára. Átadásra került az Év pedagógusa c. kitüntetés is, mely szintén a Molnár Mátyás Alapítvány díja.

11. Egyéb rendezvények

A Jósa András Múzeumban „Múzeumi zenés nyári esték" címmel a múzeum udvarán július 25-én, augusztus 1-én és augusztus 8-án tartottak elõadást. A Vidor Fesztivál múzeumi kísérõ programja a „Modern klasszikusok grafikai mestermûvei" c. tárlat volt. Bábszínházi elõadásokra két alkalommal került sor. Karácsonyt ünnepeltünk a múzeumban december 18-án.

A Jósa András Múzeum Baráti Körének 2008-ban 75 tagja volt, közülük 15 fõ aktív felnõtt, 60 nyugdíjas. 2008-ban a múzeum felújítási munkálatainak elkészültével visszaállt az a hagyományos rend, hogy a Baráti Kör minden hónap második és negyedik hétfõjén megtartotta foglalkozásait. Így 15 foglalkozásra – 6 történeti, 1 régészeti, 1 mûvészettörténeti, 2 néprajzi, 1 turisztikai, 1 irodalomtörténeti és 1 múzeumtörténeti – került sor. Az utolsón megtekintettük a Jósa Andrásról készült filmet is.

A Baráti Kör májusban meglátogatta a nyírbátori Báthori István Múzeumot és a várkastélyt, szeptemberben a Sóstói Múzeumfaluban közös vacsorával és múzeumlátogatással kezdte a II. félévet, ahol a vezetõ Baracskáné dr. Bodnár Zsuzsanna volt.

Októberben a Baráti Kör a Jósa András Múzeum dolgozóival együtt a Hortobágyi Nemzeti Parkba szervezett tanulmányi kirándulást. Decemberben pedig a tagság jelen volt a Jósa András Múzeum Napjának rendezvényein. A tagok rendszeres résztvevõi a múzeum rendezvényeinek, kiállításmegnyitóinak. Jó néhányan évek óta kisebb-nagyobb adományokkal gyarapítják az egyes múzeumi gyûjteményeket. Baráti Körünk jó kapcsolatot tart a városi TIT szervezettel, a Nyíregyházi Fõiskola Történelem és Földrajz tanszékével, valamint a Megyei Levéltárral.

A Sóstói Múzeumfalu önálló rendezvényeinek száma 55, míg a más intézményekkel közösen rendezettek száma 20. Más intézmény önállóan 7 programot szervezett a Múzeumfaluban.

A Báthori István Múzeumban 5 közmûvelõdési rendezvényt szervezetünk, valamint külsõ helyszíneken további 4 elõadást.

A Beregi Múzeum benevezett a „Múzeumok Õszi Fesztiválja pincétõl a padlásig" rendezvénysorozatára. Két témában hirdetett meg bemutatókat és foglalkozásokat: „Csináljunk csipkét együtt", illetve „Diák a régmúltból (nem csak) diákoknak". Az õszi fesztiváltól függetlenül folytattuk a már nagy hagyománnyal rendelkezõ folyamatos pénteki hímzõ és textiltervezõ szaktanácsadást. Itt az egyéb rendezvények, elõadások száma 23.

A Rétközi Múzeum rendezvényeinek száma 20.

A Szatmári Múzeum igazgatója, Cservenyák László 2008 folyamán különbözõ helyszíneken 16 elõadást tartott. A múzeum egyéb rendezvényeinek száma 21 volt.

A Vasvári Pál Múzeum 2008-as rendezvényeinek száma 6.

A Vay Ádám Múzeumban a „Múzeumi esték a reneszánsz jegyében" címmel Molnár Sándor tartott négy elõadást.

12. Médiakapcsolatok

2008 folyamán a megye múzeumai markánsabban jelentek meg a helyi, megyei és országos sajtóban. Az egyre erõsödõ, jó kapcsolat eredményeként múzeumaink több lehetõséget kaptak a helyi televíziókban, a nyíregyházi televíziókban (Kölcsey TV, NYTV, VTV), az országos és helyi

rádiókban (MR1., Európa, Retro, Sunshine, Campus, HA-JÓ) való megjelenésre. Tudósítottak munkánkról az internetes lapok, az írott sajtó is. A rendezvények, kiállítások reklámjára még nagyobb hangsúlyt fektettünk megyei szinten.

A helyi és az országos sajtóban a megye múzeumairól, rendezvényeirõl, gyûjteményeirõl összesen 420 tudósítás jelent meg.

13. Szakmai és társadalmi kapcsolatok

a. Nemzetközi kapcsolatok

Bene János, Németh Péter és Tóth Istvánné Szatmárnémetiben részt vett a „Hagyomány és modernitás" címû nemzetközi projekt megbeszélésén. Bene János hivatalában fogadta a constanþai, tulceai és szatmárnémeti múzeumigazgatókat, Nyíregyháza testvérvárosa, Harbin 5 tagú kulturális delegációját, Szabó Béla volt. m. kir. szkv-t. és Ferencz Lászlót a Bodrogközi és Ung vidéki Kulturális Központ tanácsadóját (Boly, Királyhelmec). A Jósa András Múzeumban, illetve a Szatmári Múzeumban többször egyeztetett a szatmárnémeti kollégákkal a közös magyar-román, határon átnyúló együttmûködésrõl.

A Sóstói Múzeumfalu külföldi kapcsolatai jól alakultak: az országhatárokon kívül is ismert az intézmény, illetve munkatársai. A külföldi vendégek (Iske, Ungvár) fogadásához, programjaik lebonyolításához, illetve a külföldi konferenciákon és tanulmányutakon (Máramarossiget, Szlovákia, Csehország, Bécs, Iske, Ungvár, Kolozsvár, Székelyhíd, Bihardiószeg) való részvételhez nagyrészt a Múzeumfalu Baráti Köre biztosította az anyagi fedezetet.

A Beregi Múzeum igazgatója, Felhõsné Csiszár Sarolta 2008-ban is folytatta a 18 évvel ezelõtt megkezdett határon túli magyar református gyülekezetek gyûjteményi összeírását. Szlovákia területén 23 gyûjteményt mért fel. Június 11-e és 14-e között Erdélyben volt szakmai tanácsadás és megbeszélés céljából.

A Rétközi Múzeum vezetõje, Vofkori Mária **k**apcsolatot tartott a Maros Megyei Múzeummal (Muzeul Judeþean Mureº), a nagybányai központú Máramarosi Megyei Múzeummal (Muzeul Judeþean Maramureº), a csíkszeredai Csíki Székely Múzeummal, a székelyudvarhelyi Haáz Rezsõ Múzeummal, valamint az avasújfalui Avasi Múzeummal (Muzeul Þării Oaºului). Nagyon jó a kapcsolata a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadóval, ahol 2008-ban több tanácskozáson és rendezvényen is részt vett.

A Szatmári Múzeum igazgatója, Cservenyák László Mátészalka város hivatalos delegációjával németországi testvérvárosában, Oberkochenben (Carl Zeiss Múzeum) tartózkodott. Szeptemberben a homonnai múzeumi napon vett részt, illetve Szlovénia nevezetességeit tekintette meg.

14. Tevékenységek szakmai, szakmai-társadalmi szervezetekben

Baloghné Szûcs Zsuzsanna tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Pulszky Társaságnak, titkára a Vasvári Pál Múzeum Baráti Köre Egyesületnek.

Bene János a Jósa András Múzeum Baráti Köre, a Magyar Huszár Alapítvány titkára, a Honismereti Egyesület elnökségének, valamint a Periférián Alapítvány Kuratóriumának tagja. Tagja a Tiszántúli Történész Társulat Közleményei szerkesztõ bizottságának és az Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács Regionális Kulturális Stratégiai Munkabizottságának. Hivatalból tagja a Megyei Múzeumigazgatóságok Szövetségének. Ezen kívül a Magyar Történelmi Társulat, a Pulszky Társaság, a TIT, a nyíregyházi Városvédõ Egyesület, a sárvári Huszármúzeum Baráti

Köre, a budapesti Magyar Huszár és Lovas Hagyományõrzõ Társaság, a Magyar Múzeumi Történész Társulat, a Tiszántúli Történész Társulat és a Vay Ádám Múzeum Baráti Körének a tagja.

Cservenyák László elnöke a mátészalkai Mûvészetbarát Egyesületnek, a Mátészalkai Idõsekért Közalapítványnak, a Nyírcsaholyi Római Katolikus Egyháztanácsnak, fõtitkára a Mahatma Ghandi Emberijogi Szervezetnek, a Mátészalkai Fényes Napok fesztiváligazgatója, a néprajzi osztály osztályvezetõje, a Zongora Ünnepe Keleten Alapítvány felügyelõ bizottsági tagja, választmányi tagja a Pulszky Társaságnak, tagja a múzeumi Közalkalmazotti Tanácsnak, az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Néprajzi Szekciójának, a Szatmári Kistérségi Fejlesztési Tanácsnak, a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrendnek és a megyei Év Embere zsûrinek, alapító tagja a Rotary Club Mátészalkának, kuratóriumi tagja a Kocsis-Hauser Mûvészeti Alapítványnak, a Mátészalka Köztéri Alkotásaiért Alapítványnak, a Szatmári Emberek Egészségéért Alapítványnak.

Dám László az ICOMOS Magyar Népi Építészeti Szakbizottságának, a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság Nemzeti Park Tanácsának tagja.

Felhõsné Csiszár Sarolta és Hegedûsné Csiszár Gyöngyi tagja a Pulszky Társaságnak.

Istvánovits Eszter a Magyar Régész Szövetség elnökségi tagja volt.

Lakatos Sarolta tagja a Magyar Numizmatikai Társulatnak, a magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatnak, a Magyar Múzeumi Történész Társulatnak, a Tiszántúli Történész Társaságnak. Elnöke a munkahelyi Közalkalmazotti Tanácsnak.

Mohácsi Endre a Honismereti Egyesület titkára.

Nagyné Bõsze Katalin tagja a Pulszky Társaságnak, illetve a Magyarországi Tájházszövetségnek, ahol az elnökség kelet-magyarországi megbízottja is.

Némethné Kocsis Borbála a Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesület titkára.

Páll István tagja a Múzeumok Nemzetközi Szövetségének (ICOM), az Európai Szabadtéri Múzeumok Szövetségének; a Magyar Néprajzi Társaság Számvizsgáló Bizottságának; az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága Népi Építészeti Szakbizottságának; a Suliexpo Közalapítvány kuratóriumának; a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrendnek; a Magyarországi Tájházszövetség felügyelõ bizottságának, a Pulszky Társaság számvizsgáló bizottságának és a megyei múzeumoknál mûködõ Közalkalmazotti Tanácsnak, a Múzeumfalu Baráti Köre pénztárosa.

Ratkó Lujza a Magyar Etnokoreológiai Társaság egyik alapítójaként és választott elnökségi tagjaként részt vesz a Társaság tevékenységében.

Szathmáry László az MTA Antropológiai Bizottságának, a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztálya elnökségének, az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületének, az European Anthropological Association (Brüsszel), az International Biometric Society (New York), a Magyar Humángenetikai Társaság tagja, az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága Humánökológiai Munkabizottságának elnöke, a Vasvári Pál Múzeum Baráti Körének alelnöke.

Ulrich Attila a Tiszántúli Történész Társaság elnökségi tagja, tagja a Magyar Numizmatikai Társulatnak, a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének, a Bólyai Klubnak, a munkahelyi Közalkalmazotti Tanácsnak.

Vofkori Mária tagja a Magyar Írószövetségnek, az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, a Magyar Múzeumi Történész Társulatnak, valamint a kolozsvári Polis Könyvkiadó vezetõségének. Kuratóriumi tagja a kisvárdai DuoArt Mûvészetoktatási Alapítványnak. Elnöke a Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesületnek és a Rétköz Kultúrájáért Alapítványnak.

A Sóstói Múzeumfalu valamennyi szakalkalmazottja tagja a Múzeumfalu Baráti Körének.

15. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság 2008-ban megjelent önálló kiadványai

– A Báthoriak kora. A Báthoriak és Európa. Szerk. Ulrich Attila. A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat 3. Nyírbátor 2008. 283 o.
– Felhõsné Csiszár Sarolta – Pintye Gábor – Dr. Tomcsányi Pál: Beregi Múzeum (kiállításvezetõ). Szerk. Varga János. Vásárosnamény 2008.
– Jakab Attila – Balázs Attila: Elrejtett kincsek titkai. Felsõ-Tisza-vidéki tatárjárás kori régészeti leletek. Szerk. Istvánovits Eszter. Régészeti gyûjtemények Nyíregyházán 3. Nyíregyháza 2007. 32 o.
– Lakatos Sarolta: Dr. Kállay Miklós. Emlékfüzet a Kállay család kiadásában. Nyíregyháza 2008.
– Lakatos Sarolta: Dr. Kállay Rudolf. Emlékfüzet a Kállay család kiadásában. Nyíregyháza 2008.
– Mészáros Kálmán: Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Elsõ kötet: 1694–1706. Folia Rákócziana 10: 1. Vaja 2008. 180 o.
– Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. [Aºezãrile comitatului medieval Satu Mare pâna la începutul secolului al XV-lea.] A Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza 2008. 530 o.
– A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Nyíregyháza 2007. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. 550 o.
– A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Nyíregyháza 2008. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. 615 o.
– Ötödik receptkönyvünk. Összeállította: Nagyné Bõsze Katalin – Páll István. Nyíregyháza–Sóstófürdõ 2008. 35 o.
– Simon Zoltán: A kisvárdai vár inventáriumai. Adalékok a kisvárdai vár történetéhez és helyrajzához. A Rétközi Múzeum Füzetei 10. Kisvárda 2008. 144 o.

16. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumigazgatóság dolgozóinak 2008-ban megjelent publikációi

Régészet:	30
Néprajz:	10
Történelem:	22
Közmûvelõdés:	25
Összesen:	87 publikáció

17. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának látogatói 2008-ban

Múzeum:	Összes látogató:	Az összes látogatóból diák:
Jósa András Múzeum	17.353	8340
Sóstói Múzeumfalu	71.478	26.007
Kállay Gyûjtemény	1599	706
Báthori István Múzeum	18.133	11.971
Beregi Múzeum	17.065	10.521
Rétközi Múzeum	6380	3428
Szatmári Múzeum	13.153	10.530
Vasvári Pál Múzeum	5571	3711
Vay Ádám Múzeum	9425	4592
Bessenyei György Emlékház	638	158
Móricz Zsigmond Emlékház	4550	2203
Mudrány kúria	1450	465
Összesen	166.795	82.632

18. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságának intézményeiben 2008-ban megnyitott kiállítások

a. Állandó kiállítások

Jósa András Múzeum

– Kovács–Péchy gyûjtemény (május 16-tól: rendezte Szabó Sarolta)
– „Én elmentem a vásárba…” (június 20-tól: rendezte Szabó Sarolta – Ratkó Lujza)
– Õsi mesterek nyomában (június 20-tól: rendezte: a Régészeti Osztály)
– Benczúr Gyula emlékkiállítás (június 20-tól: rendezte: Madár Xiména)
– Jósa András emlékkiállítás (június 20-tól: rendezte: Istvánovits Eszter)
– Sárga ördög – trezor terem (június 20-tól: rendezte: Ulrich Attila – Istvánovits Eszter)

Sóstói Múzeumfalu

– Szikvízüzem a kállósemjéni portára áttelepített nyírgyulaji épületben (május 1-jétõl: rendezte: Páll István és az építõbrigád)
– Kisvárosi nyomda a vállaji hentesbolt épületében (június 14-tõl: rendezte: Páll István és az építõbrigád)

Rétközi Múzeum

– Paraszti szobabelsõ

b. Idõszaki kiállítások

Jósa András Múzeum

– Modern klasszikusok grafikai mestermûvei (augusztus 30. – szeptember 7.: rendezte: Madár Xiména – Cservenák László – Ulrich Attila – Mohácsi Endre – Tóbiás Tamás)

– Szõnyi István mûvészete (október 2-tõl: rendezte: Madár Xiména – Ulrich Attila – Mohácsi Endre)
– A Triznya kocsma (október 2-tõl: rendezte: Ulrich Attila – Mohácsi Endre)
– A falevelek lehullottak (november 7. – december 15.: rendezte: Ulrich Attila – Mohácsi Endre – Tóbiás Tamás)
– A Jósa András Múzeum ikonjai (december 19.: rendezte: Madár Xiména – Ulrich Attila – Mohácsi Endre)

Sóstói Múzeumfalu

– „…Székre állok…”. Kiállítás Ulrichné Suták Mónika porcelán- és Török Renáta rongybaba-gyûjteményébõl (március 18. – április 25.: rendezte: Nagyné Bõsze Katalin – Vécseiné – Páll István)
– „Csak 16 éven felülieknek!” Tárgyakban testet öltött népi erotika (június 23. – július 25.: rendezte: Benedek Csaba – Páll István)
– A múzeumfalu mûvészszemmel. A Kárpátok Mûvészeti Egyesület kiállítása (rendezte: Nagyné Bõsze Katalin – Vécseiné – Páll István)
– Objektív képek Indiáról. Ekhardt Júlia fotómûvész fényképei (augusztus 12. – szeptember 12.)
– Húsvéti asztal a görög katolikusoknál és a reformátusoknál. Kamarakiállítás a kállósemjéni és a jánkmajtisi lakóházban (március 20. – április 2.: rendzete: Bodnár Zsuzsanna)
– Kamarakiállítások a bejárati épület fogadóterének vitrinjeiben: aratás, népi gasztronómia (rendezte: Bodnár Zsuzsanna)

Báthori István Múzeum

– A szecesszió vidéke, a vidék szecessziója (március 31-ig: rendezte: Szabó Sarolta)
– Pesti kõarcok. Fotókiállítás Dudás Klaudia, Szûcs Árpád, Szalontai Balázs munkáiból (április 12. – július 3.: rendezte: Szabó Sarolta)
– Reneszánsz 2008, a színház és zene világában (július 5. – augusztus 31.: rendezte: Szabó Sarolta)
– A kõtár megnyitása a „Kulturális Örökség napja” rendezvényen (szeptember 20–21.: rendezte: Szabó Sarolta)
– Meg is mosakodjál. Higiénia a XX. századi falun (október 3-tól: rendezte: Szabó Sarolta)

Beregi Múzeum

– Újra vannak patrónusok: Gombita Sándor és Dr. Tomcsányi Pál (február 15-tõl: rendezte: Felhõsné Csiszár Sarolta)
– Újra divat a csipke (április 10. – november 23.: rendezte: Felhõsné Csiszár Sarolta)
– Bereg címerei (május 17. – június 20.: rendezte: Felhõsné Csiszár Sarolta)
– Múltunk emlékei (november 23. – december 31.: rendezte: Felhõsné Csiszár Sarolta)

Rétközi Múzeum

– Kárpátok Tavasza I. – nemzetközi festészeti triennálé (április 10. – május 7.: rendezte: Vofkori Mária)
– Cserkészvilág Kisvárdán (május 8. – június 1.: rendezte: Vofkori Mária)
– Kisvárdai Mûvészeti Napok – IV. (június 6. – július 1.: rendezte: Vofkori Mária)

– Válogatás a III. Nyíregyházi Nemzetközi Fametszõ Mûvésztelep alkotásaiból (július 3. – szeptember 1.: rendezte: Vofkori Mária)
– Biblia a kortárs képzõmûvészetben (július 30. – augusztus 28.: rendezte: Vofkori Mária)
– Dr. Csontó Lászlóné babakiállítása (szeptember 11. – december 1.: rendezte: Vofkori Mária)

Szatmári Múzeum

– Erdõs I. Pál festõ- és grafikusmûvész kiállítása (március: rendezte: Cservenyák László)
– Festett tojások a vásárosnaményi Beregi Múzeum gyûjteményébõl (március: rendezte: Cservenyák László)
– Oszter Alexandra festményei (április: rendezte: Cservenyák László)
– Csepeli István és Schmidt Sándor fafaragó mûvészek kiállítása (május: rendezte: Cservenyák László)
– Zajácz Tamás bõrmûves iparmûvész bõrképei (június: rendezte: Cservenyák László)
– Zsigmond László városi fõépítész fotókiállítása (június: rendezte: Cservenyák László)
– 120 éves a villanyvilágítás Mátészalkán – villamosítástörténeti kiállítás (június: rendezte: Cservenyák László)
– Tamus István és Micska Zoltán festõmûvészek kiállítása (szeptember: rendezte: Cservenyák László)
– Járműtörténeti kiállítás szekérszíneinkben és udvarunkon (október: rendezte: Cservenyák László)
– Népi gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfalu gyûjteményébõl (október: rendezte: Cservenyák László)
– Fülöp Sándor mûvésztanár jubileumi életmûkiállítása (október: rendezte: Cservenyák László)
– Yuri Dojc fotómûvész „Óceánon túl 2” c. fotókiállítása (november: rendezte: Cservenyák László)
– Kolozsváry Katalin festõmûvész kiállítása (december: rendezte: Cservenyák László)
– „Keleti Mûvészeti Varázs” címmel Nguyen Quang Son és Vu Dinh Son vietnami festõmûvészek kiállítása (december: rendezte: Cservenyák László)

Vasvári Pál Múzeum

– Drukkolástól a hímzésig. A Vasvári Pál Múzeum hímzései (február 1. – március 28.: rendezte: Baloghné Szûcs Zsuzsanna)
– Vasvári Pál emlékezete (március 15. – június 20.: rendezte: Baloghné Szûcs Zsuzsanna)
– Egy honfoglalás kori férfi többszörösen lékelt koponyája (Múzeumi Világnap, Tiszavasvári, május18.: rendezte: Szathmáry László)
– Õslények a homokból (június 21. – október 10.: rendezte: Baloghné Szûcs Zsuzsanna)
– Nagy Sándortól napjainkig. A Vasvári Pál Múzeum éremgyûjteménye (szeptember 4. – október 24.: rendezte: Baloghné Szûcs Zsuzsanna)
– Büdszentmihály református emlékei (október 31: rendezte: Baloghné Szûcs Zsuzsanna)

Vay Ádám Múzeum

– IX. Téli Alkotótábor zárókiállítása (március 1–25.: rendezte: Molnár Sándor)
– Válogatás a hajdúböszörményi Nemzetközi Mûvésztelep munkáiból (március 27. – május 3.: rendezte: Molnár Sándor)

– Válogatás Pozsonyi József múzeumigazgató képeslapgyûjteményébõl (május 20. – augusztus 21.: rendezte: Molnár Sándor)
– Képzõmûvészeti rajzpályázat (Rákóczi-kor) (május 20–31.: rendezte: Molnár Sándor)
– Jótékonysági képaukcióra kerülõ képek bemutatása, az árverés lebonyolítása (május 31.: rendezte: Molnár Sándor)
– Juszkó Béla festõmûvész kiállítása (június 15. – augusztus 21.: rendezte: Molnár Sándor)
– III. Ifjúsági Képzõmûvészeti Stúdium zárókiállítása (augusztus 22. – október 7.: rendezte: Molnár Sándor)
– I. Vaja Art IXX (október 9. – november 14.: rendezte: Molnár Sándor)
– Kurencs Julianna tanár kiállítása (november 15.: rendezte: Molnár Sándor)

c. Idegen helyen rendezett kiállítások

Jósa András Múzeum

– Krúdy Gyula emlékezete: Nyíregyháza, Városháza (október 9–18.: rendezte: Dámné Rácz Magdolna – Madár Xiména – Mohácsi Endre)

Sóstói Múzeumfalu

– Népi gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfalu anyagából. Kiállítás Mátészalkán, a Szatmári Múzeumban (október 6. – november 16.: rendezte: Bodnár Zsuzsanna)
– Uhrin Pál naiv festõ és a Sóstói Múzeumfalu „pusztai eszközök" címû kiállítása: Szakszervezetek Háza, Nyíregyháza (november 20. – december 20.: rendezte: Bodnár Zsuzsanna)

Beregi Múzeum

– Beregi hímzések: Ózd, Mûvelõdési Központ (február 10. – március 15.: rendezte: Hegedûsné Csiszár Gyöngyi)
– Festett tojások a Beregi Múzeum gyûjteményébõl: Szatmári Múzeum (március: rendezte: Hegedûsné Csiszár Gyöngyi)

Rétközi Múzeum

– XVI. Tavaszi Tárlat – az Elsõ Kisvárdai Képzõmûvészeti Mûhellyel közös rendezvény (március 5. – április 1.: rendezte: Vofkori Mária)

Vay Ádám Múzeum

– Elõzetes bemutató a jótékonysági képaukcióra kerülõ alkotásokból: Centrál Hotel, Nyíregyháza (május 5.: rendezte: Molnár Sándor)

d. Vendégkiállítás

Jósa András Múzeum

– Dürer és kora (a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum vendégkiállítása) (május 16. – szeptember 25.: rendezte: Szabó Sarolta)
– A magyar rendõrség története (a Rendõrségtörténeti Múzeum vendégkiállítása) (szeptember 10–25.: rendezte: Bene János)

Sóstói Múzeumfalu

– Egy magyar kultuszital, a szódavíz (a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum kiállítása) (május 1. – július 15.: rendezte: Kiss Imre – Páll István)
– Népmûvészet Kalocsán (a Viski Károly Múzeum kiállítása) (szeptember 19. – november 4.: rendezte: Romsics Imre – Bodnár Zsuzsanna)

Megnyitott állandó kiállítások száma:	9
Megnyitott idõszaki kiállítások száma:	55
Idegen helyen rendezett kiállítások száma:	7
Vendégkiállítások száma:	3
Összesen:	74

BENE János

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Report on the activities of the Szabolcs-Szatmár-Bereg County Museum Directorate in 2008

Year 2008 was an important landmark in the life of the Museum Directorate. The almost two years long interior reconstruction was finished and on May 16th, on the occasion of the International Museum Day, the Jósa András Museum was again opened for the public.

On June 20th new exhibitions of the museum were opened on the eve of the program "Museums at Night".

In September we arranged the presentation of a short film showing life and work of András Jósa shot mostly by own means of our institution.

On December 1st museum held a triple holiday in the County Hall: museum was founded 140 years ago; dr. András Jósa, the founder died 90 years ago and the annual of the museum (Jósa András Múzeum Évkönyve) has been continuously published for 50 years.

On December 16th a memorial table initiated by our museum was unveiled at the wall of the building standing on the place of András Jósa's birth-house in Oradea.

In 2008 the appointed number of the stuff of the County Museum Directorate was 101.

Six chapters of the report on the activities observe the complete work of the Museum Directorate. Colleagues published a total of 87 studies and arranged 74 exhibitions.

In 2008 our museums and exhibiting places received 166,795 visitors.

János BENE

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

A Hajdúbagos/Piş colt–Cehăluţ csoport

Németi János

Kutatástörténet

A Hajdúbagos csoportot Északkelet-Magyarország területén 1970-ben Kovács Tibor határozta meg (KOVÁCS 1970.). Ekkor a csoport elterjedési területét Hajdú-Bihar megyében egészen a Berettyó folyó középsõ folyásáig jelölte meg (KOVÁCS 1970. 35: 6. ábra), míg kelet felé – fõleg Zoltai Lajos megfigyelése alapján (ZOLTAI 1909. 34–40.) – talán Nyírlugos–Szennyespustáig terjedhetett.

Északnyugat-Románia bronzkori kutatása során T. Bader megállapította, hogy Piskolt–Homokosdomb és Magyarcsaholy–Telek települések régészeti leletei, valamint Csomaköz–Tökös 6. sírjának edénye sok szállal kapcsolható a Hajdúbagos csoporthoz, valamint a Berkesz–Demecser (ma Berkesz?) kultúrához. Szerinte ezek az Északnyugat-Románia területén feltárt leletek a késõ bronzkor elsõ periódusába (RB D) keltezhetõk, régészetileg pedig az Ottomány kultúra utolsó, IV. fázisába sorolhatók, amely lezárja az említett mûveltség hosszú korszakát, azt követõen pedig a kutatott területet a Gáva kultúra hordozói népesítik be (BADER 1978. 72.). Ezt a hipotézisét T. Bader a késõbbiekben is fenntartotta; 1998-ban megjelent munkája összehasonlító táblázatában, valamint a 43. lábjegyzetben megjegyezte, hogy az Ottomány kultúra utolsó fázisát Pi°colt–Cehãluþ csoport néven jelen tanulmány szerzõje határozta meg (BADER 1998. 72.).

1978-ban a jelen tanulmány szerzõje számos, akkoriban késõ bronzkorinak meghatározott leletet tett közzé, amelyekrõl megállapította, hogy több új jellegzetességet mutatnak – elsõsorban a kerámia díszítõ motívumait tekintve. Írásomban kifejtettem, hogy az említett lelõhelyek, temetkezések az esetek többségében nincsenek szuperpozícióban (kivételt képez Ottomány–Földvár), és nem folytatói az Ottomány kultúra III (I. Ordentlich és T. Bader kronológiája) települési szintjének. Bár egyes középsõ bronzkori elemek (forma és díszítés) tovább élnek, mellettük az Ottomány III-hoz viszonyítva új vonások jelennek meg. Idõben ezek a leletek fiatalabbak az Ottomány III-nál és egy új átmeneti láncszemet jelentenek a nagy területeket lefedõ Gáva–Holihrady kultúra kialakulásáig (NÉMETI 1978, 120–121). Még ugyanabban az évben a Trákológiai Intézet (Institutul de Thracologie) Csíkszeredában megrendezett évenkénti szimpozionján újra felvetettem Északnyugat-Románia késõ bronzkori problematikáját és hangsúlyoztam, hogy a középsõ bronzkori népesség minden kétséget kizárólag tovább élt. A T. Bader által Ottomány IV-nek meghatározott idõszak nem fedi azokat a bekövetkezett változásokat, amelyek végül is elvezethetnek a Gáva kultúra megjelenéséhez, így arra a következtetésre jutottam, hogy a középsõ bronzkor végén (klasszikus bronzkor), valószínûleg a halomsíros kultúra hatására több kisebb-nagyobb kulturális csoport jött létre (ma ezt a jelenséget Kárpát-medencei halomsíros kultúrának nevezzük), amelyek vagy egyidejûek, vagy talán idõben követik egymást. Ezek közzé soroltam a Pi°colt–Cehãluþcsoportot is. Ez a csoport formakincsével, díszítõmotívumaival közel áll az S. Dumitra°cu által meghatározott Biharea kultúra

igen heterogén leletanyagához. Kronológiailag egy új horizontot jelent, amely szerintem már a késõ bronzkor kezdetét jelenti (RB C/D), és feltételeztem, hogy egykorú lehet a már korábban Északkelet-Magyarország területén elkülönített Hajdúbagos csoporttal (NÉMETI 1978. 110–111.).

Ugyanekkor Kacsó K. behatóbban foglalkozott a Felsõszõcs kultúra idõrendjével, valamint annak elterjedési területével. Néhány szóban megemlítette a Piº colt–Cehãluþ típusú leleteket és bevezette a szakirodalomba a Cehãluþ csoport elnevezést az Ottomány IV helyett (KACSÓ 1987. 61., 72. – kronológiai táblázat). Késõbb megjelent tanulmányában konzekvensen használta a Cehãluþ csoport terminológiát. Elismerte a hasonlóságot a Hajdúbagos csoporttal, de véleménye szerint a Hajdúbagos csoport terminológia kiterjesztése az északnyugat-romániai leletekre nem megfelelõ, mivel a két csoport között idõrendi különbségek vannak: a Cehãluþ csoport idõben túlnõ az északnyugat-magyarországi területek késõ bronzkori leletein. Éppen ezért be is vezette a Cehãluþ II. fázist (KACSÓ 1990. 42.), amelyet párhuzamosított a Berkesz és Igriþa csoportokkal.

Az elhangzottakkal kapcsolatban a következõket jegyzem meg. Az elsõ megfigyeléseket Magyarcsaholy–Telek településén még 1968-ban végeztük el, amikor összegyûjtöttük a silógödrökbõl kikerült kerámiatöredékeket, valamint megmentettünk egy három darabból álló tüskés-koronggos csákány leletet, amelyet késõbb T. Bader közölt (BADER 1983. 28. 1–3., VULPE 1970. 83.). A silógödrök falában jelentkezõ objektumok alapján megállapítottuk, hogy itt két, korban egymástól különbözõ település található, az egyik a Baden–Coþofen kultúrához tartozik, míg a felsõ kultúrrétegbõl származó bögre, sekély tál, valamint egy lándzsacsúcs a késõ bronzkorra keltezhetõ. Ugyanekkor a Kismezõ nevû határrészbõl öntõmintákat sikerült begyûjtenünk (NÉMETI 1978. t. 2: 4–6., 8.). Egy újabb terepbejárás során az egyik silógödör metszetfalából sikerült feltárnunk egy kisebb objektumot, amelyben egymás mellé helyezve 6 db nagyméretû agyagnehezéket és késõ bronzkori edénytöredékeket találtunk. Az 1969-ben a Szatmári Múzeum munkatársaival együtt végzett leletmentõ ásatás régészeti anyagából (NÉMETI 1999. 92., 93., 94.) T. Bader a már említett bögre és sekély tál mellett még további öt edényt közölt le (BADER 1978. XXXI: 13., 14–18.), míg a különben igen gazdag további leletanyag máig közöletlen. Ami a Piskolt–homokosdombi települést illeti, azt több évi ásatással a kelta temetõvel párhuzamosan tártuk fel.

Ezek alapján igen furcsának találtam és vélem ma is, hogy Kacsó K. a rendkívül szûkös információk alapján, illetve a leletek elterjedési területének ismerete nélkül hogyan határozhatta meg egy késõ bronzkori leletegyüttes lényeges vonásait és vezethetett be a szakirodalomba egy új csoport elnevezést (grupul Cehãluþ). Annak ellenére, hogy az általa meghatározott Cehãluþ csoport területén késõbb sem végzett régészeti kutatásokat, továbbra is fenntartja álláspontját, hangsúlyozva, hogy ma már jól körülhatárolható a csoport kulturális jellege és idõrendi besorolása (KACSÓ 1990. 41., 50., KACSÓ 1997. 86., 89–90., KACSÓ 1999., KACSÓ 1999A.).

Ugyanebben az idõben, az említettekkel párhuzamosan igen fontos kutatások folytak Berettyószéplak–Lapiº településen, újabb leletek láttak napvilágot Szaniszló–Legelõ (sír), Alsószopor–Dealul Sentiului, Mihályfalva–Új sárgaföldes gödör lelõhelyeken, valamint jelentõs régészeti anyag került a Salánky gyûjteménybe (IGNAT 1984. 9–26.). A felsorolt leletek, valamint a Szilágy megye területen feltárt Kraszna–Csereoldal település régészeti anyaga, amelyet eredetileg az Ottomány II/III fázisba soroltak (LAKÓ 1983. 73–92.), igen nagy hasonlóságot mutat a Hajdúbagos/Piº colt–Cehãluþ csoporttal. A késõbbi kutatások – fõleg a szilágysági Szilágyzovány–Temetõdomb, Szilágyzovány–Bánffy-tag, Somlyócsehi–Mesig, Szilágysomlyó–Observator, Szilágysomlyó–La ciurgãu, valamint Doh lelõhelyen szintén ebbe a horizontba sorolhatók (BEJINARIU–LAKÓ 1996. 11–33., BEJINARIU–LAKÓ 2000. 153–219.).

A Sebes-Körös vidékén, fõleg Bihar területén két évtizedig tartó ásatások során több olyan leletegyüttest tártak fel, amelyek „grosso modo” a késõ bronzkorra keltezhetõk. Ezeket elõbb az

ásató a Nagyvárad–Alsókocsuba–Bihar típusú leletek közé sorolta, és a Reinecke BC–D idõszakra keltezte. Ide soroltak más leleteket is, mint Érendréd, Körösgyéres, Nagyvárad–Salca, Nagyvárad–Rulikovszky temetõ, Biharfélegyháza, Szaniszló, Berettyószéplak, Köröstarján (DUMITRAª-CU–EMÕDI 1980. 53., DUMITRAª CU–EMÕDI 1981. I–VII. tábla). Késõbb ezeket a leleteket (fõleg Bihar–Grãdina CAP–Baraj, Bihar–Insula) S. Dumitraºcu az ún. Biharea kultúrába sorolta és kronológiailag széles keretek közé – a RB C/D–Ha A1-be – keltezte és megjegyezte, hogy ez a régészeti kultúra már nem Ottomány, hanem pre-Gáva, mégpedig „proto-Gáva" értelemben (DUMITRAª CU 1983. 111., DUMITRAª CU 1994. 101–111., Pl. XCII. 6–10., Pl. XCIV. 1–2., Pl. XCV. 1–10., Pl. XC. 1–6.). Az utóbbi évek kutatása során a Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţcsoport leleteinek száma megnövekedett nem csak Nagykároly vidékén (NÉMETI 1999. 105–106, 46. kép), hanem fõleg a Berettyó völgyében, a Margitta környékén végzett terepbejárások során (Emõdi J., Csokmai J., Lakatos A., Romát S., Hágó A.) (HÁGÓ–ROMÁT 2005.). Legutóbb Hajdú-Bihar megyébõl (Magyarország) Dani János, Balogh Jolán, valamint a Nyírség területérõl Nagy Márta kutatásai gazdagították e csoport leletanyagát (NAGY 2008., DANI 2005. 289–297., BALOGH 2007.).

A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţcsoport lelõhelyei

Az elsõ leletkataszter-szerû összeállításokkal Kacsó K. próbálkozott 1997-ben közölt tanulmányában. Ezt követte jelen tanulmány szerzõjének 1999-ben megjelent repertóriuma (NÉMETI 1999. 105–106. fig. 46.), majd I. Bejinariu (BEJINARIU 2001. 160.) és legutóbb Nagy M. katalógusa (NAGY 2008. 38. II. ábra).

A. Az Érmellék, a Nagykárolyi-síkság, az Ecsedi-síkság és a Tasnádi dombvidék

1. *Acâs (Ákos)* (Szatmár megye)

   A Veres-rét nevû határrészen, az Ó-Kraszna meder partján a 38/3 és 38/4 folyamkilométerek között N. Iercoºan 1982-ben kisebb leletmentést végzett, melynek során település nyomait azonosította. Az anyagot C. Kacsó 1997-ben közölte (KACSÓ 1997. 85–97. Pl. V–VIII, IX/1–2.). Ezt követõen 2000-ben jelen cikk írója végzett megelõzõ ásatásokat (NÉMETI 1999. 84–86., Kat. 70d2.).

2. *Andrid (Érendréd)* (Szatmár megye)

   Az Érendréd és Érkörös közötti út jobb oldalán, a 2. számú híd közelében terepbejárás alkalmával gyûjtött kerámia alapján települést határoztunk meg (NÉMETI 1999. 28. Kat. 13g.).

3. *Andrid (Érendréd)* (Szatmár megye)

   A Grãdina lui Rendes területérõl 2 kancsó származik, amelyek a Szatmár Megyei Múzeum gyûjteményébe kerültek.

4. *Berea (Bere)* (Szatmár megye)

   A Berei szõlõ (Viile Berei) déli részérõl (B. XII. b) ismerünk települést (Kovács gyûjtemény 1977.31.228. csomag; NÉMETI 1999. 57. Kat. 37: XIII. b3.).

5. *Berveni (Börvely)* (Szatmár megye)

   Várszigetlelõhelyen terepbejárás alkalmával települést határoztunk meg (NÉMETI 1999. 73. Kat. 49d4.).

6. *Berveni (Börvely)* (Szatmár megye)

   A Korán-tag határrészen települést jelöltünk meg (NÉMETI 1999. 74. Kat. 49h1.).

7. *Carei (Nagykároly*) (Szatmár megye)

   Bobald IIb rétege korszakunkhoz tartozó település (IERCOª AN 1986/87. 140., 4: 1., 3., 7: 1., NÉMETI 1999. 65. Kat. 43: IIb.).

8. *Carei (Nagykároly*) (Szatmár megye)
   Bobald VIII. ponton a többszöri terepkutatás során települést regisztráltunk (NÉMETI 1999. 66. Kat. 43: VIII. C.).
9. *Cãpleni (Kaplony)* (Szatmár megye)
   A Láncsziget nevû határrészben, az Ó-Kraszna partján talált település. Terepbejárás során 2000-ben a Felsõszõcs kultúrához köthetõ edénytöredékek kerültek elõ.
10. *Cãpleni/Cãmin (Kaplony/Kálmánd)* (Szatmár megye)
    A település a hajdani Ecsedi-láp partján (a Kraszna bal partja) a két község határán, egy magasabb elhúzódó háton terül el (NÉMETI 1999. 75–76. Kat. 51d2g.).
11. *Cehãluþ(Magyarcsaholy)* (Szatmár megye)
    A Telek nevû határrészen került elõ egy település (NÉMETI 1978. 100–103. 2: 4., 6., 9. kép, BADER 1978. 56., 31: 12–18. kép, NÉMETI 1999. Kat. 94b1.).
12. *Cehãluþ(Magyarcsaholy)* (Szatmár megye)
    Település került elõ a Tatár kút (Fântâna tãtarului) nevû határrészen (BADER 1978. 122: 22., LXXXVIII: 33–34. kép). T. Bader megjegyzi, hogy az innen származó kerámia a Felsõszõcs kultúrához sorolható. Bader több szempontból is téved, mert ez a település nem a Csaholy patak felsõ teraszán helyezkedik el, hanem a Kenderes patak partján és a többszöri terepkutatás eredményeként (a begyûjtött kerámia alapján) a Hajdúbagos/Pi^{o}colt–Cehãluþ csoportba tartozik. (Ennek ellenére természetes, hogy anyagában elõfordulnak a Felsõszõcs kultúra klasszikus korszakaszára jellemzõ kimetszett díszû töredékek is).
13. *Ciume^{o}ti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
    A Tökös (Bostãnerie) nevû határrészen (C II.) hamvasztásos urnás sír (M. 6) került elõ (NÉMETI 1969. 62., 2: 2., 11: 6. kép). A Tökösrõl számos hasonló edénytöredéket is begyûjtöttek, melyek valószínûleg szétdúlt sírokhoz tartozhatnak (KACSÓ 1997. Pl. IV: 2–4., NÉMETI 1999. 51. Kat. 36., IIb5.).
14. *Ciume^{o}ti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
    A Nagylapos határrészen terepbejárás alkalmával település nyomait azonosítottuk (Kovács gyûjtemény 1977., ltsz. 31.271., NÉMETI 1999. 53. Kat. 36. Vid.).
15. *Ciume^{o}ti (Csomaköz)* (Szatmár megye)
    A katolikus temetõ területérõl – valószínûleg a régi római katolikus temetõbõl – egy bögre került elõ (KACSÓ 1997. Pl. XII: 1.), amelynek leletkörülményei ismeretlenek.
16. *Curtuiu^{o}eni (Érkörtvélyes)* (Bihar megye)
    Az Égetõhegy (Dâmbul ars) lelõhelyen település nyomai kerültek elõ (CHIDIO^{a} AN 1980. 288. fig. 1: 6–7., NÉMETI 1978. 103. fig. 2: 7., 8., 10., KACSÓ 1997. Pl. IV: 5–6., NÉMETI 1999. 41. Kat. 30a1.).
17. *Dinde^{o}ti (Érdengeleg)* (Szatmár megye)
    Érdengelegrõl ismert egy széles fülû, közepes nagyságú edény, amely a Szatmár Megyei Múzeumban található (ltsz. 32.278.).
18. *Foieni (Mezõfény)* (Szatmár megye)
    A Vályogvetõ (Lutãrie) ponton település nyomairól tudunk (NÉMETI 1978. 105. 5: 12., NÉMETI 1999. 60. Kat. 40a.).
19. *Foieni (Mezõfény)* (Szatmár megye)
    A volt SMA (Mezõgazdasági Gépállomás) mögött a Fekete patak bal partján egy másik települést azonosítottunk. Az edénytöredékek között a Felsõszõcs kultúrába sorolhatók is találhatók (NÉMETI 1999. 60–61. Kat. 40. C1.).

20. *Foieni (Mezõfény)* (Szatmár megye)
    A Malomháta – Várkúti kert területén, a fent említett településtõl kb. 150 m-re egy kisebb bronz raktárlelet vagy talán sír(?) került felszínre: egy hordozható tûzhely, egy bronzcsüngõ egy Rozavlea típusú tõrrel, valamint néhány rombusz alakú borostyángyönggyel együtt. A leletek alapján összefüggést vélünk a két lelõhely között (NÉMETI 1978. 4: 5–8., 5: 1. kép).
21. *Ghenci (Gencs)* (Szatmár megye)
    A Körteér elnevezésû határrészen település nyomai jelentkeztek (NÉMETI 1999. 72. Kat. 48m4.).
22. *Ghenci (Gencs)* (Szatmár megye)
    A Vetisgát nevû határrészen, a Nagykároly–Terem közötti vasútvonal mentén, a Teremi patak partján települést lokalizáltunk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8m2.).
23. *Gilvaci – Generalul Gh. Avramescu (Gilvács)* (Szatmár megye)
    Gara lelõhelyen terepbejárás alkalmával települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 82. Kat. 59b.).
24. *Girocuta (Girókuta)* (Szatmár megye)
    A Tag nevû határrészben (itt egy kisebb bronzlelet is elõkerült) település nyomai látszanak (SZOPOR 2008. 3–5.).[1]
25. *Hotoan (Érhatvan)* (Szatmár megye)
    Az Ér partján, a volt tsz. istállók közelében település nyomait sikerült azonosítanunk (NÉMETI 1999. 19–20. Kat. 7b2.).
26. *Irina (Iriny)* (Szatmár megye)
    A falu végén, Érdengeleg irányában a RomTelecom munkálatok során (2001) összegyûjtött kerámiaanyag alapján települést határoztunk meg.
27. *Lucãceni (comuna Berveni)* (Szatmár megye)
    A határõrök útja mentén, a La Cruce ponton terepbejárás során település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 75. Kat. 50C1.).
28. *Moftinu Mic (Kismajtény)* (Szatmár megye)
    A volt tsz. központ kertjében terepkutatás alkalmával településre utaló régészeti leleteket gyûjtöttünk össze (NÉMETI 1999. 80. Kat. 54h2.).
29. *Otomani (Ottomány)* (Szatmár megye)
    Földvár lelõhelyen terepbejárás alkalmával település nyomai kerültek elõ (ORDENTLICH 1963. 15. kép 1., 3–6., 16. kép 3–6., CHIDIOª AN 1980. 285. 1. kép 9j., MICLEA–FLORESCU 1994. 42. Kat. 32. e2.).
30. *Pir (Szilágypér)* (Szatmár megye)
    A Várgánc nevû határrészen végzett terepkutatás alkalmával települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 30. Kat. 14e3.).
31. *Piºcolt (Piskolt)* (Szatmár megye)
    A Homokos domb határrészen településhez köthetõ régészeti leletanyag került elõ (NÉMETI 1978. 106–114. 6. kép 1–10., 7. kép 1–11., 8. kép 1–10., 9. kép 1–9., 10. kép 1–8., 11. kép 1–5., KACSÓ 1997., I. kép 1–9., II. kép 1–10., III. kép 1–6., 10. kép 1–4., NÉMETI 1999. 44. Kat. 33e5.).

[1] Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

32. *Piºcolt (Piskolt)* (Szatmár megye)

Az általános iskola udvarán ülepítõ gödör ásása során (2007) egy agyagnyerõ gödröt bolygattak meg. Az összegyûjtött leletek valószínûleg településhez köthetõk. Innen egy hasonló korú bögre is ismert, más edénytöredékkel együtt.

33. *Portiþa (Portelek)* (Szatmár megye)

Az Ér jobb oldali magas teraszán Portelek és Iriny között terepbejárás alkalmával település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 24. Kat. 10e1.).

34. *Sanislãu (Szaniszló)* (Szatmár megye)

A Cserepes (La Hãrburi) nevû lelõhelyen település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1988. 100. fig. 1: 2., NÉMETI 1999. 47. Kat. 35f1.).

35. *Sanislãu (Szaniszló)* (Szatmár megye)

A Legelõ (Pãºune) nevû ponton temetkezés nyomait sikerült azonosítani (NÉMETI 1978. 114. fig. 5: 3–4., NÉMETI 1999. 48. Kat. 35g1.).

36. *Sãrãuad (Tasnádszarvad)* (Szatmár megye)

Pusztaszentmiklós irányában település nyomaira bukkantunk (NÉMETI 1999. 90. Kat. 84a4.).

37. *Sãrãuad (Tasnádszarvad)* (Szatmár megye)

A Faluhely nevû lelõhelyen, a településen átfolyó patak partján, a templomkertben terepkutatás alkalmával településre utaló kerámiaanyagot gyûjtöttünk össze (NÉMETI 1999. 90. Kat. 84d.).

38. *Supuru de Jos (Alsószopor)* (Szatmár megye)

A Dealul Sentiului elnevezésû lelõhelyen településre utaló leletek kerültek elõ (ROSKA Repertórium 21/24 szám 73–80., talán egy Felsõszõcs kultúrába sorolható edény töredéke: NÉMETI 1978. 114. fig. 5: 5–7. – ellenõrzõ ásatás, 2000).

39. *Supuru de Jos (Alsószopor)* (Szatmár megye)

A Malul Crasnei ponton település nyomait sikerült azonosítani (NÉMETI 1999. 86. Kat. 71f.).

40. *Tiream (Mezõterem)* (Szatmár megye)

A Malul Barnotului ponton, Vezend irányában, az Ér kanálisa mentén település nyomai kerültek elõ (NÉMETI 1999. 22. Kat. 813.).

41. *Tiream (Mezõterem)* (Szatmár megye)

A Melegház (La Solarii) lelõhelyen terepbejárás során településhez köthetõ régészeti leletek kerültek elõ (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8e1.).

42. *Tiream (Mezõterem)* (Szatmár megye)

A Teremi szõlõk (Viile Tireamului) határrészen több alkalommal végeztünk terepbejárást (1971–1977, 1987), az ennek során begyûjtött régészeti leletanyag alapján település nyomait azonosítottuk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8k.).

43. *Tiream (Mezõterem)* (Szatmár megye)

Többszöri terepbejárás során a Posán-tag nevû határrészben települést azonosítottunk (NÉMETI 1999. 21. Kat. 8g.).

44. *Unimat (Újnémet)* (Szatmár megye)

A Dâlboci határrészen településre utaló régészeti leletek kerültek elõ (DUMITRAª CU 1969. 45. pl. 6: 1–2., NÉMETI 1999. 17. Kat. 2a4.).

45. *Urziceni (Csanálos)* (Szatmár megye)

A Papírgyár árok partján két, valószínûleg településhez tartozó régészeti objektumot találtunk. Ezeket az objektumokat N. Iercoºan tévesen a Nagykároly–Puszta nevû helyhez kötötte (IERCOª AN 1986/87. 143. 10. kép 6–7., 10., NÉMETI 1999. 63. Kat. 41i2.).

46. *Urziceni (Csanálos)* (Szatmár megye)
A Nagykároly–Csanálos út bal oldalán, a Károlyi-tag nevû határrészben terepkutatás alkalmával település nyomait regisztráltuk (NÉMETI 1999. 63. Kat. 41h.).
47. *Urziceni (Csanálos)* (Szatmár megye)
A Kálmándra vezetõ dûlõút mentén, terepbejárás alkalmával egy kisebb település nyomaira bukkantunk (NÉMETI 1999. 63. Kat. 41j2.).
48. *Vãºad (Vasad)* (Bihar megye)
A falu szélén található Cigány-tanya elnevezésû határrészen többszöri terepkutatás eredményeként települést sikerült azonosítanunk (NÉMETI 1999. 42. Kat. 32e2.).
49. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)* (Bihar megye)
A Rátonyi-kert nevû lelõhelyrõl több kutató említ valószínûleg egy településhez köthetõ leleteket (ROSKA 1932. 5. kép 1–3., KACSÓ 1997. X. kép 1–8., XI: 1.8).
50. *Valea lui Mihai (Érmihályfalva)* (Bihar megye)
A határátkelõ felé vezetõ út bal oldalán, az Új sárgaföldes gödör elnevezésû lelõhelyen egy kisebb településhez köthetõ leleteket regisztráltak (NÉMETI 1978. 104., 115. Fig. 4: 1–4.). 2008-ban Cãlin Ghemiº végzett kutatásokat a lelõhelyen (közöletlen anyag).

B. A Szilágyság területe – a Somlyói medence

A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţ csoporthoz köthetõ leletek többsége a Berettyó és a Kraszna közötti területrõl ismert (I. Bejinariu szerint közel 60 lelõhelyet azonosítottak, elsõsorban a Szilágyság (Sălaj) nyugati zónájában. Ezen a területen 10 lelõhelyet kutattak, de csak egyetlen települést, Recea–Valea Soldubát tártak fel teljes egészében (8 házat számos más objektummal).[2]
51. *ª imleul Silvaniei (Szilágysomlyó)* (Szilágy megye)
A városközpontból Ciurgău lelõhelyrõl ismertek egy település nyomai (BEJINARIU 2001. 165.), valamint szórványként a vár területén, a Mureº utca és a Pescărie nevû helyeken kerültek elõ hasonló leletek.
52. *ª imleul Silvaniei (Szilágysomlyó)* (Szilágy megye)
Az Observator területén jeleznek egy nagyobb kiterjedésû települést.
53. *Zăuan (Szilágyzovány)*, (Szilágy megye)
A falu határában, a Bánffy-tagban kerültek elõ leletek (BEJINARIU 2001. II: 3–4. tábla).
54. *Zăuan (Szilágyzovány)*, (Szilágy megye)
A Temetõdombon (Dâlma cimitirului) Felsõszõcs kerámiatöredékkel együtt jeleznek hasonló típusú leleteket, melyek településre utalnak (BEJINARIU 2001. V: 1–6., VI: 1.).
55. *Cehei (Somlyócsehi)* (Szilágy megye)
A Mesig nevû helyrõl települést említenek (LAKÓ–RAD 1988., BEJINARIU–LAKÓ 1996., BEJINARIU 2001., VII: 1–5. tábla).
56. *Crasna (Kraszna)* (Szilágy megye)
A Csereoldalról települést említenek (LAKÓ 1983. 75. 3. kép., BEJINARIU 2001. VI: 2–3.).
57. *Doh* (Szilágy megye)
Település a La izvoare lelõhelyen. A falu területérõl megemlítenek egy másik lelõhelyet is, ahonnan Cehăluţ és Lăpuº II. típusú kerámia származik (BEJINARIU–LAKÓ–SANA 2004. 111–118.).
58. *Pericei (Szilágyperecseny)* (Szilágy megye)
A Keller-tagból települést említenek (BEJINARIU 2001. 157–174.).

[2] Ioan Bejinariu szíves szóbeli közlése.

59. *Pericei (Szilágyperecseny)* (Szilágy megye)
    A Polyás nevû helyrõl említenek települést (BEJINARIU 2001. 157–174.).
60. *Recea* (Szilágy megye)
    A ª coala Nouã nevû helyrõl települést említenek (BEJINARIU 2001. 166.).
61. *Recea (Krasznarécse)* (Szilágy megye)
    A Valea Solduba nevû részen települést találtak.[3]

C. Nagyvárad–Bihar területe

62. *Biharea (Bihar)* (Bihar megye)
    A Lutãrie területérõl edénytöredékek „agglomerációját" említi az ásató, aki ezeket, temetkezéseknek tekinti – M5, M6 (DUMITRAª CU 1994. 106–107.).
63. *Cheþ(Magyarkéc)* (Bihar megye)
    A Diófa tábla nevû határrészrõl településrõl tudunk.
64. *Cociuba Mare (Alsókocsuba)* (Bihar megye)
    A begyûjtött kerámiatöredékek alapján településre gondolunk (DUMITRAª CU 1994. 107–128.).
65. *Oradea (Nagyvárad)* (Bihar megye)
    A Szalka dombon, Pepinierã névvel jelzet ponton települést regisztráltak (BULZAN–GHEMIª –FAZECAª 2000. 81–92. III: 7., VI: 15–18., VIII: 2–4., IX: 1., 4., XII: 6., 8–9.).
66. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)
    A Báranyka oldal települést rejt.
67. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)
    A Sándor major névvel jelzett pontról települést ismerünk, egy Felsõszõcs/Suciu de Sus kultúrába tartozó edénytöredékkel.
68. *Marghita (Margitta)* (Bihar megye)
    A Fazekasok utcájának (Str. Olarilor) a végén húzódik egy település.
69. *Margine (Széltalló)* (Bihar megye)
    A Kohányi úton tudunk településrõl.
70. *Petreu (Mónospetri)* (Bihar megye)
    A Petri-tanya határrészben a késõ Ottomány kultúra leletei mellett Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþtípusú kerámiát is gyûjtöttek.
71. *Roºiori (Biharfélegyháza)* (Bihar megye)
    A leközölt kerámia alapján korszakunkhoz tartozó település van itt (DUMITRAª CU–EMÕDI 1980. 47–67.).
72. *Suplacul de Barcãu (Berettyószéplak)* (Bihar megye)
    A „Lapiº" nevû határrészben települést tártak fel. Az ásató megfigyelt néhány hamvasztásos urnás sírt is – M1, M2, M3, M4 (IGNAT 1984. XIV: 9–20.).

D. Hajdú-Bihar megye és a magyarországi Nyírség területérõl származó leletek

73. *Álmosd*
    A Kölcsey utca 39. szám alatt találtak települést (DANI 2005. 6: 1. kép).
74. *Bagamér*
    A déli szõlõskert területérõl ismerünk településre utaló leleteket (KOVÁCS 1970. 45.).
75. *Berekböszörmény*
    Településre vonatkozóan van adatunk (KOVÁCS 1970. 44.).

[3] Ioan Bejinariu szíves szóbeli közlése.

76. *Debrecen*
A Bellegelõ nevû határrészrõl ismerünk települést (KOVÁCS 1970. 44.).
77. *Debrecen*
Halápon települést regisztráltak (KOVÁCS 1970. 45.).
78. *Debrecen*
A szõlõtelepi részrõl településre utaló adatunk van (KOVÁCS 1970. 45.).
79. *Debrecen*
A Kishegyesi útnál talált szórvány talán temetkezésre utal (NAGY 2008. 38.).
80. *Debrecen*
Nyulason esetleg szintén temetkezés lehetett (NAGY 2008. 38.).
81. *Debrecen*
A Bocskai-kert esetében ugyancsak felmerül, hogy ott temetõ volt (NAGY 2008. 38.).
82. *Debrecen*
A Tócóparttal kapcsolatban is elképzelhetõ, hogy ott temetkezés volt (NAGY 2008. 38.).
83. *Derecske*
A falu határából településrõl tudunk (KOVÁCS 1970. 44.).
84. *Földes*
Andaháza puszta határrészrõl települést regisztráltak (KOVÁCS 1970. 45.).
85. *Komádi*
A Dobai parton település volt (NAGY 2008. 38.).
86. *Hajdúbagos*
A Daraboshegy 18 sírja egy temetõ része (KOVÁCS 1970. 44.).
87. *Hajdúböszörmény*
Településrõl tudunk a város határából (KOVÁCS 1970. 44.).
88. *Hajdúsámson*
A Majorsági (Vermeshát) földeken település volt (KOVÁCS 1970. 44.).
89. *Hajdúszoboszló*
Téglagyár/Vasútállomás lelõhelyrõl temetkezéseket említenek (BALOGH 2007. 24.).
90. *Nyíracsád*
Bánházán település volt (NAGY 2008. 38.).
91. *Nyíregyháza–Oros*
A Pazonyi út (TESCO), illetve a szomszédságában lévõ Shell töltõállomás területén település részletét tárták fel (NAGY 2007.).
92. *Nyírlugos*
A falu határában a Szennyespusztán település volt (NAGY 2005.).
93. *Körösszakál*
A Gál-tanyánál települést regisztráltak (DANI 2005. 301–318. 5: 1–11. kép).
94. *Körösszegapáti*
A Pál-lapályon településrõl tudunk (DANI 2005. 6: 2–4. kép.), ahol a Felsõszõcs kultúrához tartozó bögrével együtt került elõ a leletanyag.
95. *Petea (Pete)/Csengersima*
A határátkelõ területén egy Felsõszõcs kultúrához tartozó objektumban Hajdúbagos/Piº-colt–Cehăluţtípusú bögre található.[4]
96. *Sárrétudvari*
A Hízóföldön Nepper Ibolya 22 sírt tárt fel. Az ásatás közöletlen (BALOGH 2007. 25.).

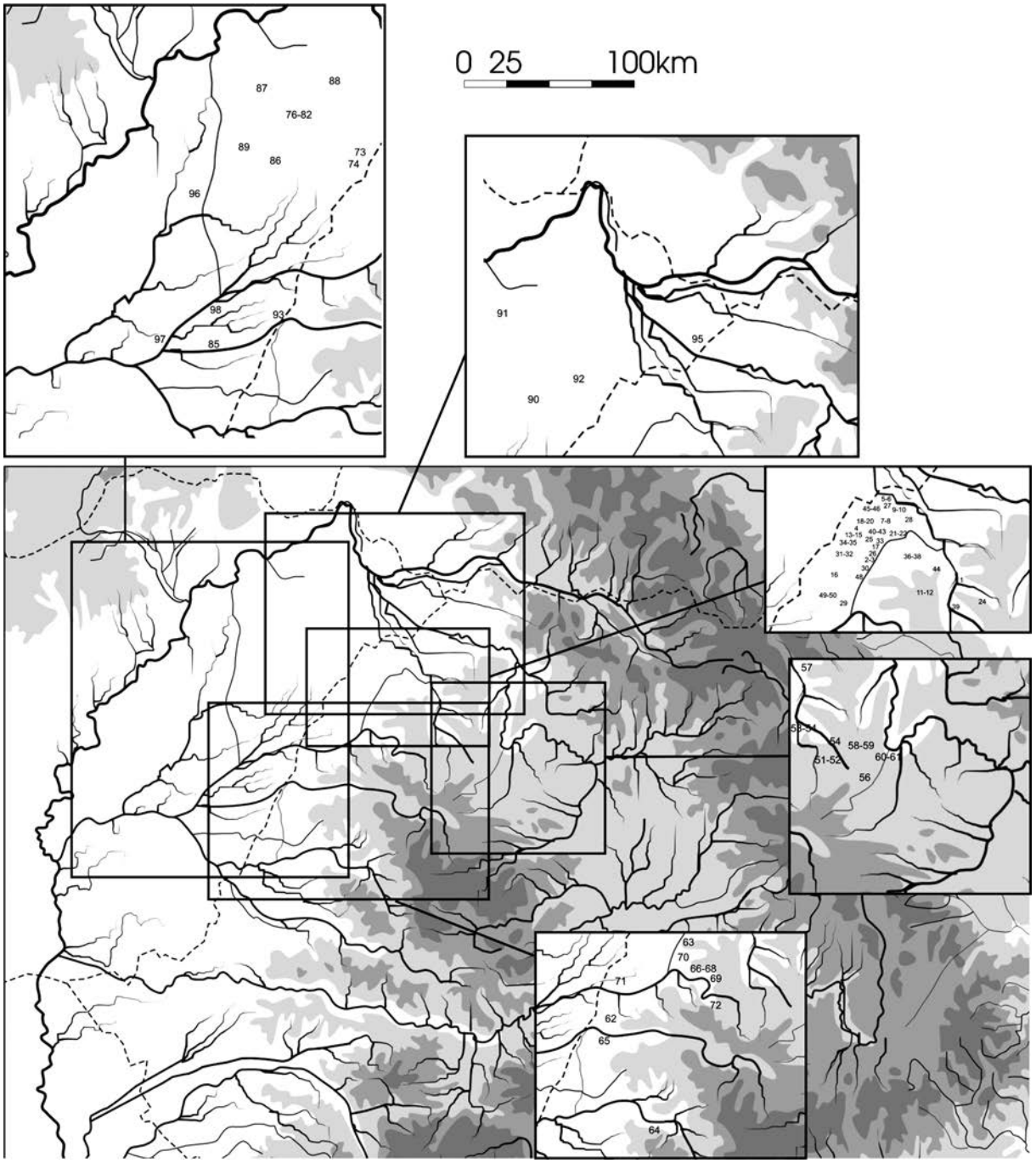
[4] Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

97. *Szeghalom*

A határból településrõl tudunk (NAGY 2008. 38.).

98. *Zsáka*

A Nagynyomáspusztán három urnasír(?) került elõ (BALOGH 2007. 25.).

1. kép
A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþcsoport elterjedése (a számok a katalógusnak megfelelõen)
Fig. 1
Territory of the Hajdúbagos/Piºcolt–CehãluþGroup (numbers according to the catalogue)

Értékelés

A Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ csoport a következõ földrajzi zónákra terjedt ki (1. kép):

1. Nagykároly és az Ecsedi-láp vidéke, egészen a Homoród-csatornáig vagy esetleg a Szamos holtágáig. Ezt a területet véleményünk szerint a középsõ bronzkor végéig (Koszider fázis) az Ottomány kultúra népessége ülte meg egészen a klasszikus Felsõszõcs kultúra megjelenéséig (ROMAN–NÉMETI 1990. 47., KACSÓ 1995. 98.).

2. A Kraszna folyó völgye, a Somlyói-medence valamint a Szilágyság nyugati területe egészen a Berettyóig. Ezt a területet a klasszikus bronzkor végén nagy részben a Wittenberg kultúra IV. fázisának a népe lakta.

3. A Berettyó folyó és a Sebes-Körös közti terület, amelyhez hozzátartoznak a Nagyvárad környéki leletek is (Biharea kultúra vagy legutóbb pre-Igriþa).

4. A Nyírség homokos dombvidéke együtt az Északnyugat-Romániához tartozó területekkel. A középsõ bronzkor végén ezt a területet szinte a Tisza vonaláig ugyancsak az Ottomány kultúra népe ülte meg – például a vásárosnaményi leletek (KOVÁCS 2003. 525–533.).

5. Az Érmellék egészen Pocsajig, valamint a Tasnádi dombvidék, amelyet a középsõ bronzkor végén szintén az Ottomány kultúra népe lakott.

A fent említett földrajzi zónákban a Felsõszõcs kultúra klasszikus fázisának leletei csak importként találhatók meg együtt a Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ leletekkel. Ezzel szemben a Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ kerámia ritkán fordul elõ a Felsõszõcs kultúra településein, és csakis a két kultúra határzónájában (Pete/Csengersima határátkelõ, valamint Bicaz–Igoaie – KACSÓ 2005, 1/19 kép). A Nyírség keleti területeit, valamint a Kárpátalja vidékét a Felsõszõcs kultúra népe foglalta el (BALAGURI 2001. 244. – elterjedési térkép, Sztanovo kultúra néven). A Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ csoport települései általában a folyók, patakok partján, valamint a lápos területek magasabb szigetein találhatók. Rendszerint nagy kiterjedésûek, és többségükben egyrétegûek. Emiatt a települések nagy részét, elsõsorban a felszínhez közeli objektumokat– mint például a nagyobb méretû házakat, amelyeket a paticstöredékek jeleznek – a mezõgazdasági munkálatok megbolygatták. Az is megfigyelhetõ, hogy ezek a települések rendszerint a *tell* kultúra megszûnése után, azok közelében találhatók, de a szuperpozíció nem jellemzõ. Kivételt képez Ottomány–Földvár, amelynek a felsõ településszintjérõl származó leletek Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ településre utalnak.

A csoportra – vagy talán kultúrára(?) – kizárólag a hamvasztásos urnás sírok jellemzõek: Csomaköz–Tökös (M6), Hajdúbagos–Daraboshegy (18 sír), Sárrétudvari–Hízóföld (22 temetkezés), Hajdúszoboszló (bolygatott sírok), Berettyószéplak (4 bolygatott sír), valamint Zsáka (3 urnasír?).

A Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ csoport (kultúra?) belsõ kronológiájáról még korai volna biztosat mondanunk. A találgatások mellõzésével azonban azt már bizonyosan tudjuk, hogy követi az Ottomány III. a–b (Koszider) fázist, amelynek népessége feltehetõleg továbbél – amire mind a kerámiaformák, mind a díszítõmotívumok utalnak –, kiegészülve a halomsíros kultúra hatásaival. Ezt a meglátásunkat arra is alapozzuk, hogy több olyan települést ismerünk, amelyek ún. határesetet képeznek: ahol a kerámia alapján nehezen lehet eldönteni, hogy még a Koszider szintbe vagy esetleg már a Hajdúbagos/Piº colt–Cehăluþ csoportba tartoznak (azaz utóbbinak a kezdeti fázisához tartoznának?): Kõszegapáti–Pál-lapály, Szilágypér–Rozgaz, Tasnádszarvad–Faluhely 327. hsz., Szilágyzovány–Temetõdomb, Nagyvárad–Salca (Pepinierã), Mónospetri–Szeméttelep vagy esetleg Érbogyiszló–Legelõvölgy.

Az elsõ késõ bronzkorinak vélt leleteket – amint már említettük – még 1978-ban közöltük. Ekkor még nem határoltuk el az Ottomány kultúra késõi III. a–b (Koszider) fázisát, mint

a Nagykároly–Bobald tell település életének végsõ szakaszát (Bobald horizont – NÉMETI–MOLNÁR 2007. 222–243.). Így a mai ismeretek, valamint az újabb megfigyelések alapján a Hajdúbagos/Piº-colt–Cehãluþcsoport (kultúra) lelõhelyei közül véleményünk (Kacsó K., Németi J., Nagy M.) szerint ki kell hagyni azokat a település együtteseket, amelyek biztosan az Ottomány III. a–b fázisába tartoznak. Ide sorolhatjuk a következõket: Érendréd – volt tsz. istállók, Vasad–Cigányok dombja, a Toptilã patak menti település (FAZECAª –MARTA 2005. 33–39. II. 2,. 6.), a Bihardiószegrõl említett csontvázat, amely az Ottomány kultúra jellegzetes temetkezése (GHEMIª 2002/03. I–II. tábla), Nagyvárad–Salca dombról az objektumokat, és a Nagyvárad–Rulikovszky temetõ területérõl közölt leleteket, s ugyanígy Szilágypér–Várudvar és Értarcsa–Törvénydomb lelõhelyeket is (NÉMETI 1999. 35–36.). A kutatás jelen állása mellett ugyancsak el kell tekintenünk azoktól a leletektõl, amelyek már határozottabban pre-Gáva jellegûek: a Börvely–Kendergyár udvara és –Kecskerét, Nagykároly–Spitz tanya, Csomaköz IX.–Akasztófalapos, Nyírlugos–Szennyespuszta, valamint Tasnád–Termálstrand[5] közelébõl származó leletek.

Hasonló nehézséget jelent meghatároznunk a csoport életének végsõ szakaszát. Debrecen–Kossuth laktanya zárt objektumát (edénydepó) Poroszlai I. a Hajdúbagos csoport utánra keltezte, az RB C–D határára, míg szerinte maga a Hajdúbagos csoport az RB C-ben megszûnne, a Gáva kultúra pedig az RB D-ben kezdõdne (POROSZLAI 1984. 75–100.).

A Mihályfalva–Sárgaföldes gödör területérõl ismert edénydepót (vagy sírt) a kutatók általában az Ottomány kultúra végére keltezik (ORDENTLICH 1965. 181–197.), bár szerintünk az egyes edények formája és díszítõmotívumai már túlmutatnak a Koszider fázison (Nagykároly–Bobald IV. szelvény 6. gödör).

A Nyíregyháza–Pazonyi út, TESCO és Shell töltõállomás (NAGY 2007.) objektumai, Nyírlugos–Szennyespusta (NAGY 2005. 84–85.), Nyíregyháza–Oros–Új-Csere (BEJINARIU–SZÉKELY–SANA 2008. 196.), Kraszna–Csereoldal, Doh, Szilágyperecseny–Keller-tag és Polyás lelõhelyek esetében a leletekkel együtt viszont olyan elemek bukkannak fel, amelyek túlmutatnak a megszokott Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþkerámia jellegén és szerintünk közelebb állnak az általunk elkülönített pre-Gáva leletekhez (Börvely–Kecskerét, Nagykároly–Spitz tanya, Csomaköz IX.–Akasztófalapos, valamint Pete/Csengersima határátkelõ, Nyírmada–Vályogvetõ, Ákos–Veres rét vagy esetleg Gencs–Kati-tag, Érendréd–Kocsordos, Tasnád–Termálfürdõ), amelyek a Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþcsoport (kultúra?) egy késõbbi fázisát vagy már a pre-Gáva megjelenését jelzik. A kronológiai besorolás szerint ez a csoport a RB C – RB D kezdetét fogja át, míg a pre-Gáva típusú leletek, már a RB D második felét és a Ha A1-et ölelik fel; a már teljesen kialakult Gáva kultúrát viszont a Ha A2 – Ha B1-be kell sorolnunk. A pontosabb datáláshoz a csoporthoz (kultúrához) köthetõ bronzleletek sem segítenek, bár ilyeneket is említhetünk (pl. Kraszna–Csereoldalról két kisebb bronz „kerámiadíszítõ tárgy" – LAKÓ 1987. 77–81. II: 1–2. kép, Piskolt–Homokosdombról hasonló leletek – ROMAN–NÉMETI 1978. 34., 6–10. – amelyeket tévesen a Baden kultúrához tartozónak véltünk, Nyíregyháza–Pazonyi útról apró, vésõszerû tárgy – NAGY 2007. VI: 10.). Piskolt–Homokosdombról zárt együttesbõl patkó alakú csüngõ került elõ (KACSÓ 1997. 85–110. I: 1. kép, KACSÓ 1999. I: 1. kép), s ugyancsak innen származik egy gömbös fejû tû és egy sarlótöredék. A Szaniszló–Legelõrõl származó urnás sírból nyitott végû rovátkolt bronzkarperec került felszínre (NÉMETI 1978. 5: 4., 1: 3., 7: 4.), az említett Mezõfény–Várkúti kert leletbõl pedig egy csüngõt és egy tõrt említhetünk (NÉMETI 1978. 4: 5–8.). Magyarcsaholy–Telek településrõl egy lándzsahegy (NÉMETI 1978. 2: 6.) származik, valamint egy tüskés-korongos csákányból álló bronz raktárlelet (ún. Cehãluþ B3 típus, amelyet a RB D – Ha A-ra kelteznek) (BADER 1978. LXXX: 6–8.).

[5] Marta Liviu szíves szóbeli közlése.

A Mezõfény–Várkúti kert, valamint a Kaplony II. raktárleletbõl származó tõröket (NÉMETI 1978. 115. 11: 5 kép, BADER 1983. 53: 1–34. kép) Kacsó K. az ún. Rozavlea típusú tõrök típusába sorolta (KACSÓ 1993.) és a RB D – Ha A1 közé keltezte. A Kaplony II. bronzdepó Kaplony/Kálmánd település közvetlen szomszédságából került elõ, az Ecsedi-láp szélén, így a két objektum között – hasonlóan a mezõfényi objektumokhoz – összefüggést feltételezhetünk. A fent említett bronztárgyak általában hosszabb periódusra jellemzõek, és egészében az RB C/D – Ha A1 közé keltezhetõk, amely „in grosso modo" megfelel a Hajdúbagos/Piskolt–Cehăluţcsoport idejének.

A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţcsoport kapcsolatrendszerében bizonytalannak tûnik a Berkesz kultúrához való viszonya (KEMENCZEI 1984. 28–38., KALICZ–KOÓS 1997. 66–71. – Oszlár–Nyárfaszög település), amely idõben követné az általunk említett csoportot. Egyes vélemények szerint a Berkesz kultúrát teljesen át kellene értékelni és más kapcsolatrendszerbe helyezni (TÓTH–MARTA 2005., NAGY 2007. Fig. 1.). Hasonlóan problémás a csoportnak az Igriţa csoporthoz való viszonya (CHIDIOª AN–EMÕDI 1982., CHIDIOª AN–EMÕDI 1983., VASILIEV 1995. 93–98., VASILIEV 2004. 133–136., ISTTRANS 2003.), amely utóbbi csoportot V. Vasiliev a RB D és a Ha A közé keltezett. Szeretném megjegyezni, hogy az Igriţa csoport jellegzetes, belül „csillaggal" díszített, magas fülû lapos csészéje Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţ leletekkel együtt (?) megtalálható Csomaköz–Bere, Szaniszló területén is (Kovács gyûjtemény 1977, ltsz. 31.273/1.,2. – Szaniszló V. lelõhely). Úgy tûnik, hogy az Igriţa csoport zárt település együttesei egy külön földrajzi zónában összpontosulnak, kapcsolataik inkább déli irányúak. Rokonságot mutatnak a Susani típusú leletekkel (GUMĂ 1993. XIX: 12–17., GUMĂ 1995., GUMĂ 1997.) és szerintünk fiatalabbak, mint a Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţcsoport (kultúra).

Az általunk tárgyalt csoport (kultúra) elterjedési területén az anyagi kultúra egységesnek mutatkozik, valószínûleg azonos népesség hagyatékát képezi. Ezt a feltételezést támasztja alá a temetkezési rítus (hamvasztásos urnás sírok). Kisebb helyi sajátosságokat mutatnak a Nagyvárad–Bihar valamint a magyarországi Hajdú-Bihar megye területérõl származó leletek, amelyek mind a kerámiaformákban, mind a díszítõmotívumokban közel állnak az Egyek típusú leletekhez (pl. Nagyvárad–Rulikovszky temetõ edényei), amelyeket elsõsorban temetkezésekbõl ismerünk.

Nyitott kérdés továbbra is, hogy az általunk pre-Gávának meghatározott leletegyüttesek a Hajdúbagos/Piºcolt–Cehăluţ csoport (kultúra) egy késõbbi fázisát jelentik-e vagy már inkább a Gáva kultúra fiatalabb szakaszát jelzik (ez esetben Gáva I. lenne? – KACSÓ 2007. 56.). Az mindenképpen érdekesnek tûnik, hogy ebben a horizontban még importként megtalálható a Felsõszõcs kultúra kimetszett kerámiája, ami azt jelenti, hogy ez a kultúra szinte változatlanul él tovább, míg a kialakult Gáva kultúra egységes leletanyagában már nem fordul elõ.

A felsorolt edénytípusok meghatározásánál arra törekedtünk, hogy a megszokott régészeti tipológia mellõzésével a kerámiának a mindennapi életben betöltött esetleges szerepét vegyük figyelembe. Így elkülönítettük a fõzõedényeket, a tároló és az ételek feltálalására használt tálakat, ivóedényeket, a hordozható tûzhelyeket, valamint az egyedi agyagtárgyakat (CSUPOR–ANGYAL 1988., KRESZ 1991. 524–598.).[6]

[6] A magyar szakirodalomban meggyökerezett és a mai napig is használják az *„urna"* típusú edény fogalmát, amely általában nagyobb bikónikus vagy gömbös testû, ívelt nyakú edényre utal, kihajló peremmel és a nyak alatt az esetek többségében elhelyezett füllel. Ez a fazék típusú edény szerintem csak akkor nevezhetõ urnának, ha a funkciója temetkezésre utal és a hamvasztásos sírok esetében az elhunyt csontjait tartalmazza. Valójában az *urna* a betöltött szerepe (funkciója) szerint lehet bármilyen edényforma.

Irodalom

BADER 1978.
Tiberiu Bader: Epoca bronzului în Nord-Vestul Transilvaniei: cultura pretracicã ºi tracicã. [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen.] Editura ª tiinþificã ºi Enciclopedicã, Bucureºti 1978.

BADER 1983.
Tiberiu Bader: Dépôts l' âge du bronze tardif du nord-ouest de la Transylvanie. Inventaria Arheologica Roumania fasc. 6 R. 24-R 30. Bucureºti 1971.

BADER 1998.
Tiberiu Bader: Bemerkungen zur Bronzezeit in Karpatenbecken. Ottomány/Füzesabony – complex in Jahresschrift 80. Halle 1998. 83–108.

BALAGURI 2001.
Балагури Эдуард: Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. Ужгородский национальный университет, Ужгород 2001.

BALOGH 2007.
Balogh Jolán: Késõbronzkor eleji temetkezés Hajdúszoboszlón. *Szókimondó* 11. 2007. 24–25.

BEJINARIU 2001.
Ioan Bejinariu: Late Bronze Age in the Depression of ª imleu. In: Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Hrsg. Carol Kacsó. Bibliotheca Marmatia 1. Muzeul Judeþean Maramureº, Baia Mare 2001. 157–174.

BEJINARIU–LAKÓ 1996.
Ioan Bejinariu – Éva Lakó: Despre sondajul arheologic de la Cehei, punctul „Misig" (1987). [Few words about the digging campaignes from Cehei–„Misig" point.] *AMP* XX. 1996. 11–33.

BEJINARIU–LAKÓ 2000.
Ioan Bejinariu – Éva Lakó: Contribuþii la cunoaºterea bronzului târziu din nord-vestul României, aºezarea de la Crasna. [Archäologischen Beiträge bei der Kennenlernen der Spätbronzezeit im Nord-Westen Rumäniens. Die Siedlung von Crasna, Kr. Sãlaj).] *AMP* XXIII. (I) 2000. 163–219.

BEJINARIU–LAKÓ–SANA 2004.
Ioan Bejinariu – Éva Lakó – Daniel V. Sana: Materiale arheologice din epoca bronzului târziu de la Doh (com. Mãiereºti, jud. Salaj). [Bronze age archaeologic materials from Doh (The Mãiereºti Commune, Salaj county).] *AMP* XXVI. 2004. 111–131.

BEJINARIU–SZÉKELY– SANA 2008.
Ioan Bejinariu – Zsolt Székely – Dan V. Sana: Leletmentõ régészeti ásatások a Nyíregyházát keletrõl elkerülõ úton (26 és 33. lelõhely). Az Oros–Úr-Cserétõl északra elõkerült bronzkori régészeti leletek. [Sãpãturi arheologice de salvare pe ºoseaua de centurã a oraºului Nyíregyháza. Descoperirile arheologice din epoca bronzului din punctul „*Úr-Csere*" (26 ºi 33 lh.)] *NyJAMÉ* L. 2008. 191–224.

BULZAN–GHEMIª –FAZECAª 2000.
Sorin Bulzan – Cãlin Ghemiº – Gruia Fazecaº: Sãpãturile de salvare de la Oradea – punctul Salca–„Pepinierã". [Les fouilles de sauvegarde à Oradea–Salca „Pépiniere".] *Crisia* XXX. 2000. 81–140.

CHIDIOAN 1980.
Nicolae Chidioan: Contribuții la istoria tracilor din nord vestul României. Aezarea Wietenberg de la Derșida. [Contributions à l'histoire des Thraces du Nord-Ouest de la Roumanie.] Muzeul Țării Crișurilor, Oradea 1980.

CHIDIOAN–EMÕDI 1982.
Nicolae Chidioan – Ioan Emõdi: Grupul cultural Igrița, de la sfârșitul epocii bronzuluiu. [Le group cultural d'Igrița de la fin de l'àge du bronze.] *Crisia* XII. 1982. 61–85.

CHIDIOAN–EMÕDI 1983.
Nicolae Chidioan – Ioan Emõdi: Descoperirile arheologice din peștera Izbândiș (com. uncuiuș), aparținând grupului cultural Igrița. [Les decouvertes arheloqiues de la grotte Izbândiș (comune de uncuiuș) appartenant au groupe culturel Igrița.] *Crisia* XIII. 1983. 17–32.

CSUPOR–ANGYAL 1988.
Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Az agyag útja az elõkészítéstõl a kész edényig. Mezõgazda Kiadó, Budapest 1998.

DANI 2005.
Dani János: The Pocsaj area in the Bronze Age. Environmental Archeology in North-Eastern Hungary. VAH 19. 2005. 301–318.

DUMITRACU 1969.
Sever Dumitracu: Săpăturile arheologice de la Unimăt. [Archäologische Ausgrabungen in Unimăt.] *StCom Satu-Mare* I. 1969. 41–47.

DUMITRACU 1983.
Sever Dumitracu: O nouă cultură arheologică protoistorică recent descoperită și studiată: Cultura Biharea (Br. C/D – Ha. A). *Carpica* 15. 1983. 105–116.

DUMITRACU 1994.
Sever Dumitracu: Biharea I. Săpături arheologice din anii 1973–1980. [Biharea. Archaeological diggings (1973–1980).] Editura Universității din Oradea, Oradea 1994.

DUMITRACU–EMÕDI 1980.
Sever Dumitracu – Ioan Emõdi: Materiale arheologice de la sfârșitul epoci bronzului și de la începutul epoci fierului descoperite la Biharia. [Archaeological material from the end of the Age of bronze and the beginning of the iron age revealed at Biharea.] *AMP* IV. 1980. 47–67.

DUMITRACU–EMÕDI 1981.
Sever Dumitracu – Ioan Emõdi: Descoperiri arheologice hallstatiene de la Biharea. [Les découvertes arhéologiques de l'epoque Hallstatt de la Biharia.] *Ziridava* XIII. 1981. 75–109.

FAZECA–MARTA 2005.
Gruia Fazeca – Marta Doru: Materiale arheologice de la Vãad din colecția Muzeul Țării Crișurilor. *Crisia* XXXV. 2005. 33–39.

GHEMI 2002/03.
Cãlin Ghemi: Un mormânt aparținânt epoci bronzului descoperit la Diosig (jud. Bihor). [Summary.] *Crisia* XXXII–XXXIII. 2002–2003. 9–15.

GUMÃ 1993.
Marian Gumã: Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României. [Die Civilization der älteren Eisenzeit Südwestrumäniens.] Bibliotheca Thracologica IV. Bucureti 1993.

GUMÃ 1995.

Marian Gumã: The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short rewiev. *Thraco-Dacica* XVI. 1–2. 1995. 93–137.

GUMÃ 1997.

Marian Gumã: Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice ºi manifestãri culturale. [The Bronze Age in Banat. Chronological levels and cultural entities.] Mirton, Timiºoara 1997.

HÁGÓ–ROMÁT 2005.

Hágó Attila – N. Romát Sándor: Adatok Marghitta régészeti repertóriumához. Bemutató a Pósta Béla Régészeti Konferencián. Marosvásárhely 2005. (Kézirat)

IGNAT 1984.

Doina Ignat: Aºezarea de la sfârºitul epocii bronzului de la Suplacu de Barcãu (jud. Bihor). [L'habitat de la fin de l' âge du bronze de Suplacu de Barcãu, Dép. de Bihor.] *Crisia* XIV. 1984. 9–26.

IERCOª AN 1986/87.

Neþa Iercoºan: Noi descoperiri arheologice în zona Carei. [Nouveaux découvertes de periode de transition à l'âge du bronze dans nord-ouest de la Roumanie.] *StCom Satu-Mare* VII–VIII. 1986–1987. 139–158.

ISTTRANS 2003.

Istoria Transilvaniei. Vol. I. (pânã la 1541). Coord. Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – Magyari András. Editura Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca 2003.

KACSÓ 1987.

Carol Kacsó: Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und Chronologie der Suciu de Sus. *Dacia* N. S. XXXI. 1987. 1–2, 51–75.

KACSÓ 1990.

Carol Kacsó: Bronzul târziu în nord-vestul României. Symposia Thracologica 8. Satu-Mare – Carei 1990. 41–50.

KACSÓ 1993.

Carol Kacsó: Der Bronzedolch von Aºuaju de Jos (Alsószivágy), Rumänien. *ComArchHung* 1993. 39–45.

KACSÓ 1995.

Carol Kacsó: Date noi cu privire la prima fazã a culturii Suciu de Sus. [Neue Angaben zum Anfang der Suciu de Sus Kultur.] *Apulum* XXXII. 1995. 83–99.

KACSÓ 1997.

Carol Kacsó: Faza finalã a culturii Otomani ºi evoluþia culturalã ulterioarã acesteia în nord-vestul României. [Die Endphase der Otomani-kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens.] *StCom Satu-Mare* XIV. 1997. 85–110.

KACSÓ 1999.

Carol Kacsó: Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens. *Apulum* XXXVI. 1999. 107–133.

KACSÓ 1999A.

Carol Kacsó: Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens. In: Kultúra Otomani–Füzesabony rozwó, kronologija, gospodarska. Ed. Jan Gancarski. Krosno 1999. 85–112.

KACSÓ 2005.

Carol Kacsó: Contribuţii la cunoaºterea bronzului târziu din nord-vestul Transilvaniei. Cercetãrile de la Bicaz – Igoaie. [Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens.] *Revista Bistriţei* XIX. 2005. 51–70.

KACSÓ 2007.

Carol Kacsó: Importuri Suciu de Sus în culturile epocii bronzului din Transilvania. [Suciu de Sus – „Importe" in dem bronzezeitlichen Kulturen Transsilvaniens.] *Revista Bistriţei* XXI: 1. (Arheologie) 2007. 56.

KALICZ–KOÓS 1997.

Kalicz Nándor – Koós Judit: Oszlár–Nyárfaszög. In: Utak a múltba. / Paths into the Past. Az M3. autópálya régészeti leletmentése. / Rescue Excavations on the M3 Motorway. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 1997. 66–71.

KEMENCZEI 1984.

Tibor Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung LI. 1984.

KOVÁCS 1970.

Kovács Tibor: A Hajdúbagosi bronzkori temetõ. [Bronze Age cemetery at Hajdúbagos.] *FA* 21. 1970. 26–47.

KOVÁCS 2003.

Kovács Tibor: Bronzezeitliche Gräber mit eigenartigen Formen – und Motivschatz aus dem oberen Theißgebiet. In: Morgenrot der Kulturen: frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa: Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Hrsg. Erzsébet Jerem – Pál Raczky. Archaeolingua, Budapest 2003. 525–533.

KRESZ 1991.

Kresz Mária: Agyagmûvesség. In: Magyar Néprajz III. Kézmûvesség. 1991. 524–598.

LAKÓ 1983.

Éva Lakó: Repertoriul topografic al epocii bronzului ºi Hallstattului timpuriu în judeţul Sãlaj. [Inventaire des découvertes de l'âge du Bronze et du Hallstatt dans le district de Salaj.] *AMP* VII. 1983. 69–100.

LAKÓ 1987.

Éva Lakó: Piese de bronz din aºezarea de culturã Otomani de la Crasna (jud. Sãlaj). [Bronze items from the Otomani-cultur in the settlement of Crasna (Sãlaj county).] *AMP* XI. 1987. 77–81.

LAKÓ–RAD 1988.

Éva Lakó – Vasile Rad: Raport preliminar de cercetare arheologicã la Cehei–Miºig (jud. Sãlaj). [Preliminary report on the archaeological research at Cehei– Miºig (Sãlaj county).] *AMP XII*. 1988. 85–89.

MICLEA–FLORESCU 1994.

Ioan Miclea – Radu Florescu: Preistoria Daciei. Stramoºii romãnilor vestigii milenare de culturã ºi artã, Bucureºti 1994.

NAGY 2005.

Nagy Márta: Késõ bronzkori település Nyírlugos határában. [Spätbronzezeitliche Siedlung in der Gemarkung von Nyírlugos.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 63–105.

NAGY 2007.

Nagy Márta: Késõ bronzkori településrészlet Nyíregyházán. [Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 121–154.

NAGY 2008.

Nagy Márta: A Hajdúbagos/Cehăluţi csoport leletei a Sebes-Körös vidékérõl. [The finds from the Hajdúbagos group in the Sebes-Körös area.] *DMÉ* LXXX. 2007. (2008) 25–44.

NÉMETI 1969.

Ioan Németi: Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului. [Grabfunde der Bronzezeit aus der Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare).] *StCom* Satu Mare I. 1969. 57–72.

NÉMETI 1978.

Ioan Németi: Descoperiri de la sfârºitul epocii bronzului în zona Careiului. [Découvertes de la fin l'époque de bronze aux environs de Carei.] *SCIVA* 29:1. 1978. 99–122.

NÉMETI 1999.

Németi János: Repetoriul arheologic al zonei Careiului. [The archaeological Survey of Carei Region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma.] Bibliotheca Thracologica XXVIII. 1999.

NÉMETI–MOLNÁR 2007.

Németi János – Molnár Zsolt: A tell telepek fejlõdése és vége a Nagykárolyi síkságon és az Ér völgyében. Scientia Kiadó, Sapientia Könyvek 14., Társadalomtudományi sorozat, Kolozsvár 2007.

ORDENTLICH 1963.

Иван Ордентлих: Поселения в Отомани в свете последних раскопок. *Dacia* NS. VII. 1963. 115–138.

ORDENTLICH 1965.

Ivan Ordentlich: Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai (reg. Criºana). [Ein Verwahrfund von Gefässen vom Typ Otomani aus Valea lui Mihai (reg. Criºana).] *Studii ºi Comunicãri* 12. 1965. 181–197.

POROSZLAI 1984.

Poroszlai Ildikó: Késõ bronzkori edény-depot lelet Debrecenbõl. [Gefäss-depot aus der Spätbronzezeit, ein Fund aus Debrecen.] *DMÉ* LXIII. 1982. (1984) 75–100.

ROMAN–NÉMETI 1987.

Petre Roman – Ioan Németi: Cultura Baden în România. Biblioteca de arheologie XXXI. Bucureºti 1987.

ROMAN–NÉMETI 1990.

Petre Roman – Ioan Németi: Date preliminare asupra cercetãrilor arheologice de la Carei–Bobald. [Einleitende Angaben der archäologischen Forschungen von Carei – "Bobald".] *Thraco-Dacica* XI. 1–2. 1990. 39–47.

ROSKA 1932.

Roska Márton: Staţiunea preistoricã de la Valea lui Mihai. *AISC* Anuarul pe anii 1928–1932. Cluj 1932. 73–80.

SZOPOR 2008.

Supur – Szopor. Ghid cultural ºi istoric. Történelmi és kulturális kalauz. A Cultural and Historical Guide. Coord. Szõcs Péter Levente. Muzeul Judeţean Satu Mare, Satu Mare 2008.

TÓTH–MARTA 2005.

Katalin Tóth – Liviu Marta: Gefäsdepot der Felsõszõcs/Suciu de Sus-Kultur in Nyírmada–Vályogvetõ. [A Felsõszõcs/Suciu de Sus kultúra edénylelete Nyírmada–Vályogvetõn.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 107–143.

VASILIEV 1995.
Valentin Vasiliev: Les rescherches consacrés au Premier âge du fer en Transylvanie. Resultats et problème. Thraco-Dacica XVI: 1–2. 1995. 93–98.
VASILIEV 2004.
Valentin Vasiliev: Despre grupul cultural Igriţa. [Die kulturel Gruppe von Igriţa.] *AMP* XXVI. 2004. 33–40.
VULPE 1970.
Alexandru Vulpe: Äxte und Beile in Rumänien. (I) PBF IX: 2. München 1970.
ZOLTAI 1909.
Zoltai Lajos: Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1909. évi mûködéséröl és állapotáról. A debreczeni városi Múzeum Kiadványai IV. Debrecen 1910.

NÉMETI János

Nagykároly
Piaţa Eliberării Nr.14 Ap. 31
445 100

Hajdúbagos/Pişcolt–Cehăluț Group

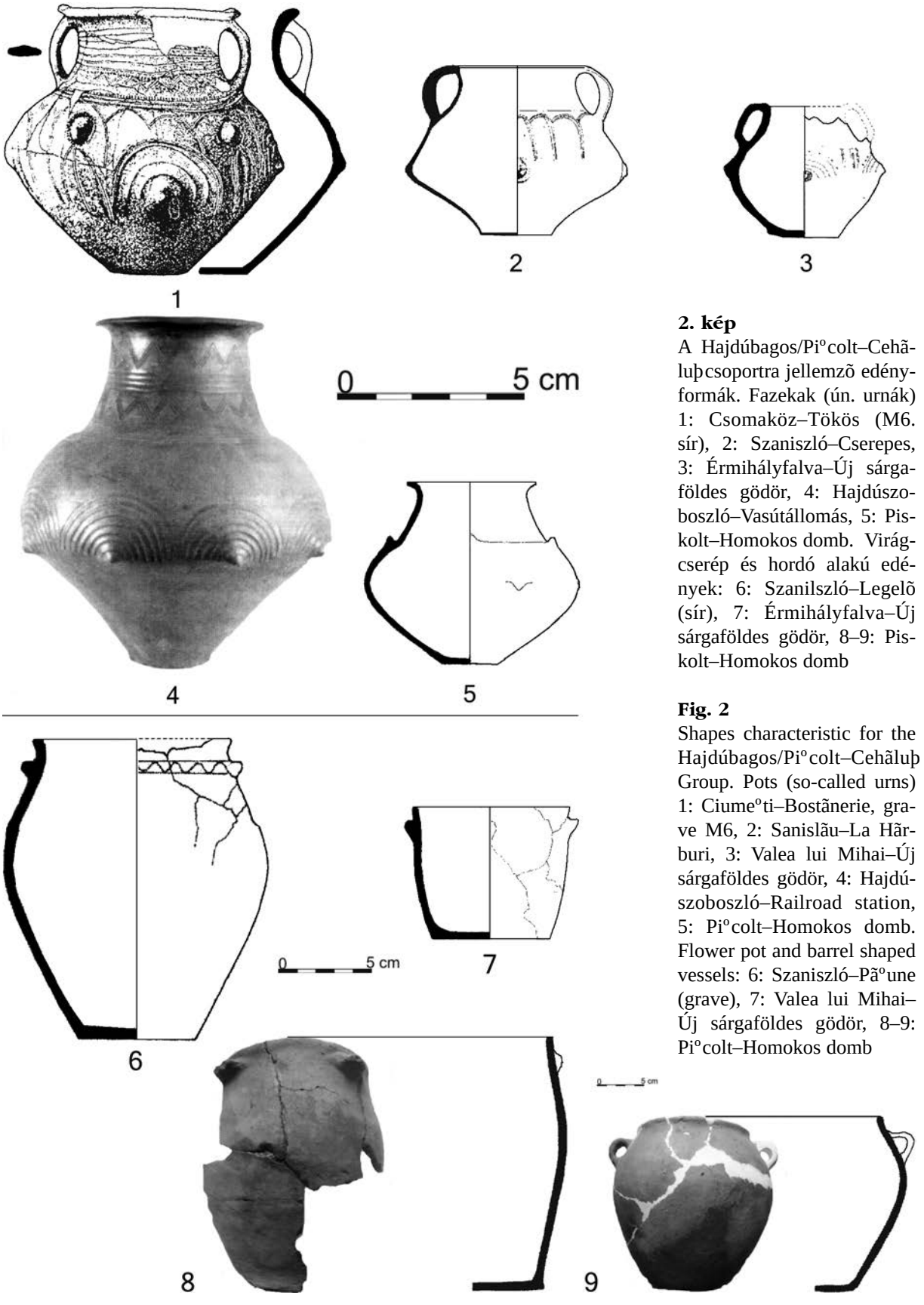
In the heyday of the tell cultures, Otomani (Ottomány/Gyulavarsánd) Culture embracing the whole of the Middle Bronze Age was spread at the whole territory of North Western Romania from the Crasna river as far as the White Criº. The end of the tell culture is marked by the Koszider phase closing the Otomani (and other) cultures, and together with it, the end of the Middle Bronze Age. Koszider phase is relatively well recorded by waste-pits of Carei–Bobáld I tell, (disturbed) upper level, excavated between 2000–2002. Shapes of pottery and decoration motives make us suggest that the people of the tells left the earlier settlement, but continued to exist and frequently formed large settlements near the tells. Usually these are single-layer settlements that were acknowledged in the special literature under the name of Hajdúbagos Culture, or Piºcolt-Hajdúbagos-Cehăluţor Cehăluţ-Hajdúbagos.

The territory of this group includes the surroundings of Carei and in the region of Érmellék (between rivers Barcău/Berettyó and Ier/Ér), the Tãºnad Hills. The territory of the group continues along the Crasna in the ª imleu Silvaniei Basin, the valley of Barcău/Berettyó. In NE-Hungary this is a characteristic phenomenon in the region of Nyírség. Similar cultural phenomena are marked as Biharea Culture in the surroundings of Oradea and along the Criº Repede. The attribution of the latter culture is one of the aims of the present study.

As to the chronological situation of the Hajdúbagos-Piºcolt-Cehăluţ Group or rather Culture, it includes the Late Bronze Age I, following the Koszider phase and can be dated to late BC — first half of BD by Reinecke.

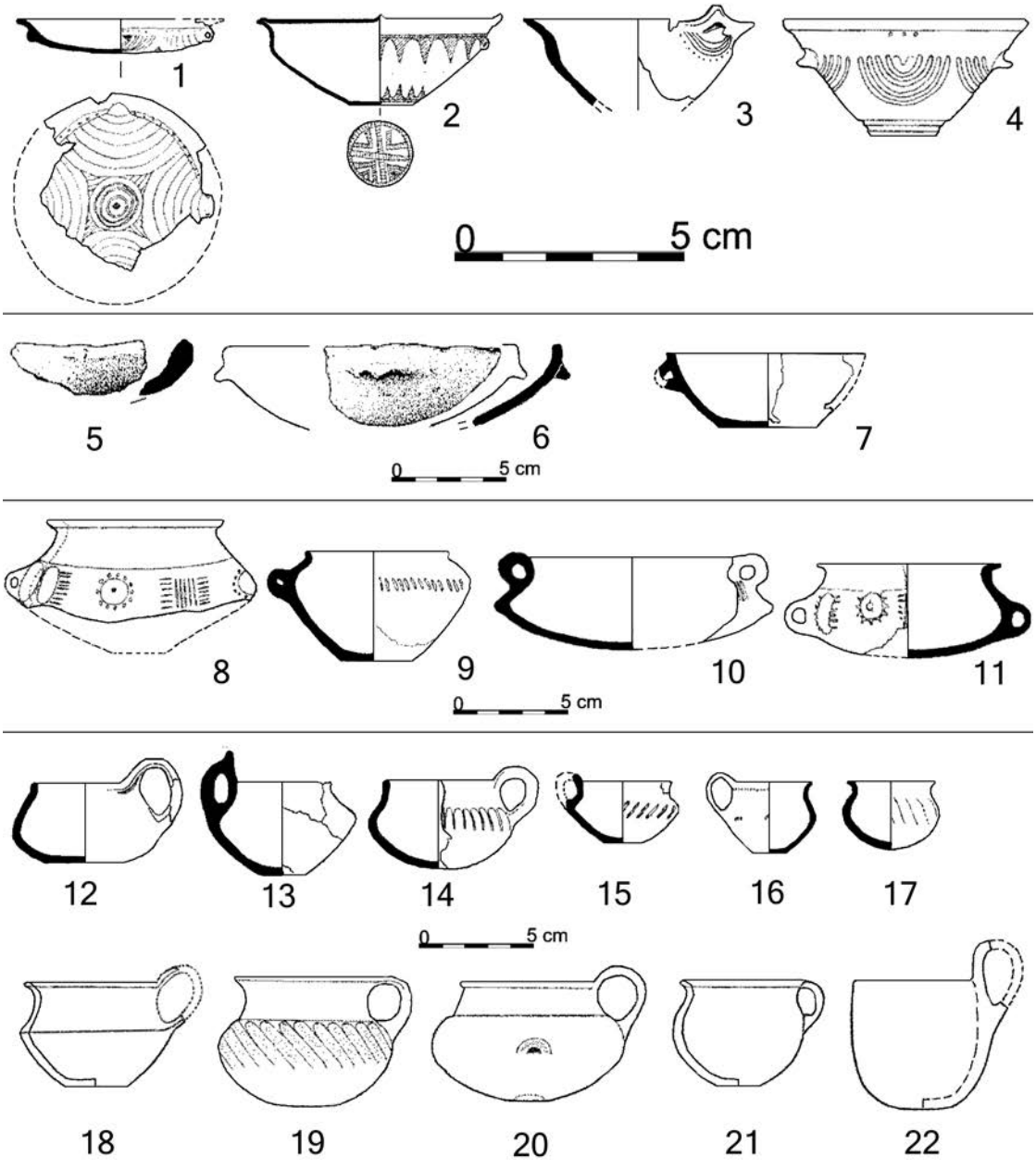
János NÉMETI

Carei
Piaţa Eliberării Nr.14 Ap. 31
445 100

2. kép
A Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþcsoportra jellemzõ edényformák. Fazekak (ún. urnák) 1: Csomaköz–Tökös (M6. sír), 2: Szaniszló–Cserepes, 3: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör, 4: Hajdúszoboszló–Vasútállomás, 5: Piskolt–Homokos domb. Virágcserép és hordó alakú edények: 6: Szanilszló–Legelõ (sír), 7: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör, 8–9: Piskolt–Homokos domb

Fig. 2
Shapes characteristic for the Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþ Group. Pots (so-called urns) 1: Ciumeºti–Bostãnerie, grave M6, 2: Sanislãu–La Hãrburi, 3: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör, 4: Hajdúszoboszló–Railroad station, 5: Piºcolt–Homokos domb. Flower pot and barrel shaped vessels: 6: Szaniszló–Pãºune (grave), 7: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör, 8–9: Piºcolt–Homokos domb

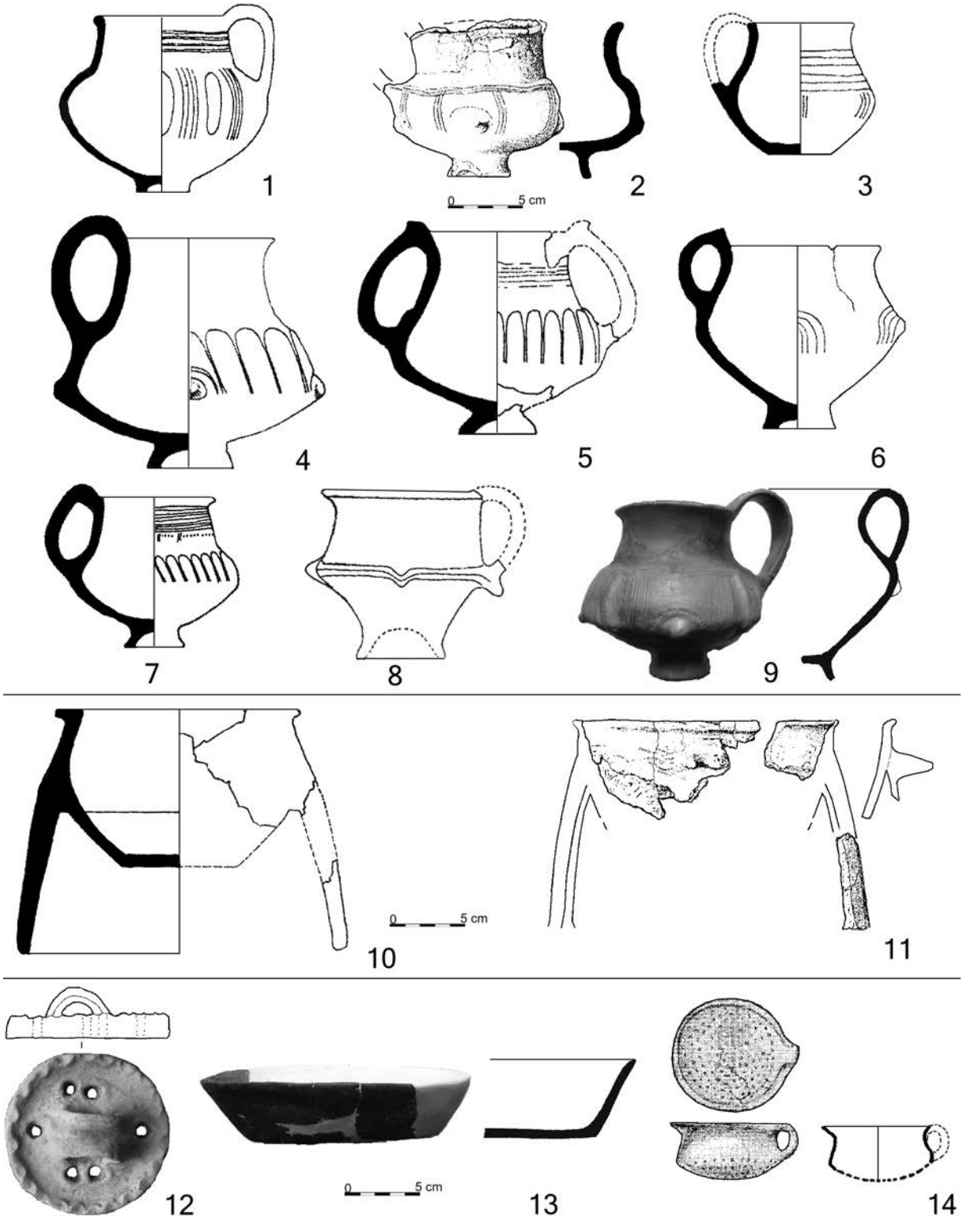

3. kép

Hajdúbagos/Piºcolt–Cehãluþ csoportra jellemzõ edényformák. Tálak 1: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör, 2: Érendréd–tsz. istállók, 3: Piskolt–Homokos domb, 4: Ákos–Veres rét. Maroktálak és behúzott peremû tálak: 5–6: Piskolt–Homokos domb, 7: Magyarcsaholy–Telek. Tálalók: 8, 10–11: Piskolt–Homokos domb, 9: Érmihályfalva–Új sárgaföldes gödör. Bögrék (csészék): 12, 22: Magyarcsaholy–Telek, 13–15, 17–21: Piskolt–Homokos domb, 16: Piskolt–Református templomkert

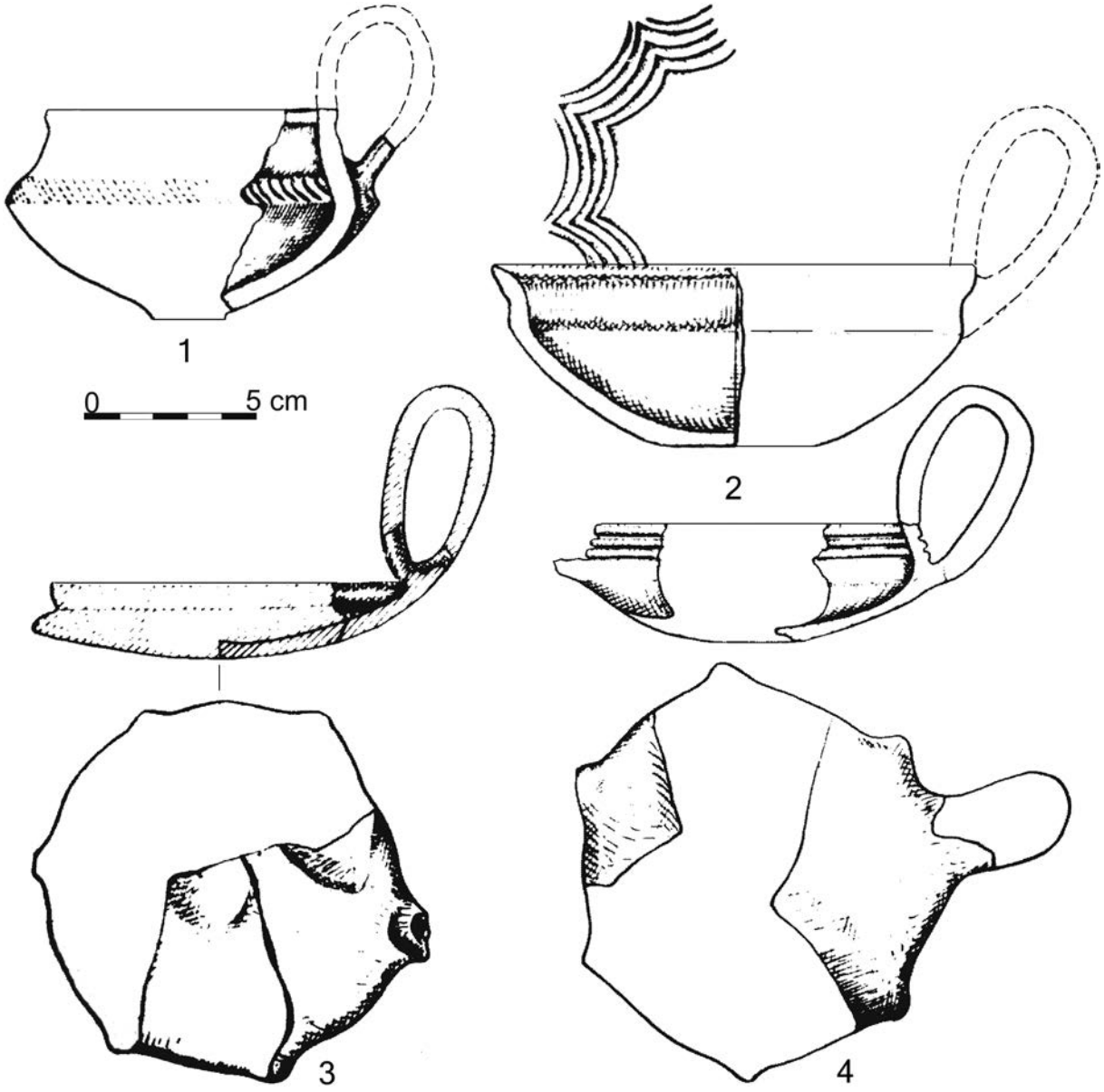
Fig. 3

Shapes characteristic for the Hajdúbagos/Piºcolt–CehãluþGroup. Bowls 1: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör, 2: Andrid–Stables of the Cooperative Farm, 3: Piºcolt–Homokos domb, 4: Acâs–Veres rét. Bowls with inverted rim: 5–6: Piºcolt–Homokos domb, 7: Cehãluþ-Telek. Biconical vessels: 8, 10–11: Piºcolt–Homokos domb, 9: Valea lui Mihai–Új sárgaföldes gödör. Mugs (cups): 12, 22: Cehãluþ-Telek, 13–15, 17–21: Piºcolt–Homokos domb, 16: Piºcolt–Calvinist Church-yard

1
2
0 5 cm
3
4
5
6
7
8
9
10
0 5 cm
11
12
0 5 cm
13
14

4. kép
Hajdúbagos/Piº colt–Cehãluþ csoportra jellemzõ edényformák. Kancsók, kannák: 1: Érendréd–Rendeº telek, 2: Csomaköz–Régi római katolikus temetõ, 3: Börvely–Kendergyár, 4–7, 9: Piskolt–Homokos domb, 8: Magyarcsaholy–Telek. Hordozható tûzhelyek (Pyraunos): 10: Mezõfény–Várkúti kert, 11: Ákos–Veres rét. Egyedi tárgyak: 12: Lukácsfalva–Határõrök útja, 13: Ákos–Veres rét, 14: Körösszakál–Gál tanya

Fig. 4
Shapes characteristic for the Hajdúbagos/Piº colt–Cehãluþ Group. Jugs, ewers: 1: Andrid–Grãdina lui Rendes, 2: Ciumeº ti–Old Roman Catholic cemetery, 3: Berveni–Hemp Factory, 4–7, 9: Piº colt–Homokos domb, 8: Cehãluþ-Telek. Portable hearths (Pyraunos): 10: Foieni–Várkút garden, 11: Acâs–Veres rét. Individual objects: 12: Lucãceni–Határõrök Street, 13: Acâs–Veres rét, 14: Körösszakál–Gál tanya

5. kép
Szaniszló V.–Csomaköz/Bere, material of the Kovács Collection (1977)
Fig. 5
Sanislãu V– Ciumeº ti/Berea, material of the Kovács Collection (1977)

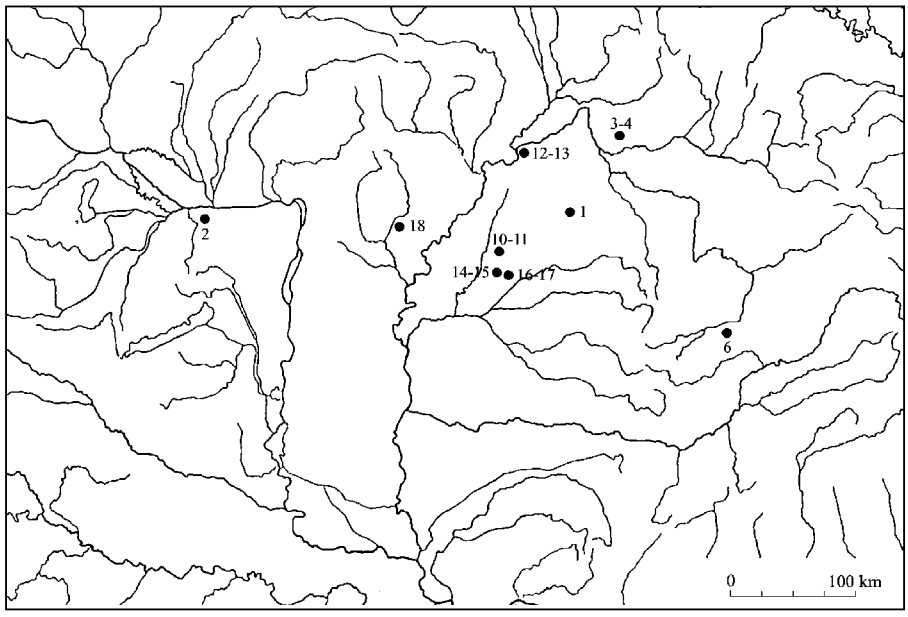
Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez

(A levélmintákkal díszített kengyelek)

Horváth Ciprián

A honfoglalás kori régészeti leletanyagot áttekintve többféle fémberakással[1] díszített tárgycsoportot fedezhetünk fel. Legnagyobb számban kengyeleken találjuk nyomát, de feltûnik az ugyancsak lószerszám részét alkotó zablákon, a közelharc fegyverei[2] közül a szablyákon, sõt került már elõ ezzel a technikával díszített övcsat és kolomp is.

A különbözõ díszítési technikákkal másmás csoportokba sorolható mintákat hoztak létre az egykori mesterek, melyek közül most az ütemesen sorakozó, levél alakú[3] mintákkal díszített típussal foglalkozom. E berakásnak az alábbi példáit ismerem a Kárpát-medencébõl (1. kép):[4]

1. kép / Fig. 1

1: Balkány–Verébsár-dûlõ, 2: Bana–Ördögásta hegy, 3–4: Beregszász / Beregovo–Kishegy, 6: Kolozsvár / Cluj-Napoca–Zápolya utca, 10–11: Püspökladány–Eperjesvölgy, 12–13: Rakamaz–Strázsadomb, 14–15: Sárrétudvari–Hízóföld, 16–17: Sárrétudvari–Poroshalom, 18: Tarnaörs–Szentandrási határ

---

1 Az egyes fémberakási technikákat összefoglalja: BORN 1994.

2 E körben nem szerepeltetem a kétélû kardokat, mert azok valószínûleg nem helyi gyártásúak (KOVÁCS 1990. 43–45., KOVÁCS 1995.), így vélhetõen berakásukat sem Kárpát-medencei ötvös készítette.

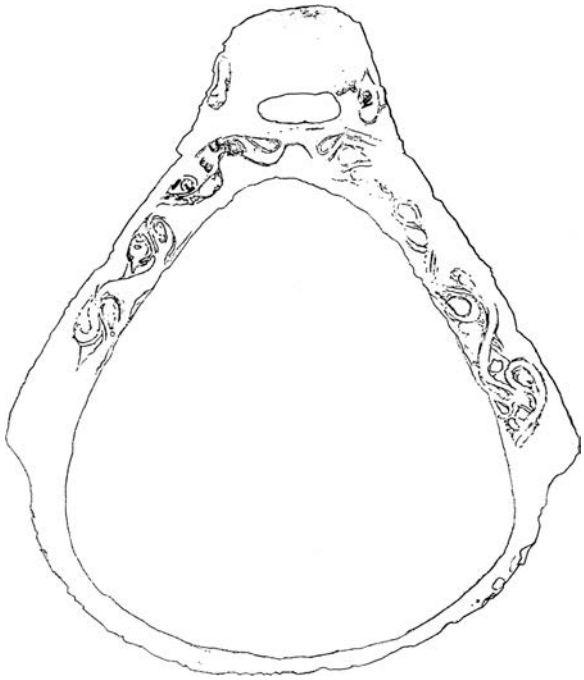
3 E minták megnevezése az egyes publikációkban eltérõ lehet, pl. csepp, mandula, farkasfog, palmetta, szív.

4 Roska Márton a Fejér megyei Battán elõkerült két honfoglalás kori kengyelrõl tudósít, melyek szárainak elõoldalára arany szívidomot préselt egykori készítõje (ROSKA 1943. 140–141.). Roska más adatot nem közöl a kengyelekrõl, azok nem szerepelnek a honfoglalás és kora Árpád-kori leletkataszterben (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.), így ezek értékelése bizonytalan.

2. kép
Balkány–Verébsár-dûlõ
Fig. 2
Balkány–Verébsár-dûlõ

1. *Balkány–Verébsár-dûlõ:* Legyezõ alakú vaskengyel. Szárai laposak, talpalója ívelt, három bordával erõsített. Trapéz alakú füle téglalap alakban áttört, szárakkal való találkozási helyénél jelképes nyakkiképzés látható. A kengyel elülsõ oldalának szárait ezüstlemezes keretbe foglalt, a kengyel füle felé mutató, rövid száron ülõ leveles berakások díszítik, melyek közül kettõ – a kengyelszíj számára kialakított áttörés alatt – csúcsával érintkezik. A kengyel szárainak külsõ oldalával párhuzamosan vékony, enyhén ívelt szalag fut, mely a fül oldalához ívesen kanyarodik vissza. A két lemez között a kengyel eredeti színe látható. A kengyel fülének két oldalán egy-egy vékony, levél alakú ezüstberakás helyezkedik el. A minta aszimmetrikus, a bal száron 9, míg a jobb száron csak 8 levél látható.[5] Szórvány (FODOR 1996. 129–130. 1 kép). (2. kép)

3. kép
Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely
Fig. 3
Jósa András Museum, unknown site

2. *Bana–Ördögásta hegy 1. sír*: A kengyelnek csupán töredéke került elõ, az ívelt talpaló és a lapos szár egy darabja, melyen a fül egy – a szárral egybekovácsolt, ám annak ívébõl kiemelkedõ – részlete is megtalálható. Ez alapján a kengyel egykor legyezõ alakú lehetett. A szár elõoldalán tausírozás maradványai láthatók. A kengyel a temetkezést közreadó publikációban aranyberakásosként szerepel (KISS–BARTHA 1970. 223.), így közölte Vékony Gábor is (VÉKONY 1999. 198.). Az újrarestaurálás ezüstlemezes tausírozást mutatott ki (RÉVÉSZ 2001. 42. 117. j.). A kengyelen Költõ László vizsgálata olyan szív alakú berakást állapított meg, mint a Magyar Nemzeti Múzeumban található, ismeretlen lelõhelyrõl származó kengyeleken (VÉKONY 2002. 34.). A kengyeltöredéken vékony sárgás

[5] A kengyel leírólapján szereplõ információk szerint „Ezüsttel és rézzel (?) tausírozott"; ezzel szemben Fodor István beszámolója szerint „az ezüstberakás felületét aranyozták" (FODOR 1996. 130.). A kengyel fotóján néhol megfigyelhetõ színbeli eltérés a szárakat borító ezüstlemezes keret és annak levél alakú berakásai, valamint a szárak szélén futó enyhén ívelt, horgas végû berakás között. Ez utóbbiak sárgásak. Az 1996-os publikációban megjelent rajz nem minden ponton egyeztethetõ össze a kengyel fotójával, leírásomat így a fotó alapján adtam. Ugyancsak eltérõ a két helyen feltüntetett méret is: a leírólapon 17,3x15,5 cm, míg a kengyelt közreadó publikációban 17,7x14 cm szerepel (FODOR 1996. 130.). A kengyel fotóját és rövid ismertetését tartalmazó leírólapját Istvánovits Eszter (JAM) bocsátotta rendelkezésemre, fogadja érte köszönetem!

fémszálberakás és ezüstlemezes berakás nyomai látszanak, az ezek által kirajzolt egykori minta szabad szemmel ma már megállapíthatatlan. H: 12,5 cm.[6]

3–4. *Beregszász–Kishegy (Beregovo, Ukrajna) 2. sír*: Legyezõ alakú vaskengyel pár. Száruk lapos, talpalójuk ívelt, fülük egykor valószínûleg trapéz alakú lehetett, téglalap alakú áttöréssel. A kengyelek szárát az elülsõ oldalon ezüstlemez berakás díszíti: csúcsukkal kifelé mutató, levél alakú, üresen hagyott mezõk, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú aranyozott ezüstberakás látható.[7] Az így kialakított minta ütemesen sorakozva kitölti az egész felületet. Az egyik kengyel töredékes, füle, valamint szára egy darabja hiányzik. A berakás mindkét kengyelen hiányos. Az épebb példány m: 18,6 cm, sz: 14,7 cm (JANKOVICH 1943. 101. XXV. tábla, FODOR 1996B. 131., KOBÁLY 2001. 205–207. 7–8. kép).

5. *Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely*: Legyezõ alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, ovális áttöréssel. Szárai laposak, talpalója ívelt. A szárakat ezüstlemezes berakás díszíti, mely hullámszalagot utánzó mintát jelenít meg. A felületet kettéosztó, hullámosan kanyargó indához annak mindkét oldalán rövid száron ülõ levelek kapcsolódnak. A fül két szélén pedig egy-egy ugyancsak levél alakú berakás helyezkedik el.[8] (3. kép)

4. kép
Kolozsvár–Zápolya utca 11. sír
Fig. 4
Cluj-Napoca–Zápolya utca, grave 11

6. *Kolozsvár–Zápolya utca (Cluj-Napoca, Románia) 11. sír*: Legyezõ alakú vaskengyel. Szárai laposak, talpalója ívelt, három bordával erõsített. Trapéz alakú fülét, melyet a kengyelszíj számára téglalap alakú áttöréssel láttak el, alig bemélyedõ, jelképes nyak választja el a száraktól. A kengyel elõoldalának külsõ és belsõ szélét vékony, díszítetlen szegély övezi. Köztük ezüstlemez berakás található, melybõl 19 csúcsával kifelé álló levél alakú mintát vágtak ki. Az így keletkezett üresen maradt részek közepében ugyanolyan, de kisebb aranyozott vörösréz berakások helyezkednek el. A kengyel fülének szélein díszítetlen sáv fut, majd egy-egy külsõ oldalán egyenes, belsõn pedig karéjos kialakítású ezüstlemez berakás látható. M: 17,5 cm, sz: 14,2 cm (LÁSZLÓ 1943. 16–17. II. tábla, BÓNA 1986. 39–40. kép). (4. kép)

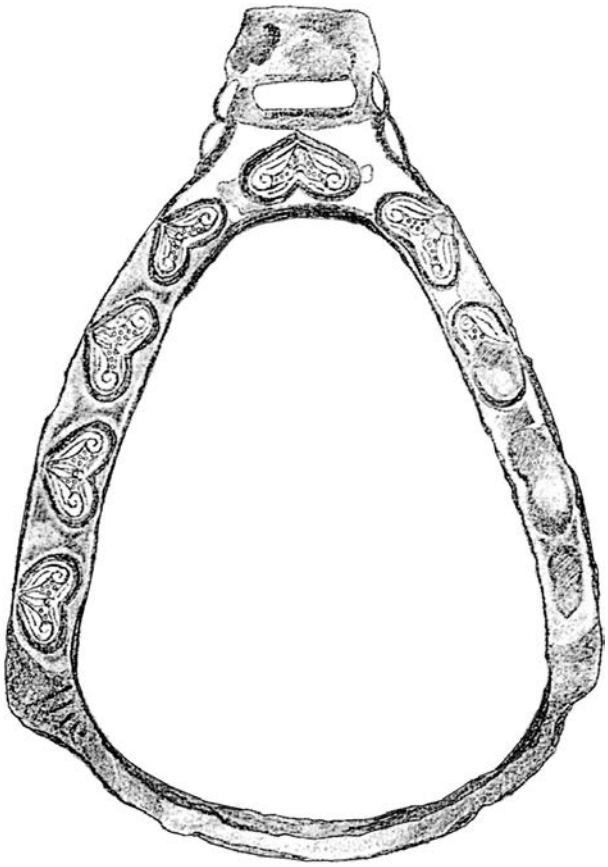
7–8. *Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely*: Legyezõ alakú vaskengyel pár. Fülük trapéz alakú, a kengyelszíj számára téglalap alakú áttöréssel. Száruk lapos, talpalójuk ívelt. A kengyelek mindkét oldala tausírozással díszített. A szárak elülsõ oldalába lemélyített helyekre csúcsukkal a szár külsõ oldala felé mutató, levél alakú vörösréz lemezeket helyeztek. A fül alatt egy nagyobb, a szárakon négy-négy kisebb található. Az egyik kengyelen a fül alatt lévõ berakás magasabb a többinél, míg a másiknál magasabb és szélessebb is. A vörösréz lemezeken háromlevelû palmetták láthatók, a levelek erezetét ponttal lezárt egyenes vonal jelöli, a hátteret poncolás tölti ki. A lemezek felülete aranyozott. A levél alakú mezõket, valamint a szárak külsõ és belsõ oldalát, a fül karéjos széleit díszítetlen szegély övezi. A szár külsõ oldalán lévõ szegély egészen a fül felsõ oldaláig tart. Az ezek közti részekben ezüstlemezek, a fül karéjos részeiben pedig félkör alakú ezüstlemezek helyezkednek el. A szár és a talpaló találkozásánál ezüsthuzal berakások láthatók. A kengyelek hátoldala is díszített, bár az elsõ oldalnál szegényesebben. A fül két szélét és a kengyelszárakat díszítik ezüsthuzalok, illetõleg félkör alakú ezüstberakások. M: 16,3 cm. Szórvány (LÁSZLÓ 1943. 18–19., RÉVÉSZ 1996A.). (5. kép)

9. *Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely*: Legyezõ alakú vaskengyel. Trapéz alakú fülét, mely a kengyelszíj számára téglalap alakban áttört, alig bemélyedõ, jelképes nyak választja el a lapos száraktól.

6 A kengyeltöredéken egyetlen bizonytalan részlet látható, mely egykor talán levél alakot mintázott.

7 A kengyeleken található berakás hiányossága miatt a levelek számát pontosan nem lehet megállapítani, kb. 22–24 lehetett.

8 Benke Zsolt (JAM) rajza, melyet Istvánovits Eszter (JAM) bocsátott rendelkezésemre, köszönet érte!

5. kép
Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely
Fig. 5
Hungarian National Museum, unknown site

berakás nyomai láthatók. Hátoldala díszítetlen. M: 16,2 cm. Szórvány (DIENES 1958. 136. 28. ábra, FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962. 480. sz.). (6. kép)

10–11. *Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír*: Legyezõ alakú vaskengyel pár. Száruk lapos, fülük trapéz alakú, téglalap alakú áttöréssel. Talpalójuk ívelt, egyiké homorú, másiké hármas bordázatú. Az egyik kengyel szárain csúcsukkal a szár külsõ oldala felé mutató, levél alakú, vonalas bronzberakások[9] vannak, melyek közepén egy ugyancsak levél alakú, de az elõzõnél kisebb, egybefüggõ berakás foglal helyet. A levelek között így a kengyel eredeti színe látható. A kengyel egyik szárát 5, míg a másikat 1[10] ilyen berakás díszíti. A másik kengyel szárain berakás nem figyelhetõ meg. A szárak külsõ oldalát, a talpalóhoz közeli részen egy-egy kisebb lyuk töri át. M: 17,6 cm, illetve 17,1 cm, sz: 14,5 cm, illetve 14,8 cm (NEPPER 1996. 248. 5. kép, NEPPER 2002. 138–139. 144. tábla). (7. kép)

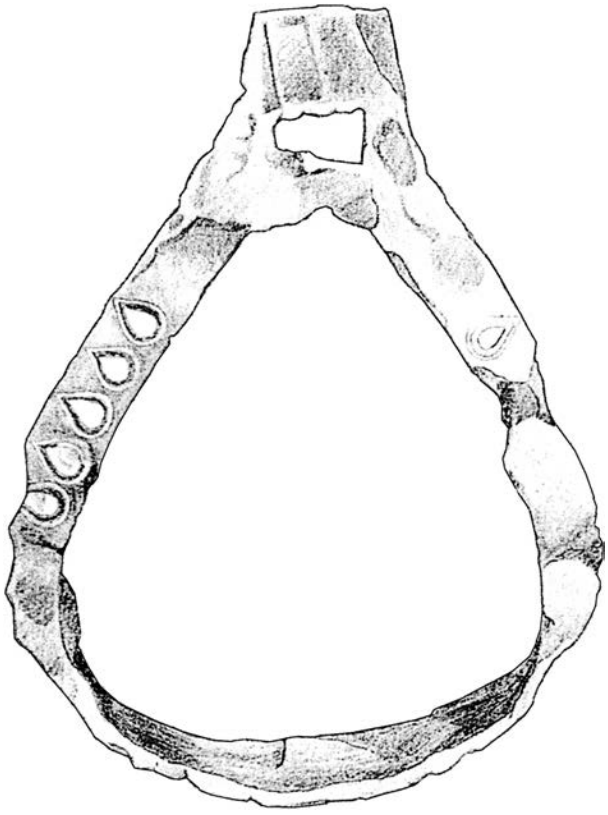
12–13. *Rakamaz–Strázsadomb A (?) sír*: Legyezõ alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, a kengyelszíj számára téglalap alakú áttöréssel, melyet jelképes nyak választ el a száraktól. Szárai laposak, talpalója ívelt. A fül két oldalán karéjos kiképzés látható. Talpalója ívelt, három bordával erõsített. A szárak és a talpaló találkozásánál két oldalt egy-egy apró lyuk látható. A szárak oldalaival párhuzamosan vékony, díszítetlen sáv fut körbe. E sávon belül a kengyelszárakon ezüstlemez berakás látható: csúcsukkal kifelé forduló, levél alakú, üresen maradt részek sorakoznak, közepükben egy-egy hasonló, de kisebb, szám szerint 18 aranyberakással. A fül és a szárak érintkezési pontjától enyhén ívelt, a fül karéjos kiképzésének közepéhez horogszerûen visszahajló ezüstberakás fut. A fül két szélén egy-egy valószínûleg nyújtott, levél alakú ezüstlemez

6. kép
Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely
Fig. 6
Hungarian National Museum, unknown site

9 A kengyelpár korábbi leírásában (NEPPER 1996. 248.) ezüstberakás szerepel.

10 A kengyelekrõl közzétett fotón a díszítetlen éppen a másik kengyel szárának berakásos részét takarja el, így annak csupán apró részletét láttatva.

7. kép
Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír
Fig. 7
Püspökladány–Eperjesvölgy, grave 54

8. kép
Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír
Fig. 8
Rakamaz–Strázsadomb, grave A(?)

A szárak talpaló felõli végein egy-egy kis lyuk látható. A kengyel elõoldala tausírozással díszített. Szárainak külsõ oldalával párhuzamosan egy-egy aranyozott ezüstberakás fut a kengyel fülének alsó harmadáig, ahol az a fül külsõ oldalán kialakított három karéj közül az alsó közepéhez hajlik vissza. Ezzel párhuzamosan egy vékony, díszítetlen sáv látható, majd egy széles ezüstlemez berakás, mely a szár belsõ oldaláig tart. Ebben csúcsukkal kifelé álló, levél alakú, üresen hagyott mezõk találhatók, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú, aranyozott ezüstlemez berakás helyezkedik el, szám szerint 22. A kengyel fülén, a kengyelszíj által elfedett rész két oldalán egy-egy felezett levél alakú, aranyozott ezüstlemez látható. A másik kengyelen egykor hasonló berakás lehetett, ez azonban a korrózióval együtt levált, s nem került elõ. M: 17,5 cm, sz: 14,6 cm (FODOR 1996C. 117. 11. kép, RÉVÉSZ 1999. 88.).[11] (8. kép)

14–15. *Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír*: Trapéz alakú vaskengyel pár. Fülük rombusz alakú, megközelítõleg téglalap alakú áttöréssel. Száruk téglalap átmetszetû, talpalójuk ívelt, három bordával erõsített. A kengyelpárok elülsõ oldalát ezüstberakással díszítették.[12] A jobb megtartású kengyel szárainak belsõ oldalán levél alakú, ütemesen sorakozó ezüstberakások találhatók (40 db), melyek csúcsainál a kengyel külsõ oldalával párhuzamosan futó, a fül alsó feléhez ívesen visszakanyarodó ezüstlemez berakás látható. Ennek felületén apró, megközelítõleg kerek pontokban a vas eredeti színe látszik. M: 17,2 cm, illetve 16,3 cm, sz: 12,2 cm, illetve 12,3 cm (NEPPER 1996A. 259. 6. kép, NEPPER 2002. 303. 237. tábla). (9. kép)

16–17. *Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír*: Legyezõ alakú vaskengyel pár. Száruk lapos, fülük trapéz alakú, téglalap alakban áttört. Talpalójuk ívelt, három bordával erõsített. A kengyelpár elõoldalának szárain csúcsukkal kifelé mutató, levél alakú bronzberakások láthatók (23 és 21 db), melyet a kengyelszárak belsõ, valamint külsõ oldalával párhuzamosan futó, a külsõ oldal felõl indulva a berakásokat körülkerítõ vékony

11 A kengyel csupán feltételesen sorolható az A sír leletei közé.

12 A jobb megtartású kengyel rajza (NEPPER 2002. 237. tábla) és annak 6 évvel korábban megjelent fotója (NEPPER 1996A. 259. 6. kép) a díszítés tekintetében nem minden ponton egyeztethetõ össze egymással. Leírásomat a fotó alapján adom.

9. kép
Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír
Fig. 9
Sárrétudvari–Hízóföld, grave 41

10. kép
Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír
Fig. 10
Sárrétudvari–Poroshalom, grave 1

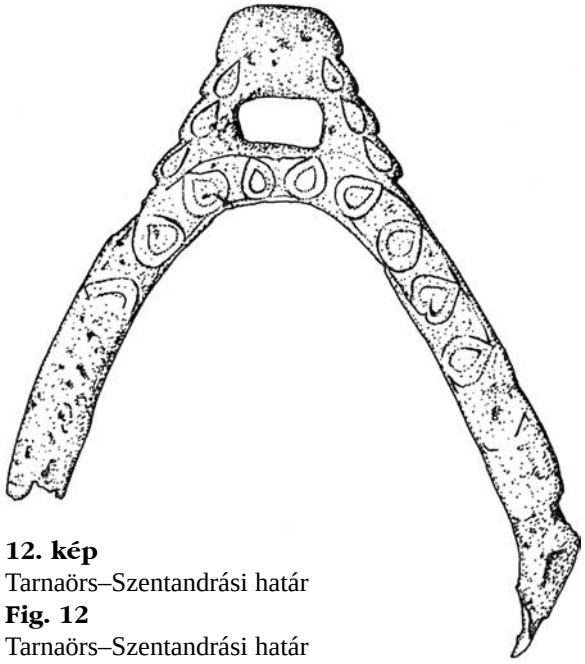

11. kép
Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír
Fig. 11
Sárrétudvari–Poroshalom, grave 1

bronzszálas keret övez. A fülön egy-egy árpaszem alakú tömör, és egy-egy hármas levélcsokrot ábrázoló, közepén üresen hagyott, vékony bronzszál berakás látható. A mintázat a talpaló és a szár találkozásától indulva, ütemesen sorakozva tölti ki a ezt felületet. M: 17,5 cm, illetve 17,8 cm, sz: 14,8 cm, illetve 14,2 cm (NEPPER 1996B. 279. 9. kép, NEPPER 2002. 395. 344. tábla). (10–11. kép)

18. *Tarnaörs–Szentandrási határ*: Legyezõ alakú vaskengyel. Füle trapéz alakú, felsõ oldala egyenes, két széle karéjos kialakítású. Fülét, mely a kengyelszíj számára téglalap alakban áttört, jelképes nyak választja el lapos száraitól. Talpalója ívelt. A kengyel ezüsttel tausírozott. Az elülsõ oldalon, a fül két oldalán, annak karéjos kialakításához

igazodva 3–3 levél alakú lemezberakás maradványa látható. A szárakon – annak csaknem teljes szélességében – egykor bizonyára összefüggõ lemezborításban csúcsukkal kifelé álló, levél alakú, üresen hagyott mezõk találhatók, melyek közepében egy-egy ugyancsak levél alakú berakás helyezkedik el.[13] A kengyel szárainak hátoldala is díszített, külsõ oldalához közelebb félköríves, a másik oldalon egyenes vonalú lemezberakás látható. Hiányos. M: 15,9x14,1 cm (RÉVÉSZ 2008. 276. 204–205. kép, 67. tábla). (12. kép)

12. kép
Tarnaörs–Szentandrási határ
Fig. 12
Tarnaörs–Szentandrási határ

Technikai kivitel

A kérdést illetõen a szakirodalomban a vizsgált kengyelekkel kapcsolatban többféle technikai megoldás szerepel.[14] Ötvöstechnikai ismeretek hiányában magam csupán néhány jellemzõ részlet ismertetésére vállalkozom.

Nagyon jellegzetes a berakott lemez szélén futó vékony, kissé bemélyedõ árok, mely a Kolozsvár–Zápolya utcai, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét ismeretlen lelõhelyû kengyelén, a Rakamaz–strázsadombi és a Tarnaörs–szentandrási darabon megfigyelhetõ.[15] E vonal a fém lezárásáról árulkodik. Látható, hogy a díszítõ célzatú lemezt annak csaknem a szélénél egy vékony, vésõszerû eszközzel belekalapálták egy, az alapfémben futó keskeny árokba, mely a minta vagy a keret körvonalát adja. Így rögzítették a lemezt. E technika feltûnik más lemezes tausírozású kengyelen is. Ehhez kapcsolódik, hogy több esetben – pl. Beregszász, Kolozsvár, Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhely, Rakamaz – helyenként enyhén domború a levél alakú berakás felülete.[16] Ezeknél a kengyeleknél tehát nem az egész lemezt „kalapálták” az alapfémbe, hanem csupán a szélét az ott futó árokba. A Magyar Nemzeti Múzeum másik, díszesebb kengyelpárján viszont a lemezt valóban egy – a szárak síkjához viszonyítva – mélyebb helyre illesztették. A berakás szélét itt is a fent leírt vékony árok zárja. Az alapfémbe ágyazódik a berakás a püspökladányi és mindkét sárrétudvari kengyelpár esetében.

Feltétlenül figyelemre méltó, hogy e növényi minta több esetben ún. bichromikus (GUßMANN 1994. 135.) technikával született meg: réz és ezüst, illetve arany és ezüst egyidejû alkalmazásával. E kettõs anyagfelhasználás a honfoglalás kori tausírozott tárgyakon rendkívül ritka, az általam ismert leletanyag alapján e kengyeleken kívül példát csupán a lemezes és ún. kalászmintás berakással díszített tárgyak esetében találtam.[17] A különbözõ fémek alkalmazását utánozhatja az

---

13 A berakás hiányossága miatt ennek pontos számát nem tudom megállapítani, egykor kb. 14 lehetett.

14 „... a szárakon vagy a fülnél díszítésként poncolt lemez bekalapálása” (BÁLINT 1976. 136.). „az elõrajzolt mintát kivájták, majd az ezüstlemezt a felületre és a vájatokba bekalapálták” (FODOR 1996. 129.). „A felületükbe … csepp vagy szív alakú mélyedéseket kalapáltak, s ezekbe arany-, ezüst- vagy vörösréz lemezeket illesztettek” (RÉVÉSZ 1999. 91.). „… kengyeleiket is gyakran díszítették … ötvösmunkával ékessé tett lemezkék ráforrasztásával (Balkány, … Rakamaz–Strázsadomb A. sír? …)” (KOVÁCS 2003. 335.).

15 Megfelelõ fotó hiányában nem értékelhetõek az alábbi kengyelek: Balkány–Verébsár dûlõ, Beregszász–Kishegy 2. sír, Jósa András Múzeum ismeretlen lelõhely.

16 A tarnaörsi kengyelen nem maradt meg épségben egyetlen lemezberakás sem. Ezt okozhatta természetesen a korrózió is.

17 Réz és ezüst egyidejû alkalmazása díszíti a Beregszász–kishegyi 1. sír szablyáját, a Karos–eperjesszögi I. temetõbõl elõkerült kengyelpárt, valamint a Tiszavasvári–Aranykerti tábla 1. sírjának szablyáját (vö. DIENES 1996., RÉVÉSZ 2005. 180.).

ezüstberakás aranyozása is, mely azonban itt nem a háttér, hanem magának a mintának a felületén helyezkedik el.

A lemezes kerettel ellátott kengyeleken a díszítés rendszerét tekintve csupán kisebb szerepet kapott a vas eredeti színe, hiszen az olykor kevéssé látszik a kengyelek szárain. A hátteret tehát itt nem annyira ez alkotta, hanem sokkal inkább a keretezõ lemezborítás, szemben a hagyományos értelemben vett tausírozással, ahol a berakás a fém eredeti színe által érvényesült. Olyan benyomást kelt, mintha az egykori készítõk teljes nemesfém bevonásra törekedtek volna, így a vas eredeti színe – a kengyelek díszített részén – csupán a keret és a levelek közti részen tûnik fel.

Érdemes néhány apró részlet erejéig foglalkoznunk magukkal a berakásos kengyelekkel, melyek szinte kizárólagosan a legyezõ alakú típushoz tartoznak.[18] Egy ilyen részlet az alig bemélyedõ, jelképes nyak, mely a vizsgált kengyelek közül a balkányi és a Kolozsvár–Zápolya utcai kengyeleken figyelhetõ meg (2. és 4. kép).[19] Az másik ilyen jegy a Rakamaz–strázsadobmi, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét ismeretlen lelõhelyû és a tarnaörsi kengyelen található. Fülük oldalsó része – kisebb-nagyobb mértékben – karéjos kialakítású (5–6., 8., 12. kép).[20] Úgy vélem e két – legyezõ alakú kengyelek körében ritkábban megfigyelhetõ – jegy ugyancsak az egykori mesterek igényes munkájáról tanúskodik. A Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû darabjai, a Püspökladány–eperjesvölgyi és a Rakamaz–strázsadombi kengyelek szárainak talpaló felõli végénél látható egy-egy apró lyuk (6., 8. kép). Ezek vagy a téli hideg elleni védekezésül szolgáló nemez vagy textil felerõsítésére szolgáltak (DIENES 1958. 136–137.), vagy díszítõ célzatú színes szalagokat fûztek bele (FODOR 1996C. 117.). Esetleg évszaktól függõen váltogatva a kettõt.

A jelenleg ismert leletanyag alapján úgy tûnik, hogy e növénymintás berakás a legyezõ alakú kengyelek jellemzõje. Bár a típus körében ettõl eltérõ – pl. geometrikus vagy farkasfog alakú – berakásra is van példa, mégis a levélmintás díszítés dominál. Más kengyelformák esetében annak ellenére nem terjedt el nagyobb mértékben, hogy bizonyos típusok szélesebb szárai lehetõséget adtak volna a díszítés kialakítására. Ez mindenképp figyelemre méltó.

A kengyelek általam tárgyalt variánsa csupán hat esetben került elõ párban, ezek közül mindkét példányon 4 esetben volt megfigyelhetõ díszítés. Rossz megtartásuk miatt mindössze két olyan kengyelpár nevezhetõ meg, amelyen a díszítés nagyobbrészt épen maradt, s összehasonlítható egymással. Az egyik a Sárrétudvari–poroshalmi, ahol a két kengyel díszítése között eltérés mutatkozik a levelek számát tekintve: egyiken kettõvel kevesebb van (10–11. kép). Ennek alapján joggal merül fel a lehetõség, hogy a kengyelek díszítése között – nem annak rendszere és tartalma, hanem pl. az egyes díszítõelemek számát tekintve – eltérések is lehettek egykor.[21] Egy-egy kengyel esetében – mint azt a balkányi igazolja – a minta aszimmetrikus is lehet.

18 A kengyeltípus jellegzetességeit Révész László (RÉVÉSZ 2001. 36.) foglalta össze: „… füle trapéz alakú, felsõ széle minden esetben egyenes vagy enyhén ívelt. A fül külön nyak nélkül, tompaszögben vagy ívelten kapcsolódik a szárakhoz, melyek az esetek döntõ többségében laposak, de elõfordul a négyzetes átmetszetû szárkiképzés is. A talpaló széles, ívelt, homorú."

19 Rossz megtartása miatt a Beregszász–kishegyi kengyelpár esetében nem határozható meg, hogy volt-e.

20 A Beregszász–kishegyi kengyelpár e szempontból sem értékelhetõ.

21 Olykor kisebb-nagyobb mértékben maguk a kengyelek is eltérnek egymástól, pl. a püspökladányi 54. sírból származó kengyelpár egyik darabjának talpalója homorú, míg a másiknak a közepén is fut egy borda.

A kengyelek használóinak köre

A kengyelek többségükben szórványként vagy hiányos összetételû, nem szakember által megmentett leletegyüttesekbõl származnak,[22] ami megnehezíti használóik körének pontosabb behatárolását.[23] Kísérõmellékleteiket tekintve a jelképes lovas temetkezések mellett lovat is áldoztak három esetben. Két sír tartalmazott veretes lószerszámot. Férfiakat tekintve nem meglepõ a fegyverzet különbözõ elemeinek megléte, minden hitelesen feltárt sírban volt valamilyen fegyver: a hatból négyben szablya is, míg a legáltalánosabb az íjászfelszerelés. Három sírban volt veretekkel díszített öv, ezek közül egyben tarsolylemez is. Sírjaikból szinte semmilyen ékszer nem került elõ. A két legprovinciálisabb kivitelû kengyel kísérõmellékletei voltak a legszegényesebbek. A kengyelek kivitele azonban nem feltétlenül állhatott mindig ilyen összefüggésben a sírból származó leletek minõségével és mennyiségével, hiszen például a Sárrétudvari–poroshalmi sír is igen gazdag leleteket szolgáltatott (1. táblázat). E kengyelek használóinak többsége életében valószínûleg a tehetõsebbek körébe tartozott.[24] Ezt már önmagában a díszes kengyel is alátámasztani látszik, hiszen a honfoglalás kori kengyelek legszebb darabjai ezek között találhatók.

A hitelesen feltárt sírok mindegyikében férfi nyugodott. Életkori mutatóikat tekintve az ismert – sajnos csupán kisszámú – adat felnõtt személyekrõl tanúskodik. Közismert, hogy a nõk és a gyerekek által használt kengyelek biztonsági okból kisebbek voltak (DIENES 1966. 230.). Az egykori birtokosainak nemi hovatartozását azonban a szórványként vagy bizonytalan körülmények között elõkerült legyezõ alakú kengyelek mérete[25] alapján nehéz lenne kétséget kizáróan megállapítani, hiszen 16,6 cm-es példány nõi sírban[26] is elõfordult. A hiteles feltárások alapján azonban valószínûbbnek tûnik, hogy e kengyelek férfiak birtokában lehettek.

Ezeken a kengyeleken a kovácsolt vasmunka mellett a finomabb technikai eljárást igénylõ nemesfémberakás is feltûnik. Egy-egy tárgy értéke nyilván több szempont függvénye, e kengyelek megbecsültségét valószínûleg kivitelük adta, hiszen a készítésükhöz felhasznált nemesfém mennyisége meglehetõsen csekély volt.

---

22 Balkány–Verébsár-dûlõ, Bana–Ördögásta hegy 1. sír, Beregszász–Kishegy 2. sír, Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely, Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhely mindkét pár, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrási határ.

23 Noha a sír leleteibõl az illetõ életében meglévõ vagyoni, társadalmi helyzetére következtetõ módszert többször érték kritikák, mégis – magából a tárgy vizsgálatából adódó következtetéseket leszámítva – ez az egyetlen, melybõl jelen esetben több-kevesebb információt nyerhetünk: „… errefelé (ti. a Kárpát-medencében – H. C.) minden szerves anyagból készült tárgy elpusztul a földben … s pl. egy gazdag fejékkel, díszes ruhában, gondosan megmunkált lábbelivel, a lábhoz tett selyemvégekkel eltemetett elõkelõ asszony a régész rendszerezésében akár a közösség legszegényebbjei közé is kerülhet, mert a felsoroltakból csak az öv vaskarikája marad ránk.” (BÁLINT 1990. 222.) „… tisztázatlan ugyanis a kérdés módszertani oldala: a mellékletek gazdagsága mennyiben jelzi a halott társadalmi helyzetét, s mennyiben tükröz egyedi, egyéni szempontokat …” (BÁLINT 1995. 122.) „Külön vizsgálatot igényelne annak megállapítása, mely tárgyak kísérték tulajdonosaikat az életbõl a ravatalra s onnan a sírba. Így tekintve, nem annyira azt szemlélteti a kiállítás (ti. a millecentenáriumi – H. C.), *milyen* volt a honfoglaló elõkelõk megjelenése, mint inkább azt, *milyennek kívántak látszani* ravatalukon – s feltehetõleg hatalmuk reprezentálásának alkalmai által az életben is.” (MAROSI 1997. 162.)

24 Révész László megállapítása szerint a tausírozott kengyelek nem bírtak rangjelzõ szereppel (RÉVÉSZ 1996. 46.).

25 Ez az ép(ebb) példányok esetében 16,2 és 17,7 cm között változik. A tarnaörsi kengyel 15,9 cm, azonban itt a talpaló csaknem teljesen hiányzik.

26 Balotaszállás, Felsõbalota–Pap-tanya (RÉVÉSZ 2001. 36–37.).

Kronológia

A legyezõ alakú kengyelek használata Révész László megállapítása szerint általános volt a X. század folyamán, sõt még a XI. század elején is az egész magyar településterületen (RÉVÉSZ 2001. 36.). A trapéz alakú kengyeltípus elterjedését a X. század második felére helyezi Kovács László (KOVÁCS 1986., KOVÁCS 1986A.); egyes korai példányai azonban már a század 40-es, 50-es évei körül megjelenhettek (RÉVÉSZ 1996. 46.). A berakás felõl közelítette meg a kérdést Heinrich-Tamáska Orsolya és Ódor János Gábor, véleményük szerint a kengyelek korai darabjain volt szokásban a lemezes, bichromikus kialakítású növényi díszítõminta alkalmazása (HEINRICH-TAMÁSKA–ÓDOR 2006. 162.). A lemezes tausírozású kengyelek sírokba kerülését Révész László a X. század elsõ kétharmadára helyezi (RÉVÉSZ 2008. 280.).[27]

A növényi, ütemesen sorakozó mintával tausírozott kengyelek keltezése[28] nem könnyû feladat, hiszen köztük több darab is szórvány vagy csupán feltételesen köthetõ egy bizonyos sírhoz. Korabeli érem egyik kengyellel sem került elõ, a temetõk közül az alábbiak tartalmaztak ilyet: Püspökladány–Eperjesvölgy,[29] Sárrétudvari–Hízóföld.[30] Az egyetlen trapéz alakú, leveles berakással díszített kengyelpárral nem került elõ más, pontosabb keltezést lehetõvé tevõ tárgy. X. század közepére – második felére történõ keltezése a temetõben elfoglalt helyzete alapján is valószínûnek látszik. A Püspökladány–eperjesvölgyi 54. sír idõrendi helyzetére is csupán temetõn belüli fekvése alapján következtethetünk: a X. századi rész szélén található, így ugyancsak a X. század második fele, azon belül inkább a vége jöhet a leginkább számításba. A Sárrétudvari–poroshalmi temetõt M. Nepper Ibolya a X. század elejére keltezte (NEPPER 2002. 403.). A temetõ leletanyaga azonban tartalmaz olyan tárgytípusokat, melyek esetében a század késõbbi idõszakát is számításba lehet vennünk.[31] A Kolozsvár–Zápolya utcai temetõ keltezése szempontjából figyelemre méltó, hogy az 1. sírból trapéz alakú kengyel is elõkerült, e sír tehát aligha keltezhetõ a X. század második harmada elé (RÉVÉSZ 1996. 123.). Ugyancsak a temetõ késõbbi használatát erõsíthetik az 5. sír fülbevalói (MESTERHÁZY 1994. 229.). Nem könnyû pontosabban keltezni a Beregszász–kishegyi 2. sírt és a Bana–Ördögásta hegyi 1. sírt.

---

27 „A drágább példányoknál a szárakon vagy a fülnél díszítésként poncolt lemez bekalapálása (fõként a X. sz. elsõ felében) fordul elõ.” (BÁLINT 1976. 136.)

28 Néhány keltezés a korszakkal foglalkozó szakirodalomból: a Bana–Ördögásta hegyi 1. sír Fodor István véleménye szerint a X. század elsõ felében került megásásra (FODOR 1996A. 364.). A Beregszász–kishegyi 2. sírt Mesterházy Károly a X. század elsõ felére – harmadára keltezi (MESTERHÁZY 1990. 237., 241.). A Kolozsvár–Zápolya utcai temetõt használó közösség Bóna István véleménye szerint a honfoglalás után telepedett meg, a sírjaikból elõkerült tárgyak egy része keleti kapcsolatokat mutat (BÓNA 2001. 76.). A Püspökladány–eperjesvölgyi sírmezõ M. Nepper Ibolya véleménye szerint a X. század elejétõl a XI. század végéig volt használatban (NEPPER 2002. 220.). A Sárrétudvari–hízóföldi temetõvel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy az a X. század eleje és a 970-es évek között volt használatban, míg a poroshalmi sírkertet a X. század elejére keltezte (NEPPER 2002. 358., 403.). A Rakamaz–strázsadombi temetõbõl származó tárgytípusok zöme Fodor István véleménye szerint a X. század elsõ felére – közepére keltezhetõ, de a temetõben a század utolsó harmadára jellemzõ szablyamarkolatú kardot is találtak (FODOR 1996C. 111.). A Tarnaörs–szentandrási határban elõkerült temetõt Révész László a X. század elsõ felére keltezte (RÉVÉSZ 2008. 280.).

29 I. István (1000–1038), Péter (1044–1046), I. András (1046–1060), Béla dux (1048–1060), I. Béla (1060–1063), Salamon (1063–1074) és I. László (1077–1095) érméi.

30 VII. Konstantinos és II. Romanos (945–959), valamint I. András (1046–1060) érméi, továbbá egy meghatározhatatlan észak-itáliai pénz.

31 Ilyen a 9. sírból származó, nagy valószínûséggel nagyobb csüngõs veret alsó részeként meghatározható dísz. E típus keleti elõzmények hiányában (MESTERHÁZY 1990. 249., BÁLINT 1996. 944.) Kárpát-medencei kialakulása, és megközelítõleg a 920-as évektõl történõ használata valószínûsíthetõ (MESTERHÁZY 1990. 249.). A sírból származó spirálisra hajtott díszek használata – fejdísz részeként – a XI. század közepéig adatolható (HORVÁTH 2006.).

A mintákat tekintve a stilizált levél alak – a X. század egészére, de még a XI. század elejére is jellemzõ ún. geometrikus díszítésû hajfonatkorongok alapján (RÉVÉSZ 2005. 173.) – aligha keltezhetõ pontosabban. Nem megoldott a frízszerûen elhelyezkedõ hullámszalag díszes tárgyak keltezése sem.[32] Ezeket a X. század kezdetétõl, elsõ harmadától az ezredfordulóig sorolták be.

A technikai kialakítás szempontjából tekintve a kronológia kérdését, a lemezes berakás a honfoglalás kori leletanyagban – szablyákon, kengyeleken, zablákon – ritkább, mint a huzalberakás. A lemezes berakás fõként az ún. „klasszikus" honfoglalás kori leletanyagra jellemzõ, melyet általában a X. század elsõ felére, kétharmadára szokás keltezni. Vannak azonban olyan tárgyak – igaz kisebb számban –, amelyek esetében a X. század második felét – végét, sõt még a XI. század elejét is számításba kell vennünk.[33]

E díszítés megjelenésének ideje a kengyeleken tehát jelen adataink szerint – úgy vélem – nehezen lenne pontosabban meghatározható. A Hajdú-Bihar megyei temetõkbõl származó darabok alapján az e díszítést magukon viselõ tárgyak használatával – e régión belül legalábbis – a század második felében, sõt, valószínûleg még annak vége felé is számolhatunk. E darabok azonban provinciálisabb kivitelûek, így jelenleg kérdéses, hogy az igényesebben kidolgozott darabok használata szintén megfigyelhetõ-e a század második felében, különösen annak vége felé? A Sárrétudvari–hízóföldi kengyelpár igazolja, hogy az egyes elemek közül az enyhén ívelt, horgas végû minta a X. század közepén – második felében még megtalálható volt.

Elterjedés

A Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyelek lelõhelye nem ismert. A Jósa András Múzeumban õrzött kengyel esetében is csak valószínûsíthetõ, hogy Északkelet-Magyarország területérõl származik. A többi kengyel lelõhelyének térképre vetítésébõl kitûnik, hogy azok egyetlen kivételtõl eltekintve a Dunától keletre találhatók. Elterjedésük ezen belül sem egyenletes: egy-egy lelõhely képviseli a Duna-Tisza közét és Erdélyt. A lelõhelyek döntõ többsége pedig a Felsõ-Tisza-vidéken, illetve a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott terülten található. A legprovinciálisabb kivitelû kengyelpárok egy alig 15–20 km átmérõjû körben elhelyezkedõ három temetõbõl kerültek elõ. Az egyes ornamentikai elemeket tekintve figyelemre méltó, hogy a négy levéldíszes kengyelbõl, melyen feltûnik az enyhén ívelt, horgas végû berakás, a három ismert lelõhelyû

32 Pl. Balatonszemes–Landler J. u.: csörgõs lószerszámveret (KÖLTÕ 1990. 92–94. 6. ábra); Bécsi szablya (FODOR 2001.); Ismeretlen lelõhely: csörgõs lószerszámveret (MESTERHÁZY 1996. 394. 3. kép); Izsák–Balázspuszta: nyeregdísz (TÓTH 1976. 176., 180.); Kecskemét: pántkarperec (LÁSZLÓ 1943. 1. kép); Kenézlõ–Fazekaszug 39. sír: csont íjtegezdísz (LÁSZLÓ 1955. 111. 16. ábra); Kétpó: csésze (MADARAS–SELMECZI 1996. 237. 1–2. kép); Kiszombor–B temetõ 167. sír: tegezcsont (BÁLINT 1991. Taf. LXI: 3., STRAUB 1999. 410.); Léva (Levice, Sl.): pödrött végû pántkarperec (NEVIZÁNSKY 2006. 289. Tab. VIII).; Mezõzombor–Bálványdomb 4. sír: veretrátétes pántkarperec (MEGAY 1963. 40–48.); Soltszentimre: nyeregdísz (HAMPEL 1907. 135. 25. tábla).

33 A trapéz alakú kengyelek között is ismert néhány lemezes berakással díszített darab: Beszeterec–Gyalap tanya (ISTVÁNOVITS 2003. 27. 19. tábla); Kolozsvár–Zápolya u. 1. sír (KOVÁCS 1942. 88–91. I. tábla). A kutatás jelen állása szerint a X. század közepétõl elterjedõ kétélû kardok (KOVÁCS 1990. 42.) közül a Székesfehérvár–vízmûveki példány mellett egy lemezes technikával díszített kengyelpár is volt (BAKAY 1965. 14.).

a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott területrõl származik, egy kb. 80–100 km átmérõjû körbõl.[34] (1. kép)

Elterjedésük súlypontja tehát a Felsõ-Tisza-vidék, illetve a Tisza–Körös–Berettyó által közrefogott terület. Úgy gondolom, valószínûsíthetõ, hogy ezen a régión belül készülhettek (vagy legalábbis döntõ többségük), ennek – úgy vélem – nem mondana ellent a tarnaörsi kengyel sem, hiszen földrajzi távolsága nem esik messze a legnyugatibb lelõhelyektõl. Kevésbé illik azonban e képbe a banai[35] és a kolozsvári kengyel. Az elõbbi sír leletanyaga közismerten máig egyedi a Dunántúlon, míg az utóbbi temetõ leletanyaga felsõ-Tisza-vidéki kapcsolatokat mutat (MESTERHÁZY 1990. 240., RÉVÉSZ 1996. 123.).[36]

Ornamentika

E kengyelek szárain feltûnõ díszítés közös jellemzõje a levél alakú berakásokból felépülõ minta, mely többségében keretbe foglalt, ritkán a leveleket tartó szár, inda is feltûnik. E stilizált levélminták a korszak régészeti leletanyagában meglehetõsen elterjedt formáknak számítanak: maga a tárgy alakja, az azon lévõ díszítõminta, illetve e kettõ együttese esetében is megfigyelhetõ ez a forma, pl. csüngõk, hajfonatkorongok, lószerszámdíszek esetében.

A díszítõrendszerek a következõ mintákra bonthatók:

1. levél alakú minta
2. 1. hármas levélcsokor alakú vonalas minta[37] (10–11. kép)
2. 2. hármas levélcsokor alakú egybefüggõ, poncolt felületû berakás[38] (5. kép)
3. félkör alakú minta[39] (5. kép)
4. enyhén ívelt, horgas végû, vékony szalagszerû minta[40] (2., 6., 8–9. kép)
5. karéjos minta[41] (4. kép)
6. rövid levél szár[42] (2–3. kép)

---

34 „Még kevesebbet tudunk a magyar mesterek termékeinek az országon belül való vándorlásáról. Az egyetlen, de nem okvetlenül biztos támpontnak a hasonló vagy éppen azonos tárgyak elõkerülési távolsága kínálkozik. Így általában 60–120 km-es távolságokat figyelhetünk meg…” (BÁLINT 1976. 150.) „Über den Binnenhandel wissen wir noch weniger. … In einigen Fällen wurden in einer Entfernung von 40–60 km Haargeflechtschmuckstücke gefunden, die aus derselben Gußform stammen. Scheibenförmige Anhänger und Gürtelbeschläge, sichtlich aus ein und derselben Werkstatt, kamen in Fundorten zutage, die 60–80 km voneinander getrennt liegen, doch wurden auch Gürtelbeschläge aus derselben Produktion in 100–200 km Entfernung entdeckt.” (BÁLINT 1989. 225.) Az övveretek kapcsán még nagyobb elterjedési távolsággal számol Mesterházy Károly: „A Felsõ-Tisza vidékén legalább egy ötvösmûhely mûködött, melynek termékei nagyobb körzetet is kielégítettek, mint a közvetlen környék.” (MESTERHÁZY 1995. 1042.) „A Felsõ-Tisza vidéki ötvösmûhely szériában készítette a pompásnál pompásabb öntvényeket. Így ma már a hasonmás darabok összeállításával a mûhely hatósugarát is ismerjük. A díszes fegyveröveket teljesen azonos mintájú és alakú veretek borították a szeghalmi, a bashalmi és a balatonszemesi sírleletben.” (MESTERHÁZY 1996A. 792.) Ez utóbbi két lelõhely távolsága légvonalban megközelítõleg 300 km.

35 E kengyel pontos díszítése nem ismert.

36 Bóna István véleménye szerint a Zápolya utcai temetõben nyugvó csoport tagjai sohasem jártak a mai Magyarországon vagy attól nyugatra, a honfoglalás kezdetén telepedhettek le a mai Kolozsvár környékén (BÓNA 2001. 76.).

37 Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.

38 Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely.

39 Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely.

40 Balkány–Verébsár dûlõ, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír.

41 Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Tarnaörs–Szentandrási határ.

42 Balkány–Verébsár dûlõ, Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely.

7. hullámszalag alakú inda[43] (3. kép)
8. egyenes vonalú, vékony minta[44] (5. kép)
9. 1. egybefüggõ lemezes keret[45] (2., 4–6., 8., 12. kép)
9. 2. 1. egybefüggõ vonalas keret[46] (10–11. kép)
9. 2. 2. a levél alakú berakás alakját követõ vonalas keret[47] (7. kép)

E minták a kengyelek fülén, szárain és egyetlen esetben a talpaló és szárak találkozásánál helyezkednek el. Az egyes elemek elhelyezkedése igazodik a díszítendõ tárgy kínálta felülethez, néhány esetben figyelemre méltó egységet alkotva: a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû kengyele esetében a fül karéjos oldalához igazodik a három félkör alakú berakás, hasonlóan a tarnaörsi kengyelhez, amelyen a karéjokban három levél alakú berakás látható (5., 12. kép). Ugyancsak a fül karéjos kialakításának alsó tagjához fut az enyhén ívelt, horgas végû, vékony szalagszerû berakás a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû darabján és a rakamazi kengyeleken (6., 8. kép).

A felsorolt díszítõ elemek egyes tagjainak együttes felhasználásával az alábbi minták épülnek fel:

1.1. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, egybefüggõ kerettel.[48] (4–6., 8., 12. kép)
1.2. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, egybefüggõ vonalas kerettel.[49] (10–11. kép)
1.3. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, a berakásokat külön-külön övezõ vonalas kerettel.[50] (7. kép)
1.4. csúcsukkal azonos irányba mutató, ütemesen sorakozó berakások, keret nélkül.[51] (9. kép)
2. közös hossztengelyen elhelyezkedõ, levél vagy félkör alakú berakások alkotta rövidebb minta.[52] (5., 12. kép)
3. rövid száron ülõ, a tárgy szimmetriatengelyének két oldalán, csúcsukkal azonos irányba mutató levelek alkotta minta, egybefüggõ kerettel.[53] (2. kép)
4. hullámos szalag-indához rövid szárral kapcsolódó levelek alkotta minta.[54] (3. kép)

43 Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely.
44 Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely.
45 Balkány–Verébsár-dûlõ, Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely, Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrási határ.
46 Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.
47 Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír.
48 Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír, Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely (mindhárom darab), Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír, Tarnaörs–Szentandrási határ.
49 Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír.
50 Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír.
51 Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír.
52 E frízminta a kengyelek fülén található: Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely, Tarnaörs–Szentandrási határ.
53 Balkány–Verébsár-dûlõ.
54 Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely.

A kengyelek felosztása

Az egyes kengyelek hasonlósága oly mértékû, hogy a kutatásban felmerült már a köztük lévõ kapcsolat lehetõsége.[55] A honfoglalás kori szakirodalom – noha többször csak érintõlegesen – más tárgyakkal kapcsolatban is foglalkozott az ötvösséggel, történtek kísérletek egy-egy mûhely termékeinek meghatározására (pl. MESTERHÁZY 1990.).

A tárgyak nagyfokú hasonlósága valóban elgondolkodtató, azonban azt nehéz megítélni, hogy melyik jegy/ek együttes megléte, illetve a hasonlóság milyen foka[56] alapján lehet két tárgyat azonos mûhely/mester termékeinek meghatározni. Ez a poncolt technikával készült ötvöstárgyak esetében ütközik a legnagyobb nehézségbe, hiszen ezek között még az egymás mellett készült darabok sem lehetnek azonosak.[57]

A legmegfelelõbb módszernek az tûnik, ha több szempont alapján mérlegeljük a lehetõségeket, esetünkben a kengyelek típusát, a mintakincset, a technikai kivitelt, valamint a lelõhelyek földrajzi elhelyezkedését.[58]

E kengyelek esetében a legfontosabb szempont maga a berakás. A szárak díszítésének tekintetében egymáshoz legközelebb a beregszászi és a kolozsvári darabok állnak. Mindkét esetben a szárak külsõ oldalának széléhez közel helyezkedik el az egybefüggõ lemez keret, benne a levél alakú berakásokkal (elõbbi esetében kb. 22–24, az utóbbinál 19). A Zápolya utcai kengyel fülén karéjos oldalú berakás látható, ez a részlet a másik kengyelpáron – annak rossz megtartása miatt – sajnos nem vizsgálható. A levélmintás díszítõrendszer egyszerûbb – vonalas kerettel ellátott, bronzból készült – változata a Sárrétudvari–poroshalmi kengyelrõl ismert, ám itt a fület háromágú vonalas csokor és egy-egy levél teszi díszesebbé. Ugyancsak egybefüggõ keretben, ám kevésbé szabályos sorozatban találhatók a tarnaörsi kengyelen a – többihez viszonyítva kerekdedebb – berakások, melynek fülét 3–3 levélke díszíti, és berakott a kengyel hátoldala is. Az összefüggõ keretbe foglalt berakás megtalálható a rakamazi és a Magyar Nemzeti Múzeumban õrzött, egyszerûbb kivitelû kengyelen is (22, illetve 18 levél). A keret itt a szárak belsõ oldalára támaszkodik, így biztosítva helyet a külsõ oldalon lévõ ívelt, horgas végû mintának. Ez utóbbi a rakamazi kengyel esetében a szár csaknem teljes hosszán fut, míg a másik példánynál mintegy jelképes: csupán a szár és a fül találkozásától indul. Mindkét kengyel fülén egy-egy levél alakú berakás látható. Az enyhén ívelt, horgas végû minta a már említett darabokon kívül megtalálható a balkányi és a Sárrétudvari–hízóföldi kengyeleken. Nagyfokú hasonlóság fedezhetõ fel a tarnaörsi és a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû kengyelpárjának fülén elhelyezkedõ félkör, illetve levél alakú, egyenes vonalban elhelyezkedõ berakásoknál, melyek a kengyelek fülének karéjos kiképzéséhez igazodnak. Mindkét esetben a hátoldalon is található berakás.

---

55 A Kolozsvár–Zápolya utcai kengyel kapcsán: LÁSZLÓ 1943. 18.

56 „… a régészeti leletanyagban tökéletes, 100 százalékos azonosság természetesen nincsen s nem is várható. … Az ‘azonosságok’, illetve ‘hasonlóságok’ elvileg több, esetleg egymással is kombinálódó okra vezethetõk vissza: egyidejûség vagy egymásutániság, mûhelyazonosság vagy -folytonosság, netán egyszerû másolás vagy közös forrásból való merítés. Jelentõségük abban áll, hogy a(z igen) nagyfokú egyezés megengedi a feltételezést: akár egymásutániság, akár (viszonylagos) egyidejûség volt is a készülésük között, mindenképpen kellett, hogy legyen egy közösen használt, a készítõ mesterek szeme elõtt álló, konkrét minta, prototípus, (ha nem éppen az egyiket a másikról másolták, ami – néhány, egészen különleges kivételtõl eltekintve … – valószínûleg mindig is igazolhatatlan marad).” (BÁLINT 2004. 377–378.)

57 „Még egyetlen mûhelyen belül is, az egymás mellet dolgozó két cizellõr munkája sem lehet teljesen azonos!” (FETTICH 1974. 69.) Nem ismerjük az egykori mesterek szemléletmódját sem, bizonyos esetekben vagy bizonyos tárgyak, tárgytípusok kapcsán, talán a kivitelezés fizikai korlátai mellett nem is törekedtek arra, hogy egymással megközelítõleg „azonos” darabokat vagy sorozatokat hozzanak létre.

58 A lelõhelyek természetesen csupán arról tájékoztatnak, hogy hol került sírba a tárgy.

Fontos technikai részlet a már említett berakás vékony árkolt lezárása. A technikai kivitel ezekben az esetekben hasonló, még ha a felhasznált nyersanyagok eltérõek is. Így ezüstlemezes keretben aranyberakások láthatók a Magyar Nemzeti Múzeum pár nélküli kengyelén, míg az ezüstberakás felülete aranyozott a beregszászi és a rakamazi daraboknál. A Kolozsvár–Zápolya utcai példány esetében pedig aranyozott vörösréz berakás látható, csakúgy, mint a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû kengyelpárján.[59] Utóbbi kivételével a díszítõlemezt a kengyel felületére helyezték, annak csupán széle ágyazódik az alapfémben kialakított mélyedésbe. Ettõl eltérõek a Sárrétudvari–hízóföldi és poroshalmi, valamint a püspökladányi kengyelek, melyeknél a berakás teljes egészében beágyazódik az alapfémbe. A két csoport közt helyezkedik el a Magyar Nemzeti Múzeum másik kengyelpárja, melynél a berakás helye lemélyített, a széle pedig árkolt, mint a már fentebb említett kengyeleknél.[60]

A legjellemzõbb a fül oldalának karéjos kialakítása a Magyar Nemzeti Múzeum már többször említett kengyelpárján, valamint a tarnaörsin. Ezeknél a szárak arányaikat tekintve szélesebbek, mint a többi kengyel esetében. Karéjos a rakamazi kengyel fülének oldala is, míg a Magyar Nemzeti Múzeum másik kengyelén a fül alsó harmadában található egyetlen karéjosan kialakított rész. E két kengyel fülének alsó része elvékonyodó, elnyúló részként csatlakozik a szárakhoz. Ugyancsak jellemzõ részlet a jelképes kis nyak, mely megtalálható a kolozsvári és a balkányi kengyelen, amelyeknek füle trapéz alakú, egyenes oldalú. A rakamazi, a püspökladányi és a Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyel szárainak végén található egy-egy kis lyuk. Alakjuk fõbb vonásait tekintve egymáshoz legközelebb a balkányi, a beregszászi, a Jósa András Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum egymagukban álló ismeretlen lelõhelyû kengyelei, a kolozsvári, illetve a rakamazi állnak.

Az elmondottakat összegezve létezett egy közös, minden darabnál megfigyelhetõ vonás: a leveles díszítés. A levelek kialakítása, elhelyezkedése alapján már eleve különbözõ csoportokba oszthatók az általam vizsgált darabok, de vannak további jegyek, elemek is, melyek további csoportosítást tesznek lehetõvé. A változatosság oly mértékû, hogy alapos vizsgálat esetén csaknem minden egyes kengyel külön csoportba vagy alcsoportba lenne sorolható. A felosztásnál ezért igyekeztem mintát és a technikai kivitelt[61] együttesen tekinteni – a mintán belül elsõdlegesen a levél alakú berakások helyzetét –, melyek alapján a csoportok véleményem szerint az alábbiak lehetnek:

---

59 A tarnaörsi kengyelrõl nem állapítható meg, hogy az ezüstberakások felülete aranyozott volt-e? Fémvizsgálat adhatna választ arra kérdésre, hogy a balkányi kengyel berakása rézbõl készült-e avagy a felület aranyozása a színbeli eltérés oka. (Ld. 5. jegyzet!)

60 Nem lehet alábecsülni a technikai kivitel elemzését az esetleges „mûhelyhagyományok” vizsgálata során, hiszen ha e kengyelek terjedésében a másolás (ld. 56. jegyzet!) lehetõségét is számításba vesszük, akkor a mester nyilván a díszítés utánzására fordította a legtöbb figyelmet, s talán csak kevésbé – amennyiben az adott feladat többféle módszerrel is megoldható volt – a technikai részletek pontos utánzására.

61 Mint említettem, nem kevésbé fontos a technikai kivitel elemzése sem. A csoportosítás alapja véleményem szerint az lehet, hogy a díszítõ célzatú fém az alapfémbe ágyazódik-e megközelítõleg teljes felületével vagy csupán egy vékony árokba kalapálták a szélét, illetve átmeneti formaként megtalálható e kettõ együttese. Ehhez kapcsolódhat a felhasznált nyersanyagok vizsgálata, melyekkel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy a levél alakú berakások néhol miért rézbõl készültek és nem ezüstbõl, mint maga a keret. Anyagtakarékosságról lenne szó, hiszen az aranyozás alatt nem látszott a fém eredeti színe? Ez a megoldás nem számít ismeretlennek a honfoglalás kori régészeti leletanyagban, az ötvöstárgyak kevésbé szem elõtt lévõ részei értéktelenebb nyersanyagból készültek (HORVÁTH 2005. 124.). Ez a meggondolás nem zárható ki, azonban úgy gondolom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelõhelyû kengyelpárja esetében mégis inkább a fémmûvességi gyakorlat jöhet számításba, hiszen itt a mester nem takarékoskodott a nemesfémmel, még a – nyeregben ülõ lovas esetében kevésbé látszódó – kengyel háttere is ezüstberakást kapott. Mivel ebben az esetben a berakás felületét poncolt minta díszíti, felvetõdik, hogy a réz fizikai tulajdonságai miatt (is) dönthetett így az egykori mester.

I.1. Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely (6. kép), Rakamaz–Strázsadomb A(?) sír (8. kép)
I.2. Beregszász–Kishegy 2. sír, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír (4. kép)
II. Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen lelõhely (5. kép)
III. Tarnaörs–Szentandrási határ (12. kép)
IV. Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír (10–11. kép)
V. Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír (7. kép)
VI. Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír (9. kép)
VII. Jósa András Múzeum, ismeretlen lelõhely (3. kép)
VIII. Balkány–Verébsár-dûlõ (2. kép)

A magam részérõl ezt a felosztást javaslom az említett hasonlóságok, illetve eltérõ vonások alapján. Ez azonban korántsem az egyetlen felosztási lehetõség,[62] mint az az alábbiakban látható. Az I.1. csoport jellemzõje a leveles fríz lemezes kerettel, az ezzel együtt megfigyelhetõ enyhén ívelt, horgas végû berakás, amely a kengyelfülek oldalának alsó részén lévõ karéjos kialakításhoz fut. Közös jegy lehet továbbá a kengyelszárak végén található egy-egy kis lyuk. Az I.2. csoport tagjaira jellemzõ a trapéz alakú fül és a leveles fríz, lemezes kerettel, mely többé-kevésbé a szárak közepénél helyezkedik el. A technikai kivitel e csoporton belül azonos. Noha a III. csoportba sorolt tarnaörsi kengyel az I.2. csoporttal hasonló vonásokat is mutat, azonban kerekdedebb, lazább sorozatban elhelyezkedõ berakásai, fülének, valamint hátoldalának díszítése mégis elválasztja ettõl a csoporttól. Utóbbi két vonás inkább a II. csoportba sorolt, a Magyar Nemzeti Múzeumban található kengyelpárhoz kötné, azonban úgy gondolom, hogy az ezen található berakások formája és technikai kivitele alapján mégis inkább külön csoporthoz tartozik. Az I.2. csoportba tartozó kengyelekhez hasonló a fríz a Sárrétudvari–poroshalmi kengyelpáron (IV.), ám itt már csupán a lemezes keret imitációja látható vonalas formában, s eltérõ a technikai kialakítás. A Püspökladány–eperjesvölgyi kengyelpár (V.) esetében pedig a keret már csupán magukat a levél alakú berakásokat övezi, nem pedig a lemezest utánozza, ugyancsak teljesen az alapfémbe ágyazódva. Keretelést már nem kapott, de a levelek csúcsainál elhelyezkedõ enyhén ívelt, horgas végû berakás megtalálható a VI. csoportba sorolt Sárrétudvari–hízóföldi kengyelpáron is. A VII–VIII. csoport felállítása véleményem szerint a levelek helyzete és a megjelenõ inda és/vagy levél szár alapján indokolt, mellyel eltérõ minta jön létre. A balkányi kengyel esetében e felosztás kétkedésre adhat okot az enyhén ívelt, horgas végû elem alapján, mely megtalálható az I.1. és VI. csoportban is. Elõbbi csoportba tartozását erõsíthetik a levél alakú berakások, valamint a már említett enyhén ívelt berakás kerettõl való színbeli eltérése, mely a csoport mindkét kengyelénél – aranyozás vagy aranyberakás formájában – megtalálható, illetve a technikai kivitel hasonlósága is.

Az egyes leletek kronológiai besorolása sokszor bizonytalan vagy csupán hosszabb idõszakra határolhatók be, így nehéz megállapítanunk, hogy egy-egy motívum, illetve az ezekbõl felépülõ díszítõrendszerek között lehetséges-e valamilyen kapcsolat,[63] tipológiai sor. Lehetséges-e, hogy az egyszerûbb kivitelû példányok vagy azok egy része[64] a kevésbé tehetõs vásárlóréteg számára készülhettek, azonos idõszakban a nívósabb darabokkal? Regionális jelenségrõl lenne szó vagy e tárgyak esetleges elterjedésérõl árulkodnak? Vagy ezek már (nagyobb részük valószínûsíthetõen)

62 Ettõl eltérõ csoportok: GÁLL–GERGELY 2007. 22.

63 Ld. 56. jegyzet!

64 Természetesen nem lehet általánosságban beszélni az egyszerûbb és a nívósabb darabokról, nem lehet egy-egy olyan csoportnak tekinteni ezeket, melyekre ugyanazok a szempontok érvényesek.

a X. század végi anyagi kultúra emlékei, amikor – a kutatás jelen állása szerint – a „klasszikus" mûveltség[65] visszaszorult. Netán fordítottja is igaz lehet: egy részük talán a kialakuló, útkeresõ ötvösség (ötvös) kezdeti lépéseire utal, hogy idõvel ebbõl szülessen meg a lemezes kerettel ellátott változat? Esetleg egy gyengébb képességû ötvös alkotásai? Vagy több, együttesen fennálló tényezõrõl tanúskodnak? Ebbõl a szempontból fontos lenne a Sárrétudvari–poroshalmi kengyelpár pontosabb keltezése, hiszen ez – amennyiben valóban földbe került már a X. század elsõ harmadában (NEPPER 2002. 403.) – igazolhatná, hogy az egyszerûbb kivitelû példányok megtalálhatók voltak már a X. század elsõ évtizedeiben. Ez a kengyelpár érdekes abból a szempontból is, hogy az a sír melybõl elõkerült, gazdagabb leleteket tartalmazott, így jelen esetben arról is lehet szó, hogy csak ilyen darabot volt az illetõnek módjában beszerezni, s nem arról, hogy tulajdonosa nem tudta volna megvásárolni az igényesebb példányokat. Nem hagyható figyelmen kívül természetesen az esetleges ízlés szerinti választás lehetõsége sem.

A kengyeleket vizsgálva tehát különbségek és hasonlóságok figyelhetõk meg, teljes azonosságról egyetlen esetben sem beszélhetünk, ez azonban ilyen tárgyak esetében természetszerûleg nem is lehetséges. Összességükben nagymértékben hasonló mûvészeti szemléletmód tükrözõdik, többször hasonló technikai kialakítással. Egy mûhelyhez/mesterhez kötésük – véleményem szerint – ennek ellenére teljes biztonsággal nem igazolható, de a feltételezés egyes darabok kapcsán lehetséges. A honfoglalás kori tausírozott kengyeleknek feltétlenül karakteres részét alkotják.[66]

Irodalom

BAKAY 1965.
Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. [Archäologische Studien zu Fragen der ungarischen Staatsgründung.] *Dunántúli dolg.* 1. Janus Pannonius Múzeum, Pécs 1965.

BÁLINT 1976.
Bálint Csanád: Honfoglaláskor. In: Bevezetés a magyar õstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk. Hajdú Péter – Kristó Gyula – Róna-Tas András. Szegedi Õstörténeti Munkaközösség, Tankönyvkiadó, Budapest 1976. 121–164.

BÁLINT 1989.
Bálint Csanád: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Böhlau, Wien–Köln 1989.

BÁLINT 1990.
Bálint Csanád: A szegedi régészeti kiállításról. *ComArchHung* 1990. 221–226.

BÁLINT 1991.
Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11. Budapest 1991.

BÁLINT 1995.
Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Magyar Õstörténeti Könyvtár 8. József Attila Tudományegyetem, Magyar Õstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.

65 A kutatás jelen állása szerint a X. század utolsó negyedétõl a tarsolylemezes körbe sorolható tárgyak készítése visszaszorult (MESTERHÁZY 1998. 155., 157., FODOR 2003. 337.).

66 A 2–3. képet Benke Zsolt (JAM), a 4–8. képet Andics Bernadett (MNM) készítette, míg a 9–12. kép az idézett közleményekbõl származik. A Magyar Nemzeti Múzeum ismertlen lelõhelyû kengyeleit, valamint a Tarnaörs–Szentandrási határból származó darabot Révész László (MNM) segítségével tanulmányozhattam, fogadja érte köszönetem! A honfoglalás kori ötvösség kérdésének kapcsán Bollók Ádám (MTA-RI) hívta fel a figyelmem több megfontolandó szempontra, köszönet illeti érte!

BÁLINT 1996.
Bálint Csanád: A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok. *MT* 1996: 8. 1996. 937–947.

BÁLINT 2004.
Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. VAH XVI. Budapest 2004.

BORN 1994.
Hermann Born: Terminologie und Interpretation von Tauschiertechniken in der altvorderasiatischen, altägyptischen und alteuropäischen Metallkunst. In: TAUSCHIERARBEITEN. 72–81.

BÓNA 1986.
Bóna István: Daciától Erdõelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: Erdély története I. Szerk. Makkai László – Mócsy András. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 107–234.

BÓNA 2001.
Bóna István: Edély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 231. 2001. 69–97.

DIENES 1958.
Dienes István: A honfoglaló magyarok fakengyele. [Деревянный стремень венгров-завоевателей родины.] *FA* X (1958) 125–142.

DIENES 1966.
Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanúlsága. [Quelques enseignements tirés de l'harnachement de Hongorios Conquérants.] *ArchÉrt* 93. 1966. 208–234.

DIENES 1996.
Dienes István: Honfoglalás kori kovácsaink egyik mesterfogásáról. (Jegyzetekkel ellátta Fodor István.) [Über einen Kunstgriff der ungarischen Landnehmezeit.] *FA* XLV. 1996. 181–200.

FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.
Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. *Régészeti Tanulmányok* I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962.

FETTICH 1974.
Fettich Nándor: A kievi magyar fémmûvességrõl… In: Õsmagyarok és vikingek. Szerk. Fehér M. Jenõ. Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires 1974. 65–72.

FODOR 1996.
Fodor István: Balkány. In: HMK 129–130.

FODOR 1996A.
Fodor István: Bana. In: HMK 362–365.

FODOR 1996B.
Fodor István: Beregszász. In: HMK 130–135.

FODOR 1996C.
Fodor István: Rakamaz–Strázsadomb. In: HMK 110–119.

FODOR 2001.
Fodor István: Az államalapítás korának hadserege. In: Az államalapítókról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknap és a Levéltári Napok makói elõadásai. Szerk. Halmágyi Pál. *A Makói Múzeum Füzetei* 98. Makó 2001. 17–39.

FODOR 2003.

Fodor István: A honfoglaló magyarok hiedelemvilága és mûvészete. In: A magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 333–337.

GÁLL–GERGELY 2007.

Gáll Erwin – Gergely Balázs: Necropole ºi descoperirile izolate de la Cluj realitãþile din Transilvania în secolul al X-lea. [Necropolis and isolated discoveries from Cluj and the Transilvanian relations of the X century.] *AMN* 41–44. 2004–2007. (2007) 9–39.

GUßMANN 1994.

Stefan Gußmann: Herstellungtechnisch-typologische Untersuchungen an tauschierten Metallarbeiten. In: TAUSCHIERARBEITEN 105–158.

HAMPEL 1907.

Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeirõl. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1907.

HEINRICH-TAMÁSKA–ÓDOR 2006.

Heinrich-Tamáska Orsolya – Ódor János Gábor: Spätawarische und altmagyarische Pferdegräber, Pferdegeschirr und das Gräberfeld von Sárszentlõrinc–Uzd, Komitat Tolna, Ungarn. In: Pferdeopfer – Reiterkrieger. Fahren und Reiten durch die Jahrtausende. Hrsg. Matthias Rech. Verlag Habelt, Bremen 2006. 155–166.

HORVÁTH 2005.

Horváth Ciprián: Hólyagos és négygömbös fejû gyûrûk honfoglalás kori sírokban. [Special Rings Found in the Graves Dating to the Time of the Settlement of Hungarians in the Carpatian Basin.] *DMÉ* LXXVII. 2004. (2005) 121–148.

HORVÁTH 2006.

Horváth Ciprián: Nõi fejdíszek a honfoglalás kori Kárpát-medencében. *MFMÉ–StudArch* XII (2006) s. a.

HMK

„Õseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya közremûködésével szerk. Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996.

ISTVÁNOVITS 2003.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlaßmaterial des Rétköz.] MHKÁS 4. Nyíregyháza – Budapest 2003.

JANKOVICH 1943.

Jankovich József: A Lehoczky Múzeum honfoglalás kori leleteirõl. In: LÁSZLÓ 1943. 100–104.

KISS–BARTHA 1970.

Kiss Ákos – Bartha Antal: Graves of the Age of the Hungarian Conquest at Bana. *ActaAH* 22. 1970. 219–290.

KOBÁLY 2001.

Kobály József: Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteirõl. [Über die landnahme- und arpadenzeitlichen Funde der Karpatoukraine.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 197–224.

KOVÁCS 1942.

Kovács István: A Kolozsvár–Zápolya-utcai magyar honfoglalás kori temetõ. *Közlemények* 2. 1942. 85–118.

KOVÁCS 1986.
Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetõrészlet. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) [Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schlaftlochlappen sowie der trapezförmigen Steigbügel.] *ComArchHung* 1986. 93–121.

KOVÁCS 1986A.
Kovács László: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaAH* 38. 1986. 195–225.

KOVÁCS 1990.
Kovács László: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélû kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. [Säbel-Schert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10-11. Jh.] *ArchÉrt* 115. 1990. 39–47.

KOVÁCS 1995.
Kovács László: A Kárpát-medence kétélû kardjai a 10. század 2. felébõl. [Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens in 2. Hälfte des 10. Jahrhunderts.] *CommArchHung* 1994–1995. (1995) 153–189.

KOVÁCS 2003.
Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szukits Kiadó, Budapest 2003. 284–392.

KÖLTÕ 1990.
Költõ László: A Balatonszemes, Landler Jenõ utcai honfoglaláskori lovas sír. In: Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenérõl. Balatonszemesi Községi Tanács, Balatonszemes 1990. 85–101.

LÁSZLÓ 1943.
László Gyula: A honfoglaló magyarok mûvészete Erdélyben. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.

LÁSZLÓ 1955.
László Gyula: A kenézlõi honfoglaláskori íjtegez. [Колчан для лука из погребения Кенезлё периода занятия родины.] *FA* VII. 1955. 111–122.

MADARAS–SELMECZI 1996.
Madaras László – Selmeczi László: Kétpó. In: HMK 236–239.

MAROSI 1997.
Marosi Ernõ: A magyar középkor mûvészete. *BUKSZ* 1997: nyár 1997. 158–167.

MEGAY 1963.
Megay Géza: A mezõzombor–bálványdombi honfoglalás kori magyar temetõ. [Das landnahmezeitliche ungarische Gräberfeld von Mezõzombor–Bálványdomb.] *HOMÉ* 5. 1963. 37–53.

MESTERHÁZY 1990.
Mesterházy Károly: A felsõ-tisza-vidéki ötvösmûhely és a honfoglalás kori emlékek idõrendje. [Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины.] *Agria* 25–26. 1990. 235–274.

MESTERHÁZY 1994.
Mesterházy Károly: Az ún. tokaji kincs revíziója. [Revision des sog. Tokajer Schatzes.] *FA* XXXIV. 1994. 193–242.

MESTERHÁZY 1995.
Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. *Századok* 129. 1995. 1033–1051.
MESTERHÁZY 1996.
Mesterházy Károly: Ismeretlen lelõhely. In: HMK 394.
MESTERHÁZY 1996A.
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* 1996: 8. 1996. 768–795.
MESTERHÁZY 1998.
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok mûvészete és az Abbaszida-iraki mûvészet. *Századok* 132. 1998. 129–159.
NEPPER 1996.
M. Nepper Ibolya: Püspökladány–Eperjesvölgy. In: HMK 245–256.
NEPPER 1996A.
M. Nepper Ibolya: Sárrétudvari–Hízóföld. In: HMK 257–277.
NEPPER 1996B.
M. Nepper Ibolya: Sárrétudvari–Poroshalom. In: HMK 277–281.
NEPPER 2002.
M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. [Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten des 10.-11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar.] 1–2. MHKÁS 3. Budapest – Debrecen 2002.
NEVIZÁNSKY 2006.
Gábor Nevizánsky: Staromadarské jazdecké pohrebisko v Leviciach–Géni. [Das altungarische Reitergräberfeld in Levice–Géòa.] *SlovArch* LIV: 2. 2006. 285–328.
RÉVÉSZ 1996.
Révész László: A karosi honfoglalás kori temetõk. Régészeti adatok a Felsõ-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angabe zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert.] MHKÁS 1. Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum, Miskolc 1996.
RÉVÉSZ 1996A.
Révész László: Ismeretlen lelõhely. In: HMK 395–396.
RÉVÉSZ 1999.
Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére… Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. TIMP, Budapest 1999.
RÉVÉSZ 2001.
Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori nõi sírok Kiskunhalas környékén. [Goldenes Ackerfeld in Balota.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum, Budapest – Kiskunhalas 2001.
RÉVÉSZ 2005.
Révész László: Honfoglalás kori temetõ Tiszavasvári–Aranykerti táblán. [Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári–Aranykerti tábla.] *NyJAMÉ* XLVII. 2005. 161–213.
RÉVÉSZ 2008.
Révész László: Heves megye 10–11. századi temetõi. [Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.] MHKÁS 5. Budapest 2008.
ROSKA 1943.
Roska Márton: A perjámosi leletek. *Közlemények* 3. 1943. 140–143.

STRAUB 1999.
Straub Péter: A honfoglalás kori tegezcsontok idõrendjéhez. [Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen.] *MFMÉ–StudArch* V. 1999. 409–422.
TAUSCHIERARBEITEN
Tauschierarbeiten der Merovingzeit. Hrsg. Wilfried Menghin. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin 1994.
TÓTH 1976.
Elvira H. Tóth: The Equesterian grave of Izsák–Balázspuszta from the Magyar Conquest. [Az izsák–balázspusztai honfoglalás kori lovas sír.] *Cumania* 4 (1976) 141–184.
VÉKONY 1999.
Vékony Gábor: Komárom-Esztergom megye a honfoglalás korában. In: Magyarok térben és idõben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia, Tatabánya – Esztergom, 1996. május 28–31. Szerk. Fülöp Éva Mária – Kisné Cseh Julianna. *Tudományos Füzetek* 11. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata 1999. 183–210.
VÉKONY 2002.
Vékony Gábor: 10. századi település Tatabánya–Dózsakertben. [Mittelalterliche Siedlung in Tatabánya, Stadtviertel Dózsakert aus dem 10. Jahrhundert.] In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 6. 2002. 23–41.

HORVÁTH Ciprián

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum krt. 4–8.
e-mail: hcipri@freemail.hu

Lelõhely Site	Nem/kor Sex/age	Lócsontok Horse bones	Zabla Bits	Veretes lószerszám Horse harness with metal decorations	Veretes öv Belt with metal decoration	Szablya Sabre	Íjász felszerelés Bow equipment	Egyéb Other
Bana–Ördögásta hegy 1. sír grave 1	férfi male			•	•	•	•	tarsolylemez, szemfedõ purse plate, face cover
Beregszász–Kishegy 2. sír grave 2	férfi male	•	•		•	•		2 db vascsat 2 iron buckles
Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír grave 11	férfi male	•	•	•		•	•	csonttárgy, líra alakú csat bone object, lyre shaped buckle
Püspökladány–Eperjesvölgy 54. sír grave 54	férfi 64–69 év male, age 64–69		•				•	
Sárrétudvari–Hízóföld 41. sír grave 41	férfi, senior male, senior		•				•	hajkarika, csiholó, 2 db kés, hevedercsat hair-ring, strike-a-light, 2 knives, girth-buckle
Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír grave 1	férfi 40–45 év male, age 40–45	•	•		•	•	•	fülesgombok, halotti ruha(?) díszei, kés, kova, csiholó shank buttons, decorations of funeral(?) dress, knife, flint, strike-a-light

1. táblázat
Table 1

Some data on the problems of the damascened stirrups from the Age of Hungarian Conquest

(Stirrups decorated with leaf pattern)

This study represents a group of damascened stirrups from the time of Hungarian Conquest, namely, the pieces decorated with rhythmically placed leaf patterns. Stirrups from 18 sites can be included into the group. Apart from one exception, all of them belong to the so-called fan-shaped type. Beside the similarity of decoration, the analogous technical design is important.

Only less than half of the stirrups were found in the course of more or less professional excavation, so in many cases the accompanying finds are known only fragmentarily. However, the stirrups of better quality could have belonged to rich persons, – judging from the data on our disposal – to men. It is difficult to give a more sophisticated date than the 10th century. Only in the case of the simpler pieces, their majority can be put more reliably to the second half – end of the century.

Apart from some exceptions, stirrups with known provenance were found in the Upper Tisza Region or between rivers Tisza–Körös–Berettyó. Probably they were produced at this territory, but there is no evidence for attributing them to the same workshop or master.

Ciprián HORVÁTH

Department of Archaeology
Eötvös Loránd University
1088 Budapest, Múzeum krt. 4–8.
e-mail: hcipri@freemail.hu

X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősima határából*

(M3-as autópálya 161. lelőhely)

Jakab Attila

Bevezetés

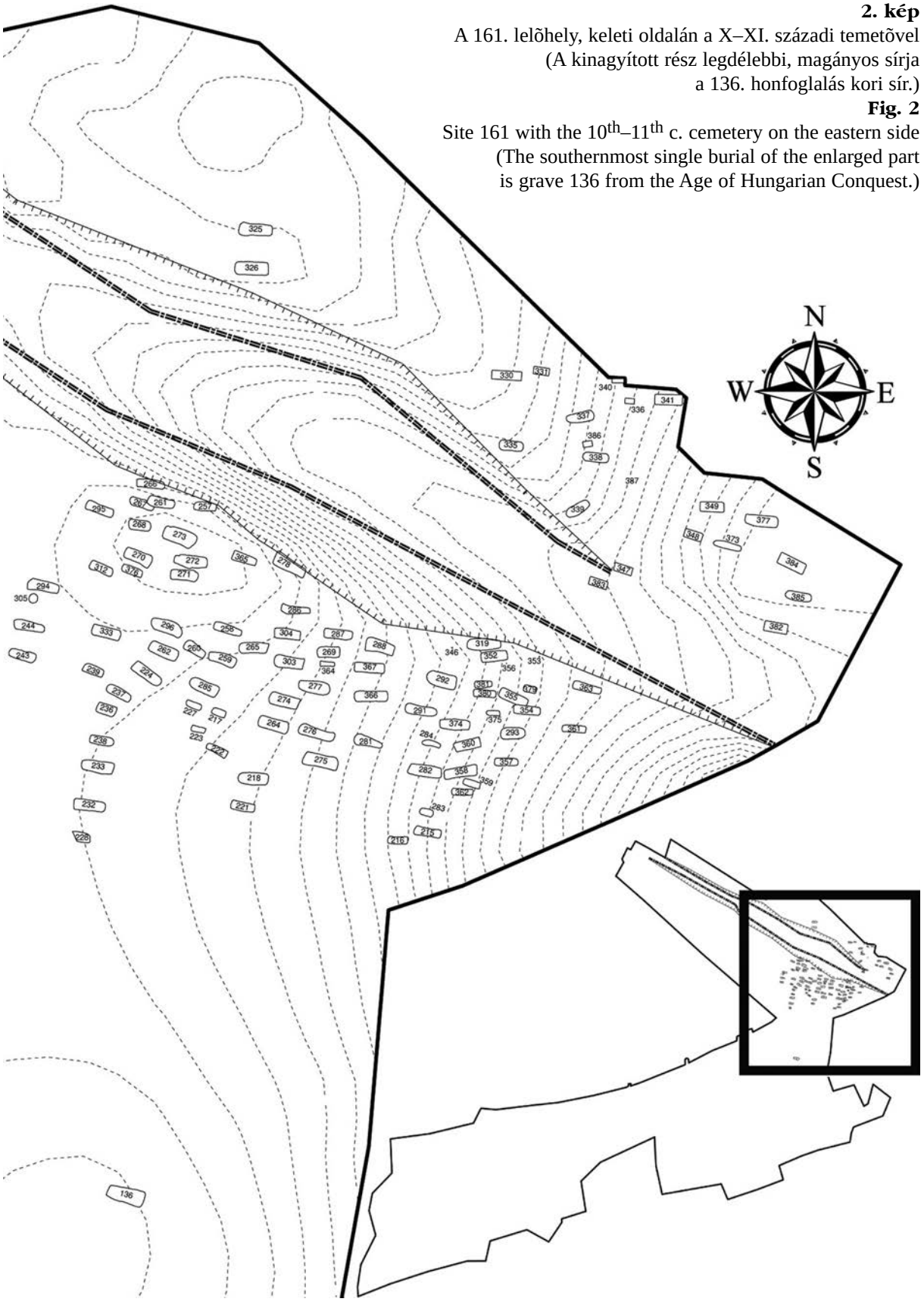
A lelőhely az M3-as autópálya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szakaszának terepbejárásakor került elő 2003-ban. A Felsősima határában (1. kép) – a Gyebrás-tanyától ÉK-re – fekvő területen egy orsógombot és egy koponyatöredéket találtak, ami alapján valószínűsíteni lehetett, hogy a területen temetőre kell számítani. A feltárás 2005. július 21-e és október 3-a között történt Istvánovits Eszter vezetésével.[1] Összesen 377 objektumot tártak fel 19920 m^2-en. Közülük 153 bizonyult császárkori sírnak, míg 106 temetkezés a X–XI. századra keltezhető (Istvánovits–Almássy 2005. 289.). Az alábbiakban az utóbbi temetőrészletet mutatom be (2. kép).

1. kép
A lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében
Fig. 1
Situation of the site in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

* A temetőt rövid, képes előadás formájában már bemutattuk 2007-ben, a Kovács László 60. születésnapjára rendezett konferencián: Istvánovits Eszter – Jakab Attila: Adatok a Nyíregyháza–Felsősimán feltárt honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezésekhez címmel. A tanulmány egyéb elfoglaltságaim miatt nem készült el a konferencia anyagából összeállított kötetben, ezért jelenik meg most a Jósa András Múzeum Évkönyvében. Időközben sor kerülhetett a temető teljes antropológiai és archaeozoológiai feldolgozása is (ld. Szathmáry László és Kelemen Imola tanulmányát ugyanebben a kötetben!).

[1] Ezúton is köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy a temető anyagát publikálásra átengedte. Az ásatáson munkatársként részt vettek Almássy Katalin, Babolcsi Andrea régészek, Bakos János, Bocz Péter, Mester Andrea technikusok, Gábor Tamás, Kiss László rajzolók, valamint Bene Zsuzsanna és Heipl Mónika egyetemi hallgatók (Szeged). Bacskai István fémkereső-vel segítette a feltárást. A geodéziai és térinformatikai munkát Veszprémi László végezte.

2. kép
A 161. lelõhely, keleti oldalán a X–XI. századi temetõvel
(A kinagyított rész legdélebbi, magányos sírja
a 136. honfoglalás kori sír.)

Fig. 2
Site 161 with the 10th–11th c. cemetery on the eastern side
(The southernmost single burial of the enlarged part
is grave 136 from the Age of Hungarian Conquest.)

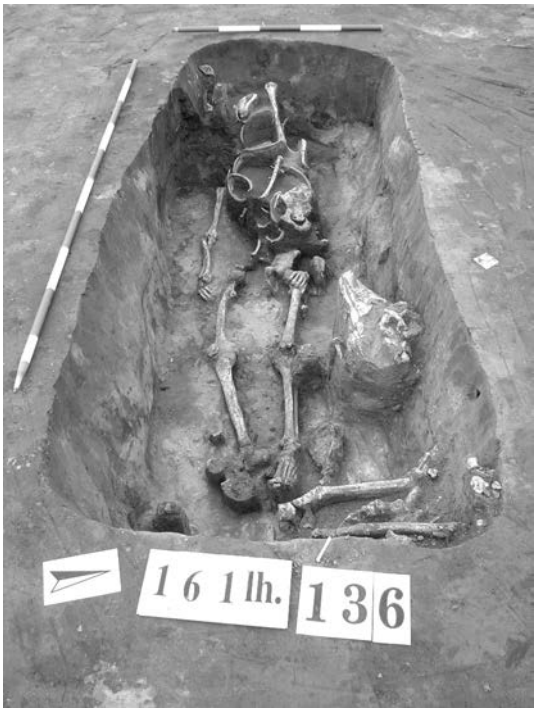
Sírleírások[2]

136. sír (I–II. tábla, 3. kép)

Lekerekített sarkú téglalap alakú, keskeny, sárga és szürke szemcsés folttal jelentkezett, melynek DNy-i sarkán 80x60 cm-es, négyszögletes, egynemû barnásszürke ráásás látszott. A sír keleti végén, a nyesés szintjén jelentkezett a fal mellett egy lóláb. Az északi fal mellett, a középtõl kissé keletre, 15 cm mélyen oldalán fekvõ lókoponyára bukkantunk. A betöltésben mindenütt fehér pókhálószerû lenyomatok – szerves anyag maradványa – látszottak. 25 cm mélyen, középtájon halványan rajzolódott egy 55x170 cm-es folt, melynek keleti szélén famaradványok voltak. Lefelé ez a beásás szûkült. Feltehetõleg késõbbi ráásás volt a sírra, amelybe a nyúzott lóbõrt helyezték. A barna réteg – amely valószínûleg a bõr maradványa – a lókoponya alatt is jelentkezett. A sírban maturus korú férfi hanyatt fekvõ, nyújtott helyzetû, bolygatott vázát bontottuk ki. Bal kézfeje a combon feküdt. Koponyája hiányzott, helyén apró falenyomatokat találtunk a gödör alján. A medencétõl felfelé a jobb kar és az alsó csigolyák kivételével a csontokat összedobálták. A férfi igen robusztus lehetett, erõs izomtapadással. A sírban mért vázhossz kb. 185 cm. A lábfej helyzete alapján csizmában temették el. A rablóakna a sír DNy-i sarkánál látszott, kissé sarkos volt. Betöltésében megtaláltuk az állkapcsot, egy bordát, néhány csigolyát és a szegycsontot. A sírgödör H: 275 cm, Sz: 100–110 cm, M: 54 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletek:

1. Két lapos, rombusz alakú *nyílhegy* a bal kézfej külsõ oldalán, heggyel a fej irányában. H: 9,4 cm, Sz: 2,3 cm, V: 0,3 cm, H: 7,8 cm, Sz: 2,5 cm, V: 0,5 cm.
2. Mellettük éllel kifelé a fal irányában, oldalán, ferdén lefelé nyéltámaszos *balta*. H: 12 cm, Penge szélessége: 4 cm (4. kép).
3. Kissé feljebb, a bal medence külsõ oldalánál téglatest formájú *fenõkõ*. H: 5,9 cm, Sz: 1,9 cm, V: 0,9 cm.
4. A lábnál, a sír alja felett 31–45 cm közt *lókoponya* a jobb oldalán, orrával a fej felé. 68 cm-re kezdõdött a sír keleti végétõl. A ló négy *lába* a sír ÉK-i sarkában 35–45 cm magasan a sír alja felett feküdt.
5. A lólábak mellett a sír alján trapéz alakú *kengyelt* találtunk füllel a lólábak felé. M: 18 cm, Sz: 15,5 cm (5. kép).
6. A kengyel alatt az északi oldalnál ovális *hevedercsat* igen rossz állapotban. H: 5,3 cm, Sz: 3,3 cm, V: 0,6 cm.

3. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 136. sír
Fig. 3
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 136

4. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 136. sír: nyéltámaszos balta
Fig. 4
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 136: axe with a stay for the shaft

[2] A sírleírásokat Istvánovits Eszter, a tárgyleírásokat a szerzõ készítette. Az érméket Kovács László határozta meg. A tárgyakat (a 136. számú honfoglalás kori sír leletanyagának kivételével) Szinyéri Péterné és Takácsné Varga Ágnes restaurálta. Minthogy a lelõhely császárkori anyagát még nem fejezték be, a leltározásra egyelõre nem került sor.

7. A *kengyel* trapéz alakú párja, az elõzõ példánytól nyugatra 6 cm-re, kissé ferdén, füllel kelet felé feküdt. M: 19 cm, Sz: 14 cm.
8. A lókoponya mellett, a sír alja felett 23 cm-rel apró *tojáshéj*.
9. A lábfej közt É–D-i irányban kis téglalap alakú *övcsat*. H:4,1 cm, 3,3 cm, V: 0,6 cm.
10. A jobb lábujjperceken nagy karikás *csikózabla*. Karikájának átmérõje 6 cm. Az egyik szájvas 9,5 cm.
11. A bal medence felsõ széle alatt É–D-i irányban líra alakú *csiholó*. Átm: 9,5x5,6 cm.

5. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 136. sír részlete a kengyelekkel
Fig. 5
Nyíregyháza–Felsõsima, detail of grave 136 with the stirrups

215. sír (III. tábla)

A domb keleti lejtõjén, a sárga homokban barnás betöltésû, halványan rajzolódó sírfolttal jelentkezett. A jó megtartású, bolygatatlan, juvenis korú férfi(?) koponyája elõre nézett, fel volt támasztva. A koponyán homlokvarrat látszott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb karja derékszögben behajlítva feküdt. A bal alkar a térden keresztben, de bal kézfeje a bal comb felsõ végén. A sírban mért vázhossz 125 cm. A sírgödör H: 191 cm, Sz: 64 cm, M: 30 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletek:

1. Az áll alatt 4 szem hengeres, könnyû *üveggyöngy.*[3] Középsõ részükön pántszerûen körbefutó ezüstfólia csíkja, melyek csak részlegesen maradtak meg. M: 0,9–1 cm, Sz: 0,8 cm, a fólia szélessége 0,4 cm.
2. A bal felkar alsó végén I. (Szent) László *denárja* H29 (pereme kitört).

216. sír (III. tábla)

A gépi humuszolás során megtalált sír. Foltja az elõbbihez hasonlóan, de kissé elúszóan jelentkezett. Az infans II. korú gyerek jó megtartású, bolygatatlan vázának koponyáját a gép megsértette, széttöredezett. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A kar a test mellett nyújtva helyezkedett el. A sírban mért vázhossz 120 cm. A sírgödör H: 139 cm, Sz: 50 cm, M: 9 cm, tájolása Ny–K 276–96°, melyben a váz tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

217. sír (III. tábla)

A dombtetõ sárga homokjában jól látszó barna, sárga szemcsés folttal jelentkezett. A sírba fektetett infans I. korú gyereknek csak a koponyája maradt meg, az is igen rossz állapotban. A sírgödör H: 98 cm, Sz: 50 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletanyaga nem volt.

218. sír (III. tábla)

A gép a humuszolásnál megsértette a csontokat. A sárga homokban viszonylag jól rajzolódó barnásszürke foltot sikerült megfigyelnünk. A maturus korú bolygatatlan, jó megtartású férfi váz koponyájának csak töredékei maradtak. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Keze a medencén került elõ. Sírban mért vázhossza 171 cm. A sírgödör kisebb lett, mint a folt szintjén gondoltuk, valószínûleg a gép kissé „elmaszatolta”, H: 208 cm, Sz: 66 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

[3] Jelenleg csak három darab van meg.

221. sír (III. tábla)

A sárga homokban jól látszó szürkésbarna folttal jelentkezett. 10 cm mélyen 163 cm hosszú, a fejnél 45 cm széles, a lábnál 30 cm széles sötétebb folt – valószínûleg a koporsó – jelentkezett. A sír betöltése sárga, kevés fekete szemcsével, a koporsóé fekete, sárga foltos. A jó megtartású adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. A két kar szorosan a test mellett, a kézfej a combon feküdt. A fogmeder hátul „beszívódott". Sírban mért vázhossza 138 cm. A felszedés utáni horolásban a medence alatt vöröses folt látszott. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 52 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Lelet:

1. A jobb kezén – valószínûleg a gyûrûs ujjon – kerek, kissé szögletesedõ átmetszetûre kialakított, nyitott *bronzgyûrû*, melynek két vége egymáshoz ér. Átm: 2,3 cm, V: 0,25 cm.

222. sír (III. tábla)

A gépi humuszolás során a váz megsérült. A nyesésnél kevéssé jól látszó, barnásszürke foltját regisztráltuk. A maturus-senilis korú férfinak csak a mellkasa maradt in situ. A váz kb. felét – koponya, felkar – tudtuk a gép után összeszedni. A sírgödör H: 145 cm, Sz: 50 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

223. sír (IV. tábla)

A sárgásbarna homokban közepesen jól látszó, barnásszürke, keskeny folttal jelentkezett. A koponya tetejét a gépi humuszolás megsértette. A gyerekváz igen gyenge megtartású. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben, csak a kissé jobbra, elõre billent koponya és a láb maradt meg. Sírban mért vázhossza 72 cm. A sírgödör H: 90 cm, Sz: 40 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 272–92° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A felszedés után a bal mellkas alatti részen fémkeresõvel találtuk meg I. András egy körülnyírt *denárját* (H9).

224. sír (IV. tábla)

Jól látszó, sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett. A juvenis-adultus korú nõ váza rossz megtartású. Koponyája széttöredezett, a jobb oldalára billent. A mellkas hiányos: nem voltak bordák, hiányzott az alkar – valószínûleg állatjárat mozdíthatta el. Sírban mért vázhossza 150 cm. A gödör rövidebbnek bizonyult, mint a folt alapján gondoltuk, keleti végét kissé túlbontottuk. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 65 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 303–123°.

Leletek:

1. A koponyától balra közepes méretû, ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer.* S vége észak felé állt. Átm: 2,1x2,4 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,3 cm.
2. A jobb felkar belsõ oldalán kerek, elkalapált végû, négy szálból *fonott ezüstgyûrû*. Átm: 2,5 cm, V: 0,35 cm (6. kép).
3. A koponya felszedése után, a jobb oldal alatt egy ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer.* S vége északra nézett. Átm: 2,2x2,2 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,4 cm.
4. Közvetlenül mellette délrõl egy kisméretû, ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*, S végével ugyancsak északra. Átm: 1x1,2 cm, V: 0,1 cm, az S vég H: 0,5 cm, Sz: 0,2 cm.[4]

6. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 224. sír
Fig. 6
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 224

227. sír (IV. tábla)

A dombtetõ sárga homokjában jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett. Mintegy 10 cm mélységben kirajzolódott 94 cm hosszú, 28 cm széles belsõ foltként a koporsó, melynek betöltése szürke, míg a sír betöltése kevés fekete szemcsével tarkázott sárga. A rossz megtartású, infans I. korú gyerek vázából a koponya

4 Az S vég egy része a restaurálás során letört.

és a combcsont maradt meg. Ez alapján hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Sírban mért vázhossza kb. 60 cm. A sírgödör H: 114 cm, Sz: 43 cm, M: 7–8 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletanyaga nem volt.

228. sír (IV. tábla)

A barnás homokos altalajban közepesen jól látszó, egynemû, sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett. Vágta a 229. – császárkori – objektumot. A közepes-gyenge megtartású nõi váz koponyáját a gépi humuszolásnál találtuk meg: így az arckoponya hiányzott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben Sírban mért vázhossza 152 cm. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 64 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 282–102° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal medence helyén egy ép Salamon *denár* (H17).

232. sír (V. tábla)

Jól látszó folttal jelentkezett a sárgásbarna altalajban. Betöltése sötét barnásszürke, egynemû. A közepesen jó megtartású, maturus korú férfi vázának koponyája a gépi humuszolásnál megsérült, az arckoponya csonkult. Álla leesett, a koponya kissé hátrabillent. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja szorosan a test mellett. A váz helyzete alapján koporsóban temették el. A kéz a medencén volt összerakva. A lábfej tartása csizmára utalt. Sírban mért vázhossza 156 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 73 cm, mélysége 15 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

233. sír (V. tábla)

Sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. Vágta a 234. császárkori körárkot. A jó megtartású, juvenis-adultus korú nõ vázának koponyája jobbra kissé elõrebukott. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Mellkasát állatjárat bolygatta. A kar szorosan a test mellett, jobb keze a medence alatt volt. Sírban mért vázhossza 146 cm. A sírgödör H: 228 cm, Sz: 77 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 276–96°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A koponya jobb oldala mellett nagyobb, enyhén ovális, kerek átmetszetû, bordázott *S végû* ezüst *karikaékszer.* S vége az arc felé nézett. Átm: 2,6x2,8 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,9 cm, Sz: 0,5 cm.
2. A láb végétõl 15 cm-re, állatjáratban kerekded, vékony, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszert* találtunk, melynek S végébõl csak az indítása maradt meg.[5] Átm: 1,3 cm, V: 0,1 cm.

236. sír (V. tábla)

Eléggé széles és kicsi, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. A váz csontjai a gépi humuszolás során megsérültek. Az infans II. korú gyerek hanyatt fekvõ, nyújtott helyzetû váza gyenge megtartású. A koponya homloki részét a gép megrongálta. A jobb kar a test mellett nyújtva, a bal hiányzott – állatjárat mozdította el. Sírban mért vázhossza 82 cm. A sírgödör H: 134 cm, Sz: 76 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletek:

1. Az áll jobb alsó szélénél ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer.* S vége északra nézett. Átm: 1,5x1,8 cm. V: 0,15 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,4 cm.
2. A jobb medencétõl kissé nyugatra a gerincen egy ép Salamon *denár* (H14).
3. A koponya mosásakor egy kerekded, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer* került elõ. Átm: 1,7x1,9 cm. V: 0,15 cm, az S vég H: 0,8 cm, Sz: 0,4 cm.

237. sír (V. tábla)

Közepesen jól látszó barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. Az infans II. korú gyerek közepes megtartású vázának koponyája a jobb oldalára billent. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Felsõteste

[5] A sírleírásban gyûrûként szerepel. Kis mérete, valamint az S vég indítása miatt ez kizárható. A sírban azonban valóban kellett lennie gyûrûnek, amit a jobb kéz egyik ujjpercén megfigyelhetõ patina bizonyít.

hiányos: jobb karja és bal alkarja nem volt meg. Ezeket állatjárat mozdította el. Bal lábát kissé felhúzták. Sírban mért vázhossza 107 cm. A sírgödör H: 189 cm, Sz: 65 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 294–114°, melyben a váz Ny–K 285–105° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A bal medence felett I. Béla egy körülnyírt *denárja* (H12).
2. A jobb mellkason a felszedéskor kis *salak(?)darabot* találtunk.

238. sír (VI. tábla)

Hosszú, keskeny, sárga foltos, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna homokban. 20 cm mélyen jól látszott, hogy pontosan a 234. – császárkori – árok mellé ásták. Az adultus korú nõ váza közepes megtartású. Koponyáján látszott, hogy fej alá elég magas támaszt helyeztek. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja a test mellett, keze a combon feküdt. Gerince csaknem teljesen hiányzott. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 172 cm, Sz: 60 cm, M: 35 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

1. A jobb csecsnyúlványon egy kerekded, kerek átmetszetû, *S végû* bronz *karikaékszer*. S vége a sír alja felé nézett. Átm: 1,9 cm, V: 0,15 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,2 cm.
2. A bal mellkas külsõ szélénél Salamon *denárja (*H14?) igen rossz állapotban, félbetörve. A két darab egymás alatt feküdt.
3. A jobb comb felett 5 cm-rel, a felsõ harmadban ovális, elkalapált végû, négy szálból *fonott gyûrû*. Átm: 2x3 cm, V: 0,5 cm (7. kép).
4. A betöltésben egy szem korong nélkül készített, jellegtelen õskori *cserép*.

7. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 238. sír
Fig. 7
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 238

239. sír (VI. tábla)

Közepesen jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna talajban. Az infans I. korú gyerek váza igen rossz megtartású. Koponyája a bal oldalára billent, jobb oldalát a gépi humuszolás roncsolta. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A vázból a koponyán kívül a bal felkar és a két láb maradt meg. Sírban mért vázhossza 74 cm. A sírgödör H: 148 cm, Sz: 58 cm, M: 14 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 287–107° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

243. sír (VI. tábla)

A 245. – császárkori – árokra ráásott, körben sötét barnásszürke, középen sárgás betöltésû sírfolt. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy valójában a gödör kisebb, mint a folt alapján gondoltuk. Ezen a szinten rajzolódott egy sötétebb, 155x35–38 cm-es „belsõ”, barnásszürke, sárga foltos folt – valószínûleg a koporsó. A sír betöltése világos barnássárga. A jó megtartású adultus-maturus váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra kissé elõrebillent. A fej alatt párna lehetett. Jobb karja nyújtva a test mellett feküdt, a bal enyhén behajlítva, a bal kézfeje a medencén. Sírban mért vázhossza 135 cm. A sírgödör H: 178 cm, Sz: 58 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 276–96° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A gerincoszlop közepén egy meghatározhatatlan, negyed *ezüstpénz* (H?).

244. sír (VI. tábla)

A 245. – császárkori – árokra ráásott, világosabb barnásszürke folttal jelentkezett. Oldala és alja bizonytalanul vált el a környezettõl. Az adultus váz megtartása gyenge. Valószínûleg hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponyának csak töredékeit találtuk meg, a mellkas és a jobb felkar hiányzott. A láb kissé szétcsúszott, X állásban feküdt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 60 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 271–91°.

Leletanyaga nem volt. A bal medence vonalában, a sír szélén két *lófog* volt. Ezek alighanem a 245. árokból kerültek ide.

257. sír (VI. tábla)

A gépi humuszolás során megtalált váz. A közepesen jó megtartású gyerek váza a jobb oldalán feküdt, lába kissé felhúzva. A felsõtest hanyatt feküdt. A koponya kissé a jobb oldalára billent, arcrészét a gép megrongálta. Mellkasát állatjárat bolygatta. Alkarja hiányzott. A sírgödör H: 156 cm, Sz: 61 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

Leletanyaga nem volt.

258. sír (VII. tábla)

Közepesen jól látszó folttal jelentkezett a sárgás talajban. Kiszántott infans I. korú gyerekváz. A koponyából és a felsõtestbõl csak apró töredékek maradtak. Bal lába, valamint a jobb combja in situ feküdt. Sírban mért vázhossza 75 cm. A folt hosszabbnak látszott, mint amilyen valójában a gödör volt. Az újranyesésnél sikerült megfigyelnünk a sír foltját is. A sírgödör H: 145 cm, Sz: 52 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 282–102°, melyben a váz Ny–K 277–97° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

259. sír (VII. tábla)

Sötét barnásszürke, viszonylag jól látszó folttal jelentkezett a barnásszürke talajban, azonban a két vége csak bizonytalanul vált el a környezettõl. A adultus korú nõ koponyája hátrabillent, az arckoponyarészt elszántották. Az áll leesett. A váz gyenge megtartású, hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb karja a test mellett nyújtva, a bal a hasán, derékszögben behajlítva került elõ. Sírban mért vázhossza 136 cm. A sírgödör H: 198 cm, Sz: 66 cm, M: 18 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

260. sír (VII. tábla)

Jól látszó, sötét, csaknem fekete betöltésû folttal jelentkezett. 5 cm mélyen egy belsõ, 130 cm hosszú, 28–50 cm széles folt látszott. Valószínûleg a koporsó fej felé szélesedõ foltja. A rossz megtartású infans II. korú gyerek koponyája a bal oldalára fordult. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Mellkasa hiányzott – állatjárat bolygatta. Medencétõl lefelé in situ feküdt. Jobb alkarja megvolt. Sírban mért vázhossza 97 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 55–74 cm, M: 8–10 cm, tájolása Ny–K 284–104°, melyben a váz Ny–K 286–106° tájolással feküdt.

8. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 261. és 267. sír
Fig. 8
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 261 and 267

Lelet:

1. A jobb csecsnyúlványon kisméretû, nyitott, kerek átmetszetû, körte alakú bronz *hajkarika*. Átm: 0,9x1,2 cm, V: 0,2 cm.

261. sír (VII. tábla, 8. kép)

A gépi humuszolás során egy váz csontjaira bukkantunk. Nyesésnél halványan rajzolódott a foltja. A 267. sírral valószínûleg szuperpozíciós, de a kronológiai helyzetük kérdéses (ld. a 267. sír leírásánál!). A koponyát a gép széttörte: valószínûleg a bal oldalán feküdt. A feltehetõleg férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Bal oldalát elszántották. Ebbõl az oldalból csak a lábszár maradt in situ. Sírban mért vázhossza 142 cm. A sírgödör H: 203 cm, Sz: 64 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Lelet:

1. Felszedéskor, a koponya alatt egy kerekded, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*. Átm: 2,2x2,3 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,7 cm, Sz: 0,25 cm.

262. sír (VIII. tábla, 9. kép)

Igen jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a barna altalajban. 15 cm mélyen halványan rajzolódott a 185 cm hosszú, 50–55 cm széles koporsó. A fej felé egészen enyhén

szélesedett. Foltja a környezeténél kicsit sötétebb. A jó megtartású maturus férfiváz[6] hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. Karja a test mellett feküdt, a kézfej a medence alatt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 64 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

1–2. Mindkét szemüregben egy-egy *ezüstpénz* (10. kép). A bal oldalon I. (Szent) István H1 típusú *denárja*. Átmérõje 16 mm. A gyöngysoros szegélyben maradóan félig körülnyírt darab. Jó állapotú. Elõlapján a +STEPHANVS·REX· körirat fordított S-sel kezdõdik. A P és R a központi kereszt meghosszabbított karjaihoz csatlakozik. A hátlapján a CIVITAS REGIA körirat alig-alig olvasható, s csaknem pontosan megfelel a KOVÁCS 1997. I. tábla 11. hátlapjának. A jobb szemgödörben Péter hiányos szélû *denárja* (H6).

3. A bal felkarcsont felsõ harmada felett ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*. S vége kelet felé állt. Átm: 2x2,4 cm, V: 0,25 cm, az S vég H: 0,8 cm, Sz: 0,5 cm.[7]
4. Felszedés után, a koponya alatt, a csecsnyúlvány táján Péter kissé hiányos szélû *denárja* (H6).
5. A felszedés után, a koponya alatt, a jobb csecsnyúlvány táján ovális, kerek átmetszetû *S végû* ezüst *karikaékszer* igen rossz állapotban. S vége hiányzott, nyitott része nyugatra nézett. Átm: 2x2,4 cm, V: 0,3 cm.

264. sír (VII. tábla, 11. kép)

Sötét, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga homokban. A viszonylag jó megtartású adultus/maturus korú férfiváz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõre nézett, álla leesett. Karja szorosan a test mellett, a jobb kézfej a medencén. A bordák és a gerinc felsõ vége hiányzott. Az északi oldalt felül 10–12 cm-rel túlbontottuk. Sírban mért vázhossza 150 cm. A sírgödör H: 210 cm, Sz: 77 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 294–114°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb csuklón közel kerek, középen megvastagodó, hegyesedõ végû, rombusz átmetszetû bronz *karperec*. Átm: 7,6x7,8 cm, V: 0,4–0,7 cm (12. kép).
2. A koponya mosásakor I. András eltört, de ketté még nem esett *denárja* (H8) került elõ.

9. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 262. sír
Fig. 9
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 262

10. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 262. sír részlete
a két szemre helyezett érmével
Fig. 10
Nyíregyháza–Felsõsima, detail of grave 262 with
two coins covering the eyes

6 Az antropológai meghatározás szerint nõi váz.

7 Az S végzõdés egy része a restaurálás során letört.

11. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 264. sír részlete
Fig. 11
Nyíregyháza–Felsõsima, detail of grave 264

12. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 264. sír
Fig. 12
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 264

265. sír (VIII. tábla)

A gépi humuszolás során csontokat találtunk. Körbenyesve látszott a folt. A sírgödör fej felõli vége lekerekített, a láb felõl szögletes. A gyenge megtartású adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra billent, a két kézfej a medence felett egymáson. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 70 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 265–85° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A koponya jobb oldalán, a csecsnyúlványon vékony, ovális, kerek átmetszetû *S végû* ezüst *karikaékszer*. S vége a szem felé nézett. Átm: 2,6x2,9 cm, V: 0,2 cm.
2. Felette, a tarkó felé kisméretû, kerek átmetszetû, vékony huzalú, kerek, *S végû* bronz *karikaékszer*. Átm: 1,8 cm, V: 0,1 cm, az S vég H: 0,8 cm, Sz: 0,2 cm.
3. Felszedéskor, a koponya bal oldala alatt, a csecsnyúlványra tapadva ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*, S végével lefelé, azaz keletre. Átm: 2,3x2,7 cm, V: 0,2 cm, az S vég H: 0,9 cm, Sz: 0,5 cm.

266. sír (VIII. tábla)

A gépi humuszolás során találtuk meg a csontokat. A gép a koponya felsõ részét rongálta meg. A nyesés során jól rajzolódott sötét, csaknem fekete foltja. A férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Karja a test mellett szorosan. Sírban mért vázhossza 157 cm. A sírgödör H: 195 cm, Sz: 60 cm, M: 7 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

267. sír (VII. tábla)

A gépi humuszolásnál a csontokat találtuk meg, majd a nyesésnél rajzolódott a sötét, csaknem fekete kis folt. A 261. sírhoz igen közel találtuk: a váz lába a 261. sír vázának koponyája mellett feküdt. A foltok azonban olyan rosszul látszottak, hogy a két temetkezés viszonya nem dönthetõ el. Az adultus korú férfi váza közepes megtartású. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját szétszántották, a bal oldalán, kissé elõrebillentve feküdt. Mellkasa elenyészett. Lába a jobb oldalára billent. A kar a test mellett volt kinyújtva. Sírban mért vázhossza 146 cm. A sírgödör H: 180 cm, Sz: 57 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Leletanyaga nem volt.

268. sír (VIII. tábla)

Igen rosszul rajzolódó folttal jelentkezett, mely egy árnyalattal sötétebb barnásszürke, mint a környezete. A környéken 10–15 cm-nyit leszedve rajzolódott végül a sárga és szürke szemcsés folt, melyet már viszonylag jól lehetett látni. Innen 8 cm mélyen jelentkezett a koporsó kissé más szögben és irányban álló, 140x45 cm-es, sötétebb betöltésû foltja. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. A mellkas csontjai és a kar összedobálva került elõ – valószínûleg állatjáratok bolygatták. A lábat és a jobb medencét in situ találtuk. Sírban mért vázhossza 92 cm. A sírgödör H: 150 cm, Sz: 74 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

269. sír (VIII. tábla)

Rosszul látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalán feküdt, felét a gép összeroncsolta. Karja a test mellett nyújtva feküdt. Bal kézfeje a combon. Bal medencéje hiányzott, valószínûleg állatjárás vitte el. Sírban mért vázhossza 98 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 70 cm, M. 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

270. sír (IX. tábla)

Rosszul látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. A juvenis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. Állkapcsa szorosan zárva. A csontok helyzete alapján koporsóban temették. Karja szorosan a test mellett feküdt. Mellkasának alsó részét és alkarját állatjárások mozdították el. Sírban mért vázhossza 138 cm. A váz alatt 10 cm kevert betöltést bontottunk ki, ami ugyancsak koporsóra utal. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 76 cm, M: 50 cm, tájolása NyÉNy–KDK 300–120°, melyben a váz Ny–K 292–112° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal medence külsõ oldalán, a váz szintjétõl feljebb egy darab korong nélkül készített jellegtelen õskori *cserép*.

271. sír (IX. tábla)

Jól látható, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. Bontáskor mintegy 10 cm mélységben megállapítottuk, hogy a sírgödör valójában 1–2°-kal eltér a nyesésnél regisztrálttól. A juvenis korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé jobbra elõrebillent. A fej alá volt párnázva. Mellkasa hiányzott, valószínûleg elporlott, mert rablásra utaló nyomot nem láttunk. Jobb karja derékszögben behajtva, a bal nyújtva feküdt a test mellett. Sírban mért vázhossza 133 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 65 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 266–86°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Lelet:

1. A bal térd vonalában, északra, a sír alja felett 15 cm-rel ovális, vékony, *S végû* bronz *karikaékszer*. Valószínûleg állatjáratban volt. S vége nyugatra nézett. Átm: 1,9x2,3 cm, V: 0,2 cm.

272. sír (IX. tábla)

A gépi humuszolás során találtuk meg a csontokat. A nyeséskor jól rajzolódó foltot véltünk látni, melyrõl azonban kiderült, hogy valószínûleg csak a gép „maszatolta” el, a váz ugyanis más irányban feküdt. Gödörfoltot végül nem tudtunk regisztrálni. A felnõtt nõ[8] hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult, összetört. A váz gyenge megtartású. Jobb karja kissé behajlítva, kézfeje a medencén, a bal szorosan a test mellett volt. Sírban mért vázhossza 161 cm. A váz tájolása Ny–K 272–92°.

Lelet:

1. A jobb könyöke alatt kettétörve egy Salamon *denár* (H17).

273. sír (IX. tábla)

Közepesen jól látszó, sárga foltos barnásszürke folttal jelentkezett. A gödör nagyobb lett, mint a folt szintjén gondoltuk. Betöltése szürke és sárga szemcsés, jobban hasonlított a szarmata sírokéra, mint a többi Árpád-koriéra. Az adultus férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. A kar nyújtva a test mellett volt. Mellkasa hiányzott, csak a bal oldali bordák és a gerinc két vége maradt meg. Sírban mért vázhossza 163 cm. A sírgödör H: 240 cm, Sz: 96 cm, M: 40 cm, tájolása Ny–K 285–105°, melyben a váz Ny–K 278–98° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

274. sír (IX. tábla)

Jól látszó, barna folttal jelentkezett a sárga talajban, de a talajlazító elérte a sír szintjét és kissé meghúzta. A maturus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája összenyomódott, elõre nézett, szája zárva volt. Mindkét keze picit behajlítva, a kézfej a medencén. Lábfeje „szétállt”. Bal mellkasa hiányzott,

[8] Az antropológiai meghatározás szerint férfi.

talán állatjárás roncsolta. Fogmedre hátul „beszívódott”. Robusztus egyén. Sírban mért vázhossza 161 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 85 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 286–106°, melyben a váz Ny–K 273–93° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

275. sír (X. tábla)

Jól látszó, sárga és barna szemcsés folttal jelentkezett a sárga talajban. Valószínûleg rosszul figyeltük meg, mert a keleti vége túl hosszú volt. A maturus korú férfi váza közepes megtartású. Koponyája az öreglyukkal felfelé feküdt. Mellkasa hiányos, valószínûleg állatjárat bolygatta vagy kiszántották. Az alkar a test mellett. A koponyán egy kupacban csontok feküdtek, valószínûleg kiszántották a felsõ részt. Sírban mért vázhossza 159 cm. A sírgödör H: 247 cm, Sz: 84 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

13. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 278. sír
Fig. 13
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 278

Leletanyaga nem volt.

276. sír (X. tábla)

Jól látszó, barnásszürke foltját az eke vagy a talajlazító kissé „meghúzta”. Mintegy 10 cm mélységben kirajzolódott a koporsó 200 cm hosszú és 50 cm széles foltja. A láb végénél túlbontottuk a gödröt. Az adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Igen férfias koponyája kissé balra fordult, az eke megrongálta a homlokát. Karja a test mellett nyújtva. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 256 cm, Sz: 70 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

277. sír (X. tábla)

A gépi humuszoláskor a koponya töredékei kerültek elõ. A nyesésnél halványan kirajzolódott a sír foltja, a gép csak a koponyát sértette meg. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára kissé elõrebillent, szája szorosan zárva. Karja a medencén egymáson keresztben. Koporsóra utaló foltot nem láttunk, de a váz helyzete alapján koporsóban temették. Sírban mért vázhossza 148 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 88 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

14. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 278. sír
Fig. 14
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 278

278. sír (XI. tábla, 13. kép)

A gépi humuszoláskor találtuk meg a csontokat. Koponyájának felét a gép megrongálta. A nyesés után kirajzolódott barna foltja a sárga talajban. Az adultus korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya a bal oldalára billent. A jobb kar kissé, a bal kar derékszögben behajlítva a medencén feküdt. Lába kissé terpeszben. Sírban mért vázhossza 138 cm. A sírgödör H: 222 cm, Sz: 77 cm, M: 7 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletek:

1. A nyakban egy hurkos-kampós záródású, három szálból sodort kerek *bronztorques*. Átm: 14 cm, V: 0,4 cm (14. kép).
2. Körülötte apró fekete *kásagyöngyök*.
3. A koponya mosásakor további 3 *gyöngyre* akadtunk.

281. sír (X. tábla)

Sötét barnásszürke, csaknem fekete foltján belül a gépi humuszolásnál csontokat találtunk. Elképzelhetõ, hogy ezek a gépjáratban másodlagos helyzetben voltak. A koponyát szétszántották, csak kis maradványait gyûjthettük össze.

A felkarcsontok talán in situ feküdtek. Helyén volt a bal comb. Ezek alapján hanyatt feküdt. A nádgyökerek belenõttek, ami tovább nehezítette a bontást. A sírgödör Sz: 58 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

282. sír (XI. tábla)

A sárga talajban viszonylag jól látszó barnásszürke folttal jelentkezett, Mellette a szántás nyoma húzódott. A gépi humuszolásnál már jelentkeztek a csontok. A gödör széle nem volt egyértelmû, fõleg a keleti vége esetében merült fel, hogy túlbontottuk. Az adultus korú férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya elõre nézett, az eke összetörte az arcrészt. Jobb karja nyújtva, a váztól kissé távolabb feküdt, a bal behajlítva és „csípõre téve". Lába terpeszben helyezkedett el, a bal lába kissé kifordult, a jobb nyújtva. Sírban mért vázhossza 136 cm. A felszedés után a sírgödör horolásakor került elõ a bal singcsont. A sírgödör H: 233 cm, Sz: 78 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 273–93° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A bal medencelapát külsõ oldalánál kerek, elkalapált végû három szálból *sodort bronzgyûrû*. Átm: 2,2 cm, V: 0,2 cm.
2. A koponya alatt, a hátsó részen *S végû* bronz *karikaékszer* töredéke. Csak a karika töredéke és a hozzá csatlakozó – szintén letört – S vég maradt meg. V: 0,1 cm.
3. A koponya két oldalán a felszedéskor került elõ egy-egy ovális, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*. Az S vég mindkét ékszernél részben le volt törve. Átm: 2,2x2,5 cm, V: 0,2 cm, Átm: 2,2x2,5 cm, V: 0,2 cm. A megmaradt S végek Sz: 0,3–0,4 cm.
4. A felszedés után a mellkas alatt egy ép Salamon *denárt* (H17) találtunk.

283. sír (X. tábla)

A gépi humuszolásnál gyerekcsontokat találtunk. A nyesésben halványan rajzolódott a sírgödör sötétebb foltja. A bontás során csak egy gyerekkoponya töredéke került elõ. A sírgödör H: 96 cm, Sz: 48 cm, M: 3 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

284. sír (XI. tábla)

Szántásnyomokkal tarkított, halvány barnás sírfolttal jelentkezett a sárga talajban. Oldala nem igazán vált el a környezettõl, a gödör bizonytalan vonalú. Az infans II. korú gyerek eke által megszántott koponyájának arcrésze hiányzott, valószínûleg elõre nézett. Hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Jobb alkarját elszántották. Sírban mért vázhossza 103 cm. A sírgödör H: 120 cm, Sz: 38 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

1. A bal csecsnyúlványnál ovális, vékony huzalú, kerek átmetszetû, *S végû* bronz *karikaékszer*. Átm: 1,4x1,9 cm, V: 0,1 cm.
2. A jobb csecsnyúlvány táján egy darab szétomlott *ezüstfóliás gyöngy*.

285. sír (XII. tábla)

Jól látszó, sötét barnásszürke folttal jelentkezett a sárgásbarna altalajban. Mintegy 10 cm mélyen rajzolódott a koporsó világosbarna, 195 cm hosszú, 40 cm széles foltja. A környezete sötétebb barnásszürke. Benne adultus-maturus korú nõ közepes megtartású váza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Bal karja derékszögben a mellkasra hajlítva, a jobb nyújtva. Mellkasa hiányos volt. Sírban mért vázhossza 137 cm. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 79 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletek:

1. Az állkapocs jobb szögletében közel kerek, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer*, melynek vége letörött. Átm: 2,4 cm, V: 0,2 cm.
2. A koponya mosásakor kerek, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer* került elõ. A karika S vége le volt törve. Átm: 2,2 cm, V: 0,2 cm.

286. sír (XII. tábla)

Mindkét szélén szántással bolygatott folt. A csontokat a gépi humuszolással találtuk meg. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. A koponya felsõ részét és a jobb kart az eke elhúzta. A jobb kart kissé, a balt erõsebben behajlították, mindkét kézfej

a medencén volt. Koporsóra utalt a váz helyzete, de foltot nem láttunk, illetve lehetséges, hogy a nyesés szintjén nem a sírfoltot, hanem a koporsót érzékeltük. Sírban mért vázhossza 164 cm. A sírgödör H: 225 cm, Sz: 80 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. Felszedéskor a koponya szétesett, belõle egy hiányos szélû Péter *denár* (H6) került elõ – mintha a szájban lett volna.

287. sír (XII. tábla)

A sárga homokban jól látszó folttal jelentkezett. A juvenis korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára, kissé elõrebillent, némileg összetört. Jó megtartású váz. Jobb karja nyújtva a test mellett, a bal behajlítva a medencén feküdt. Lábszárát a szántás rongálta, a jobb hiányzott, a bal roncsolt. Sírban mért vázhossza 147 cm. A sírgödör H: 192 cm, Sz: 62 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletek:

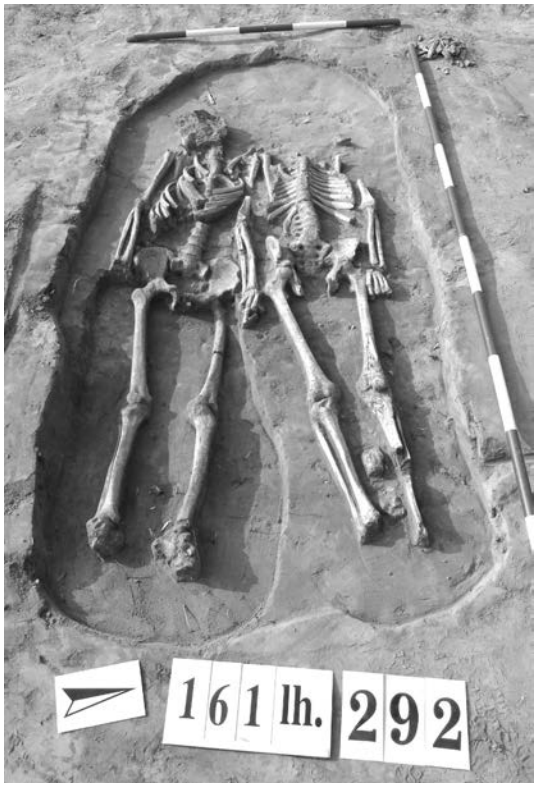
1. A bal alkar könyök felõli vége alatt körte alakú, ovális átmetszetû, végei felé fokozatosan elvékonyodó, nyitott bronz *huzalgyûrû*. Átm: 2,2x2,3 cm, V: 0,2–0,3 cm.
2. A bal medence alatt *vaskés*. H: 13,1 cm, ebbõl a nyéltüske H: 2,8 cm. A penge Sz: 1,6 cm.
3. I. András ép *denárja* (H8) a koponya alatt.

288. sír (XIII. tábla)

A sárga talajban közepesen jól rajzolódó barnásszürke folttal jelentkezett. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé jobbra billent, szája zárva. Karja szorosan a test mellett. Sírban mért vázhossza 151 cm. A sírgödör H: 208 cm, Sz: 78 cm, M: 12 cm, tájolása Ny–K 284–104°, melyben a váz Ny–K 288–108° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb mellkas felsõ szélénél, a gerincen egy körülnyírt, ép I. András *denár (*H9).
2. A koponyától jobbra felfelé, egy állatjárásban egy közel kerek, kerek átmetszetû, *S végû* ezüst *karikaékszer.* Átm: 2,4x2,6 cm, V: 0,2 cm.
3. A bal csecsnyúlvány alatt egy kerek, kerek átmetszetû *S végû* ezüst *karikaékszer.* S vége kifelé, azaz északra nézett. Átm: 2,7 cm, V: 0,2 cm.

15. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 292. sír
Fig. 15
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 292

291. sír (XIII. tábla)

A gépi humuszolás során csontokat találtunk. A nyugati végén halványan rajzolódott a sírfolt, de jól látszott, hogy két szélét alaposan megrongálta a szántás. Az adultus korú egyén váza hanyatt feküdt, valószínûleg nyújtott helyzetben. Koponyájának maradványai szétszóródtak. Ugyancsak elszántották a bal alkart, a medencét és mindkét lábat. Jobb karja a test mellett volt. A sírgödör H: 193 cm, Sz: 63 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Lelet:

1. A jobb mellkas alsó szélénél egy ép Salamon *denár* (H17).

292. sír (XIII. tábla, 15. kép)

A gépi humuszolás során csontokat találtunk. A sírgödör halványan rajzolódott, nagy részét megrongálta a szántás. A sírgödör nagy, mivel páros sírról van szó. A bal oldali a 291.01. sír, a jobb oldali a 292.02. sír. Közös sírgödörben feküdtek, kezük egymás mellett volt. A 292.02. sír kicsit mélyebben. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 98 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

292.01. sír

A 292. objektum bal oldali váza. A juvenis korú férfi igen jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája és válla hiányzott, kiszántotta az eke. Karja a test mellett kinyújtva feküdt. Jobb keze a 292.02. váz bal keze felett feküdt, talán a 292.01. egy késõbbi rátemetés lehetett. Sírban mért vázhossza kb. 155 cm. A váz tájolása Ny–K 274–94°.

Leletanyaga nem volt.

292.02. sír

A 292. objektum jobb oldali részén fekvõ váz. A nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, kissé elszántották. Karja szorosan a test mellett, nyújtva feküdt. Bal keze a tõle balra fekvõ 292.01. sír halott keze alatt volt. Sírban mért vázhossza 146 cm. A váz tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

293. sír (XIII. tábla)

A gépi humuszolásnál csontokra bukkantunk. Viszonylag jól kirajzolódott a folt, melynek nyugati vége hiányzott. A férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Az alkar egy részét kiszántották. Az alkarcsontok szorosan a test mellett feküdtek – valószínûleg koporsóban volt. A sírgödör Sz: 78 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

294. sír (XIV. tábla)

Az újranyesésnél a 245. – császárkori – objektum felett rajzolódott a sárga és barna foltos betöltésû sírgödör. 10–15 cm mélyen 170 cm hosszú, 38 cm széles, ovális folt látszott sötét barnásszürke betöltéssel, míg a sír betöltése sárgásbarna, világos. Koporsó lehetett. A bontás alapján a koporsó oldala kissé íves volt. A váz a koporsó nyugati végében feküdt, a keleti végén a koporsó üres volt. Az adultus korú férfi[9] jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõre nézett, fel volt támasztva. Jobb karja nyújtva a test mellett, a bal alkar két csontja egymáson keresztben feküdt, de eredetileg nyújtva lehetett. Sírban mért vázhossza 142 cm. A sírgödör H: 230 cm, Sz: 64 cm, M: 30 cm, tájolása Ny–K 273–93°, melyben a váz Ny–K 275–95° tájolással feküdt.

Leletek:

1. Az áll alatt egy felénél nagyobb Salamon *denár* (H17).
2. A keresztcsont felett állatjáratban egy felénél nagyobb Salamon *denár* (H17).

295. sír (XIV. tábla)

A barna, sötét talajban sárga és barna szemcsés foltként jelentkezett. 25 cm mélyen jól rajzolódott a 160 cm hosszú, 38 cm széles koporsó kissé világosabb sárgás és szürke foltos elszínezõdése. A juvenis korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalra fordult, az állkapocs a helyén volt. A mellkasi részen állatjáratok erõsen bolygatták. Jobb kézfeje a medencén. Lába szorosan összezárva. Sírban mért vázhossza 130 cm. A sírgödör H: 200 cm, Sz: 62 cm, M: 34 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

296. sír (XIV. tábla)

Az újranyesés után viszonylag jól látszó, sárga foltos sötétebb barnásszürke folttal jelentkezett a sötét barnásszürke altalajban. A gödör – fõleg a nyugati oldalon és az ÉNy-i sarkon – nehezen vált el a környezettõl. Valószínûleg kissé ovális volt. A senilis korú nõ közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, felsõ része összetört. A fogmeder hátul beszívódott. Mellkasa hiányzott. A jobb kar behajlítva, kézfeje a medencén. A bal kar nyújtva a test mellett. Sírban mért vázhossza 159 cm. A sírgödör H: 220 cm, Sz: 84 cm, M: 38 cm, tájolása Ny–K 293–113°.

Leletanyaga nem volt.

9 Az antropológiai meghatározás szerint nõ.

303. sír (XV. tábla)

Viszonylag jól látszó szürke és sárga szemcsés folttal jelentkezett. Az adultus nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Állkapcsa eltört, fele a koponyától keletre. Koporsófoltot nem láttunk, de a váz helyzete alapján koporsós volt. Bal keze a szeméremrészen, behajlítva, a jobb nyújtva a váz mellett, keze feje a combon volt. Sírban mért vázhossza 157 cm. A sírgödör H: 230 cm, Sz: 95 cm, M. 18 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

304. sír (XIV. tábla)

Viszonylag jól látszó, szürke és sárga szemcsés betöltésû folttal jelentkezett. Az adultus korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára fordult. A kar a test mellett nyújtva. A jobb lábszár oldalra kissé elcsúszott. Sírban mért vázhossza 145 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 87 cm, M: 14 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 272–92° tájolással feküdt.

Leletek:

1. A jobb könyök belsõ oldalánál Ny–K-i irányban *vaskés*, hegye lefelé, éle kifelé nézett. H: 10,8 cm, Sz: 1,2 cm.
2. A jobb alkar alatt egy közel trapéz alakú, szürke és fehér sávokkal tarkított *kova*. M: 1,8 cm, Sz: 2,4 cm, V: 0,8 cm.
3. Alatta egy líra alakú *csiholó* fele. Átm: 2x3,4 cm, V: 0,6 cm.

305. sír (XIV. tábla)

A 245. – császárkori – árok felett, a 244. és a 294. sír közt gyerekkoponya maradványát találtuk a nyesésben egy S végû karikaékszerrel.[10]

Lelet:

1. Kisméretû, közel kerek, vékony *S végû* ezüst *karikaékszer*. Átm: 1,4x1,5 cm, V: 0,1 cm.

312. sír (XV. tábla)

Közepesen jól látszó, sötét, barnásszürke folttal jelentkezett a barnásszürke homokban. A koponyát szétszántották, géppel találtuk meg. A gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya a bal oldalára billent. Jobb alkarja hiányzott. A bal behajlítva a medencén feküdt. Lába kis terpeszben. A sírgödör nagy, a láb felõli részen igen hosszú. Sírban mért vázhossza 87 cm. A sírgödör H: 170 cm, Sz: 58 cm, M: 12 cm, tájolása Ny–K 290–110°.

Leletanyaga nem volt.

319. sír (XV. tábla)

A feltárt terület szélénél, egy mély útbevágás peremén, ekenyomban a gépi humuszolás során koponyacsontokat találtunk. A bontáskor csak nagyon viszonylagos foltot regisztráltunk. A maturus korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyájának csak kis töredéke maradt in situ: eredetileg kissé balra elõrebillent, szája zárva volt. Jobb karja behajlítva az ölében, a bal nyújtva a test mellett. Bal lábszárát kiszántották. Sírban mért vázhossza kb. 158 cm. A sírgödör H: 215 cm, Sz: 68 cm, M: 8 cm, tájolása Ny–K 268–88°.

Leletanyaga nem volt.

325. sír (XV. tábla)

Jól látszó, sárgásszürke folttal jelentkezett. A gépi humuszolással megsértettük a váz koponyáját. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy a folt kicsit kisebb. A senilis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent, a bal oldalát a gép roncsolta. Karja szorosan a test mellett feküdt, a jobb kéz a combon volt. Sírban mért vázhossza 149 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 60 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. Felszedéskor az állkapcsa alatt I. (Szent) László hiányos *denárja* (H22).

[10] Rajz nem készült róla, de az összesítõn szerepel a sír helye.

326. sír (XVI. tábla)

A 327. árokszerû foltra ráásott, sötét barnásszürke folttal jelentkezõ sír. Mintegy 10 cm mélyen kibontva kiderült, hogy valójában a gödör kisebb. A gépi humuszolás kicsit elhúzta a csontokat. A maturus korú egyén jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, leesett állkapoccsal. Jobb oldalát elszántották. Fogmedre hátul beszívódott. Karja szorosan a test mellett, kézfeje a combon volt. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 213 cm, Sz: 77 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

330. sír (XVI. tábla)

A domb keleti lejtõjén kiszántott sír jelentkezett a gépi humuszolásban. A nyesésben látszott sötét, barnásszürke foltja. Az adultus férfi hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját és lábát a szántás roncsolta. Karja a test mellett feküdt kissé szétállóan. Bal lába hiányzott. A csontváz hossza kb. 150 cm. A sírgödör H: 190 cm, Sz: 70 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt. A környékén egy darab szórvány népvándorlás kori cserép került elõ.

331. sír (XV. tábla)

A 330. sírtól keletre egy másik, kiszántott sírt találtunk. A gépi humuszolás a hanyatt fekvõ gyerek koponyáját elérte. A szétszántott váz koponyamaradványát és két felkarcsontját tudtuk kibontani. A sír M: 3 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

333. sír (XVI. tábla)

A 263. – császárkori – árok bontásakor, annak metszeténél vettük észre a sírt. Újranyesve ezt a részt egy barnásszürke sírfolt rajzolódott ki. Mintegy 10 cm mélységig kibontva vékony – 1–2 cm széles – sávként halványan rajzolódott egy 35 cm széles folt. A süvítõ szél azonnal behordta porral, így dokumentálnunk nem sikerült. A váz fekvése alapján nem lehetett koporsó, mert annak túl szûk lett volna.[11] A közepes megtartású, adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent. Szája zárva. Karja a test mellett nyújtva, a jobb kissé távolabb feküdt. Sírban mért vázhossza 148 cm. A sírgödör H: 210 cm, Sz: 80 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletanyaga nem volt.

335. sír (XVI. tábla)

A sötét, csaknem fekete altalajban, sok gyökér között sárga foltos, közepesen jól látszó folttal jelentkezett. A maturus-senilis korú nõ jó megtartású váza nyújtott helyzetben feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent. Fogmedre teljesen beszívódott, foga egy se volt. Felsõteste a jobb oldalán, lába kissé jobbra billentve feküdt. Bal karja enyhén be volt hajlítva. Sírban mért vázhossza 131 cm. A sírgödör H: 166 cm, Sz: 67 cm, M: 34 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 278–98° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

336. sír (XVI. tábla)

A gépi humuszoláskor a gyökerekkel erõsen benõtt részen a gép emberi csontokra akadt megfigyelhetõ folt nélkül. A felnõtt egyén a megtalált alsó csigolyák, a keresztcsont, a comb indítása alapján hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A test mellett szorosan fekvõ bal alkar is in situ maradt. A váz tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

337. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel erõsen átszõtt altalajban sárga foltos szürkésbarna, közepesen jól látszó folttal jelentkezett. Az adultus korú, jó megtartású férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé elõre billent. Keze a medencén összerakva feküdt. Mellkasa kissé hiányos volt – valószínûleg állatjáratok bolygatták. Sírban mért vázhossza 145 cm. A sírgödör alját a medencétõl lefelé

11 Elképzelhetõ, hogy a beszakadt koporsó tetejének foltja volt, de ezt egyértelmûen eldöntenünk nem sikerült.

kb. 10 cm-nyivel túlbontottuk. A sírgödör H: 198 cm, Sz: 66 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 263–83°, melyben a váz Ny–K 252–72° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

338. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszõtt talajban a gépi humuszolás során a csontok alapján azonosított sír. Horolás után meg tudtuk figyelni a foltját, mely halványan rajzolódott, sárga foltos. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Karja a test mellett, de nem szorosan. A mellkas alsó része hiányzott – állatjárat bolygatta. Jobb lábszára hiányos. Sírban mért vázhossza 153 cm. A sírgödör H: 182 cm, Sz: 63 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

339. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszõtt talajban a gépi humuszolásnál csontokra akadtunk. Folt nem rajzolódott a bontás során. A maturus-senilis korú nõ közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra, kissé elõrebillent. Álla leesett. Sírban mért vázhossza kb. 145 cm. Tájolása Ny–K 260–80°.

Lelet:

1. A jobb medencelapát felsõ szélénél és a jobb alkar belsõ oldalán nyéltüskés *vaskés* két darabban. Ferdén feküdt egy állatjáratban. H: 8,9 cm, ebbõl a nyéltüske H: 3,2 cm. A penge Sz: 1,6 cm.

340. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete, gyökerekkel átszõtt talajban a gépi humuszoláskor csontokra akadtunk. Az infans II. korú gyerek gyenge megtartású váza hanyatt feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent, álla leesett. A koponya arci részét a gép összeroncsolta. Bal karja csaknem derékszögben behajlítva, a jobb nyújtva a test mellett feküdt. Mellkasa elenyészett. Lábát kiszántották. A váz tájolása Ny–K 276-96°.

Leletanyaga nem volt.

341. sír (XVII. tábla)

A sötét barnásszürke, csaknem fekete talajban sárga foltos, nehezen látszó folttal jelentkezett. A talajt erõsen átszõtték a gyökerek. Az adultus korú nõ(?) hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját kiszántották, illetve a gép is megrongálta. Mellkasa hiányos volt. Karja szorosan a test mellett feküdt. Lába X alakban. Sírban mért vázhossza kb. 143 cm. Tájolása Ny–K 265–85°.

Leletanyaga nem volt.

346. sír

A 319. sírtól nyugatra a szántásban egy felnõtt egyén néhány hosszú csontját találtuk, valamint pár koponyatöredékét. Csak a sír helye volt lokalizálható.[12]

Leletanyaga nem volt.

347. sír (XVII. tábla)

A gyökerekkel átszõtt fekete talajban a gépi munka során találtuk meg a vázat. A felnõtt egyén koponyája és felsõteste nem volt meg. Hiányzott a karja is. A medencétõl lefelé, illetve a csigolyák egy része, valamint a jobb könyékrész in situ feküdt. A váz tájolása Ny–K 292–112°.

Leletanyaga nem volt.

348. sír (XVII. tábla)

A gyökerekkel átszõtt, sötét, csaknem fekete talajban a gépi humuszoláskor csontokat találtunk. A felnõtt egyén jobb lába és bal lábszára maradt in situ a kõkemény talajban. A váz tájolása Ny–K 280–100°.

Leletanyaga nem volt.

[12] Rajz nem készült róla, de az összesítõn szerepel a sír helye.

349. sír (XVIII. tábla)

A gyökerekkel átszõtt, fekete talajban a gépi humuszoláskor csontokat találtunk. Az infans II. korú gyerek rossz megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját összeroncsolta a gép. Jobb alkarja kissé behajlítva a medencén feküdt. Ebbõl, a lábából és a bal vállból csak lenyomatok maradtak. Sírban mért vázhossza 82 cm. A váz tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

352. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszolás során a csontokat találtuk meg. A nehezen rajzolódó gödör körvonala bizonytalan. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája hátrabillent, állkapcsa a bal oldalán, a váll felett volt. A gép az arckoponyát roncsolta. A kar a test mellett szorosan, nyújtva. Jobb lába és bal lábszára hiányzott. A felszedés utáni horolásban jól látszott az ekenyom, mely elmozdította a lábát és rongálta a mellkast. A sírgödör H: 180 cm, Sz: 68 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 260–80°.

Leletanyaga nem volt.

353. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszolás során a a csontokat találtuk meg. Folt nem látszott. Az adultus korú nõ közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája hátrabillent, álla kissé leesett. Jobb karja enyhén behajlítva, csípõre téve, a bal nyújtva, szorosan a test mellett. Bal lábszára hiányzott. Sírban mért vázhossza 141 cm. A váz tájolása Ny–K 265–85°.

Leletanyaga nem volt.

354. sír (XVIII. tábla, 16. kép)

A gépi humuszolás során a csontokat találtuk meg. A nyesésben kirajzolódott a folt. Északnyugaton, a közelében feküdt a 355. sír, gödrük kis szakaszon összeért, de egymáshoz való viszonyuk kérdéses maradt. A folton belül 6 cm mélyen 52 cm széles sötétebb elszínezõdés jelentkezett: a koporsó foltja. Az adultus korú férfi váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé hátrabillent, állkapcsa kifordulva a jobb váll felett volt. Karja szorosan a test mellett feküdt, bal kézfeje a csípõn. Lábfeje hiányzott. A sírgödör H: 183 cm, Sz: 63 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 272–92°.

Leletanyaga nem volt.

355. sír (XVIII. tábla, 16. kép)

A 354. objektumtól délkeletre rajzolódott ki viszonylag jól látszó barnásszürke foltja. A gépi humuszolásnál már jelentkeztek a csontok. A férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõre nézett. Állkapcsa hiányzott. Az arckoponyáját a gép megrongálta. A két kar a test mellett nyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 165 cm. A sírgödör H: 206 cm, Sz: 73 cm, M. 5 cm, tájolása NyÉNy–DKD 300–120°.

Leletanyaga nem volt.

356. sír (XVIII. tábla)

A gépi humuszolásnál a csontokra akadtunk rá. Foltot nem sikerült megfigyelnünk. Az adultus korú nõ közepes megtartású váza hanyatt feküdt, ún. békapózban. Koponyáját a gép a humuszolás során kifordította. Karja – különösen a jobb – távolabb volt a testtõl. Lába terpeszben. A sírban mért vázhossza kb. 160 cm. Tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

16. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 354. és 355. sír
Fig. 16
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 354 and 355

357. sír (XVIII. tábla)

Közepesen jól látszó, barnásszürke, sárga foltos folttal jelentkezett. A sírgödör oldala nehezen vált el a környezettõl, több helyen túlbontottuk. A senilis korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája enyhén jobb oldalára fordult, szája csaknem zárva. Mindkét kar a test mellett kinyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 135 cm. A sírgödör H: 163 cm, Sz: 52 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

358. sír (XIX. tábla)

Barnásszürke foltja jól rajzolódott a sárga altalajban. Az adultus korú férfi igen jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára kissé elõrebillent, álla szorosan zárva. Jobb karja szorosan a test mellé helyezve, nyújtva, a bal a medencén feküdt, kissé behajlítva. A két lábfej szétszóródva. Sírban mért vázhossza 162 cm. A sírgödör H: 227 cm, Sz: 68 cm, M: 24 cm, tájolása Ny–K 258–78°.

Leletanyaga nem volt.

359. sír (XIX. tábla)

A gépi humuszolással csontokat találtunk, de a nyesésben a barnásszürke és sárga foltos folt is jól látszott. A gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyáját, lábszárát és karját elszántották. A többi részét igen jó állapotban in situ találtuk. A sírgödör H: 98 cm, Sz: 40 cm, M: 2 cm, tájolása Ny–K 285–105°.

Lelet:

1. A jobb mellkas alsó szélénél I. (Szent) László, jobb felén kissé hiányos *denárja (*H25).

360. sír (XIX. tábla)

Jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga altalajban A bontás során a gödör rövidebbnek bizonyult, mint a folt alapján gondoltuk: mindkét végét túlbontottuk. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája kissé a bal oldalára billent, állkapcsa leesett. Az arckoponya sérült, talán állatjárat bolygatta. Hiányzott a mellkas és a jobb alkar, ezeket szintén állatjáratok bolygatták. A bal kar könyökben enyhén behajlítva feküdt. Bal lábszára kissé elmozdult, X állású. A csontváz hossza 98 cm. A sírgödör H: 160 cm, Sz: 62 cm, M: 22 cm, tájolása Ny–K 254–74°.

Leletanyaga nem volt.

361. sír (XIX. tábla)

A gépi humuszolás során a csontjait találtuk meg, körülötte halványan rajzolódott a folt. Az adultus(?) korú nõ(?) közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent, felsõ részét a gép megrongálta. Mellkasa hiányos, nem volt meg a jobb keze és a két lábszára. A bal kar a test mellett kinyújtva feküdt. A sírgödör H: 173 cm, Sz: 47 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 268–88°.

Lelet:

1. A jobb csecsnyúlvány alatt egy ovális, négyzetes átmetszetû, *S végû* bronz *karikaékszer.* Átm: 1x1,7 cm, V: 0, 2 cm. Az S vég H: 0,9 cm, Sz: 0,3 cm.

362. sír (XIX. tábla)

Közepesen jól látszó, barnásszürke folttal jelentkezett a sárga talajban. A gödör mindkét végét a felsõ 5 cm-en túlbontottuk. A juvenis korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõrebillent, szája szorosan zárva. Karja nyújtva, de kissé elállt a testtõl. A gödör alja enyhén íves: a medence volt a legmélyebben, feje és lába feljebb került elõ. Sírban mért vázhossza 125 cm. A sírgödör H: 155 cm, Sz: 46 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletek:

1. A koponya körül 73 darab apró szemû, sárga, gömbölyû *kásagyöngy*.
2. A jobb medence külsõ szélénél apró, korong nélkül készített jellegtelen õskori *cserépdarab*.
3. A medence alatt korong nélkül készített jellegtelen õskori *cserépdarab*.

363. sír (XX. tábla)

A gépi humuszolás során a csontokat találtuk meg. A gödör csak bizonytalanul rajzolódott a gyökerekkel átszõtt, kemény sötét talajban. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott

helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, összezárt szájjal. Karja a test mellett volt kinyújtva. Sírban mért vázhossza 155 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 48–58 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 279–99°.

Leletanyaga nem volt.

364. sír (XX. tábla)

A területet belocsoltuk és újranyestük, ekkor került elõ halványan rajzolódó foltja és a megnyesett koponya. Az infans I. korú gyerek közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent. Jobb karja kissé behajlítva, csípõre téve, a bal kar nyújtva a test mellett volt. A csontváz hossza 62 cm. Medencéje nem volt meg – állatjárat mozdította el. A sírgödör H: 100 cm, Sz: 35 cm, M: 2 cm, tájolása Ny–K 270–90°.

Leletanyaga nem volt.

365. sír (XX. tábla)

A szántás fekete csíkja által átmetszett, közepesen jól látszó, világosszürke betöltésû folttal jelentkezett. 10–15 cm mélyen már jobban rajzolódott a sír gödre, melyet a keleti végén túlbontottunk. Az infans II. korú gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája zárva volt. Karja a test mellett egészen enyhén behajlítva, kézfeje a medencén. Sírban mért vázhossza 90,5 cm. A sírgödör H: 166 cm, Sz: 60 cm, M: 15 cm, tájolása Ny–K 280–100°, melyben a váz Ny–K 288–108° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

366. sír (XX. tábla)

Jól látszó világosszürke folttal jelentkezett a sárga, gyökerekkel átszõtt talajban. A folton belül 5–6 cm mélyen belsõ, sötétebb szürke elszínezõdés rajzolódott: feltehetõleg a koporsó, melynek H: 197 cm, Sz: 41 cm. A juvenis korú nõ jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent, álla kissé bal oldalra fordult el. Jobb karja szorosan a test mellett, illetve a koporsónak meghatározott folt szélénél. A bal kar derékszögben behajlítva a hason feküdt. Sírban mért vázhossza 149 cm. A sírgödör H: 235 cm, Sz: 65 cm, M: 13 cm, tájolása Ny–K 266–86°.

Leletanyaga nem volt.

367. sír (XXI. tábla)

Jól látszó, szürke foltját a szántás barázdája vágta. Gyökerekkel erõsen átszõtt. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõre nézett, állkapcsát állatjárat mozdította el, a jobb mellkas közepén találtuk meg. A bal kulcscsont a koponya mellett balra, álljáratban feküdt. Két karja szorosan a test mellett volt nyújtva. Helyzete koporsóra utal, melynek azonban foltját nem sikerült megfigyelnünk. Sírban mért vázhossza 150 cm. A felszedés után a váz alatt kb. 10 cm vastag kevert betöltést találtunk. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 75 cm, M: 25 cm, tájolása Ny–K 280–100°.

Leletek:

1. A koponyától balra, az elmozdult kulcscsont alatt egy ovális, kerek átmetszetû, nyitott végû ezüst *hajkarika.* Átm: 2,6x2,9 cm, V: 0,25 cm.
2. A jobb comb középvonalában, attól kifelé 15 cm-rel *vaskés* töredéke. A pengetöredék H: 4,2 cm, Sz: 1 cm.

373. sír (XX. tábla)

A domb keleti lejtõjén, a sötét talajban a gépi humuszolás során a nádgyökérrel átszõtt részen emberi csontok jelentkeztek megfigyelhetõ folt nélkül. A gép a koponya tetejét megrongálta, a bal lábszár kimozdult. Az adultus korú férfi közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája jobbra elõrebillent. Szája szorosan zárva. A két kar szorosan a test mellett feküdt. A váz helyzete koporsóra utalt. A jobb kézfej a medencére helyezve, a bal a medence alatt volt. Sírban mért vázhossza 159 cm. A váz tájolása Ny–K 277–97°.

Leletanyaga nem volt.

374. sír (XXI. tábla)

Közepesen jól látszó, szürkés folttal jelentkezett. 25 cm mélyen egy 48 cm széles, a déli fal mellett jelentkezõ, kicsit sötétebb koporsófolt látszott. Az adultus korú férfi jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája csaknem zárva. Jobb karja kissé, a bal erõsebben behajlítva a medencén feküdt. A váz robusztus. Sírban mért vázhossza 156 cm. A sírgödör H: 205 cm, Sz: 66 cm, M: 20 cm, tájolása Ny–K 275–95°.

Leletanyaga nem volt.

375. sír (XXI. tábla)

Az újranyesésnél a sírok közt kicsiny, de jól látszó szürke foltot vettünk észre. A gyerek jó megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája elõrebillent, szája zárva. Bal mellkasát és karját állatjárat mozdította el. Lába kissé görbe, O alakú. Jobb karja enyhén behajlítva, a testtõl kissé távolabb feküdt. Sírban mért vázhossza 66 cm. A sírgödör H: 88 cm, Sz: 35 cm, M: 16 cm, tájolása Ny–K 268–88°, melyben a váz Ny–K 270–90° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

376. sír (XXI. tábla)

A géppel lejjebb szedettük a talajt, mert a foltok nem voltak egyértelmûek. Ennek során csontokra akadtunk, majd a nyesésben jól rajzolódott a sírgödör. 5 cm mélyen kibontva egy 108 cm hosszú, 40 cm széles, sötétebb barnásszürke belsõ foltot figyeltük meg, mely feltehetõleg a koporsó jelentkezése. A közepes megtartású gyerekváz koponyája a jobb oldalára kissé elõrebillent, szája zárva. A koponya egy részét a gép elnyeste, lábszára hiányzott – ezt kiszántották. A bal kar a test mellett nyújtva, szorosan. A jobb alkar és a medence hiányzott. Sírban mért vázhossza kb. 82 cm. A sírgödör H: 148 cm, Sz: 55 cm, M. 10 cm, tájolása Ny–K 286–106°.

Leletanyaga nem volt.

377. sír (XXI. tábla)

A domb keleti lejtõjén a gépi nyesésben, a gyökerekkel átszõtt sötét, csaknem fekete talajban emberi csontokra akadtunk megfigyelhetõ folt nélkül. Az infans II. korú gyerek váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. A koponya zömét a gép megrongálta. Az állkapocs a bal vállon elmozdulva feküdt. Bal karja enyhén behajlítva, kézfeje a medencén volt. A jobb alkar hiányzott. Bal lába picit be volt hajlítva. Sírban mért vázhossza 88 cm. A váz tájolása Ny–K 284–104°.

Leletanyaga nem volt.

379. sír (XXI. tábla)

A gyökerekkel sûrûn átszõtt, sötét talaj újranyesésekor egy gyerek vázát találtuk meg géppel. Mindössze a koponya alja és egy kisebb csont maradt meg. A gödör alját túlbontottuk. A sírgödör H: 88 cm, Sz: 50 cm, M: 10 cm, tájolása Ny–K 282–102°.

Leletanyaga nem volt.

380. sír (XXI. tábla)

Az újranyeséskor vettük észre a sárgásszürke, szabályos foltot igen közel a 381. objektumhoz. A juvenis korú, jó megtartású váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, szája szorosan zárva. Két vállát állatjárat mozdította el. Két karja nyújtva a test mellett volt, de nem szorosan. Sírban mért vázhossza 131 cm. A sírgödör H: 156 cm, Sz: 55 cm, M: 23 cm, tájolása Ny–K 270–90°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Leletanyaga nem volt.

381. sír (XXII. tábla)

A másodszori újranyeséskor halványan jelentkezett a sír szürkés betöltésû foltja, valamint a csontok a 380. sír közelében. A gyerek váza hanyatt feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, szája csaknem zárva volt. Jobb karja könyékben kissé meghajlítva feküdt, a bal alkar hiányzott. A mellkasát állatjárat dúlta fel. Medencéjét és attól lefelé elszántották. A sírgödör H bizonytalan, 124 cm körüli lehetett, Sz: 49 cm, M: 5 cm, tájolása Ny–K 266–86°, melyben a váz Ny–K 280–100° tájolással feküdt.

Lelet:

1. Az arc elõtt I. (Szent) László hiányos szélû *denárja* (H23).

382. sír (XXII. tábla, 17. kép)

A fekete, gyökerekkel sûrûn átszõtt területen a gépi humuszolás során csontokat vettünk észre. Sírgödröt nem regisztráltunk. Az adultus korú, közepes, inkább gyenge megtartású váz hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalán feküdt, felsõ részét a gép megrongálta. Bal karja hiányzott, a jobb könyékben kissé behajlítva, a testtõl távolabb feküdt. A comb alsó része és a bal lábszár nincs meg, illetve töredékes. Sírban mért vázhossza 143 cm. Tájolása Ny–K 270–90°.

Leletek:

1. A jobb láb külsõ oldalánál, a láb szintjén *lókoponya* maradványai. A bal oldalán, orral keletre feküdt. Felsõ részét elszántották, illetve a gépi humuszolásnál sérült meg. H: 37 cm.
2. A felszedés után az állkapocs jobb szeglete alatt egy közel kerek, kisméretû, kerek átmetszetû, nyitott bronz *hajkarika* került elõ. Átm: 1,4 cm, V: 0, 1 cm.

383. sír (XXII. tábla)

A dûlõút bevágásában egy – a gépek által teljesen szétnyomott – váz maradványait találtuk. A felnõtt egyén koponyája, mellkasa – a gerinc kivételével – és karja hiányzott. Combcsontjának csak a végei vannak meg. A dûlõúton közlekedõ gépek annyira összetörték, hogy felszedni lehetetlen volt. A váz tájolása Ny–K 270–90°.

Lelet:

1. A koponya helye alatt a bal oldalon egy kisméretû, vékony, közel négyzetesre hajlított, kerek átmetszetû, *S végû* bronz *karikaékszer*. Átm: 1,7x1,8 cm, V: 0,1 cm.

17. kép
Nyíregyháza–Felsõsima 382. sír
Fig. 17
Nyíregyháza–Felsõsima, grave 382

384. sír (XXII. tábla)

A gépi humuszolásnál emberi csontokra akadtunk, megfigyelhetõ folt nélkül. Az adultus férfi közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra kissé elõrebillent. Szája zárva. Homlokrészét a gép roncsolta. Jobb karja behajlítva a medencén feküdt, a bal nyújtva, szorosan a test mellett. A kar helyzete koporsóra utalt. Sírban mért vázhossza 141 cm. A váz tájolása Ny–K 290–110°.

Lelet:

1. A jobb csecsnyúlvány alatt egy kisméretû, vékony, közel kerek, négyzetes átmetszetû, *S végû* bronz *karikaékszer.* S vége nyugatra nézett. Átm: 1,4x1,5 cm, V: 0,1 cm, az S vég H:0,6 cm, Sz: 0,25 cm.

385. sír (XXII. tábla)

A gépi humuszolásnál emberi csontok kerültek elõ. A folt halványan jelentkezett. Az adultus korú nõ közepes megtartású váza hanyatt feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája a bal oldalára billent, álla leesett. A koponya felsõ részét a gép megrongálta. A két kar szorosan a test mellett kinyújtva feküdt. Sírban mért vázhossza 150 cm körül. A sírgödör H: 185 cm, Sz: 58 cm, M: 6 cm, tájolása Ny–K 278–98°.

Leletanyaga nem volt.

386. sír (XXII. tábla)

A géppel egy újabb réteget szedettünk le a már feltárt részen, mivel a foltok igen halványan látszottak és több esetben egyáltalán nem tudtunk foltot megfigyelni. A gép humuszoláskor a gyökerekkel átszõtt, fekete talajban akadt rá a csontokra. A gyerekkoponya egy részét ki is fordította. Rossz megtartású váz maradványait bontottuk ki. Karja hiányzott, a combcsontoknak csak lenyomata maradt. A koponya alsó része in situ feküdt, valamint a bordákat tudtuk kibontani. A váz tájolása Ny–K 262–82°.

Leletanyaga nem volt.

387. sír

A gépi humuszoláskor a földút északi rézsûjében egy hosszú csontot találtunk, mely talán arra utal, hogy ezen a részen egy temetkezés pusztult el.[13]

Leletanyaga nem volt.[14]

A lelõhely

A temetõ egy É–D-i irányban hosszan elhúzódó dombhát északi harmadában került feltárásra. Ezen a területen a feltárás V alakban folyt, mivel az autópálya fölött itt egy híd ível át (2. kép). Így lehetõség nyílt nagyobb területen a kutatásra. A temetõ északi, nyugati, délnyugati és déli része teljesen feltárt. Nagy valószínûséggel a délkeleti részén sem maradtak feltáratlan sírok, a feltárt területen kívül legfeljebb 1–2 sírral számolhatunk. Kelet felé a temetõ egyértelmûen folytatódik, azonban nagyobb sírszámmal valószínûleg errefelé sem kell számolnunk. A temetõ északi felét egy mélyen bevágódó dûlõút szinte teljes mértékben elpusztította. Véleményem szerint itt a temetkezések körülbelül 30–40%-át pusztíthatták el. A temetõ a lehetõségekhez képest teljesen feltártnak tekinthetõ, ám a temetõelemzéskor, illetve a következtetések levonásakor az elmondottakat figyelembe kell vennünk.

Tájolás

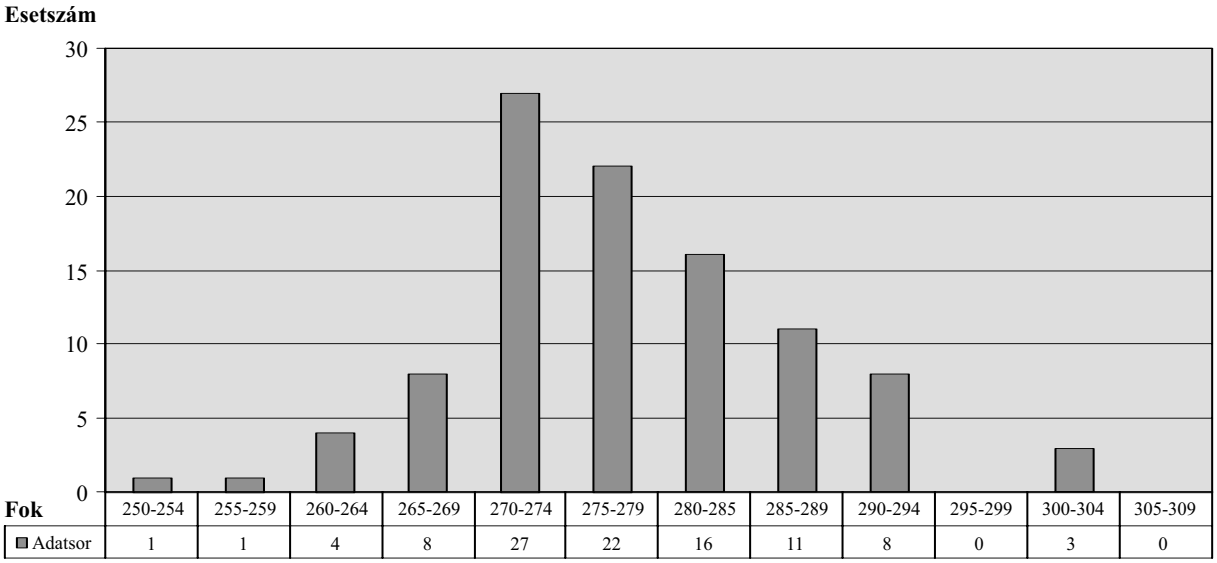
A sírgödrök, valamint a benne eltemetettek tájolása általában megegyezett. Több esetben meg lehetett figyelni azonban, hogy köztük néhány fokos eltérés van.[15] Ez átlagosan 2–8° eltérést jelentett, de például a 264. sír esetében az eltérés 24° volt. Az átlagostól eltérõen fektetett halottak esetében semmiféle rendszert nem lehetett kimutatni: voltak köztük pénzmellékletesek, egyéb melléklettel ellátottak, valamint melléklet nélküliek. A sírgödrök – illetve ahol nem volt lehetséges azt megfigyelni, ott a vázak – tájolását 5 fokos beosztással csoportosítottam.[16] Mint a diagramra pillantva kiderül, a legtöbb elhunytat vagy Ny–K-i irányban (27 eset) vagy ettõl kissé ÉNy felé eltérve (22 eset) temették el. Ide sorolható a temetkezések közel 50%-a. A diagramból az is kiderül, hogy valamivel nagyobb számban feküdtek a csontvázak fejjel inkább ÉNy, mint DNy felé. A temetkezések 99%-ának tájolása 260° és 290° közé esett. Az ettõl eltérõ temetkezések száma elenyészõ, de még ezek is a 30°-os határon belül vannak. Az ÉNy felé történõ eltérés tendenciája megegyezik a Tettamanti Sarolta által leírtakkal, miszerint ez jóval gyakoribb, mint a DNy felé eltérés. Õ ezt azzal magyarázta, hogy a napéjegyenlõségek idején, valamint a téli félévben jóval gyakoribb az elhalálozás, mint a nyári félévben (TETTAMANTI 1975. 91.).

13 Rajz nem készült róla, de az összesítõn szerepel a sír helye.

14 A temetõ összesítõtérképén csak a X–XI. századi objektumokat tüntettük fel, a kérdéses korú és a császárkori objektumokat nem. Ez utóbbiakat egyébként néhány esetben vágták a bemutatott temetõ sírjai.

15 Ezt a következõ síroknál lehetett megfigyelni: 223., 228., 233., 237., 239., 243., 258., 260., 264., 265., 270., 271., 273., 274., 282., 288., 294., 304., 335., 337., 365., 337., 365., 375., 380., 381.

16 Ebbõl a szempontból értékelhetetlen volt a 305., a 346. és a 387. sír.

Fok	250-254	255-259	260-264	265-269	270-274	275-279	280-285	285-289	290-294	295-299	300-304	305-309
Adatsor	1	1	4	8	27	22	16	11	8	0	3	0

A sírgödör

A sírgödrök jelentős része csak a csontok szintjén volt regisztrálható. Alakjuk – már ahol meg lehetett figyelni[17] – lekerekített sarkú téglalap. Kivétel a 296. sír, ahol azt lehetett valószínűsíteni, hogy a sírgödör ovális alaprajzú lehetett, míg a 265. sír esetében azt figyelte meg az ásató, hogy a fejnél lekerekített sarkú, míg a láb végénél szögletes kialakítású. A sírgödör mérete általában illeszkedett a halott magasságához, a fej és a láb végétől átlagosan 10–30 cm-re végződött. Ez alól kivétel a 312. – melléklet nélküli – gyereksír. Itt a lábvégtől számítva még közel 60 cm hosszú volt a sírgödör.

A sírgödrök fala függőleges, alja egyenes. De itt is akadt egy kivétel: a 362. sír alja íves volt, középső – medence alatti része – volt a legmélyebb.

Koporsó

Koporsónyomot tizenegy esetben sikerült regisztrálni,[18] és további tíz esetben valószínűsíteni.[19] Ez összesen valamivel több mint 22%-ot jelent, azaz minden ötödik halottat koporsóban temettek el. Három esetben a koporsó a fej felé szélesedett (221., 260., 262. sírok), míg a 294. sír koporsójának hosszanti oldalai kissé ívesek voltak. A koporsók szög nélküli konstrukciók, összeerősítésük módját nem lehetett megfigyelni.

Több esetben meg lehetett figyelni, hogy a koponya alá fejtámaszt – valamilyen szerves anyagból készült „párnát" – helyeztek: a 215., 238., 243. és a 271. sírban, de hasonlóra gyanakodhatunk a 259. sír esetén is.[20]

---

17 A talajadottságok, a szántás, valamint a humuszolás okozta bolygatás miatt néhány esetben nem lehetett a (teljes) sírgödröt regisztrálni.

18 A 221, 227., 260., 262., 268., 294., 295., 354., 366., 374., 376. számú sírok.

19 A 232., 243., 270., 277., 286., 293., 303., 367., 373., 384. számú sírok.

20 A 259. sírban nyugvó egyén álla leesett, feje hátrabukott. Bontása során nem sikerült ugyan megfigyelni koporsónyomot, de az említett jelenségek talán erre utalnak.

A csontvázak helyzete

A halottak többségét háton fekve, nyújtott testtartásban temették. Ezt több olyan sír esetében is sikerült valószínûsíteni, melyet a szántás vagy a humuszolás bolygatott. Ettõl az általános képtõl két esetben figyeltek meg eltérést. A 257. sírban fekvõ sírban egy jobb oldalán fekvõ gyerek feküdt, akinek mindkét lábát felhúzták.[21] A 335. sírból egy szintén a jobb oldalán fekvõ idõsebb nõ került elõ, akinek a bal lábát enyhén felhúzták. Ez a két rendellenes fektetésû halott – a más temetõkben megfigyelt hasonló módon eltemetettekhez – szintén melléklet nélkül került elõ (TETTAMANTI 1975. 91.). Hanyatt fektetve, de ún. „békapózban" temették el a 356. számú melléklet nélküli nõt.

A majsi temetõ kapcsán Kiss Attila dolgozott ki egy tipológiai rendszert, amely a temetõben fekvõ halottak kéztartását vizsgálta (KISS 1983. 71. ábra), melyet én is felhasználtam a csoportosításhoz. Ez alapján a következõket állapíthatjuk meg. A leggyakoribb kéztartás az, amikor a halott mindkét keze a test mellett kinyújtva fekszik. Az alkar helyzetét 25 esetben nem lehetett vizsgálni. A többi 80 esetet 100%-nak véve a nyújtott helyzet 37,5% (30 sír).[22] Hét esetben a kezek a medencén nyugodtak,[23] négy alkalommal a bal alkar a medencére volt helyezve, a jobb kinyújtva,[24] négyszer pedig a jobb alkar volt a jobb medencén, míg a bal volt kinyújtva.[25] Ugyancsak négyszer fordult elõ, hogy a bal alkart közel derékszögben a hastájékra hajlították.[26] Négy esetben csak a jobb,[27] három esetben csak a bal alkar kinyújtott helyzetét lehetett megfigyelni.[28] Kétszer fordult elõ, hogy a megmaradt jobb alkart a medencére hajtották, s szintén kétszer fordult elõ az is, hogy a megmaradt bal alkart hajlították a medencére.[29] Végezetül csak a 278. sírnál fordult elõ, hogy a jobb alkart a medencére, míg a balt közel derékszögben a hastájékra hajlították. Néhány olyan eset is elõfordult, amelyeket nem lehetett ebbe a rendszerbe teljes mértékben beilleszteni. Gondolok itt arra, amikor hiányzott vagy kinyújtva volt az alkar, de a bal kéz csípõre volt téve (284., 282., 354., 360.), vagy amikor a jobb kéz volt a csípõn, s a bal kar kinyújtva (364.). De elõfordult olyan eset is, amikor mindkét kéz a csípõre volt téve (353.). Többször meg lehetett figyelni, hogy a bal (330., 364.) vagy a jobb kar (362.,375., 382.), esetleg mindkettõ kissé széttárva került elõ (356.). Arra is találunk példát, amikor a jobb kéz a jobb combcsonton nyugodott, míg a bal alkar – mintegy átnyúlva a medencén – mellette feküdt (374.).

Az átlagostól eltérõ lábtartást figyeltek meg néhány sírnál: így X alakban a 244., a 341. és a 360. sírban, kis terpeszben a 312. sírban lévõ gyerek esetében, illetve O alakban a 375. gyereksírban.

---

21 Ez utóbbi temetkezés kissé elkülönül a körülötte lévõ síroktól. Tekintve azonban, hogy a sírtól nyugatra fekvõ temetõrészt megsemmisítette a dûlõút, ezt csak hipotetikusan lehet felvetni.

22 216., 221., 232., 233., 238., 244., 262., 264., 266., 267., 269., 273., 275., 276., 288., 292/01., 292/02., 294., 304., 325., 338., 339., 341., 352., 355., 357., 363., 373., 380., 385. számú sírok.

23 218., 265., 274., 277., 286., 337., 365. számú sírok.

24 243., 287., 303., 358. számú sírok.

25 272., 296., 319., 384. számú sírok.

26 259., 285., 340., 366. számú sírok.

27 236., 261., 291., 295. számú sírok

28 336., 361., 376. számú sírok

29 349., 381., valamint a 312., 377. számú sírok

Szuperpozíciók

Két esetben lehetett biztosan szuperpozíciót megállapítani. A 267. sírban fekvõ férfi lába „belógott” a 261. férfi váz koponyája mellé. Kronológiai viszonyukat nem lehetett eldönteni, csakúgy mint a 354. és 355. síroknál, melyek gödrei kis mértékben szintén vágták egymást.

Páros temetkezés

Egy esetben figyeltek meg a temetõ területén páros temetkezést. A 292. sírgödörben két váz került elõ, a 292.01., valamint a 292.02. sír. A pár keze egymáson nyugodott. Feltûnõ ugyanakkor, hogy az északi oldalon fekvõ férfit néhány cm-rel magasabbra temették, mint a mellette lévõ nõt. Kérdés, hogy miért nem volt egy szinten a két váz?

A temetõ érmei[30]

érmetípus		nem/életkor			érmék száma (db)
		férfi sírszám (db)	nõ sírszám (db)	gyermek sírszám (db)	
I. (Szent) István	H1		262 (1)*		1
Péter	H6	286 (1)	262 (2)*		3
I. András	H8	264 (1), 287 (1)			4
	H9	288(1)		223 (1)	
I. Béla	H12			237 (1)	1
Salamon	H14			236(1)	8
	H14?		238 (1)		
	H17	272 (1)*, 282 (1)	228 (1), 291 (1), 294 (2)*		
I. (Szent) László	H22	325 (1)			4
	H23			381 (1)	
	H25			359 (1)	
	H29		215 (1)		
meghatározhatatlan			243(1)		1
Összes érme					22

A feltárt 105 sír közül 19 esetben összesen 22 db érme került elõ. Ez azt jelenti, hogy az elhunytak 19,95%-át, azaz közel egyötödét temették el érmével.[31] Ez az érmemennyiség az eltemetettek számához képest kiemelkedõen magas, hiszen például a Majs–Udvari rétek lelõhelyen feltárt 1130 X–XI. sír közül 46 temetkezésben mindössze 47 érme látott napvilágot. Hasonló a helyzet ha a más, hasonló korú nagy temetõkben elõkerült érmés sírokat vizsgáljuk.[32] Ugyanakkor nagyobb

30 Az érmék meghatározása HUSZÁR 1979. alapján történt. A * jellel megjelölt egyének nemét Szathmáry László meghatározása alapján tüntettem föl, az ásató véleménye más volt.

31 Pontosabban ennyi érmés sír került elõ, hisz az elpusztult temetkezésekben még lehettek továbbiak is.

32 Vö. KOVÁCS 2006. 217. 2. lábjegyzetben leírtakkal!

az érmés sírok aránya például a Csanytelek–Dilitoron feltárt temetõ esetében, itt ugyanis 65 temetkezés 19 sírjából 27 érme – ebbõl kettõ római – látott napvilágot (SZÉLL 1941. 245–252.).

A leggyakoribb érme Salamon denárja volt, 7 temetkezésbõl került elõ 8 példánya (36,36%). 4–4 érme került elõ I. András és I. (Szent) László uralkodásának idejébõl. A temetõben a legkorábbi érme I. (Szent) István denárja, ez azonban nem önállóan, hanem két Péter érmével együtt került elõ. Péternek ezenkívül egy másik sírban is napvilágra került egy verete. Mindössze egy I. Béla érme került elõ, míg Aba Sámuel és Géza veretei hiányoznak.

A férfiakat és a nõket egyforma gyakorisággal temettek el érmével, s csaknem ugyanilyen gyakran adtak gyerekeknek is.

Két esetben került elõ egynél több érme sírban; mindkettõ nõi sír volt. Az egyik esetben két felénél nagyobb Salamon denár töredék, az alább részletesen ismertetett másik esetben pedig két Péter és egy Szent István denár került elõ. Az egy sírban elõkerült érmék számát tekintve ez a két eset nem számít különösebben kirívónak. Hasonló korú temetõkben az egy sírba tett érmék száma ennél jóval nagyobb is lehet.[33]

Két esetben lehetett megállapítani, hogy a sírba szétvagdalt pénzeket helyeztek. A 294. nõi sírban két felénél nagyobb Salamon töredék került elõ: az egyik az áll alatt, a másik a keresztcsont felett állatjáratból.[34] Egy meghatározhatatlan negyed érme a 243. nõi sírban a gerincoszlopon fordult elõ.

Az érmék helyzete (18. kép)

Szûkebb értelemben vett halotti obulusként[35] értékelhetjük az elõkerült érméket az alábbi esetekben: szájban/száj környékén került elõ a 286. (férfi), a 294. (nõi), a 325. (férfi) és a 381. (gyerek) sírban. Lényegében ide sorolható a 264. férfisír is, amelynek esetében a koponya mosásakor került elõ egy érme. Ebbe a csoportba soroltam a 287. sírban talált érmét is, amelyik a koponya alatt került elõ. A medencén találták az obulust a 228. (nõi) és a 237. (gyerek) sírban.

A más helyen elõkerült érmék esetében a leggyakoribb – hat eset – testtájék a mellkas: két férfi- (282. és 288.), két gyerek- (223. és 359.) és két nõi (238. és 291.) sír. Két esetben kerültek elõ veretek könyöknél, egy esetben nõi (215.), egy esetben férfi- (272.) sírból. Egy sír esetében (243.) a pénzmellékletet a gerincoszlopon találták, míg egy másikban (236.) mellette.[36]

Több szempontból is érdekes a 262. számú koporsós sír, amelyik a temetõ nyugati felében került elõ. Egyrészt ebben a sírban találták a temetõn belül a legtöbb érmét (3 db). Másrészt – mint fentebb már láttuk – az éremmellékletek Pétertõl kezdve jelennek meg rendszeresen a sírokban, ebben a sírban azonban két Péter denár mellett egy I. (Szent) István denár is elõkerült, amelyik egyúttal

33 Vö. KOVÁCS 2006. 225. 20. lábjegyzetben leírtakkal!

34 Bár a második érmetöredék állatjáratból került elõ, valószínûleg itt is igaz az a megfigyelés, hogy a töredékérmék általában különbözõ testtájakon (illetve környékükön) kerülnek elõ. Az itt bemutatott sír ezen belül is ahhoz a ritkább esethez tartozik, amikor az egyik töredék halotti obulusként (az áll alatt) volt (KOVÁCS 2006. 228.). A 294. sír azonban részben módosítja Kovács László megfigyelését. A korábbi esetekben ugyanis csak I. (Szent) István, valamint I. András érméivel keltezett sírokban figyelték meg az említett jelenségeket (KOVÁCS 2006. 228.). A két Salamon érmével keltezett sír figyelmeztet arra, hogy ezzel a szokással a késõbbi idõszakban is számolnunk kell.

35 Itt kézben vagy szájban elõkerült érmékrõl van szó (vö. KOVÁCS 2004., különösen 43.!). Ide soroltam minden olyan esetet, amikor az áll alatt vagy a medencén került elõ a melléklet, s hiányzott az elhunyt alkarja. Ez utóbbi esetben valószínûleg a kezébe tették a pénzt, de azt sem zárhatjuk ki, hogy eredetileg is a medencére – esetleg valamiféle tarsolyba – helyezték. Kivételt képez a 294. sírban a keresztcsont felett elõkerült érme, amely a megfigyelések szerint állatjáratban feküdt.

36 Ezekben az esetekben, noha kétségtelenül meg lehet figyelni bizonyos tendenciát, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a hozzátartozók valóban ide helyezték-e vagy esetleg utólag – a rágcsálók által – került oda a tárgy.

a temetõ legkorábbi érme is.[37] Nem kevésbé érdekes az érmék elõkerülési helye a síron belül, ugyanis az elhunyt mindkét szemüregében egy-egy pénz került elõ: a balban I. (Szent) Istváné, a jobban Péter denárja (9. kép). A harmadik érme a koponya felszedésekor került elõ a csecsnyúlvány környékén. Kovács László a magyarhomorógi egyik sír esetében ritkaságként említi, hogy az egyik férfi bal szemüregében I. (Szent) László denárja feküdt. Gyûjtésében további hasonló példákat sorol fel,[38] ám a felsõsimaival egykorú párhuzamról õ sem tudott beszámolni (KOVÁCS 2006. 235., 43. jegyzet). Korábbi munkájában a némileg korábbi – X. századi – helyzettel kapcsolatban így vélekedett: *„Közismert, hogy a honfoglaló magyarok a szemek és a száj jelzésére szolgáló lemezkéket, vereteket, sõt a szemüregek, illetve az ajkak formáját utánzóan kivágott lemezeket varrtak fel a halotti lepel arcrészére. Ezt a szokást biztosan keletrõl hozták magukkal, s a lemezkéket alkalomadtán érmékkel is helyettesíthették.*" (KOVÁCS 2004. 46.) Ez utóbbira jó példa a Kiskundorozsmán elõkerült X. század második harmadának végére – harmadik negyedére keltezett sír, melynek jobb szemüregében egy franciaországi verésû denárt, míg a bal váll mögött egy páviai denárt találtak – utóbbi valószínûleg a bal szemüregben lehetett (BENDE–LÕRINCZY–TÜRK 2002. 352., 371.). Mesterházy Károly feltevése szerint a szemüregben elõkerült érmék a szemfedõk „megkeresztényesített" változatai lehetnek (MESTERHÁZY 1997. 303.).[39] Amennyiben felvetését elfogadjuk, a szemüregben talált érmék a késõbbi temetõkben valóban ennek a szokásnak a továbbéléseként értelmezhetõk.[40] Összefoglalásképpen elmondható, hogy – a sír bemutatott sajátosságai miatt – a temetõn belül talán a legérdekesebb. A két szemre helyezett érme a halotti pénzmellékletadás elsõ olyan sajátos példája, amelynek pontos megfelelõjét más hasonló korú temetkezés esetében még nem figyelték meg.

A leletanyag (18. kép)

A temetõben 39 sírban fordult elõ leletanyag,[41] ami a sírok valamivel több mint 38%-át jelenti. Ezen belül a leletanyag megoszlása a következõ:

17 férfi,
14 nõi,
9 gyerek.

A tárgyak nemek szerint megoszlását a megfelelõ tárgytípusnál, az alábbiakban közlöm.

Torques

A feltárt temetõ területén egy darab, három szálból sodort hurkos-kampós záródású bronztorques került elõ a 278. számú nõi sírból (14. kép). Szõke Béla szerint a hurkos-kampós szerkezetû sodrott nyakperecek vékonyabb típusa az egyszerûbb S végû karikaékszerekkel egy idõben, tehát a X. század utolsó harmadában jelenik meg (SZÕKE 1962. 93.). Az újabb eredmények fényében úgy tûnik, hogy a vékonyabb szálú nyakperecek már a X. század középsõ harmadában feltûnnek

[37] További melléklete két S végû karikaékszer volt. Egyéb jellemzõiben egyébként semmiben sem tûnt ki a temetõ és a környezõ sírok közül.

[38] Újabban Sajószögeden tártak fel ilyen sírt (SZÖRÉNYI 2008. 259.).

[39] Kérdés persze, hogy az említett kiskundorozsmai sírban nyugvó egyén valóban keresztény volt-e, s ha igen, hogyan lehet ezt bebizonyítani? Mellékletei alapján azonban ez kizártnak tûnik.

[40] További magyarázatra szorul, hogy a viszonylag kis számú Árpád-kori temetõben megfigyelt szemüregben/szemgödör felett megfigyelt érmék rendszerint miért egyesével fordulnak elõ.

[41] Nem számoltam itt a 244. sírt, ahol lófog került elõ. Ez az ásató véleménye szerint egy másik objektumból kerülhetett ide. Beleszámoltam viszont a 270. számú férfisírt, melynek betöltésébõl egy kerámiadarab került elõ.

(ISTVÁNOVITS 2003. 291.). A nyakperecek nagyobb része a XI. századból származik, de használatuk a XII. századon túl nem követhetõ (SZÕKE 1962. 93.). A tárgytípus finomabb csoportokra bontását Szabó János Gyõzõ végezte el. Felosztása alapján a Felsõsimán elõkerült darab a maga 0,4 cm-es huzalvastagságával a vékonyabbak közé tartozik (SZABÓ 1978/79. 52.). Ennek a típusnak a felsõ idõhatára azonban nem teljesen tisztázott, s ebben nem sokat segít az említett sír sem – pontosabb korhatározó anyag nem került elõ: a vele együtt talált gyöngyök a korszakban általánosan elterjedtek voltak.

Hajkarikák

A hajkarikáknak két alaptípusa került elõ. Két férfisírban találtak kerek átmetszetû, egyszerû, nyitott változatok, míg egy harmadikban ennek egy ún. körte alakú variánsa került elõ. Szõke Béla az egyszerû, nyitott karikákat a X. században használt ékszertípusnak tartja, melyeket az egyszerû S végû karikák szorítanak ki a 960–970-es években (SZÕKE 1962. 35.). A pusztaszentlászlói temetõ feldolgozása során Szõke Béla Miklós és Vándor László úgy vélekedett, hogy az egyszerû, nyitott karikákat két típusba lehet sorolni. Ezek használati idejérõl a következõket jegyezték meg: *„Amíg a nagyméretû, különbözõ módon viselt huzalkarikák a XI. század elejénél valóban nem keltezhetõek késõbbi idõre, a kisebb méretû karikák ... továbbra is az egész 11. század folyamán szerves részei voltak a viseletnek.*" (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 54.) Érmékkel keltezett sírok alapján Kovács László is úgy vélte, hogy az egyszerû, nyitott karikák a XI. század végéig megtalálhatóak (KOVÁCS 1994. 112.). Ugyanakkor felvetõdik a kérdés, hogy ezek az érmékkel elõkerült karikák nagyméretûek vagy kisméretûek voltak-e? Ugyanis a 367. sírban elõkerült közel kerek, vastag huzalú (3 mm), nyitott hajkarika egy érdekes problémát vet fel. A vele azonos sírsorban, a közvetlenül mellette fekvõ temetkezésben egy I. András érme került elõ. A kérdés az, hogy ez a közel 3 cm átmérõjû karika nagyméretûnek számít-e? A pusztaszentlászlói temetõben elõkerült kisméretûnek meghatározott egyszerû, nyitott példány átmérõje 10 mm körüli, míg a huzal vastagsága 1–1,5 mm volt. Ezt figyelembe véve az említett sírban elõkerült karikát nagyméretûnek határozhatjuk meg. Ez pedig végsõ soron azt jelenti, hogy ezek a nagyméretû karikák legalább a XI. század közepéig használatban voltak.

A 382. számú lovassírban elõkerült karika a kisméretû, vékony típusba tartozik. Ennek használati ideje – mint fentebb is láttuk – a X–XI. század.

A körte alakú, kisméretû, viszonylag vastag, kerek átmetszetû huzalból készített darabot a 260. gyereksírban találták. Megjelenését a kutatás korábban a XI. század elejére tette (TETTAMANTI 1971. 219.), ám a késõbbi megfigyelések szerint már a X. század második felétõl, utolsó harmadától kezdve feltûnnek (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 53.). Ennek ellenére viszonylag ritka, és nem minden közösség által használt ékszer, melynek többféle funkciója is lehetett (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 53–54.). Legutóbb Révész László közölt két példányt Besenyõtelek–Tepélypuszta II. temetõjébõl (rombusz alakú ruhadíszekkel), valamint Füzesabony–Kastélydûlõbõl (RÉVÉSZ 2008. 63., 13. tábla 1. ábra., 168. 124. kép.). Környékünkön legközelebb Ibrány–Esbó-halmon került elõ két példányban S végû karikaékszerek kíséretében, s ezek alapján a XI. század elejére keltezhetõek (ISTVÁNOVITS 2003. 281., 278. 145. kép 43–44.). A felsõsimai sírban egyéb leletanyag nem került elõ. Keltezésével kapcsolatban a következõt érdemes megjegyezni: a tárgyalt sírt két sírsor közé ásták be. Közvetlenül mellette, nyugatra került elõ a két Péter és egy I. (Szent) István érmét tartalmazó sír, míg a tõle keletre fekvõ sírsorban egy Péter és egy András érme került elõ. Helyzete alapján a gyereket valószínûleg nem sokkal késõbb, a sorok kialakítása után temették el (szuperpozíciót nem figyeltek meg), nagy valószínûséggel a XI. század negyvenes–hatvanas évei között.

S végû karikaékszerek

A temetõ területén 16 sírban[42] került elõ összesen 27 S végû karikaékszer: hat esetben nõi, hat esetben férfi, három esetben gyerek, s egy esetben egy meghatározhatatlan nemû felnõtt sírjában. Egy síron belül nyolc esetben 1, öt esetben 2, három esetben pedig 3 darabot találtak. Ezen belül a nemek megoszlása a következõ: egy karikaékszer 4 esetben volt férfi, 2 esetben nõi és 2 esetben gyerek sírjában. Két karikaékszer látott napvilágot 2 férfi-, 2 nõi és 1 gyereksírból. Három karikaékszert találtak 2 nõ és 1 férfi sírjában. A nemek aránya tehát meglehetõsen kiegyenlített, s tendenciaként talán csak annyit lehet megállapítani, hogy férfiakat valamivel nagyobb számban temettek el egy karikával, mint nõket és gyerekeket. Pontos viseleti helyét nem mindig lehetett megfigyelni, hiszen többször került elõ állatjáratból, illetve a koponyából felszedés vagy mosás közben. Az értékelhetõ esetekben, amennyiben egy karika volt a sírban, akkor a nõknél egy esetben a jobb oldalon, egy férfi esetében szintén a jobb oldalon, míg két férfi esetében a bal oldalon figyelték meg. Amennyiben két karika került elõ, a biztos esetekben nemtõl függetlenül mind a két oldalon egy-egy darab volt, s vélhetõleg ez lehetett a helyzet akkor is, amikor csak egy karika volt valamelyik oldalon eredeti helyzetében. Három sírban volt három-három karika; ezekben az esetekben a jobb oldalon feküdt két darab, s a bal oldalon a harmadik. A meglehetõsen kevés eredeti helyzetben elõkerült karika alapján a viseleti szokásokról csak óvatosan nyilatkozhatok. Azt meg lehetett állapítani, hogy amennyiben két darab volt a sírban, azt nemtõl függetlenül ugyanúgy viselték, azaz a jobb és a bal oldalon egy-egy példányt. Egy-egy példány esetében a férfiaknál mind a jobb, mind a bal oldal viseletére találunk példát. A nõknél egy sírban lehetett a karikát megfigyelni a jobb oldalon, így általános következtetést nem lehet megfogalmazni. Három sírban találtak három-három karikaékszert, ezekben az esetekben viselõik elõnyben részesítették a jobb oldalt.

A fenti adatokat érdemes összevetnünk a Rétközben megfigyelt jelenségekkel. A legszembetûnõbb különbség, hogy azon a területen férfisírban egyáltalán nem találtak S végû karikaékszert. Tendenciájában viszont temetõnk illeszkedik a többi rétközi temetõhöz. Itt is kétszer annyi nõi temetkezésben volt S végû karikaékszer, mint gyereksírban. Jellemzõen egy-két darab fordult elõ, s csak kivételesen ennél több (ISTVÁNOVITS 2003. 285.), csakúgy mint általában az Alföldön (MESTERHÁZY 1962/64 106.). A temetõben talált S végû karikaékszerekkel kapcsolatban még egy érdekességet lehet megfigyelni. A temetõ nyugati oldalán határozott sûrûsödést mutatnak. Különösen feltûnõ ez a 262., 224., 236., 238. és 233. sírok esetében, melyeket egy sírsorba, egymás mellé ástak. Ezek közé csak egy esetben ékelõdik be a 237. sír, melyben nem került elõ karikaékszer. Közvetlen közelükben, de már egy másik sorban találjuk a 265. és a 285. sírt, de nincsen túl távol a 305. és a 288. sír sem, ahol szintén találtak ilyen ékszereket. Az elõkerült darabok közül nyolc készült bronzból, a többi anyaga ezüst. Az anyag és a méret között általánosságban annyi összefüggés állapítható meg, hogy a bronzból készült darabok vékonyabbak és kisebbek, átmérõjük – egy kivétellel – nem éri el a 2 cm-t. Ez az összefüggés nem csak az általam korábbinak tartott temetõrészletre igaz (ld. alább!), hanem a késõbbi – két esetben Salamon éremmel keltezett – sírok esetében is.[43]

A bemutatott karikaészerek közül mindössze egy volt bordázott végû: a 233. sírban talált darabok egyike. A bordázott végû darabok feltûnésével a kutatás a XI. század közepétõl számol (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 56.), míg Mesterházy Károly úgy vélekedett, hogy az Alföldön Salamon korától használják (MESTERHÁZY 1966/67. 149.). Az említett darab a temetõ nyugati szélén, egy Salamon éremmel keltezett sír mellett került napvilágra, s a környezetében egy másik Salamon érmés

42 A 224., 233., 236., 238., 261., 262., 265., 271., 282., 284., 285., 288., 305., 361., 383., 384. számú sírokban.

43 Vö. a temetõ szerkezete és kronológiája címû fejezettel!

sír is feküdt. Ez a – közvetett – datálás tehát megerõsíti Mesterházy megállapítását. A bordázott S végû darabok környékünkön meglehetõsen ritkák. Így lehet az, hogy a Rétköz egész területérõl mindössze 10 darabot ismerünk (ISTVÁNOVITS 2003. 285.).

A temetkezések közül ötben találtak érmét.[44] Egy esetben Péter és I. (Szent) István, egy másikban I. András, további háromban pedig Salamon veretei kerültek elõ.

Rombusz átmetszetû karperec

A végei felé vékonyodó, középsõ részén megvastagodó, négyszögletes átmetszetû, öntött karperec a 264. sírban került elõ (12. kép), a benne nyugvó egyén jobb kezén. Korát megbízhatóan jelzi a vele elõkerült I. András érme. A típus Szõke Béla szerint az egyszerû S végû karikákkal – azaz a 960–970-es évektõl – tûnik fel (SZÕKE 1962. 94.), s hasonlóképpen vélekedett Giesler is (GIESLER 1981. 120., Tafel 53.). Langó Péter szerint sem keltezhetõek a legkorábbi példányai a X. század középsõ harmadánál korábbra (LANGÓ 2000. 40.).[45] Szabó János Gyõzõ szerint ennél kicsit késõbb jelentek meg: „*A négyszögû (rombikus) átmetszetûek elsõ példányai még a X. század legvégén készülhettek és egyenletes vastagságúak. A XI. század folyamán vaskosabb középrésszel formálták meg, s viseletük a köznépnél szinte általánossá vált.*" (SZABÓ 1978/79. 66.) A karperec típus megvastagodásával kapcsolatos megfigyeléseit a bemutatott sír is megerõsíti. Bár általában nõi és gyereksírokban találjuk, esetünkben férfisírban került elõ. A XII. század elejénél késõbb nem mutathatók ki (SZABÓ 1978/79. 66.); használatának pénzekkel jelzett felsõ idõhatárát a vele együtt elõkerült Salamon érmek jelzik (LANGÓ 2000. 41.). Környékünkön a díszített – s talán más típusba is tartozó – ibrányi darabon kívül, Kék–Telek-dûlõben került elõ egy szórvány példánya (ISTVÁNOVITS 2003. 309–310., 158. kép 4–5.).

Sodrott és fonott gyûrûk

A temetõben a 224. és a 238. – azonos sírsorban fekvõ – nõi temetkezésekben kerültek elõ elkalapált végû, fonott ezüstgyûrûk (6–7. kép), mindkettõ a test jobb oldalán, bár az elsõ esetben nem az ujjpercek, hanem a jobb felkar környékén. Egy további, három szálból sodrott példányt a 282. férfisírban találtak, a bal oldalon, a medence mellett. Ennek anyaga azonban nem ezüst, hanem bronz. A viszonylag gyakori ékszertípus Szõke Béla szerint a XI. század elején jelent meg, s divatja valószínûleg nem élte túl a századot (SZÕKE 1962. 97.). Ennél is késõbbi megjelenésûnek tartja Giesler, aki lényegében csak a XI. század közepétõl számol vele (GIESLER 1981. 113., 29–30. típus, Tafel 53.). A temetõben elõkerült gyûrûk megerõsítik a XI. századi keltezést. A 238. és 282. sírban egy-egy Salamon érme került elõ, míg a 224. sír két olyan temetkezés között feküdt, melyek közül az egyikben I. Béla, a másikban Péter érme került elõ. Ennél is késõbbi – I. (Szent) László – érmével fordult elõ fonott gyûrû a pusztaszentlászlói temetõben (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 74.). Nyíregyháza környékén három ezüstpéldány ismert: Ibrányból Salamon érmével keltezve, Tiszabercelrõl egy szórvány (ISTVÁNOVITS 2003. 303., 304. 157. kép 19–20.), valamint a Nagyhalász–pusztatemplomi ásatásból ugyancsak egy szórvány sodrott darab (JAKAB–JANKOVICS 2008. 320., 321., 3. kép.).[46]

44 A 236., 238., 262., 282., 288. számú sírokban.

45 Ennek kapcsán Révész László arra hívta fel a figyelmem lektori véleményében, hogy az idézett tanulmányban szereplõ karancslapujtõi darab nem egy „valódi" rombusz átmetszetû karperec, hanem egy házilag készített ékszer, s mint ilyen, nem igazán alkalmas a „klasszikus" rombusz átmetszetû karperecek megjelenésének keltezésére.

46 Tévesen fonott gyûrûként említve.

Huzalgyûrûk

Bár gyûrût elsõsorban nõk és gyerekek viseltek, a felsõsimai temetõben két férfisírban került elõ ez az ékszer. Mindkettõ egyszerû, nyitott, közel kerek átmetszetû, vastagabb bronzhuzalból készült. A 221. sírban a bal alkarnál, míg a 287. sírban a jobb kézfej egyik – feltehetõleg gyûrûsujján – figyelték meg. Utóbbit I. András érem keltezi, s vélhetõleg hasonló korú a 221. sír is, amelytõl északra két temetkezéssel távolabb, a 264. sírban szintén I. András érme került elõ. A gyûrûtípus a X. század végén jelent meg, s divatja a XII. század elsõ felében szûnt meg. A kora Árpád-kori temetõkben ezek a gyûrûk kerülnek elõ a legnagyobb számban (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 75.), így elõfordulásuk itt sem meglepõ.

Ezüstfóliás gyöngyök

A 215. nõi sírban került elõ az áll alatt négy darab, ám közülük csak három maradt meg. További egy szem a 282. gyereksírból látott napvilágot. Szõke Béla úgy vélekedett, hogy gyártási helye feltehetõleg a Fekete-tenger térségében keresendõ, s a Kárpát-medencében a X. század utolsó negyedétõl kezdve fordul elõ. Használatának felsõ idõhatárát a vele együtt elõkerült László érmek határozzák meg (SZÕKE 1962. 90.). A keltezést nem vitatva Szõke Béla Miklós és Vándor László az eredet kérdésében másként foglalt állást. Szerintük az aranyfóliás gyöngyökkel együtt a Kárpát-medencében készültek, s távolsági kereskedelemmel jutottak el Oroszországba és Svédországba (SZÕKE–VÁNDOR 1987. 62.). Késõi használatukat a felsõsimai nõi sírban talált darabok is megerõsítik, hiszen velük együtt László érme került napvilágra.

Kásagyöngyök

Két nõi sírban (278. és 362.) találtak a nyak táján kásagyöngyöt. Pontosabb korhatározó tárgy nem került elõ mellõlük, ám a 362. sír szomszédságában László érmével keltezett temetkezés feküdt, ami azt bizonyítja, hogy a gyöngytípus még a XI. század végén is használatban volt.

Kések

Négy temetkezésbõl említhetünk vaskést. Két esetben férfi- (287. és 367.), két esetben nõi sírban (304. és 339.) találták: három ízben a jobb, egyben a bal oldalon. A 287. sírban I. András érme datálta. A 367. sírral északról szomszédos temetkezést ugyancsak I. András pénze datálta, s Péter, illetve I. András érmével keltezett sírok szomszédságában került elõ a 304. sír. A három temetkezést tehát biztosan keltezhetjük a XI. század középsõ harmadára.

Csiholó, kova

A csiholó és az eredetileg líra alakú csiholónak a fele érdekes módon a 304. számú nõi sírból került elõ, pedig ezek a mellékletek inkább férfisírokra jellemzõek. Így a Rétköz területén ismertté vált 34 csiholót kivétel nélkül férfiaknál találták (ISTVÁNOVITS 2003. 325.). Az esetek döntõ többségében bal oldalon fordultak elõ (ISTVÁNOVITS 2003. 327.), míg esetünkben a ritkábbnak számító jobb oldalon. Övcsat a sírban nem volt, ám egyet kell értenem Istvánovits Eszterrel, aki a következõket írta: „*Aligha tévedek, ha úgy gondolom, hogy a csiholó mindig tarsolyban került a sírba, ami egyúttal arra is utal, hogy ezekben az esetekben is övet kell feltételeznünk annak ellenére, hogy annak nem csak veretei nem voltak, de fémcsatja sem (legalábbis a sírba nem került).*” (ISTVÁNOVITS 2003. 326.)

Állatcsontok

A „klasszikus” honfoglaló temetkezést nem számítva[47] két esetben fordultak elõ állatcsontok. A 244. sír szélén került elõ két lófog, amelyek azonban az ásató véleménye szerint feltehetõleg a 245. császárkori árokból kerülhettek ide.

A temetõrészlet keleti szélén feküdt a 382. férfisír. A jobb láb külsõ oldalán egy orral keletre nézõ lókoponyát bontottak ki. A temetkezés egyetlen további lelete egy nyitott, kerek átmetszetû hajkarika. Legutóbb Vörös István foglalkozott a Felsõ-Tisza-vidék szabolcsi, illetve nyírségi területének honfoglalás kori lovas temetkezéseivel, ahol a vizsgált területen 32 temetõbõl minimálisan 78 lovassírt gyûjtött össze (VÖRÖS 2001. 588.). A lovassírok közel kétharmadában férfit temettek el. Ebbe a tendenciába jól beleilleszkedik a felsõsimai sír. Két dologban viszont eltér a „szokásos” temetkezésektõl. Egyrészt a lókoponya mellett nem kerültek elõ a ló mellsõ és hátsó lábvégei, másrészt pedig a lófej – mely a sír alján, szorosan a jobb láb mellett, a bal oldalán feküdt – egyértelmûen kelet felé nézett. A szántás, illetve humuszolás során a váz és a lókoponya részben sérült, ezért elvileg elképzelhetõ, hogy a lábvégek megsemmisültek, ám jómagam ezt nem tartom valószínûnek. Közismert, hogy a hiteles körülmények között elõkerült, honfoglalás kori sírokban megfigyelt lókoponyák szinte kivétel nélkül a lovas feje felé, azaz nyugatra néznek (BÁLINT 1969. 108–110.). Mint láttuk, ez esetben a lókoponya ezzel ellentétes irányban feküdt. Ugyanez volt a helyzet Sárrétudvari–Hízóföld 146. sírja esetében (NEPPER 2002. 327., 374., 222. kép.), lábcsontok pedig ebben az esetben sem voltak.[48]

Cserepek a sírföldben

Három sírban találtak cserepet (238., 270., 362.), míg egy kerámiadarab a 330. sír környékén került elõ. Az elsõ három esetben jellegtelen õskori kerámiát, míg a negyedikben vélhetõleg népvándorlás kori peremtöredéket találtak.[49] A sírok közt egyaránt volt férfi-, nõi és gyereksír. Ennél valószínûleg több sírban is lehetett cserép, de a szántás és a humuszolás során ezek elveszhettek. A területen egyébként nem voltak õskori, illetve népvándorlás kori objektumok, így ezeket a temetés során a sírba dobott leleteknek kell tekintenünk. Hasonló jelenséget figyelt meg az ásató az Ibrány–Esbó-halmi temetõ feltárása során, ahol több sírban került elõ cserép, elsõsorban a temetõ X. századi részén. Esetünkben a 238. sírt Salamon verete, míg a 362. sírral északról szomszédos sírt László érméje keltezi. A szokást tehát – legalábbis környékünkön – a XI. század második felében (még) biztosan gyakorolták. A bemutatott jelenségnek talán az a magyarázata, hogy ez a rítus megvédi a hozzátartozókat a halottól (ISTVÁNOVITS 2003. 353.).

A temetõ szerkezete és kronológiája

A temetõtérképre tekintve kitûnik, hogy a sírok nagyjából É–D-i irányú sírsorokat alkotnak, ám ezen belül is lehet néhány esetben kisebb csoportokat elkülöníteni. A bevágódó földúttól keletre ez az elrendezés már nem jellemzõ.

A temetõ felsõ idõhatára a négy I. (Szent) László érme segítségével jól meghatározható. Természetesen nem zárható ki, hogy esetleg még Kálmán idejében is történhetett néhány – érme nélküli – temetkezés. Ezek aránya azonban minimális lehetett, tekintve, hogy László érmei a temetõ szélein helyezkednek el. A temetõ szerkezetére, kialakulására nézve további adatokat szolgáltatnak

47 Lásd lejjebb!

48 A sírra Türk Attila hívta fel a figyelmem, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

49 Megjegyzendõ, hogy a 237. számú gyereksírban a jobb mellkason még egy kis salak(?)dararabot is regisztráltak.

az érmés sírok. Az érmékkel keltezett sírok közül északról László, nyugatról Salamon, keletrõl Salamon és László érmei körülölelik a temetõ közepén elõkerült korábbi érmés sírokat. Itt Péter és I. András érmei képeznek egy kisebb magot.[50] Az útbevágás a temetõ középsõ részét megsemmisítette, így arra sem lehet biztos választ adnunk, hogy voltak-e itt korábbi – István – érmékkel eltemetett halottak.[51] A megsemmisült temetõrész ellenére úgy tûnik, hogy egy központi magból kiinduló temetõvel kell számolnunk, mely sugár irányba terjeszkedett.[52]

Nehezebb meghatároznunk a temetõ nyitásának idõpontját, valamint a keleti rész viszonyát az elõbb elemzett területtel. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy míg a temetõ északi részén is került elõ egy I. (Szent) László veret,[53] s a déli felében nagy számban találtak érmeket, valamint relatíve sok leletanyagot, addig a temetõ keleti része meglepõen szegényes. Mint fentebb említettem, ez a terület szerkezetében is eltér a temetõ többi részétõl. A sírok itt jóval ritkásabban helyezkednek el, sorokat sem lehet megfigyelni – ellentétben a temetõ déli felével. Ezen a részen mindössze három sírban került elõ leletanyag: a 383. és 384. sírban egy-egy S végû karikaékszer, a 382. sírban pedig egy nyitott hajkarika. Mint említettem, az S végû hajkarikák feltûnését a 960–970-es évekre teszi a kutatás. Giesler szerint a korai példányok nagyobb átmérõjûek, vékonyabbak, míg a késõbbiek vastagabbak és átmérõjük kisebb. A korai példányok bronzból készültek, az ezüstök késõbb tûnnek fel (GIESLER 1981. 104–109.). Ellenben Szabó János Gyõzõ összefoglalása szerint, ennek az ékszernek a korai típusa vékony, kerek átmetszetû huzalból készült, melynek átmérõje 20 mm vagy ennél is kisebb (SZABÓ 1978/79. 69.). Az említett két sír hajkarikái kisméretû, vékony, bronzból készült darabok. Giesler alapján tehát ezeket késõieknek kellene tartanunk. Ezt megerõsítené a 305. sírban talált S végû karikaékszer, amely méretre és kialakításra szinte tökéletes mása az említett példányoknak. Az említett sír szomszédságában pedig egy Salamon éremmel keltezett temetkezést tártak fel. A kérdés az, hogy Giesler kronológiája érvényes-e környékünkre is, s esetünkben elfogadható-e?[54] Mielõtt megpróbálnánk ezekre a kérdésekre válaszolni, meg kell vizsgálnunk a harmadik mellékletes sírt is a temetõ keleti felében.

Ez a 384. sírtól pár lépésnyire délre elõkerült 382. számú. Egyszerû, kisméretû nyitott hajkarikája a X–XI. században általánosan elterjedt és viselt típus – ez tehát nem segít pontosítani az idõrendet, csakúgy, mint a benne talált lókoponya sem. Bár a lovas temetkezéseket a X. századra szokták datálni, újabban felmerült, hogy még a XI. században is megfigyelhetõ a szokás (BAKAY 1981. 219., 65. ábra, KOVÁCS 1985. 382., VÁLYI 1994. 391–392.).[55] Ezeket az elképzeléseket is figyelembe véve *elméletileg* tehát nem lenne kizárható, hogy ezt a sírt esetleg a XI. században ásták meg, bizonyítani azonban ezt nem lehet.

Az elmondottakat a következõképpen összegezhetjük. Az imént röviden bemutatott keleti temetõrész markánsan különbözik a temetõ többi területétõl. Az ezen a területen talált szegényes

---

50 Nyilván nem feltétlenül minden érmét adtak mellékletként az adott uralkodó életében, ám az mindenesetre feltûnõ, hogy néhol Péter, I. Béla és Salamon érmei gyakorlatilag egymás mellett, egy sírsorban vannak. Ennek ellenére jól megfigyelhetõ, hogy a korábbi érmek azért a központhoz közelebb helyezkednek el.

51 Mint korábban láttuk, a 262. sírban elõkerült István érme mellett Péter veretek is voltak.

52 Ennek egyik legfontosabb bizonyítéka a temetõ északi felében elõkerült 325. sír, melyben I. (Szent) László érméje került elõ.

53 Itt kell utalnom arra, hogy ennek a sírnak a közvetlen közelében mindössze további egy sír látott napvilágot, s a tõle DK-re elõkerült, fentebb részletezendõ szegényes temetõrészlet között viszonylag nagy – 20 méteres – sírmentes terület található.

54 Hasonlóan vékony – töredékesen megmaradt – karikaékszer töredéke került elõ a 282. sírból, igaz vastagabb karikák társaságában. A sírt ebben az esetben is Salamon érme keltezte.

55 Bakay Kornél egyenesen úgy vélekedett, hogy: „*...még az 1050–1070-es években is elõfordul lovas temetkezés...*” (BAKAY 1981. 218.), de ennek az állításnak a bizonyításával könyvében adós maradt.

leletanyagot figyelembe véve – s ezzel az S végû karikaékszerek kronológiáját is elfogadva – úgy tûnik, hogy az itt lévõ sírokat leghamarabb a 960–970-es években áshatták meg. A kisméretû bronz karikaékszerek kialakításának és méretének nagyfokú hasonlósága a temetõ más részein talált darabokéval véleményem szerint nem indokolja, hogy ezeket is késõi idõpontra keltezzük. Sokkal valószínûbbnek tûnik, hogy ez a végtelenül egyszerû ékszer akár hosszú évtizedeken keresztül változatlan formában létez(het)ett, mint erre már Bóna István felhívta a figyelmet (BÓNA 1978. 125–139., különösen 138–139.). Esetünkben tehát inkább Szabó János Gyõzõ véleményét kell elfogadnunk.[56] Nem tartom indokoltnak a temetõrész késõi datálását a lovas sír miatt sem. Mint láttuk, a temetõ kialakítása sugárirányban, egy központi magból indult. Amennyiben a teljes temetõ így alakult volna ki, a lovas sírnak – helyzete miatt – a legkésõbbi sírok egyikének kellene lennie. Ez a feltevés azonban nyilvánvalóan elfogadhatatlan. A keleti résszel kapcsolatban a bemutatott jellegzetességeket figyelembe véve tehát csak arra tudok gondolni, ami már a magyarhomorógi temetõ kapcsán is felmerült (KOVÁCS 2006 237–241.), hogy számolnunk kell egy X. századi (utolsó harmadában használt) temetõ(résszel), majd folytatásaként kialakult mellette egy XI. század elején(?)kezdõdõ, sugárirányban terjeszkedõ Árpád-kori temetõ.[57]

Ennek okát megfejteni ma már nem lehet, s csak reménykedhetünk, hogy a késõbbi kutatások esetleg magyarázatot adnak a jelenségre.

Honfoglalás kori lovas sír

A sír helyzete

A temetõtõl délre, a hozzá legközelebb esõ – Salamon érmével(!) keltezett – sírtól (228.) 25 m-re egy magányos, kirabolt honfoglalás kori lovas temetkezés (136.) került elõ. Ettõl a sírtól keletre 16 m-re húzódott a feltárás széle, míg nyugatra és délre a megkutatott terület határa jóval távolabb volt. Hasonló korú objektum a feltárt részen nem került elõ.

A sír helyzetének vizsgálatakor párhuzamként több okból is elsõként a Székesfehérvár–rádiótelepi A sírra kell gondolnunk. Az 1923-ban földmunkák során elõkerült temetkezés (MAROSI 1923/26. 247.) ugyanis elsõ pillantásra több hasonlóságot mutat a Felsõsimán feltárt 136. sírral. A hasonlóságok a következõk:

1. A rádiótelepi sír közvetlen közelében – eltekintve a tõle délre 5–6 m-re feltárt melléklet nélküli sírtól – több temetkezés nem került elõ.

2. Mindkét sírban találtak nyéltámaszos baltát, trapéz alakú kengyelpárt, lócsontokat.

3. A síroktól nem messze került elõ egy nagyjából hasonló korú temetõ.[58]

---

56 Ez nem jelenti azt, hogy a Giesler által felállított kronológiát el kellene vetnünk, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy megállapításai a Dunántúlon feltárt temetõk elemzésébõl születtek. Ennek eredményei pedig nem feltétlenül alkalmazhatóak automatikusan az ország más régióira. Éppen ezért igazat kell adnunk Gáll Erwinnek, aki az S végû karikaékszerek Erdélyi-medencében történõ feltûnését vizsgálva azt írta, hogy ennek az ékszertípusnak az elemzését mikroregionális szinten érdemes elvégeznünk (GÁLL 2007. 243.).

57 Meg kell jegyeznem ugyanakkor, hogy egyetlen olyan tárgy sem került elõ a keleti részen, amelyet kizárólagosan lehetne a X. századra keltezni. Az említett útbevágás, valamint a sírok szegénysége miatt problémás a X. századi temetõrész nyugati elhatárolása is a késõbbi résztõl. Különösen a 335., 339., 347. sír esetében nehéz eldönteni, hogy a temetõ késõbbi vagy korábbi fázisához tartoznak-e.

58 Itt említem meg, hogy bizonyos szempontból hasonló a helyzet a Békéscsabán feltárt honfoglaló sír esetében is (BÓKA–MEDGYESI 2007. 170.). A rövid ásatási jelentés szerint a csatorna ásásakor megtalált sír – amelyikben egy nyéltámaszos balta feküdt – váratlanul került elõ, korábban nem utalt semmi arra, hogy a környéken honfoglalás kori leletek várhatók. A legközelebbi regisztrált Árpád-kor lelõhely mintegy 80 m-re fekszik a sírtól. Hogy magányos sírról van-e szó, valószínûleg nem lesz egyszerû eldönteni, hiszen a lelõhely neve alapján – Kender utca 24. – a lelõhely belterületen található, ami nem könnyíti meg az esetleges további ásatásokat.

Ám a két eset között több különbséget is találunk:

1. A székesfehérvári sír mellett volt még egy sír, tehát legalább két temetkezéssel számolhatunk egymás mellett. Mivel a sírok körüli területet szisztematikusan nem kutatták át, nem zárható ki, hogy esetleg több sír is van (volt) az elõbbiek mellett.

2. A sírban egy egyedi kialakítású kardot is találtak, míg Felsõsimán a nyéltámaszos baltán kívül mindössze két nyílcsúcs tartozott a fegyverzethez.

3. A rádiótelepi, részben feltárt temetõ kora a X. század közepétõl a XI. század elejéig határozható meg, míg a fentebb részletesen bemutatott temetõ ennél késõbbi.

A székesfehérvári A sírt Bakay Kornél szerint a X. század elsõ harmadában ásták meg, ami egyben azt is jelentené, hogy a két temetkezés független a temetõtõl (BAKAY 1965/66. 83.). Ezzel ellentétben Kovács László szerint – bár a két sírcsoport nem ugyanannak a temetõnek a része – az A. és B. sírt a temetõ nyitásának elsõ évtizedeiben kellett megásni. A két halottat saját vagy hozzátartozói kérésére a többiektõl távolabb temettek el (KOVÁCS 1995. 303–304.). Véleménye szerint a munkások által megtalált sírban egy, „*a 10. század második felében Magyarországra érkezett elõkelõ rusz harcos nyugodott, akit már a magyar temetkezési rítust követve helyeztek örök nyugalomra.*” (KOVÁCS 1995. 304.)

Az elmondottakat figyelembe véve kijelenthetõ, hogy – bár a két lelõhely között jelentõs különbségek vannak – a meglévõ hasonlóságokat nem lehet teljesen figyelmen kívül hagynunk.[59]

Koporsó

A sírban 25 cm mélységben egy 55x70 cm-es koporsónyomot figyeltek meg. Tettamanti Sarolta megállapítása szerint szeg nélküli koporsók a X. századból elsõsorban a Tiszától keletre, fõleg a Felsõ-Tisza-vidékén találhatóak. Igaz, azt is hozzáfûzte, hogy ezek szinte kivétel nélkül nagycsaládi temetõkbõl ismertek (TETTAMANTI 1975. 93–94.). Újabban az ibrányi temetõ feltárása során sikerült több esetben – köztük egy lovas sírban – X. századi környezetben koporsót megfigyelni (ISTVÁNOVITS 2003. 379.).

A leletanyag

Fegyverek

Nyéltámaszos balta

Ennek a viszonylag ritka tárgytípusnak a képviselõit – a nyéltámaszos bárdokkal együtt – elsõként Kovács László gyûjtötte össze. 1986-ban közreadott gyûjtésében négy darab nyéltámaszos baltáról tudósított (KOVÁCS 1986A. 102.).[60] Ezt a gyûjtést egészítette ki szakdolgozatában Petkes Zsolt, aki további négy példányt tudott felkutatni (PETKES 2006. 54–55.).[61] Újabban Békéscsaba–Kender utca 24. lelõhelyen került elõ egy nyéltámaszos balta magányos(?) sírból (BÓKA–MEDGYESI 2007. 170.). (Zárójelbe említem meg, hogy Ibránytól nem messze, Nagyhalászon került elõ szórványként egy, a baltákkal szoros rokonságban álló nyéltámaszos bárd: ISTVÁNOVITS 2003. 339–338., 171. kép 9–10.). Kovács László szerint a nyéltámaszos bárdok és balták – a Székesfehérvár–rádiótelepit kivéve – köznépi temetõkbõl láttak napvilágot, s némelyikkel kard és/vagy trapéz alakú

[59] Vö. alább A „magányos” sír címû alfejezettel!

[60] Halimba–Cseres 142. sír, Ógyalla–Bagota 3. sír, Székesfehérvár–Rádiótelep A sír, Szob–Kiserdõ 21. sír (KOVÁCS 1986A. 102. – további irodalommal.).

[61] Ibrány–Esbó-halom 199. sír, Nyíregyháza–Felsõsima 136. sír, Przemyśl, Kaposvár–Városi kertészet (PETKES 2006. 54.). Gyûjtésében a nyéltámaszos bárdok számát is további négy darabbal tudta szaporítani. Ezúton is köszönöm Petkes Zsoltnak, hogy munkájába betekinthettem és eredményeit felhasználhattam!

kengyelek is elõkerültek. Az újabb gyûjtés szerint a nyéltámaszos balták közül öt köznépi temetõbõl, egy a katonáskodó középréteghez tartozó sírból, kettõ pedig köznépi temetõk közelébõl, magányos vagy kis létszámú temetkezésbõl került elõ (Nyíregyháza–Felsõsima, Székesfehérvár–Rádiótelep). Ezek közül öt részleges, egy pedig jelképes lovas temetkezés volt, melyek közül háromban kétélû kard és/vagy egyéb fegyver is került elõ (PETKES 2006 55.). A baltákat/bárdokat tartalmazó sírok többnyire a leggazdagabb sírok közé tartoznak (KOVÁCS 1986A. 103.). Míg korábban az elõkerült példányok a Dunakanyar–Balaton-felvidék környékén összpontosultak (KOVÁCS 1986A. 102.), addig az újabb eredmények alapján eloszlásuk a Dunántúl keleti területein belül egyenletesebbnek mondható. Kisebb koncentrációja figyelhetõ meg az említett három darabbal a Felsõ-Tisza vidékén (PETKES 2006. 57., 51. ábra). Kovács László úgy vélte, hogy ez a fegyvertípus a X. század második felénél korábbanra nem keltezhetõ (KOVÁCS 1986A. 103., 110.), ám Istvánovits Eszter az Ibrányban elõkerült példányt ennél kicsit korábbra, a X. század közepére keltezte (ISTVÁNOVITS 2003. 339.). Ez utóbbi megállapítást Petkes Zsolt gyûjtése is megerõsíti. E szerint a 12 nyéltámaszos baltát vagy bárdot tartalmazó sírból öt a X. század középsõ harmadára, három pedig a X. század második felére keltezhetõ (PETKES 2006. 59.).

Nyílcsúcsok

A sírban két nyílcsúcs került elõ: mindkettõt a bal kézfejnél, a balta mellett találták. A két nyílcsúcs nem a legelterjedtebb rövid vágóélû, hanem a ritkábbnak tekinthetõ hosszú vágóélû deltoid, illetve rombusz alakú típusba tartozik.[62]

Lószerszámok, ló

Zabla

A sírban a jobb lábujjakon feküdt egy nagykarikás csikózabla. Dienes István szerint az ilyen nagy karikáknak az oldalpálcához hasonló funkciója volt, azaz a csúszkálás megakadályozása (DIENES 1966. 216.). A kétkarikás csikózabla a Rétköz területén is a legelterjedtebb zablatípus, melyek között nagykarikásak is elõfordulnak (ISTVÁNOVITS 2003. 347–348., 346., 177. kép.).

Kengyelek

A lólábak mellett a sír alján két trapéz alakú kengyel került elõ. Ezzel a típussal legutóbb Kovács László foglalkozott (KOVÁCS 1986A. 110–113., KOVÁCS 1986B. 204–223.). Megállapítása szerint a típus a X. század második felétõl tûnik fel, s jellemzõen fegyveres férfisírokban kerül elõ (KOVÁCS 1986A. 112., KOVÁCS 1986B. 223.). Ez utóbbi megállapítást a felsõsimai sír mellett a Rétköz területén hiteles körülmények között elõkerült trapéz alakú kengyelek is megerõsítik, melyekkel együtt kivétel nélkül elõfordult valamilyen fegyver.[63]

Csatok

A sírban két csat került elõ, mindkettõ a lábfej környékén. Az egyik egy kisméretû, közel téglalap alakú csat, míg a másik – az egyik kengyel alatt elõkerült – ovális. Helyzete alapján a nagyobb, ovális csatot tarthatjuk hevedercsatnak, míg a másikat övcsatnak.[64] Ez utóbbi helyzete nem

62 Cs. Sebestyén Károly C és B típusa (SEBESTYÉN 1932. 194.).

63 Az elõkerült sírok és a trapéz alakú kengyelek listájához ld. ISTVÁNOVITS 2003. 350. 178. 23–29. ábra!

64 Mint Istvánovits Eszter is utalt rá, a csatok funkcióját nem minden esetben lehet eldönteni, s ebben sokszor a méretadatok sem segítenek (ISTVÁNOVITS 2003. 323.).

szokványos. Felmerül, hogy a temetés során helyezték a lábhoz, ám ezt az elképzelést az övön feltételezett tarsoly miatt el kell vetnünk.[65] Nem lehet teljesen kizárni, hogy a rágcsálók vitték a megtalálási helyére. Végezetül meg kell említenem, hogy nem egyedi esetrõl van szó. Karoson például a II. temetõ 18. sírjában három csat került elõ, egy a jobb lábszár mellett, kettõ pedig a ló lábszárcsontok környékén (RÉVÉSZ 1996. 20., 254–255., 32–33. tábla), s hasonló helyzetet figyeltek meg Püspökladány–Eperjesvölgy 200. sírjában is (NEPPER 2002. 160.).[66] Ezt figyelembe véve valószínûleg egy ritka, s ma még kielégítõen nem magyarázható temetési rítussal van dolgunk.

Ló a sírban

A sír nyugati felében egy, a váz bal oldalán fekvõ lókoponya, valamint a lábvégeknél É–D-i irányban elhelyezett mellsõ és hátsó lábcsontok kerültek elõ. Ezeket a megfigyelések alapján utólag ásták bele a sírba. A bontás során elszínezõdés formájában a lóbõrt is meg lehetett figyelni. A lócsontok elhelyezkedése alapján ezt a fajta temetkezést Bálint Csanád II. csoportjába, a lábhoz tett lóbõrös temetkezések közé sorolhatjuk (BÁLINT 1969. 108.). A lócsontoknak a váz bal oldalára helyezése megfelel az általánosan elterjedt szokásnak (BÁLINT 1969. 110.).

Használati eszközök

Csiholó, fenõkõ

A bal medence külsõ oldalán került elõ egymás mellett egy csiholó és egy fenõkõ. Elõbbi az általánosan elterjedt líra alakú típushoz tartozik. Kovát érdekes módon nem találtak mellette, bár ez a jelenség nem számít ritkának a Rétközben sem (ISTVÁNOVITS 2003. 326.). A mellette talált fenõkõ a Rétköz területén általában a jobb oldalon helyezkedett el, de – mint láttuk – esetünkben az inkább kivételnek számító bal oldalon került napvilágra (ISTVÁNOVITS 2003 327.). Az egymás mellett fekvõ két tárgy valószínûleg tarsolyban volt.

Ételmelléklet

Tojás

Tettamanti Sarolta 1975-ben közreadott összefoglalásában azt írta, hogy a tojásmelléklet a X–XI. században ritka. Köznépi temetõkben fordul elõ, általában egy-egy sírban, s a X. század elsõ felére keltezhetõ sírokban nincs (TETTAMANTI 1975. 103.). Ez a megállapítás a Felsõsimán elõkerült sír fényében némi módosításra szorul. A sír mellékletei alapján valóban a X. század második felére keltezhetõ, ám a sír maga „magányos”, s semmiképpen sem sorolható a köznép körébe. Abban is eltér az átlagtól, hogy férfi, s nem gyereksírban volt a tojás. A Rétköz területérõl mindössze két helyrõl ismert tojásmelléklet: Gáva–Vásártérrõl, valamint Ibrány–Esbó-halomról. Ezeket gyereksírban találták, mindkét esetben köznépi temetõben (ISTVÁNOVITS 2003. 357.).

„Magányos” sír

Mint fentebb láttuk a 136., több szempontból is érdekes sír – látszólag – magányosan került elõ. Ennek kapcsán érdemes összefoglalni ismereteinket a hasonló sírokról.

---

65 Kivéve, ha csak a levágott övcsatot helyezték a lábhoz. Ez a feltevés azonban bizonyíthatatlan.

66 A leírásban két csat szerepel (NEPPER 2002. 160.), míg a második kötetben a közölt sírszám alatt három csat rajza látható (NEPPER 2002. 186., 180. tábla).

A magányosan – esetleg néhány szegényebb mellékletû temetkezéssel együtt – elõkerült sírok problémája már régóta foglalkoztatja a kutatást. Szõke Béla a magányosan elõkerült gazdagabb nõi, illetve szegényebb férfisírokat már külön csoportokra bontotta, s ezeket vette alapul a vezetõ- és középréteg emlékanyagának elkülönítéséhez (SZÕKE 1962. 11–20., 22–25.). Ám például a rozettás-lószerszámos sírok esetében Révész László joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy „*túlnyomó többségük lelõhelyét régész még csak nem is látta, nemhogy hitelesítõ ásatást végzett volna ott. Javarészük ajándékozás vagy vétel útján került a múzeumokba, olykor évtizedekkel az elõkerülésük után.*" (RÉVÉSZ 1996. 65–66.)[67]

Mesterházy Károly több ízben kitért a magányos sírok kérdésére (MESTERHÁZY 1996. 773–776.). Mint rámutatott, a korábbi módszerek, illetve elõkerülési körülmények nem mindig tették lehetõvé a sírok környékének átvizsgálását. Így ezeknek a leleteknek a feldolgozásakor pl. Szõke Béla olyan esetekben, amikor férfi- és nõi sírokra jellemzõ tárgyak kerültek elõ – állítólag – egy sírból, akkor is egy férfi- és egy nõi sírral számolt. A zempléni sír feltárása során azonban bebizonyosodott, hogy férfisírban is lehetnek nõi ékszerek (MESTERHÁZY 1996. 774.).

Mindezek ellenére – úgy tûnik – valóban számolnunk kell magányos sírokkal, melyek közül a gazdagabbakat a kutatás a társadalom vezetõ rétegéhez kapcsolta[68] (MESTERHÁZY 1996. 774., MESTERHÁZY 1998. 25.). Nehezebb kérdés a szegényesebb mellékletû magányos férfi temetkezések kérdése. Szõke Béla a magányos férfisírokat két csoportra osztotta,[69] melyek közül a másodikban kétélû kardok kerültek elõ. Ez utóbbi csoportot egy gazdagabb és egy szegényebb mellékletû csoportra bontotta szét (SZÕKE 1962. 20., 25.).[70] Mesterházy Károly szerint „*A szegényesebb mellékletû egyszerûbb fegyveres, fõleg kétélû kardos harcosok magányos sírjai ritka kivételtõl eltekintve ... jelen ismereteink szerint a 10. század közepétõl figyelhetõek meg...*" (MESTERHÁZY 1996. 775.)[71] Mesterházy a legkorábbi, karddal eltemetett harcosokat a milesek elõdeinek tekinti, akik társadalmi rangjukat próbálták némelyik esetben a temetkezési szokásaikkal is jelezni. Társadalmilag hasonló helyzetet foglalnak el az egyszerû könnyû fegyverzetû harcosok. „*Õk a kíséretek tagjai, az akkori barbár uralmi rendszer 'középkáderei'.*" (MESTERHÁZY 1996. 775.) A már korábban említett kiskundorozsmai sír kapcsán merült fel az a lehetõség – amire már Mesterházy utalt (MESTERHÁZY 1996. 774.) –, hogy „*a Duna-Tisza közét jellemzõ magányos temetkezések, kiscsaládi, illetve kis sírszámú temetõk nagy többsége egy közös okra vezethetõ vissza, vagyis a terület rövid ideig tartó és viszonylag kis létszámmal történõ megszállására.*" (BENDE–LÕRINCZY–TÜRK 2002. 358.) Ezeknek a síroknak a magányos voltára ez tehát az egyik magyarázat. Ám a felsõsimai sír és a szomszédságában elõkerült temetõ jó példa arra, hogy léteznek – jobb szó híján – „ál-magányos" sírok, azaz egy

67 A kérdésrõl némileg árnyaltabban: RÉVÉSZ 2001. 66–68.

68 László Gyula 1944-ben megjelent könyvében a geszterédi sírt pl. fejedelmi temetkezésnek vélte (LÁSZLÓ 1944 162–163.), míg Dienes István a „*társadalom kiemelkedõ rangú vezetõi*"-ként, „az *egész törzs és nemzetség jólétéért felelõs férfiak*"-ként írt a geszterédi, zempléni, tarcali sírokról (DIENES 1972. 16.).

69 Az elsõ csoportba tartozó sírokat további három alcsoportra bontotta aszerint, hogy teljesen magányos, páros (az egyik nõi), illetve szolgákkal eltemetett sírokról van-e szó (SZÕKE 1962. 20.).

70 Mivel a könyvében felsorolt sírok többsége véletlenül került elõ, s környéküket általában nem kutatták meg, valamennyi hivatkozott sír magányos volta nem bizonyítható.

71 Egy késõbbi írásában a magányos sírokat két csoportra osztotta: 1. a végleges letelepedés viszonyai között kerültek a földbe; 2. ideiglenes táborozás nyomait õrzik. A szegényesebb sírokat az utóbbi csoportba sorolta, míg a gazdagabb sírok esetében elsõsorban a köznéptõl való elkülönülésre gondolt, s csak másodsorban az átmeneti tartózkodásra (MESTERHÁZY 1998. 25.).

magányosnak tûnõ sírtól kisebb-nagyobb távolságra elõkerülhet egy temetõ. Ez természetesen azt feltételezi, hogy a temetkezés és a mellette fekvõ temetõ – illetve annak egy része – egykorú.[72]

Ennek kapcsán utalnunk kell a Szolnok–Szandán feltárt X. századi temetõre, ahol – úgy tûnik – hasonló jelenséget sikerült megfigyelni (MADARAS 2006. 241. 2. térkép).

Összefoglalás

Felsõsima jelenleg Nyíregyháza közigazgatási területéhez tartozik, de a középkorban önálló település volt Sima(egyháza) néven. A forrásokban 1325-ben tûnik fel a Balogsemjén nembeliek osztozkodása alkalmával. A XV. században különbözõ névalakokban említik. Templomának romjai még a XVIII. században is láthatóak voltak (NÉMETH 1997. 166–167.). A templom helyét 1924-ben a kereskedelmi cserkész iskola növendékei „megkutatták', ám a kibányászott alapfalakon kívül egyebet nem találtak. A templom 1871-ben még álló falait a terület bérlõje, Klár Dezsõ és fia Sándor 1878-ban bontatta le, s belõle gazdasági épületeket emeltek (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1924. 69–90.).[73] Helye az évtizedek alatt elfelejtõdött, s hollétét csak 1992-ben sejtette meg Istvánovits Eszter, helyét azonban akkoriban nem lehetett alaposabban bejárni (JAM Adattár 2002.42.). 2009 februárjában újból kimentünk a területre, s a korábban jelzett helyen – egy csatorna által átvágott dombhát legmagasabb pontján – sok szétszántott terméskövet és szórványosan embercsontot találtunk. Szûkebb és tágabb környékén pedig jelentõs mennyiségû Árpád-kori és középkori cserepet – a középkori Sima falu leleteit – gyûjtöttük össze. A templomot a feltárt temetõtõl északra, mintegy két kilométerre találtuk meg. A területen pontosabb korhatározó lelet nem került elõ. Így az autópályán feltárt temetõ és a középkori templom viszonyát nem tudjuk egyelõre meghatározni, azaz nem tudjuk, hogy van-e (kronológiai) kapcsolat a két temetkezési hely között vagy egymástól függetlenül alakultak ki. Ami a temetõhöz tartozó település helyét illeti, azt talán a 161. lelõhely közvetlen közelében lévõ M3-as autópálya 217. lelõhelyén sejthetjük, ahol 41 Árpád-kori objektumot – köztük 8 házat – bontottak ki (ASTALOˢ–HÁGÓ–MARTA–POP 2005. 288–289.). A településrészlet kerámiaanyaga egyelõre feldolgozatlan, így ez a feltevés egyelõre csak hipotetikus. A források egyébként ezen a környéken Simán kívül nem tudósítanak Árpád-kori településrõl, így az itt eltemetettek falujának neve sem ismert. Ami a környék más hasonló korú leleteit, temetõit illeti elõször a nem messze – mintegy két kilométerre DK-re – fekvõ, Kálmánháza és Felsõsima határán lévõ Henzseltanyát kell megemlítenünk. Itt egy rókajáratból(!) került elõ embercsontok társaságában egy mellkereszt, amely egy újabb X–XI. századi temetõt sejtet a területen (JAM Adattár 2005. 74.). A felsõsimai tsz gyümölcsösében pedig 1962-ben figyeltek meg lócsontokat, nyílhegyeket, ami egy másik honfoglalás kori temetõre utal (JAM Adattár 97.48.).

Lelõhelyünk szûkebb környezetében több X–XI. századra datálható temetõ is napvilágra került. A Polyákbokor–Rikácsi-szõlõben[74] szõlõrigolírozáskor dúltak fel temetkezéseket, majd

---

72 Elméletileg persze nem lehet kizárni, hogy egy magában lévõ X. századi sír mellett a X. vagy XI. században egy tõle függetlenül elkezdett temetõt nyissanak, ennek a valószínûsége azonban meglehetõsen csekély. Itt kell megemlítenem Révész László lektori megjegyzését, aki szerint kevéssé valószínû, hogy külön temetõvel kell számolnunk a X. század végén, illetve a XI. század elején. Ennek kapcsán nem tartotta kizártnak, hogy a tárgyalt 136. sír akár a XI. század elsõ két évtizede során is a földbe kerülhetett. Jogosan hívta fel a figyelmemet arra, hogy lovas sírok esetében a kronológiát a kutatók hajlamosak „lefelé húzni", azaz a X. századra keltezni. Ellenben ha csak egyéb, lovas felszereléshez tartozó tárgyak – trapéz alakú kengyelek, tegezmaradványok, nyílcsúcsok – kerülnek elõ, akkor nem kételkednek az esetleges XI. századi keltezésben; fõleg ha az említett tárgyak mellett XI. századi érmék is elõkerülnek.

73 Az adatra Németh Péter hívta fel a figyelmemet, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

74 Korábbi, téves elnevezése – s ezzel lokalizálása – Polyákbokor–Pereshalom.

1909-ben tártak fel a temetõben néhány sírt (DIENES 1996. 308., 356.). Nagycserkesz–Nádasi-bokorban Németh Péter tárt fel egy kis létszámú, részben elpusztított temetõt (NÉMETH 1971. 59.). A közeli Kálmánházán Istvánovits Eszter a Kovács-tanya mellett (ISTVÁNOVITS 1993. 66., ISTVÁNOVITS 1994. 72., ISTVÁNOVITS 2000. 69–71., 101–104. XI–XIV. tábla), míg e sorok írója a Vitéz-soron ásott meg egy hasonló korú temetõt (JAKAB 2007. 233–234.).

Befejezésként elmondhatjuk, hogy a felsõsimai temetõ – amelyik a második, gyakorlatilag teljesen feltárt és immár publikált X–XI. századi temetõ a megyében – több olyan jelenséget eredményezett, amelyek más temetõkben eddig még nem jelentkeztek. Emiatt csak sajnálhatjuk, hogy egy része megsemmisült, s így feltárásának lehetséges eredményei örökre elvesztek a tudomány számára.[75]

Irodalom

ALISPÁNI JELENTÉSEK 1924.

A közigazgatásilag ideiglenesen egyesített Szabolcs és Ung vármegyék közönségéhez 10.385–1924. K. számú jelentése az ideiglenesen egyesített vármegyék alispánjának a vármegye közigazgatásának 1924 II. félévi állapotáról.

ASTALOª –HÁGÓ–MARTA–POP 2005.

Ciprian Astaloº – Attila Hágó – Liviu Marta – Dan Pop: Nyíregyháza–Felsõsima, Gyebrástanyától DK-re. *RKM* 2005. (2006) 288–289.

BAKAY 1965/66.

Kornél Bakay: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* VI–VII. 1965–1966. 43–88.

BAKAY 1981.

Bakay Kornél: A magyar államállapítás. Magyar História. Gondolat Kiadó, Budapest 1981.[2]

BÁLINT 1969.

Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. [Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit.] *MFMÉ* 1969/1. 107–114

BENDE–LÕRINCZY–TÜRK 2002.

Bende Lívia – Lõrinczy Gábor – Türk Attila: Hongfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma–Hosszúhát-halomról. [Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma–Hosszúháthalom.] *MFMÉ–StudArch* VIII. 2002. 351–402.

BÓKA–MEDGYESI 2007.

Bóka Gergely – Medgyesi Pál: Békéscsaba, Kender utca 24. *RKM* 2007. (2008) 170.

BÓNA 1978.

István Bóna: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* XVI. 1978. 99–157.

DIENES 1966.

Dienes István: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. [Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants.] *ArchÉrt* 93. 1966. 208–234.

[75] A tárgyrajzokat Beleznai Gabriella és Gábor Tamás; a táblákat Fülöpné Juhász Barbara és Beleznai Gabriella állította össze. A dolgozat lektorálásáért Révész Lászlónak tartozom köszönettel.

DIENES 1972.
Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas sorozat. Corvina Kiadó, Budapest 1972.
DIENES 1996.
Dienes István: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetõk terepbejárási naplója. Jegyzetekkel ellátta Németh Péter. In: Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996. A *SzSzBSz* 1996/2. számának különlenyomata. Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza–Szabolcs 1996. 287–372.
GÁLL 2007.
Gáll Erwin: S-végû hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében. [About the beginning of spread of the S-shaped lock ring in Transylvanian Basin.] *Acta Siculica* 2007. 239–251.
GIESLER 1981.
Jochen Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *PZ* 56. 1981. 3–167.
HUSZÁR 1979.
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Kiadó, Budapest 1979.
ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2005.
Istvánovits Eszter – Almássy Katalin: Nyíregyháza–Felsõsima, Gyebrás-tanyától ÉK-re. *RKM* 2005. (2006) 289.
ISTVÁNOVITS 2000
Istvánovits Eszter: Kovács-tanya. In: Újfehértó története. Szerk. Buczkó József. Újfehértó Város Képviselõ testülete, Újfehértó 2000. 69–71.
ISTVÁNOVITS 2003.
Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] Régészeti gyûjtemények 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
JAKAB 2007.
Jakab Attila: Kálmánháza–Vitéz-sor. *RKM* 2007. 233–234.
JAKAB–JANKOVICS 2008.
Jakab Attila – Jankovics Norbert: A nagyhalászi Pusztatemplom. [Medieval church in Nagyhalász.] *NyJAMÉ* L. 2008. 307–356.
KISS 1983.
Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. [Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn).] Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kor temetõinek leletanyaga 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
KOVÁCS 1985.
Kovács László: Kora Árpád-kori temetõrészlet Dabas (Gyón)–Paphegyen. [Früharpadenzeitliche Gräberfeldteil in Dabas (Gyón)–Paphegy.] Régészeti tanulmányok Pest megyébõl. *StudCom* 17. 369–386.
KOVÁCS 1986A.
Kovács László: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez.) [Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochlappen sowie der Trapezförmige Steigbügel.] *ComArchHung* 1986. 93–121.

KOVÁCS 1986B.

László Kovács: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaAH* XXXVIII. 1986. 195–225.

KOVÁCS 1994.

László Kovács: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. VAH VI. 1994.

KOVÁCS 1995.

Kovács László: Elõkelõ rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja.) In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Kósa László. Szegedi Középkorász Mûhely, Szeged 1995. 291–308.

KOVÁCS 1997.

Kovács László: A kora Árpád-kori magyar pénzverésrõl. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti idõszakának (1000–1141) érméirõl. [Über die ungarischen Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen den Regierungszeiten Stephans I. (des Heiligen) und Bélas II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken.] VAH 7. 1997.

KOVÁCS 2004.

Kovács László: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Monumenta Historica Budapestinensia XIV. Kiadta a Budapesti Történeti Múzeum. H.n. É.n. [Budapest 2004.] 43–49.

KOVÁCS 2006.

Kovács László: A magyarhomoróg–kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temetõ érmeirõl. [Coins from the Hungarian common cemetery of Magyarhomoróg–Kónyadomb from the tenth–twelfth century.] In: Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix. *Studia Caroliensia* 2006: 3–4. 215–248.

LANGÓ 2000.

Langó Péter: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. [Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.-11. Jahrhunderts.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 33–57.

LÁSZLÓ 1944.

László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Magyar Élet Kiadása, Budapest 1944. / A Múzsák Közmûvelõdési Kiadó hasonmás kiadása, Budapest 1988.

MADARAS 2006.

Madaras László: Honfoglalás kori temetõ Szolnok határában. (Új adatok a honfoglalás kori nõi viselethez.) [Gräberfeld Szolnok–Szanda aus dem 10. Jahrhundert. Neue Angaben zur Rekonstruktion der landnahmezeitlichen Frauentracht.] *ComArchHung* 2006. 213–251.

MAROSI 1923/26.

Marosi Arnold: A székesfehérvár–rádiótelepi ásatás. A*rchÉrt* XL. 1923–1926. 245–257.

MESTERHÁZY 1962/64.

Mesterházy Károly: Az S végû hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. [Die Verbreitung des Haarrings mit S-Ende im Karpatenbecken.] *DMÉ* XLVII. 1962–1964. (1965) 95–113.

MESTERHÁZY 1966/67.

Mesterházy Károly: Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád. [Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest.] *DMÉ* XLIX. 1966–1967. (1968) 131–178.

MESTERHÁZY 1993.
Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. *Századok* 127. 1993: 2. 270–311.
MESTERHÁZY 1996
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* XXXIV. 1996: 8. 768–795.
MESTERHÁZY 1997.
Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* XXXV. 1997:1. 30–67.
MESTERHÁZY 1998.
Mesterházy Károly: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. [Die archäologische Untersuchung der gesellschaftlichen Strukturen.] In: Az Alföld társadalma. [Die Gesselschaft der Großen ungarischen Tiefebene.] Szerk. Novák László. *AJMK* VIII. 1998. 19–45.
NÉMETH 1971.
Németh Péter: Nagycserkesz–Nádasi bokor. *RF* I. 1971. 59.
NÉMETH 1997.
Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Ethnica kiadás. Nyíregyháza 1997.
NEPPER 2002.
M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.
PETKES 2006.
Petkes Zsolt: Fokosok és balták a honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti hagyatékában. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet, Budapest 2006. (kézirat)
RÉVÉSZ 1996.
Révész László: A karosi honfoglalás kori temetõk. Régészeti adatok a Felsõ-Tisza-vidék X. századi történetéhez. [Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei I. Miskolc 1996.
RÉVÉSZ 2001.
Révész László: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori nõi sírok Kiskunhalas környékén. [Goldenes Ackerfeld in Balota. The golden harvest in Balota.] Magyar Nemzeti Múzeum – Thorma János Múzeum. Budapest–Kiskunhalas 2001.
RÉVÉSZ 2008.
Heves megye 10–11. századi temetõi. [Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.] Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.
SEBESTYÉN 1932.
Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok ijja és nyíla. [Bogen und Pfeil der alten Ungarn.] *Dolgozatok* VIII. 1932. 167–226.
SZABÓ 1978/79.
Szabó János Gyõzõ: Árpád-kori telep és temetõje Sarud határában IV. [Arpadenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud.] *EMÉ* XVI–XVI. 1978–1979. 45–136.
SZÉLL 1941.
Széll Márta: XI. századi temetõk Szentes környékén. [Les cemetières du XIème siècle aux environs de Szentes.] *FA* III–IV. 1941. 231–255.

SZÖRÉNYI 2008.
Szörényi Gábor András: Sajószöged középkori temetõi. [Die mittelalterlichen Friedhöfe von Sajószöged.] *ArchÉrt* 133. 2008. 251–272.
SZÕKE 1962.
Szõke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok I. Akadémiai kiadó, Budapest 1962.
SZÕKE–VÁNDOR 1987.
Szõke Béla Miklós – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetõje. Fontes Archaelogici Hungariae. Akadémiai kiadó, Budapest 1987.
TETTAMANTI 1971.
Tettamanti Sarolta: A Zalavár–Községi I. számú XI. századi temetõ. [Das Gräberfelder Nr. I. von Zalavár–Község (11.Jh.)] *ArchÉrt* 98. 1971. 216–244.
TETTAMANTI 1975.
Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. [Begräbnissitten im 10-11. Jh. im Karpatenbecken.] *StudCom* 3. 1975. 79–123.
VÁLYI 1994.
Vályi Katalin: Honfoglalás kori sírok Szeren 1973. (Megjegyzések a terület korai történetéhez. [Landnahmezeitliche Gräber in Szer 1973. (Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes.)] In: Kõkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. [Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.] Szerk. Lõrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 387–403.
VÖRÖS 2001.
Vörös István: A Felsõ-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. Szabolcs–Nyírség. [Ancient Hungarian burials with horse in the Upper Tisza region I. Szabocs–Nyírség.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 569–601.

JAKAB Attila

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

10th-11th century cemetery at Nyíregyháza-Felsősima
(Motorway M3, site 161)

The site in question was excavated in 2005 in the vicinity of Nyíregyháza, at Felsõsima. The excavation was lead by Eszter Istvánovits. A total of 377 features were uncovered at an almost 20,000 sq.m large territory. 153 features proved to belong to the Roman Age and 106 graves were dated to the 10–11th centuries. In the following I am dealing with the latter ones.

The 106 graves in question seem to represent a complete cemetery. Only some graves could have been situated outside of the excavation territory, on the eastern side. From the point of view of the analysis of the cemetery a serious problem is that the northern part of the graveyard was completely destroyed by a trail. Despite of it, the excavation brought to light a number of new,

exciting phenomena, though the finds do not differ significantly from the ones of contemporary cemeteries. The majority of the burials did not have grave-goods, and a part of them was disturbed by earlier agricultural activity. The most frequent decoration is ring with S-shaped ending: 27 pieces were found in 16 graves. Most of them were made of silver, some of bronze. The ending of one of the pieces had fluted decoration. Beside three simple, open hair-rings we have to mention a torque and a cast, bronze bracelet with rhomboid cross-section.

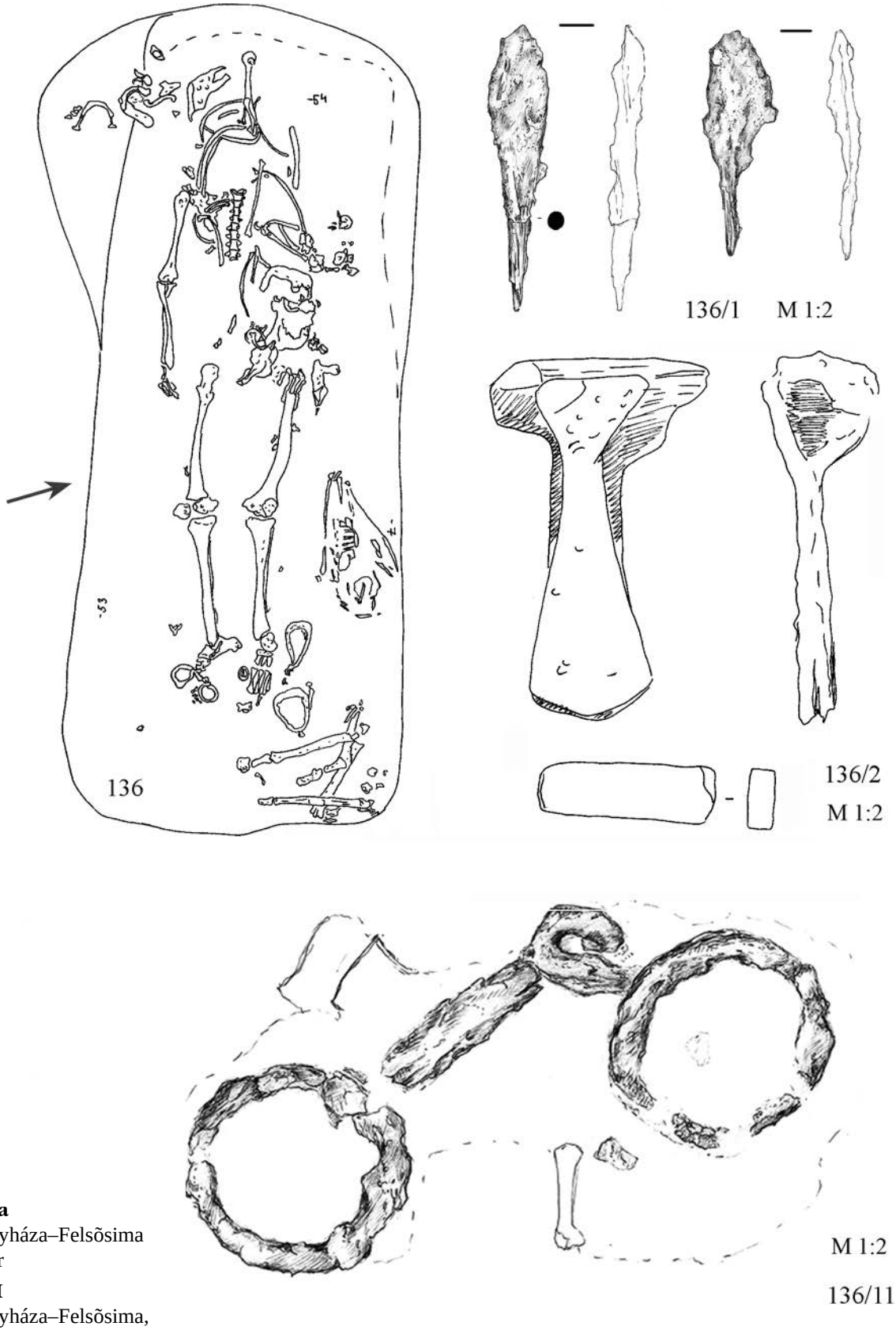
Coins deserve special attention. A total of 22 coins were found in 19 graves. That means that almost one fifth of the dead was supplied with a coin of some king. The earliest coin was minted by (Saint) Stephen I (1000 or 1001–1038), but this one was placed into the burial together with coins of Peter Orseolo (1038–1041, 1044–1046). The youngest coins come from the age of (Saint) Ladislaus I (1077–1095). Among burials containing coins, grave 262 is outstandingly important. In the course of cleaning the grave, in both orbital cavities a coin was found. One of them belonged to Stephen, the other one to Peter Orseolo. (A further coin of Peter was found under the skull.) According to my knowledge, the custom of placing coins onto both eyes is unique in our region in the 11th century. Coins not only supported the dating, but also answered the question of the "inhabitation" of the cemetery. After mapping the coins we could determine that the cemetery was started from a central nucleus and extended in all directions in concentric circles. At the edges of the cemetery the latest coins were found. However, graves found at the eastern part are different comparing to the rest. This part has another structure. There are no coins, and at the edge of this part a burial of a human was accompanied with a horse skull (grave 382). In my opinion this part is somewhat earlier. Judging from two rings with S-shaped ending it could have been started in the last third of the 10th century.

Summarising our knowledge on the structure of the cemetery, we have to count with a late-10th century cemetery (part) and then with a cemetery of the Árpád Age, started in the early(?) 11th century and extended in concentric way. Finally, one more interesting feature. At the southern edge of the cemetery, far from the rest of the graves, a "classical" burial from the Age of Hungarian Conquest (10th century) was found. It had been plundered. Among its finds an axe with a stay for the shaft, two arrowheads, a horse-bit, a pair of stirrups and a girth-buckle deserve a special attention. In the eastern part of the grave a skull and feet bones of a horse were recorded. Single graves are generally known from this period, and this could be the case of such a burial here too. However, this grave must have been in connection with the cemetery in its vicinity, so I prefer the expression of "pseudo-single grave" for this burial. This term refer to the cases when we have to count with a contemporary cemetery near 10th century graves that seem to be "single".

Finally, we have to underline that the cemetery of Felsõsima, the second completely excavated and now published 10-11th centuries' graveyard in our county, resulted several phenomena unknown at other sites. Unfortunately, a significant part of the cemetery was demolished, so the possible results of the analysis of the whole cemetery are lost forever.

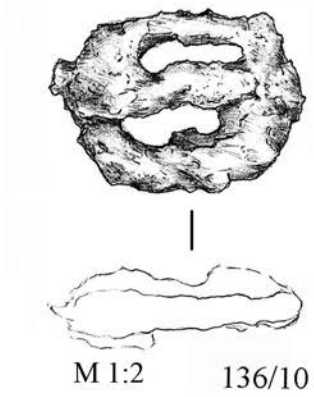
Attila JAKAB

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: teglaegeto@freemail.hu

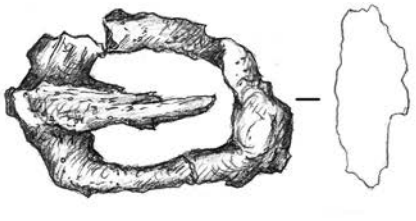

I. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima
136. sír

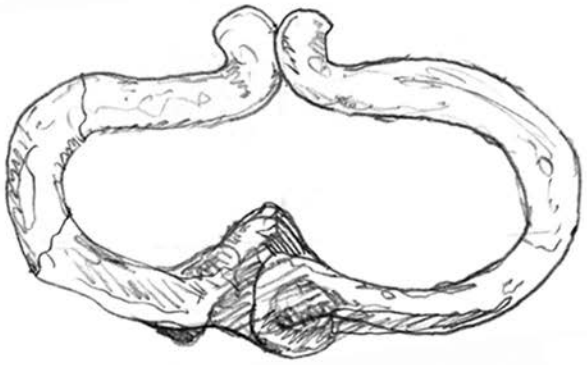
Plate I
Nyíregyháza–Felsõsima,
grave 136

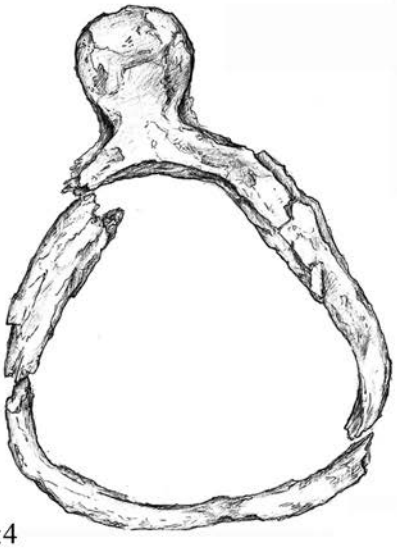
M 1:2 136/10

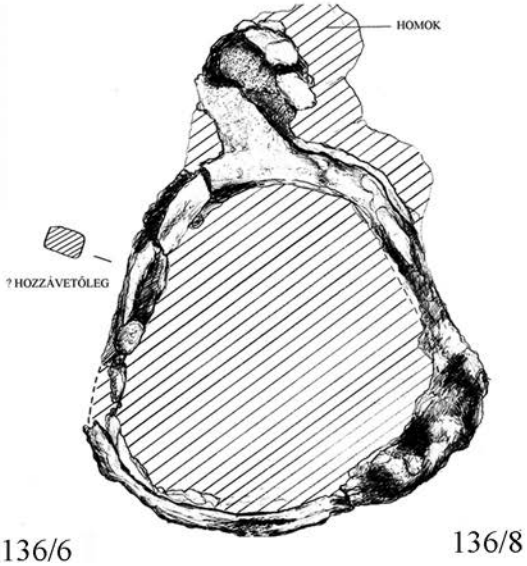
M 1:2
136/7

136/12
M 1:2

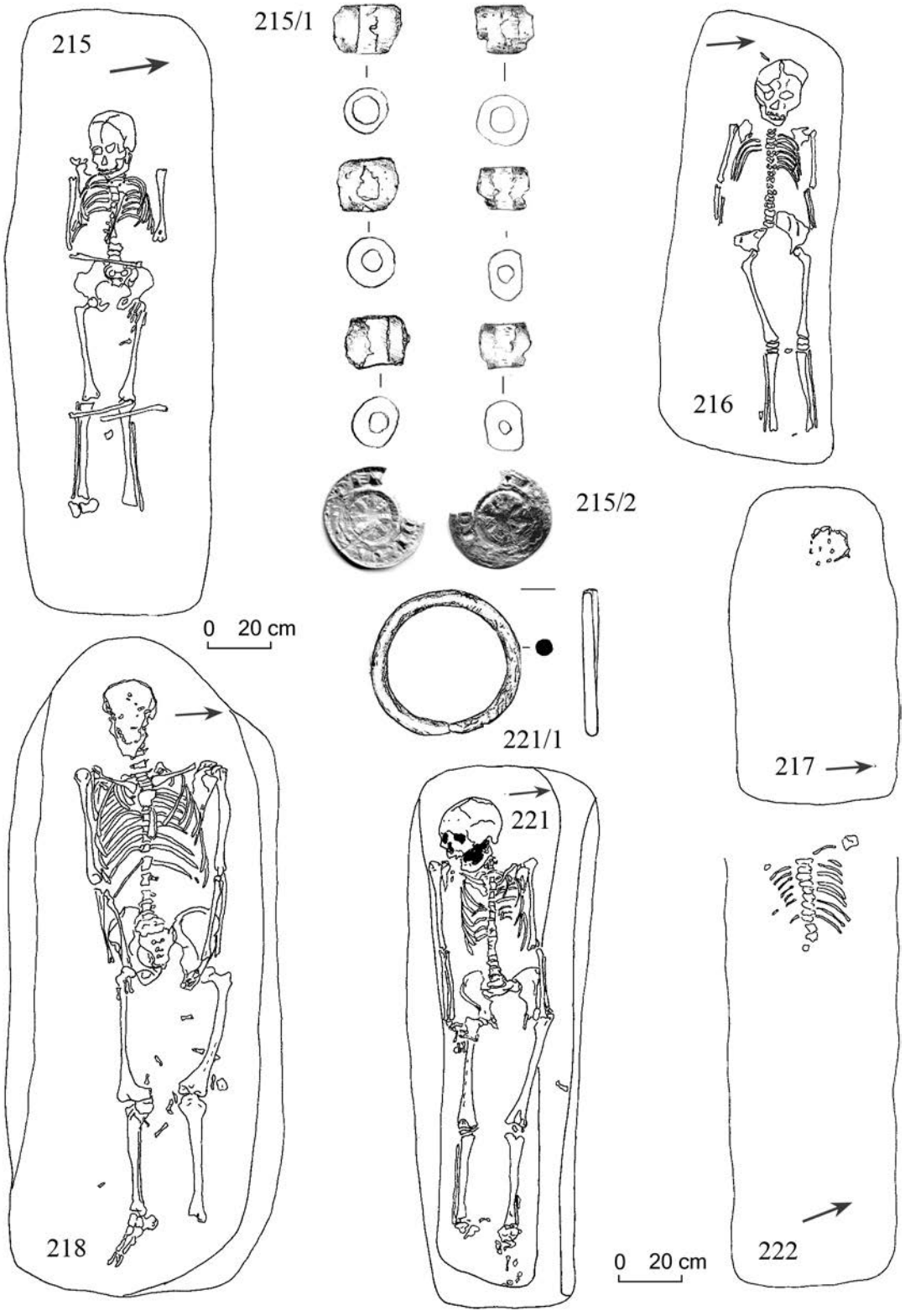
M 1:4

136/6 136/8

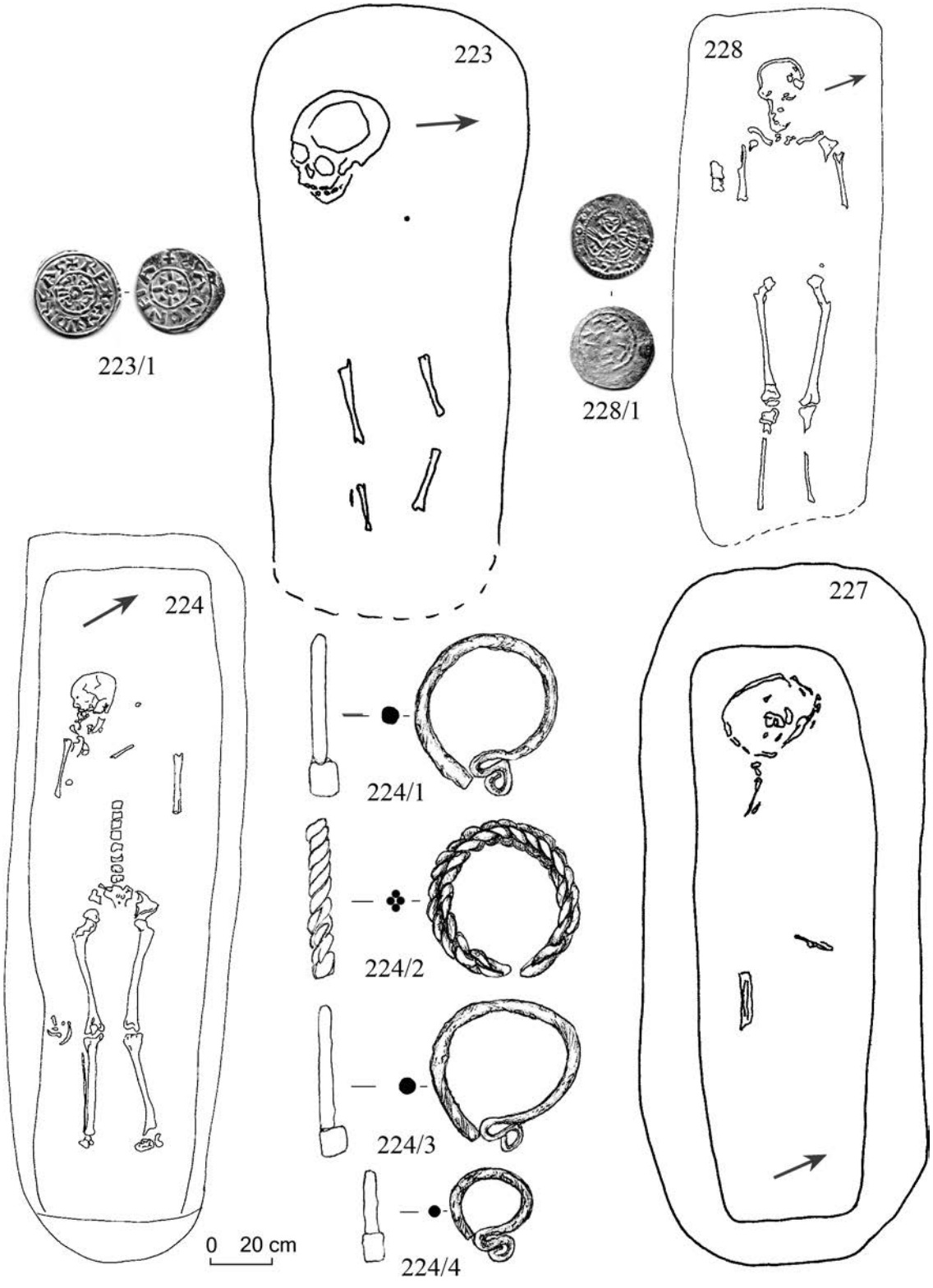
II. tábla
Nyíregyháza–Felsősima
136. sír

Plate II
Nyíregyháza–Felsősima,
grave 136

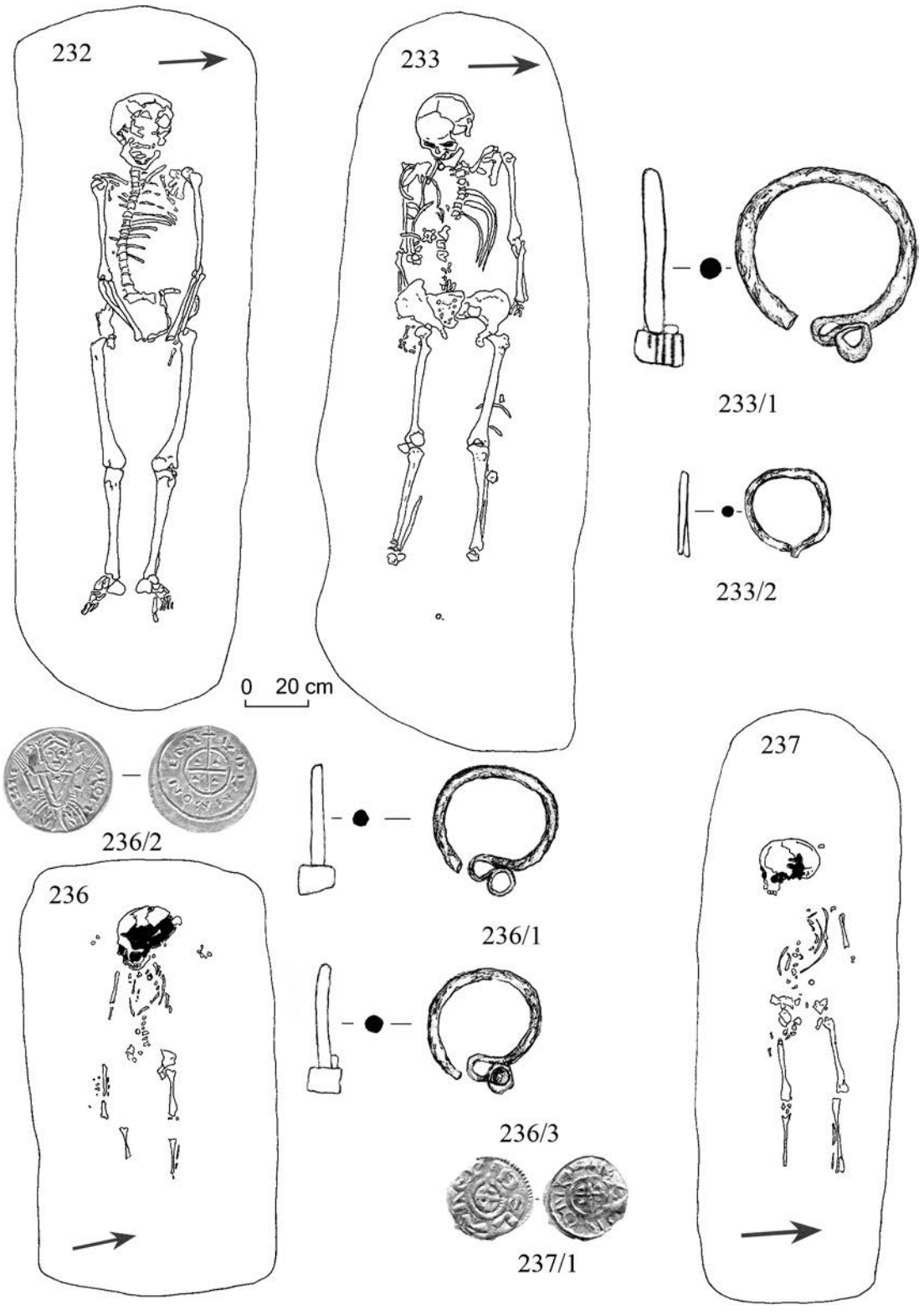
III. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 215–218., 221–222. sír

Plate III
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 215–218, 221–222

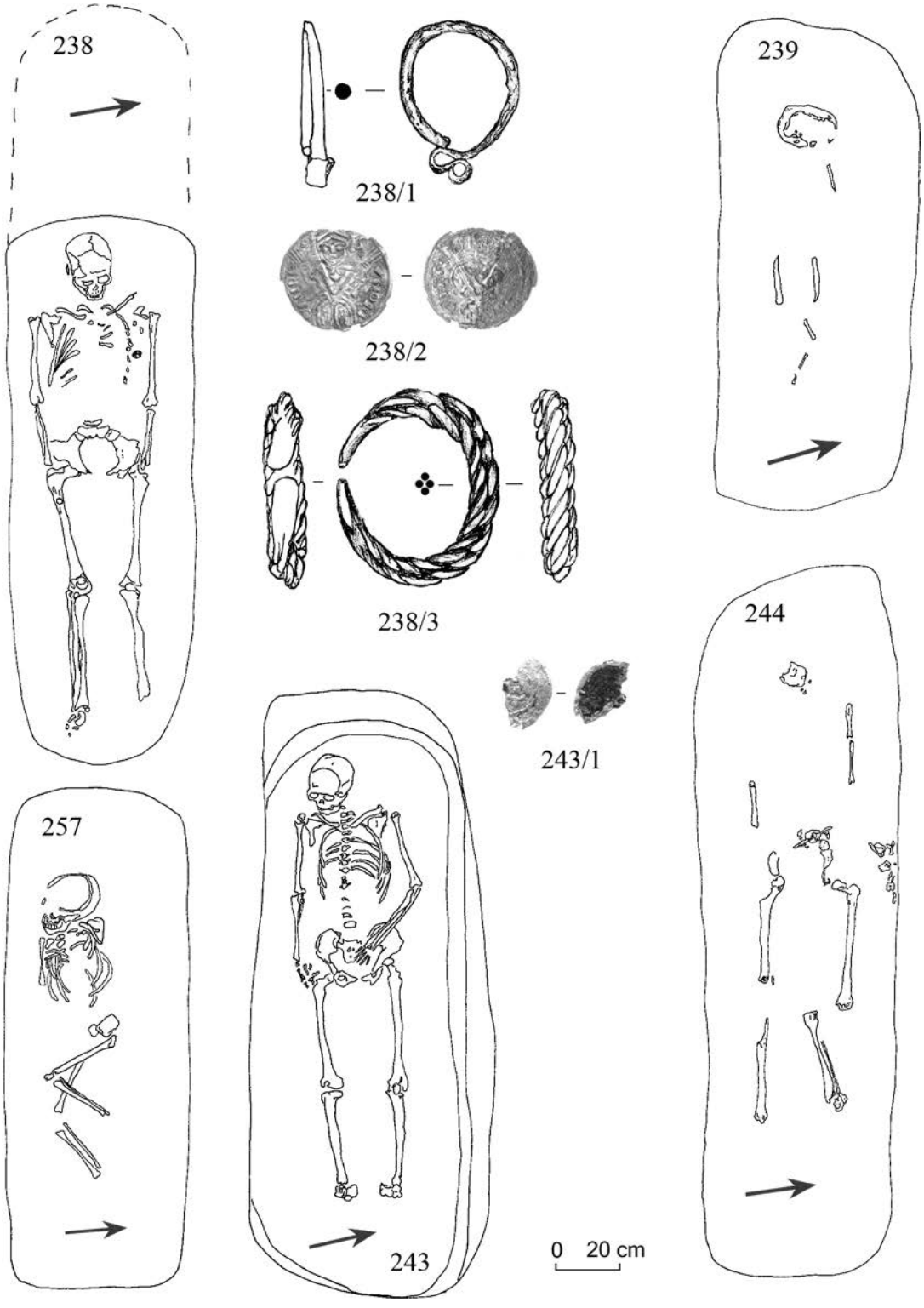
IV. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 223–224., 227–228. sír

Plate IV
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 223–224, 227–228

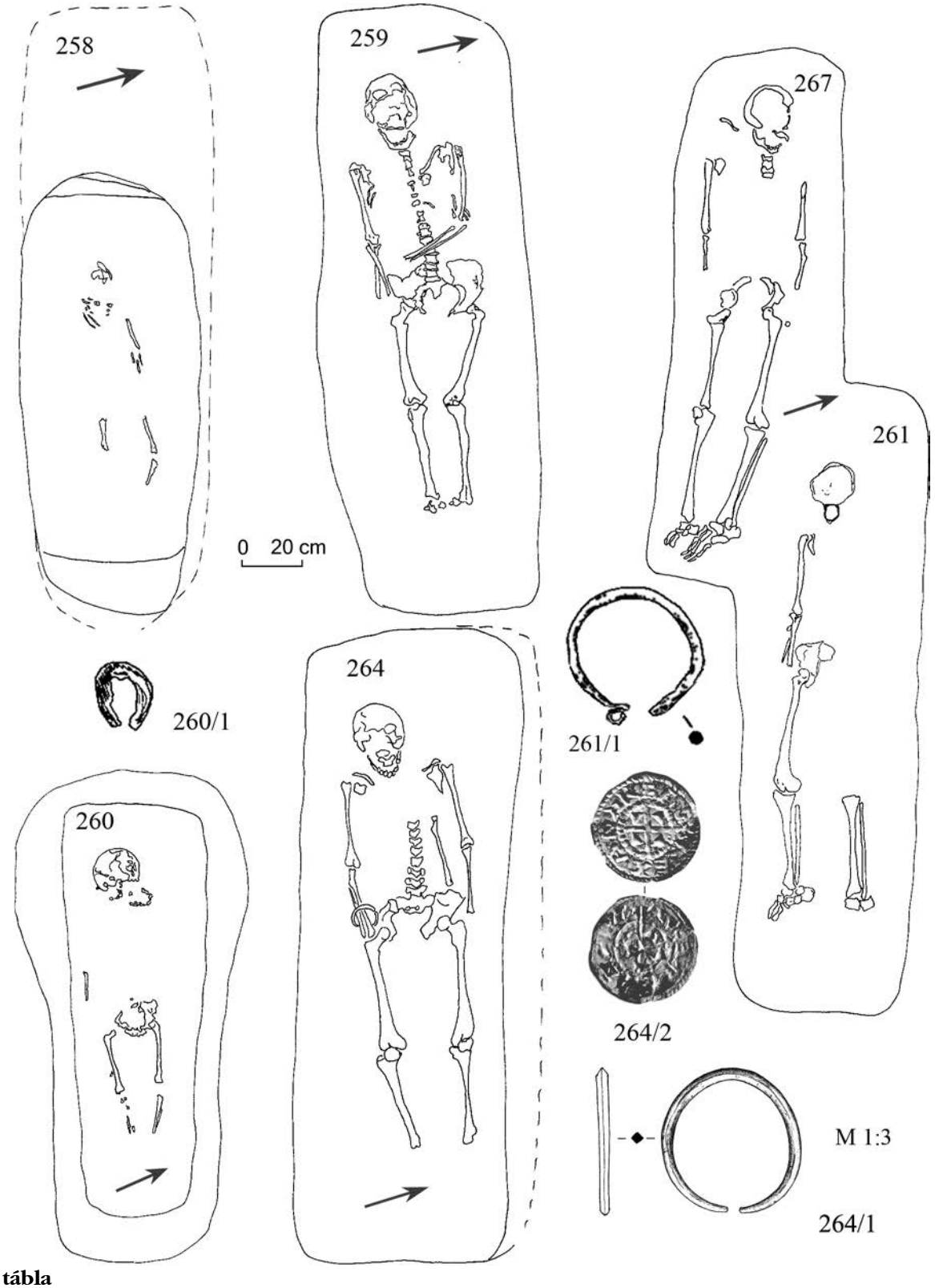
V. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 232–233., 236–237. sír

Plate V
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 232–233, 236–237

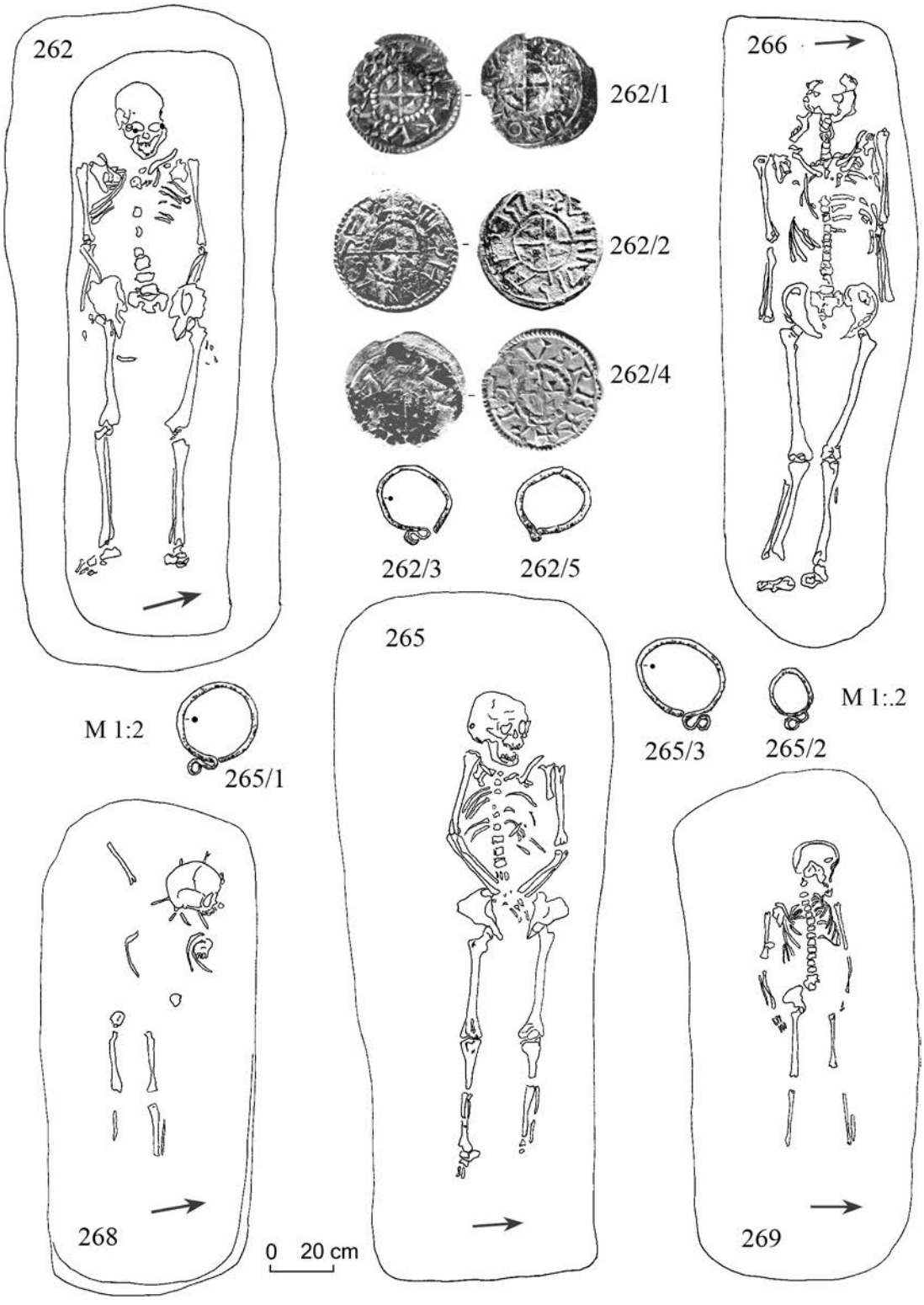
VI. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 238–239., 243–244., 257. sír

Plate VI
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 238–239, 243–244, 257

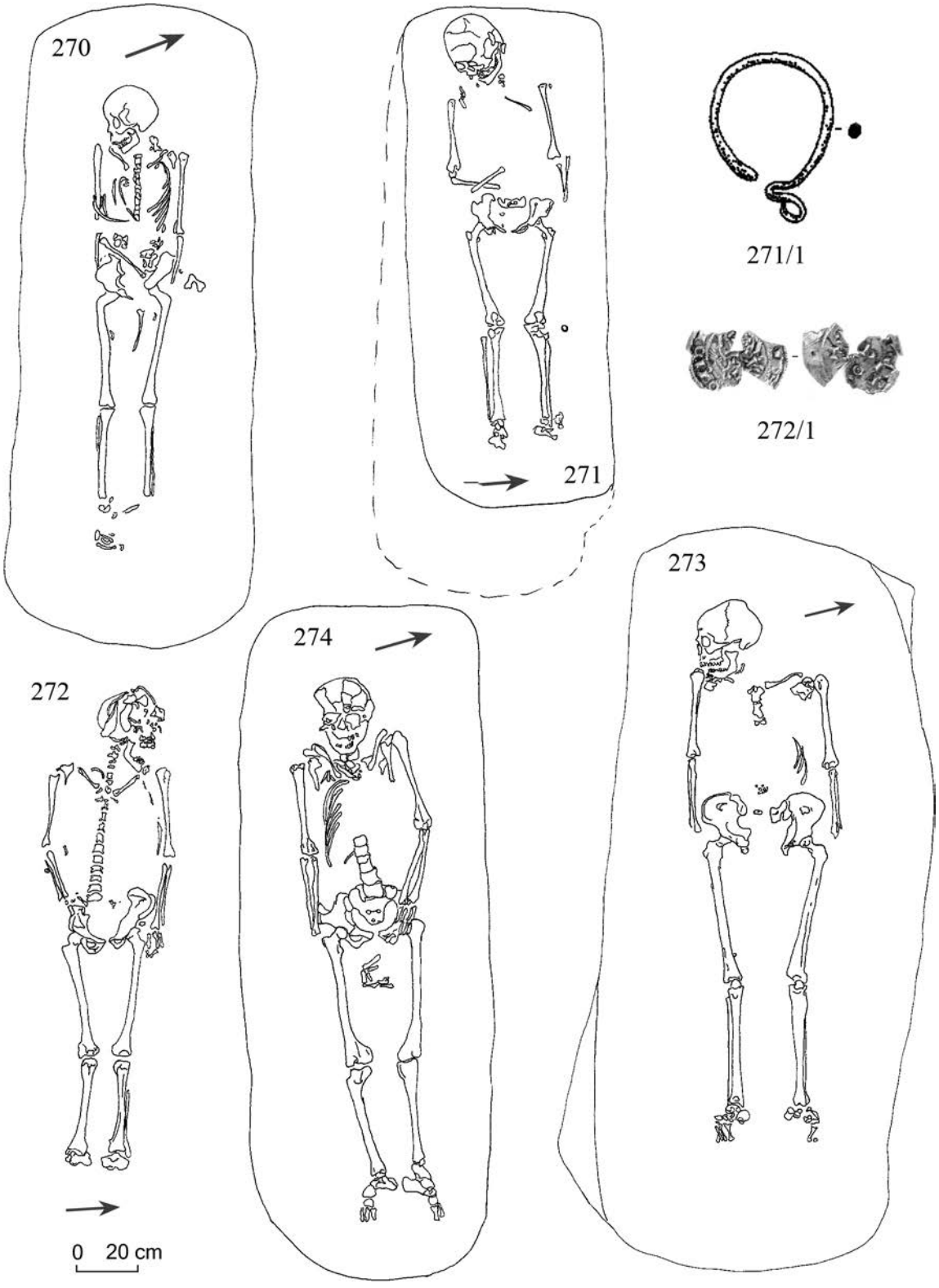
VII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 258–261., 264., 267. sír

Plate VII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 258–261, 264, 267

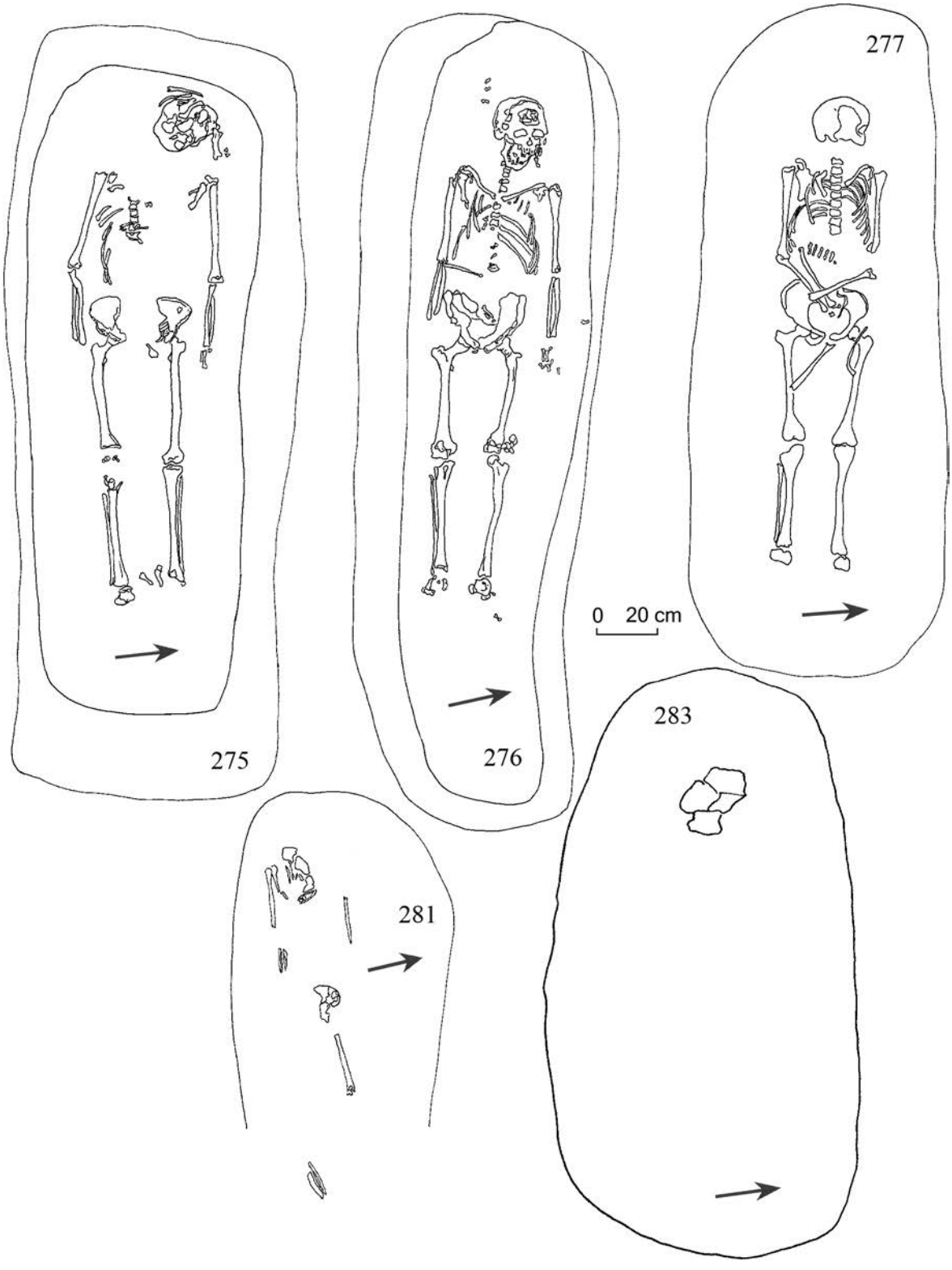
VIII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 262., 265–266., 268–269. sír

Plate VIII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 262, 265–266, 268–269

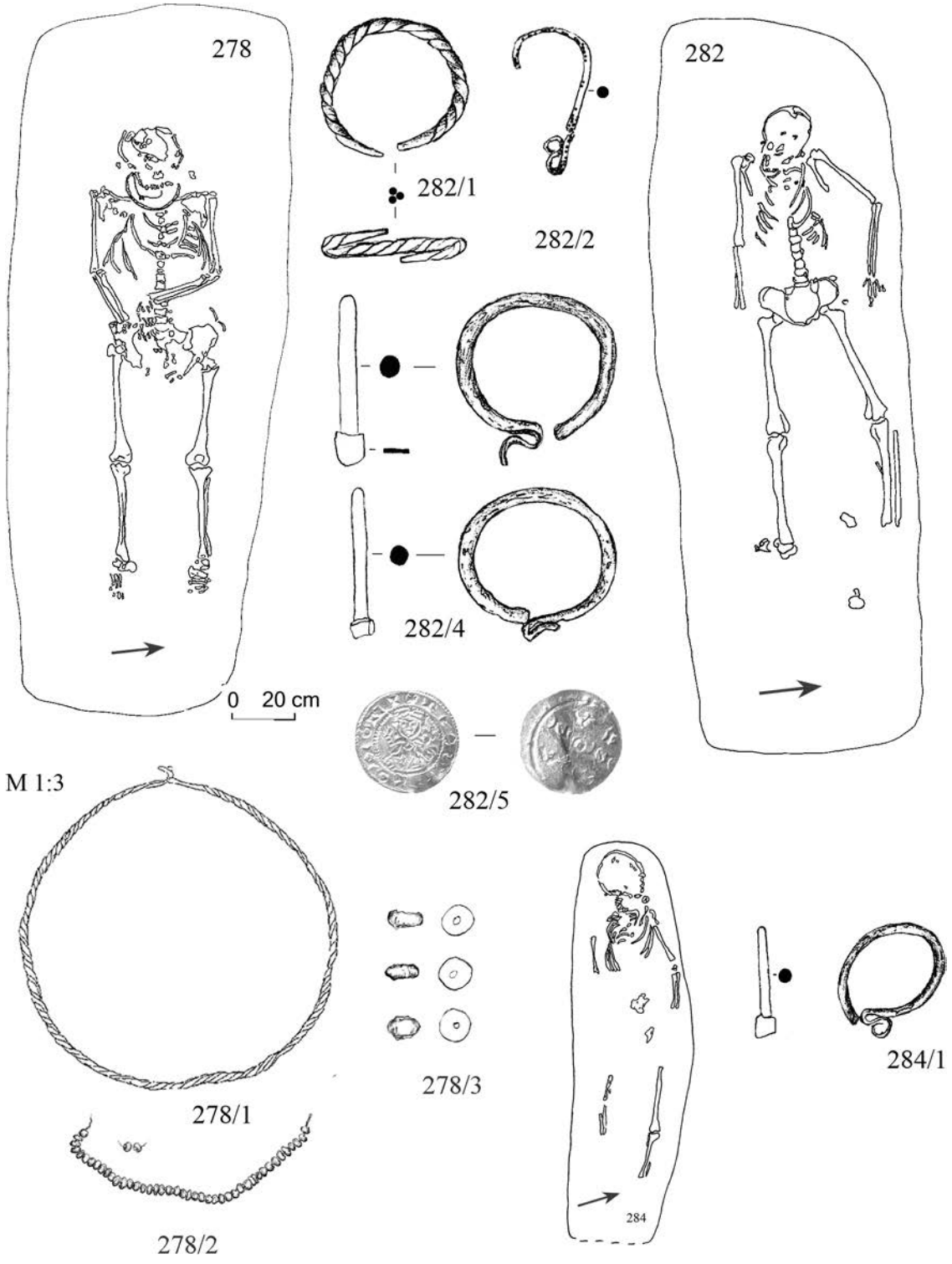
IX. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 270–274. sír

Plate IX
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 270–274

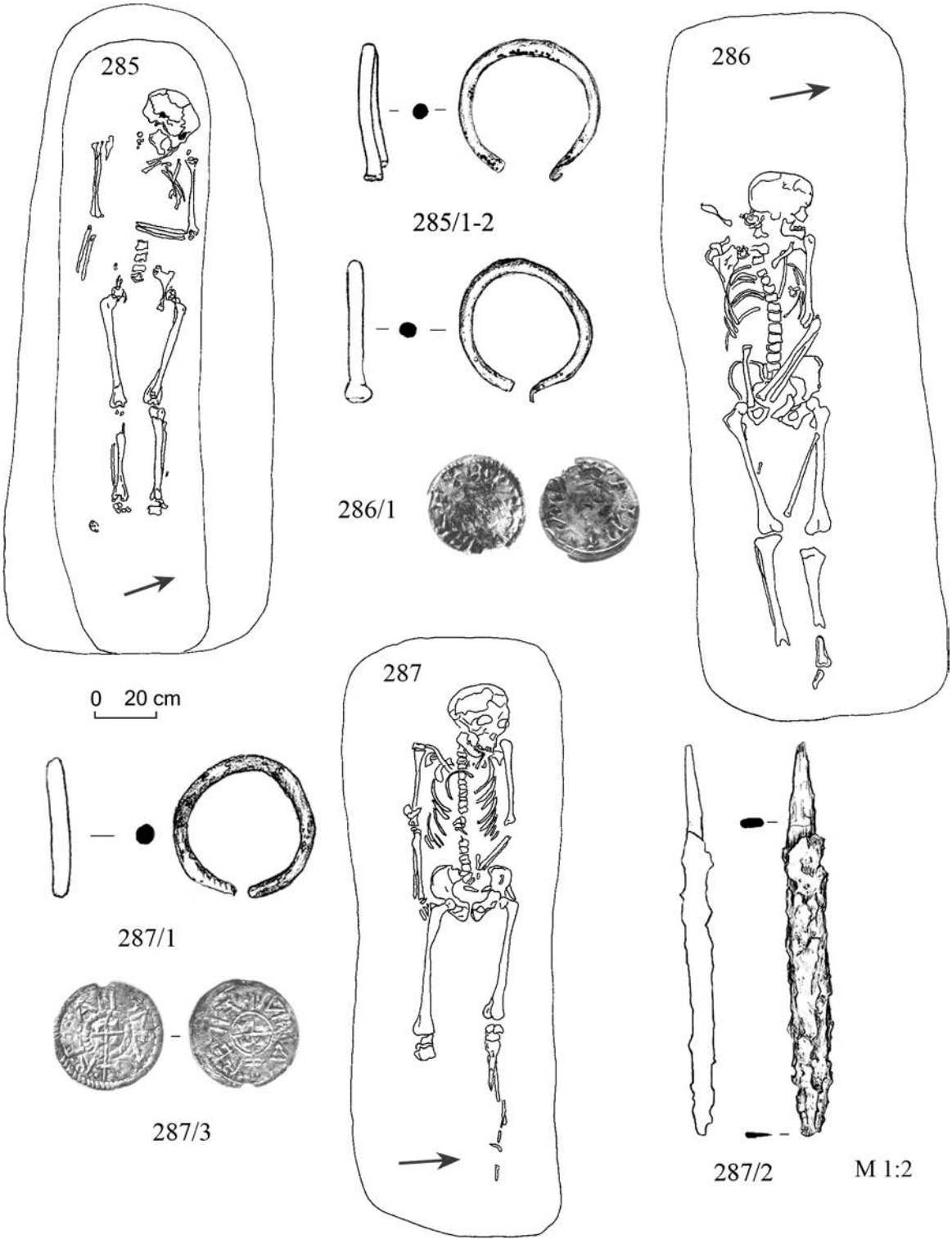
X. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 275–277., 281., 283. sír

Plate X
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 275–277, 281, 283

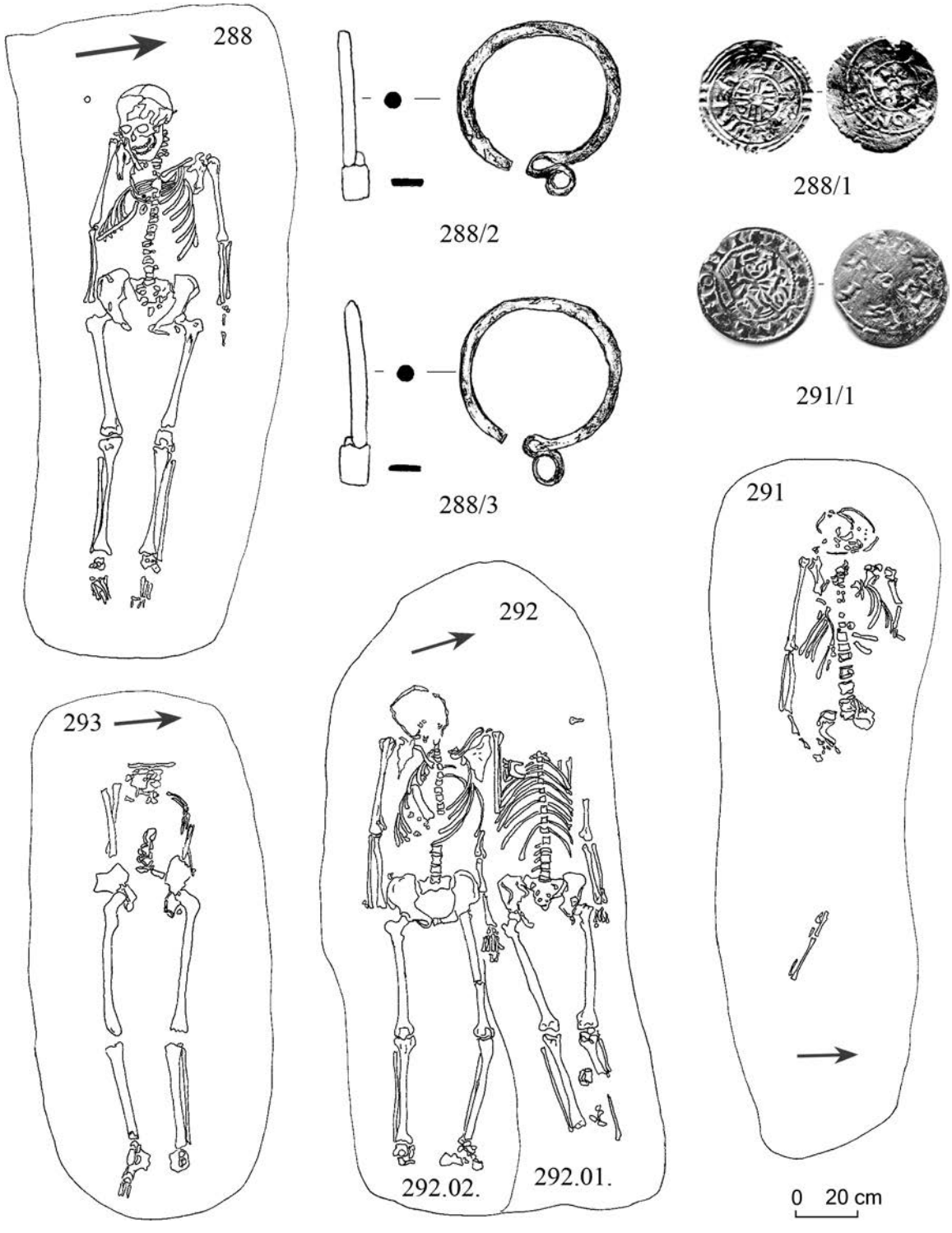
XI. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 278., 282., 284 sír

Plate XI
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 278, 282, 284

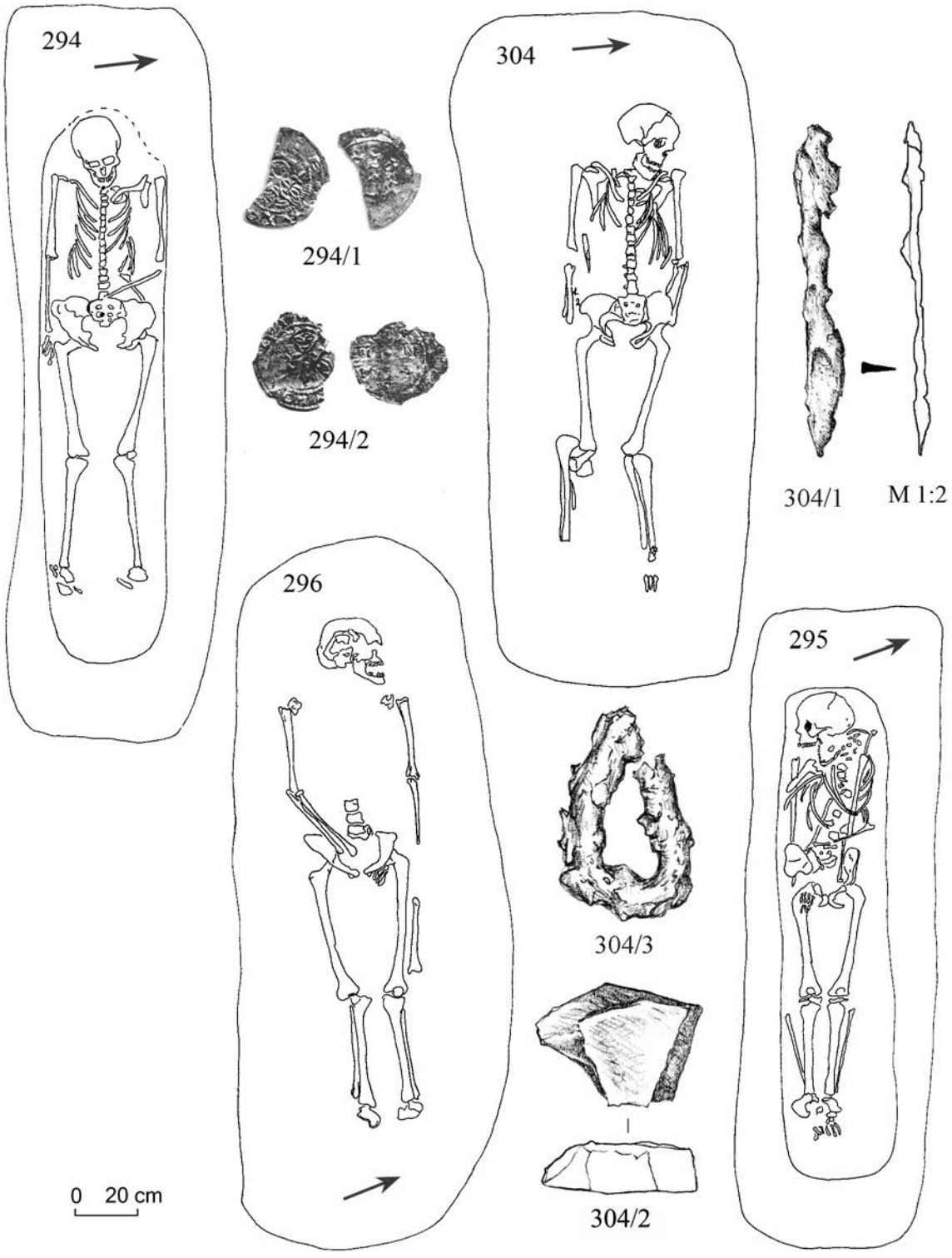
XII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 285–287. sír

Plate XII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 285–287

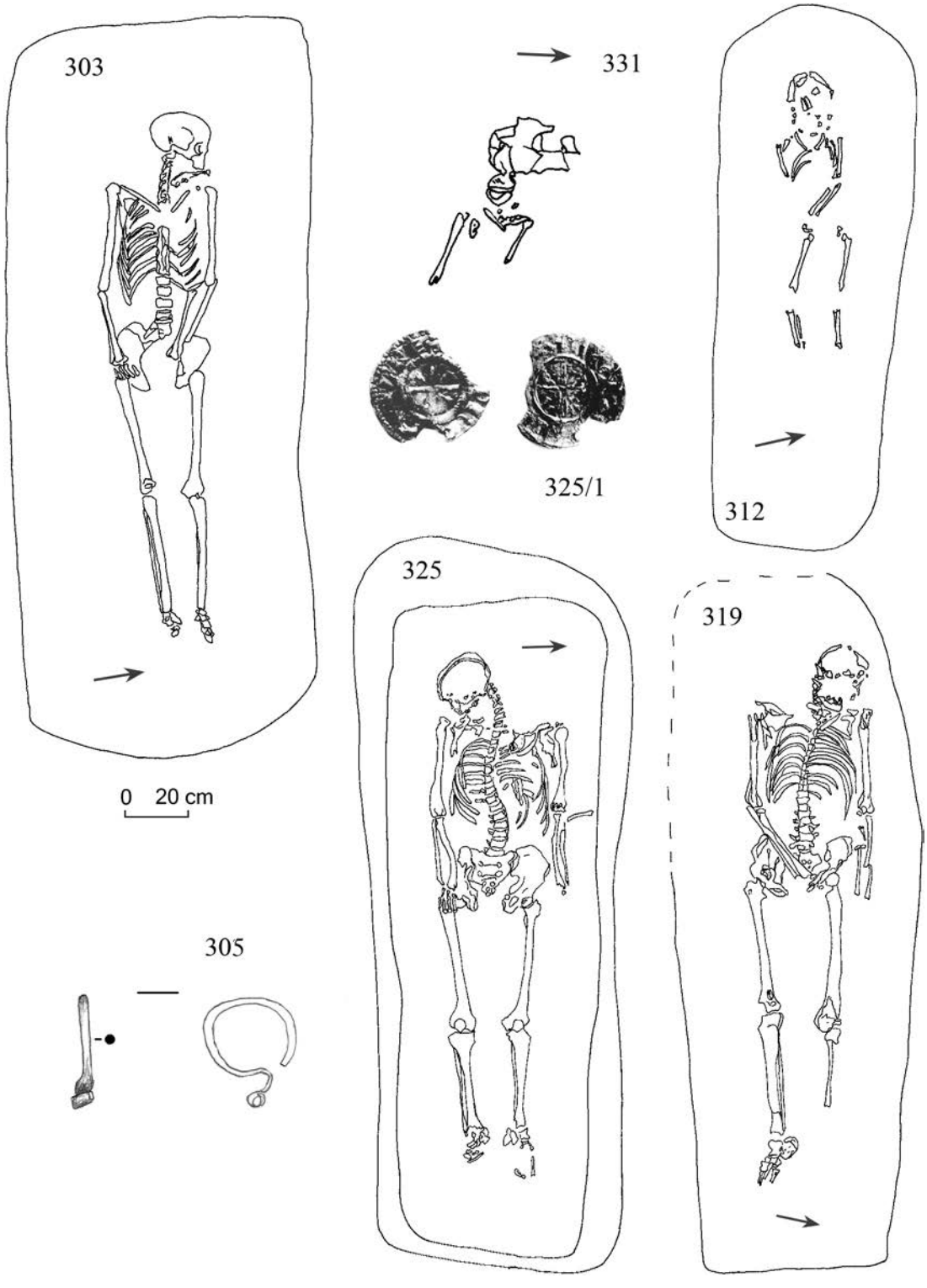
XIII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 288., 291–293. sír

Plate XIII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 288, 291–293

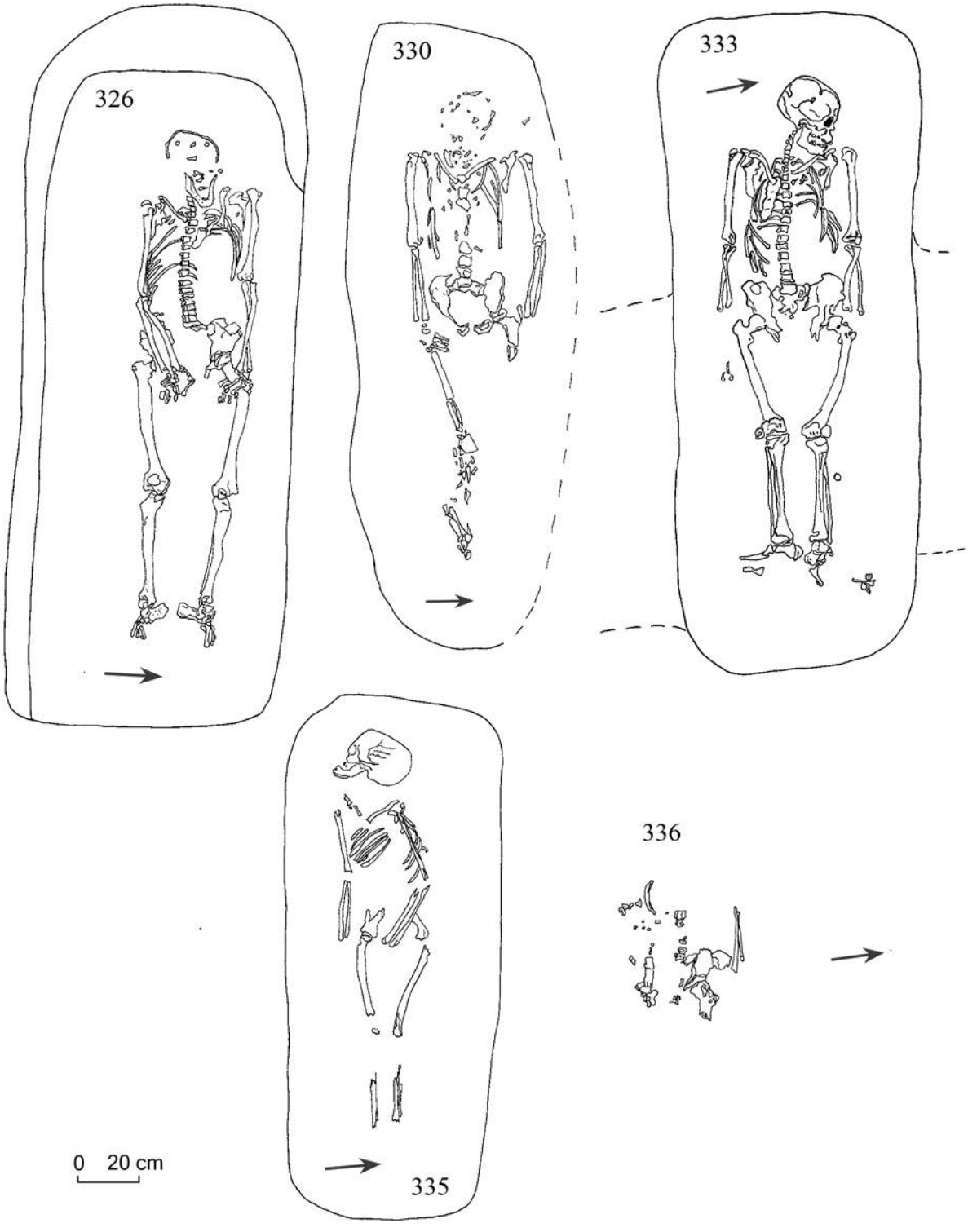
XIV. tábla
Nyíregyháza–Felsősima 294–296., 304. sír

Plate XIV
Nyíregyháza–Felsősima, graves 294–296, 304

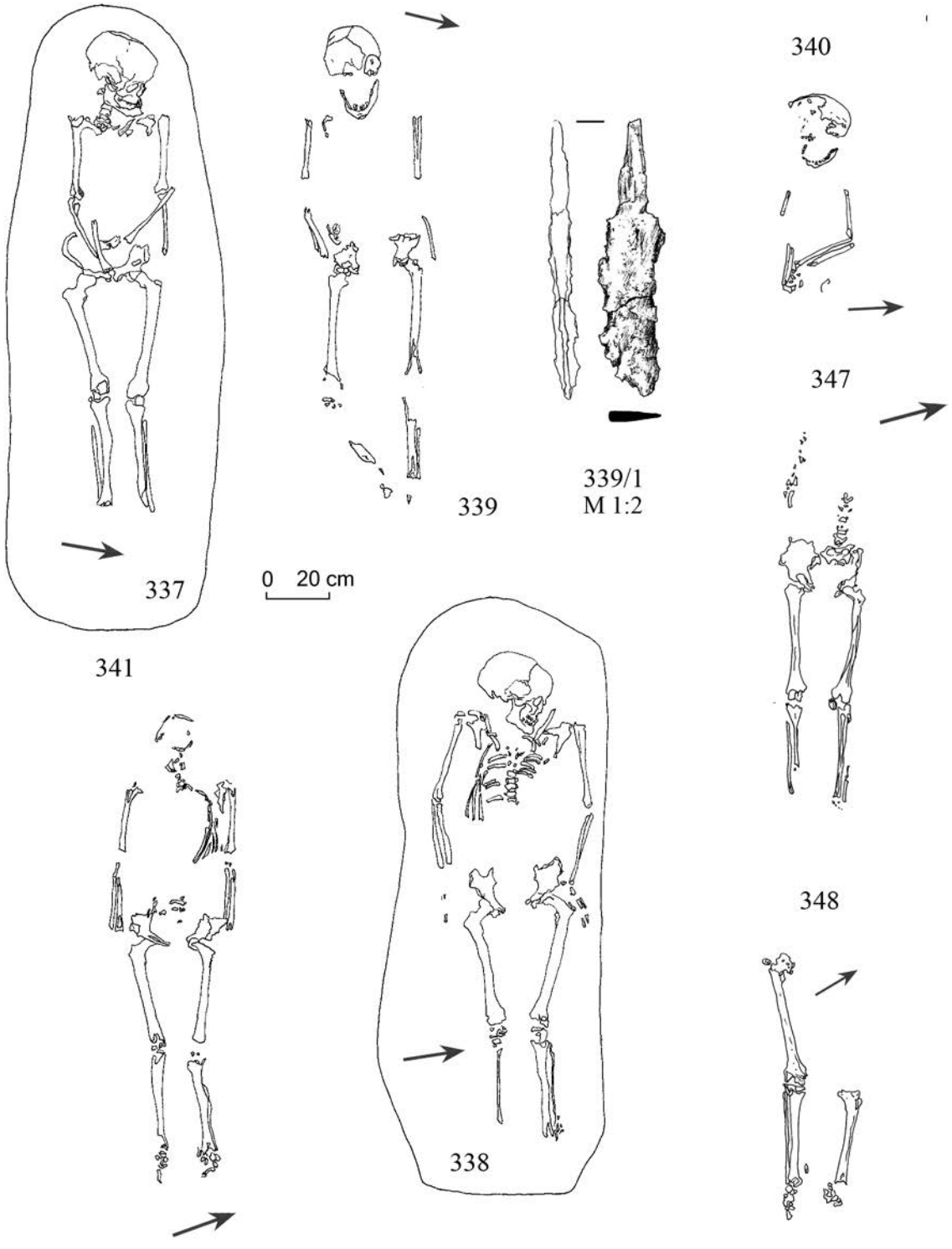
XV. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 303., 312., 319., 325., 331. sír

Plate XV
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 303, 312, 319, 325, 331

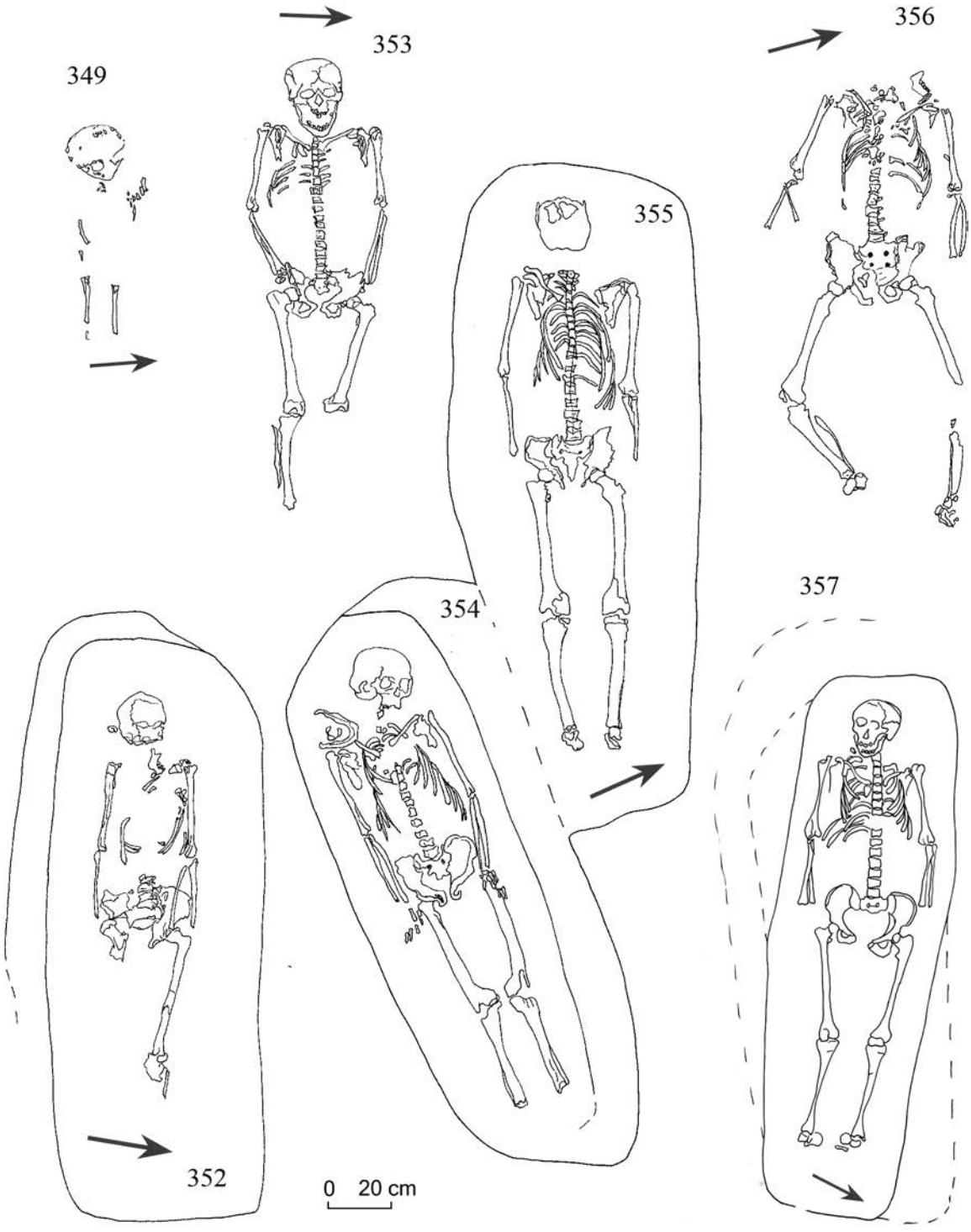
XVI. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 326., 330., 333., 335–336. sír

Plate XVI
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 326, 330, 333, 335–336

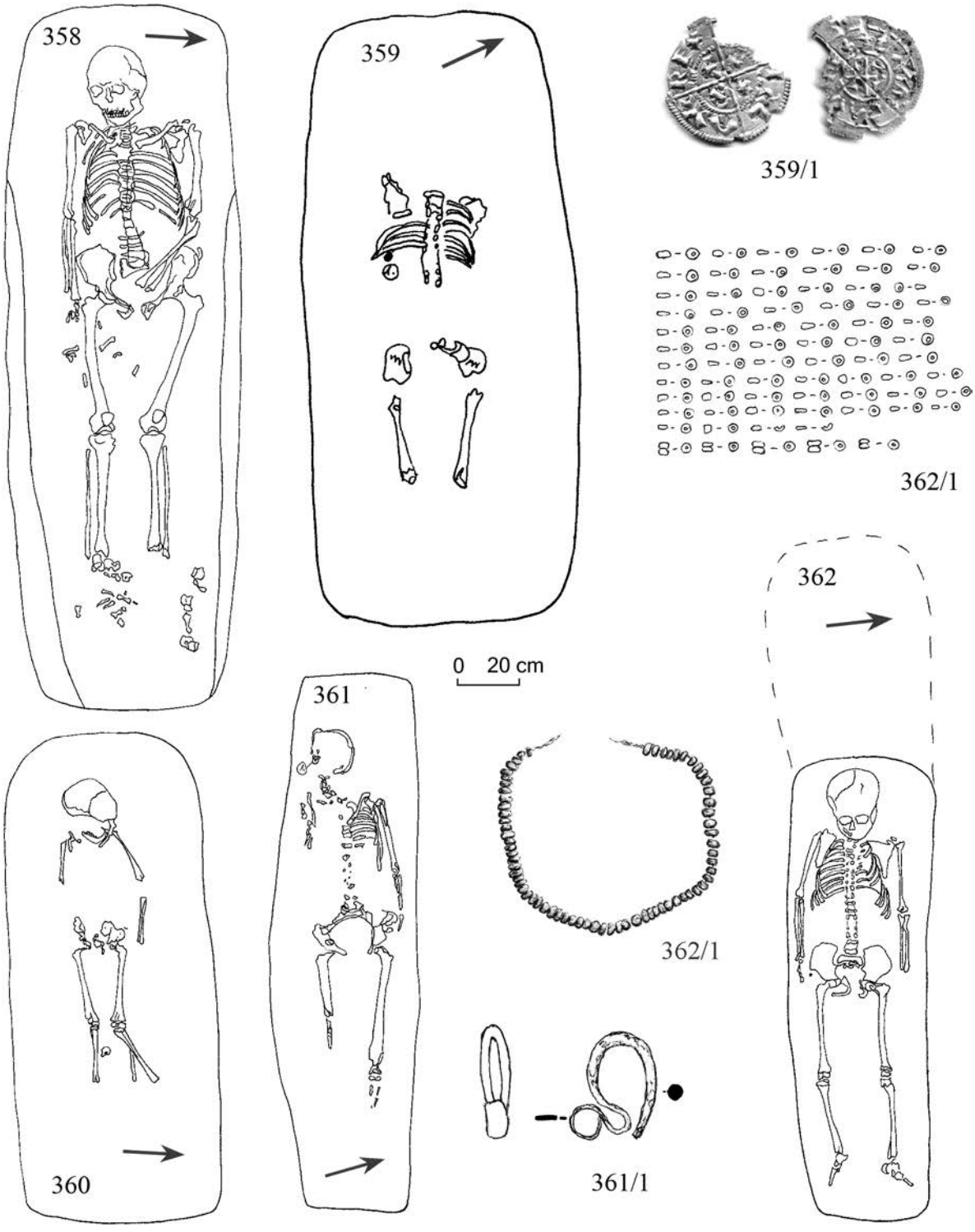
XVII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 337–341., 347–348. sír

Plate XVII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 337–341, 347–348

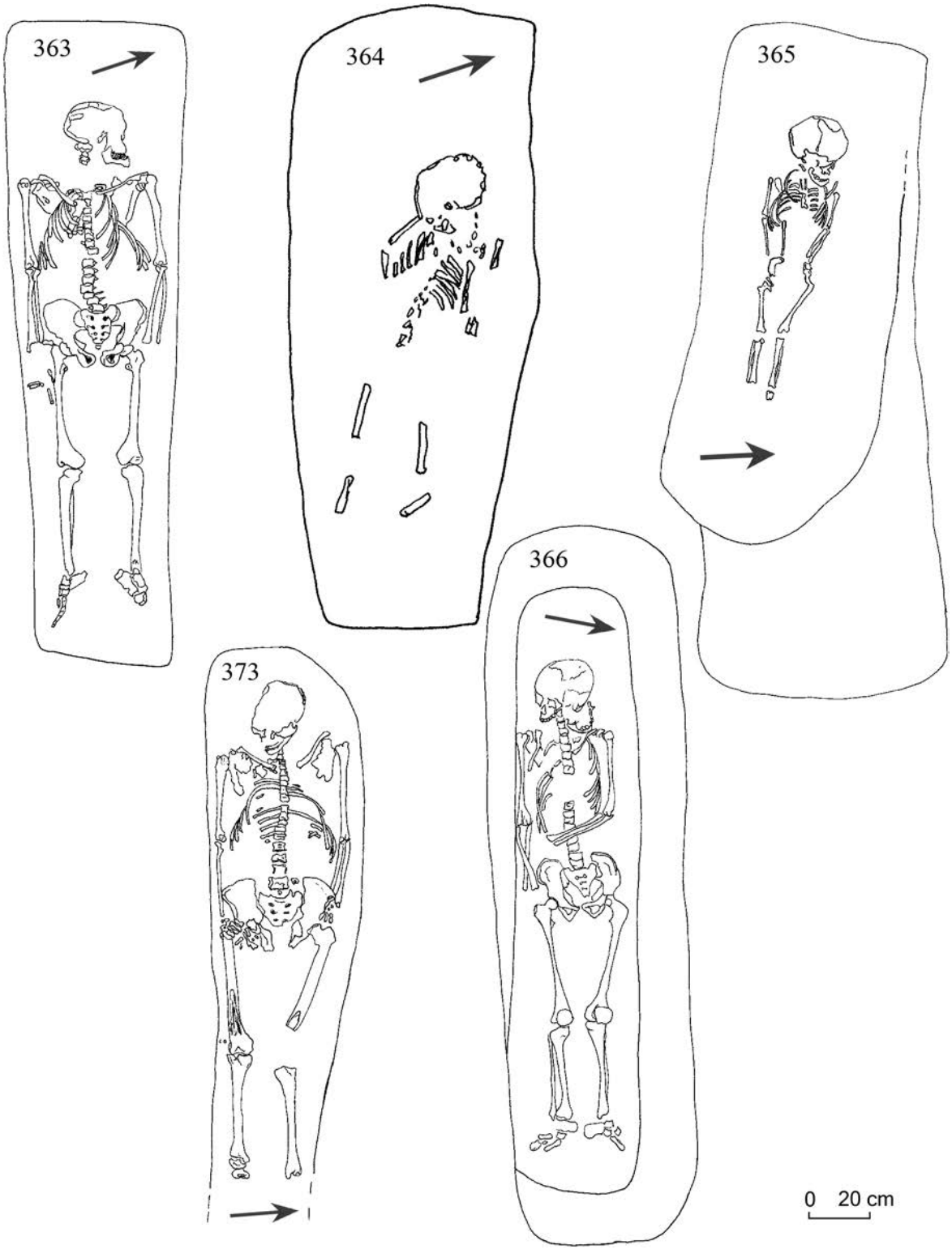
XVIII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 349., 352–357. sír

Plate XVIII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 349, 352–357

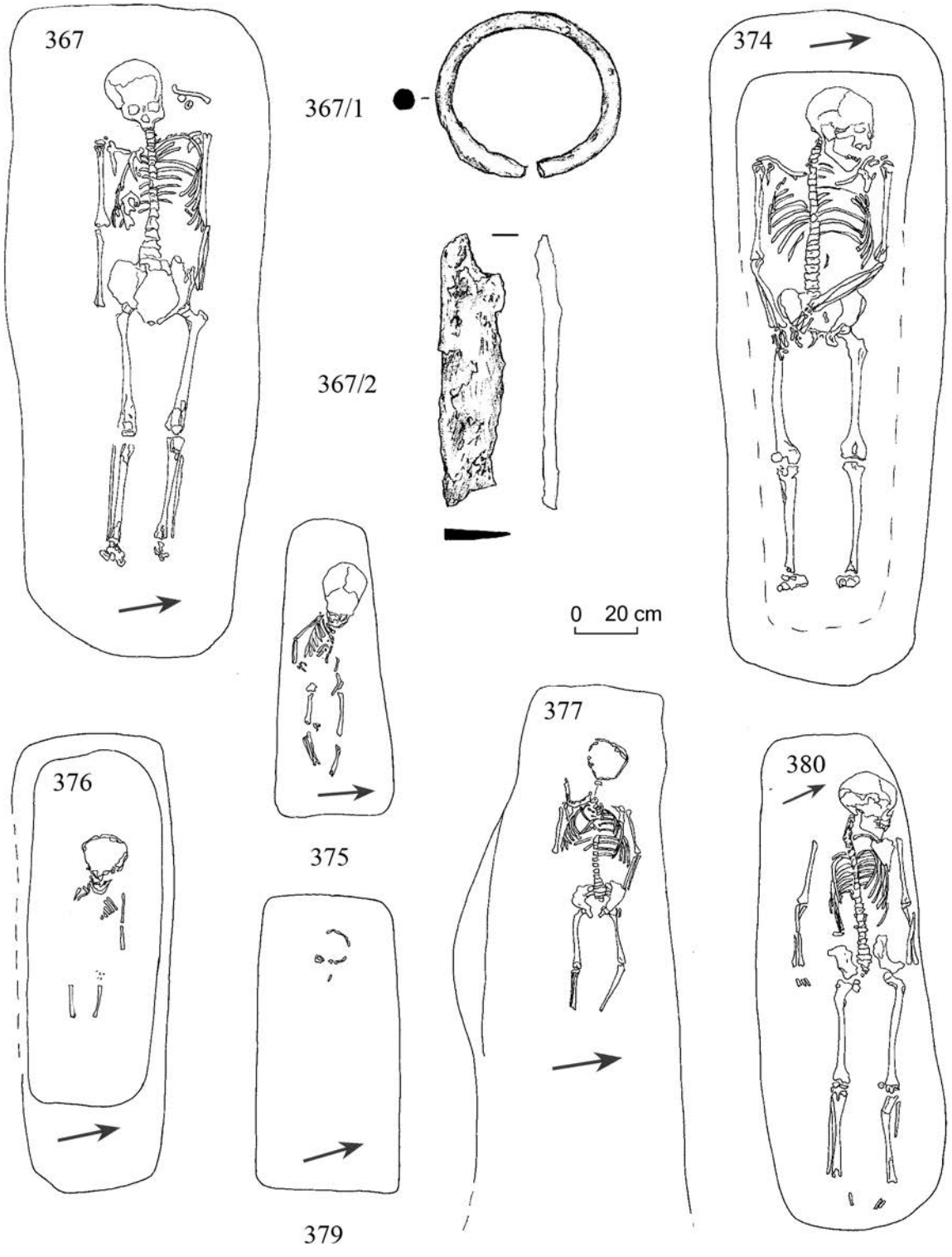
XIX. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 358–362. sír

Plate XIX
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 358–362

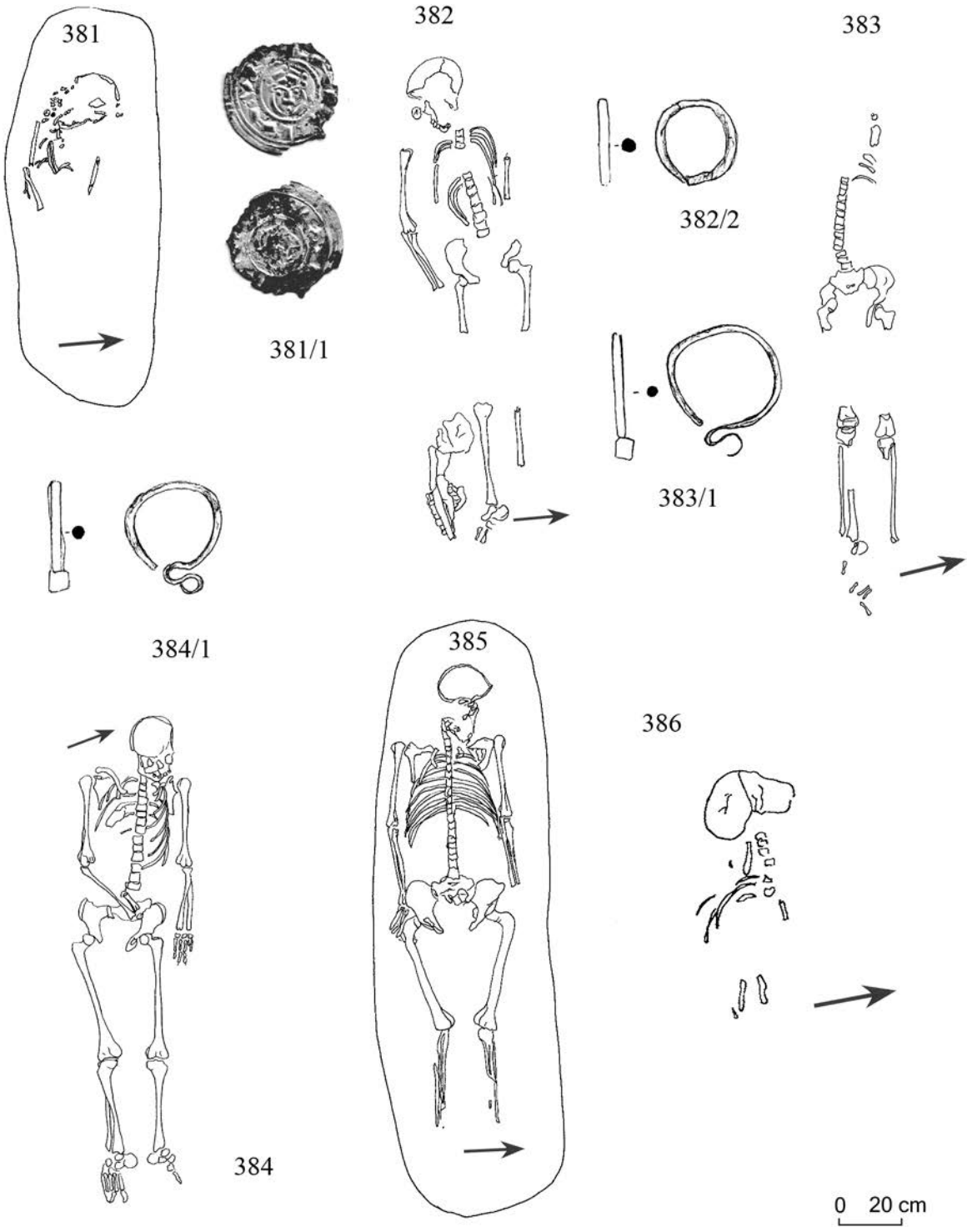
XX. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 363–366., 373 sír

Plate XX
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 363–366, 373

XXI. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 367., 374–377., 379–380 sír

Plate XXI
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 367, 374–377, 379–380

XXII. tábla
Nyíregyháza–Felsõsima 381–386. sír

Plate XXII
Nyíregyháza–Felsõsima, graves 381–386

Appendix

Az M3-as autópálya 161. lelőhelyén (Nyíregyháza–Felsősimán) feltárt X–XI. századi temető vázainak nem és kormeghatározása

Szathmáry László

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
136	férfi	50–59
215	–	14–15
216	–	5
217	–	2
218	férfi	52–56
221	férfi	25–34
222	férfi	40–80
223	–	6–7[76]
224	nõ	19–28
227	–	2–3
228	nõ	40–80
232	férfi	52–61
233	nõ	20–26
236	–	3–4
237	–	6–7
238	nõ	23–40
239	–	2
243	nõ	30–60
244	férfi	30–60
257	–	5–6
258	–	1–2
259	nõ	25–34
260	–	4–5
261	férfi	19–28
262	nõ	49–54[77]
264	férfi	35–52
265	nõ	19–28
266	férfi	23–40
267	nõ	23–40
268	–	5

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
269	–	5
270	–	15–17
271	–	13
272	férfi	66–75[78]
273	férfi	52–57
274	férfi	23–28
275	férfi	40–80
276	férfi	40–80
277	férfi	23–40
278	nõ	18–25
281	–	9–10
282	férfi	18–22
283	nõ	30–60
284	–	6
285	nõ	30–60
286	férfi	44–53
287	férfi	23–40
288	–	18–22
291	férfi	32–50
292/1	férfi	20–23
292/2	nõ	37–46
293	férfi	23–28
294	nõ[79]	25–34
295	–	13–14
296	férfi	64–73
303	férfi	52–61
304	nõ	23–28
305	Hiányzik	
312	–	6
319	férfi	40–80

76 A váz csontjai elkallódtak, a meghatározás fotó alapján történt.

77 Az ásató meghatározása szerint férfi.

78 Az ásató meghatározása szerint nõ.

79 Az ásató meghatározása szerint férfi.

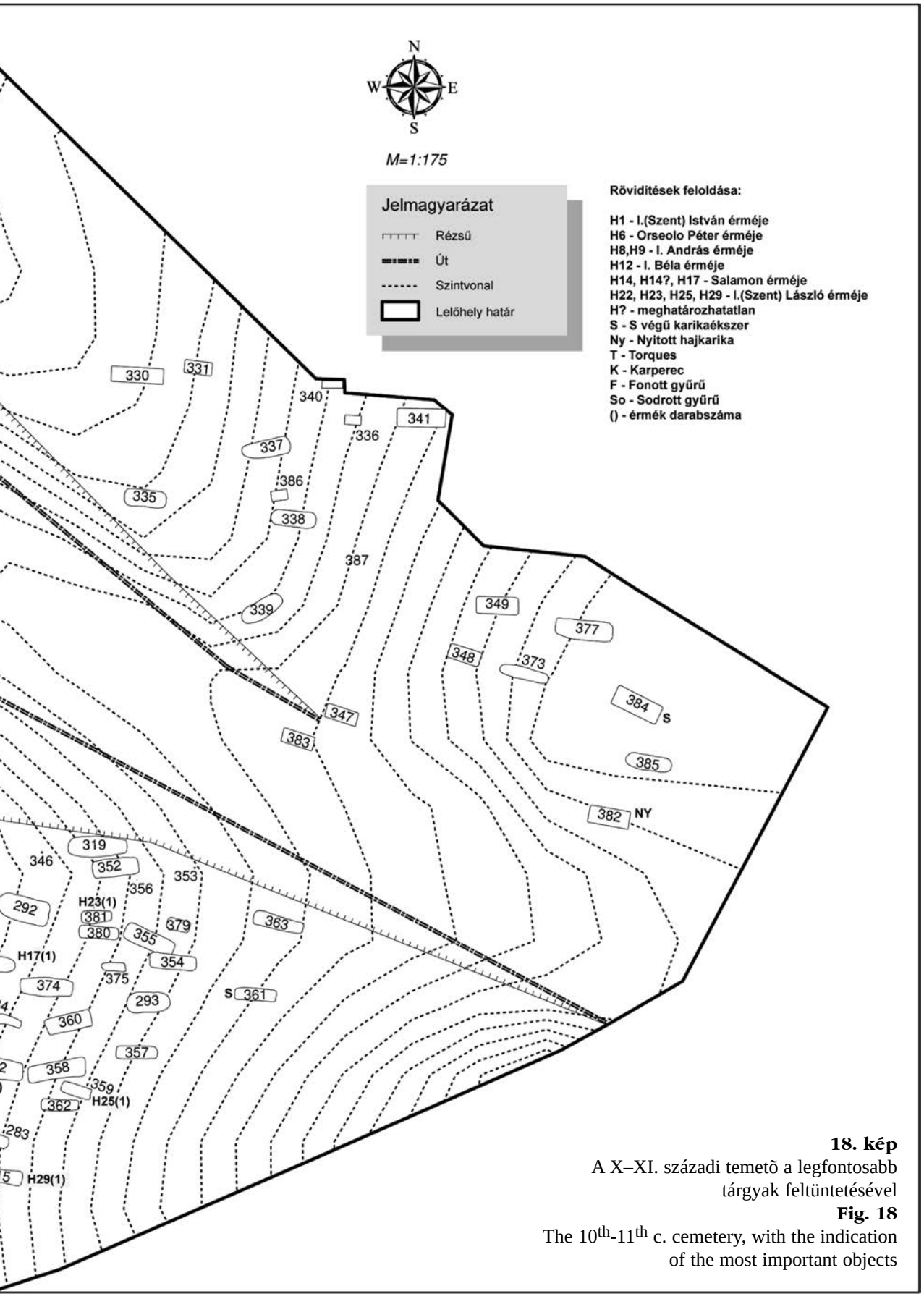
Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
325	férfi	63–75
326	férfi	55–69
330	férfi	31–40
331	–	4
333	férfi	49–54
335	nõ	48–57
336	férfi	31–40
337	férfi	36–45
338	férfi	23–26
339	nõ	40–80
340	–	8–9
341	nõ	23–40
346	férfi	23–40
347	nõ	23–40
348	férfi	30–60
349	–	3–4
352	–	16–17
353	nõ	44–52
354	férfi	60–69
355	férfi	59–68
356	nõ	23–40
357	nõ	62–71
358	férfi	48–57

Sír száma	Az elhunyt neme	Az elhunyt kora
359	–	2–3
360	–	6–7
361	férfi	30–60
362	–	9–10
363	férfi	26–35
364	–	2
365	–	4
366	–	16–17
367	férfi	55–69
373	férfi	41–58
374	férfi	37–46
375	–	1–2
376	–	2–4
377	–	4
379	–	3
380	–	14
381	–	6
382	férfi	52–61
383	férfi	30–60
384	férfi	25–34
385	férfi	25–34
386	–	2–3
387	nõ?	23–60

SZATHMÁRY László

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

H22(1)
325
326
266
267
261
S
257
295
268
273
270
272
365
278
T
312
376
271
S
H17(2)
294
305
S
286
H6(1)
244
333
296
258
304
287
H9(1)
S
Ny
260
S
265
288
H9(1)
243
H?(1)
262
H1(1)
H6(2)
259
269
303
364
367
Ny
S
239
224
F
285
277
237
H12(1)
274
366
S
236
H14(1)
227
217
K
264
H8(1)
276
281
223
H9(1)
222
S
238
H14?(1)
F
275
S
233
218
232
221
228
H17(1)
216

18. kép
A X–XI. századi temetõ a legfontosabb tárgyak feltüntetésével

Fig. 18
The 10th-11th c. cemetery, with the indication of the most important objects

Az M3-as autópálya 161. lelőhely (Nyíregyháza–Felsősima) állatcsontjainak elemzése

Kelemen Imola

Jelen tanulmányban az M3-as autópálya mentõásatásához tartozó 161. lelõhelyen feltárt temetõrészlet két középkori sírjában talált ló, illetve egy sírgödör mellett talált lófog maradványairól esik néhány szó. Konkrétan a 136., 244. és 382. sírok állatcsonttöredékeit vizsgáltam, amelyeknek – valószínûleg a talaj romboló hatása miatt – közös jellemzõjük a töredezettség és a magas mállási fok, ezért a róluk vett, fõleg biometriai adatok sok esetben csak megközelítõleg pontosak.

A 136. honfoglalás kori sír

A sír kibontása közben a halott mellett egy ló koponyájára, lábvégeire és szerves anyag maradványaira bukkantak, minek következtében hamar kiderült, hogy lóbõrös temetkezésrõl van szó. A begyûjtött lócsontok töredezettek, mállottak, ennek ellenére néhány épnek mondható darab használható információkkal szolgált.

A 136. sír leírása*:*

Az adultus-maturus korú férfi csontvázának bal oldalán (délre), a térd-lábszár mellett jobb oldalán fekvõ *lókoponyát* bontottak ki a régészek a sír alja felett 31–45 cm magasan, nyugati tájolásban (orrával az emberi fej felé), 68 cm-re a sír keleti végétõl. A *lábvégek* a sír ÉK-i sarkában 35–45 cm magasan a sír alja felett, az ember lábfeje elõtt (keletre) déli tájolásban, 2 (vagy 3? – sajnos csak fotó alapján tudjuk eldönteni, amelyen csak a jobb mellsõ és a bal hátsó látszik) nagyjából kiegyenesítve, a bal mellsõ láb pedig térdben (vagy bokában? – a fotón szintén nem egyértelmû) alá-, majd az ujjpercek fölött visszahajlítva, míg a lábvég ugyanúgy déli tájolásban került elõ.

A sírhoz tartozó lószerszámleletek:

A lólábak mellett a sír alján trapéz alakú *kengyel* füllel a lólábak felé.

A kengyel alatt az északi oldalnál ovális *vascsat* igen rossz állapotban.

A *kengyel* trapéz alakú párja tõle nyugatra 6 cm-re, kissé ferdén, füllel kelet felé feküdt.

A jobb lábujjperceken nagy karikás *csikózabla*.

A lóbõrös temetkezéseknek megfelelõen a ló vázából a következõ csontok maradtak a bõrben, illetve kerültek azonosításra az archaeozoológiai vizsgálat során:

– szinte teljesen szétmállott koponya, azonosítható darabjai: jobb és bal alsó állkapocs hiánytalan fogakkal (mandibula), különálló fogak (9 incisivus-töredék, 2 caninus, a felsõ állkapocs (maxilla) jobb P2–M3-ai és bal P2–M2-ei);
– lábtõcsontok (ossa carpi), illetve csánkcsontok (ossa tarsi) azonosíthatatlan, szilánkos töredékei (20 db);

– bal és jobb mellsõ (metacarpi), illetve hátulsó (metatarsi) „szárcsontok”;
– másodlagos „szárcsontok”: egy bal mellsõ (metacarpus II.), két bal hátulsó (metatarsus II–IV.), és egy azonosíthatatlan másodlagos szárcsont 3 töredéke;
– bal és jobb mellsõ, illetve hátulsó csûdcsontok (phalangi I.);
– bal és jobb mellsõ, illetve hátulsó pártacsontok (phalangi II.);

A csontokon megfigyelt jellegzetességek egy subadultus (kb. 2–3 éves) ménrõl tanúskodnak, amely marmagassága szerint a nagyközepesek csoportjába tartozik (a szárcsontok alapján becsült marmagasságok átlaga 141,5 cm), a csontok karcsúsági indexe alapján pedig vékony csontozatú.

	1	2	3	4	5	6
Mandibula sin.	160,0					
Mandibula dex.	163,0					
Metacarpus dex.		≈221,0	218,2	≈47,8	31,8	≈42,6
Metacarpus sin.		225,0	219,5	49,5	32,7	43,8
Metatarsus dex.		270,0	271,0	49,7	29,6	45,8
Metatarsus sin.		≈268,0			29,3	44,7
Phalanx I. ant. dex.		80,0		50,2	32,8	38,9
Phalanx I. ant. sin.		80,0		49,9	33,0	39,1
Phalanx I. post. dex.		81,0		49,2	33,9	38,0
Phalanx I. post. sin.		82,0		49,1	34,1	38,0
Phalanx II. ant. dex.		40,0		45,0		39,1
Phalanx II. post. dex.		43,0		45,0		37,4
Phalanx II.				45,0		
Phalanx II.				45,0		

1. alsó állkapocs õrlõfogainak hossza (P2–M3), 2. teljes hossz., 3. maximális laterális hossz., 4. prox. epiph. sz., 5. diaph. legk. sz., 6. dist. epiph. sz.
Rövidítések: sin. – sinister (bal), dex. – dexter (jobb), ant. – anterior (mellsõ), post. – posterior (hátsó).

1. táblázat
M3-as autópálya, 161. lh., 136. sír. A lócsontok biometriai adatai mm-ben

Rendszerint – ha nem áll rendelkezésünkre egész csontváz és csak különálló darabokból tudunk marmagasságot mérni – leginkább az orsócsont (radius) és a felkarcsont (humerus) alapján ajánlott számolni. A mi szárcsontjaink (metacarpus és metatarsus) átlagából számolt 141,5 cm tehát csak hozzávetõleges adatot nyújt az állat méreteirõl. E szerint pedig az állat nem rendelkezett sem nagyon kicsi, sem nagyon kimagasló méretekkel, hanem az átlagosnál valamivel nagyobb termetû hátasló volt. Ezzel egy idõben vékony, gracilis csontozata kifejezetten alkalmassá tette a lovaglásra.

Mivel a régészeti megfigyelés szerint a lóbõr gödrét utólag ásták rá a sírra, valószínûleg az állatot nem áldozták fel a tulajdonos halálával és elhantolásával egy idõben, hanem csak késõbb temették mellé.

A sírban más állatcsont, illetve ételáldozatra utaló maradvány nem volt.

A Felsõ-Tisza-vidék szabolcsi és nyírségi honfoglalás kori lovas temetkezéseirõl Vörös István írt átfogó tanulmányt, miszerint ebben a korban a ló attribútumokat (koponyás nyúzott bõr, bõr nélküli koponya négy lábvéggel, fog, ujjcsont stb.) rangra, nemre és életkorra való tekintet nélkül kapták. A népesség e kisebbségben lévõ tagjainak áldozati lóval temetése – anyagiaktól független – hitvilágbeli szokás következménye (VÖRÖS 2001. 589.).

Vörös tanulmánya alapján a fentebb leírt 136. sír a lóbõrös temetkezések 3. fajtájához tartozik (lábvégnél összehajtott lóbõrös temetkezés – amely BÁLINT 1969. II. csoportjának egyik változata). E szerint: a ló feje az elhunyt lábszára mellett oldalt, a lábvégek a lábfej elõtt (keletre) fekszenek. Az általa megvizsgált területrõl 9 ilyen típusú sír került elõ, mindegyik Tiszabezdédrõl (1880-as évek, 1896). Ezek természetesen önmaguk közt sem egyeznek meg tökéletesen, de a katalógust átnézve, köztük és az általunk vizsgált 136. sír közti fõbb hasonlóságok és különbségek a következõk:

Hasonlóságok (amelyek alapján besorolódtak a lóbõrös temetkezés ezen típusába):

– a ló feje mindegyik sírban az emberi csontváz bal oldalán feküdt, a térd-lábszár mellett, nyugati tájolásban (kivétel a tiszabezdédi 1. sír, ahol a váz jobb oldalán feküdt, de szintén nyugati tájolásban),
– a lábvégek az ember lábfeje elõtt (keletre), déli tájolásban (változó, hogy egyenesen vagy térdben, bokában, ujjpercek fölött behajlítva).

Más hasonlóságok:

– a sírokban egy-egy férfi csontváza mellé helyezték a lóbõrt,
– a koponya minden esetben magasabban feküdt, mint az emberi csontváz (25–50 cm),
– az általunk vizsgált sír lószerszámleleteihez hasonlatosan a tiszabezdédi, Vörös I. által vizsgált 9 sír közül mindegyikben megtalálták a vaszabla és kengyel valamelyikét vagy mindkettõt: mindegyikben volt kengyel (3-ban csak 1 darab, 6-ban egy-egy pár), 7 sírban pedig volt vaszabla (a másik kettõben csak a kengyelek voltak).

Különbségek:

– a tiszabezdédi 9 sír lókoponyájának mindegyike az állán fekszik, míg az általunk vizsgált sírban lévõ a jobb oldalán,
– a tiszabezdédi 9 sír kengyelei közül 7 sírban körte alakú volt, 2-ben pedig 2–2 „felemás” darab, míg az általunk vizsgált sírban trapéz alakú kengyelpár volt.

A 244. Árpád-kori sír

A sír szélérõl két lófog került elõ nagyon mállott állapotban, amelyek az ásató szerint feltehetõleg a mellette levõ 245. császárkori kísérõárokból kerülhettek oda. A két fog egy ló bal felsõ állkapcsának elõõrlõje és õrlõje (P2, M1), csupán ezek azonban nem szolgáltatnak megbízható adatokat az állat korára vonatkozóan. A 245. árokból egy juvenilis ló koponyatöredékei kerültek elõ, más fogak mellett a felsõ állkapocs elõõrlõi és õrlõi is hiányoznak, a sírból elõkerült két fog tehát valóban tartozhat ehhez a koponyához is.

A 382. Árpád-kori sír

A férfi sírból a halott jobb lábának külsõ oldalánál, azzal egy szinten, egy lókoponya került elõ, amely bal oldalán, orral keletre feküdt. A koponya a felismerhetetlenségig töredezett, nagyon rossz állapotú, a porrá mállott szilánkok között csupán a következõk azonosíthatóak:

– két felsõ állkapocs töredék,

– különálló fogak: a felsõ állkapocs õrlõi (7 db).

Ezen darabok alapján egy subadultus ló koponyamaradványairól van szó, foltokban feketés színezettel, amely valószínûleg a talaj limonitos hatása.

A sír egyetlen további melléklete egy nyitott, kerek átmetszetû hajkarika.

Vörös István fentebb említett tanulmányát (VÖRÖS 2001.) olvasva kiderül, hogy az általunk vizsgált 382. férfi sír jól beilleszkedik a Felsõ-Tisza-vidék szabolcsi és nyírségi területeihez tartozó honfoglalás kori lovassírok többségébe. Ugyanakkor a halott nemét tekintve a lókoponya melléklet eltér a Vörös által vizsgált sírok többségétõl. Szembeötlõ különbség, hogy csupán a ló koponyája került elõ, lábvégek nélkül, a másik pedig, hogy a koponya keleti tájolású, az akkori temetkezési szokástól teljesen eltérõen, elfordulva a halott fejétõl. A temetõrészletet közlõ Jakab Attila információja alapján hasonló tájolású lókoponya a Sárrétudvari–Hízóföld 146. sírjában fordult elõ: lábcsontjai azonban ennek is megvoltak.

Irodalom

BÁLINT 1969.

Bálint Csanád: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. [Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit.] *MFMÉ* 1969: 1. 107–114.

VÖRÖS 2001.

Vörös István: A Felsõ-Tisza-vidék honfoglaláskori lovastemetkezései I. Szabolcs-Nyírség. [Burials with horse from the Age of Hungarian Conquest in the Upper Tisza region I. Szabolcs–Nyírség.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 569–600.

KELEMEN Imola

Csíki Székely Múzeum
530132 Csíkszereda,
Vár tér 2.
e-mail: imonox@yahoo.com

Analysis of animal bones from Motorway M3 site 161 (Nyíregyháza–Felsősima)

The present study deals with the remains of horses in two Medieval graves of Motorway M3 site 161 and horse teeth found beside a grave-pit. Analysed pieces of animal bones are very fragmentary.

Grave 136 from the Age of Hungarian Conquest belongs to the group of burials known from this period, the one with horse-skin placed at the feet of the dead. In our case the horse skull was found directed to the west, beside the left knee and foot of the dead man. The horse feet were found directed to the south, beside the feet of the man. Archaeozoological examination has shown that this was a subadultus (2–3 years old) stallion that, according to its height (141.5 cm), belonged to the group of large-medium ones. Judging from the index showing the sliminess of the bones, this horse had thin bones. According to archaeological observations, the pit for the horse skin was dug

later than the human grave. So, the horse was placed beside its master only after the burial of the man.

From the edge of grave 244 from the Árpád Age, two horse teeth were found. According to the excavator they could get there from the neighbouring ditch 245, surrounding a grave dated to the Roman Age. Examination of the animal bones from this ditch seems to support this, because a horse skull was found here also with several missing teeth. Two teeth coming from grave 244 are the fore-molar and molar teeth (P2, M1) of the horse's maxilla. However, we are not able to evaluate the age of the animal from these data.

From male grave 382 dated to the Árpád Age, a horse skull lying on its left side, directed towards east was found beside the exterior part of the right leg of the dead. On the basis of very fragmentary pieces, these remains belonged to a subadultus horse. This kind of placing horse remains is unusual, differing from the customs of the majority of burials examined by I. Vörös. The rare elements are that e.g. the horse skull was not accompanied by feet and was directed to the east, turning opposite the orientation of the dead.

Imola KELEMEN

Muzeul Secuiesc al Ciucului
530132 Miercurea Ciuc
Piata Cetãtii nr.2
e-mail: imonox@yahoo.com

Kaplony–Királyföldek
Adalékok egy földvár kérdésköréhez

Romát Sándor

Nagykároly környéke és az Érmellék az Árpád-kori régészeti településkutatása az 1960-as években megrekedt (RUSU 1960. 9.). Az addig jól induló kutatás teljes lendülettel csak az utóbbi évtizedben kezdõdhetett újra. Az új kutatási munkák célja elsõsorban az Árpád-kori települések és jelenségek pontosítása. Az elmúlt évtizedekben nem volt lehetõség arra, hogy részletesebb, nagyobb kiterjedésû ásatást végezzünk Árpád-kori településen, de a települések többségét éppen ebben az idõszakban azonosították terepbejárások, kisebb mentõásatások alkalmával.[1]

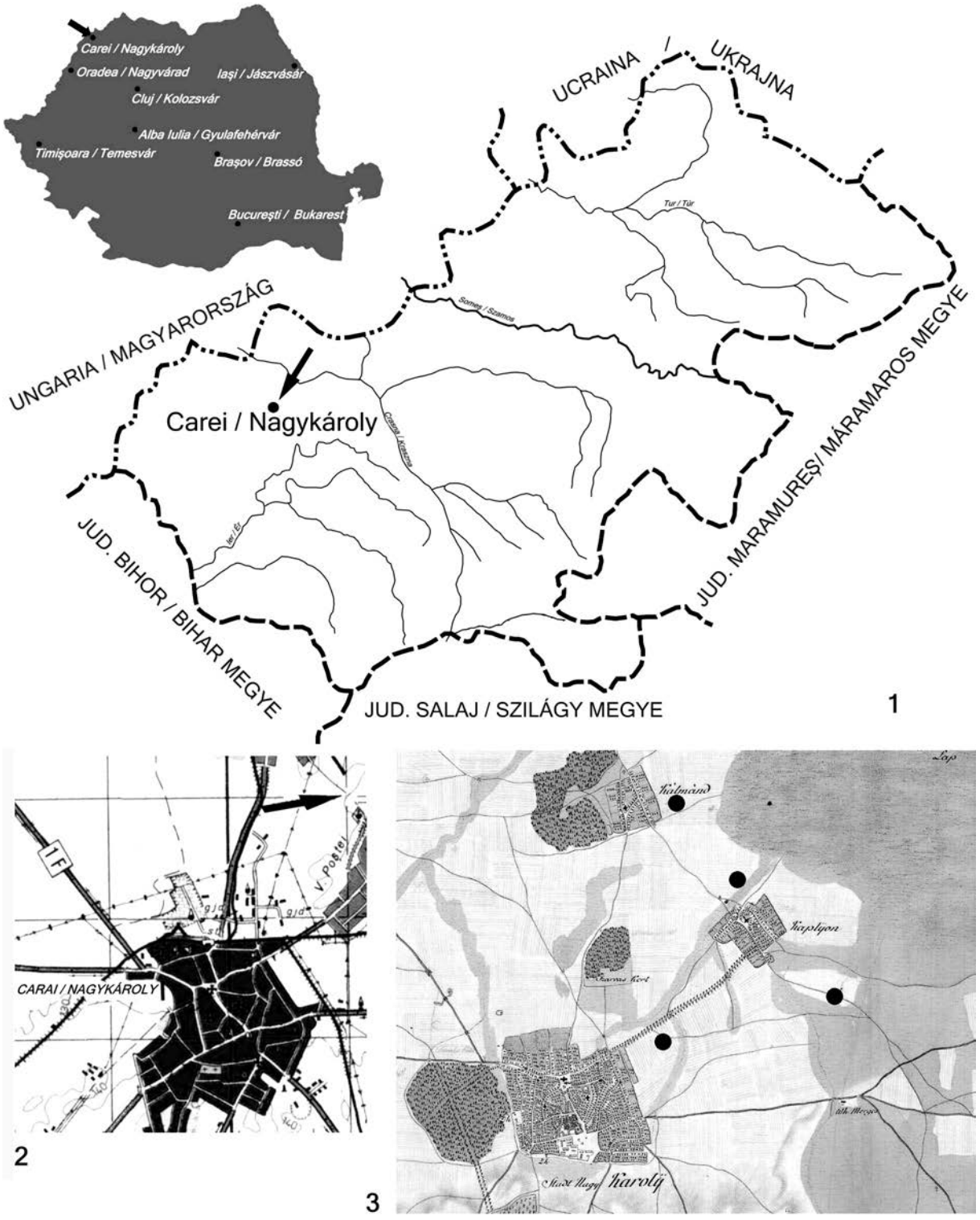
Az egyik ilyen régészeti lelõhely Kaplony határában található. Kaplony Románia északnyugati részén, Szatmár megye területén, a hajdani Ecsedi-láp délnyugati szélén terül el, közel a Kraszna folyóhoz, annak bal partján (1. kép).

Hogy régészeti szempontból teljes képet kapjunk errõl a lelõhelyrõl, több oldalról meg kell vizsgálnunk a rá vonatkozó adatokat. Ezek az adatok közvetlen és közvetett bizonyítékokon alapszanak.

A közvetett bizonyítékok közül elsõként említhetjük az oklevelekben szereplõ, Kaplony monostorára vonatkozó adatokat. Az Árpád-korral foglalkozó építészettörténetben régóta ismert, nemzetségi alapítású monostorról van szó, ennek ellenére alapításának ideje bizonytalan, azonban néhány többé-kevésbé hiteles adat és következtetés alapján le lehet szûkítenünk egy periódusra. Az elsõ ilyen adat gr. nagykárolyi Károlyi Sándortól származik, aki egy 1195-bõl származó oklevél alapján az alapítási évet 1080-ra tette (KÁROLYI 1728. 112.). Ez, valamint az a tény, hogy a templomot Szt. Márton tiszteletére szentelték fel, arra enged következtetni, hogy valószínûleg a XI. században építhették, és mivel Szt. Márton tiszteletét fõleg a Benedek rendiek terjesztették, így a monostor alapítási évét nem tehetjük 1130 utánra, hiszen a Benedek rendiek a XI. században és a XII. század elején alapítottak nemzetségi monostorokat (FÜGEDI 1991. 37–49.). Építészeti szempontból fontosnak tûnik megvizsgálnunk a környezõ nemzetségi monostorokat, amelyeknek mûvészettörténeti elemzésébõl kitûnik, hogy a kaplonyi monostort nem lehet a XII. század elejénél késõbbre keltezni.

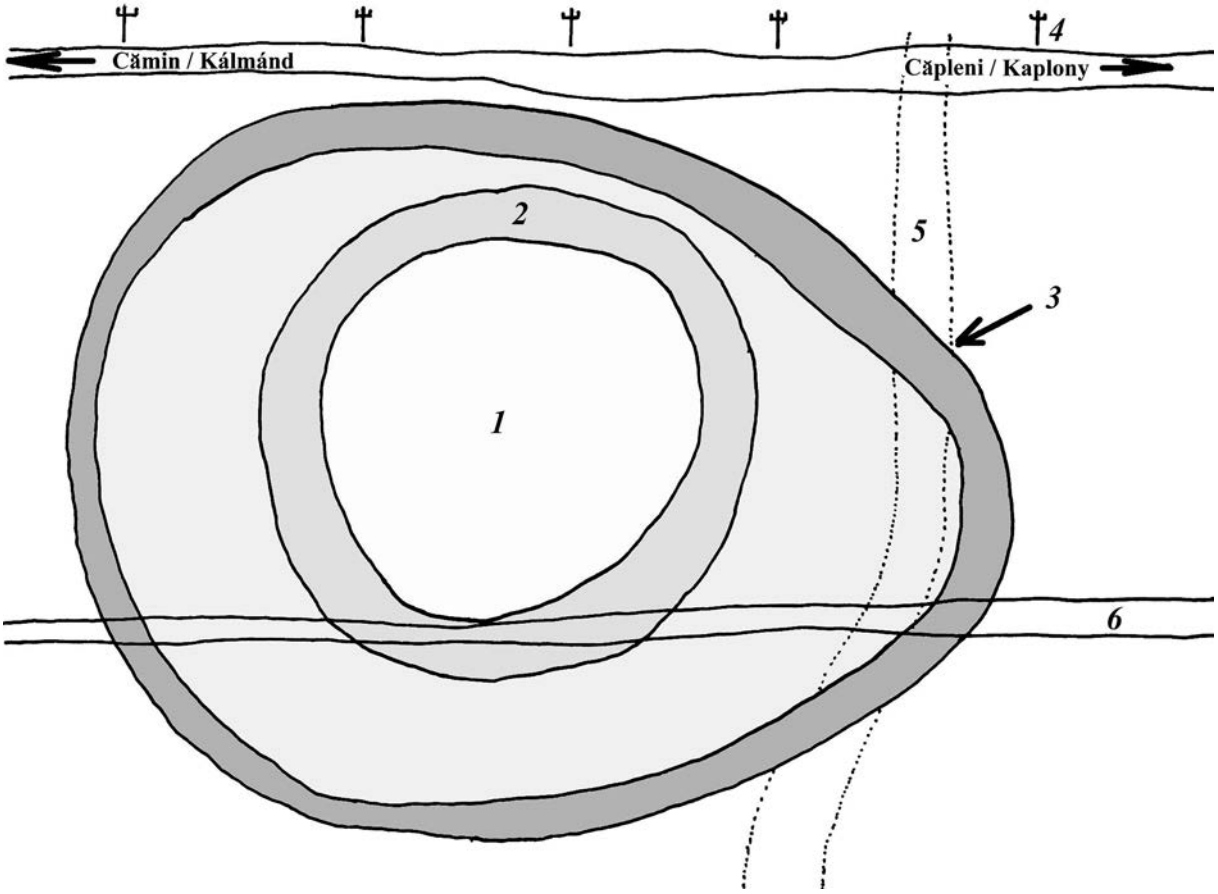
A Kaplony nemzetségre vonatkozó adatok, amelyek alapján következtetni tudnánk arra, hogy miként alakult a nemzetség helyzete a szóban forgó idõszakban, szintén homályosak. A megtelepedésre vonatkozó adatok korántsem vágnak egybe, vita folyik arról, hogy az Ecsedi-láp és a Nyírség vidékét a Jenõ (KARÁCSONYI 1925. 16–20.), a Kende vagy a Levedi, Kurszán törzs foglalta el (MADARAS 1997. 104–124. – további irodalommal). Mivel dolgozatomnak nem célja ennek a témának az elemzése, röviden talán annyit mondhatunk, hogy a meglévõ adatok tükrében eléggé kérdéses a megtelepedés folyamata. Ezért a nemzetségre vonatkozó adatok is kérdésesek. A nemzetség

[1] Ezeknek a terepbejárásoknak és mentõásatásoknak nagy részét Németi János végezte.

1. kép
1–2: Kaplony–Királyföldek, 3: Kaplony–Királyföldek környéki kora középkori lelõhelyek a II. József-féle I. katonai felmérésen

Fig. 1
1–2: Cãpleni–Királyföldek, 3: Early Medieval sites in the surroundings of Cãpleni–Királyföldek on the Joseph II's Military Survey I

2. kép

Kaplony–Királyföldek: a Németi János által az 1989-es ásatást megelõzõ terepbejárás idején rajzolt vázlat. 1: központi terület, amelyet a bronzkorban építettek, és késõbb újra lakták az Árpád-korban, 2: belsõ árok, 3: a vízelvezetõ csatorna kettévágja a külsõ árkot, itt a külsõ árok szélessége 10–15 cm, 4: 54. számú villanyoszlop, 5: vízelvezetõ csatorna, 6: mezõgazdasági út

Fig. 2

Cãpleni–Királyföldek: line drawing made by János Németi at the field survey preceding the excavation of 1989. 1: central territory built in the Bronze Age and later inhabited again in the Árpád Age, 2: inner ditch, 3: drainage ditch cuts the outer ditch, here the outer ditch is 10–15 cm wide, 4: electric pylon no. 54, 5: drainage ditch, 6: agrarian road

azonban települését minden bizonnyal csak a XI. századra építette ki, akárcsak a szomszédos Gut-Keledek (MAGYAR 1984. 151.). Az oklevelek Kaplonyt elõször 1260-ban említik (MAKSAI 1940. 155.), de ez az adat csaknem bizonyosan a tatárjárás után újjáépített falura vonatkozik, hiszen a nemzetség õsének tartott Jósa említése 1150–1180-ra, azaz a XII. századra tehetõ (ÉBLE–PETKÓ 1911. 10–12.).

Kaplony–Királyföldek régészeti lelõhelyet elsõként a XX. század elején említik (VENDE 1910(?). 409.). A késõbbiekben a régészeti irodalomban a bronzkori tell település miatt vált ismertté a „Kálmán felõli oldal” néven (ORDENTLICH 1971. 22.), ezt vette át T. Bader is a könyvében, ahol mint kettõs körgyûrûvel megerõsített „atoll” típusú települést említi (BADER 1978. 122.). Németi János repertóriumában ezt a határrészt Királyföldnek nevezi (NÉMETI 1999. 78.), ahogyan a környékbeliek is hívják. A szóban forgó régészeti lelõhely a falutól kb. 300 méterre fekszik, a 47°43`01.06``

északi szélesség és a 22°29`29.17`` keleti hosszúsági fokok metszéspontja környékén,[2] Kálmánd felé az út bal oldalán. Itt egy kettõs körgyûrûvel határolt település található. A körgyûrûk egy – a láp által alkotott – öböl szélén épültek (2. kép). Az igen erõsen belterjes mezõgazdasági munkálatok miatt a sánc egyre gyorsabban tûnik el, és a második körgyûrûnek a felszínen a pontos nagyságát már nem lehet megállapítani. A felszíni mérések alapján viszonylag nagy átmérõrõl beszélhetünk, amely eléri a legszélesebb helyen a 200 m-t. A földvár feltárására vagy részletes felmérésére feltétlenül szükség lenne, mert egy nagyon fontos kiinduló pont válhat belõle az Árpád-kori kutatásokat illetõen.

1986-ban T. Bader a tell települést kutatta itt. A munkálatok során kizárólag bronzkori leleteket tárt fel. Semmiféle középkori objektumot nem említ. 1989-ben a Trákológiai Intézet részérõl Petre Roman és Németi János vezetésével a lelõhelyen ismét ásatásokat végeztek. Ennek során, a telep középsõ részérõl említenek egy 40 cm mélyen talált Árpád-kori objektumot. Ez nyilvánvalóan bizonyítja a földvár használatát a kora középkorban is.[3] A határrészen folyó mezõgazdasági munkálatokat az 1960-as évek óta figyelemmel kísérõ Németi János véleménye szerint a bronzkorban a tellt rövid ideig lakták, így nem tûnik indokoltnak, hogy a második körgyûrût a kora bronzkor népessége emelte volna. Ilyen jelenséget tapasztalhatunk Csongrádon is, ahol a behatóbb kutatások bizonyították, hogy a kora középkorban felhasználták a bronzkori tellek védelmi rendszerét, hiszen ezek fontos földrajzi helyen feküdtek (LICHTENSTEIN–RÓZSA 2007. 53.).

Leletleírás

Az 1989-es ásatások folyamán – ahogyan a fentiekben említettem – egy Árpád-kori objektumot tártak fel a település középsõ részén. A leletkörülmények teljes leírásához nem férhettem hozzá, de rendelkezésemre álltak dr. Németi Jánosnak az objektum feltárása közbeni megfigyelései, amelyeket papírra vetett. Az objektumot a felszín alatt kb. 40 cm mélyen találták az S II. szelvényben. Csak egy részét tárták fel. Ennek szabályos alakja arra enged következtetni, hogy egy félig földbe mélyített építmény egyik sarkát érintették. Az objektum teljes feltárására nem kerülhetett sor, de a rendelkezésre álló leletek is arra utalnak, hogy egy épülettel, illetve épületrésszel van dolgunk.

A zárt régészeti együttes leletei viszonylag egységes képet mutatnak. Bár a kerámia nagyon töredékes, a leletegyüttest mégis lehet keltezni. Az egyik szájperem enyhén kihajlik, rajta megjelenik a mély hullámvonal díszítés (I. tábla 2.), ugyanakkor jelen van a tagolt peremû típus (I. tábla 1.). Egy valószínûleg konyhai használatra készült, vastag, korong nélkül készített szájperem töredéket is találtak (I. tábla 3.). A két edényalj közül az egyiken meglehetõsen töredékes fenékbélyeg vagy más néven mesterjegy található (II. tábla 1.). Mindkét alj kézi korongon készült.[4] Besorolásuk igen nehéz, hiszen a Kárpát-medencében a IX. században tûnnek fel a fenékbélyeges edények és a tatárjárásig készítik õket (DZEMBASZ 1999. 279.). Késõbb általánosságban már a nyugatról behozott gyorskorongot vagy más néven az orsós korongot használták (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998. 26.).

Az oldaltöredékek közül a legtöbb – mint általában az Árpád-kori lelõhelyeken – fazékhoz tartozik. Zömük kézi korongon készített edény töredéke. A legjellegzetesebb díszítést az edény falán körbefutó vékonyabb-vastagabb párhuzamos vonalak jelentik. Ezek a vonalak lehetnek ritkábbak (III. tábla 2–3., 6.) vagy sûrûbbek (III. tábla 5.). Ugyanakkor találtak az objektumban egy olyan töredéket is, amelyiket az általánosan legkorábban a XI. század második felére keltezett (MESTERHÁZY

[2] Az adatokat a googlearth nevû ingyenes térképnézõ program adattárából vettem (www.googleearth.com).

[3] A dokumentáció a Trákológiai Intézet tulajdonában van Bukarestben. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Németi Jánosnak a szóbeli adatokért és az anyag közlésének lehetõségéért.

[4] A korongolt edények közül ugyanis csak ezen a típuson lehet fenékbélyeg.

1983. 154.) „fogaskerék” vagy más néven sarkantyúminta díszít (III. tábla 4.). Hasonló díszítésû kerámiatöredékek kerültek ki a rétegbõl is (IV. tábla 2–3.). Az objektumból mindössze egyetlen fémtárgy került elõ, amelyet nagyon rossz állapota ellenére fogóként lehet meghatározni (IV. tábla 1.).

Kiemelek egy nagyon érdekes kerámiatöredéket. Ez fekete-szürke, viszonylag jól iszapolt, finom kaviccsal és homokkal soványított. Rajta nagyon érdekes besimítás látható (III. tábla 1.). Érdekessége, hogy a még feldolgozás alatt álló Ákos–Veres réti anyagban található ilyen típusú lelet.

A korainak számító, de egyes vidékeken tovább élõ, hullámvonaldíszes edények (TAKÁCS 1993. 450.) és a tagolt peremû kerámia együttes megjelenése, valamint a fogaskerék díszes edénytöredékek a régészeti anyagot a XI. század végére, de nem késõbbre, mint a XII. század közepére keltezik.

Összevetve az írásos adatokat, valamint a régészeti leleteket, elmondhatjuk, hogy egy kisebb nemzetségi földvárról van szó, amely a XI. század végén, de a XII. század közepénél nem késõbb épülhetett, és fontos védelmi szerepet tölthetett be a tatárjárásig. Talán része volt a Szabolcs várától kiinduló, Bihar váráig tartó, láp menti gyepûrendszernek, hasonlóan a közeli Sárvárhoz (MAGYAR 1984. 147.).

Irodalom

BADER 1978.

Tiberiu Bader: Epoca bronzului în Nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracicã °i tracicã. [Die Bronzezeit in Nordwestsiebenbürgen.] Editura ª tiinþificã °i Enciclopedicã, Bucure°ti. 1978.

CSUPOR–CSUPORNÉ 1998.

Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Az agyag útja az elõkészítéstõl a kész edényig. Mezõgazda Kiadó, Budapest 1998.

DZEMBASZ 1999.

Olexandr Dzembasz: Elõzetes jelentés a nevickei vár feltárásáról. [Vorbericht über die Freilegung der Burg von Nevicke.] *NyJAMÉ* XLI. 1999. 267–312.

ÉBLE–PETKÓ 1911.

Éble Gábor – Petkó Béla: A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. (Gróf Károlyi László megrendelésére.) Budapest 1911.

FÜGEDI 1991.

Fügedi Erik: A szerzetesrendek a középkori Magyarországon. In: A Katolikus Egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Szent István Társulat, Budapest 1991. 37–49.

KARÁCSONYI 1925.

Karácsonyi János: A magyar nemzet honalapítása 896–997. Szt. László Nyomda, Nagyvárad 1925.

KÁROLYI 1728.

Károlyi Sándor: Provincia Dei. In: Tempfli Imre: Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez. Szatmári Füzetek. Szerk. Csirák Csaba. Szatmárnémeti 1996. 107–121.

LICHTENSTEIN–RÓZSA 2007.

Lichtenstein László – Rózsa Zoltán: Bronzkori csalafintaságok a középkori Kaszaper területén. *MúkuCsom* A Móra Ferenc Múzeumban 2007. december 3–5-ig tartott tudományos ülésszakon elhangzott elõadások. 2007. 43–65.

MADARAS 1997.

Madaras László: Törzsek, nemzetségek az Alföldön. In: Honfoglalás és Árpád-kor. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai. Szerk. Makkay János – Kobály József. Clio, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 1997. 104–124.

MAGYAR 1984.

Magyar Kálmán: Nagyecsed–Sárvár a nemzetségi központ kutatása (1975–1977). [Forschung des Adelszentrums von Nagyecsed–Sárvár (1975–1977).] *ComArchHung* 1984. 147–186.

MAKSAI 1940.

Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Stephaneum nyomda, Budapest 1940.

MESTERHÁZY 1983.

Mesterházy Károly: Településásatás Veresegyház–Ivacson. [Siedlungausgrabung in Veresegyház–Ivacs.] *ComArchHung* 1983. 133–162.

NÉMETI 1999.

Németi János: Repetoriul arheologic al zonei Careiului. [The archaeological Survey of Carei Region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma.] Bibliotheca Thracologica XXVIII. Bucure°ti 1999.

ORDENTLICH 1971.

Ivan Ordentlich: Aria de raspandire a culturii Otomani de pe teritoriul Romaniei. *Marmatia* I. 1971. 22–35.

RUSU 1960.

Mircea Rusu: Contribu]ii arheologice la istoricul cetã]ii Biharea. [Contributions Archéologiques à l`histoire de la cite fortifiée de Biharea.] *AIIC* III. 1960. 7–22.

TAKÁCS 1993.

Takács Miklós: A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb idõrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére.) [Die Präzisiere Chronologie der Árpádzeitlichen Tonkessel der kleinen Tiefebene. (Versuch einer Systemisierung des Fundmaterials.)] *HOMÉ* XXX–XXXI: 2. 1993. 447–485.

VENDE 1910(?).

Vende Aladár: Szatmár vármegye õskora. In: Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. MVV Budapest é.n. 402–411.

ROMÁT Sándor

e-mail: s_romat@yahoo.com

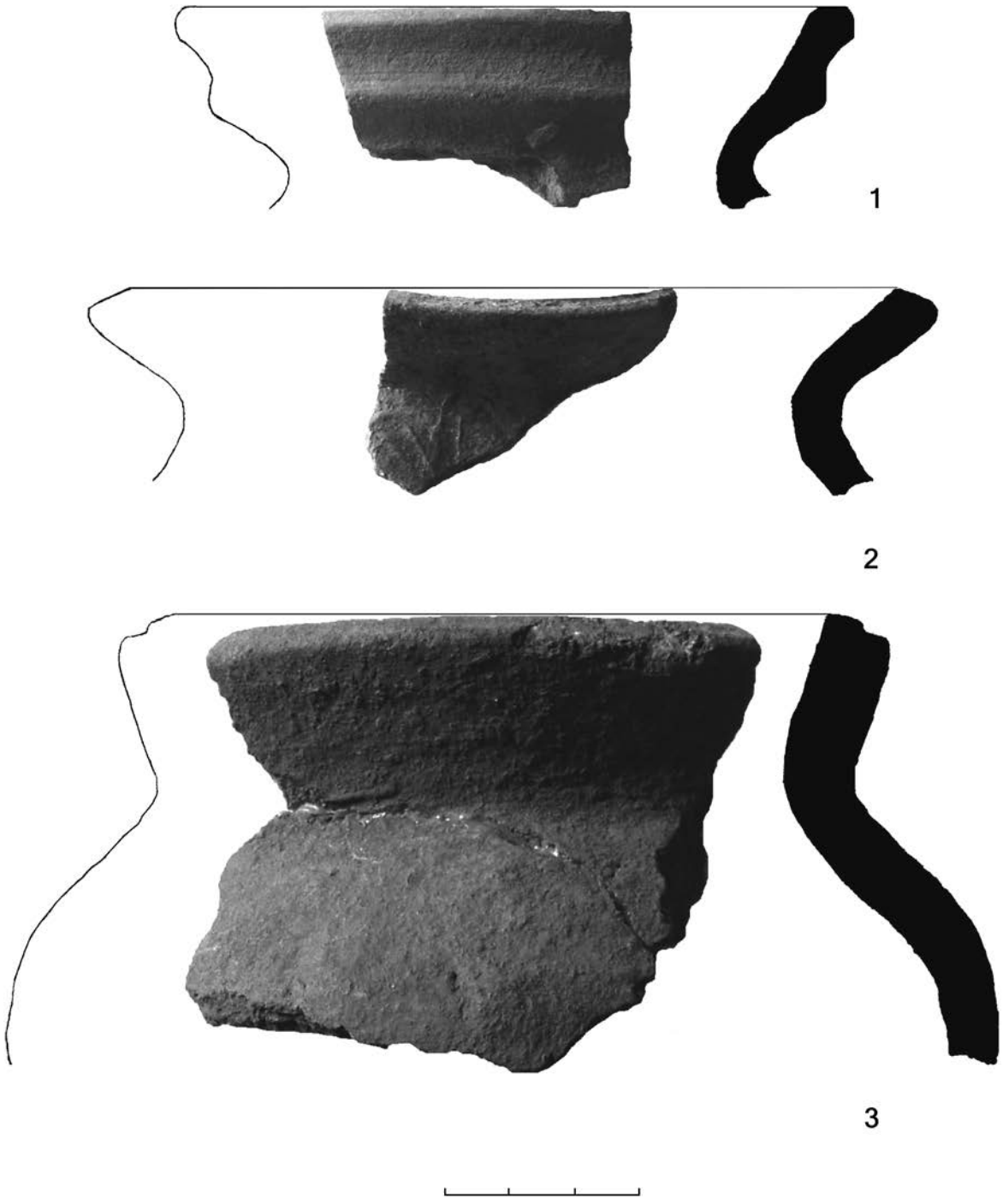
Cãpleni–Királyföldek

Data on a hillfort

In this article I am dealing with a hillfort, that was forgotten during the last two decades. There is a huge earth fortress northwest of Cãpleni, near the field-road leading to Cãmin. This fort was built at the place of an Early Bronze Age fortified tell that was enlarged in the Early Middle Ages. In 1989 the Thracological Institute continued here research in order to find out the age of the construction of the tell. During this excavation an Early Medieval pit was found. After the analyses of the archaeological material I compared it with historical evidence. All the facts show that this hillfort was constructed in the second half of 11th century, but not later then the mid-12th century. In all probability, it was a military centre of genus Kuplon/ Kaplony.

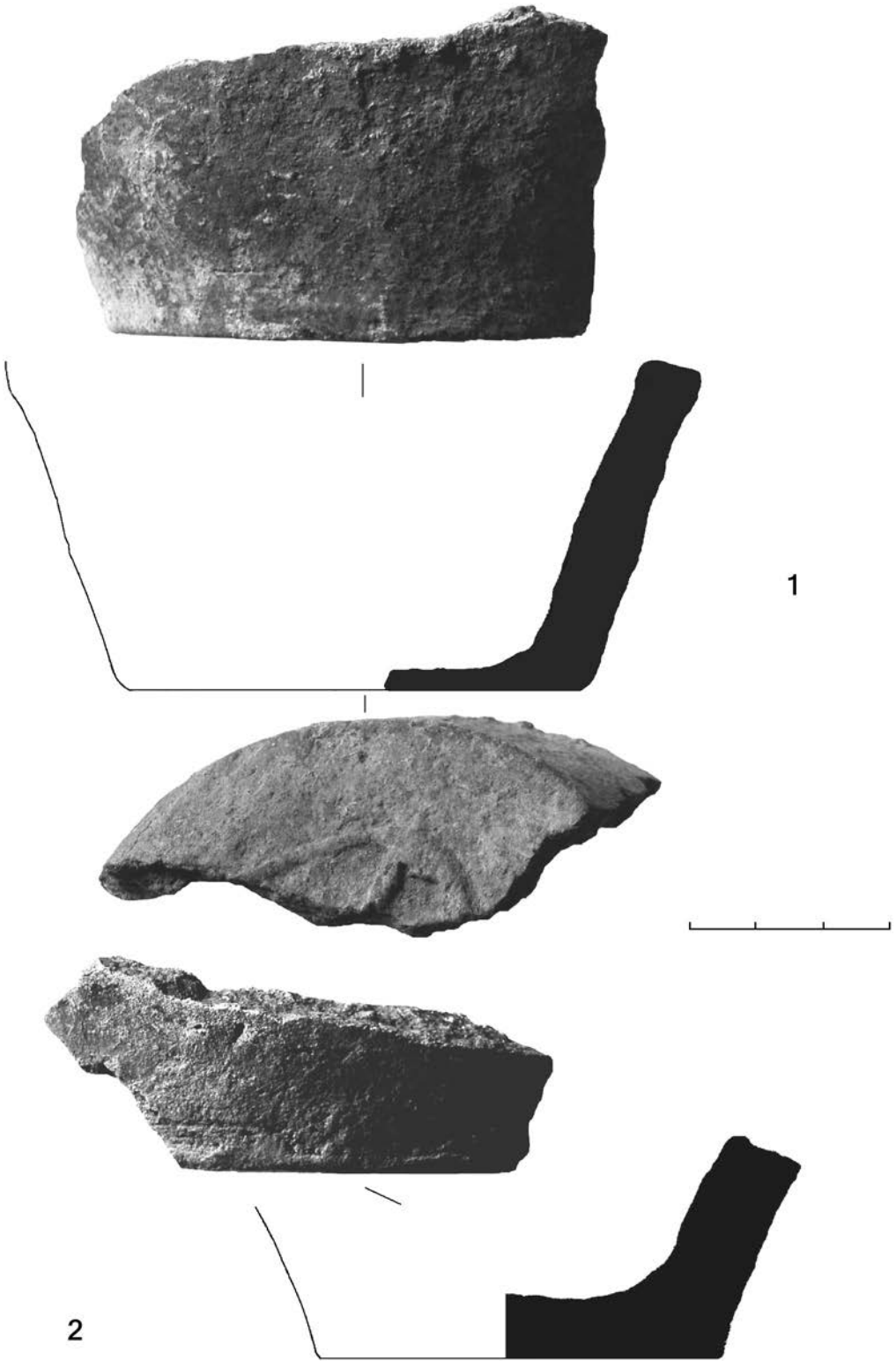
Sándor ROMÁT

e-mail: s_romat@yahoo.com

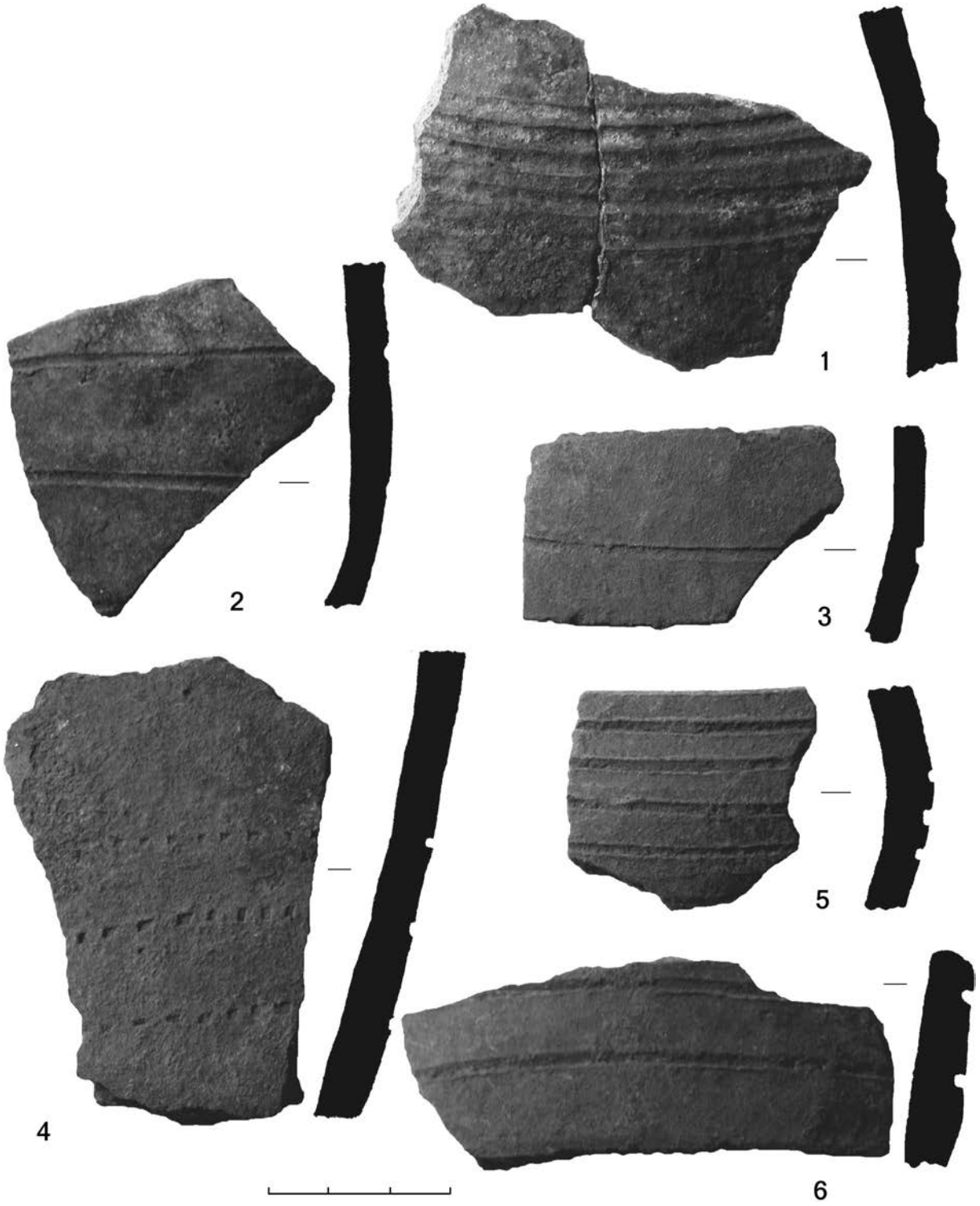
I. tábla
Kaplony–Királyföldek, peremek

Tab. I
Cãpleni–Királyföldek, rims of vessels

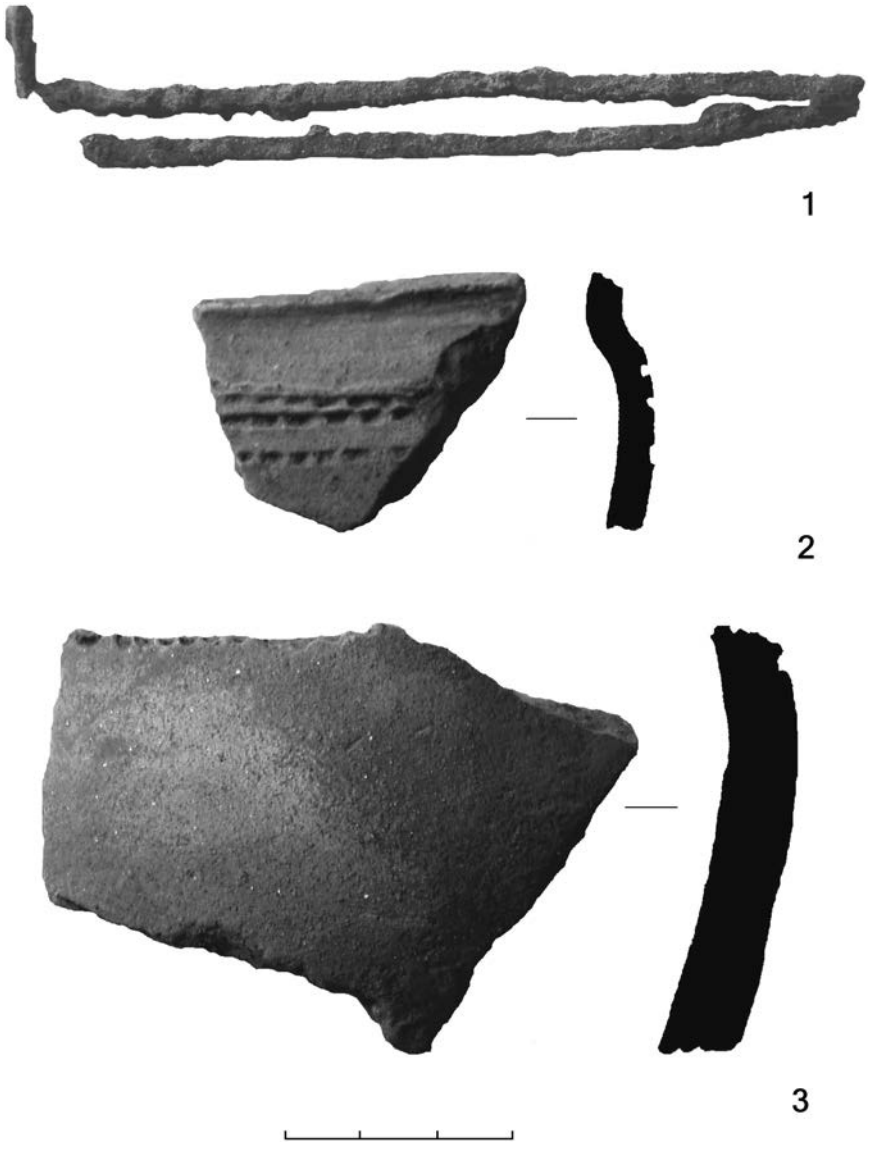
II. tábla
Kaplony–Királyföldek, aljtöredékek

Tab. II
Cãpleni–Királyföldek, bottom fragments

III. tábla
Kaplony–Királyföldek, 1: XI. század elejei(?) kerámiatöredék, 2–6: XI. század végi – XII. század elejei kerámiatöredékek

Tab. III
Cãpleni–Királyföldek, 1: pottery fragments from the early(?)-11th century, 2–6: pottery fragments from the late-12th – early-12th cc.

IV. tábla
Kaplony–Királyföldek, 1: vasfogó(?), 2–3: kerámiatöredékek az Árpád-kori rétegbõl

Tab. IV
Cãpleni–Királyföldek, 1: iron forceps(?), 2–3: pottery fragments from the Árpád Age layer

Megőrzött, megmaradt és újabb típusú ablakok Rápolt községben

Bóna Bernadett

A fejlõdés, a folyamatos változás állandó. Kiragadhatunk bizonyos korszakokat, amelyekben a népi építészet szebb, egységesebb, könnyebben megragadható, de nem csak ezek a korszakok lesznek kultúránk részei, hanem azok is, amelyekben a megváltozott, az elõzõhöz képest rendezetlennek tûnõ, esetlegesen nem az eddig megszokott esztétikusnak nevezett építészet jelenik meg. A fennálló falu házainak megjelenésétõl egészen addig, amíg a lakóházak építésekor sem az alapanyagokat, sem a kivitelezési módokat tekintve nem volt nagyszámú választási lehetõség,[1] a házak stílusa viszonylag egységes volt az adott korszaknak, a társadalmi rétegeknek, a társadalmi hovatartozásnak megfelelõen. Hagyományos építészetünk ebben az idõszakban – gondolok itt a II. világháború, a „kockaházak" megjelenése elõtti idõszakra – magán õrizte a helyi sajátosságokat: legyen az a kézmûvesség vagy az esztétikum mint a kultúra része.[2] Ellenben körülbelül az elmúlt 60 évben „felgyorsult a világ" és a faluképet ma sok esetben színes kavalkád jellemzi. Az egységes kép felbomlása, megszûnése számtalan tényezõnek köszönhetõ, amelyek közül kiemelkedõ a falusi lakosság számára is elérhetõ gyári termékek megjelenése. Ez utóbbi tényezõ nem csak az újonnan épített házak[3] stílusát befolyásolta, hanem a fennmaradt régi lakóházak karbantartását, korszerûsítését, felújítását is.

Az ablakokra fókuszálva kétféle megközelítést alkalmazhatunk, és Magyarország egész területén számtalan kisebb települést megnevezhetünk, ahol vizsgálni lehet a hagyományos elemek jelenlétét. Közelíthetünk egyrészt a régi ablakok,[4] másrészt azon régi házak szemszögébõl, amelyek a vizsgált ablakok eredeti környezetét képezték.[5] Tehát vizsgálhatjuk a régi ablakok jelen helyzetét, illetve a régi házak jelenlegi ablakait. A *régi ablakok* jelen helyzete háromféle lehet: eredeti helyén megõrzött (1.), megmaradt (2.), illetve újabb építésû lakóházakon helyet kapott (3.). A *régi lakóépületeket* vizsgálva három esetet különíthetünk el: vannak olyan lakóházak, amelyeken õrzik, karbantartják (4.), vannak, amelyeken meghagyták vagy megmaradtak a régi ablakok (5.), illetve akadnak, amelyeken újabbakra cserélték ki azokat (6). A két megközelítési mód eredményeit figyelembe véve

---

1 A házépítésnél használt alapanyagok típusa és minõsége a helyi természeti környezet adta lehetõségektõl függött. A kivitelezés a helyi ízlés, az építtetõ, és az építõmester – ez lehetett egyazon személy is – ízlésének és lehetõségeinek keveredésével jött létre.

2 A továbbiakban a lakóház, házak, régi házak stb. megnevezés alatt a kockaházak elõtt épült lakóházakat értem, tehát a II. világháború elõtt, illetve az 1950-es évek elõtt épült hosszanti alaprajzú házakat, amelyek nem gyári termékekbõl épültek, ipari építõelemekbõl készültek. (Elmaradottabb, elzártabb területen késõbbre tehetõek az idõpontok. A lakóházak pontos építési idejét nem tudjuk, így ennek hiányában csak következtetni tudunk és további kutatási célokat kitûzni.)

3 Gondolok itt a kockaházakra és az idõben azt követõ stílusokra.

4 A régi ablakok megfogalmazás alatt értem a kockaházak elõtt épült, hosszú alaprajzú házak eredeti, asztalos által készített ablakait.

5 Azaz a kockaházak elõtt épült, hosszú alaprajzú házakat.

hat altípusba különíthetjük el azokat az ablakokat, amelyek kapcsolódnak a falvak építészetének múltjához.[6] Ezt a hat típust összegezve – mivel esetenként egyezõek a típusok tulajdonságai – három fõtípust alakíthatunk ki: „megõrzött" (I.), „megmaradt" (II.) és „újabb típusú" (III.) ablakok.

I. A „megõrzött ablakok" megnevezés alatt olyan ablakokat értek, amelyek vagy a fent meghatározott háztípusok építésével egy idõben kerültek a helyükre, vagy – ha ki is cserélték õket – még az 1950-es évek elõtt asztalosok készítették fából, és az adott házak lakói vagy alkalmi használói karbantartják õket.[7] Megõrizni azonban nem csak az eredeti helyén lehet ezeket az ablakokat, hanem újabb lakóházakba beépítve, így ezen kivételek is ebbe a csoportba sorolhatók (42. kép).

II. A megõrzött ablakok, illetve a „megmaradt ablakok" korban azonosak, azonos paraméterekkel rendelkeznek. A különbség az, hogy a megmaradt ablakokat vagy a szegénység, vagy az érdektelenség miatt nem tartják karban, megõrzésük nem tudatos, tehát az adott épületeken megmaradtak vagy esetleg kényszerbõl más épületekbe építették be õket. Ezek az épületek lehetnek még lakottak vagy már olyan lakatlan épületek, amelyeket sorsukra hagytak.

III. A harmadik típusba azon ablakok tartoznak, amelyek az említett lakóházakon találhatók és az elõzõ két csoportba nem illeszthetõk be. „Új típusúak", tehát pontosan az elõzõ csoportok ablakai helyett kerültek a régi házakra, így szerkezetük, esztétikájuk sokszor nem a ház építési idejének megfelelõ, mivel a korszerûsítések, a felújítások és az anyagi javak nyújtotta lehetõségek kiaknázása következtében kerültek jelenlegi (2007) helyükre.

Az ablakok mai helyzetének ez a hármassága azon alapvetõ fejlõdési folyamatok része, amelyek befolyásolják kultúránk – jelen esetben a falvak építészetének – változásait, alakulását. A folyamat során ezek a keveredések eltûnnek és az itt megfogalmazott „múlt" jeleit szépen lassan a közelmúlt, a jelen fogja felváltani. Az említett háztípusokon a napjainkban megtalálható ablakok mikéntje, adott helyre kerülésének miértje mutathatja a házak lakóinak vagyoni helyzetét, esztétikai érzékét vagy akár a divat befolyásoló hatását. A jelen – múltba visszamutató – kultúráját egy-egy esetben érdemes rögzítenünk, hogy figyelemmel kísérhessük a változásokat, a keveredéseket, míg azok jelei végleg el nem tûnnek.

Ilyen szemlélettel indultunk neki 2007-ben felmérni Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szatmári tájegységének néhány kis lélekszámú települését.[8] Az elõkutatások során Darnó, Komlódtótfalu, Rápolt, Magosliget, Nemesborzova, Uszka települések valamennyi lakóházát szemügyre véve közülük 143-at választottunk ki és fotóztunk le.[9] A felsorolt települések közül Rápolt magasan kiemelkedett 47 olyan lakóházával, amelyek a kockaházak megjelenése elõtt épültek vagy ha késõbbi építésûek, olyan régi nyílászárók vannak újra beépítve, amelyek nem gyári termékek.

Rápolt 47, a kitételeknek megfelelõen kiválasztott épülete a település összes lakóházának számához mérten is sok. 1998-ban 74 lakást regisztráltak a településen (KASZA 1998. 796.), ezt követõen a 2007-es kutatás során 44 régi lakóépületet írtunk össze.[10] Ha épültek is újabb házak 1998 és 2007 között, a 74 lakásból az a 44,[11] amely régi, biztosan megvolt már 1998-ban, tehát több mint

6 Tehát kapcsolódnak a kockaházak elõtti idõszakhoz – vagyis a nem gyári, ipari termékek megjelenésének idõszakához –, de ez nem csak a régi ablakokat jelenti, hanem a régi házakon megjelenõ újabb ablakokat is.

7 Például ha nyaralóként funkcionál az épület.

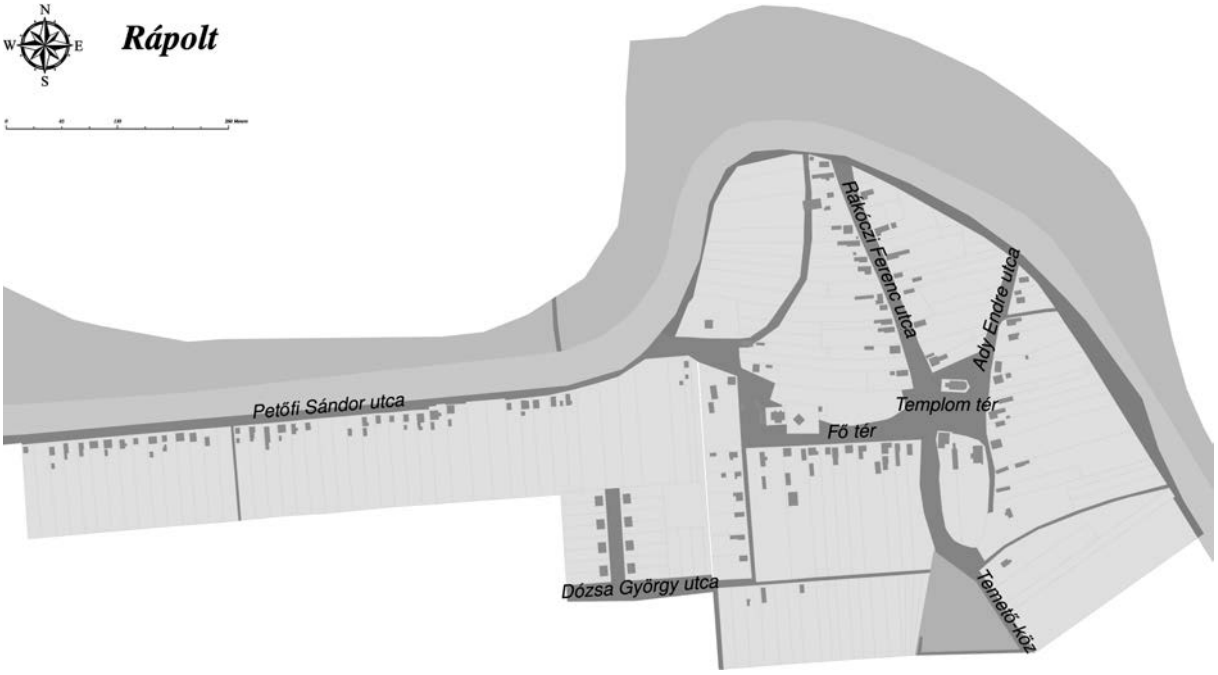
8 A felmérésben Rózsa Tamás volt segítségemre.

9 Darnón 17, Komlódtótfalun 20, Rápolton 47, Magosligeten 29, Nemesborzován 11, Uszkán 19 kiválasztott lakóházat fotóztunk le.

10 Az 1998 és 2007 közötti változás az épületek számát tekintve nem számottevõ.

11 2007 nyarán 47 lakóépület képezte a kutatás tárgyát, amelyek közül 44 biztosan a kockaházak megjelenése elõtt épült, valamint további 3, amely alaprajza, megjelenése alapján késõbbi építésû.

50%-a a lakóépületeknek régi építésû. A kiválasztott épületeket térképen összegezve nem lehet azt állítani, hogy ezen régi házak egy-egy falurészre korlátozódnak, hiszen a falu majdnem minden utcáján van legalább egy régebbi épület is.[12] Kivételt képez a Temetõköz, amelyen alig vannak lakóházak, illetve a páros házszámú Dózsa György utca.[13]

A kutatás tárgya Rápolt község régi ablakai és jelen helyzetük, illetve régi házainak jelenlegi ablakai, tehát a „megõrzött", „megmaradt" és az „újabb típusú" ablakok. Ezen szempontok alapján Rápolt község kiválasztott 47 lakóházának hozzávetõleg 160 ablaka alkotja a vizsgálat tárgyát.

Célom az, hogy Rápolt régi ablakait, illetve a régi házakon megjelenõ újabb ablakokat típus szerint csoportosítva mutassam be;[14] továbbá, hogy az egyes típusok gyakoriságáról szóljak amellett, hogy az adott ablakokat megõrizték, megmaradtak csupán vagy újabbakra cserélték ki azokat. Mivel az ablakok is olyan részei a népi építészetnek, amelyek szerkezetérõl lehet, kell is külön szólni, de emellett elengedhetetlen, hogy eredeti környezetükben lássuk, vizsgáljuk õket, ezért fontos a függelékben a vizsgálat tárgyát képezõ épületek leírása. Ezen leírások az elõkutatás során szerzett tapasztalatokat, az ekkor készített fotókat vizsgálva általános képet mutatnak Rápolt község népi építészetének azon szegmensérõl, amely szorosan kapcsolódik a felsorolt kategóriába tartozó ablakokhoz.[15]

A népi építészetet tekintve az ablakokkal kapcsolatosan fõként a ház utcára, udvarra nézõ homlokzatát kell megfigyelnünk, ritkább esetekben a ház többi falán is találhatunk ablakokat,

12 A Petõfi Sándor utcán 25, a Dózsa György utcán 6, az Ady Endre utcán 3, a Rákóczi Ferenc utcán 8, A Fõ téren 5 régi lakóházat találtunk.

13 Érdekes módon a páros és a páratlan házszámú házak külön utcán vannak, de mindkét utcának Dózsa György utca a neve.

14 A címben megjelölt „megõrzött, megmaradt, újabb típusú" ablakok jellemzõi fontosak az ablakok jelen helyzetének konstatálásához, de nem alkalmasak az ablakok konkrét csoportosításához, ezért választottam a szerkezeti csoportosítást.

15 Ezen adatok mások segítségére is lehetnek, ha Rápolt községgel, a szatmári területtel vagy a népi építészet témájával kívánnak foglalkozni.

ilyenkor ezek ugyancsak a kutatás részét képezik. Azokban az esetekben, ha a ház összeépült a gazdasági épületekkel, gazdasági célt szolgáló helyiségekkel, akkor csak a lakhelyként funkcionáló épületrészeket és azok ablakait vizsgáljuk.[16] Fontos tény, hogy a kutatás elõkutatás, így a késõbbiekben megjelenõ megválaszolatlan kérdések, az esetleges adatok hiánya természetesen további vizsgálatokat igényel.[17]

Összegezve tehát 2007 nyarán a kutatás kritériumainak megfelelõen a következõ ablaktípusokat lehetett látni Rápolt községben.

Egyszárnyúak:[18]

I. Egyszárnyú, kétszemes. Helyzete fekvõ, tehát a szárnyat osztó léc függõlegesen osztja két egyenlõ részre az üveget. Befelé nyílik.
– „megmaradt” – Függelék 46.

II. Egyszárnyú, háromszemes, keskeny, magas ablak. Szárnyát osztólécek osztják három egyenlõ részre. Kifelé nyílik. Általában az ajtó mellé építik be.
– „megõrzött” – Függelék 34.

Kétszárnyúak:

III. Kétszárnyú, a szárnyak osztatlanok, mindegyiknek vízvetõje van, és befelé nyílik. Egyik szárnyán ütközõléc van.[19]
– „megõrzött” – Függelék 20.

IV. Kétszárnyú, a szárnyakat az osztóléc két egyenlõ részre osztja, kifelé nyílnak és feltehetõleg belsõ tokosztóhoz záródnak, amely kívülrõl nem látható.
– „megõrzött” – Függelék 20.

V. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, ahol a szárnyakat egyenlõ részre osztja a vízszintes osztóléc. Befelé nyíló, tokosztója keresztfa.[20]
– „megmaradt” – Függelék 1. (1. kép)

VI. Tokja alapján egykor dupla ablak lehetett, mivel a külsõ oldalon ott maradtak a pántok. Jelenleg szimpla, a belsõ szárnyak megvannak. Az ablak kétszárnyú. A szárnyakat egy-egy vízszintes osztóléc osztja két egyenlõ részre. A szárnyak befelé nyílnak és tokosztóhoz záródnak.
– „megõrzött” – Függelék 20.

VII. Kétszárnyú, szárnyanként két-két szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat a szárnyak függõleges hosszának felülrõl az 1/3-ánál osztják ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyikhez ütközõléc van erõsítve. A tokon díszléc futhat körbe.
– „megmaradt” – Függelék 3.
– „megõrzött” – Függelék 4., 12. (4. kép)

VIII. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, a vízszintes osztólécek 1/3–2/3 arányban osztják a szárnyakat. Befelé nyílik. A szárnyak a tokosztóhoz záródnak.
– „megõrzött” – Függelék 24. (19. kép)

16 Kivételt képeznek itt a kamrák, amelyek ha közvetlenül, elsõ ütemben épültek a lakóhelységek mellé, akkor a kutatás részét képezik.

17 Ilyen kérdéses adat például, hogy az ablakok szimplák vagy duplák, milyenek belülrõl, milyen záraik vannak stb.

18 A szárnyak száma a kívülrõl látható, egy síkban elhelyezkedõ szárnyakat jelöli.

19 Ütközõléc = szárnyra erõsített léc, amely két szárny záródását teszi lehetõvé.

20 Keresztfa = függõleges tokosztó.

IX. Kétszárnyú, szárnyanként kétszemes. A vízszintes osztóléc a szárnyakat függõlegesen 2/5–3/5 arányban osztja. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot középen függõlegesen keresztfa osztja ketté.
– „megmaradt” – Függelék 11. (10. kép)

X. Kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel, tehát két-két vízszintes osztóléc osztja egyenlõ részre a szárnyakat. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközõléce van, amely lehet díszített is. A tokon díszléc futhat körbe.
– „megõrzött” – Függelék 2., 36., 37. (31. kép)
– „megmaradt” – Függelék 18. (17. kép)

XI. Kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel. A szárnyakat vízszintes osztólécek osztják három egyenlõ részre. A szárnyak kifelé nyílnak, keresztfához záródnak.
– „megmaradt” – Függelék 34. (28. kép)

XII. Kétszárnyú, szárnyanként háromszemes. A vízszintes osztólécek a szárnyak magasságát osztják három részre. A szárnyak befelé nyílnak. A tokot középen keresztfa osztja ketté.
– „megmaradt” – Függelék 11. (11. kép)
– „megõrzött” – Függelék 16.

XIII. Kétszárnyú. Szárnyait teljesen szimmetrikusan négy részre osztja három osztóléc. A három osztóléc közül a vízszintes a szárnyat teljes szélességében felezi, míg a másik két azonos hosszú osztóléc függõleges, az egyik a vízszintes osztóléc feletti területet, a másik az alatta lévõ területet osztja ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot egy keresztfa osztja ketté.
– „megõrzött” – Függelék 45. (39. kép)

XIV. Keskeny, kétszárnyú, az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felsõ szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón lehet díszítés.[21] A szárnyak kifelé nyílnak. A tokon díszléc futhat körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megõrzött” – Függelék 2., 38. (34. kép)

XV. Keskeny, kétszárnyú, az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felsõ szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón lehet díszítés. A szárnyak befelé nyílnak, mindegyiknek van vízvetõje. A tokon díszléc futhat körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megõrzött” – Függelék 33., 37. (26. kép)
– „megmaradt” – Függelék 39. (36. kép)

XVI. Keskeny, kétszárnyú, a szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felsõ szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A felsõ osztatlan, az alsót alulról kb. 1/5 résznél osztóléc osztja ketté, s mindkét szárnynak van vízvetõje. A két szárnyat vállazó választja el, amely díszített. A szárnyak befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Általában ajtó mellé építik be.
– „megmaradt” – Függelék 9., 19. (8. kép)

[21] Vállazó = vízszintes tokosztó.

Háromszárnyúak:

XVII. Háromszárnyú, szárnyanként kétszemes. A két szélsõ szárny vízszintes osztólécei a szárnyakat felülrõl az ablakok függõleges hosszának 1/3-ánál osztják, míg a középsõ szárny osztóléce ezeknél valamivel feljebb került. A szárnyak befelé nyílnak, minden szárny alján vízvetõk vannak. A tokot két keresztfa osztja. A tokon díszléc fut körbe.
– „megõrzött" – Függelék 2. (2. kép)

XVIII. T osztású, három szárnya osztatlan, kifelé nyílik. Vállazója 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. Az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. A vállazó is, az ütközõléc is lehet díszített. A tokon futhat körbe díszléc.
– „megõrzött" – Függelék 17., 35., 47. (16., 29., 43. kép)
– „megmaradt" – Függelék 23., 44.

XIX. T osztású ablak, három befelé nyíló szárnnyal. A két alsó és a felsõ szárny is osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetõje van. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. A vállazó és az ütközõléc lehet díszített.
– „megmaradt" – Függelék 7(?)., 10., 44. (9., 37. kép)
– „megõrzött" – Függelék 12., 17., 21., 26., 30., 31. (12., 15., 22. kép)

XX. T osztású ablak, így három szárnya van. A két alsó szárny osztása azonos, mindkettõ három szemû, osztólécei az ablak alsó 1/5-ében vízszintesen, majd az alsó részt középen függõlegesen osztják. Az alsó szárnyak egyikére díszített ütközõléc van erõsítve. A felsõ, fekvõ szárny három egyenlõ részre van osztva két függõleges osztóléccel. Mindhárom szárnynak van vízvetõje és befelé nyílnak, a felsõ szárny kívülrõl tekintve jobbról nyílik oldalra. A vállazón díszléc van.
– „megmaradt" – Függelék 3. (3. kép)

Négyszárnyúak:

XXI. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnnyal, arányuk szerint a felsõk 1/3, míg az alsók 2/3 részûek. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vízszintesen vállazó osztja meg, a felsõ szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközõléc. A vállazó, az ütközõléc és a keresztfa lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megõrzött" – Függelék 5., 36.. (5., 30.. kép)
– „megmaradt" – Függelék 19.

XXII. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnnyal, arányuk szerint a felsõk 1/3, míg az alsók 2/3 részûek. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vízszintesen vállazó osztja meg. A felsõ két szárny egyikének, illetve az alsó két szárny közül az egyiknek ütközõléce van, amely lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megõrzött" – Függelék 38. (33. kép)

XXIII. Négyszárnyú, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnnyal, arányuk szerint a felsõk 1/3, míg az alsók 2/3 részûek. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, lehet vízvetõjük. A tokot tehát 1/3–2/3 arányban vállazó osztja ketté. A felsõ szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközõléc. A vállazó, az ütközõléc és a keresztfa lehet díszített. A tokokon díszléc futhat körbe.
– „megmaradt" – Függelék 7(?)., 39. (35. kép)
– „megõrzött" – Függelék 28., 33., 37. (20., 25., 32. kép)

XXIV. Négyszárnyú. A két nagyobb alsó, és a két kisebb felsõ szárnyat a vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. A vállazó díszített. A felsõ szárnyak osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 részénél osztóléc osztja ketté. Mindegyiken vízvetõ van, befelé nyílnak. A felsõ részt keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van.
– „megmaradt" – Függelék 9. (7. kép)

XXV. Négyszárnyú. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A felsõ, két kisebb szárny osztatlan, a vállazó feletti keresztfához záródnak. A két alsó szárny kétkétszemes, az osztólécek két egyenlõ részre osztják a szárnyakat. Az alsó szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak kifelé nyílnak. A vállazó, a keresztfa és az ütközõléc lehet díszített. A tokon díszléc futhat körbe.
– „megmaradt" – Függelék 27., 34. (27. kép)
– „megõrzött" – Függelék 45. (38. kép)

XXVI. Négyszárnyú. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felsõ két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettõt egyenlõ két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak, feltehetõleg keresztfához záródnak.
– „megmaradt" – Függelék 46. (41. kép)

XXVII. Négyszárnyú. Alsó két szárnya nagyobb, a felsõ kettõ kisebb. A tokot a vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. A felsõ részt keresztfa osztja ketté. A felsõ szárnyak két-két szemesek, amelyeket a függõleges osztóléc két egyenlõ részre oszt. Az alsó szárnyak négyszemesek, alulról kb. az 1/5 részénél vízszintes osztóléc osztja, illetve az alsó, kisebb szemet két függõleges osztóléc osztja három részre. Az alsó szárnyakon vízvetõ van, illetve az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Valamennyi szárny befelé nyílik. A vállazó és a keresztfa lehet díszített.
– „megõrzött" – Függelék 42.

Hatszárnyúak:

XXVIII. Hatszárnyú, hatszemes nagy ablak. A tokot 1/3–2/3 arányban vállazó osztja ketté. Az alsó három osztatlan szárny nagyobb, míg a felsõ három osztatlan szárny kisebb. A tok vállazó feletti részét, illetve a vállazó alatti részt is két-két keresztfa osztja három egyenlõ részre. Mind a hat szárny befelé nyílik és van vízvetõjük. Az alsó keresztfák és a vállazó lehet díszített.
– „megmaradt" – Függelék 46. (40. kép)

Vakablak:

XXIX. Befalazott, ablak méretû mélyedés olyan helyen, ahol régen ablak lehetett.
– Függelék 7., 27. (6. kép)

Rögzítettek:

XXX. Egyszárnyú, négyszemes és feltehetõleg rögzített, tehát nem nyitható.
– „megmaradt" – Függelék 19.

XXXI. Négyszemû, lécekbõl összeállított otthoni készítmény, amelynek nincsenek üvegszemei. A szemek helyét bepapírozták. Feltehetõleg nem nyitható.
– „megõrzött" – Függelék 24.

„Új típusúak”:

XXXII. Egyszárnyú osztatlan ablak, befelé nyílik.
– Függelék 22., 23., 40. (18. kép)

XXXIII. Egyszárnyú kisebb ablak. Háromszemes. Az osztólécek függõlegesen osztják három egyenlõ részre az ablakot. Nyílási iránya ismeretlen.
– Függelék 14.

XXXIV. Kétszárnyú, szárnyai osztatlanok, kifelé nyílnak, az egyik szárnyon ütközõléc van. A szárnyaknak van vízvetõje.
– Függelék 41.

XXXV. Kétszárnyú, szárnyai osztatlanok, befelé nyílnak, az egyik szárnyon ütközõléc van.
– Függelék 11., 13., 25., 29., 31.

XXXVI. Háromszárnyú nagy ablak, két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája van, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, mindegyiknek vízvetõje van.
– Függelék 14., 15., 16., 22.?, 23., 25., 29., 32., 40. (13., 14. kép)

XXXVII. Sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakok.[22]
– Függelék 21., 26., 27., 28., 29., 30., 32., 46. (21., 23., 24. kép)

XXXVIII. Tok keresztfával, amelynek nincsenek szárnyai.
– Függelék 25., 31.

A régi ablaktípusok közül a leggyakoribb – 8–9 lakóházon jelenik meg – a T osztású, befelé nyíló ablaktípus (XIX. típus). Ezt követi 5 házon a kifelé nyíló T osztású típus (XVIII. típus). 4–5 ház esetében a négyszárnyú, befelé nyíló ablak (XXIII. típus) jelenik meg. Ezeket követi gyakorisága szerint a kétszárnyú, hatszemes, kifelé nyíló (X. típus) típus, amely 4 házon jelenik meg. 3–3 házon találhatóak a kétszárnyú, négyszemes, kifelé nyíló (VII. típus), az ajtó melletti, keskeny, kétszárnyú, befelé nyíló (XV. típus), a négyszárnyú, kifelé nyíló (XXI. típus), a négyszárnyú, hatszemes, kifelé nyíló (XXV. típus), illetve az egyszárnyú, osztatlan, befelé nyíló (XXXII. típus) típusok. Ezt követi 2–2 házon megjelenve a XII., XIV., XVI. és XXIX. típus. Az ablakok további 19 típusa csak egy-egy házon jelenik meg.[23]

Természetesen csak azon ablakok elhelyezkedésébõl rajzolódik ki valami, amelyekbõl a legtöbb található. Érdekes módon míg Rápolt nyugati felén a T osztású, befelé nyíló ablaktípus (XIX. típus), illetve a kifelé nyíló T osztású típus (XVIII. típus) nagyon gyakori, addig a keleti fekvésû utcákon ezek ritkábban fordulnak elõ. Ezzel ellentétben a keleti oldalon a négyszárnyú, befelé nyíló ablak (XXIII. típus), illetve négyszárnyú, kifelé nyíló típus (XXI., XXII típus) a gyakoribb, és a nyugati utcákon ez a ritkább.[24] Mi lehet ennek a jelentõsége? Az ablaktípusok kora, a keleti és nyugati utcák kialakulásának eltérõ ideje? A „divat” hatása? Számos kérdés feltehetõ, de ezek megválaszolása a késõbbi feladatok egyike.

---

22 Ezt a típusú ablakot itt nem elemzem.

23 A ma még gyakoribb régi ablakok létezését természetesnek vesszük, azonban az itt felsorolt 18, csupán egy-egy házon megjelenõ ablak létezése már nem sokáig biztosított, pontosan ezek érdekében született meg ez a munka.

24 Itt jegyezném meg, hogy Rápolt keleti területe fekszik közelebb a Szamoshoz. – *„Rápolt eredetileg valószínûleg kétutcás falu volt, amelynek egy részét a régi templommal együtt a Szamos elhordta; a folyó szabályozása során további falurészeket kellett lebontani, így a település mai képe legnagyobbrészt az újabb szabályozások eredménye. Korábban tipikus kisnemesi falu volt. A településen soros elrendezésû szalagtelkek vannak. A régi részen elõfordul, hogy a lakóház beljebb, a telek közepe táján épült.”* (KASZA 1998.)

A régi épületeken az újabb ablakok közül a leggyakoribb a háromszárnyú nagy ablak (XXXVI. típus), amely 9 épületen jelenik meg. A beépített tornácokon gyakoriak a háló rajzolatú ablakok (XXXVII. típus), amelyeket 8 esetben figyeltünk meg. Ezeket követik gyakoriságukat tekintve a kétszárnyú (XXXIV. és XXXV. típus), illetve az egyszárnyú ablakok (XXXII. és XXXIII. típus).

Ha a falu keleti és nyugati utcáinak különbségét vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy a háromszárnyú nagy ablak (XXXVI. típus), illetve az újabb, osztatlan, kétszárnyú típusok (XXXIV. és XXXV. típus) csak a nyugati területeken jelennek meg. Kivételt képez a beépített tornácokon gyakori háló rajzolatú ablak (XXXVII. típus), amely egyaránt megtalálható a település nyugati és keleti területein.

Míg az ablaktípusoknál felfedezhetünk falun belüli eloszlásokat, addig a tornácok típusainak elhelyezkedésében nincs rendszer, mint ahogyan a régi jellegzetességet viselõ házak helyét sem lehet egy-egy helyre korlátozni. A régi – tehát a megõrzött vagy megmaradt – ablaktípusok az egész faluban megjelennek, az újabb ablaktípusok a régi házakon azonban a falu nyugati részén koncentrálódnak.

A házak, ablakok településen belüli elhelyezkedése mellett említést kell tennem az egyes ablaktípusok keveredéséről egy-egy ház esetében. Egy házon a megõrzött, illetve a megmaradt régi ablakok sohasem keverednek. Az elõforduló régi és újabb ablakok keveredése viszont lehetséges, de nem jellemzõ – e tekintetben szabályszerûséget nem tudtam felfedezni. Az újabb ablakok a régi lakóépületeken nem mindig elöl jelennek meg, hiszen ha hátrafelé bõvítették a házat vagy a tornácot építették be, akkor az újabb ablakok nem elõre kerültek. Természetesen gyakori – nem ok nélkül, hiszen Rápolton is sok esetben megfigyelhetõ és látványos tény –, hogy a régi házak utca felõli homlokzatára egy újabb, háromszárnyú nagy ablak került, míg az udvar felõli homlokzaton maradtak a régebbi ablakok. Kevéssé látványos, amikor az udvari homlokzaton jelennek meg az újabb ablakok, példa mégis akad rá.

A 47 épület és a 160 ablak jelenlegi helyzetét tekintve a következõ megállapításokat tehetjük. 6 épületre lehet azt mondani, hogy lakatlan, magára hagyott épület. A maradék 41 épület közül 10 olyan, amelyben laknak ugyan, de az épület, valamint nyílászáróinak állaga felújítás, karbantartás híján egyaránt leromlani látszik. A lakatlan és elhanyagolt épületekhez 55 „megmaradt” és 2 újabb típusú ablak tartozik. A fennmaradó 31 épület lakott, karbantartott vagy éppen felújítják. Ezen épületekhez 73 „megõrzött” és 26 újabb ablak tartozik. Összességében tehát 16 leromlani látszó épület 57 ablakáról, illetve 31 gondozott ház 99 ablakáról beszélhetünk. Az épületek és ablakaik száma arányos, kiemelkedõ eltérés nincsen. A lakatlan, elhanyagolt és a lakott, gondozott épületek és ablakok arányának vannak elõnyei és hátrányai. A lakatlan épületeket feltehetõleg ha nem az ember, akkor a természet tünteti el a föld színérõl; a lakott, de nem karbantartott épületekkel hasonló a helyzet. A lakott, karbantartott épületek esetén a felújítások mutatnak nagy veszélyt az ablakokra, hiszen a megélhetési szükség mentén a téli hideg ellen a régi ablakok kerülnek minél hamarabb kicserélésre. A komfort mellett régen is, ma is fontos volt egy ház kinézete – ebbe beleértve ablakait –, így valamennyi társadalmi szinten státuszszimbólumnak tekinthetõ. Ezen tény a régi ablakok eltûnésének potenciális veszélyforrása.

A régi épületeket, nyílászárókat, ablakokat természetesen nem lehet fenntartani, megvédeni a modernizáció átalakító hatásaitól, a változásoktól – ha csak nem építenénk meg e korszak szabadtéri múzeumát –, így nem marad más hátra, mint e korszak jelenségeinek leírása, fotózása, dokumentálása.

Függelék

Az egyik legjelentõsebb épületelem, amely a ház utcai, illetve udvari homlokzatát jellemezheti, befolyásolhatja: a tornác. A 47 lakóépületet legegyszerûbben tornácaik alapján lehet csoportosítani, így a házak leírását ezek alapján sorakoztatom fel. Lássuk tehát a 47 lakóépület külsõ *megjelenését, tornácát, ablakainak szerkezetét* és jelenlegi (2007-ben) állapotukat, tehát azt, hogy *megõrizték, meghagyták, vagy lecserélték-e* õket![25]

Ahol nincsenek tornácok…

1. Petõfi S. u. 69.

Az épület eredetileg nem lakóháznak, hanem nyári konyhának épült, mégis ide sorolom, mert valószínûleg lakhelyként funkcionált. Az utcafronti egy ablak mögött függöny látható. A ház utcai homlokzata egy ablakával szimmetrikus (HARKAI 1995.).[26] Az épület állapota romos, a vakolat hullik, így az avatatlan szem is látja a régi nyílászárókon, ablakokon, hogy a „megmaradt", tehát gondozatlan ablakok csoportjába tartoznak (1. kép).

Az épület utca felõli ablaka szimpla, kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, ahol a szárnyakat egyenlõ részre osztja a vízszintes osztóléc. Befelé nyíló, tokosztója keresztfa. Alakja szerint: vízszintes hossza meghaladja függõleges hosszát, a fal síkjával nem színel, beljebb esik.[27] Eredetileg fehérre volt festve, a festék pereg.[28]

2. Petõfi S. u. 27.

Valamikor lakóház lehetett, de az utca felõli homlokzatáról két ablakát már kivették, helyüket befalazták. Az átalakítás nyomai 2007-ben még láthatóak voltak. (Így a ház utca felõli homlokzata szimmetrikus, de szokatlan.) Az oromzatra került szellõzõket, illetve magát az oromzat háromszög alakját a fal síkjából enyhén kiugró vakolatsávval övezték. Az épületen három különbözõ ablak és egy ajtó maradt, amelyek közül a legnagyobb ablakot és az ajtót vasráccsal látták el. Feltételezhetõ, hogy az egykori lakóházat raktárrá vagy valamilyen elárusító hellyé alakították át. Ablakai a korszakot tekintve illenek az épülethez, mivel azonban szerkezetük, díszítésük nem egységes, feltételezhetõ, hogy nem mindegyik van az eredeti helyén. Az ablakok festése ugyan nem friss, de az épület gondozottságából látszik, hogy az ablakokat is karbantartják, tehát ezeket a „megõrzöttek" csoportjába sorolhatjuk.

A legnagyobb, háromszárnyú ablak elõtt – mint láttuk – rács van. Szárnyanként kétszemes, a két szélsõ szárny vízszintes osztólécei a szárnyakat felülrõl, az ablakok függõleges hosszának 1/3-ánál osztják, míg a középsõ szárny osztóléce ezeknél valamivel feljebb került. A szárnyak befelé nyílnak, minden szárny alján vízvetõk vannak. A tokot két keresztfa osztja. A fal síkjával színel a tok. A tokon díszléc fut körbe. Ezt az ablakot a gyári, nagy, háromszárnyú ablakok elõdjének tekinthetjük. A tokot, a keresztfákat és a díszlécet sötétbarnára, a szárnyak kereteit fehérre festették (2. kép).

Az ajtó melletti keskeny, magas kétszárnyú ablak esetében a szárnyak egymás felett helyezkednek el, a felsõ szárny magassága az alsó magasságának az egyharmada. A két szárny között a vállazón díszléc van. A szárnyak kifelé nyílnak. A fal síkjával színel a tok. A tokon díszléc fut körbe. Ennek az ablaknak a szerkezete régebbi, mint az elõzõé. Valószínûleg ez az eredeti helyén van, míg az elõzõ egy késõbb beépített darab. A tok és a vállazó sötétbarna, a szárnyak keretei, illetve a vállazóra erõsített vízvetõ törtfehér (sárgás).

A harmadik ablak, amely a házon található, kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel, tehát 2–2 vízszintes osztóléc osztja egyenlõ részre a szárnyakat. A szárnyak kifelé nyílnak, a díszített ütközõlécet kívülre erõsítették. A fal síkjával színel a tok. A tokon díszléc fut körbe. Szerkezete az elõzõ kettõ egyikével sem egyezik:

---

25 Ahogyan azt már említettem, ez a vizsgálat elõkutatás, a feldolgozás során születnek feltételezések, adódnak kérdések, amelyek a további kutatások irányát és a folytatás szükségességét jelzik.

26 Itt is, a késõbbiekben is Harkai Imre felosztására utalok, amely szerint a házak homlokzatainak három csoportja van, miszerint a szimmetria, a rend nélküli szimmetria, illetve az aszimmetria jellemzi õket.

27 Színel = ha az ablak síkja és a fal síkja egy szintben van.

28 Az épület oldalán is található egy ablak, amelyrõl pontos adatok nem állnak rendelkezésemre.

1. kép
Petõfi S. u. 69. (Függelék 1.)
Fig. 1
Petõfi S. Street 69 (Appendix 1)

2. kép
Petõfi S. u. 27. (Függelék 2.)
Fig. 2
Petõfi S. Street 27 (Appendix 2)

3. kép
Rákóczi F. u. 20. (Függelék 3.)
Fig. 3
Rákóczi F. Street 20 (Appendix 3)

4. kép
Petõfi S. u. 63. (Függelék 4.)
Fig. 4
Petõfi S. Street 63 (Appendix 4)

ez a harmadik típusú ablak a házon. A tokot és az ütközõt sötétbarnára festették, míg a szárnyak keretét fehérre. A festék repedezik.

3. Rákóczi u 20.

Lakóház. Oromzata zöldre festett rozsdás lemez. Utca felõli homlokzata egy ablakával szimmetrikus. Az udvari homlokzaton is egy ablak van. Ablakairól az bizonyos, hogy „megmaradtak", de különösebb gondozásban nincs részük: az üvegtábla helyettesítését nejlonnal, a szúnyogháló egyszerû alkalmazásával egyetemben természetszerûleg nem tekintem állagmegóvásnak.

Az utca felõli homlokzat ablaka T osztású, így három szárnya van. A két alsó szárny osztása azonos, mindkettõ három szemû, osztólécei az ablak alsó részét 1/5-ében vízszintesen, majd az alsó részt középen függõlegesen osztják. Az alsó szárnyak egyikére díszített ütközõléc van erõsítve. A felsõ, fekvõ szárnyat három egyenlõ részre osztották két függõleges osztóléccel. Mindhárom szárnynak van vízvetõje és befelé nyílik, a felsõ szárny kívülrõl tekintve jobbról nyílik oldalra. A vállazón díszléc van. A fal síkjával nem színel a tok. Fehérre festették. Kívülrõl tekintve a balszárny két szemét nejlonzacskó helyettesíti (3. kép).

Az udvar felõli homlokzat ablaka egyszerûbb szerkezetû: kétszárnyú, szárnyanként két-két szemmel. Az osztólécek a szárnyakat a szárnyak függõleges hosszának felsõ 1/3-ánál osztják ketté. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyiken ütközõléc van. A fal síkjával nem színel a tok, külsõ, fából készített párkánya van. Fehérre festették. Mindkét szárny alsó szemére szúnyoghálót erõsítettek, amibõl arra következtethetünk, hogy nincsen bennük ablaküveg.

Oldaltornácos házak

A következõ és egyben a legnagyobb csoportot az a 28 ház alkotja, amelyeknek oldaltornáca van. Ezt a csoportot különbözõ szempontok alapján több részre oszthatjuk. A 28 ház közül 20 olyan, ahol a tornác a ház vonalával párhuzamosan fut, illetve 8, ahol a párhuzamos tornác kiegészül kódisállással vagy egyéb más bõvítménnyel. Azon 20 épület is további csoportokra osztható, amelyek párhuzamos tornácúak: közülük 8 esetben a tornácnak nincs lezárása az utca felõl ablakkal, illetve nincs beépítve. A 20 közül 6 ház tornácát az utca felõl ablakkal zárták le. A fennmaradó 6 épület tornácát az idõk folyamán teljesen beépítették.

Se lezáró ablak, se beépítés…

4. Petõfi S. u. 63.

Takarosan rendbe tett kis épület. Az utcafrontot sárgára színezték, lábazati része világoskék. Az udvar felõli fal lábazata szintén világoskék, míg maga a fal halványkék.[29] A tornác faragott faoszlopos. Három azonos típusú ablak van: az utcafrontra kettõ néz, míg az udvarra egy. Az utcafront a rend nélküli szimmetria jellegû házak csoportjába tartozik, az ablakokat szimmetrikusan helyezték el, de a tornác ezt a rendet megbontja. Az ablakokat is karbantartják: a „megõrzött" ablakok csoportjába sorolhatók.

Feltehetõleg mindhárom ablak dupla, tehát két-két szárnyuk van. Egy szárny kétszemû, az osztóléc vízszintes, felülrõl 1/3 résznél osztja ketté a szárny függõleges hosszát. Külsõ szárnyai kifelé nyílnak, az egyik szárnyhoz ütközõlécet erõsítettek. Az elülsõ kettõ a fallal nem színel, beljebb esik. Egy, a falból kinyúló betonpárkány fut végig mindkettõ alatt, tehát nem törik meg a két ablak között, hanem egyiktõl a másikig fut (4. kép).

Az udvari homlokzat ablaka színel a fallal, tokján díszléc fut körbe.

Mindhárom ablak külsõ szárnyait barnára festették. (A belsõ szárnyak fehérek.)

5. Rákóczi u. 26.

Szépen karbantartott lakóház. Deszkaoromzatos, törtfehérre színezett, lábazata sötétszürke. Fa tornácoszlopai kör keresztmetszetûek. Az utcára egy ablaka néz, amelyik a homlokzaton szimmetrikus elrendezésû, de a tornác miatt a rend nélküli szimmetria csoportjába sorolhatjuk. Az udvarra is egy ablaka néz. Két azonos típusú ablaka karbantartott, eredetinek tûnnek, „megõrzöttek".

[29] A színek használatának okaira még nincs válaszom, ez majd a további kutatások része lesz, hiszen fontos lehet annak a kérdésnek a megválaszolása az ablakok terén, hogy ki újította fel, tette rendbe az épületet.

5. kép
Rákóczi F. u. 26. (Függelék 5.)
Fig. 5
Rákóczi F. Street 26 (Appendix 5)

6. kép
Ady E. u. 30. (Függelék 7.)
Fig. 6
Ady E. Street 30 (Appendix 7)

7. kép
Rákóczi F. u. 12. (Függelék 9.)
Fig. 7
Rákóczi F. Street 12 (Appendix 9)

8. kép
Rákóczi F. u. 12. (Függelék 9.)
Fig. 8
Rákóczi F. Street 12 (Appendix 9)

Négyszárnyú ablakok, alul két nagyobb, felül két kisebb szárnnyal, a felsõk 1/3, míg az alsók 2/3 részûek. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. A tokot 1/3–2/3 arányban vállazó osztja vízszintesen, a felsõ szárnyaknál keresztfa van, míg az alsó szárnyak egyikén ütközõléc. A tokokon díszléc fut körbe. A ablakok a fallal színelnek, zöldre festettek (5. kép).

6. Ady E. u. 28.

Lakatlan, magára hagyott épület. Elöl egy ablaka van, amely az utcai homlokzatot aszimmetrikussá teszi. Oromzata deszkázott, fala fehérre meszelt. Tornáca nyitott, faoszlopos. A házzal együtt ablaka még „megmaradt".

Az utcafrontra nézõ ablak szerkezete ismeretlen, mivel sötétbarna zsalugátere be van zárva. Az biztos, hogy a fallal nem színel, párkánya barna.

7. Ady E. u. 30.

Elhanyagolt állapotban lévõ lakott épület. Deszkaoromzatos, fehérre meszelt, az utca felõli homlokzaton a lábazati rész sötétszürke. Fa tornácoszlopai kör keresztmetszetûek. Az utcára egy ablaka nézett, melyet befalaztak: jelenleg az egykori ablak helyén vakablak van. A vakablak elhelyezésével az utcai homlokzat aszimmetrikus elrendezésû. Az udvarra nézõ falon két ablak található. Az ablakok funkciójukat betöltik, de elhanyagoltak, „megmaradtak" (6. kép).

Az utcára nézõ ablak helyét mélyedés jelöli, tehát nem színel a fallal. A mélyedést, tehát a vakablakot is fehérre meszelték.

Az udvarra nézõ ablakok feltehetõleg azonos szerkezetûek. Egyikük vagy T osztású, vagy négy szárnyas ablak. Az alsó két szárny biztosan látszik, a felsõ szárnyat vagy szárnyakat azonban kívülrõl lefüggönyözték. Az alsó két szárny osztatlan, befelé nyílik, az egyikre ütközõlécet erõsítettek. A két alsó szárny felett vállazó van. Az ablak nem színel a fallal. A tok sötétbarna, a szárnyak keretei kezeletlennek tûnnek.

A másik ablaknak az alsó szárnyai nem láthatóak vagy ki vannak nyitva és befelé állnak vagy hiányoznak, de az ablak minden bizonnyal T osztású. A felsõ szárny osztatlan, befelé nyíló. A tokot egy vállazó osztja ketté 1/3–2/3 résznél. A tok sötétbarna, a felsõ szárny kerete fehér.

8. Rákóczi F. u. 10.

Elhanyagolt, lakatlan épület. Sárgásbarna utcai homlokzatát vakolatdíszek gazdagítják. A tornác bejárata elölrõl nyílik, az ablakok körben és az oromzatra nyíló szellõzök vakolatdíszítéseket kaptak.[30] Az utcára nézõ két álló típusú ablak és a tornác ajtónyílásszerû végzõdése rend nélküli szimmetriát alkot. Az egész épület az ablakokkal egyetemben „megmaradt", elhagyott.

A két ablak mérete és feltehetõleg szerkezete is azonos, de az „újonnan" felhelyezett mûanyag redõnyöktõl ez nem látható.

9. Rákóczi F. u. 12.

Elhanyagolt, lakatlan épület. Deszkaoromzata alatt sárgásbarna utcai homlokzatát vakolatdíszek gazdagítják. A tornác bejárata elölrõl, illetve az ablakok körben vakolatdíszítéseket kaptak.[31] Az utcára nézõ két ablak és a tornác ajtónyílásszerû végzõdése rend nélküli szimmetriát alkot. Az egész épület a két elsõ ablakkal, az udvar felé nézõ ablakkal, illetve az ajtó két oldalán elhelyezett keskeny ablakokkal egyetemben „megmaradt", elhagyott. Az ablakok mindegyike hiányos, az üvegek kitörtek, a szárnyak hiányoznak, ahogyan az osztólécek is.

Az elsõ kettõ, illetve az udvarra nézõ négyszárnyú ablakok szerkezete azonos. Az alsó két nagyobb, és a felsõ két kisebb szárnyat a díszített vállazó 1/3–2/3 arányban választja el. A felsõ szárnyak osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 résznél osztóléc osztja ketté. Valamennyin vízvetõ van, befelé nyílnak. A felsõ részt keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Szürkések. Az utcára nézõ ablakok nem színelnek a fallal, míg az udvarra nézõ igen (7. kép).

Az ajtó két oldalán lévõ keskeny ablakok szerkezete azonos, kivéve, hogy az ajtótól jobbra esõ jobbra befelé, míg az ajtótól balra esõ balra befelé nyílik. Kétszárnyúak, felsõ szárnyuk magassága harmada az

30 Eklektikus jellegû.

31 Szecessziós jellegû.

9. kép
Rákóczi F. u. 14. (Függelék 10.)
Fig. 9
Rákóczi F. Street 14 (Appendix 10)

10. kép
Petõfi S. u. 1. (Függelék 11.)
Fig. 10
Petõfi S. Street 1 (Appendix 11)

11. kép
Petõfi S. u. 1. (Függelék 11.)
Fig. 11
Petõfi S. Street 1 (Appendix 11)

12. kép
Petõfi S. u. 31. (Függelék 12.)
Fig. 12
Petõfi S. Street 31 (Appendix 12)

13. kép
Petõfi S. u. 17. (Függelék 14.)
Fig. 13
Petõfi S. Street 17 (Appendix 14)

alsóknak. A felsõk osztatlanok, az alsókat alulról kb. 1/5 résznél osztóléc osztja ketté, s mindegyiknek van vízvetõje, mint a négyszárnyas ablakoknál. A két szárnyat díszített vállazó választja el. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Szürkések, mint az elõzõek (8. kép).

10. Rákóczi F. u. 14.

Az utcával párhuzamosan épült hosszúház. Az utcára két ablaka néz, amelyek aszimmetriát alkotnak. A rövidebb, az utcáról látható udvari homlokzatnak egy ablaka van. A hátsó homlokzat mellett mellvédig felfalazott tornác húzódik, amelynek egy jól látható oszlopa négyszög keresztmetszetû. Az épület vakolt, az ablakok körül és az épület sarkain vakolatsávok vannak. Oromzata az udvarra néz, deszkázott. Az ablakok, mint az épület is „megmaradtnak" tûnnek.

Az ablakok szerkezete azonos, T osztásúak, három befelé nyíló szárnnyal. Mind a két alsó, mind a felsõ szárny osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetõje van. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Szürkék. Vékony betonpárkány figyelhetõ meg (9. kép).

11. Petõfi S. u. 1.

Egyszerû enyhén zöldes, fehéres lakóház, elöl „újabb" kétszárnyú ablakkal, oldalt négyszögletes keresztmetszetû tornácoszlopokkal, amelyek rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácot csak elölrõl „zárták le" mellvéddel. Az udvari homlokzat két ablaka régebbi; elhanyagoltak, „megmaradtak". Az utcai homlokzat egyszerû díszítését az ablak uralja. Felette egy szélesebb sáv húzódik végig, míg alatta egy vonal, amely a nem létezõ lábazatot is mutatja.

Az elülsõ, újabb kétszárnyú ablak szárnyai osztatlanok, befelé nyílnak. Barna és fehér, nem színel a fallal, redõnye van.

Az udvarra nézõ ablakok egyike kétszárnyú, szárnyanként kétszemes. A vízszintes osztóléc a szárnyakat függõlegesen 2/5–3/5 arányban osztja. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot középen függõlegesen keresztfa osztja ketté. Az ablak színel a fallal, fehérre festették (10. kép).

Az udvarra nézõ másik ablak szerkezete más: kétszárnyú, szárnyanként háromszemes. Az osztólécek a befelé nyíló szárnyakat egyenlõ arányban harmadolják. A tokot középen keresztfa osztja ketté. Az ablak nem színel a fallal, beljebb esik, ahol látszik a festék, ott fehér (11. kép)

12. Petõfi S. u. 31.

Egyszerû, karbantartott lakóház, elöl kettõ, oldalt egy ablakkal. Az elsõ két azonos ablak és a tornác rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácnak négyszögletes keresztmetszetû oszlopai vannak, elöl és oldalt mellvédje. Mindhárom ablak régi típusú, de szerkezetileg az oldalsó eltér a két elsõtõl. Az épület is, az ablakok is karbantartottak, tehát „megõrzött" ablakokról beszélünk. A vakolattal egyszerû keretet alakítottak ki az ablakok körül.

Az elsõ két ablak azonos, T osztású, három befelé nyíló szárnnyal. A két alsó és a felsõ szárny is osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetõje, az alsó szárnyak egyikének díszített ütközõléce van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. A tok és az ütközõléc barna, míg a szárnyak fehérek. Mindkét ablak elé a tokhoz zöldes vasrácsot erõsítettek, mely rozsdás. A falból kinyúló betonpárkány fut végig a két ablak alatt, mely nem törik meg közöttük, hanem egyiktõl a másikig fut (12. kép).

Az udvarra nézõ ablak egy-egy szárnya kétszemû, az osztóléc vízszintes, felülrõl 1/3 résznél osztja ketté a szárnyak függõleges hosszát. Szárnyai kifelé nyílnak, az egyik szárnyhoz ütközõlécet erõsítettek. Az udvari homlokzat ablaka a fallal színel, a tokon díszléc fut körbe. A szárnyak barnák, míg a díszlécet a fallal egyetemben fehérre meszelték.

13. Petõfi S. u. 51.

A házról az adataim nagyon hiányosak. Hosszúház. Oldalt négyszögletes keresztmetszetû tornácoszlopai vannak, a tornácnak csak elölrõl van mellvédje. Egyetlen ablaka „újabb", az udvarra néz.

Az ablak kétszárnyú, kívül szúnyogháló borítja, ami alapján biztos, hogy a szárnyak befelé nyílnak.

Ablakokkal lezárt tornácok…

14. Petõfi S. u. 17.

Lakóház, elöl egy nagy háromszárnyas ablakkal, a tornác lezárásánál egy kisebbel. 2007-ben javítás nyomait lehetett látni a házon. A ház törtfehér, az ablakok körül sötétbarna vakolatkeret, az oromzatot pedig világosabb barna sáv zárja le. Az utca felõli oromzat elemei rend nélküli szimmetriát mutatnak. A nagyobbik ablak újabb, míg a kisebb valamivel régebbinek tûnik, de nem tipikus régi szerkezetû. Mindkettõt „újabbnak" mondanám (13. kép).[32] Tornáca nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyszögletes, az oszlopok vakoltak.

Az újabb, háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így feltehetõleg egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok. Kívülrõl a tokhoz szúnyogháló van erõsítve, tehát biztosan befelé nyílnak a szárnyak. Nem színel a fallal, a külsõ részét barnára festették. A párkánya beton és lemez.

A kisebbik ablak, amely a tornácot zárja le, egyszárnyú, háromszemes. Az osztólécek függõlegesen osztják három egyenlõ részre az ablakot. Nyílási iránya ismeretlen. Nem színel az ablak a fallal, az ablak szárnyának állása nem is párhuzamos, a felsõ része befelé dõl. Fehérre festették.

15. Petõfi S. u. 21.

Karbantartott, törtfehér, lakott épület elöl három ablakkal, amelyek elé sötétbarna redõnyt húztak. A két azonos ablak a házon, illetve a más méretekkel rendelkezõ, tornácot lezáró ablak rend nélküli szimmetriát alkot.[33] Az udvar felõli oldalon egy nagy háromszárnyas ablak látható, amelyrõl biztosan lehet állítani, hogy „újabb". Az elölrõl lezárt, felfalazott tornác hátul nyitott, fa tornácoszlopokkal (14. kép).

Az utca felõli ablakokról nincs több adat.

Az udvar felõli ablak háromszárnyú, a szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Egy keresztfája van, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce. A szárnyakon vízvetõ van. A fallal nem színel, beljebb esik. A tok, illetve a keresztfa sötétbarna, míg a szárnyak fehérek.

16. Petõfi S. u. 41.

Régi épület felújítva. Alapszíne sárga, a lábazat, illetve a tornácot lezáró falazás bordó. Az utca felõli homlokzat hármas nagy ablakának felsõ részénél, illetve felette egy széles rózsaszín sáv fut végig. Az utca felõli homlokzat elemei rend nélküli szimmetriát alkotnak. A „középsõ" nagy ablak „újabb", a tornácot lezáró ablak régebbi, „megõrzött". A tornác elölrõl le van zárva, az udvar felõl nyitott, illetve mûanyag hullámlemezzel lezárt.

A háromszárnyú nagy ablak elõtt sötétbarna redõny van, amelyet részben felhúztak, így néhány dolgot meg lehetett figyelni. Feltehetõleg két szárnya egymással szembe, a harmadik külön nyílik befelé. Az ablak nem színel a fallal, párkánya lemez.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függõlegesen osztják három részre. A szárnyak befelé nyílnak. A tokot egy keresztfa osztja. A fallal nem színel, beljebb esik. A tok és a keresztfa barna, míg a szárnyak fehérek.

17. Petõfi S. u. 55.

Karbantartott épület elöl három ablakkal, amelyek közül kettõ azonos, a harmadik – méreteiben eltérõ – a tornácot zárja le. Az udvar felé nincs ablak, csak ajtó. A tornác az utca felõl lezárt, az udvar felõl nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyszögletes. Az utca felõli homlokzat alsó része törtfehér, a lábazati rész szürke, az oromzat bordó. A két azonos ablak körül – ugyanolyan törtfehér színnel, mint a ház – vakolatkeret van. Az oromzaton a padlás szellõzõnyílása körül mustársárga vakolatkeret, illetve a tetõ vonalában szintén mustársárga sáv fut végig. Az utca felõli oromzat elemei rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az ablakok egészen jó állapotban vannak, egyelõre „megõrzött" ablakoknak tûnnek.

A két azonos ablak T osztású, tehát háromszárnyú. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Vállazójuk díszített. A két alsó szárny egyikén ütközõléc van. A szárnyaknak vízvetõjük van. Az ablakok nem színelnek a fallal, betonpárkányuk van. Az ablakokat fehérre festették. Az alsó szárnyak elõtt szúnyogháló van (15. kép).

---

32 A kisebbik kérdésesebb: újabb kutatást igényel.

33 Ebben az esetben nem lehet eldönteni, hogy „megõrzött" régi ablakokról beszélünk, vagy „újabb" ablakokról.

14. kép
Petõfi S. u. 21. (Függelék 15.)
Fig. 14
Petõfi S. Street 21 (Appendix 15)

16. kép
Petõfi S. u. 55. (Függelék 17.)
Fig. 16
Petõfi S. Street 55 (Appendix 17)

15. kép
Petõfi S. u. 55. (Függelék 17.)
Fig. 15
Petõfi S. Street 55 (Appendix 17)

17. kép
Fõ tér 19. (Függelék 18.)
Fig. 17
Fõ Square 19 (Appendix 18)

A tornácot lezáró ablak szintén T osztású, de kisebb és lécvázas szerkezetét tekintve régebbi. Három szárnya osztatlan, kifelé nyíló: az alsó kettõ oldalra egymással szembe, a felsõ felfelé. Vállazója egyszerû díszléccel díszített. Az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. A tokon körben díszléc van, kivéve alul. Az ablak színel a fallal, fehér (16. kép).

18. Fõ tér 19.

Lakatlan épület. Az oromzat fehér, alatta az épület szélein a homlokzat sárga, illetve a tornác lezárásánál fehér függõleges sávok vannak. Elöl három ablaka van, amelyek közül kettõ egyforma, egy pedig – amely a tornácot zárja le – más, így a rend nélküli szimmetria jellemzi. Az udvarra nézõ homlokzatot három ablak tagolja. Az épület is, a nyílászárók is „megmaradtak", nagyon úgy tûnik, hogy a természetre és az idõre vannak bízva. A tornác az utca felõl lezárt, az udvar felõli oldala faragott faoszlopokkal nyitott.

Az elsõ két ablak minden bizonnyal azonos, de szerkezetükrõl nincs adat, mivel ezeket szúnyogháló takarja. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek, így párkányuk van.[34]

A tornácot lezáró ablak szimpla, kétszárnyú, szárnyanként 3–3 szemmel. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függõlegesen három egyforma részre osztják. A lécvázas szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal nem színel, kissé beljebb esik, van párkánya. Egykor zöldre festették. Állapota nagyon rossz, az üveg több helyen kitört.

Az udvari homlokzat három ablaka azonos. Kétszárnyúak, szárnyanként 3–3 szemük van. A vízszintes osztólécek a szárnyakat függõlegesen három egyforma részre osztják. A lécvázas szárnyak kifelé nyílnak, az egyik szárnynak ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, barnák. Az üveg több helyen kitört (17. kép).

19. Dózsa Gy. u. 13.

Fehérre meszelt, lakott, de nem karbantartott épület. Oromzata deszkából készült, elöl két egyforma, illetve egy különbözõ ablaka van, ez utóbbi a tornácot zárja le az utca felõl. A rend nélküli szimmetria jellemzi. Az udvar felõl három ablaka van. Mind az épület, mind az ablakok egyelõre „megmaradtak". A tornác az utca felõl le van zárva, de az udvar felõl nyitott, oszlopainak keresztmetszete négyszögletû.

Az utca felõli két egyforma ablak, illetve az udvarra nézõ egyik ablak dupla, tehát 4–4 szárnyú. Kívülrõl alul két nagyobb, felül két kisebb lécvázas szárnyuk van. A szárnyak osztatlanok. A tokot vízszintesen díszített vállazó osztja, illetve felül egy keresztfa. Az alsó szárnyaknál az egyiken díszített ütközõléc van. A külsõ szárnyak kifelé, míg a belsõk befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Az ablakok a fallal színelnek, fehérek.

A tornácot lezáró ablak szimpla, egy szárnya van, amely négyszemes és feltehetõleg rögzített, tehát nem nyitható. Nem színel a fallal, beljebb esik. Fehérre festették.

A másik két ablakról, amely az udvarra néz csak kevés adat van, mivel az ablakokat vagy ablaknyílásokat ronggyal eltakarták. Minden esetre két keskeny ablak lehet az ajtó két oldalán. A fallal nem színelnek, beljebb esnek, fapárkányuk van.

Félig beépített tornác…

20. Petõfi S. u. 67.

Vakolt, rózsaszínre színezett régi lakóház. Épp felújítás alatt.[35] Elöl az oromzaton a szellõzõnyílás fehér vakolatsávval körbevett, míg a háromszög alakú oromzaton körben, a ház vonalán oldalirányban, illetve a tornácot lezáró ablak és az épületen szimmetrikusan elhelyezett két ablak körül – ez utóbbi kettõt tehát egy keretbe foglalva – sárga vakolatsávok húzódnak. A két szimmetrikus ablak között, a vakolatkereten belül, illetve a két ablak mindkét oldalán három-három vízszintes, sárga vakolatcsík van díszítésként. Az elemek az utca felõli homlokzaton rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az udvarra három ablak néz. Ablakai régiek, „megõrzöttek". Egymáshoz képest az utca felõli két ablak újabb. A tornác elsõ fele beépített, hátsó fele szabad.

Az elsõ két szimmetrikusan elhelyezett ablak azonos szerkezetû. Kétszárnyúak, a szárnyak osztatlanok, mindegyiknek vízvetõje van. Befelé nyílnak. Mindkettõnek egy-egy szárnyán ütközõléc van. A fallal nem színelnek, rózsaszín betonpárkányuk van. A tok és a keretek fehérek.

---

34 A párkányról további adatom nincsen, csak annyi bizonyos, hogy van.

35 Lakója külföldi állampolgár.

18. kép
Petõfi S. u. 33. (Függelék 22.)
Fig. 18
Petõfi S. Street 33 (Appendix 22)

19. kép
Rákóczi F. u. 26. (Függelék 24.)
Fig. 19
Rákóczi F. Street 26 (Appendix 24)

A tornácot elölrõl lezáró ablak tokja alapján egykor dupla lehetett: a külsõ oldalon ott maradtak a pántok. Jelenleg szimpla, a belsõ szárnyak vannak meg. Az ablak kétszárnyú, a szárnyak kétszemûek, befelé nyílnak és tokosztóhoz záródnak. A tok nem színel a fallal, a szárnyakkal együtt fehérre festették. Betonpárkánya rózsaszínû.

A tornác beépített részén kettõ, a házon hátrébb egy ablak van. Ezek egyformák: kétszárnyúak, a szárnyak kétszemûek, kifelé nyílnak és feltehetõleg belsõ tokosztóhoz záródnak, amely kívülrõl nem látható. A tok színel a fallal, színe megegyezik a faléval. A szárnyakat fehérre festették, az egyiken zöld festéknyomok látszanak.

Beépített tornácok…[36]

21. Petõfi S. u. 9.

Gondozott, lakott épület. Az oromzati rész rózsaszín, a szellõzõnyílás, illetve maga az oromzat háromszög formája sárga sávval övezett. Az oromzat alatti rész törtfehér, három ablaka közül egy a tornácot zárja le, ez utóbbi kisebb, mint a másik kettõ. A két nagyobb ablakhoz igazítva, azok aljánál és tetejénél egy-egy sárga vonal fut végig. A homlokzat és ablakai rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az ablakokat a „megõrzöttek” közé lehet sorolni. Az épület tornáca teljesen be van építve, ablakai sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakok, amelyek „újabbak”.

Az utcára nézõ két azonos ablak T osztású, három szárnya osztatlan, a felsõ ablakszárnyon vízvetõ van. Befelé nyílnak. A tokot a vállazó osztja ketté, illetve az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Nem színelnek a fallal, kicsit beljebb esnek. Egy, a falból kinyúló betonpárkány fut végig mindkét ablak alatt, tehát nem törik meg a kettõ között, hanem egyiktõl a másikig fut. Az ablakok alatti részen a párkányt linóleummal fedték le. A tokot, a vállazót, illetve az ütközõlécet világosbarnára, a szárnyak kereteit fehérre festették. Az egyik ablaknak csak a két alsó szárnya elõtt, a másik ablak teljes mérete elõtt szúnyogháló van.

A tornácot lezáró ablak szerkezetét tekintve ugyanolyan, mint az elõbb leírtak, csak kisebb és nincs alatta sem beton-, sem linóleumpárkány, illetve csak a két alsó szárny elõtt van szúnyogháló.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretek barnák.[37]

36 Valamennyi beépített tornác esetén felmerül a kérdés, hogy maradtak-e belül ablakok, ami további kutatást igényel. Itt jelenleg csak a tornácok beépítésénél felhasznált, kívülrõl látható ablakokról szólok.

37 Ez a típusú ablak többször elõfordul. Itt nem elemzem: ez további kutatás feladata lesz.

22. Petõfi S. u. 33.

A vakolt, fehérre színezett régi lakóház „középsõ” nagy ablaka, illetve a tornácot lezáró újabb ablaka rend nélküli szimmetriát alkot az utca felõli homlokzaton. A nagy ablak körül fehér nonfiguratív mintás vakolatkeret van. Az ablakok „újak”. Tornáca teljesen be van építve „újabb” ablakokkal (18. kép).

A nagy ablak zöld, világosbarna redõnnyel eltakart, a fallal nem színel.

A tornác ablaka teljesen új, osztatlan ablak, melyet világosbarnára és fehérre festettek. A fallal nem színel, betonpárkánya van, amelyen mûanyagládában piros muskátli virít.

Az udvarra nézõ ablakok szerkezete azonos a tornácot elölrõl lezáró ablak szerkezetével.

23. Petõfi S. u. 47.

Bevakolt, színezés nélküli elhanyagolt épület. Hullámpalával fedett, az oromzat alatt vízvetõ cserépsorral, amelybõl már csak pár cserép van meg. Elöl „középen” háromszárnyú, „újabb” nagy ablak van, a tornácot T osztású régi ablak zárja, amely megmaradt. Ezek az elemek rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornácot teljesen beépítették újabb ablakokkal.[38]

Az újabb, háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így feltehetõleg egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a külsõ részét barnára, a belsõt fehérre festették. Redõnye sötétbarna és drapp. A párkány lemez.

A tornácot lezáró T osztású ablak háromszárnyú. A szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak. Vállazója díszléccel díszített. A két alsó szárny egyikén díszített ütközõléc van. A tokon díszléc fut körbe. Színel a fallal, sötétbarnára festett.

A beépített vagy beüvegezett tornác ablakai újabbak, osztatlanok, a fallal nem színelnek, keretüket fehérre festették.

24. Rákóczi F. u. 26.

Eredetileg nem lakóháznak épült, hanem feltehetõleg nyári konyhának. Elöl, középen van egy ablaka, amely a tornácot lezáró ablakkal rend nélküli szimmetriát alkot. Oromzata deszka, sárgásra meszelt, lábazata sötétszürke. Ablaka régi, „megõrzött”. A tornác mellvédig felfalazott, majd fakeretek mentén befóliázott (19. kép).

A középre helyezett ablak kétszárnyú, szárnyanként kétszemes, az osztóléc 1/3–2/3 arányban osztja, befelé nyílik. A szárnyak a tokosztóhoz záródnak. Nem színel a fallal, fehér, párkánya fából készült.

A tornácot lezáró négyszemû ablak lécekbõl összeállított otthoni készítmény, amelynek nincsenek üvegszemei. A szemek helyét bepapírozták. Feltehetõleg nem nyitható, színel a fallal, barnára festett.

Kiegészített oldaltornácos házak

Csak lezáró ablakok…

25. Petõfi S. u. 15.

Rendben tartott, lakott épület, elöl „középen” egy nagy háromszárnyas, oldalt a tornác lezárásánál egy kisebb kétszárnyú ablakkal. Az elemek így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az épület utcai homlokzata mustársárgára színezett. A nagy ablak körül, az oromzaton a szellõzõnyílások körül, illetve az oromzat háromszög alakját közrefogva, és az épület vonalát, illetve a tornácot leválasztva egyszínû bordós-barnás díszítõ sávok vannak az utcára nézõ homlokzaton. A tornácnak felfalazott mellvédje van a kiugró részén is, amelynek az utca felé nézõ részét olyan ablak zárja le, amilyen az utcai homlokzaton a tornácot. Az ablakok „újabbak”.

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a tokot és a keresztfát barnára, a szárnyakat fehérre festették. Párkánya lemez.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú. Az osztatlan szárnyak feltehetõleg befelé nyílnak. Az egyik szárnynak ütközõléce van. Az ablak nem színel a fallal. A tok sötétbarna, a szárnyak fehérek.

A tornác kiugró részén található ablak csak tok keresztfával, amelynek nincsenek szárnyai. Nem színel a fallal, sötétzöldre festették.

---

38 Úgy tûnik, máshonnan kibontott gyári ablakokról van szó.

Félig beépítettek…

26. Petõfi S. u. 69.

Rendbe tett, de lakatlannak tûnõ épület, fehérre meszelve, elöl három T osztású ablakkal, amelyek közül kettõt „középre” helyeztek, egy a tornácot zárja le. Az elemek így rend nélküli szimmetriát alkotnak. A tornác elsõ felét mellvédig bedeszkázták, hátsó felét kijjebb építették és beüvegezték, ablaka sokszemes, négyzetháló rajzolatú. Az ablakok közül a T osztásúak „megõrzöttek”, a háló rajzolatú „újabb”.

A T osztású ablakok ugyanolyan szerkezetûek, három befelé nyíló szárnyuk van. A két alsó és a felsõ szárny is osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetõje van.[39] A tokot a vállazó osztja magasságának 1/3–2/3 arányában, az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. Nem színelnek a fallal, beljebb esnek. Fehérre festették.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

27. Fõ tér 5.

Még jó állapotban lévõ, de leromlani látszó épület. Elöl két régi ablaka szimmetrikusan helyezkedik el, a tornácot vakablak zárja le, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, a fal sárgára színezett, a lábazat világosszürke színt kapott. A tornác elsõ 2/3-át mellvédig bedeszkázták, faoszlopain fûrészelt díszek vannak; a hátsó rész kijjebb épített, 1/3 része beépített. A nyitott tornác felé néz egy régi ablak, a beépített részen sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablak van. A régieket „megmaradt” ablakoknak, míg a háló rajzolatút „újabbnak” tekintem.

Az elsõ két azonos szerkezetû ablak dupla. A külsõ szárnyak száma négy, amelyek közül a két kisebb szárny osztatlan és a díszített vállazó feletti keresztfához záródik. A két alsó szárny két-két szemes. Mindkét ablak egyik szárnyának van egy díszített ütközõléce. A külsõ szárnyak kifelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. Az ablakok színelnek a fallal, barnára festettek.

A tornácot lezáró vakablakot befalazták, színe a homlokzatéval egyezik.

A tornác felé nézõ régi ablak szerkezete azonos az elsõ két ablak szerkezetével, a felsõ szárnyak azonban hiányoznak, helyettük be vannak fóliázva.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

28. Rákóczi F. u. (?; páratlan oldal)

Lakott régi épület. Elöl „középen” két ablakot helyeztek el, a tornácot egy ablak zárja le, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az utca felõli homlokzat barnásra, sárgára és törtfehérre van színezve. Az oromzat szellõzõnyílása körül, az oromzat háromszög alakját követve, illetve az ablakok vízszintes oldalait övezve törtfehér vakolatsávok láthatók. A lábazatot az ablakig két típusú kõvel rakták ki. A tornáchoz középen sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakokkal beépített kódisállás csatlakozik. A nyitott tornác oszlopainak keresztmetszete négyszögletes. A tornácra is néz egy régi ablak. Az utcára nézõk, illetve a tornácra nézõ ablak „megõrzött”, a négyzetháló rajzolatú „újabb”.

A két azonos szerkezetû ablak, amely az utcára néz, négy osztatlan szárnyú. A szárnyak közül a két kisebb a díszített vállazó feletti keresztfához záródik, míg a két nagyobb szárny közül az egyiknek díszített ütközõléce van. Minden szárnynak van vízvetõje és befelé nyílik. Az ablakok nem színelnek a fallal, szürkék (20. kép).

A tornácot lezáró ablak szerkezete azonos az elõbb leírt ablakok szerkezetével, csak sokkal keskenyebb.

A tornácra nézõ ablak szerkezete feltehetõleg azonos az elõbb leírtakkal.[40]

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet fehérre festették.

Beépített…

29. Petõfi S. u. 7.

Rendben tartott, lakott épület, elöl két ablakkal, amelyek közül a nagyobb „középen”, a kisebb a tornác lezárásánál található, így rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az épület sárgára színezett, az utcára nézõ homlokzaton az ablakok körül, az oromzaton, a szellõzõnyílások körül, illetve az oromzat alakját közrefogva

39 Kivétel a tornácot lezáró ablak alsó két szárnya.

40 Pontos adatokat nem tudok.

20. kép
Rákóczi F. u. (Függelék 28.)
Fig. 20
Rákóczi F. Street (Appendix 28)

21. kép
Petõfi S. u. 7. (Függelék 29.)
Fig. 21
Petõfi S. Street 7 (Appendix 29)

22. kép
Petõfi S. u. 49. (Függelék 30.)
Fig. 22
Petõfi S. Street 49 (Appendix 30)

23. kép
Petõfi S. u. 49. (Függelék 30.)
Fig. 23
Petõfi S. Street 49 (Appendix 30)

egyszínû fehér díszítõ sávok vannak. A beépített tornácnak és a beépített kijjebb ugró hátsó résznek sokszemes, négyzetháló rajzolatú ablakai vannak. Az összes ablaka „újabb" (21. kép).

Az utcára nézõ sötétbarna redõny háromszárnyú nagy ablakot takar, amelynek két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, barnára festették.

A tornácot lezáró kétszemes ablak osztatlan szárnyai befelé nyílnak. A szárnyak egyikének ütközõléce van. Nem színel a fallal, barnára festették.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretet barnára festették.

30. Petõfi S. u. 49.

Lakott épület felújítás nyomaival, elöl három T osztású ablakkal, amelyek közül kettõ „középen" van, egy a tornácot zárja le, tehát rend nélküli szimmetriát alkotnak. A házat halványsárgára színezték, az oromzaton lévõ szellõzõnyílást, az oromzat háromszög alakját, illetve a két „középsõ" ablakot és a ház széleit világosszürke vakolatsáv díszíti. A tornác, illetve a kódisállás teljesen be van építve, ablakai sokszemesek, négyzetháló rajzolatúak. Az elöl lévõ ablakok „megõrzött" ablakok, míg a tornác ablakai „újabbak".

Az elöl „középen" lévõ ablakok azonos szerkezetûek, T osztásúak, tehát három szárnyuk van, amelyek osztatlanok. A szárnyak mindegyikének van vízvetõje és befelé nyílik. Vállazójuk díszített, az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. A fallal nem színelnek, sötétzöldek (22. kép). Mindkét ablak alatt vastag betonpárkány húzódik. Az egyik ablaknak az alsó szárnyai elõtt szúnyogháló van, a szárnyak közül csak egy látszik, amelynek keretét fehérre festették.[41]

A tornácot lezáró ablak szerkezete azonos, de vállazójának díszítése eltér az elõbbi kettõtõl, illetve méreteiben különbözik. Színe ugyanolyan zöld, mint az elõzõeknek, a fallal ez sem színel. Párkánya nincs.

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeret ugyanolyan sötétzöldre van festve, mint az elöl lévõ ablakok (23. kép).

31. Petõfi S. u. 53.

Felújított, lakott épület törtfehérre színezve, elöl két ablakkal, amelyek közül az egyik a tornácot zárja le, a másikat a homlokzaton aszimmetrikusan építették be, így a homlokzat aszimmetrikus. Az elöl lévõ ablakok „megõrzöttek". A tornác és a kódisállás beépített, a beépítés két ablaka „újabb", ezek körül fehér vakolatsáv van.

Az elöl aszimmetrikusan elhelyezett ablak T osztású. Három szárnya osztatlan, befelé nyílik. Az alsó két szárnynak vízvetõje van, a felsõ szárny az elé erõsített zöld szúnyoghálótól nem látszik. Az ablak vállazója díszléccel díszített, az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. Nem színel a fallal, fehérre festették.

A tornácot lezáró ablak kétszárnyú, a szárnyak osztatlanok. Elõtte zöld szúnyogháló van, amelytõl csak az látszik, hogy sötétbarnára festették. Feltehetõleg befelé nyílik. A fallal nem színel.

A tornác két új ablaka kétszemes, feltehetõleg nincsenek szárnyai, tehát az üvegtáblák rögzítettek. A tokot keresztfa osztja ketté, fehérre festett. A fallal nem színelnek.

32. Dózsa Gy. u. 5.

Lakott, karbantartott épület. Az utcafrontra egy nagy, háromszemes ablak néz. A tornácot az utca felõl teljesen befalazták. Az épület utcai homlokzata így aszimmetrikus. Tornácát és kódisállását teljesen beépítették, ablakai sokszemesek, négyzetháló rajzolatúak. Ablakai „újabbak". Az oromzat deszkázott, az épület fehérre színezett, az elsõ ablak körül alig láthatóan fehér vakolatkeret van (24. kép).

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak, mindegyiknek van vízvetõje. Nem színel a fallal, barnára festett. Betonpárkánya ugyancsak barna.

A tornácba és kódisállásba beépített háló rajzolatú ablakkereteket is barnára festették.

41 Feltehetõleg az ablak dupla, a szúnyoghálós ablak két külsõ szárnyát levették és csak a belsõk látszanak.

24. kép
Dózsa Gy. u. 5. (Függelék 32.)
Fig. 24
Dózsa Gy. Street 5 (Appendix 32)

26. kép
Petõfi S. u. (Függelék 33.)
Fig. 26
Petõfi S. Street (Appendix 33)

27. kép
Dózsa Gy. u. 1. (Függelék 34.)
Fig. 27
Dózsa Gy. Street 1 (Appendix 34)

25. kép
Petõfi S. u. (Függelék 33.)
Fig. 25
Petõfi S. Street (Appendix 33)

28. kép
Dózsa Gy. u. 1. (Függelék 34.)
Fig. 28
Dózsa Gy. Street 1 (Appendix 34)

29. kép
Dózsa Gy. u. 11. (Függelék 35.)
Fig. 29
Dózsa Gy. Street 11 (Appendix 35)

30. kép
Petõfi S. u. (Függelék 36.)
Fig. 30
Petõfi S. Street (Appendix 36)

31. kép
Fõ tér 17. (Függelék 37.)
Fig. 31
Fõ square 17 (Appendix 37)

Elõ- és oldaltornácos házak

Kiegészítések nélkül…

33. Petõfi S. u. (?)

Lakott, szépen karbantartott épület, elöl szimmetrikusan elrendezett két ablakkal. A tornáccal és a két ablakkal az utcai homlokzat rend nélküli szimmetriát alkot. Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre meszelték. A tornác nyitott, faoszlopos. Az udvarra nézõ ablakok száma három. Az ablakok régiek, szépen karbantartottak, tehát „megõrzöttek".

Az elöl lévõ ablakok, illetve az udvarra nézõ ablakok egyike azonos szerkezetû. Négyszárnyúak, a szárnyak osztatlanok, valamennyinek van vízvetõje és befelé nyílik. A tok magasságát a díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. A kisebb felsõ szárnyak a díszített keresztfához záródnak. A fallal színelnek, fehérre festettek (25. kép).

Az udvarra nézõ másik két ablak azonos: az ajtó két oldalán elhelyezkedõ keskeny, magas, kétszárnyú ablak. Az osztatlan szárnyak egymás felett helyezkednek el. A díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak mindegyikének van vízvetõje, befelé nyílnak. A fallal színelnek, fehérre festettek (26. kép).

34. Dózsa Gy. u. 1.

Egykori lakóház, melyet raktárként használnak. Az utcafrontra egy ablak néz, amelyet aszimmetrikusan helyeztek el, így a tornáccal együtt az utcai homlokzat aszimmetrikus elrendezésû. Az udvarra két ablak néz. Az ablakok régiek, „megmaradtak". Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre meszelték, a tornác nyitott, faoszlopos.

Az utcára nézõ homlokzat ablaka négyszárnyú. A díszléccel díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A felsõ két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó két nagyobb szárnyat két egyenlõ részre osztja egy-egy osztóléc. Mind a négy szárny kifelé nyílik, míg a felsõ kettõ keresztfához záródik, addig az alsó kettõ közül az egyiknek ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (27. kép).

Az udvarra nézõ ablakok egyike kétszárnyú, szárnyanként három-három szemmel. A szárnyakat vízszintes osztólécek osztják három egyenlõ részre. A szárnyak kifelé nyílnak, keresztfához záródnak. Az ablak a fallal színel, fehérre festették (28. kép).

Az udvarra nézõ ablakok közül a másik háromszemes, keskeny, magas ablak az ajtó mellett. Szárnyát osztólécek osztják három egyenlõ részre. Kifelé nyílik. A fallal színel, fehérre festették.

35. Dózsa Gy. u. 11.

Lakott, karbantartott ház,[42] elöl két azonos T osztású ablakkal, amelyek a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, a falakat fehérre festették, a lábazati rész világosszürke, a tornác oszlopai fából készültek. Az ablakok „megõrzöttek" (29. kép).

Az utcára nézõ két azonos T osztású ablak három-három osztatlan szárnya kifelé nyílik. A díszléccel díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A felsõ szárny oldalra nyílik. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. A tokon díszléc fut körbe. Színel a fallal, a tok és a vállazó sötétbarna, a szárnyak keretei fehérek.

36. Petõfi S. u. (?)

Lakott épület, elöl két azonos ablakkal, amelyek a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkotnak. Az oromzat deszkázott, vakolt, de nem színezett, a tornác oszlopainak keresztmetszete négyszögletes. Az udvarra két ablak néz. Az ablakok mindegyike régi, „megõrzött".

Az utcára nézõ két ablak, illetve az udvarra nézõ ablakok egyike azonos szerkezetû, négyszárnyúak. A díszléccel díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny kifelé nyílik, míg a felsõ kettõ keresztfához záródik, addig az alsó kettõ közül az egyiknek díszített ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (30. kép).

Az udvarra nézõ másik ablak kétszárnyú, szárnyanként három azonos nagyságú szemmel, melyeket az osztólécek választanak el. A szárnyak kifelé nyílnak, az egyiknek ütközõléce van. A fallal színel, fehérre festették.

---

42 Adatai hiányosak, nem tudom, hogy az udvarra milyen ablakok néznek.

32. kép
Fõ tér 17. (Függelék 37.)
Fig. 32
Fõ square 17 (Appendix 37)

33. kép
Rákóczi F. u. 28. (Függelék 38.)
Fig. 33
Rákóczi F. Street 28 (Appendix 38)

34. kép
Rákóczi F. u. 28. (Függelék 38.)
Fig. 34
Rákóczi F. Street 28 (Appendix 38)

35. kép
Petõfi S. u. 35. (Függelék 39.)
Fig. 35
Petõfi S. Street 35 (Appendix 39)

Kiegészítésekkel

37. Fõ tér 17.

Éppen felújítás alatt lévõ épület.[43] Elöl két hatszemes ablakkal és a nyitott tornáccal az utca felõli homlokzat rend nélküli szimmetriát alkot. Az udvar felõl az épületnek hat ablaka van. Az elsõ kettõ és a hozzájuk közelebb lévõ udvarra nézõ ablak, valamint az ajtó két oldalán lévõk, illetve a hátsó három ablak szerkezete azonos. Valamennyi „megõrzött" ablak. A tornácnak kódisállása van, faoszlopos. Az oromzat deszkázott, a falak egykori sárga színe még néhol látszik.

Az elsõ kettõ és a velük azonos udvarra nézõ elsõ ablak hatszemes. Két-két szárnyuk van, amelyeket három egyenlõ részre osztottak. A szárnyak kifelé nyílnak, a két szárny egyikén ütközõléc van. A tokokon néhol még látszik az egykor körbefutó díszléc maradványa. A fallal színelnek, barnára festettek (31. kép).

Az ajtó két oldalán lévõ keskeny, magas ablakok stílusukban a hátsókkal egyeznek. Kétszárnyúak, szárnyaik osztatlanok, egymás felett helyezkednek el. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak mindegyikének van vízvetõje, befelé nyílnak. A fallal színelnek, világoszöldre festettek. Az egyik alsó szárnya elõtt zöld szúnyogháló van.

Hátrafelé haladva a maradék három ablak szintén azonos. Négyszárnyúak. A díszléccel díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny befelé nyílik, míg a felsõ kettõ keresztfához záródik, addig az alsó kettõ közül az egyiknek ütközõléce van. A szárnyak mindegyikének van vízvetõje. A fallal színelnek, világoszöldek. Szárnyai elõtt zöld szúnyoghálók vannak, elhelyezésükben nincs rendszer (32. kép).

38. Rákóczi F. u. 28.

Karbantartott, de nem lakott, ritkán látogatott épület.[44] Elöl két azonos, négyszemes ablaka van, amely a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkot. Az udvari homlokzaton az elöl lévõ kettõvel azonos három ablak van és stílusában ezekkel megegyezõ két ajtó melletti keskeny ablak. Az összesen hét ablakot számláló épület ablakai egyelõre „megõrzött" ablakok. Az oromzatot barnára vakolták, a tetõ vonalában szürke vakolatsáv díszíti, illetve ilyen vakolatsáv övezi a szellõzõnyílásokat. Az oromzat alsó, vízszintes vonalán is húzódik egy vakolatsáv, amely halványsárga, mint a falak. Az utcai homlokzat tornácának oszlopai, illetve a kódisállás elsõ két oszlopa bevakolt, ugyanolyan halványsárgák, mint a falak, keresztmetszetük négyszöglete. A tornác többi oszlopa fából faragott.

Az öt azonos ablak ablakonként négyszemû. A vállazó feletti két szárny kisebb, míg a vállazó alattiak nagyobbak. A díszléccel díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A szárnyak osztatlanok. Mind a négy szárny kifelé nyílik, a felsõ két szárny egyikének, illetve az alsó két szárny közül az egyiknek díszített ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festették (33. kép).

Az ajtó két oldalán lévõ keskeny, magas ablakok kétszárnyúak, szárnyaik osztatlanok, egymás felett helyezkednek el, kifelé nyílnak. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, fehérre festettek (34. kép).

39. Petõfi S. u. 35.

Lakatlan, magára hagyott épület. Elöl két azonos ablaka van, amely a nyitott tornáccal rend nélküli szimmetriát alkot. Oromzata deszkázott, falai, négyszögletes keresztmetszetû oszlopai sárgára színezettek. Az elõ-, az oldaltornácot, illetve a kódisállást mellvédig felfalazták. Az udvarra két ablaka néz, amelyek közül az egyik szerkezete az elsõkkel azonos, míg a másik az ajtó mellett található keskeny ablak. Mind a négy ablak „megmaradt", sorsára hagyott.

Az elsõ kettõ, illetve az udvarra nézõ négyszárnyú ablakok szerkezete azonos. Az alsó két nagyobb, és a felsõ két kisebb osztatlan szárnyakat díszített vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. Mindegyiken vízvetõ van, befelé nyílnak. A felsõ részt díszített keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén ütközõléc van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, fehérek (35. kép). Az udvarra nézõ ablak két alsó szárnya elõtt szúnyogháló van.

---

43 A falazat alá téglával aláfalaztak.

44 Ezt az adatot a szomszédnénitõl (Rákóczi F. u. 26.) tudtam meg.

Az ajtó egyik oldalán elhelyezkedõ keskeny, magas, kétszárnyú ablak dupla, szárnyai osztatlanok. A szárnyak egymás felett helyezkednek el. A díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot. A felsõ szárnyon van vízvetõ, az alsón hiányzik. Befelé nyílnak. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színel, fehérre festett (36. kép).

A kiegészítések kiegészítése

40. Petõfi S. u. 71.

Lakott, karbantartott épület. Elöl egy nagy háromszárnyú ablakkal, az egykori tornácot lezáró ablakkal, illetve talán egy újabb, tornácot lezáró kisebb ablakkal. Így az elemek rend nélküli szimmetriát alkotnak. Feltehetõleg két ütemben épült az épület mellé tornác, amely ma már teljesen be van építve. Törtfehérre vakolt épület, az oromzatot lemez vízvetõ zárja le, amely azonban csak a régebbi tornácig tart. Ablakai „újabbak", illetve ismeretlenek. Az oromzat szellõzõnyílásai, és az elöl lévõ három ablak körül keskeny fehér vakolatsáv húzódik.

Az újabb háromszárnyú nagy ablak két szárnya egymással szembe nyílik, a harmadik külön. Így egy keresztfája, illetve a szembe nyíló szárnyak egyikének ütközõléce van. A szárnyak osztatlanok, befelé nyílnak. Nem színel a fallal, a tok és a keresztfa barnára festett, a szárnyak keretei fehérek. Az ablak egész felülete elõtt barnára festett vasrács van.

A régebbi tornác lezáró ablaka elõtt sötétbarna redõny van. Az ablak szerkezete ismeretlen. A fallal nem színel.

Az újabb tornác kis ablaka újabb, egy osztatlan szárnya van, amely befelé nyílik. Nem színel a fallal, tokja sötétbarna, szárnya fehér. Az ablak elõtt sötétbarna vasrács, alul lemezpárkány van.

Oldalsó ablakai ismeretlenek.

41. Fõ tér 1.

Régi épület átalakítás alatt (új ablakok, elõtornác mellvéddel, tetõtérbeépítés elöl erkéllyel, jobbra is, balra is kiegészítések, tornácok, kódisállások, kocsibeállók stb.). A régi épület még éppen felfedezhetõ a nagy átalakítások közepette, de egy vakolás után teljesen felismerhetetlenné fog válni. A régi épület átalakított utcai homlokzata aszimmetrikus. A régiek helyén új ablakok láthatók. Az új épületrészeknél természetesen új ablakok vannak.[45]

Az elsõ két régi ablak helyén az új ablakok kétszárnyúak, a szárnyak osztatlanok, kifelé nyílnak, az egyik szárnyuknak vízvetõje van. Nem színelnek a fallal, egyelõre natúr a szerkezetük. Méretükben, arányaikban a régiekkel egyeznek.

Kérdésesek

42. Ady E. u. (?)

A házról csak annyit tudunk, hogy felújított, oldalán egy régi ablakkal, amely „megõrzött".

A négyszárnyú ablak alsó két szárnya nagyobb, a felsõ kettõ kisebb. A tokot a vállazó választja el 1/3–2/3 arányban. A vállazó díszített. A felsõ szárnyak két-két szemesek, amelyeket a függõleges osztóléc két egyenlõ részre oszt. Az alsó szárnyak négyszemesek. A szárnyat alulról kb. 1/5 résznél vízszintes osztóléc osztja ketté, a két szem közül az alsót, tehát a kisebbet két függõleges osztóléc osztja három részre. Az alsó szárnyakon vízvetõ van, befelé nyílnak. A felsõ részt díszített keresztfa osztja ketté, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Nem színel a fallal, szürke.

43. Dózsa Gy. u. 3.

Lakott épület. Formája alapján régi épület. Oromzata deszkázott, kódisállása van az udvar felé. Ablakairól nem tudunk semmit, mivel a szõlõ teljesen benõtte.

[45] Az új épületrészek új ablakaival nem áll szándékomban bõvebben foglalkozni.

36. kép
Petõfi S. u. 35. (Függelék 39.)
Fig. 36
Petõfi S. Street 35 (Appendix 39)

38. kép
Fõ tér 13. (Függelék 45.)
Fig. 38
Fõ square 13 (Appendix 45)

39. kép
Fõ tér 13. (Függelék 45.)
Fig. 39
Fõ square 13 (Appendix 45)

37. kép
Dózsa Gy. u. 7. (Függelék 44.)
Fig. 37
Dózsa Gy. Street 7 (Appendix 44)

40. kép
Ady E. u. (Függelék 46.)
Fig. 40
Ady E. Street (Appendix 46)

41. kép
Ady E. u. (Függelék 46.)
Fig. 41
Ady E. Street (Appendix 46)

42. kép
Petõfi S. u. 25. (Függelék 47.)
Fig. 42
Petõfi S. Street 25 (Appendix 47)

43. kép
Petõfi S. u. 25. (Függelék 47.)
Fig. 43
Petõfi S. Street 25 (Appendix 47)

Kivételek

44. Dózsa Gy. u. 7.

Az utcával párhuzamos, lakott ház. Elöl négy ablaka van, amelyek szimmetriát alkotnak a homlokzaton. Az épület bevakolt. Az udvar felé néz az oromzat, amely bedeszkázott, alsó részét cserépbõl kirakott vízvetõ zárja le. Az udvarra egy ablak néz. Hátul nyitott tornác látszik, látható oszlopa fából készült. Az ablakok „megmaradtak".

Az utcára nézõ négy ablak szerkezete azonos, T osztású, három befelé nyíló szárnnyal. A két alsó és a felsõ szárny osztatlan. Mindhárom szárnynak vízvetõje van. A díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja a tokot, az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Színelnek a fallal, szürkék (37. kép). A négybõl háromnak az alsó két szárnya, a három közül egynek a felsõ ablakszárnya elõtt szúnyogháló van.

Az udvarra nézõ homlokzat ablaka régebbi, T osztású, lécvázas. Három szárnya osztatlan, kifelé nyílik. Vállazója egyszerû díszléccel van díszítve. Az alsó szárnyak egyikén díszített ütközõléc van. Az ablak színel a fallal, barnára festették. A felsõ szárnyat eltakarták.

45. Fõ tér 13.

Lakott, utcával párhuzamos ház. Elöl négy ablaka van, amelyek szimmetriát alkotnak a homlokzaton. Utcai homlokzata vakolatdíszektõl gazdag, a ház alapszíne halványsárga, a díszítés világosbarna.[46] Az ablakokat is világosbarna vakolatsávval keretezték. Mind a négy felett kiugró vakolatpárkány van fogazott díszítéssel. Az udvarra nézõ oldalsó homlokzaton egy ablak van. Az udvarra nézõ homlokzat oromzata halványsárga, egy kerek szellõzõnyílással. Oldalról látszik, hogy a hátsó falon egy nyitott tornác található faoszlopokkal. A szomszéd felé nézõ tûzfalon is látszik egy kisebb, régi szerkezetû ablak. Valamennyi ablaka „megõrzött".

Az utcára nézõ négy ablak, illetve az udvarra nézõ egy ablak azonos szerkezetû, négyszárnyas, hatszemes. A díszléces vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felsõ két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettõt egyenlõ két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak. A felsõ szárnyak keresztfához záródnak, az alsó szárnyak egyikének díszített ütközõléce van. A tokon díszléc fut körbe. A fallal színelnek, barnára festették (38. kép).

A szomszéd udvarára nyíló, tehát a tûzfalon elhelyezett kis ablak kétszárnyú. Szárnyait teljesen szimmetrikusan négy részre osztja három osztóléc. Közülük a vízszintes a szárnyat teljes szélességében felezi, míg a másik két azonos hosszú osztóléc függõleges, az egyik a vízszintes felett, a másik alatta osztja ketté az ablaküveget. A szárnyak kifelé nyílnak, a tokot egy keresztfa osztja ketté. A fallal színel, fehérre festett (39. kép).

46. Ady E. u. (?)

Régi ablakos, nem klasszikus hosszúház, inkább a „kockaházakra" emlékeztet. Lakatlan sarki épület. Az egyik utcára két nagy hatszemes ablaka, illetve egy kisebb ablaka néz. Az udvar felé klasszikusabb, kisebb hatszemes ablaka van. A két falat, amelyeknek ablakait felsoroltam erõs sárga színre színezték. A másik utca felõl az épület eleve beljebb esik, csak bevakolt, színezve nincsen. Ezen a falon nincs ablak. Az errõl az oldalról látható udvari homlokzatnak egy beépített, hálós rajzolatú ablakos kódisállása van. Erre az oldalra néz még egy nagy hatszemes ablak. Ugyanolyanok, mint amilyenek a másik utcára néztek. Az épület, ahogyan az ablakok is csupán „megmaradt" állapotban vannak.

Az utcára nézõ két hatszemes nagy ablak, illetve a kódisállás melletti ablak szerkezete azonos. A tokot 1/3–2/3 arányban díszített vállazó osztja ketté. Az alsó három osztatlan szárny nagyobb, míg a felsõ három osztatlan szárny kisebb. A tok vállazó feletti részét, illetve a vállazó alatti részt két-két keresztfa osztja három egyenlõ részre. Az alsó keresztfák díszítettek. Mind a hat szárny befelé nyílik és van vízvetõje. Az ablak nem színel a fallal, jelenleg szürkés (40. kép)

Erre az utcára néz egy egyszárnyú kétszemes ablak, amelynek helyzete fekvõ, tehát a szárnyat osztó léc függõlegesen osztja két egyenlõ részre az üveget. Befelé nyílik, feltehetõleg felfelé. Tokjának széle színel a fallal, de a szárny beljebb esik, szürkés.

Az udvar felé nézõ hatszemes álló ablaknak négy szárnya van. A vállazó 1/3–2/3 arányban osztja az ablak tokját. A felsõ két kisebb szárny osztatlan, míg az alsó kettõt egyenlõ két részre osztja egy-egy vízszintes osztóléc. A szárnyak kifelé nyílnak, feltehetõleg keresztfához záródnak (41. kép).

A tornácba beépített háló rajzolatú ablakkeretek színe szintén szürkés.

---

46 Az utcai homlokzat klasszicista jellegû oszlopimitációkkal, illetve az ablakok feletti fogazott díszítõsorokkal.

Új ház – régi ablak

47. Petõfi S. u. 25.

Kockaház, alul két ablakkal, felül az oromzaton egy beépített régi T osztású ablakkal. A ház elemei abszolút szimmetriát alkotnak. Az épület bevakolt. Az új ablakokon kívül a régi ablak a „megõrzöttek” csoportjába tartozik (42. kép).

A T osztású ablak három szárnya osztatlan. A szárnyak kifelé nyílnak. A tokot a díszített vállazó 1/3–2/3 arányban osztja. Az alsó két szárny egyikének díszített ütközõléce van. Színel a fallal. A tok és a szárnyak fehérek, míg a vállazó díszsora, illetve a díszített ütközõléc sötétzöld (43. kép).

Irodalom

HARKAI 1995.

Harkai Imre: Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben. LaVik, Budapest 1995. 80–82.

KASZA 1998.

Magyarország Megyei Kézikönyvei 15. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve. Szerk. Dr. Kasza Sándor. Ceba Kiadó, Hatvan 1998.

BÓNA Bernadett

Sóstói Múzeumfalu
H–4431 Nyíregyháza–Sóstó
Tölgyes u. 1.
e-mail: bonab@muzeumfalu.hu

Preserved, survived and new type windows in the village of Rápolt

At the whole territory of Hungary we can list numerous small settlements where we are able to examine characteristic features of architecture – including windows – preceding the Second World War, that is to say, the appearance of “cube” houses. One of these villages is Rápolt in the Szatmár region. A research made in 2007 dealt with old windows and their present situation and with old buildings supplied with modern windows. The state of windows in question can be categorised in three groups: “preserved”, “survived” and “new type” ones. According to these aspects 160 windows of 47 dwelling houses selected in Rápolt were examined. The windows include a total of 37 different structures. The criteria of the structure types were determined by the way of division of the frames, the number of casements, division and direction of opening of the casements. Separate categories include blind windows, fixed windows and the new type windows. Considering the present situation of 47 buildings and 160 windows, we make the following assumptions: 6 houses are desolated, in 10 buildings there are tenants, but the state of the building and its windows and doors seems to deteriorate. Desolated and neglected buildings have a total of 55 “survived” and 2 “new type” windows. Remaining 31 buildings are inhabited, kept in order or are in the process of renovation. A total of “preserved” and 26 “new” windows belong to these houses. That is to say, 16 deteriorating buildings have 57 windows and 31 well kept houses got 99 windows. Desolated and inhabited but purely kept buildings are going to be shortly demolished by humans or the nature. In the

case of inhabited and well-kept buildings, the windows are endangered by the renovations. A potential danger is made by the tendency to change the outlook of the house, when the „quality" of the window can be the expression of the social status. Old buildings, doors and windows cannot be defended from the reshaping impacts of modernisation. That is why it is very important to describe, photograph and record the phenomena of this period.

Bernadett BÓNA

Sóstó Village Museum
H–4431 Nyíregyháza–Sóstó
Tölgyes u. 1.
e-mail: bonab@muzeumfalu.hu

Adatok az Észak-Tiszántúl népi táplálkozásához

D. Rácz Magdolna

A hagyományos táplálkozáskultúrát befolyásoló legfontosabb földrajzi, etnikai, vallási, gazdasági tényezõk

Észak-Tiszántúlon, nagyjából a mai *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megye területét értjük. A vidék több néprajzi tájat foglal magába. Idetartozik a *Nyírség*, *a Rétköz*, *a Nyíri Mezõség*, *Szatmár*, *Bereg* (PÁLL 2001. 10–14.). Ha a népi tájszemléletet is figyelembe vesszük ez a tagoltság még árnyaltabbá válik. A tudomány ez alapján nyilvántartja a nyírségi *Ligetalját*, a szatmári *Tiszahátat*, *Erdõhátat*, *Szamoshátat*, az Ecsedi-lápot övezõ *Rétoldalt* vagy a kicsinyke *Palágyságot* (DÁM 1995. 136–142.). Szûkebb kutatási területem a *Ligetalja* nevû kistájhoz kapcsolódik, amely az egykori nyírbátori járás községeit foglalja magába (Nyírbátor, Nyírgyulaj, Pócspetri, Máriapócs, Kisléta, Nyírgelse, Nyírbogát, Nyírmihálydi, Nyírlugos, Encsencs, Penészlek, Nyírbéltek, Ömböly, Piricse, Bátorliget, Nyírpilis, Terem, Nyírvasvári, Nyírcsászári, Nyírderzs), kiegészülve a ma Hajdú-Bihar megyéhez tartozó néhány településsel (Nyíradony, Nyírmártonfalva). A Dél-Nyírség lakosságának etnikai és vallási összetétele színes képet mutat. A nagyszámú magyar lakosság mellett élnek itt – jórészt a XVIII. század végén betelepült – ruszinok, románok, svábok, szlovákok és egyre növekszik a cigány lakosság aránya. A *vallási megoszlás* tekintetében is változatos a kép. A többség görög katolikus, kisebb a református és római katolikus lakosság száma.

Az extenzív gazdálkodás tartós fennmaradásához a mezõgazdasági termelés szempontjából rendkívül kedvezõtlen természetföldrajzi viszonyok éppen úgy hozzájárultak, mint a rendiségbõl származó, országos viszonylatban is kiemelkedõen kedvezõtlen földhasználati és földbirtoklási formák. Az 1895-bõl származó mezõgazdasági statisztika adatai szerint a birtokosok 65%-a rendelkezett 0–5 kat. holddal, akik az össz földterület 5%-át bírták. Ezzel szemben a birtokosok 1,4%-át adó 100 holdon felüli birtokosok a megye szántóterületének 63%-án gazdálkodtak. Nem sokat változott a helyzet a két világháború közötti idõszakra sem, hiszen 1935-ben a birtokos családok 0,2%-át adó nagybirtokosok kezében volt a földterület 33%-a, míg a törpebirtokos kategóriába tartozók – a birtokosok 67,1 %-a – a megmûvelt földterületnek csupán a 7,1%-ával rendelkeztek (MÁRTON 1933. 22–23., ERDÉSZ 1974. 32., FRISNYÁK 1993. 50., FRISNYÁK 1995. 258–259.).

Az általam vizsgált terület adottságai nem kedveztek a nagymérvû állattartásnak, de az árutermelõ szintû növénytermesztésnek sem, ezért a gazdák leginkább önellátásra törekedtek (DÁM 1982. 10.). Az állattartás takarmányszükségletét elsõsorban a legelõk és természetes források nyújtották, a szûk határ, a kevés szántóterület, a háromnyomásos határhasználat csak korlátozott mértékben nyújtott lehetõséget a takarmánytermesztésre. Jelentõs *szarvasmarhatartás* pl. csak a Tisza árterületét alkotó térségekben alakult ki, ahol nagy volt a réti legelõk és kaszálók aránya. Máshol csak egy-két jószágot tartottak, s a szarvasmarha alig játszott szerepet a táplálkozásban, beleértve a tejfeldogozást is. Néhány kivételtõl eltekintve, az Alföld más területeihez viszonyítva, nem volt

meghatározó jelentõségû a juhtartás sem. Kiemelkedõ jelentõségû volt ugyanakkor a *sertéstartás*, elsõsorban a Beregben, s a baromfi mellett a sertés adta a paraszti háztartások hússzükségletének döntõ részét.

A földmûvelés területén a XIX. század közepéig – különösen a Nyírségben – a *rozstermelés* volt a meghatározó, de a jobb talajadottságú bihari, hajdúsági, rétközi, szatmári, beregi tájakon már a *búza* volt túlsúlyban. A gazdálkodás struktúrájában bekövetkezett változások nyomán az 1860-as évektõl figyelhetõ meg a *rozs*, a *kétszeres*, a *köles* mellett a *burgonya*, a *kukorica* nagyobb arányú termesztése. A két világháború között elszórtan még termeltek *kölest* és *tatárkát* is. A kásás ételek alapanyagául szolgáló gabonafélék kiszorulásában nagy szerepet játszott a *kukorica* térnyerése. Az egyik legfontosabb táplálékul szolgáló növénnyé a XIX–XX. század fordulójára már a *burgonya* vált, s ez természetesen hatással volt a táplálkozáskultúra alakulására. Különösen három térség – a Tiszahát, a Közép-Nyírség és a Rétköz – burgonyatermesztése emelkedik ki.

A hüvelyesek közül a legnagyobb jelentõségû a *bab*, amelyet a *borsóval* együtt elsõsorban házi kertekben termesztettek, de sok helyen a szántóföldi növények köztes növényeként is vetették. Nem volt jelentõs a *lencse* termesztése. Mindenütt termeltek fõzeléknek való *tököt*, különösen nagy mennyiségben Mátészalka és Nagydobos környékén. Fontos haszonnövény volt a *görögdinnye*, elsõsorban a Nyírségben, ahol Jármi, Lövõpetri, Nyírmada és Pusztadobos termelése emelkedett ki a két világháború között. A *káposzta* fontos szerepet játszott a táplálkozásban, s így mindenütt termesztették a beltelkeken található kertekben (FRISNYÁK 1995. 251–274.).

A gyûjtögetõ-zsákmányoló gazdálkodás szerepe a táplálkozásban

Gyûjtögetés

Az ember õsi ösztöne, s talán az ínséges idõk emlékének késztetése, hogy mindent, ami ehetõ megpróbál összegyûjteni, és táplálékként hasznosítani. Ehhez persze jól kell ismernie a természetet. Hosszú évek, évszázadok tapasztalatai hagyományozódtak egy-egy családban generációról-generációra. Elõdeink még sokkal közelebb éltek a természethez, így az egyszerû emberek a maiaknál jobban hasznosítani tudták az erdõ, mezõ kínálta táplálékot, gyógyírt.

Tavasszal és õsszel esõ után az egész vizsgált területen szívesen gyûjtötték a különbözõ *gombafajtákat:* a tinórut, vargányát, sampiont, tölcsérgombát, õzlábat, csiperkét (picsirtit). A disznógombát, rókagombát õsszel az erdõben, a szegfûgombát a legelõn szedték. Frissen és aszalva is felhasználták, *hagymás gomba, gombapörkölt, fasírt, töltött káposzta* készítéséhez. Az õzlábgombát Nyírbátorban nyárson *sütve* fogyasztották. A leszedett gombát tartósították, felfûzték és a napon szárították, vagy kenyérsütés után a meleg kemencében aszalták. Szellõs helyen, felakasztva vászonzacskóban tárolták. Ha fogyasztani akarták, vízbe tették, hogy megduzzadjon. Néhány helyen üvegben rakták el, akár a befõttet. Akácfagombát télen gyûjtöttek frissen *pörköltnek* vagy *hagymával* fogyasztották. A többi fajtát böjti idõszakban káposzta töltéséhez használták.

A *málnát, szamócát, szedret* a ligeti gyerekek a Fényi erdõben szedték, friss fogyasztásra. De más településen is gyûjtötték süteménybe és szörpnek is. A *somot, vadkörtét, vadalmát* gyerekek is, felnõttek is gyûjtöttek. A vadalmát feldarabolták, felfûzve a napon megaszalták, télen levest fõztek belõle. A somot frissen is megették vagy télire befõzték. A *bodzából* és a *csipkébõl* lekvárt vagy szörpöt fõztek, ritkábban bort készítettek. A vadkörtét a padláson „füllesztették”, itt 2–3 nap múlva megpuhult és meg lehetett enni. Néhány helyen szalmába vagy búza közé téve érlelték. Megaszalták, esetleg pálinkát fõztek belõle. A vadalmát frissen és gyümölcslevesként ették. Káposzta savanyítására, ecetpótlóként használták, a fonóba „nyálazóként” is fogyasztották. Több településen kedvelt volt a szeder és a kökény, valamint a *galagonya* (gelegúnya). Gyûjtötték a *sóskát*, ebbõl levest,

mártást készítettek, de nyersen is elfogyott. Szedtek *sáfrányt* ételízesítõnek és tésztagyúráshoz színezõnek. A *csicsókát* nyersen ették, valamint keléseket gyógyítottak vele. A gyógynövényeket a padláson szárították és felhasználásig ott tárolták.

Italok

A legközönségesebb, nélkülözhetetlen ital az *ivóvíz*. Ezt természetes vizekbõl nyerték: tiszta vizû forrásokból, patakokból, tavakból, ásott kutakból. Az artézi kutak elterjedése a XIX. század végére tehetõ (KISBÁN 1997. 537.).

A Nyírség egyik adottságaként tavasszal megcsapolták a nyírfákat. Egy fából akár 5 vederrel is nyertek. Ez volt a *nyírvíz*. Frissen fogyasztották. A nyírvizet Nyíregyháza és Debrecen piacán hordókban árusították (KISS 1929. 1–6.).

A vadon termõ *málnából, szamócából, szederbõl, bodzából és csipkébõl* gyakran készítettek *szörpöket*.[1] A vadalmát összetörték, vizet öntöttek rá, így kellemes savanyú italt kaptak, ez volt a *vadalmavíz*. Gyógyászati célokra használták a gyógynövényekbõl készített *teákat.* Szedtek *akácvirágot, hársfavirágot* és *csipkebogyót*, ezeket megszárították, és teát fõztek belõlük megfázás, köhögés ellen. Kedvelt volt a *székfû*, melyet megszárítottak. Szintén teának volt alkalmas megfázás, hasfájás ellen. A *feketenadálytût* fekély kezelésére, a *körömvirágot* szemölcs ellen kenõcsként, valamint a keringés javítására teaként alkalmazták. Köhögés csillapítására, sebekre az árokparton növõ *útifû* használható. Vérzéscsillapításra, felfázásra *zsurlóteát* forráztak. A *tölgyfalevélbõl* reumás betegek számára fürdõt készítettek. A *csalánból* tea, esetleg fõzelék készült, olykor fürdõ. *A som* leve hasmenés elleni gyógyszer.

Az alkoholos italok közül a *szõlõbort, a bodzabort*, néha *csipkebort* és a *gyümölcspálinkát* fogyasztották. A pálinkát egészséges italnak tartották, és még a gyenge gyermeknek is adták (DIENES 1939. 222.). A szilván kívül készült pálinka vadkörtébõl. A gyümölcsöt ledarálták, majd daragabonát tettek hozzá. Két-három hétig erjedni hagyták, azután házilag kifõzték (BAKOS 1993. 7.).

Gyakran túlzott mértékben fogyasztott ital a szõlõbor volt (DIENES 1939. 225.), melyet szintén házilag – sokszor igen rossz minõségû szõlõbõl – készítettek.

A vadalmát a borkészítéshez ledarálták, majd kipréselték, cukorral ízesítették. A levet fahordóba tették, néhány hétig erjedni hagyták. Miután kiforrt, leszûrték (BAKOS 1993. 7.).

Halászat

Halászatra ott volt lehetõség, ahol erre megfelelõ vizes terület állt rendelkezésre: így pl. Bátorliget, Nyírderzs, Kisléta határában a réti vizekben, kanálisokban folyt halászat tapogató kosárral és varsával, hálóval vagy – ha más nem volt – zsákokkal. A gyerekek meggörbített tût kötöztek madzaggal egy kihegyezett bothoz, ezzel igyekeztek halat fogni, máskor – ha nem volt mély a víz –, puszta kézzel próbálkoztak. *Réti ponty, harcsa, csuka, kárász, keszeg, törpeharcsa* szép számban úszkált a vizekben. Ahol folyó volt a közelben, a halászat nagyobb mértékû volt. A felsorolt módszerek mellett alkalmazták a nadragulyával való kábítást is. Dombrádon a kisebb ereket lészával elrekesztették, és varsával fogták a halat, de él az emléke a gyalommal, tapogatóval való halászatnak is (OROSZ 1975. 41–42.). A kifogott halat változatos módon készítették el. A *kocsordi halleves* a következõképpen készült: a kis kockákra vágott füstölt szalonnát megsütötték, hagymát tettek hozzá, ezzel összesütötték. Paprikával ízesítették. Közben egy másik edényben a kockára vágott krumplit sós vízben megfõzték. A szalonnás-hagymás masszát hozzáöntötték, felfõzték. Ekkor tették hozzá a halat és a csöves erõs paprikát, végül két evõkanál paradicsomlevet (BAKOS 1993. 9.).

[1] Készítési módjukról ld. a tartósítás fejezetben!

A pikkelyes halakról lekaparták a pikkelyt, a fejét levágták, átmosták. Paprikás lisztben forgatva vagy csak sózva, zsírban sütötték.

Az egész vidék vizeiben sok *csík* tanyázott, és a fiúk apjukkal szívesen jártak csíkászni. A kanálisban és a vályogvetõ gödrökben vagy a folyók mellékágaiban mindig sikerrel jártak. Néhány településen kézzel fogták, másutt csíkkasokat raktak le. Amelyik faluban bõviben voltak a csíknak, ott eladásra is jutott belõle. A dombrádiak az ungvári, munkácsi, tiszaújlaki piacra vitték eladni vagy cserélni (Orosz 1975. 43.).

Az eleven csíkot egy nagy edényben besózták, lefedték, és míg vergõdött, letisztult róla a nyálka. Lemosták, kibelezték, paprikás zsírban sütötték ki. Ahol sok volt a csík, ott még a mezõgazdasági munkák idején is ették. Káposzta vagy nád levelével kibélelt tepsibe rakták, s a kemencében ropogósra sütötték. Készítettek még belõle *paprikást* és *fasértot*. Közkedvelt volt a *savanyú csíkleves*. A csíkokat forrásban lévõ vízbe tették, hagymával, paprikával ízesítették, berántották, ecettel savanyították. Szívesen fõztek *káposztalevest csíkkal*. Kocsordon olyan népszerû volt, hogy a szomszédok a kocsordiakat csak csíkosokként emlegették (Bakos 1993. 10–11.). Kedvelt volt a *rántott hal* és a bográcsban készült *halászlé*. A falusiak többsége a halászoktól vette a halat. *Csuka, kárász, sügér, süllõ és ponty* került az asztalra. Sózással és néhány háznál füstöléssel tartósították.

A hal fogyasztása szilveszterkor, valamint a nagyböjti idõszakban volt jelentõs – böjti idõszakban természetesen zsír nélkül elkészítve.

A romák gyûjtötték a vérbõség ellen használt *orvosi piócát*. A patikusnak adták el.

Vadászat

A *mezei nyulat, fácánt, foglyot* õsszel és télen hurokkal fogták, de ez nagyon kockázatos volt. Ebbõl adódik, hogy a vadhús fogyasztása a népi táplálkozásban esetleges volt. Ha hajtónak hívtak valakit, vadászat után kapott a zsákmányból. Mások a megszökött sebesült állatokat követték és fogták el, fõleg a nyulat, amelybõl *paprikás* készült.

Az õz nagyon ritka volt. *Pörköltöt* készítettek belõle vagy *kolbásztöltéshez* használták, a gerincét *megtûzdelték*. A pörkölt készítése elõtt a húst fokhagyma, mustár, babérlevél hozzáadásával pácolták. Egy-két napig hûvös helyen hagyták, közben forgatták. Mikor levet engedett, kevés zsírral feltették fõni, majd paprikát szórtak rá, végül vörösborral ízesítették. Az õz- és nyúlhúst *füstöléssel, szárítással* tartósították.

A vaddisznó húsát csak gondos sütés vagy fõzés után lehetett fogyasztani, mert sok betegséget hordoz. Leginkább *pörköltnek* készítették el.

A fácánt és a foglyot hurokkal fogták, kõvel ütötték le. A kizsigerelt madarat tollastól hûvös helyre akasztották 1–2 napra. A húsa megpuhult, mivel a tollát szárazon tépték ki, így könnyebb volt a kopasztás. A fogolyból és fácánból *húslevest* fõztek. Ínséges idõkben *varjú pörköltöt* is készítettek (Bakos 1993. 12.).

A méz gyûjtése, elõállítása

A cukor fogyasztásának általánossá válása elõtt a fõ édesítõszer a méz volt. Beszerzésére õsi módszer szerint Gólyaszálláson egy edénybe cukros szörpöt tettek. A rárepülõ méhekbõl befogtak egy párat egy zárt dobozba. Egyenként eleresztették õket, figyelve, hogy merre „tájolnak” és követték õket egész a fészekig. A mézet a faodú kibontásával, és a méhek megfüstölésével lehetett elvenni. A lépet kivagdalták, és a méheket lesöpörték róla.

Tartottak méheket kaptárban is. A keretrõl a méheket leûzték, lesöpörték vagy szöktették. Kiszedték a kereteket, leszedték a lépekrõl a befedett viaszréteget. Pörgetõben kipergették. A lépes

mézet pedig kivagdalták a keretbõl. Saját részre és eladásra is szántak mézet. Minden faluban voltak méheket tartó gazdák, akik a fölösleget értékesítették.

Fogyasztották a mézet gyógyító hatása miatt, általánosan alkalmazták a köhögés ellenszereként, de fõleg édesítõ szerepet töltött be. Sütemények készítéséhez ma is szívesen használják. A karácsonyi mézes puszedli készítéséhez például elengedhetetlen.

A termelõgazdálkodás szerepe a táplálkozásban

Növényi eredetû nyersanyagok

Kenyérsütés

A vidék természetföldrajzi elhelyezkedése alapvetõen meghatározta a kenyér alapanyagának elõállítását. A kedvezõtlen éghajlati és talajadottságok miatt a század elején még a *rozslisztbõl* készült kenyér fogyasztása a gyakoribb (SZALONTAI 1984. 192.). Él az emléke az ínséges idõkben *kukoricalisztbõl* készült ún. málés kenyérnek is.

A késõbbiekben a búzatermelés terjedésével szívesen sütöttek kenyeret *rozs-* és *búzaliszt* keverésével. A keverési arány eleinte fele-fele volt, a késõbbiekben 2/3 búza- 1/3 rozsliszt, végül pedig, ha tehették, „tisztán" – azaz csak búzalisztbõl – sütöttek. Ám ekkor szívesen kevertek a liszthez fõtt burgonyát. Figyelemre méltó adat, hogy a jobb talajadottságú Szamosszegen egyenesen lenézték a nem búzából készült kenyeret (BALOGH 1986. 45.). A kenyérnek valót igyekezett mindenki saját gazdaságában megtermelni. Akinek erre nem volt módja, szolgálat fejében szerezte be. A kicsépelt terményt háziszõttes, durva zsákokban vitték a malomba õrletni. A XVIII. századból származó adatok szerint Nyírbátornak volt két saját száraz- és egy vízimalma, ezen kívül további négy száraz- és egy vízimalom is mûködött a városban (SZALONTAI 1984. 51.). Adatközlõim egy része a Demjén malmában vagy a Helmeczi malomban õrletett. A szatmári Szamosszegen emlékeznek egy szárazmalomra, amelynek egy Zsukán nevû ember volt a tulajdonosa. Volt a faluban gõzmalom is, a Bumi malom. Nevét a második tulajdonosról, a zsidó Ungár Bumiról kapta. Ez a malom a húszas években szûnt meg. Ezután a Steiner testvérek által épített modern malomba jártak õrletni még a szomszéd járásokból is (BALOGH 1986. 46–47.). Híres volt még a túristvándi – ma már mûemlék – vízimalom. A beregi Tarpán a legtöbb malom a Simon család tulajdonában volt. Mûködött itt szárazmalom, szélmalom, vízimalom (SZABÓ 1989. 105–130.). A falu központjában ma is ott áll egy szárazmalom. A rétközi Dombrád községben a XVIII. század végéig csak vízimalom volt. Egy évszázad múlva egy sem mûködött, szerepüket 13 szárazmalom vette át, ezeken kívül egy szélmalom és egy gõzmalom õrölte a gabonát (OROSZ 1975. 36.).

A molnár az õrölni valóból vámot szedett, amelyet elõre kivett terményben. Pl. 5 q terménybõl 1 q-t vámoltak le. Õrléskor a búzából nullás vagy *sima elsõ*, rétes vagy *sima második* lisztet, grízes lisztet, *dercét* és korpát nyertek. A rozsból lágyliszt és második liszt, valamint korpa készült. A megõrölt lisztet finomabb szövésû vászonzsákokban vitték haza. A zsákokat a kamrában lévõ deszkából készült állványokra, ún. *ászok fákra* állították, hogy a földdel ne érintkezzenek, nehogy nedvességet kapjanak. A zsákok száját nem vagy csak lazán kötötték be, hogy levegõzzenek. Tárolták padláson vagy csûrben, volt, ahol fából készült hombárban. A lisztet felhasználás elõtt mindig átszitálták. A szitát vásárokon szerezték be, és a konyha vagy a kamra falára akasztva tartották. Az elsõ lisztbõl levestészta és sült tészta, a másodikból kenyér és száraztészta készült. Ha csak kis mennyiségû lisztre volt szükség, otthon a kézi malmon õrölték meg.

Az erjesztett kenyér sütése a köznép körében a XVI. században terjedt el, s a XX. század fordulóján a paraszti háztartásokban még mindig kizárólag otthon sütötték a kenyeret. Ugyanez az

1970-es évekre már különlegességnek számított (KISBÁN 1997. 437.). Minthogy az idõbeli távolság nem nagy, így minden adatközlõ pontosan emlékszik a mûvelet minden egyes mozzanatára.

A *kenyérsütésnek* meghatározott napja nem volt. A háziasszony látta hogyan fogy a kenyér, és ahhoz igazodott. Pénteken, szombaton, vasárnap és ünnepeken azonban soha nem sütöttek kenyeret. Egy nyírlugosi történet szerint a néni nagyanyját pénteken kenyérsütésre kényszerítették. Mikor a kenyeret bevetette, az felsikoltott. Jaj, péntek vagyok, megsülök! Ezt háromszor kiáltotta. Mikor kivették, elvitték a paphoz, aki úgy temette el, mint egy embert. A nagymama abban az évben meg is halt (BIM ADATTÁR 4545-71/13N). Az Úr napján sütött kenyér a hiedelem szerint véres lesz vagy kõvé válik. Kõvé válik a kenyér akkor is, ha megátkozzák (BALOGH 1986. 75.). Nyíracsádon a pénteken sütött kenyérrõl úgy tartják: „sír a kenyér a kemencében" (BÕDI 2001. 196.). Ez a környezõ területek hiedelemvilágában is jelen van (DÁM 1968. 429–430.).

Az, hogy hány kenyeret sütöttek, a család létszámától függött. Leggyakrabban 4–5, nagyobb családoknál 5–7 kenyeret készítettek. Egy 5 kg-os kenyérhez 3,5–4 kg lisztet számítottak. A sütést megelõzõ este behozták a házba a *dagasztólábat*, rátették a *dagasztóteknõt*, *cigányteknõt*. (Ez nyárfából készült, teknõvájó cigányoktól vették. Egy zsák krumplit vagy elhullott baromfit adtak cserébe. Tiszta, száraz helyen tartották, hogy ne repedjen, és ne penészedjen.) Hajukat gondosan bekötötték, tiszta kötõt kötöttek, kezet mostak. A *lisztszedõ* fakanállal szedték ki a lisztet a zsákból és beleszitálták a teknõ egyik végébe, hogy másnapig melegedjen. A teknõ másik végében elõkészítették az *erjesztõ anyagot*. Vidékünkön kétféle erjesztõ anyagot használtak a kelesztéshez.

1.) *Morzsóka* vagy *morzsolka, morzsalék, morzsa*: az elõzõ sütés *anyakovászából* tányérra kivettek egy adagot. Hagyták kelni, majd annyi lisztet adtak hozzá, hogy ne ragadjon a tányérhoz. Az így elkészült masszát elmorzsolták. Télen a kemence tetején, nyáron a napon megszárították, tiszta kendõbe göngyölték, és száraz helyre, pl. az asztalfiókba tették a következõ sütésig. Akkor beáztatták, langyos vízzel és liszttel összekeverték, fakanállal addig kavarták, verték, míg jó nem lett. Ujjukkal ellenõrizték, hogy jó-e már. Mikor megnyomták és „visszarúgott", a tetejét liszttel meghintették (a katolikusok háromszor keresztet vetettek rá), és a teknõn keresztbe tett *kovászfára* nagy abroszt vagy kendõt tettek, amellyel letakarták.

2.) Készítettek olyan kovászt, amelyhez *komlós korpát* kevertek. A komló virágát megszedték, vízben kiáztatták vagy megfõzték. Az anyatésztából elvettek egy darabot, továbbkelesztették, korpát kevertek hozzá. A komlós vizet ehhez hozzáöntötték. Két napig hagyták kelni. A mestergerendán ún. *komlószárítóban* megszárították, *vászonzacskóba* tették és a *kamrában* szellõs helyen tárolták. Ahány kenyeret sütöttek, annyi marékkal kellett belõle a tésztába tenni (lásd még BALOGH 1986. 49–50.).

Az elkészült kovászt fõleg télen még párnával is letakarták, hogy „meg ne fázzon". A fent említett erjesztõ anyagokat a környezõ vidékeken is használták. A morzsóka és a komlós korpa ismert a vizsgált területen kívül a szomszédos Hajdú-Bihar megye falvaiban, sõt volt, hogy a morzsókába is tettek komlóvirág levelet (VARGA 1993. 117–118., ERDÉSZ 1974. 107–108.). Mátészalkán, Túristvándiban erjesztõként komlós kovászt és komlós korpát használtak (BÕDI 1990. 95., HADHÁZY 1986. 158.). A nyíracsádiak viszont inkább az anyakovászt használták, mert a morzsolka ízét „kiérezték" a kenyérbõl (BÕDI 2001. 198.). A gömöri falvakban az ún. korpás párhoz szívesen öntötték a komlóvirág fõzetét (UJVÁRY 1991. 95.), de a komlós párt és a morzsókát a palóc vidék gazdaasszonyai ugyancsak használták (SCHWALM 1988. 394–395.). A kutatók megállapítása szerint a kelt tészta elkészítését megkönnyítõ gyári, sajtolt élesztõ a XIX. századra a falvakban is megjelent. A kenyér tésztájához azonban nem vagy csak *kovászmaggal* együtt használták (KISBÁN 1997. 438.). Adatközlõim szerint azért, mert a kenyér hamarabb megsavanyodott.

A kenyérsütés folyamata másnap hajnalban folytatódott. A kenyér elkészítéséhez kb. 6 óra hossza kellett. A kész anyakovászból 3–4 marékkal elvettek a következõ sütéshez szükséges erjesztõ elkészítéséhez, a többit langyos sós vízzel és liszttel összedolgozták, *bedagasztották.* Fáradságos, hosszú mûvelet volt a dagasztás. Ez határozta meg a kenyér minõségét. Úgy tartották, addig kell folytatni, „míg az eresz meg nem csurran, vagy ameddig a padlásról nem csöpög a víz." (Azaz a gazdaasszony homloka meg nem izzad.) Akkor lehetett befejezni, ha a kéz tiszta maradt, nem ragadt rá a tészta vagy ha az egy kenyérnek való tészta megállt a tenyerükön.

Dagasztás után a tészta tetejét belisztezték, letakarták. Volt, hogy a dunyha alá tették, s még kb. 1 óráig kelni hagyták. Ez az idõ az összes szomszédos területen azonos volt (BÕDI 1990. 98–99., VARGA 1993. 119., SCHWALM 1988. 396.).

Ekkor kezdõdött a *kemence fûtése*. A kemence helye változó volt. Lehetett a nyári konyhában, esetleg az udvaron. Leginkább szalmával, szõlõvenyigével, napraforgószárral, kukoricacsutkával, gallyal tüzeltek, tettek alá egy kis gyújtóst is. Egy sütéshez 5–6 kéve napraforgószárra volt szükség, más tüzelõanyagból, pl. szalmából egy „jó hátnyi" (25–30 kg), gallyból, venyigébõl pedig 4–5 kéve kellett. Volt, ahol a tüzet taplóval gyújtották meg. A taplót az erdõben fák törzsérõl szedték. Betették a hamuba, ott kiszáradt, kovával szikrát csiholtak, és tüzet fogott. Ezzel meggyújtották a szalmacsóvát, azzal meg a kórót (BIM ADATTÁR 65–82/74N). Ahogy fûlt a kemence, fehéredett az alja. *Piszkafával* térítették a *zsarátot* egyik oldalról a másikra, „mert ahol égett, ott nem fûlt". Mikor elégett, *szívanóval* kikaparták, kiszedték a kemencébõl a parazsat, és vízzel leöntötték. Azt, hogy a kemence elég meleg-e, úgy állapították meg, hogy ha a szívanót a kemence fenekén végighúzták, szikrázott, vagy korpát szórtak be, és ha az elégett, akkor elég meleg volt. *Suskahajból* (kukoricahajból) készült *pemetelõt* vízbe mártottak és azzal a kemencét *kipemetelték*, hogy egy kicsit hûljön az alja, és tiszta legyen. Ekkorra már a kenyeret *kiszakították*. A gyékénybõl font *szakajtókosarat* vagy *szakasztókosarat* (SZALONTAI 1984. 192., ERDÉSZ 1974. 108.) háziszõttes *sütõkendõvel* kibélelték. (Volt, aki saját maga készítette, de a többség a cigány házalóktól vette vagy szalonnáért, paszulyért cserélte.) A tésztát a teknõ jobb sarkába húzták, a másikba szakították. Egy adagot kiszakítottak, meghengergették. Bal kézzel átbillentették, jobbal a kosárba tették. A kendõ négy sarkát ráhajtották, de csak lazán. Meleg helyen még kelni hagyták. Télen dupla abrosszal melegítették. A maradék tésztából *lepényt* szakítottak, s *lepényeskosárba* rakták. A szakajtóból a fából készült *sütõlapátra* borították. Katolikusoknál bevetés elõtt vízzel meghintették, „mert Júdás is kezet mosott, mikor elárulta Jézust" (valószínûleg Pilátus kézmosásának emléke variálódott át az idõk során). Másik hiedelem szerint ilyenkor „Jézus arcát mossák." Ebben a vízben szokás volt mosdani vagy megitatták a gyerekkel, hogy ne féljen, ha zeng az ég (BIM ADATTÁR 65–82/74 N). Majd keresztet rajzoltak rá („Jézus keresztje"), és három ujjukat összefogva a keresztet öt helyen (a négy végén és középen) „megpusziltatták" („Jézus öt sebe"), végül az oldalát három helyen bevágták. A görög katolikusok még a kemence szájára is keresztet vetettek. *Bevetették* a kenyeret a kemencébe, és annak száját lezárták. A szakajtókosarakat szájukkal lefelé egymásra borogatták, hogy olyan magasra nõjön a kenyér. Egy idõ – kb. egy óra – múlva megnézték, emelkedik-e, „szépen fogja-e fel", és egy kicsit megforgatták, hogy egyenletesen süljön. (Mécsessel vagy szalmacsutakkal világítottak be a kemencébe.) Ez általános volt a környezõ területeken is (SCHWALM 1988. 397., UJVÁRY 1991. 103., VARGA 1993. 120.). Ha a kenyér tésztája nem engedte, akkor csak sülés után mosták le. A kenyér süléséhez kb. l,5–2 óra kellett. A lepény hamarabb megsült. Hogy ki lehet-e szedni a kenyeret a kemencébõl, azaz megsült-e, úgy állapították meg, hogy a kenyér fenekét megveregették, és a hangja elárulta.

A teknõ alján maradt tésztát a *kaparó kanállal* összeszedték, vajjal, olajjal vagy zsírral összegyúrták, vekni alakúra formálták. A tetejét késsel „megcifrázták" és bevetették sülni. Ez volt

a *vakaró*. Más adatok szerint a vakarót madárformájúra készítették, és a gyerekeknek adták, ahány gyerek volt, annyi vakarót készítettek. Másutt ez volt a kolduscipó vagy kukuca, és a koldusnak adták. A tirpák asszonyok a kenyér tésztájából bobájkát sütöttek, és megszárították. Amikor piaci napokon nem volt idejük fõzni, ezt gyorsan forró sós vízzel vagy tejjel megöntötték, mákkal, túróval, mézzel ették. Böjti napokon reggelire kávéval fogyasztották (BODNÁR 1997. 18.). Szamosszegen is szokás volt a maradék tésztából babájkát sütni. A megszárított tésztát zacskóba rakták, a mezõrõl hazatérve gyors étel készült belõle. Forró vízzel leöntötték, tejfölös túróval, sóval ízesítették (BALOGH 1986. 72.).

A legtöbb helyen lángost is sütöttek. A lángos tésztáját az anyatésztából vették el. Akkorára nyújtották, mint a sütõlapát, szalmaszállal megszurkálták, hogy a levegõ kimenjen belõle. A lepényt, a vakarót, valamint a lángost valamennyi környezõ területen készítették több-kevesebb hasonlósággal. Eltérés figyelhetõ meg azonban a lángos sütésének idejében. Míg Bátorban és környékén általában a kenyér elõtt sütötték, addig Hajdú-Biharban a kenyér kiszedése után sült (VARGA 1993. 121.). Reggelire kapta a család, tejfellel és kaporral, füstölt szalonna zsírjával megkenve szívesen fogyasztották. Míg a kenyér sült, a gazdaasszony kimosta a teknõt és rendet rakott. Ha a kenyér *megsült,* kivették a kemencébõl, és a kemence szája elõtti *tõciken* vagy tiszta abrosszal letakart *lócán* hagyták kihûlni. (A reformátusok ekkor mosták le a tetejét vízzel.) Kihûlés után a *kamrában* lévõ polcra vagy zsákokra állították, vagy ha kamra nem volt, a padlásra vitték fel. A megszegett kenyér ruhába göngyölve a kredencbe vagy gyékény kenyereskosárba került. Általában az öregek vagy a családfõ, ritkábban a gazdaasszony szegte meg. Szegés elõtt még református családoknál is keresztet rajzoltak rá (VARGA 1993.120.). A katolikusok pedig elõtte imát is mondtak: „Jöjj el Jézus, légy vendégünk! Áldd meg, amit adtál nékünk!" Ha a kenyér leesett, felvették és megcsókolták. Volt, ahol azt tartották, hogy valamelyik családtag ilyenkor éhezik (BIM ADATTÁR 45–71/44N). Vágott felével nem volt szabad kifele fordítani, „mert elhagy bennünket." „Soha ne hagyjon el bennünket az Isten, és mindig legyen kenyerünk." „A kenyér Isten áldása, Isten teremtette." Vigyáztak is nagyon rá, soha sem pocsékolták. Ha már nagyon megszikkadt, akkor megpirították, de elõbb nem. Azt tartották, „sír a kenyér, ha pirítják." Ha elfogyott a kenyér, kértek kölcsön, de igyekeztek nagyobbat visszaadni. Esetenként kovászt is adtak kölcsön, de szégyelltek kérni, mert azt mondták, hogy csak a rest asszony nem tesz el. A kenyérsütés napján rendszerint törtpaszuly volt az ebéd.

A kenyér a vidék népi táplálkozásában nagyon fontos szerepet töltött be. A kenyeret fogyasztották magában, zsírosan, lekvárral, sóval, tejfellel stb. Ették szalonnával, hússal, fõzelékkel, levessel egyaránt. Úgy mondta a szólás: „Ha kenyér van, minden van." A kisgyereknek 7–8 hónapos kora körül adták elõször, de csak a felsõ hajját, hogy az ínyét erõsítse. Egyéves korában már mindenhez ehette.

Az emberi életben betöltött szerepére mutatnak rá az alábbi hagyományok. Az *új kenyér* sütése a családban ünnepnek számított. Ekkor mindenki otthon tartózkodott. Amikor a kenyér kihûlt, a gazdaasszony keresztet vetett rá, és mindannyian megcsókolták. Ezután mindenki kapott egy szeletet, amelyet úgy, soványan fogyasztottak el.

A *pásztoroknak* újévben cipót sütöttek. „Minden jószágtul egy hat kilós kenyeret kellett adni" (BIM ADATTÁR 61–82/145N). Ha valaki meghalt, a *sírásókat* búzacipóval kínálták. A templomi esküvõ után, mikor a *menyasszony* a kapu elé ért, a kezébe adtak egy búzacipót. Megcsókolta és egy ideig a kezében tartotta. Majd bevitte a házba. Ha új házba költöztek, elõször a kenyeret vitték be, hogy „az Isten soha el ne hagyja tõlük." A *karácsonyi* cipó morzsáját összegyûjtötték és az állatoknak adták. Gyógyításra is használták, úgy tartották jó a bélhurut ellen.

A rosszul sikerült kenyeret is hasznosították. Még hiedelem is fûzõdik hozzá. Ha süléskor keresztülhasad a kenyér, akkor valakit szerencsétlenség ér a háznál (BIM ADATTÁR 45–71/103N). A nyúlós kenyeret a moslékba tették, de a tehén és a ló is megette.

A határból hazavitt kenyérmaradékot a gyerekeknek – ez volt a madárlátta – vagy a háziállatoknak adták. Elhajítani nem volt szabad, mert: „Megver minket az Isten."

Kásafélék, pépes ételek

A XVI. században hazánkban a *köles- és árpakása* termelése már elterjedt, és valamennyi társadalmi réteg táplálkozási kultúrájában jelen volt (KISBÁN 1997. 441.). A XX. század elején a köles jelentõsége a szabolcsi emberek táplálkozásában még igen nagy volt. Dienes István megfigyelése szerint: „*Kásaleves*, vastagétel került ki a kölesbõl, ezzel töltötték a *kásáshurkát*, de a *köleskenyeret* is megették a szûk idõben." (DIENES 1939. 217.) A vizsgált terület népi táplálkozásában a XX. század 60-as, 70-es éveiig még igencsak jelentõs szerepet játszottak a különféle *lisztekbõl* és *kásákból* készült ételek.

Az *árpakását hurkatöltéshez* használták. A *köleskását* szívesen ették *tejben* megfõzve, melynek neve: *tejbeköles*. *Hurkát és káposztát* töltöttek vele. Gyakran hús mellé *köretnek* is tálalták. Elkészítési módja a következõ volt. Zsírban vagy olajban pirították, sós vízben puhára fõzték, és pirított hagymával megszórták a tetejét. A vízben fõtt kását az Alföldön *öregkása*, keménykása néven emlegették. Ennek az ételféleségnek a változatai a környezõ vidékeken is megtalálhatóak. Az Alföldön fõleg a pásztorok körében ismeretes a bográcsban fõtt, ugyanígy elkészített ún. *fordított kása*. A húslében fõtt és füstölt hússal tálalt *húsos kását* a századforduló táján a szatmári vidék lakói hétköznapi ételként fogyasztották. A Szamos torkolatvidékén a vízben fõtt zsíros és húsos kásákat *hajdúkása* névvel illették (KISBÁN 1997. 445.). A *tejben fõtt kása* a lakodalmak egyik fogásaként él az emlékezetben. Feltálalását a bekötött kezû szakácsnõ végezte, aki fájdalomdíjként *kásapénzt* kapott a vendégektõl. A XIX. század végérõl Debrecenbõl ismerünk adatot, mely szerint a szüretelõk *juhhúsos kását* kaptak (KISBÁN 1997. 453.).

Legnagyobb jelentõsége, legváltozatosabb elkészítési módja a *kukoricalisztbõl* készült ételféleségeknek volt. A kukoricát otthon, a *kézi darálóval* darálták meg. Háromféleképp osztályozták az így kapott õrleményt, a *legdurvább* részét az állatoknak adták, a *finomkását* és a *finomlisztet* emberi fogyasztásra használták. A szemcsés darát nagyböjti idõben káposztatöltéshez, disznótor alkalmával hurkatöltéshez használták.

A darabos kukoricalisztbõl leggyakrabban elkészített étel neve *puliszka*. Ez az elnevezés a régi kása és a pép szavak mellett, csak a XVII. században bukkan fel (KISBÁN 1997. 442.). Készítése a következõ volt: a forrásban lévõ sós vízbe kukoricalisztet „csorgattak" és puhára fõzték. Tányérra kiszaggatták. Fogyasztották sült szalonnával, kolbásszal, tejföllel, túróval, lekvárral, káposztával ízesítve, vagy kihûlés után tejjel öntötték le. Neve aszerint, hogy mivel fogyasztották: *túrós* puliszka, *lekváros* puliszka, *káposztás* puliszka (a káposzta lehetett édes vagy savanyú, ízlés szerint), *tejes* puliszka.

Készítettek a kukoricalisztbõl *málét* is. Az *édes málét* „kõttetni" kellett. A lisztet egy tálban langyos tejjel, élesztõvel, cukorral bekavarták, és kelni hagyták. Két módon sütötték meg:

a.) Zsírral kikent tepsiben szétterítették, és *egyben* megsütötték (Nyíracsádon, attól függõen, hogy milyen vastag volt, vékonymálé vagy öntött málé volt a neve) (BÕDI 2001. 222.).

b.) *Kiszaggatták*, és forró zsírban vagy olajban kisütötték. Ennek neve *apró málé* volt, egyes helyeken görhe (BÕDI 2001. 222.). Legszívesebben savanyú káposztával fogyasztották. Több helyen készítettek *málépogácsát*. Ehhez a tésztát keményebbre gyúrták, és a kemencében sütötték meg. Ezek az ételek igen elterjedtek voltak a környezõ vidékek népi táplálkozásában is, legfeljebb

az elkészítés módjában található némi eltérés, és a távolabbi vidékeken más nevet viselnek (BÕDI 1992. 99–100., BÕDI 2001.222., ERDÉSZ 1974. 110, 1., SCHWALM 1988. 403–404., VARGA 1993.90.). Kicsiny területen – a Bodrogközben és a Szamos torkolatvidékén – a kukoricakásából savanyú tejfellel vagy gyomoroltóval ún. *oltott kását* készítettek. Meleg helyen érlelték, fél nap múlva fogyasztották (KISBÁN 1997. 445.). Szintén tengerikásából készült a hideg tejjel leöntött *karimás kása* (DIENES 1939. 217.).

A *búzadarát* vagy *grízt* leginkább *tejbegrízként* fogyasztották. Ha változatosabbá akarták tenni, a kihûlt tejbegrízt felszeletelték, lisztben, tojásban, morzsában megforgatták és *rántott darát* készítettek belõle. Levesbetétként húslevesbe *daragaluskát* szaggattak.

A paraszti rétegek a burgonyát a XX. század elejéig köretként nem használták. Levesbe, fõzeléknek, de leggyakrabban kása formájában készítették (KISBÁN 1997. 505.).

Krumpliból készült pépes étel volt a *krumplipuliszka*, azaz a tört krumpli tejjel összekeverve. Ha az összetört krumplit hagymás paprikás zsírral összekeverték, a neve *duszi*. Gyakran sült szalonnával fogyasztották. Szintén tört krumpliból készült a *cinke*. Saját levével összetörték, liszttel besûrítették, felfõzték. Tejjel, tepertõvel, kolbásszal, hagymával ették. Több helyen kanállal ki is szaggatták. A *ganca* hasonlóan készült, csak a liszttel összekevert tört krumplit tányéron simították szét, rá hagymás paprikás zsírt vagy párolt savanyú káposztát, szalonna, kolbász darabkát tettek. Kanállal kiszaggatták, tepsibe rakták, és tejföllel kisütötték. Szívesen ették a paprikás krumplit, *krumplipürélevest* és a tejfeles *krumplifõzeléket*. A XX. század elejérõl származó adatok szerint ismert volt a *fojtott „krompé”*, amelynek levét fedõ alatt lefojtották, valamint a *grániska*, mely liszttel elkevert, kiszaggatott cinkébõl készült, amelyet a lábasban sorba raktak, s egy sor galuskára egy sor túrót tettek (DIENES 1939. 217.).

Hüvelyesekbõl készült étel volt a rántásos *törtpaszuly*, a *lencseleves* és *fõzelék*, a *sárgaborsó püré leves* és *fõzelék*.

Gyúrott, fõtt tészták

Átmenetnek tekinthetjük a tésztás és a pépes ételek között a friss reszelt tésztából készült, sós vízben megfõzött, a lé elfövése után tányéron szétlapított, ún. *reszelt pépet*, amelyet kockára vágott sült szalonnával fogyasztottak. Másik változata a *sodrott pép*. Ehhez a lisztet tojással összedörzsölték. A tésztát addig sodorták, míg mogyorónyi darabok nem lettek belõle. Ezt sós vízben megfõzték, tejjel, zsírral, szalonnával fogyasztották (BAKOS 1993. 29–30.). Ennek az ételnek az elsõ említése 1533-ból származik, s a kutatók a tarhonya elõdjeként tartják számon (KISBÁN 1997. 463., 464.).

A fõtt tészta fogyasztásának elterjedése a magyar parasztság körében feltételezhetõleg a XVII. századra tehetõ (KISBÁN 1997. 467.).

A paraszti háztartásban általában heti 2–3 alkalommal került az asztalra tésztás étel. Ehhez a tésztát az asszonyok maguk készítették. *Gyúrt tésztát* leginkább a sima második búzalisztbõl készítettek tojás, só, víz hozzáadásával. A hozzávalókat *kisteknõben* vagy *nyújtótáblán* összegyúrták simára, több darabra vágták és elnyújtották. Az elnyújtott tésztát összehajtották és ízlés szerint különbözõ alakúra vágták. A *vékony metélt*: húslevesbe, a *széles metélt* vagy laska: tejlevesbe, túrós tésztának, grízes tésztának, lekváros tésztának, a *nagy kocka* vagy galuska: krumplis galuskának, káposztás kockának, túrós csuszának, a *kis kocka*: húslevesbe való volt. Készítettek ún. *kagyló tésztát* is, a kockára vágott tésztát orsóhegyre göngyölték. Ezt pörkölt mellé adták. Elmaradhatatlan volt a húslevesbe való *csigatészta*. Ha az elnyújtott tésztát hagyták száradni, majd összetörték, *lebbencs tészta* készült belõle. Reszelt *tarhonyát* is készítettek pörkölthöz, levesbe és töltött káposztába. Az Alföldön a XX. századig elsõsorban a szárított tarhonyából készült ételeket – öregtarhonya, pirított tarhonya stb. – fogyasztották (KISBÁN 1997. 464.).

Ha nem csak egy fõzetre gyúrtak tésztaféléket, ropogósra *kiszárították* és *vászonzacskóban* vagy *tésztásdobozban* szellõs helyen tárolták a felhasználás napjáig. Nagyobb mennyiségû tésztát húsvét, karácsony, kézfogó, lakodalom, keresztelõ alkalmából készítettek. Ilyenkor összehívták a rokonságot és a szomszédasszonyokat. Csigatésztát, zabszemet, finommetéltet gyúrtak, megszárították, és felhasználásig vászonzacskóban, szellõs, száraz helyen tárolták. Figyelemre méltó egy Debrecenbõl származó adat, ahol a cívis háztartásokban a lebbencs volt az elõre elkészített tészta. Nyári tésztacsináláskor 40–50 levelet is gyúrtak, s a szobában lévõ rúdra akasztották száradni. Abroszt terítettek alá, s a száradó tészta egy része magától lehullott, a többit összetördelték (KISBÁN 1997. 469.). Ebbõl a tésztából fõzték bográcsban a pásztoremberek – illetve tõlük ellesve a férfiak – a *slambucot* vagy *öhönt*.

Levesbetétként szívesen használták még a friss *reszelt tésztát*, a *csipkedli tésztát* és az elnyújtás után hagymás zsírral megkent, vastag darabokra vágott, vékonyra összetekert és így eldarabolt és összekötött ún. *kötött tésztát*.

A *krumplival összegyúrt* tésztafélék közül talán legkedveltebb a *nudli*. A krumplit sós vízben megfõzték, krumplitörõn átnyomták, lisztet adtak hozzá. Puhára gyúrták, elnyújtották. Az elnyújtott tésztát hosszúra vágták, gömbölygették, majd kisujjnyi hosszúságúra darabolták. Forró sós vízben kifõzték, leszûrték és pirított morzsában hempergették. Ebbõl az alapanyagból készült a *szilvás gombóc* és a *derelye* is. Nyers reszelt krumpliból lett a lapcsánka, lepcsák (a tirpákoknál pucóka) (BODNÁR 1999. 58.) és a csirásgaluska. A csirásgaluskához a krumplit lereszelték, sóval, liszttel összegyúrták, nokedli szaggatóval forró, sós vízbe szaggatták. Ha megfõtt, leszûrték, és pirított hagymával, juhtúróval vagy hordós káposztával ették. Egyéb elnevezései: nyögvenyelõ, tüskésgaluska, lélekhajingáló, lélektámogató, pucóka, sztrapacska (DIENES 1939. 217.).

Tésztanapok a böjtnapok voltak: a görög katolikusoknál a kedd, a péntek és a szombat, a római katolikusoknál a szerda és a péntek. Az evangélikusok tésztaevõ napjai a szerda, a péntek és a szombat (BODNÁR 1999. 15.).

Jellegzetes böjti étel a katolikus családok étrendjében a lisztbõl, sóból, vízbõl összegyúrt, tojás nélküli tészta, a *pászka*. Gyúrás után nem túl vékonyra nyújtották, késsel megszurkálták, hogy ne hólyagozzon fel. A sparhelt lapján mindkét oldalát pirosra sütötték. Tiszta kendõre rakták, melynek négy sarkát ráhajtották. Ha fogyasztani akarták, kisujjnyi szélesre vagdalták, szûrõbe tették, cukros vízzel megöntötték. Ez után tálba tették, és ízlés szerint tettek rá savanyú- vagy édes káposztát, lekvárt, mézet stb. Két villával összekeverték, öntött pászkának hívták. Volt, hogy szárazon ették vagy rántott levesbe aprították. A tirpák konyhán a lisztbõl és sóból gyúrt és elnyújtott loksa tésztát kiszárították, majd összetörték, zsírban megperzselték. Erre vizet öntöttek, felforralták és sóval, esetleg paprikával ízesítették. Ez volt a perzselt loksa leves. Hasonlóan készült a lecske leves is, csak ehhez a tésztát nem tördelik, hanem félszárazon „sréen” felvágják (BODNÁR 1999. 40.).

A fent említett valamennyi tésztafélét ismerték és készítették a környezõ vidékek lakói is (SCHWALM 1988. 409., UJVÁRY 1991.182–183., VARGA 1993.98.). A fõtt tésztaféléket fõleg ebédre adták, de másnap is szívesen fogyasztották „felpirítva”. A tésztás ételeket egy tálból ették, villával. Mindenki csak maga elõl szedhetett.

A lakodalom alkalmával nagyobb mennyiségû tésztát készítettek az asszonyok. Régen a hozzávaló tojást a gyerekek gyûjtötték a határban. Általában a fogoly tojását használták.

A mezõn dolgozóknak kasornyába tett szilkékben hordták az ebédet. A leves tetejére helyezett tányérba került a tészta, fölé egy másik tányér, és így vitték. Ünnepeken inkább húst fõztek. A tészta hétköznapi ételnek számított. Ebédre készült, másodételként fogyasztották.

Sült tészták

Legegyszerûbben elkészíthetõ sült tészta a *palacsinta* volt. Elsõ említése a XVI. századból származik. Maga a szó eredetileg vastag lepényt jelentett. A parasztság körében 1900 táján terjedt el (KISBÁN 1997. 522.). Hozzávalók: liszt, tojás, tej, só és cukor. A palacsintatésztát egy tálban kikeverték, állni hagyták. Majd palacsintasütõben megsütötték. Fogyasztották *simán*, vagyis töltelék nélkül, vagy *lekvárosan*. Ezekben az esetekben háromszög alakúra hajtották. Tehettek bele *túrót* sóval, cukorral, citromhéjjal és fahéjjal ízesítve. Ilyenkor egyszerûen feltekerték. Disznótor alkalmával módosabb helyeken *velõs* palacsintát készítettek. Esetenként tehettek bele alma, dió, kakaó tölteléket is.

Finom eledel volt az ún. *krumplis lángos*, amely fõtt krumpli, liszt, só keverékébõl készült. Az összegyúrt masszát kisebb adagokra szedték, palacsinta alakúra nyújtották és palacsintasütõben kisütötték. Szintén kedvelt étel volt a már említett *lapcsánka*, amelyet nyers reszelt krumpli, só, tojás, bors és liszt összedolgozásával készítettek. A tepsit fagyos zsírral kikenték és a masszát egyenletesen elterítették benne. Sütõben ropogósra sütötték.

A *kelesztett tészták* közül a már szintén említett *málépogácsa* volt a legkedveltebb. Szívesen készítettek *kõtt palacsintát*, vagyis strudlit. Elkészítéséhez liszt, tojás, só és élesztõ kellett. A tésztát közepes keménységûre gyúrták, nagyon vékonyra nyújtották, lezsírozták, összehajtották. Ezt a mûveletet négyszer megismételték, majd feldarabolták a tésztát és megsütötték. Ugyanebbõl az alapanyagból készült a *tarkedli* is, csak hígabbra hagyták. A tésztát kikavarták, kanállal a tarkedlisûtõbe tették. A sparhelten sütötték, a villa hegyével megforgatták. Lapos tálon tálalták. Farsangra sütötték az elmaradhatatlan *fánkot*. A szomszédos vidéken ismeretesek hasonló kelesztett tésztafélék, de terminológiai egyezést ritkán figyelhetünk meg (SCHWALM 1988. 423., VARGA 1993. 139–140.).

A kalács a XVI. században már országszerte ismert volt a paraszti háztartásokban (KISBÁN 1997. 514.). Két fõ formája a kenyér módjára kiszakított cipó, a kerek kalács, illetve a fonott kalács. Mind a kettõ töltetlen volt és a kemence földjén sült. Feltételezhetõen a fonott kalács is kerek volt (KISBÁN 1997. 519.).

A *kalácsfélék* sütéséhez a vizsgált területen *tepsüt* használtak, amelyet a vásárban vagy a „hátas" cigányoktól szereztek be. Míg volt kemence, abban, késõbb a tûzhely sütõjében sütötték meg. Ha kerek kalácsot akartak, lábasba tették vagy akinek volt, kerek tepsübe. A kalácsot a legfinomabb *grízes lisztbõl* készítették, élesztõ, tojás, cukor, só és tej hozzáadásával. Legegyszerûbb formája a *sima kalács*. A *fonott kalács* 3–4–5 ág laza fonásából készült. Ennek késõbbi változata a kakaós fonott kalács. Beregi adat, mely szerint húsvétkor a kondás minden házhoz bement, kalácsot és tojást kapott. A lakodalomba a kondás számára egy lyukas kalácsot sütöttek a menyasszonyos háznál (CSISZÁR 1998. 185.). Vasárnapi, töltelék nélküli kalács az ún. kelt pite. Liszt, cukor, tej és élesztõ kellett hozzá. Ezeket jó gyengére bekavarták, tepsibe öntötték és megsütötték.

Igen kedveltek voltak a *töltött kalácsok.* A *diós* kalács töltelékéhez darált dió, tej, cukor és vanília kellett. A *mákos* kalács töltelékébe a mákot cukorral keverték össze. Ezekhez a kalácsokhoz a tésztát elnyújtották a tölteléket szétterítették rajta és feltekerték. A kalács tetejét tojássárgájával bekenték. A *bélesek* szintén kalácstésztából készültek. A tésztát elnyújtották, rátették a tölteléket és egy másik tésztalappal befedték, úgy sütötték meg. Ilyen volt a *túrós* béles, amelynek túró, cukor, vanília, fahéj és citromlé került a töltelékébe, és a *káposztás béles*, amelyet édes vagy savanyú káposztával töltöttek (SCHWALM 1988. 426., VARGA 1993. 126–127.). A kutatások kiderítették, hogy a régi parasztbéles tésztája többnyire kelesztetlen volt. A kemence fenekén, káposztalevélen sütötték meg. Kiszedés után a kosárban letakarták, hogy a tésztája saját gõzében megpuhuljon (KISBÁN 1997. 515.). Ezen a vidéken nem emlékeznek rá. A *buktát* tányérban kelesztették, kisütötték,

s reggelire fogyasztották (VARGA 1993. 128.). A maradék tésztát összegyûjtötték, megsodorták, összekötötték. A száját megvágták, fekete borsból szemet készítettek, s ebbõl lett a gyerekek kedvelt csemegéje, a *madár.* A tirpákoknál ezzel kínálták a locsolókat, a neve *pipiske* (BODNÁR 1999. 30.). A karácsony elmaradhatatlan böjtös tésztája a *bobájka* vagy *babájka* (ERDÉSZ 1974. 115.). A tésztát rudakra sodorták, sütõlapátra tették, kockára vagdalták. Mikor kisült, meghintették forró vízzel, vajjal vagy olajjal leöntötték. Mézzel, mákkal, dióval ették.

A *mézes tésztát, puszedlit* régen leginkább rozslisztbõl sütötték. Alapanyaga liszt, cukor, só és méz volt. A masszát összegyúrták, elnyújtották. A vásárokon beszerzett *bádog formákkal* különbözõ alakúra szaggatták, megsütötték. A kész süteményt több napig állni hagyták, hogy puhuljon.

Fõleg ünnepre készültek a *szalakálés* vagy „szális" sütemények. Fogyasztás elõtt legalább egy héttel sütötték meg ezt is. Liszt, tojás, cukor, margarin és szalakálé szükséges hozzá. Ezeket összegyúrták, az így kapott tésztát vastagabbra nyújtották, és a fent említett bádogformákkal kiszaggatták, tetejét dióval díszítették.

Újabb keletû, szintén ünnepi sütemények a *torták.* Egy torta elkészítéséhez szükséges volt 8 tojás, 8 kanál porcukor, 8 kanál grízes liszt, 1 sütõpor, 5 dkg margarin. A tojás sárgáját margarinnal jól elkeverték, a fehérjét keményre verték. A sárgájához óvatosan hozzákeverték a fehérjét és a lisztet. Lisztezett, zsíros tepsibe öntötték. Betették a sütõbe, kis lángon sütötték. Amikor az oldala elvált a tepsitõl, a teteje pirult, ki lehetett venni. A rostát tiszta kendõvel letakarták, erre borították, hogy alul is hûljön. Ha kihûlt, akkor lehetett tölteni. *Csokoládé-* vagy *citromkrémmel* töltötték. A citromkrémhez szükséges volt egy csomag margarin, 5 kanál cukor, citromlé. Összekeverték, állni hagyták. A tortalapot kétfelé vágták, az alsóra rátették a krém nagyobbik részét, ráillesztették a másik lapot. Ekkor a maradék krémet a külsejére vizes késsel rásimították. A tetejét színes cukorkával díszítették.

Levesek, mártások, fõzelékek, egyéb ételek

A parasztcsaládokban a leves fogyasztása nem csak a fõétkezés alkalmával, hanem naponta többször is megfigyelhetõ (KISBÁN 1997. 500.).

A legegyszerûbben elkészített levesek az ún. *ciberék* voltak. Ezek katolikus családoknál kedvelt böjti ételek. Egyik elkészítési módja, mikor egy darab morzsókára langyos, sós vizet öntöttek, kitették a napra, és állni hagyták. Ha elkészült, leszûrték. Gyakran üresen, italként fogyasztották, de habarással levest is készítettek belõle. Más esetben a szilkébe beleszórták a morzsókát, tettek hozzá sót, egy kis erõs paprikát, vízzel felöntötték. Egy napig állni hagyták, míg a lé letisztult. Aztán felforralták. Üresen vagy kenyérrel ették, gyomorrontás gyógyítására is használták. Másik elkészítési módja, mikor egy üveget félig raktak búzakorpával vagy dercével. Ezt langyos, sós vízzel felöntötték, néhány nap alatt savanykásra erjedt. Ekkor leszûrték, behabarták vagy rántották, kenyérrel fogyasztották. A XX. század elején a megõrölt, vízzel felöntött és megerjesztett zab levét tüdõtisztításra használták (DIENES 1939. 217.). Készítettek *savólevest* is. A savót felforralták és vagy rántást, vagy habarást tettek rá. Az így elkészült levet üresen vagy kockára vágott pirítóssal fogyasztották.

A *savanyú levesek* közül egyik legkedveltebb az ún. *korhelyleves* volt. A savanyú káposztát, ha volt, füstölt hússal vagy kolbásszal a káposzta levében megfõzték, és hagymás, paprikás rántással sûrítették. Néhanap kockára vágott krumplit is tettek hozzá. A *kaszáslevest* sertés nyelvébõl és szívébõl készítették. A belsõségeket kockára vágták, megfõzték, tejjel behabarták, ecettel savanyították. A többi savanyú leves elkészítéséhez is ecetet használtak. Igen gyakran készült *savanyú tojásleves*. A rántást vízzel felengedték, besózták. Mikor forrt, egész tojást ütöttek bele, ecettel ízesítették. A *bablevest* készítették füstölt hússal, kolbásszal vagy ezek nélkül. A hús nélkül készített

bableves szerdán és pénteken került az asztalra. Ismert a rántott és habart változat egyaránt. Legszívesebben a savanyú káposzta hozzáadásával készült *káposztás paszulyt* fogyasztották. A tésztás bablevest laskatésztával fõzték. Sokszor készítettek *savanyú krumpli*- és *lencselevest,* ha szert tehettek rá, megfõzték a *tüdõlevest* is. Ez utóbbi kockára vágott sertés- vagy marhatüdõbõl készült, amelyet babérral ízesített sós vízben megfõztek. Hagymás rántást, tejfölt tettek rá, ecettel savanyították.

A *rántott levesek* közül legegyszerûbb volt a *köményleves* (tirpák neve: *rosztyóka)* (BODNÁR 1999. 39.) elkészítése. Fogyasztották üresen, kockára vágott pirítóssal vagy tojást ütöttek bele. Reggelire is szívesen megették. Készítettek levest *köles*- és *árpakásából*, ezeket leginkább tejfelesen fogyasztották. A *rizslevesnek* különbözõ változatai ismertek. Elmaradhatatlan alapanyaga a zöldség és a rántás. Akadt, aki húst is fõzött bele és metélt tésztával dúsította.

A *gombaleves* alapanyaga a galambgomba, melyet megabáltak, majd hagymás rántást tettek rá. Savanyú levesként is megfõzték.

A *zöldséges levesek* közül gyakori a *táskaleves* vagy *kötött tésztaleves*, *csipkedli* vagy *csipegli* tésztaleves, a *lebbencs,* a *tarhonya,* a *reszelt tészta* és a *pergelt leves.* Igen kedvelte a tirpák lakosság a *nokedlilevest* vagy *trepancát*. A zöldséget zsírban megpárolták, vízzel felengedték. A lisztet a tojással simára keverték, karikára vágott füstölt kolbászt és fokhagymát tettek hozzá. Összekeverték, és a forró lébe kanállal beleszaggatták (BODNÁR 1999. 40.).

A *krumpliból* készült levesek igen gyakoriak voltak. A már említett *savanyú krumplilevesbe* a krumplit leginkább vastag karikára vágták. A *zöldséges krumplileves* egyik változatába kockára, a másik változatba négy fele vágott krumplit tettek.

A fõzõtököt gyalulás után kaporral ízesítve, habart levesként fogyasztották. A paradicsomlevesbe tészta vagy rizs került betétként.

A különféle *húsokból* készült levesek a vasárnapi és ünnepi étkezések alkalmával kerültek az asztalra. Legkedveltebb volt a *tyúkból* készült, de fõztek húslevest libából, kacsából, galambból, disznó- és marhahúsból is. A húst feltették fõni. Répa, petrezselyem, karalábé, zeller, hagyma, zöldpaprika, só, bors került bele. A kész levest mindig leszûrték. A fõtt húst kiszedték és a zöldséggel tálalták vagy hagymás zsírban megsütötték és krumplival ették. Ha fõve fogyasztották, valamilyen szószt – sóska, paradicsom, alma (habarással) – vagy mártást – zeller, kapor (tejfellel) – készítettek hozzá. Ez az ételféleség a paraszti táplálkozásban az 1890-es évek elején jelent meg (BAKSAY 1891. 87.). A levesbe betétként legjobb volt a csigatészta, kedvelték a cérnametéltet, eperlevelet, a grízés májgaluskát. A görög katolikus családoknál füstölt húsból is készült húsleves.

A *savanyú káposztát* vagy *hordós káposztát* szívesen ették nyersen, magában, esetleg olajjal leöntve. A sült és fõtt tésztákban, valamint a levesek elkészítésében játszott szerepérõl már esett szó az elõzõekben. Említésre méltó ételféleség még a *rakott káposzta,* a *toros káposzta*, a *lucskos káposzta* és a *töltött káposzta*. A hagyományos népi ételként ismert töltött káposzta tengerikásával édes bundába – torma levelébe, szõlõlevélbe, karalábé levelébe, sóskába, káposztába – töltve is készült. Az apróra vágott (vagy az utóbbi idõben a darált) húst hagymás zsírban megforgatták, sóval, borssal, paprikával, esetleg darált zöldpaprikával ízesítették. *Apró bundába* lazán betöltötték, tölcsér alakúra göngyölték. Amikor már majdnem megfõtt, *berántották* és *paradicsomlevet* öntöttek rá. Ez a változat ezen a tájon terjedt el, a környezõ vidékeken nem ismerik. Másik savanyítási módja a töltött káposztának, amikor a fõni feltett ételre ecetes vizet öntöttek, majd *berántották,* és *tejföll*el ízesítették. A böjti idõszakban *gombával, tarhonyával (reszelt tészta) töltötték* a káposztát. Húsvét után a maradék *sonkát* apróra vágták, reszelt tésztával töltötték a káposztába. A tirpák lakosság körében kedvelt volt az apró savanyú káposztával készült tyúkpörkölt, a *káposztás tyúk, valamint* az édes káposztával készült *tirpák káposzta* és a *körmös káposzta* (BODNÁR 1999. 62., 54.).

A fõzelékek közül a krumplifõzeléket (Beregben kaporral, füstölt csülökkel), a babfõzeléket, a törtbabot, a borsót és a lencsét készítették gyakran. A háború után a gyerekeknek megfõzték a kelkáposztát és a paradicsomos káposztát is. A nehéz munkát végzõ embereknek ezt nem adták, mert nem volt eléggé tápláló.

Állati eredetû nyersanyagok

A tej és tejtermékek szerepe a táplálkozásban

A hagyományos paraszti gazdálkodás nagyállattartó ágazatában a szarvasmarhatartás kiemelkedõen fontos. A *tej és tejtermékek* szerepe a népi táplálkozásban, akárcsak a környezõ területeken, nálunk is jelentõs volt (SCHWALM 1988. 429., UJVÁRY 1991. 113., VARGA 1993. 39.). A tej *feldolgozása* a parasztcsaládokban az *asszony* feladata. A fejéshez kötényt kötöttek. Vödörben langyos vizet vittek, lemosták a tehén tõgyét, ha kellett a farkát is. Ha rúgós volt a jószág, a lábát gúzsba tették. Fejõszéken ülve fejtek, a *zsajtárt* a térd közé fogva. Naponta kétszer fejtek, ellés után háromszor. Az ellés utáni elsõ tej neve *fecstej vagy föcstej*. Emberi fogyasztásra alkalmatlan. Vagy a moslékba öntötték, vagy korpára, és megette a tehén. A második tejbõl *gulásztát, kurászdát, gulajsztrát* (DIENES 1939. 219.) készítettek. Feltették fõni, mikor összement, akkor volt jó. Összehívták a gyerekeket, jó ismerõsöket és közösen fogyasztották el kenyérrel (SCHWALM 1988. 430.). A harmadik tejbõl *bábakalácsot* sütöttek. A tejet egy edénybe (bográcsba) öntötték, sok tojást ütöttek bele, gabonaliszttel összekavarták, betolták a kemencébe és megsütötték. Ez a kalács sárga, fényes és lyukacsos volt. A gyerekek ették meg, miközben az anyjuk egy csupor vízzel leöntötte õket, hogy a tehén is olyan bõven adja a tejet, mint ahogy róluk csurog a víz (DIENES 1939. 219., SCHWALM 1988. 430.). A tehén tõgyét jól ki kellett fejni, mert különben elapasztott.

A házba a tejet letakarva vitték be. Megvárták, míg a habja magától elmúlt, majd szétszûrték a tejescsuprokba. Ha *tejfelt* készítettek, meleg helyre állították. Nem takarták le, mert akkor megkeseredett. Nyáron kb. két nap alatt, télen hat-hét nap alatt adta fel a fölét. Télen a szobában lévõ lapos kemence tetejére állították a tejescsuprokat. Ha megdöntötték és magától elvált a tejföl s alul látszott az aludttej, akkor az erre a célra kialakított kis mély, kerek fakanállal lefölözték. Házi használatra, ételek habarásához eltették, de a fölösleget eladták. A *házi vajat* tejfölbõl zürbölõvel, zurbolóval készítették. A tejfölt addig kellett zürbölni, míg össze nem állt. Mikor kész volt, hideg vízre kiszedték. Az ujjukkal lyukat nyomtak bele, hogy ne maradjon benne savó. Ezután kézzel tenyérnyi darabokat formáztak belõle, villával cifrázták. Esetleg vajformába tették, ami szép mintát nyomott rá. Ha nem adták el mindet, akkor hideg vízen tárolták. Másik módja a vajkészítésnek, mikor a háziasszony valamilyen lezárt edényben addig rázza a tejfölt, míg vaj nem lesz belõle (MÁRKUS 1936. 168.). Volt, ahol a vajat és a tejfölt kisütötték. A vajat fõzéshez használták, a tejföllel túrós tésztát ízesítettek. A vajkészítésnél visszamaradt lé az *író.* A háziak szívesen fogyasztották, ha sok volt, eladták. Nemcsak a tejfölt, hanem az *aludttejet* is hasznosították. Egy edényben feltették a tûzhelyre, és lassan hevítették. Mikor összement, állni hagyták, míg ki nem hûlt. A savót csak ez után öntötték le róla, mert különben nyúlós lett volna a *túró.* Háromszög alakúra varrt zacskóba merték bele, s felakasztották. Egy edényt tettek alá, és addig hagyták, míg az összes lé ki nem csöpögött belõle. A túrókészítéskor keletkezett *savóból* levest fõztek, az állatoknak adták vagy gyógyszerként használták. A görög katolikus családok húsvétra ún. *sárgatúrót* készítettek. Egy liter tej, 10 tojás, kevés fahéj, csipet só, 3 evõkanál cukor kellett hozzá. A tejet egy evõkanál cukorral felforralták. A felvert tojásokhoz hozzátették a maradék cukrot, és jól elkeverték. Ezt lassan a forrásban lévõ tejbe engedték, s addig kavargatták, míg túrósodni nem kezdett. Tiszta vászonkendõbe öntötték, s hideg vízbe lógatva kerekre formázták. Ez után felakasztották, hogy kicsorogjon belõle a vizes savó.

A *gyermekeknek* mindig adtak tejet, mert tápláló volt. Szopós gyermekeknek vízzel hígítva *feles* vagy *harmados* tejet adtak. A *felnõttek* is szívesen megitták egy szelet kenyér mellé reggelire vagy vacsorára. Gyakran aprítottak bele kenyeret. Ezt reggelire fogyasztották. Kedvelték a *tejeskávét*, melyet a boltban kapható Frank kávéból vagy árpakávéból készítettek. Jó étel volt a *tejleves*. A tejet feltették fõni, megcukrozták. Mikor felfõtt, laska- vagy kockatésztát tettek bele. A *tejfölt* ételek *habarásához* vagy omlós *tészták sütéséhez* használták. A vajat kenyérre kenve fogyasztották, *süteményekbe* tették vagy böjt idején *rántást* készítettek vele. A *túrót* a *bélesbe*, *kalácsba* tették, készült belõle *túrógombóc* és gyakran készítettek *túrós csuszát* és *túrós galuskát.* Ez utóbbi elsõsorban böjtös étel volt. A pászkatésztát cukros, sós vízzel megöntötték, túrót, tejfelt tettek rá.

Az *aludttejet* is szívesen fogyasztották, fõleg reggelire, de ették paprikás zsírral összekevert tört krumplival. A pulykák is nagyon szerették, fõleg apróra vágott hagymaszárral.

Kivételes csemegének számított a *madártej*. 1 liter tejbõl egy keveset félretettek, a többit feltették fõni. 4 db tojást kettéválasztottak. A sárgájához meg a tejhez 2 kávéskanál lisztet és cukrot kevertek, és hozzáöntötték a fövõ tejhez. A fehérjéhez vaníliát, cukrot adtak és kemény habbá verték. Kanállal beleszaggatták a fövõ tejbe, és lassú tûzön fõzték tovább. Ha elkészült, hideg helyen hagyták kihûlni, és hûtve fogyasztották.

A tejjel nagyon tisztán kellett bánni. A *tejescsuprokat*, amelyek közül legszívesebben a mázatlanokat használták, naponta saját készítésû akácfahamu lúgjával, forró vízzel tisztára mosták. Az udvaron lévõ „tejfára" akasztották, ahol jól szellõzött. Idõnként pedig betették a kemencébe, „kiégették", azaz fertõtlenítették. A *túrószacskót* is jól kimosták és a tejfára vagy az ajtó sarkára akasztották száradni. Arra is ügyeltek, hogy a tejet mindig ugyanabban az edényben forralják fel. A tej feldolgozása és a táplálkozásban elfoglalt szerepe megegyezik a környezõ vidékeken megfigyeltekkel (SCHWALM 1988. 429–435., UJVÁRY 1991. 114–122., VARGA 1993. 39–41.).

Kecsketejhez ritkábban jutottak hozzá. Pásztoremberek tartottak kecskét, tõlük szerezték be. Azt mondták, a gyerekek ettõl lesznek erõsek, mert ez zsírosabb a tehéntejnél. A tengerikására tehéntej helyett kecsketejet is öntöttek. Voltak, akik *kecskesajtot* is készítettek. A juhászoktól és a piacról szerezték be a *liptai túrót* és a *gömölyét, gomolyát* (MÁRKUS 1936. 110.).

A sertéshús feldolgozása, konzerválása

Az általam vizsgált területen leginkább *mangalicát*, azaz zsírsertést tartottak. Már kicsi korában látszott, hogy melyik lesz hízónak való, s általában kettõt hagytak meg. 4–5 hónapos korától fogták be hizlalni, és 5–6 hónapig hízlalták. Krumplival, korpával, kukoricával etették. *Karácsonyra* mindenképpen vágtak, de *húsvétra* és *lakodalomra* is. Levágták a disznót akkor is, ha úgy látták már nem gyarapszik.

A *vágásra* már elõtte nap készültek. Elõkerült a teknõ, a zsírosbödön, a nagy vájdling, a fazekak. Ezeket gondosan elmosták az asszonyok. Késeket, bárdokat fentek, köszörültek a férfiak. Megvásárolták a sót, borsot, paprikát. Elõre megpucolták a fokhagymát, vöröshagymát, bekészítették a kaprot. *Segíteni* a komák, komaasszonyok jöttek, meg a jó szomszédok. 2–3 nappal elõtte szóltak nekik. Férfiak a férfiaknak, nõk a nõknek. A háznál hiányzó edényeket õk hozták magukkal. A disznóölésnek meghatározott napja nem volt, az utóbbi idõben már vasárnap is vágtak. Pénteken azonban, a böjt miatt nem tartottak disznótort.

A munka hajnalban kezdõdött, ekkor jöttek a meghívott disznófogók. Tudták, ki ért legjobban hozzá, az *szúrta le* a disznót. Manapság már hentes végzi ezt a mûveletet. Hajnalban összegyûltek, pálinkát és bort ittak, ha nagyon hideg volt, forralt bort adtak borssal, fahéjjal, cukorral ízesítve. Ivás után a férfiak rágyújtottak. A disznót abrakkal kicsalták az ólból, hárman lefogták, egy leszúrta. Egyik asszony tálba felfogta a vért, és fakanállal kavarta, hogy ne aludjon meg. A *perzselés*

a hetvenes évekig hagyományosan szalmával, majd újabban gázzal történt. Közben locsolták, és késsel vagy rossz kaszapengébõl készült vakaróval fehérre kaparták. Túristvándiban a perzselés után pálinkát ittak, utána fokhagymás pirítóst ettek sült szalonnával, hozzá rumos teát ittak (HADHÁZY 1986. 168.).

A *bontás* tiszta helyen történt. Egy lábon álló deszkára tették úgy, hogy a víz lecsurogjon. Régen a hasára fektetett disznót „orjára" bontották, azaz a gerincénél hasították fel (SCHWALM 1988. 438.). Kikanyarították a hátsó, majd az elsõ combokat, aztán felvágták a hasán. Kivették a belsõ szerveket, a nyelvet kivágták, majd levágták a fejet. A gerincrõl két oldalt levágták az oldalakat és a gerincet végigvitték szalonnával együtt. Ezt hívják orja szalonnának, és a gerinc elsõ részét orjának. Saját felhasználásra jobban szerették az orjára bontást, mert a gerincen lévõ karajhúst lefejtették. A gerincet sózottan vagy füstölve bab, krumpli vagy káposztalevesbe tették. Manapság már hanyatt fektetve „karajra" bontanak. A mûvelet a következõ. Levágták a *körmöt*, kikanyarították a *sonkát*. Levágták a *fejet*, melyet kétfelé hasítottak és jó vastagon *besóztak*. A *nyelvét* és a *belsõségeket* hideg vízbe tették. A disznó lépébõl Nyírlugoson idõjóslást végeztek. Úgy tartották, ha a disznó lépe vastag, kemény tél lesz (BIM ADATTÁR 45–71/30N). A *vastag szalonnát* kockára vágták, ez a zsírnak való. A *tokaszalonnát* abárolták, a *vékony szalonnát* félre tették paprikásnak. A vastagabbat a padlásra vitték, *sózóteknõbe vagy lapos dézsába rakták. Ha a húst* tartósítani akarták, szintén sózóba tették: alulra a sódart, mert ezt kellett a legerõsebben megsózni, fölé a szalonnát, legfelülre a húst. A hiedelem szerint ilyenkor a sót nem szabad a kézrõl a húsra rárázni, mert az megférgesedik. A húsnak egy hónapig kellett abrosszal letakarva a sóban állnia. Ha jól átjárta a só, enyhén *megfüstölték.* A füstölést a háznál végezték vagy valakihez elmentek füstöltetni. Míg volt, a húst a szabadkéménybe akasztották, itt füstölõdött a legjobban. Úgy tartották: A rossz illat kimegy, a jót „fogja a hús", és a kamrába akasztóra, „kákóra" tették. A *szalonnabõrt,* ha lenyúzták, *kocsonyát* fõztek belõle. A *velõt* hagymás zsírban maguknak készítették el. A *fülét* szintén kocsonyába szánták. Ha a *tepertõ* kisült, a *zsírt* bödönbe szûrték, s a kamrában tárolták.

A feldarabolt disznót a következõképpen osztályozták: orja, oldalas, karaj, tarja, comb.

A *belsõségeket* feldolgozásig hideg vízen tartották, hogy meg ne romoljanak. Azután forró vízben *megfõzték* a tüdõt, májat, vesét, lépet, nyelvet. Kivették, állni hagyták, a lé zsíros részét leszedték. Az elõre megtisztított rizst, tengeri-, köles- vagy árpakását több lérõl megmosták, aztán feltették fõni. A vízbe bors, só és a leszedett zsíros lé, azaz hurkalé került. 5 kg kásához fél liter hurkalevet számoltak. Fakanállal kavarták, ha a közepe egy kicsit nyers volt még, le lehetett venni a tûzrõl és tiszta kendõvel letakarták. Késõbb a kását megfelezték. A belsõségeket ledarálták. Készítettek tüdõs, májas hurkát, ezek neve *fehérhurka*. Töltöttek *véres hurkát*: kapormag, vér, bors és dinsztelt hagyma kellett hozzá. A hurkákat bélbe töltötték. A belet az asszonyok tisztították. A vastagbelet teknõbe, tengeri szemmel, suskahajjal dörzsölték. Pálcával vagy fakanál nyelével fordították ki. Közben felfújták, és langyos vízzel átmosták. Aztán következett a hurolás. A belet deszkára tették, és kés fokával felülrõl lefelé lekaparták róla a zsiradékot. Végül hagymát karikáztak és azt rátették, mert szagtalanította. Ha mindennel készen voltak megkeverték a masszát. Elõbb a fehérhurkát készítették el. Régen *marhaszarvból* készült töltõvel töltötték, újabban *bádog hurkatöltõvel*, ún. *dudujával*, *duduval*. Vigyázni kellett, hogy laza legyen, hogy a kása fõhessen. Az üstben lévõ melegvízbe rakták, ha lyukacsos volt a bél, kendõbe tették, a négy sarkát összekötötték. Az üstön át kovászfát fektettek, arra ráhúzták és belelógatták. A véres hurkát utoljára készítették. A hurkát fél méterenként spárgával elkötötték. Tálkára tették, kinyújtóztatták.

A gyerekek „lesit" kaptak. A rokon és szomszéd gyerekeknek külön kicsi karika hurkát, húst, szalonnát, esetleg kolbászt tettek félre. Õket is „lesinek" hívták, mert egész nap ott lábatlankodtak. Viccelõdtek velük a felnõttek.

Kolbászkészítés: este a fokhagymát megpucolták. A húst táblán bárddal apróra vágták vagy ledarálták a fokhagymával együtt. Pirospaprikát, sót tettek hozzá és összedolgozták, bélbe töltötték. A kamrába rúdra tették szikkadni, majd felfüstölték.

Készítettek *sajtot* is. A fejet megfõzték a bõrt lefejtették, hosszúra vagdalták. Fokhagymával, vereshagymával, sóval, borssal, pirospaprikával összekeverték. Betöltötték a gyomorba, bevarrták, lehetõleg duplán. Utána a „fõzõben" sós vízben megfõzték. Villával megszúrták, és ha zsír jött belõle, ki lehetett venni. Húsvágó táblára tették, lenyomtatták, így préselték. Ha kihûlt, a füstre akasztották. Késõbb már fából készült *sajtnyomó* prést is alkalmaztak. Kenyérrel fogyasztották, káposztát, uborkát tettek hozzá.

A kamrában vagy a padláson tárolták. Itt kapott helyet a szalonna és kolbász is. A húst nem csak füstölték, hanem zsírban *kisütötték,* és a zsírjában – *szilkében* vagy *zománcos edényben* – tárolták úgy, hogy a zsír ellepje. A húsos edényt a kamrában tartották. Ha a család kicsi volt, és a húst jól tették el, a karácsonyra vágott disznóból még szüretre is jutott.

A szalonnát kicsire vágták, az udvaron vagy a pitvarban lévõ üstben kiolvasztották, kisütötték. Mikor pirosra sült, le kellett venni a tûzrõl, mert megkeseredett. A zsírt zománcos zsíroskannába vagy bödönbe öntötték. A kamrában tárolták.

Mindig tartottak *disznótort*. A segítõket hívták meg rá. Dél körül már kész volt a toroskáposzta. Minden munkát félretettek és ebédeltek. A tirpákoknál a toros káposzta elõtt májgaluskalevest, utána pirított májat tálaltak (BODNÁR 1999. 20.). Az asszonyok úgy igyekeztek, hogy mire az utolsó adag hurka megfõ, készen legyen a toros vacsora, amely húslevesbõl, fõtt húsból, töltött káposztából, sült kolbászból és hurkából állt. A *húslevest* többféle húsból – pl. tarjából, lapockából – fõzték. Csigatésztát tettek bele, a tirpák asszonyok az orjalevesbe májgaluskát (BODNÁR 1999. 20.). A zöldséget is feltálalták a fõtt hús mellé.

Töltött káposztát a hulladék húsból és a kolbász masszájából készítették. Tormalevélbe vagy édes káposztába töltötték.

A *toros káposzta* úgy készült, hogy az apróra vágott hordós káposztát tepsibe tették, hurkazsírral meglocsolták, sóval, borssal meghintették és forgatták. Közben a húst feldarabolták, sóval, borssal, hagymával ízesítették, majd összekeverték a káposztával. Meghívták a bírót, a papot, a jegyzõt a torba. Általában el is mentek. A toron beszéltek a megölt jószágról. Mitõl hízott, könnyû emésztõ volt-e. Hogy viselkedett? Kezes volt-e stb. Énekeltek is vacsora után, nagyon vidámak voltak.

Maszkosok jártak köszöntõt mondani. A nevük *mókus* volt. Nõk, férfinak öltözve mesét vagy verset mondtak. Borral kínálták õket, és a kabátzsebbe csúsztattak valami ennivalót.

Kóstolót a rokonok és a segítõk kaptak. Olyanok, akirõl tudták, hogy viszonozzák. Mindenbõl tettek egy kicsit: hurkát, kolbászt, tepertõt. Ha nagy volt a család, szalonnát küldtek. Túristvándiban orját is tettek a csomagba (HADHÁZY 1986. 170.). A kóstolót a disznótor másnapján a nagylány vagy a háziasszony hordta szét. Tányérba vagy tálba tették, megköszönték a segítséget. „Na, ez jó vót komám!" – válaszolták a háziak.

Az, hogy a „disznóság" meddig elég, attól függött, mekkora volt a család. A karácsonykor vágott disznó általában húsvétra elfogyott. Legfeljebb füstölt szalonna maradt, amelyet aratáskor a tarisznyába tettek és hagymával, kenyérrel ettek.

Néhány családban szokás volt húsvétkor a – fõleg saját nevelésû – fiatal bárány fogyasztása. Szüretkor, lakodalom, keresztelõ alkalmával birkagulyás került az asztalra. A tirpák családok gyakran fogyasztottak birkát. A télen levágott bárányt a padlásra kötötték fel, ott kifagyott és tovább elállt (BODNÁR 1999. 10.).

A borjúból általában pörköltet vagy sültet készítettek, a lábszárból kocsonyát. A marhahús fogyasztása esetleges volt.

Az étkezés rendje

Az étkezés rendje a gazdasági munkák idején és télen *eltérõ* volt. Nyáron a pitvarban, télen a házban ettek. Ha vendég érkezett, mindenkor a szobában terítettek. Nyáron a legtöbb családban napjában háromszor ettek. Ha a *mezõn* voltak, reggelire *szalonnát* vittek *kenyérrel*, akinek még volt, az esetleg egy *darab kolbászt*. Ha *otthon* voltak, *kávét, tejet, teát kenyérrel, pirítóssal, sült szalonnával* vagy épp *köménymagos levest* fogyasztottak. *Délben* mindig *fõtt* étel volt. A *mezõre* szilkében vitték ki. Kerekfejû fakanállal öten-hatan ettek egyszerre belõle. Leggyakrabban *krumpli, habart paszuly, habart kása levest* és valamilyen *tésztás ételt* készítettek. Ilyenkor este gyûlt össze a család. Általában a déli maradékot ették meg.

Télen az étkezés rendje némileg átalakult. A legtöbb családban kétszer étkeztek. Ha reggel ettek – többnyire *kávéba aprított kenyeret* vagy *zupát (köménymagos levest)* –, akkor délben volt a közös étkezés. A felnõttek asztalhoz ültek, a gyerekeknek külön terítettek a „macskaasztalnál". A kis asztalon, a hokedlin, a küszöbön vagy a földön ülve ettek. A 8–10 éves gyerek, aki már dolgozni tudott, az asztalnál kapott helyet (BIM ADATTÁR 63–82/42 N). Az asztalfõn a gazda ült, hozzá legközelebb a legidõsebb gyerek. A gazdaasszony nem evett az asztalnál, hanem miután feltálalt, a kisszékre ült, és ott evett.

Vasárnap igyekeztek minél jobb ételt tenni az asztalra. Az étkezés *húslevessel* kezdõdött. Volt *fõtt hús, sült hús* és valamilyen *sült tészta. Hétköznapokon* általában egyszerû abroszt tettek az asztalra. Az ételt gyakran abban az edényben tálalták, amelyikben megfõtt. A leveshez mindenki külön tányért kapott, de a tésztás ételt *egy tálból* fogyasztották. Késõbb már csak a gyerekek ettek egy tálból. Az ételt a háziasszony szedte, elõször a férjének, aztán a gyerekeknek. Vizet mindenki egy *közös bádogpohárból* ivott, késõbb ezt a vizespohár váltotta fel. Külön pohár csak a bornak volt odakészítve. A vendég mindig kapott külön poharat. A módosabbaknál mindenkinek jutott külön tányér és pohár.

Ünnepnapokon díszes terítõ került az asztalra. Ilyenkor a tisztaszobában terítettek. Az ételt a fõzõedénybõl tálalóedénybe szedték, így tették a család elé. Elõkerültek a díszesebb tányérok és a nem mindennap használt evõeszközök. Boroskancsót és poharat tettek az asztalra (SZALONTAI 1984. 191.). Ez az étkezési rendszer a századfordulón az egész magyar lakta területen szokásban volt. A XX. század elsõ felében is rendszerként figyelhetõ meg (KISBÁN 1997. 547.). Ez némileg változott a nyári uzsonna – s*zalonna, zsíros-lekváros kenyér, gyümölcs* – bevezetésével.

Összegzés

Ha megvizsgáljuk az Észak-Tiszántúl hagyományos népi táplálkozását, és összevetjük a környezõ tájak táplálkozáskultúrájával, megállapíthatjuk, hogy tökéletesen illeszkedik azokhoz, sokszor csupán terminológiai eltéréseket figyelhetünk meg. Természetesen az eltérõ éghajlati, mezõgazdasági viszonyok, esetleg vallási szokások színesítik a képet.

A XIX. században és a XX. század közepéig jelentõs szerepet töltöttek be a táplálkozáskultúrában a gyûjtögetett növények. Erdõ, mezõ fontos vitaminforrásokat és gyógyító növényeket kínált azok ismerõinek. Az ínséges idõkben az emberek rá is kényszerültek e források kihasználására. Ma a szegény emberek székfût, bodzát és makkot gyûjtenek eladásra. A gyógynövény készítmények újra divatba jöttek, de ezeket a zöld patikákban, drogériákban szerzik be a fogyasztók. A gombákat is egyre kevesebben ismerik, ezért fogyasztás elõtt gombaszakértõvel nézetik meg.

Szinte minden vizsgált település határában lehetõség volt a halfogásra és a csíkászatta. Fõleg böjti idõszakban fogyasztottak halételeket. Mára a halfogyasztás csökkent, a csíkok pedig eltûntek a vizekbõl, így a belõlük készült ételeket már csak az emlékezet õrzi.

A vadhús fogyasztása nem jellemzõ, inkább esetleges volt, hiszen az elejtés sokszor kockázattal járt. Elkészítéséhez azért minden házban értettek. Ma a vadásztársaságok tagjaitól lehet vadhúshoz jutni, de az orvvadászat nem ment ki a divatból. A vad elkészítéséhez igen sok férfi ért.

A cukorfogyasztás megjelenése elõtt a méz töltötte be az édesítõ szerepét. Vidékünkön emlékeznek még a gyûjtés legõsibb módjára, mikor az erdõben lakó méhek odúját fosztották ki. Szinte mindenütt tartottak méheket, s a mézfölösleget eladták. A cukor megjelenésével a mézfogyasztás jelentõsen csökkent. Ma méhészkedõ emberektõl és a boltból szerzik be a mézet.

A növényi eredetû élelmiszerek közül, mint mindenütt, itt is a *kenyér* volt a fõ táplálék, amely kezdetben rozslisztbõl, késõbb búza- és rozsliszt keverékébõl, majd tiszta búzalisztbõl készült, de él az emléke az ínséges idõkben kukoricalisztbõl készült málés kenyérnek is. A kenyér erjesztõ anyaga a *morzsóka* és a *komlós korpa* volt. Itt is, akárcsak a környezõ tájakon készítettek lepényt és lángost, valamint vakarót a kenyér tésztájából. Ma már a szaporodó kenyérgyárak a különbözõ péksütemények széles választékát kínálják. Lelkes háziasszonyok újra próbálkoznak a házi sütéssel, de ezt modern dagasztó és kenyérsütõ gépek segítségével teszik.

A *pépes ételek* fõ alapanyaga a kukorica volt, különféle ízesítésû puliszka (túrós, lekváros, tejes, káposztás stb.). és málé készült belõle. Az árpa- és köleskását hurkatöltéshez, a köleskását köretnek vagy tejbeköles készítésére használták, de ismert volt a vízben fõtt zsíros és húsos kása is, melyet származási helyére utalva hajdúkásának hívtak. A búzadarából tejbegríz vagy rántott dara készült, a késõbb megjelent rizsbõl tejberizs. A burgonyából krumplipuliszka, duszi és ganca, valamint krumplipüréleves készült. Ezek az ételek a modern háztartásokban szinte teljesen elfelejtõdtek. A fiatal generáció áttért az üzemi étkezésre. A legtöbb háziasszony vagy dolgozik, vagy nincs kedve a fáradságos, idõigényes mindennapi sütés-fõzéshez.

A liszt, tojás, só és víz keverékébõl *gyúrott fõtt* tészták igen nagy változatosságot mutatnak, és a hétköznapi táplálkozásban fontos szerepet töltöttek be. A vallási elõírások miatt megfigyelhetõ, hogy a tésztanapok egyben böjtnapok. A pépes és tésztás ételek közötti átmenet a reszelt és a sodrott pép. Friss tésztából készült levesbetét a reszelt tészta, a csipkedli, a kötött tészta. Szárított tészta a tarhonya, lebbencs, és a közkedvelt munkaigényes csiga. Frissen és szárítva használják a vékony- és vastagmetéltet, a kis és nagy kockát, a zabszemet, a kagylótésztát. Ezek a tésztafélék jó és kevésbé jó változatban ott sorakoznak a bevásárló helyek polcain. A mai háziasszonyok többsége innen szerzi be a család számára szükséges mennyiséget.

Fõtt burgonya és liszt keveréke a nudli, a gombóc és a derelye. Nyers reszelt krumpli felhasználásával készül a lapcsánka és a csírásgaluska.

Itt kell megemlítenem a tojás nélkül, sóból, vízbõl, lisztbõl összegyúrt, és a sparhelt lapján kisütött pászkát, amely jellegzetes böjti étel volt.

A *kelesztett* és *kelesztés nélkül* készült *sült tészták* közül a munkaigényesebb, általában valamivel töltött (dió, mák, túró) tészták az ünnepi étkezések terén kaptak jelentõs szerepet, a kelesztés nélküliek a különféle ízesítésû palacsinták, a krumplis lángos, a lapcsánka, a sütemények közül az általában rozslisztbõl készült mézespuszedli, a szalakárés sütemények és a torták. Kelesztett tésztából készült a málépogácsa, a kõtt palacsinta, a tarkedli, a fánk, a kalácsok, a béles, a bukta. Megfigyeléseim szerint ezek a tésztafélék, sütemények a szombati és vasárnapi ebéd részeivé váltak. Ilyenkor érnek rá a háziasszonyok, és igyekeznek valami finomsággal kedveskedni a családnak.

A *levesek* közül az egyszerûbben elkészíthetõké volt a vezetõ szerep. Megfigyelhetõ, hogy egyes levesfajtákat többféle módon készítettek, pl. rántással, habarással vagy tejföllel. Tájjellegû

specialitásként a *káposztáspaszuly* emelhetõ ki, s említésre méltó a régmúlt idõkre visszavezethetõ, erjesztéssel készült *cibere*. Vidékünkön nemcsak délidõben, hanem reggel (fõleg télen) is fogyasztottak levest.

Savanyú levesek a már említett ciberék mellett a feledésbe merülõ savóleves, a máig fõzött korhelyleves, tojásleves, bableves, krumplileves, lencseleves és tüdõleves. Rántott leves a kömény-magleves, a köles- és árpaleves tejfelesen, a rizsleves, a gombaleves, amely lehetett savanyú is.

Zöldséges levesek a táskaleves, a csipegli tésztaleves, a lebbencs, a tarhonya, a reszelt tészta, a pergelt leves, a tirpákoknál a nokedli leves.

Különbözõ húsokból (sertés, marha, baromfi) húsleves vagy gulyás készült. Manapság a legtöbbször elkészített leves a húsleves és a gulyásleves.

Nagyon jelentõs szerepet töltött be a táplálkozásban a káposzta. Savanyítva és édesen egyaránt fogyasztották. Szívesenették a savanyú káposztát nyersen. Fõztek belõle rakott káposztát, lucskos káposztát, toros káposztát és különbözõ ízesítésû töltött káposztát.

A fõzelékek közül a babot, borsót és a lencsét készítették.

A *tej és a tejtermékek* szerepe mindmáig nagyon jelentõs, bár a házi tejfeldolgozás teljesen háttérbe szorult. A görög katolikusok által húsvétra készített *sárgatúró* különlegességnek számít. Az ellés utáni második tejet, akárcsak a környezõ vidékeken, itt is felhasználták. Mágikus céllal gulasztát fõztek belõle, és ismerõsökkel közösen fogyasztották. A gyerekeket ilyenkor vízzel meglocsolták, hogy sok legyen a tehén teje. A tejbõl tejfelt, vajat, túrót, aludttejet készítettek, s elfogyasztották a vaj készítésekor keletkezett írót is. A tehéntejen kívül fogyasztottak kecsketejet is, fõleg a gyenge gyerekekkel itatták. Juhászoktól vették a liptai túrót és a gomolyát. Ma a tejet és tejterméket túlnyomórészt boltból szerzik be, de egyre gyakoribb, hogy a tehenes gazdák háznál árulják a tejet.

Az emberi táplálkozásban az állatok közül a *sertésnek* a jelentõsége igen nagy volt. A vizsgált területen mangalicát tartottak. Disznóöléskor hagyományosan „orjára” bontottak, azaz a hasára fektették, és a gerincénél hasították fel. Ma már hanyatt fektetve „karajra” bontanak. A húst és a szalonnát leggyakrabban füstöléssel tartósították. Készítettek különbözõ ízesítésû hurkát, kolbászt és sajtot. Mindig tartottak disznótort. Mára a háztáji disznótartás mértéke csökkent. A húst boltból vásárolják, illetve vidéken gyakran tartanak házi disznóvágást kimérés céljából.

Általánosan megfigyelhetõ, hogy egy-egy család táplálkozásában jelentõs szerepet játszott a gazdasági helyzet és a háziasszony tapasztalata, esetleges újító kedve.

Irodalom

BAKSAY 1891.

Baksay Sándor: Magyar népszokások (Alföld). In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben VII. Magyarország II. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest 1891. 83–148.

BALOGH 1986.

Balogh László: Dolgozatok Szamosszeg néprajzából. JAMK 21. Nyíregyháza 1986.

BAKOS 1993.

Bakos Judit: Kocsord népi táplálkozása. Szakdolgozat. Nyíregyháza 1993. BIM ADATTÁR Ltsz.: 528–93.

BODNÁR 1997.

Bodnár Zsuzsanna: A kamra, padlás, pince szerepe a paraszti élelmiszer tárolásban. In: A táplálkozáskultúra változatai a XVIII–XX. században. Néprajzkutatók I. Táplálkozáskutatási Konferenciájának elõadásai. Szerk. Romsics Imre – Kisbán Eszter. Viski Múzeum, Kalocsa 1997. 67–78.

BODNÁR 1999.
Bodnár Zsuzsanna: Tirpák népi ételek, étkezési szokások. Magyar Közösségi Agrármarketing Centrum Kht., Nyíregyháza 1999.
BÕDI 1990.
Bõdi Erzsébet: Hagyományos ételek és étkezési szokások. In: Bakonszeg története és néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Alföldi Nyomda, Debrecen 1990. 319–342.
BÕDI 1992.
Bõdi Erzsébet: Hagyományos ételek és étkezési szokások Mátészalkán. In: Mátészalka néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica kiadás, Debrecen 1992. 95–125.
BÕDI 2001.
Bõdi Erzsébet: Népi ételek és táplálkozási szokások Nyíracsádon. In: Nyíracsád története és néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 2001. 193–240.
CSISZÁR 1998.
Csiszár Árpád: A beregi népélet. Néprajzi tanulmányok. Ethnica kiadás, Debrecen 1998.
DÁM 1968.
Dám László: A kõvé vált kenyér hiedelme a Nagy-Sárréten. *Ethn*. LXXIX. 1968. 429–430.
DÁM 1982.
Dám László: Lakóházak a Nyírségben. [Wohnhäuser in der Nyírgégend. Obytné domy v kraji Nyírség.] Studia Folkloristica et Ethnographica 6. Debrecen 1982.
DÁM 1995.
Dám László: Hagyomány és építészet: tanulmányok a magyar népi építészet köréből. Ethnica kiadás, Debrecen 1995.
DIENES 1939.
Dienes István: A nép eledele. / A nép itala. In: Szabolcs vármegye. (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék.) Vármegyei Szociográfiák IV. Szerk. Dienes István. Apolló Irodalmi Társaság, Budapest 1939. 216–219., 220–226.
ERDÉSZ 1974.
Erdész Sándor: Nyírség. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1974.
FRISNYÁK 1993.
Frisnyák Sándor: A megye földrajzi képe. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szerk. Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 13–62.
FRISNYÁK 1995.
Frisnyák Sándor: Tájak és tevékenységi formák. Földrajzi tanulmányok. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 2. Bessenyei György Tanárképzõ Fõiskola, Miskolc – Nyíregyháza 1995.
HADHÁZY 1986.
Hadházy Pál: Néprajzi dolgozatok Túristvándiból. JAMK 22. Nyíregyháza 1986.
KISBÁN 1997.
Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In: Magyar Néprajz nyolc kötetben IV. Életmód. Anyagi kultúra 3. Szerk. Balassa Iván – Füzes Endre – Kisbán Eszter. MTA Néprajzi Kutatóintézet – Akadémiai Kiadó, Budapest 1997. 419–583.
KISS 1929.
Kiss Lajos: A nyírvíz. *A Földgömb* I. 1929. 1–6.
MÁRKUS 1936.
Márkus Mihály: A vajnak rázással való elõállítása. *Néprajzi Értesítõ* 28. 1936. 168.

MÁRTON 1933.
Márton Béla: A Nyírség mezõgazdasági élete. / Das landwirtschaftliche Leben des Nyírség. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertetõ Bizottságának Kiadványai VIII: 31–32. 1931–1932. Budapest 1933.
OROSZ 1975.
Orosz Károly: Népi gazdálkodás és táplálkozás, szavak szólások Dombrádon. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban I. Néprajz. JAMK 5. 1975. 33–58.
PÁLL 2001.
Páll István: Népi építészeti emlékeink. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye néphagyományai. Szerk. Sivadó Sándor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai, Közmûvelõdési Intézet és Továbbképzõ Központ, Nyíregyháza 2001. 10–14.
SCHWALM 1988.
Schwalm Edit: A palócok táplálkozása ünnepeken és hátköznapokon. In: Palócok III. Szerk. Bakó Ferenc. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger 1988. 379–495.
SZABÓ 1989.
Szabó Gyula: Történeti és néprajzi dolgozatok Tarpáról. JAMK 29. Nyíregyháza 1989.
SZALONTAI 1984.
Szalontai Barnabás: Nyírbátor népi építészete. [Die Volksarchitektur von Nyírbátor. ¼udová arhitektúra mesta Nyírbátor.] Studia Folcloristica et Ethnographica 13. Debrecen 1984.
UJVÁRY 1991.
Ujváry Zoltán: Népi táplálkozás három gömöri völgyben. Gömör néprajza XXIX. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen 1991.
VARGA 1993.
Varga Gyula: A népi táplálkozás Hajdú-Bihar-megyében a XX. század elsõ felében. *HBMMK* 52. 1993.

D. RÁCZ Magdolna

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Traditional nutrition culture and households in Northeast Tisza Region

Here I am assessing the results of my research in traditional nutrition culture in Northeast Tisza Region. As we compare the cuisine with the neighbouring areas we can see that it fits there perfectly and there are only terminological differences. Naturally, the different climatic, agricultural relations and maybe the various religious customs can as well colour the picture. Today's Szabolcs-Szatmár-Bereg County is roughly meant to be Northeast Tisza Region. The region consists of several ethnographical areas: Nyírség, Rétköz, Nyíri Mezõség, Szatmár and Bereg. If we consider folklore approach, this geographical structure becomes more sophisticated. According to

this, research records Ligetalja in Nyírség, Tiszahát, Erdõhát, Szamoshát in Szatmár, Rétoldal around Ecsed marshland or the tiny Palágyság. My smaller research area is in the region Ligetalja.

This region shows an ethnically mixed picture. Beside the large number of Hungarian, Ukrainian, Romanian, German and Slovakian inhabitants, the number of the Gypsies is slowly growing.

As for the religious division, the picture is quite varied. If we look at the historical counties, according to the data from the 19th century, 7% of the inhabitants in Bereg county were Roman Catholics, 57% were Greek Catholics, 31% were Calvinists. In Szabolcs county 19% were Roman Catholics, 16% were Greek Catholics, 52% were Calvinists, 7% were Lutherans, 5% were Jewish. In Szatmár county 16% were Roman Catholics, 41% were Greek Catholics, 38% were Calvinists and 4% were Jewish. As for the present distribution, in the north part of Szabolcs, Bereg, Nyírség and in the great part of the Rétköz the inhabitants are Calvinists and people in the middle and southern parts of Nyírség are Greek and Roman Catholics.

The natural geographical facts are very important among the factors influencing the nutrition culture. As for geomorphological point of view the Northeast Tisza Region has two main parts: Nyírség with talus lowlands covered with wind-blown sand and Tisza River's floodplain. Both lands have several small areas that give perfect possibilities for agricultural cultivation.

The natural endowments of the examined region did not suit for extensive animal husbandry and plant cultivation, so farmers mainly considered subsistence farming. The fields and natural sauces mainly provided the necessary fodder for the animals. The small fields, arable lands, the three-course rotational system gave limited options for cultivating forage.

The collected plants and herbs played an important role in the nutrition culture in the 19th century till the mid-20th century. Forests, fields offered important vitamin sources and herbs for those who knew them well. In the period of scarcity people were driven to exploit these sources. Today the poor collect camomile, elder and acorn for sale. The herb products come back to fashion nowadays. They are available at the green pharmacies. Mushrooms are less known today, so before consumption they are examined by a mushroom specialist.

Nearly in every village there were possibilities for fishing and loach-catching. Fish dishes were generally eaten in the fasting periods. To-date fish consumption has decreased and loaches have disappeared and these dishes are cherished only in memories.

The game dishes were not common. They were occasional because hunting was quite risky. Their preparation was known in every household. Today game meat is available through the associations of hunters and poaching has not gone out of fashion. Preparation of game meat is widely known among men.

Before the appearance of sugar consumption, honey played the role of sweetening. In our region the people remember the most ancient method of honey collecting when the beehives in the forest were spoiled. Every village had an apiarist who cultivated not only for his own need.

As everywhere, among the floral origin food bread was the main nutrition. At the beginning it was made from rye-flour, later from the mixture of rye- and wheat-flour and the next step was to make purely it from wheat-flour but from the fasting period everybody can recall polenta bread from corn-flour. Fermantive elements of bread were grain and hop-bran. Here as in the neighbouring areas griddle-cake as *lepény, lángos* and *vakaró* were made from the dough of bread. Today the growing number of bakeries offer wide and various choices of different bakery products. Keen housewives try again the domestic baking with the help of the modern kneader and bread-maker.

Corn was the basic ingredient of pulpy dishes. Corn porridge with various tastes (cottage cheese, jam, milk cabbage and so on) and polenta were made from it. Hulled barley and millet-pup

were used for sausage filling, millet-pup also for garnish or to prepare a milky dish *tejbeköles* and also meaty and greasy mush steamed in water was quite known. It was called *hajdúkása* referring to its place of origin. Semolina was used to cook semolina boiled in milk or breaded groats, later on rice milk appeared. Potato was the ingredient of potato porridge, *duszi, ganca* and potato puree soup. These dishes have been completely forgotten in the modern households. Young generation has changed for eating in canteen. Most housewives work somewhere and do not have energy doing a tiring job such as cooking and baking.

Kneaded, boiled pastas from the mixture of flour, egg and water play an important role in everyday nutrition. According to the religious precepts, pasta days are fasting days. Grated and rolled pulps are the transition from pulpy and pasta dishes. The grated pasta from fresh pasta is a soup-filling. The *csipkedli* is ribbon pasta. Thin and thick vermicelli, small and big dices, oat-grain formed and shell pastas are used freshly and dry. These pastas in good and less perfect qualities can be found in the shelves of supermarkets. Nowadays housewives get the necessary quality from there.

Noodles, dumplings and jam pockets are made from the mixture of boiled potatoes and flour. *Lapcsánka* as fried, grated potato and csírásgaluska are made from raw grated potatoes.

Here we have to mention unleavened bread that is kneaded from salt, water and flour without egg and cooked on cooking-stove. It was a typical fast meal.

Among the pastas with and without raising, the most laboursome are the stuffed ones with poppy-seeds, nuts and cottage cheese. They had an important role during the festival seasons and occasions. Pancakes with various fillings, potato *lángos* and *lapcsánka* as fried, garted potatoes are pastas without raising and also among the cakes, the honey macaroon made from rye-flour and cakes and cookies from *szalakáré.*

Corn *pogácsa, kõtt* pancake, *tarkedli,* doughnuts, plain cakes, *béles* and *bukta* as buns with jam filling are made from leavened pasta. As my research shows these have become parts of Saturday and Sunday lunches. Housewives have time and intend to cook or bake something delicious for the family.

The most favourable ones among the soups those that were simple to make. Some soups have been made in various ways such as stirring, thickening for sauce and with sour cream. The regional speciality is the kidney bean with cabbage and also sour soup in lent *"cibere",* which was made by fermentation, is needed to be mentioned. In our region soups were main dishes not only at midday but also in the mornings as well especially in winter. Besides the mentioned *"cibere"* sour soups are nearly forgotten: whey soup, today cooked cabbage soup, egg soup, bean soup, potato soup, lent soup and lung soup.

Roax soups are caraway, barley and millet soups with sour cream, rice soup and mushroom soup, which can be sour.

Vegetable soups are the *táska, csipegli* pasta, *lebbencs, tarhonya,* grated pasta and *pergelt* pasta soup and among the Slovakians living in the examined area: gnocchi soup.

Meat and goulash soups were made from various meats such as pork, beef and poultry. Nowadays the most commonly made soups are meat and goulash soups.

Cabbage had a significant role in the cuisine. It was eaten either sour or sweet. Sour cabbage was also eaten raw. Layered cabbage, *lucskos* cabbage, *toros* cabbage and stuffed cabbage with various flavours were made.

Bean, pea and lent dishes were often cooked.

The role of the milk and dairy products is important but the domestic creamery has been totally overshadowed. Here among the Greek Catholics the yellow cottage cheese is a speciality. As

in the nearby areas after calving the second milk was also used. *Gulászta* was cooked with magic purposes and was eaten with friends and relatives. That time children were watered to have the cow more milk. Sour milk, cottage cheese, butter and sour cream were made from the milk and buttermilk was also eaten as well. Besides cow milk goat milk was also drunken mostly by weak children. *Liptai* cottage cheese and curd were bought from shepherds. Today milk and dairy products are sold in shops and also farmers owing cows sell milk from home.

In the human eating habits pork had a leading role among meat dishes. In the examined territory mangalica pigs were kept. Traditionally at pigsticking, a pig was drawn for spare-ribs, it meant that it was laid on its stomach and ripped at its spine. Today people draw for chops. The meat and bacon were generally preserved by smoking. Various sausages and smoked cheese were made. Feast at pigsticking was always organized. Today domestic pig keeping has been decreased. Meat is bought from shops or butcher's but in the country domestic pigsticking is often held because of retailing.

The festal menu was the meat soup with shell pasta, stewed meat, stuffed cabbage and milk loaf. Chicken, beef and pigeon soups, corn mush soup, roax soups were brought to the housewives with small babies in order to have more milk. The second course was stewed meat with sauce or various stews. The dessert was floating islands or milk-rice. The cakes were *pogácsa, csörege* or doughnut. This custom is still alive but it has been reduced heavily.

Drinking water was obtained from natural wells but later on the artesian ones appeared. Besides the natural water, the birch-water was drunk. Syrups and herbal teas were made. Milk and white coffee were also drunk. In this area we can experience a huge change because juice and fizzy drinking has largely increased. Most of the inhabitants started to drink mineral water. Among the alcoholic drinks various wines and fruit *pálinka* were drunk and are drunk and also drinking beer has also appeared.

(Translated by Éva Szegedi)

Magdolna D. RÁCZ

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Egy humanista főpap
Várday Ferenc élete és tevékenysége

Néző István

Bevezetés

A magyar történetírásban nem ismeretlen a kisvárdai Várday Ferenc neve, ennek ellenére egyetlen olyan írást sem ismerek, amelynek tárgya a gyulafehérvári püspök életmûve lenne. A hozzá kötõdõ emlékek egy-egy részének négy személy szentelt figyelmet. Berkovits Ilona mintegy hetven esztendeje Várday Ferenc misekönyvét mutatta be (BERKOVITS 1942. 259–266.), negyedszázada Borsa Gedeon hívta fel a figyelmet a Várday Ferenccel kapcsolatos itáliai nyomtatványokra, s ezek alapján azokra a humanista tudósokra, akikkel a püspök kapcsolatban állt (BORSA 1983. 48–58.). A kilencvenes évek közepén Vekov Károly tanulmánya a fõpap végrendelete kapcsán mutatta be a székesegyház kincstárát (VEKOV 1996. 451–470.), az ezredfordulón pedig Pattantyús Manga a püspök által építtetett gyulafehérvári Szent Anna-kápolnáról való ismereteinket gazdagította új adatokkal (PATTANTYÚS 2000. 175–184.).

Hasonlóan hiányos a Várday család históriájára vonatkozó szakirodalom. A Zichy-okmánytár köteteihez fûzött bevezetõkben némi útbaigazítást kapunk a család le- és felmenõirõl, az 1930-as évek közepén keletkezett egy vázlatos családtörténet is, de ez csupán a família néhány prominensének fõbb életrajzi adatait tartalmazta, ráadásul véget ért a Várday Ferencet megelõzõ generáció tagjainak ismertetésével (VIRÁGH 1981. 60–70.). Kristóf Ilona Várday István kapcsán csak mellékesen említi a család néhány más tagját (KRISTÓF 2007. 65–82.). A korszakra vonatkozó forrásokat és irodalmat tanulmányozva Várday Ferenc tevékenységének további nyomait lelhetjük fel, s összeállíthatunk azokból egy pályaképet.

Az alábbiakban Várday Ferenc életének valamennyi szakaszát vázlatosan nyomon követem, elsõsorban azonban azt vizsgálom, hogy a hazai szakirodalomban elterjedt „humanista” és „reneszánsz” jelzõkre valóban rászolgált-e a fõpap? Nem térek ki a püspök családjának anyagi és társadalmi pozícióját elõmozdítani igyekvõ tetteire, nem mutatom be a birtokgyarapodás folyamatát, a birtokpereket, a családon belüli ellentétek megoldásában játszott szerepét sem, ezeket leválasztom közszerepléséről.

Várday Ferenc származása

A krónikákra alapozott, általánosan elfogadott, bár újabban ismét vitatott nézet szerint (lásd PÉNZES 2007. 135–153.) 1044-ben érkezett a svábországi Stauf várából Magyarországra a Gut és Keled nevû testvérpár, akik közösen lettek a Gutkeled nemzetség névadói. A nemzetség az Árpád-korban hatalmas területeket szerzett, s megkezdõdött a majádi és sárvármonostori fõágakra, s ezzel párhuzamosan alágakra szakadása. Az 1250–1284 között élt sárvármonostori Aladár 1271-ben már

viselte a Várday nevet (FEJÉR 1829. 156.). Gyermekei közül László (1284–1315) és unokája János (1315–1357) érdemelnek említést. Várday Jánosnak három leszármazottja volt: Erzsébet, Miklós (1335–1373) és Domokos (1354–1391). Várday Domokosnak egy leányát (Dorottya), és négy fiát: Zsigmond (1390–1398), Miklós (1391–1446), Mihály (1391–1428) és Pelbárt (1391–1437) ismerjük.

Miklósnak fia ifj. Miklós (1421–1461) fõkincstartó, szabolcsi ispán lett, felesége Perényi Katalin. Ebbõl a házasságból sok gyermek származott: László, Simon, Pelbárt, Mátyás, Aladár, Borbála, Dorottya, Katalin, Zsuzsanna és természetesen az atya nevét tovább örökítõ Miklós (1460–1509), akinek neje bélteki Drágffy Fruzsina. Tõlük származó leányok: Orsolya, Anna és Katalin. Talán volt még egy leányuk vagy az említettek közül valamelyik ment újra férjhez, mivel 1553-ban és 1554-ben Gyügyén a birtokosok között találjuk özvegy Bornemissza Boldizsárnét, vélhetõen egy Várday lányt, ugyanis a település ekkor fele részben a váradi káptalané, fele részben azonban a Várday családé (HORVÁTH 2000. 127.).

Drágffy Fruzsinának és Várday Miklósnak fiai is születtek: István, Imre, János, Ambrus, Mihály és Ferenc. Utóbbi a késõbbi erdélyi püspök, akit a források egyébként 1504–1507 között Aladár néven is említenek.[1] Õ a XVI. század elején mind a család, mind az ország történetében jelentõs szerepet játszott.

Várday Ferenc életkorának kérdése

Születésének idõpontjáról nincs biztos adatunk, elfogadottnak tekintették azt, hogy 1474-ben jött a világra. Fügedi véleménye szerint Várday Ferenc pályakezdésekor 26, püspökké szentelésekor 35, a halálakor (1524-ben) 50 éves volt (FÜGEDI 1981. 102.). Veress szerint is szokatlanul idõs korban, 27-ik életévében került az egyetemre (VERESS 1941. 174.). A családi irattárat közzétevõ Lukcsics szerint is 1474-ben született Várday Ferenc (ZICHY 1931. 366.).

Ezekhez az álláspontokhoz az adta az alapot, hogy 1519 júliusában a velencei követ jelentésében az akkor már erdélyi püspök Várday korát 45 évben jelölte meg: *„Il terzo e lo Episcopo di Transilvania di eta di anno 45…”* (ZICHY 1931. 366.). Ez azonban valószínûleg nem pontosan tükrözi a valóságot, inkább csak azt, hogy Várday Ferenc a negyvenes éveiben járt, ez esetben születése idõpontja 1469–1479 közé helyezõdik. Fógel József szerint 1514-ben, amikor Erdély püspöke lett, 38 éves volt (FÓGEL 1917. 29–30.). Ebbõl visszaszámolva kiderül, hogy 1476-ban kellett volna Várday Ferencnek születnie.

Egy biztos adatunk van, fennmaradt ugyanis 1480. július 7-rõl egy irat, amely szerint Leonardus de Mansvetis, a domonkos rend fõnöke Várday Miklóst családjával együtt a rend confraternitásába felveszi**.** A perugiai dominikánusok testvérületébe történt felvételt igazoló iratban Miklós felesége (Drágffy Fruzsina), Várday Miklós anyja (Perényi Katalin) és Várday Miklós gyermekei: István, Ferenc, Orsolya, valamint Várday Miklós testvérei: Mátyás és Aladár szerepelnek (ZICHY 1915. 271–272.). Ferenc tehát 1480-ban már mindenképpen élt.

Ismerjük Várday Ferenc latin nyelvû üdvözlõ beszédét, amelyet nagybátyjához, Aladárhoz írt 1484. szeptember 27-én a Bodrog megyei Bátmonostorról, s ebben jó egészséget kíván Aladárnak (MOL DL 81915). Az aláírás *„Franciscus de Warada germanus v. E. manu propria”* vagyis saját kezével írta. Megállapítható, hogy ez az írás már nem olyan, amelyik 8–10 éves gyerekre vallana, hanem egy határozott, kiforrott egyént takar. A megoldás az lehet, ami az Achille Bocchi által írt sírfelirat utolsó sorában olvasható: VIX. ANN. LXIV. Eszerint 1524-ben, vagyis halálakor

[1] Horváth Richárd levele a szerzõhöz. Budapest 2002. május 24. Köszönet az adatért!

a püspök 64 éves volt. Ez az adat járhat a legközelebb a valósághoz, hiszen a bolognai tanár a nála lakó, tõle tanuló Várday Ambrustól, Ferenc öccsétõl szerezte az értesülést. Ha ezt elfogadjuk, akkor Ferenc 1460-ban született, és megoldódik a fentebb említett, 1484-es kézirat kapcsán felmerült probléma, vagyis a levél egy 24 éves férfi írásának jellegzetességeit viseli magán.

Ferenc bátyja, István halála (1506) után néhány évvel apjuk, Miklós is elhunyt. Így 1510-re Ferenc lett a család seniora, rá nehezedett a birtokok kezelésének gondja, de „öröme" is. Ismerjük meg most az õ pályafutását!

Várday Ferenc karrierjének kezdete

Várday Ferenc egy olyan magyar fõúri családba született, amely a köznemesség körébõl emelkedett ki, s amelynek tagjai már korábban is jelentõs egyházi és világi tisztségeket viseltek. A köznemesek körében kevesebb fiúgyermek esetén is megvolt az esélye, hogy valamelyikük papi hivatást választ, s ha sikerült magasabb egyházi méltóságot elérnie, akkor ezzel megalapozhatta a família következõ fiúgyermekének a pályáját. Így volt ez a Várdayak esetében is. István érseket a következõ nemzedékben Mátyás boszniai püspök, õt pedig Ferenc követte. Õ már nagybirtokos származású.

Várday Ferenc ifjúkoráról nem rendelkezünk adatokkal. Vélhetõen Kisvárdán sajátította el mûveltségének alapjait. Ezt annál inkább feltételezhetjük, hiszen tudjuk, hogy a XV. század közepén a helyi iskolában már nem plébános, hanem önálló iskolarektor irányítása alatt folyt a tanítástanulás. Várday István 1456. augusztus 8-án Bécsbõl küldött levelében a várdai iskola Rómát is megjárt régi mesterérõl írt (ZICHY 1931. 248.). 1470-ben ismét egy scolarisról esik szó, aki mesés-könyvet készített a Várday gyermekeknek, és ezért 20 dénárt kapott Demeter esperestõl, a könyv kötéséhez pedig 12 dénár értékû szõke fonalat (ZICHY 1915. 76.).

Miután Várday Ferenc Kisvárdán szert tett a legszükségesebb ismeretekre, fõispáni pozíciót betöltõ apja egyengethette elsõ lépéseit. Tudjuk, hogy a budai udvarban II. Ulászló fõlovászmestere volt, kiváló lóidomító és bátor harcos hírében állt (CHOBOT 1917. 524.). Az udvar szolgálatát jutalmazta II. Ulászló, amikor 1495-ben a fehérvári õrkanonokság jövedelmeit Ferencnek adományozta (FRAKNÓI 1895. 221.). A kinevezés elõzményéhez tartozik, hogy az 1494-es országgyûlés alatt az országgyûlésen jelenlévõ fõpapok, zászlósurak és egyéb nemesek azzal a kéréssel fordultak a királyhoz, hogy tegyen eleget az új törvényeknek, miszerint az országban külföldiek javadalmat nem nyerhetnek, s amit bírnak, attól fosszák meg õket. Különösen kérték, hogy a székesfehérvári õrkanonok posztját, s feladatát (a fehérvári egyház kincseinek és ereklyéinek õrzését) ne bízzák továbbra is Vidre, Miksa német király udvari papjára, hanem olyan érdemes férfiúnak adományozzák, akiben õk megbíznak. Mindezek után a király elvette Vidtõl az õrkanonokságot, és a fõpapok, zászlósurak és nemesek ajánlatára Várday Ferencet *„választja, nevezi ki és mutatja be"* a veszprémi püspöknek, és meghagyja, hogy Várdayt fõpásztori hatalmánál fogva iktassa be az új tisztségébe (FRAKNÓI 1895. 221.). Ferenc már ennek a rangnak a birtokában kezdte meg itáliai tanulmányait.

Várday Ferenc Itáliában

A reneszánsz az egyéniség érvényesítésének korszaka volt, s a korabeli ember önmagából akart erõt meríteni céljai eléréséhez. Ahhoz, hogy valóban legyen mibe „kapaszkodnia", saját magában kellett fogódzókat kialakítania, s ennek az önfejlesztésnek a legjobb módja a tanulás volt. Ezt az utat választotta Várday Ferenc is, aki már a negyvenedik évét taposta, amikor külföldi tanulmányokra szánta rá magát. Ez kissé szokatlan kor a tanulás megkezdéséhez, de fentebb szóltunk arról,

hogy ezt megelõzõen a királyi udvarnál nem haszontalanul töltötte az esztendõket. Ferenc Itáliában tanult, s egyetemi évei látszólag megszakították pályafutását, valójában azonban épp ez alapozta meg késõbbi elõmenetelét. Itt tett szert arra a korszerû tudományos ismeretanyagra és mûveltségre, amely késõbbi karrierjét meghatározta. Ismerkedjünk meg tehát egyetemi éveivel!

Az itt eltöltött esztendõkrõl a fennmaradt anyakönyvek nem tudósítanak. Ugyanakkor itáliai tartózkodásáról említést tesz sírfelirata, megmaradtak továbbá az Itáliából apjának írt levelei, amelyekbõl nyomon követhetõ ottani útja. 1500 körül kezdte az egyetemet Páduában: a zsélyi levéltár 1500. március 20-án kelt levelét õrzi. Ebben apját kéri, hogy otthoni ügyeit szorgalmazza és védje (VERESS 1941. 171.). Mivel ez az írás tulajdonképpen válasz apja korábbi levelére, Ferenc már valamivel korábban Páduában tartózkodhatott.

1501. április 10-én apját arra kérte, hogy támogatójánál, Váradi Péter kalocsai érseknél járjon el az õ érdekében: *„Igen megkérném uraságodat, legyen olyan jó és ajánljon be engem ama nagyméltóságú és fõtisztelendõ kalocsai érsek úrnál, akinek családunk iránt oly sok jóakaratát és békés szándékát tapasztaltam, s akinek hírneve, kiváló tudománya, szellemének mûveltsége s ékesszólásának mindenható ereje miatt nemcsak Olaszországban* (sic!) *terjedt el, hanem a földkerekség más országaiban is, ahol csak a latin irodalom mûvelése megvan."* (UDVARDY 1991. 385.)

1502-ben Várday Ferenc ismét Páduából írt, ahol 1503. január 19-ig tartózkodott (ZICHY 1931. 366., VERESS 1941. 174.). 1503. július 23-án Bolognából küldött egy levelet (VERESS 1941. 68.). 1503. szeptember 3-án Velencébõl keltezi írását (LUKCSICS 1929. 270.). Ide alighanem csak rövidebb idõre érkezett – nem tanulni –, mert 1504. január 21-én már ismét Páduából írt egy levelet, melyet Dénes nevû embere vitt haza atyjának. Ebben azt említi, hogy esetleg Rómába kell mennie (VERESS 1941. 172.). Hamarosan a híres bolognai egyetemen találjuk. 1504. április 20-án innen kelt levelébõl megtudjuk, hogy apja vélekedése szerint négy-öt év az itáliai egyetemeken alkalmassá teheti a királyi hivatalokra. A humanista mûveltség tehát a jogtudásnál is többet érhetett (VERESS 1941. 68.). Veres jellemzõnek találja Várdayra és korára az anyagias gondolkodást: fontosabbnak vélte a hosszú levélben és késõbb is a papi stallumot sürgetnie, mintsem beszámolnia bolognai tanulmányairól és élete folyásáról (VERESS 1941. 68.).

Várday Ferenc kanonok Ernuszt Zsigmond pécsi püspök ajánlatára – aki már 1503-ban javasolta neki Rómát – 1504. április végén érkezhetett meg az örök városba. Itt talán a Collegio degli Artisti tagja lehetett. Itteni idõzését sírfelirata is megörökíti: *„Qui Latio primos egit feliciter annos"* (ZICHY 1931. 366.).

Római tartózkodása végére abból következtethetünk, hogy 1505. május 14-én már kanonoki székhelyérõl, Székesfehérvárról írt, tehát az év tavaszán már hazaérkezett. Miután Várday Ferencet Itália különbözõ városaiban mind tanulmányai, mind az ott eltöltött esztendõk tapasztalatai sok ismerettel, az újfajta szellem iránti fogékonysággal gazdagították, hazatérte után maga is ezen áramlat magyarországi követõinek táborába állt, s megkezdõdött egyházi és világi karrierje.

További lépések az egyházi és a világi hierarchiában

Várday Ferenc Itáliában már mint székesfehérvári kanonok tartózkodott. Ezt a tisztséget 1509-ig töltötte be. 1507-tõl 1509-ig a királyi udvarban, a kancellárián mint királyi titkár tevékenykedett. 1508-ban, a nagy pestisjárvány idején az udvarral Pozsonyba költözött. 1508. november 6-án innen, mint fehérvári õrkanonok és királyi titkár írt apjának, s beszámolt róla, hogy János öccse Móré prépostot Velencében verssel üdvözölte (LUKCSICS 1930. 222.).

Várday a királyt követve Nagyszombatra, majd Prágába ment. 1508–1509-ben háji préposti címet viselt. II. Ulászló király 1509. április 10-én kelt rendeletével a csalással vádolt Batthyány

Benedek helyett királyi kincstárnokká nevezte ki Várdayt, aki akkor már választott váci püspök volt. Ekkor a munkácsi várat is a rendelkezésére bocsátotta (MOL DL 82294, ZICHY 1931. 366–368.).

Kincstárnoki mûködésérõl nem sokat tudunk. Nagy családi birtokaiból kölcsönt tudott adni az udvar szükségleteire vagy kölcsönt tudott szerezni, ami elõsegítette karrierjét. Amikor a királyi udvar mûködésére pénzt vett fel Bakócz Tamás kardinális testvéreitõl, az Erdõdyektõl, a kölcsönzött pénz biztosítékaként a Várdayak családi birtokát is lekötötte, ami ellen aztán 1510. március 4-én az apja a saját, és Ferenc testvérei: János, Mihály, Imre és Ambrus nevében tiltakozott Perényi Imre helytartó elõtt (ZICHY 1931. 367.). A kincstartóságot 1510. június 29-ig töltötte be, ekkor királyi parancsra visszaadta Batthyánynak. E tisztségétõl való megválás után, korábbi elmaradt jövedelmei kárpótlásául, s a kincstárral szemben fennálló követelései kielégítésére, valamint az udvar részére biztosított kölcsönökért cserébe megkapta a munkácsi királyi vár jövedelmét, az október 7-én kelt rendelet szerint azzal a megkötéssel, hogy ebbõl fedeznie kell a vár javítását, helyreállítását (ZICHY 1931. 367.). Várday a munkácsi várat kincstartósága után nem adta vissza, hanem zálogként megtartotta (KUBINYI 1981. 76.). Említésre méltó, hogy Várday Ferencet megelõzõen az egyházi tisztséget is viselõ kincstartók soha nem használták családnevüket, õ volt az elsõ, aki így cselekedett, pl. 1510-ben *„Nos Franciscus de Varda electus ecclesie Waciensisi thezaurarius regius”*-nak nevezi magát (KUBINYI 1958. 43.).

Idõközben váci püspökségében a pápa megerõsítette, de õ a 6–7.000 forinttal többet jövedelmezõ erdélyi püspöki cím megszerzésére törekedett. A püspökség évi 24.000 forintot hozott 1516-ban, 1523-ban ezt a bevételt 20.000 forintra becsülték, 24.000 forint jövedelmet jelentett 1525-ben (ZICHY 1931. 365., FÜGEDI 1981. 110.). A várható bevételt tekintve az erdélyi püspökség a negyedik volt az országban.

Hivatalosan Várday 1513 júliusában került az erdélyi egyházmegye élére, miután kifizette a javadalmat bíró Perényi Ferenc kétezer forintnyi adósságát. A püspökség jövedelmét ugyanis Joannes de Fuxo, választott bordeaux-i püspök élvezte, aki azt 1508-ban Perényinek, a nádor fiának engedte át évi 1.000 forint nyugdíj fizetése ellenében. Csakhogy Perényi rosszul kezelte a püspökség jövedelmeit, s kétévi hátralékot halmozott fel de Fuxoval szemben. Ezt a terhet Várday Ferenc vállalta át, s fizette ki 1513-ban, Nagyboldogasszony ünnepe elõtt (ZICHY 1931. 368.). Miután Perényi Imre nádor lemondott, az udvarnál kedvelt Várdaynak nem okozott nagy nehézséget, hogy a királytól adománylevelet szerezzen erre a stallumra.

A pápai megerõsítés a püspökség megüresedésének megállapítása miatt késõbb történt. 1514. május 11-én Várday Ferenc választott erdélyi püspök Végedi Imrének küldött levelet. Ebben provizorát kérte, hogy a bulla kiváltására küldjön ezer, de legalább 5–700 Ft-ot. Ezt azzal indokolta, hogy kitûnõ alkalom kínálkozik most a bulla elhozására, mert Drágffy János Rómába készül. Zálogba ezüstedényeket fog adni (MOL DL 8239). Várday Ferenc 1514. június 12-én a Rómába induló Drágffyt a megerõsítõ pápai bulla elhozatalával bízta meg (ZICHY 1931. 368.). Várday Ferenc püspöki stallumának megerõsítésre végül 1515. augusztus 13-án kerített sort X. Leó pápa (TUSOR 2004. 114.). Püspöki felszentelése azonban csak évek múlva, 1517-ben történt.

Várday mûködésének terepe tehát Budáról Erdélybe, Gyulafehérvárra helyezõdött, s rá hárult a munkácsi királyi vár mellett a családi birtokok – mivel testvéreinek õ volt a tutora –, a több megyére kiterjedõ bátmonostori uradalom és a kisvárdai uradalom vezetése is. Az egyes uradalmakat provizorokkal igazgatta.

Várday Ferenc II. Ulászló halála után (1516) szakított korábbi udvari politikájával, és a nemzeti párt, vagyis Szapolyai oldalára állt, befolyásos fõúrként szerepelt. A kiskorú II. Lajos idejében a fõ- és köznemesek között, de a csoportokon belül is folyó hatalmi harcokból bõven kivette

részét, amint errõl a fennmaradt források beszámolnak (SZABÓ 1909. 17–19., 57., 122–125., 147–149., 181–184.).

1518-ban az országgyûlés határozatai megtartásának védelmére több fõúrból álló tanácsot választottak, ennek tagja lett Várday Ferenc is. 1519-ben Frangepánnal, Szakmárival, Báthori Istvánnal és Szapolyaival együtt aláírt egy okiratot, amely szerint hûségesek maradnak II. Lajoshoz, és õt minden támadás ellen megvédik. 1522-ben Perényi Ferenccel, Perényi Péterrel és másokkal kötött szövetséget, hogy a királyt és egymást szóval és tettel segítsék. Várday utóbb ebbõl a szövetségbõl kilépett, mert nem akart elõbbi szövetségeseivel, Szapolyaiékkal ellentétbe kerülni (ERNUSZT 1939. 33–34.).

A püspök politikai tevékenysége kapcsán említhetjük meg, hogy visszasegítette a havasalföldi trónra az elûzött IV. Radu fejedelmet, aki magyar támogatással vívta küzdelmeit a török befolyást érvényesíteni akaró ellenfeleivel. Az uralkodó 1523-as másodszori trónra kerülése alkalmából személyesen mondott köszönetet Várdaynak a támogatásért.

Várday Ferenc és a parasztháború

Várday Ferenc „közéleti" tevékenységeinek sorából leginkább a Dózsa-féle parasztháború leverésében vitt szerepét szokás kiemelni. X. Leó 1513. szeptember 3-án pápai bullát adott ki, s elrendelte azon országok számára a keresztes hadjáratot, amelyekre korábban Bakócz Tamásnak legátusi jogkört adott. 1514. április 3-án Simon modrusi püspök Bakócz Tamás kérésére hiteles másolatot készített a pápai bulláról Várday Ferenc erdélyi püspök számára. A Várday levéltár õrizte meg ezt a közjegyzõvel hitelesített másolatot, mely a parasztfelkelés egyik legértékesebb forrása. A bulla eredetije nem maradt fenn. Hogy az átírás Várday Ferenc püspök számára készült, nem csak az bizonyítja, hogy a Várday levéltárból került a Zichy család levéltárába, hanem az is, hogy Bakócz április 25-i levelében említi az átírásban megküldött bullát (ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYMOSI 1972. 1014., BARTA–FEKETE 1973. 26.).

Április 25-én Bakócz elrendelte a pápai bulla kihirdetését Erdélyben. Az egyes egyházmegyékben helynököket nevezett ki, rendszerint az illetékes püspököt, némi megszorítással azt is mondhatjuk, hogy ezekre ruházta át a legátusi hatalmat. Két ilyen megbízólevélrõl tudunk, az egyiket Várday Ferenc részére 1514. április 25-én állították ki, melyben õt teljes hatalmú legátusi helyettessé (*„locumtenes seu vicelegatus generalis"*) nevezte ki Bakócz *„az erdélyi tartomány"*-ban (JÁSZAY 1842. 254–258.). Bakócz a kinevezõ iratban felmagasztalta Várday Ferencet: *„Erényed, erkölcseidnek becsületessége, tudományod, feddhetetlenséged és jóságod, valamint a szentséges pápa úr és az apostoli szentszék iránt való alázatosságod nem közönséges."* (JÁSZAY 1842. 255–258.)

Bakócz, illetve az érsek nevében agitáló ferencesek helyett Várday és emberei hirdethették Erdélyben a keresztes had toborzására szóló felhívást. Az országban egyedül Erdélynek jutott az a kiváltság, hogy nem közvetlenül Bakócz bíboros emberei, hanem saját püspökének megbízottai toborozhatták az önkénteseket. A fent idézett okmány további részében Bakócz kifejti, hogy a tartományba különbözõ elfoglaltságai miatt személyesen nem mehet el, az Úr nevében Várday püspökbe helyezi bizodalmát, s a neki erre az esetre adott apostoli hatalomnál fogva õt felhatalmazza, hogy tartományában maga hirdesse vagy másokkal hirdettesse ki a keresztes hadjáratot. Megküldi neki az ólompecsétes pápai bulla másolatát, amelynek értelmében a püspök – mint az õ helyettese – oldhat és köthet, s az idáig oda beküldött vagy ezután beküldendõ biztosaival rendelkezhet, a bevételekrõl elszámoltathatja, állásuktól megfoszthatja, s azt másoknak adhatja, nekik parancsolhat, s egyáltalán a szent cél sikere érdekében csakúgy megtehet mindent, amit jónak és célszerûnek lát, mintha õ maga személyesen volna ott. Elõre is helybenhagy minden fenyítést, büntetést és

rendelkezést, amelyet a püspök vagy helyettese elhatároz a lázadók (a keresztes hadjárat hátráltatói) ellen. Az Úr nevében buzdítja és az irgalmas Istenre kéri, hogy ilyen szent munkában, a keresztény hit oltalmában és gyarapításában õrködjék, s erõs és hû legyen, hogy azt végrehajthassa, s a szentséges pápa s az õ, vagyis Bakócz dicséretét és jutalmát megérdemelje (JÁSZAY 1842. 255–258.).

A keresztes vezér és Várday megbízatása révén a Szapolyai-pártnak lehetõsége nyílt, hogy a Bakócz érsek által szorgalmazott terv megvalósítására befolyással bírjon. Ezt a lassítási szándékot bizonyítja az a három hét, amely a Várdaynak átírt bullamásolat és a Várdaynak adott felhatalmazás között eltelt, továbbá az ez idõ alatt történt események.

Várday nem sietett a kereszthirdetési megbízatásának eleget tenni, hiszen Erdély helyett az Alföldre, vélhetõen családja bátmonostori birtokára utazott. Május 2-án Szegedrõl írt levelet, s ebbõl tudható, hogy Tasnádra készült, nõvére(?) esküvõjére, s ott pünkösdig, június 4-ig szándékozik maradni (MOL DL 82394). A püspök mintha szándékosan húzta volna az idõt, olyannyira, hogy Erdélyben a pápai bulla hivatalos kihirdetésére sor sem került. Maga Szapolyai májusban a seregét az országhatáron kívülre vitte, s bizonyára meghagyta, hogy a keresztes hadjárat nyilvános kihirdetését meg kell akadályozni.

A hadjárat tervezésében fordulópontot jelentett, hogy Bakócz érsek-legátus május 15-én betiltatta a további toborzást, de nem szólt a hadjárat leállításáról. A mozgalom átalakulása után Ferenc püspök – mint egyházi méltóság és mint földesúr egyaránt – fellépett a Dózsa-féle mozgalom ellen, csatlakozott Szapolyai Jánoshoz és részt vett a parasztháború leverésében. A tasnádi családi ünnepség után hazatért székhelyére. Útközben – mivel a bihari hadszíntér közel volt – felmérhette a felkelés okozta veszély nagyságát, s ezért már ekkor megkezdte a védekezés elõkészületeit. Június 9-én a Kolozs megyei Gyalu várából figyelmeztette a szebenieket – s vélhetõen másokat is–, hogy tudomása szerint a felkelõk be akarnak törni Erdélybe, ennek elhárítása végett engedelmeskedjenek a vajda hadba hívó parancsának, s maguk is a lehetõ legerõsebben készüljenek fel, mert különben az ország végveszélybe kerül. A figyelmeztetõ szavakon túl a tettek mezejére lépett: a püspökséghez tartozó uradalmi népekbõl hadat szervezett, saját pénzét feláldozta a keresztesek elleni háborúra. Erre a célra külön megadóztatta jobbágyait, sõt egyháza kincseinek egy részét is elzálogosította (BARTA–FEKETE 1973. 186.).

Július 12-én Muzsináról, a Nagyenyed közvetlen szomszédságában található hadi táborból Várday levelet írt gyulafehérvári kúriája udvarbírájához, Végedi Imréhez. Megparancsolta, hogy *„Állíts föl amilyen sok embert csak tudsz Gyulafehérvár, Szentmihálykõ és Gyalu birtokaim jobbágyaiból, azokkal és a sajátjaiddal (ti. katonáiddal) személyesen siess Drágffy János nagyságos úrhoz, s a többi mieinkkel együtt légy vele, s ameddig csak akarja, néki mindenben szolgálj és engedelmeskedj."* (BARTA–FEKETE 1973. 189.)

Valószínûleg az Enyeden veszteglõ Várdayt a Kolozsvár mellett váratlanul megjelenõ újabb felkelõ sereg híre érte el, s ez késztette a levél megírására. Szapolyai nem Kolozsvár védelmére indult, hanem a régóta ostromlott Temesvár felmentésére. Taurinus szerint elsõsorban Várday volt az, aki a vár minél hamarabbi felmentését sürgette, s ebben annyi igazság mindenképpen van, hogy a Gyulafehérvárott idõzõ Szapolyai minden bizonnyal tárgyalt errõl a püspökkel.

A vajda július 15-én felsorakoztatta katonáit Temesvár alatt, ott, ahol Dózsa György katonái már egy hónapja ostromolták a várat. Maga a püspök – sokak véleményével ellentétben – nem vett részt a csatában, mert az ütközet napján még nem érhetett a helyszínre, hiszen – ahogyan fentebb írtam – július 12-én még Muzsinán volt seregével, s nem tudjuk, hogy Kolozsvár védelmére vagy Temesvár felmentésére szándékozott-e vonulni. Várday Ferencrõl csak öt nappal az ütközet után van hírünk. Július 20-án a Temesvártól távolabb fekvõ Szõdiben (Szépfalu) járt. Innen írta provizorának, Végedinek Gyulafehérvárra a következõket: *„…kiváltottunk Tomori Páltól és Józsa*

Istvántól száz forinton ötven keresztest, Székely György bûntársait, különbözõ urak jobbágyait." (BARTA–FEKETE 1973. 218., ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYMOSI 1972. 1021, 1025–1026.) A váltságdíj összegérõl nem rendelkezett, így Várday azt kérte, hogy a pénzt a szentlászlói vagy a fogarasi dézsmából fizessék ki az uraknak. Arra, hogy ez megtörtént, bizonyság Várday augusztus 13-ai levele, amelyben az összeg kifizetése felõl az utolsó intézkedéseket megtette, utalva arra, hogy a jobbágyok kiváltása már végbement. Mindez azt is bizonyítja, hogy a felkelõk kivégzése, megfeszítése nem volt olyan tömeges, mint azt beállítani szokták.

Várdaynak a parasztfelkelésben vitt szerepét Taurinus megverselte, a püspök sírfeliratán pedig ugyancsak megörökítették:

Ritka dicsõségû Várdai mûve ez itt
…megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
háborúját… (NEMESKÜRTY 1972. 184.)

A felkelés leverése érdekében Várday költségekbe verte magát, s ráadásul a paraszthábo rú után a károk rendezése is feladata lett. Ez az 1514-es dekrétum szerint a parasztokra hárult volna, ám minden nemes védte a maga jobbágyát, hiszen ez saját érdeke volt. Több olyan irat maradt meg, amelyben a Várdayaknak nyugtatványt adnak arról, hogy õk fizették ki a jobbágyok által okozott károkat. A Várdayak igyekeztek elkerülni a jogi bonyodalmakat. Várday János fogalmazott úgy 1517. március 15-én Ferenc püspöknek Bátmonostorról írt levelében, hogy: *„Ha Krõzus kincse a mienk volna, az sem volna elég a kifosztott nemesek kívánságainak teljesítésére…szegény parasztok már nem képesek eleget tenni a kért fizetéseknek, mivel a megelõzõ idõben minden javukat elrabolták,…így hát ezek a szegények, és én is velük, arra kérjük uraságodat, hogy e nagy szükségükben a következõ fizetendõkbõl valamiképpen engedjen el bizonyos összeget.."* Várday János levele végén arra kérte még testvérét, hogy adjon neki igáslovakat, *„…mivel ha valahova el kell utaznom, kímélni szeretném szegény jobbágyok lovait…"* (MOL DL 82473, közli BARTA–FEKETE 1973. 289.).

A Várday család jól tudta, hogy ha jobbágyaik jószágát, vagyonát a kártérítésekre elveszik, akkor õk maguk, a nemesek is megsínylik, hiszen nekik kevesebb vagy éppen semmi adó nem marad. 1517 márciusában két, magánhasználatra készített listán a károsultak tucatjait nevezte meg Várday Ferenc kérésére egy íródeák. Az összeg több mint ezer forint jóvátételi teherrõl ad számot. Ekkor már a nevezettek majd mindegyikével létrejött az egyezség, ami nagy erõfeszítést kívánt a családtól, illetve a Várday család jobbágyaitól.

Várday Ferenc, a humanista

A püspökhöz közvetlenül kötõdõ humanista-reneszánsz emlékek

Várday Ferenc humanista, mecénási ténykedései leginkább az egyházi stallumához kötõdnek, noha a családja jelentõs világi birtoktestekkel is rendelkezett. Háromféle módon közelíthetjük meg a kérdést, hogy a püspököt valóban érdemesíthetjük-e a humanista jelzõvel. Elsõként azt kell vizsgálnunk, hogy melyek azok az alkotások, emlékek, amelyeket közvetlenül a fõpap hozott létre vagy az õ utasítására készültek el, valósultak meg. Másodsorban azt kell néznünk, hogy kik azok az alkotók, melyek azok a mûvek, akik/amelyek közvetetten a püspökhöz kötõdnek. Ezek az alkotók bizonyos értelemben Várday Ferenctõl függtek, illetve az általuk létrehozott mûvek róla szólnak, õt dicsõítik. Harmadsorban fel kell derítenünk azt a tárgyi környezetet, amellyel a püspök körülvette magát, s meg kell vizsgálnunk, hogy az mit árul el tulajdonosáról, birtoklójáról, használójáról.

Az építkezések

Ha a fenti hármas tagolást követjük, akkor elsõként a püspök gyulafehérvári építkezéseirõl kell szólnunk, hiszen mind a közvetlen kötõdés, mind a létrehozott „objektum” nagysága ezt indokolja. Érvként sorolhatnánk az építmény reneszánsz jellegét, ám a püspöki székhelyen emeltetett ún. Várday-kápolna mûvészi megítélése problémás, mert a „romanizáló” épület elüt építtetõjének humanista szellemétõl éppúgy, mint a reneszánsz kor mûvészi kifejezésmódjától.

A mintegy tíz évig kormányzó Várday sokat tett a gyulafehérvári székesegyház bõvítéséért, karbantartásáért és szépítéséért. Õ építtette az északi mellékhajó mellé, a Lászói-kápolna és az északi kereszthajó közé a Szent Anna-kápolnát. A kápolnáról végrendeletében többször említést tett. Az elsõ pontban ezt a kápolnát jelölte meg végsõ nyughelyéül, úgy rendelkezett, hogy testét a székesegyházba temessék, majd a Szent Anna-kápolna elkészülte után vigyék át oda. Az épület tehát 1524 õszén még nem volt készen, éppen ezért a testamentumban a befejezésére és a kápolnában egy oltár állítására 500–500 forintot hagyományozott. A kápolnának oltárfelszerelést (oltáröltözetet, ezüst gyertyatartót, nagy szõnyeget) rendelt. Intézkedett arról, hogy a kápolnában minden hétfõn énekes szent misét tartsanak.

Nem tudjuk pontosan, milyen stádiumban volt az épület Várday halálakor, annyi bizonyos, hogy a gyászeset meghiúsította a püspök által megálmodott reneszánsz sírkápolna megvalósítását. Bunyitay és Balogh Jolán úgy vélték, hogy a Várday-kápolna helyén az 1356-ban elhunyt Széchy András püspök kápolnája állt, s ezt csak kibõvítették a XVI. században (BUNYITAY 1893. 10., BALOGH 1943. 92.). Ezt a nézetet Entz Géza megcáfolta (ENTZ 1958. 46., 158. és 120. jegyzet), tény viszont, hogy a Szent Anna-kápolna építéséhez felhasználták a román kori székesegyház faragott köveit, sõt annak két félköríves ablakát is (FORSTER 1905. 127.). A kápolna építésének újabb adalékait Pattantyús Manga tárta fel (PATTANTYÚS 2000. 175–184.). Õ három olyan levélre bukkant, amelyet a végrendelet végrehajtói között felsorolt Végedi Imre tordai fõesperes írt, s mindegyik kapcsolatos az építkezéssel. Végedi a helyszínen felügyelt a munkálatokra, és annak menetérõl, elõrehaladásról folyamatosan tájékoztatta a királyi udvarban tartózkodó Várday Mihály királyi kamarást, az elhunyt öccsét. Az elsõ levél 1525. február 15-én keletkezett. Ebben Végedi 362 forint sorsáról adott elszámolást. Ezt az összeget egy bizonyos Adorján doctor utalta ki Végedinek. Szó esett arról a korábban átadott 1.300 forintról, amelyet most 200 forinttal egészített ki, mely összeget a kápolnára, egy bizonyos fal, illetõleg a káplánok házainak építésére fordítottak, 100 forintot pedig a templom tetõzetére költöttek. A maradék 62 forintot a levélíró magánál tartotta, hogy majd abból fedezze az örökös misét és a fejereklyetartó bearanyozását, s erre a célra további kétszáz forintot kért Várday Mihálytól (MOL DL 89207). A levélben említett összeg annak a pénznek lehet egy része, amelyet a püspök végrendeletben a kápolnára hagyott, az építkezésekre és a székesegyház felszerelésére. Ezt az összefüggést támaszthatja alá, hogy a testamentumban Várday két fejereklyetartó bearanyozására adott utasítást, ez kerülhetett szóba a februári levélben.

A július 19-i levélbõl megtudható, hogy a kápolnát még építik. Végedi mentegeti magát, és ígéretet tesz Várday Mihálynak, hogy minden erejét arra fordítja, hogy az évfordulóra elkészüljön a mû. A levélbõl nem derül ki, hogy milyen évfordulóra gondol, de az nem igen lehetett más, mint a püspök halálának októberi egyéves évfordulója. Az építkezésen kívül Végedinek másra is ügyelnie kellett, mégpedig arra, hogy az örökös misét biztosítsa, mert – mint írta – nem lenne illõ, ha a kápolnát felépítené, de abban nem tartanának misét. Ahhoz, hogy a misét, azaz a misézõk javadalmát elõteremthessék, azt ajánlja, hogy egy akkor éppen más által bérelt abrudbányai malom jövedelmét szerezzék meg (MOL DL 89216).

Az augusztus 10-én kelt levél fõ témája a misealapítvány, de kiderül az is, hogy a kápolna építése nem sokat haladt elõre. A malom és az alapítvány ügyében sem történt változás (MOL DL

89215). Más dokumentumból azonban megtudhatjuk, hogy Végedi maga járt el a malom ügyében, s miután 404 forintért kiváltotta, az erdélyi káptalannak átadta (BEKE 1891. 119–120.). Az építkezés hamarabbi befejezését vélhetõen a pénzhiány gátolta. Ezt bizonyíthatja, hogy a végrendeleti összeg szóba kerül egy 1525. március 10-én kelt okiratban. Ekkor ugyanis II. Lajos Küküllõi János és Imre tordai fõesperesek, Várday Mihály cubicularius és testvére, Imre, Korotnai János és Kõrösi László mint Várday Ferenc gyulafehérvári püspök végrendeletének végrehajtói kérelmére két feltétellel megerõsíti a püspök végrendeletét minden részletében. Az egyik feltétel, hogy a végrendelet végrehajtói semmit nem titkolnak el az elhunyt püspök jövedelmeibõl. A másik, hogy azt az 5.500 forintot, amelyet Várday különbözõ feladatok elvégzésére a gyulafehérvári székesegyháznak adott, most, az ország végsõ szükségében más, nemkülönben üdvös, de sokkal inkább szükséges célokra (a török veszedelem ellen) fordítják (MOL DL 82694).

A munkálatok elõrehaladását vélhetõen ez utóbbi kitétel hátráltatta, mivel a király valóban igénybe vette a püspök pénzét. Errõl ad tanúságot, hogy 1525. augusztus 21-én II. Lajos utasította a kincstárat, hogy az általa a Várday hagyatékból felvett 8.000 forintot fizessék ki Gosztonyi János erdélyi püspöknek, aki vállalta, hogy a visszakapott pénzbõl elõdje végakaratát teljesíti (ENTZ 1958. 120.). Ez az összeg bizonyára nagyot lendített a kápolna építésén, s nem lehetetlen, hogy az októberi évfordulóra elkészült. Ezt csak sejthetjük, az viszont bizonyos, hogy a kápolnát 1526. május 26-án már említik. Gosztonyi János püspök ugyanis ezen a napon datált oklevelében megerõsítette a Szent Anna-kápolna mellett lévõ kõháznak azon kiváltságait, amelyeket az még Várday Ferenctõl kapott (BUNYITAY–RAPAICS–KARÁCSONYI 1902. 257–258.).

A rendelkezésre álló idõ rövidsége és a pénzhiány lehetett az oka, hogy a kápolna építésénél nem a kiemelkedõ szépségre törekvés volt a cél. A fõ szempont az volt, hogy a kápolnát mielõbb befejezzék abból a pénzbõl, amelyet az elhunyt erre a célra hagyott. Így a kápolna ugyan mûvészileg nem kimagasló, de a reneszánsz mecénáshoz „illõ” formában valósult meg. A Szent Anna-kápolna a háromhajós, latin kereszt alaprajzú székesegyház északi mellékhajójához kapcsolódva, a Lászói-kápolna és a székesegyház északi kereszthajója közé ékelõdik. Két boltszakaszos terét bordás keresztboltozat fedi. Belsõ tere szinte minden díszítést nélkülöz. Mindössze három címer, néhány akantuszleveles/bimbós vagy a bimbók helyén maszkokkal díszített faragott oszlopfõ cifrázza a kápolna belsejét. A címerek közt két Várday címer található. Az egyik az északi oldalfal két félköríves ablaka között lévõ elmetszésében van, ezt reneszánsz szalagok övezik, két oldalán felirat volt látható, ma annak csak töredéke. A másik címer a boltozat zárókövét díszítette, a XIX. század végén még létezett, ma már nincs meg. Erre faragtatta Várday Ferenc nemzetsége háromékû címerét s a magáét, amelyiket rózsa, angyalfej és csillag ékesített.

A XVI. századi kápolna belsejének figurális és ornamentális oszlopfõi a XIII. század végén román stílusban épült székesegyház formáit utánozzák. Ezt a stílust nem a püspök igényelte. Hátterében a kápolnát építõ mesteremberek, a kõfaragók technikai és mûvészi felkészültsége/felkészületlensége húzódhat meg, mely párosult a fentebb említett idõ- és pénzhiánnyal. Reneszánsz stílusjegyek fõként az északi homlokzaton találhatók, de a tagolóelemek itt sem a reneszánsz homlokzatok lizéniái, hanem falpillérek. A romanizáló stílus minden bizonnyal távol állt az Itáliában tanult püspöktõl, amit jól jelez, hogy néhány évvel korábban a nyugati karzatra vivõ reneszánsz lépcsõfeljárót emeltetett a székesegyházban. Ez részben ma is látható. Ugyancsak Várday idejébõl származik az északi mellékszentély kétrétegû, magas színvonalú alakos falfestménysorozata. A gyulafehérvári székesegyház Lászói János és Várday Ferenc alkotásai által a honi reneszánsz mûvészet egyik legjelentõsebb központjává vált, amely a teljesen elpusztult, szintén Várday által építtetett püspöki palotával együtt jelentõs hatást gyakorolt a korabeli Erdély mûvészetére.

Várday bõkezûen, ugyanakkor körültekintõen gondoskodott székesegyházáról, s nem csak azokról az épületrészekrõl, amelyeket õ emeltetett. Ez a körültekintés jóval túlmutat kora fõpapjainak mecénáskodásán. Megnyilvánult a székesegyház bõvítésében, csinosításában, az egyházi felszerelések gyarapításában és az egyházának hagyományozott, megfelelõ célra rendelt pénzösszegekben. Végrendeletében kb. 5.500 forintot hagyott székesegyházára, valamint 90 értékes tárgyat, melybõl ma csupán 2 gyertyatartó és 1 pontifikálé hirdeti a fõpap emlékét, mutatván azt a nagymérvû pusztulást/pusztítást, mely a mûvészettörténeti értékkel bíró magyar mûkincsekben általában bekövetkezett.

Várday Ferenc gyulafehérvári építkezésének nyomát õrizte a püspöki palota falán egy ma már nem létezõ felirat: *„Franciscus de Kis Wárda D(ei) et A(postolicae) S(edis) G(ratia) Episc(opus) Transilva(niensis) incepit et perfecit ad Dei Gloriam”*.[2] S persze leginkább õrizte Gyulafehérváron a Szent Mihály székesegyházban az általa alapított Szent Anna-kápolna, s annak külsején a felirat: *„DEO OPT(im)O [M]AX(imo) ET DIV(a)E ANN(a)E FRAN(ciscus) WAR(dai) E[P(iscopu)S] [T]RANS(ilvaniensis) EREXIT.”* Magyarul: *„A legjobb, leghatalmasabb Istennek és Szent Annának emelte Várday Ferenc erdélyi püspök”* (KOVÁCS 1996. 17–18.).

A gyulafehérvári építkezések kapcsán említenünk kell konfliktusát Lászói János erdélyi fõesperessel. Lászói a székesegyházban reneszánsz kápolnát építtetett, de mire elkészült a gazdagon díszített kápolna, Várday lett az új püspök, aki *„reneszánsz kényúrként viselkedett”* (ÉRSZEGI 2000. 143.). Lászói talán ugyancsak aspirált az egyházmegye püspöki székére, ezt maga Várday is érezhette, ráadásul a fõesperes mecénási tevékenysége nem kevésbé válhatott kellemetlenné felettese számára. Várday püspöksége harmadik évében megvált Lászóitól, aki 1517-ben Rómában a pápa magyar gyóntatója lett (ÉRSZEGI 2000. 144.), s 1520-ban azt a kiváltságot kérte a Szentatyától, hogy amíg él, kápolnája papját maga jelölhesse ki (KOVÁCS 1971. 358–359.). Várdayt ez a jog sértette, a döntést próbálta negligálni. Egészen a Szentszékig ment, de hiába, a pápa Lászói mellé állt.

A székesegyház északi mellékhajójának apszisát díszítõ falfestmények okán kell szólnunk Várday és a reneszánsz festészet kapcsolatától. Az említett alkotásokra Balogh Jolán hívta fel a figyelmet. A félkörívû apszisfalat a gótikus árkádok 7 fülkére tagolják, amelyekbe egy-egy szent életnagyságot meghaladó alakját festették. A falfestménysorozatot megviselte az idõ: az elsõ, a hatodik és a hetedik fülkérõl a festékréteg teljesen lekopott, ellenben a harmadik, a negyedik és az ötödik fülke festményének lehullott részei alatt egy másik kép elmosódott nyomai láthatók. A harmadik fülkében Szent András apostolt ábrázolták. A negyedik fülke alsó festésrétegén egy szélesen lehulló köpeny és talán egy csengõt tartó kéz vázlata vált láthatóvá, vagyis a kép Remete Szt. Antalt ábrázolhatta.

A falfestmények stílussajátságai, az alakok monumentális, szinte szobrászi felépítése, a redõvezetés tisztasága, nagyvonalúsága és nyugalma, a formakezelés nemessége XVI. század eleji olasz mester kezére vall. A reneszánsz érett korszakából származó alkotások készítõjét meghatározni a töredékesség miatt nem lehet, de Balogh szerint megjelölhetõ az a mûvészi irány, amelyhez a falfestmények tartozhatnak. Véleménye szerint Domenico Ghirlandaio és Fra Bartolomeo ihletése alatt fejlõdhetett ki a gyulafehérvári freskók ismeretlen mesterének egyénisége, vagyis az Erdélyben dolgozó olasz mûvész *„Firenze légkörében nõtt fel, stílusa firenzei mesterek hatása alatt fejlõdött ki. Tehetséges, kiváló mester volt, aki munkájával oly díszt adott a gyulafehérvári székesegyháznak, mely még a mûkincsekben gazdag Itáliában is a kiemelkedõ alkotások sorába tartozna.”* (BALOGH 1932. 330.) Várday itáliai tanulmányai, mecénási tevékenysége, Bini firenzei képkerekedõvel való kapcsolata, s végül az, hogy az alkotások keletkezésének ideje egybeesik Várday erdélyi

[2] http://www.hhrf.org/gyrke/majlath/majlath/gyfvar.htm

püspökségével talán nem teszik alaptalanná azt a feltételezést, hogy benne lássuk a freskók megrendelõjét, donátorát.

Az építkezések közt szólnunk kell a kisvárdai várban végzett munkálatokról. A várat 1465-ben kezdték építeni, de még 1516-ban sem készült el. A fõpap 1516. december 11-én kelt levelében azt írta János nevû testvérének, hogy régi gondja lévén a vár reparálása, most végre is hajtja. Az erdélyi püspök egy familiárisát küldte Kisvárdára, hogy annak vezetésével hozzákezdjenek a vár javításához, erõsítéséhez. Az õ mûködése alatt készült el a várat elég szorosan körülövezõ, három méter széles palánkfal, melynek kettõs cölöpsorát döngölt földdel töltötték, erõsítették meg. Ezt a külsõ várat a négy sarkán egy-egy „torony" tette védhetõbbé. Valószínûleg ekkor készült az északkeleti sarkon lévõ rondella, és a másik három sarkon a sokszögû bástyákat is ekkoriban emelték. Az így elkészített második védelmi vonal kb. 60x80 méteres területet vett körül. A várnép és az õrség szállásán kívül helyet kellett biztosítani az állatoknak, az élelmiszernek, a szemes és szálas takarmánynak, s nem csupán hely kellett, de védhetõ területre volt szükség. Ez nem volt más, mint a vízjárta terep határán emelt kerítéssel óvott rész, az ún. huszárkert. Ennek védelmét a földbe vert cölöpök, az ezeket összekötõ, sárral tapasztott vesszõfonás biztosította. A várról 1570-ben készült felmérés még jól mutatja ennek az ovális, néhol kiugró õrhelyekkel megszakított kerítésnek a helyét, melynek nyomait aztán a késõbbi átalakítások eltüntették (GERÕ 1975. 192.).

Az erõdítményrõl legközelebb 1520. július 31-én hallunk, amikor a leleszi konvent elõtt Várday Ferenc fassiot tett javairól, valamint Kisvárda várának építésérõl (MOL DL 82560). A török terjeszkedés következményeit, nagyon is valós veszélyeit (1521 júliusában Szabács, augusztusban Zimony és Nándorfehérvár esett el) felismerte a fõpap, és 1521. november 5-én Gyaluról írott levelében Ferenc püspök utasította János nevû testvérét, pontosabban jóváhagyólag helyeselte, hogy az a vár építését fából (talán a palánkvárról van szó) gyorsan fejezze be, mert ezzel elejét vehetik annak, hogy esetleg azt elfoglalják. A veszélyre tekintettel figyelmeztette testvérét, hogy ágyút, puskát és puskaport is szerezzenek be, raktározzanak el, így a védelemre készüljenek fel (MOL DL 89154). Feltehetõen ekkor bontották le a tornyok felsõ szintjérõl a kiálló fagerendákon nyugvó, fából készült erkélyeket vagy másképpen gyilokjárót, sétálót, amelyeken állva a tûzfegyverek ellen már nem igen tudtak volna a védõk hatásosan védekezni. Ezek maradványai még az 1970-es években látszottak; ma már csak lyukak jelzik a gerendák helyét. Azért, hogy tovább fokozzák a védelmi képességet, a tornyok felsõ szintjén kettõs tölcsér alakú lõréseket, ágyúállásokat képeztek ki, vastag, befelé hajló téglapárkányt, íves falkoronát építettek, hogy az leperdítse az ágyúállásokra célzott ellenséges lövedékeket, hogy azok kevesebb kárt tudjanak tenni a falban. Ez a XVI. századi pártázat ma is látható. A falakon ferde, hosszú, négyszögletes lyukakat alakítottak ki az ún. szakállas puskák számára.

A következõ esztendõben, 1522-ben megint említik a vár építését (ENTZ 1958. 204.). Annak gondját Várday 1523-ban átadta megbízottjának, s halála estére is intézkedett. Elõrelátónak bizonyult, mert a rákövetkezõ évben valóban elhunyt (MOL DL 82622).

A levelek

A Várday Ferencre vonatkozó közvetlen – mondhatni legközvetlenebb – kapcsolattal rendelkezõ emlékek közt számba kell vennünk azokat, amelyeket õ maga hozott létre, s ezek az írásbeliséggel kapcsolatosak. A kedvelt humanista mûfajok (grammatika, retorika, poétika, morálfilozófia, történetírás, jogtudomány) közül Várday Ferenc esetében a retorikát kell kiemelnünk, ezen belül pedig az episztolát, azaz a levelet. Különbözõ típusai – ajánlólevél, üdvözlõlevél, diplomáciai levél, familiáris levél – egyaránt a nyilvánossághoz szóltak és általában gyakorlati célból íródtak. Az elsõ két típus a formális, míg a másik kettõ a közvetlen viszonynak megfelelõ stílus eszközeit használta.

Várday ugyan nem hagyott maga után félszáz familiárisi levelet, mint a család elõzõ generációjához tartozó István, aki a krakkói, a bécsi, a padovai és a ferrarai egyetemre járt, s szerzett kánonjogi doktorátust, de a püspök misszilisei is értékesek. Mielõtt ezek bemutatására térnék át, érdemes a levéllel, mint mûfajjal megismerkednünk.

Hazánkban a levélnek két fajtája alakult ki. Az egyiket credentionális levélnek nevezzük, magyarul „rábízott" levélnek mondhatjuk. Ilyen esetekben a feladó csupán a korban divatos megszólítást írta le, felsorolva a címzett rangját, rokonsági fokát stb., majd keltezte és aláírta, felhengerítette, ráírta a címzést és lepecsételte. A levélnek a valódi tartalmát a futár szóban adta elõ. A levelek másik csoportját misszilisnek, vagyis valóságosan elküldött levélnek nevezzük. Ezek a maihoz hasonlóak voltak, igazi mondandóval. Általában családi jellegû témát tartalmaztak. A misszilisek nyelve latin vagy magyar volt, attól függõen, hogy a küldõ és a címzett tudott-e latinul, illetve volt-e alkalmazásukban olyan személy, aki ennek hiánya esetén a levelet értelmezte. A misszilisekkel kapcsolatban azt is el kell mondanunk, hogy ez nem tartalmi, hanem formai meghatározás. Jó példa erre a Várday Ferenc után maradt levélanyag. Közülük több nem a mai fogalmaink szerinti levél, hanem tartalmát tekintve inkább parancslevél, másképpen mandátum, melyet az alkalmazottaihoz intézett. Ezek formailag közelebb állnak a levélhez, mivel a királyi mandátumokkal ellentétben nem intitulációval, vagyis nem a levélíró címeinek, rangjainak felsorolásával kezdõdnek, hanem név nélküli megszólítással. A szöveg után külön sorban van a levél írójának aláírása, és a zárt alak külsején olvasható a címzett neve. Formailag tehát ezt a két levelet is olyan misszilisnek tekinthetjük, mint azokat, amelyeket Várday Ferenc a család ügyes-bajos dolgai kapcsán írt. A XV. századtól kezdve egyre több latin nyelvû levél maradt fenn. Maga a mûfaj fejlõdött, változatosabbá lett. Megszülettek a gratuláló levelek, részvétlevelek, meghívók stb. Nézzük ezek után a Várday Ferenchez kötõdõ leveleket!

Egy latin nyelvû üdvözlõlevelet 1484. szeptember 27-én Bátmonostorról írt Aladár nagybátyjához (ZICHY 1931. 314.). Érdekesek az Itáliából írt levelei, melyekre feljebb már kitértem. Így a Páduából 1501. április 10-én apjának küldött beszámolója, a Pozsonyból 1508. november 6-án fehérvári õrkanonokként írt, ugyancsak apjának szóló írása. A levelek többsége Ferencnek – mint a Várday család legidõsebb férfitagjának – a birtok irányítására, családtagjainak elõmenetele érdekében kelt utasításai. Útmutatásaival javaikat védte, gyarapította. Másrészt az erdélyi püspökség ügyeit is leveleken keresztül intézte. Ennek megfelelõen a címzettek családjának férfitagjaiból – fõleg Jánoshoz intézett leveleket –, familiárisaiból, alárendeltjeibõl kerültek ki; ritkábban fordulnak elõ vele egyenrangúak vagy tõle magasabb pozícióban lévõ személyek.

Az elmondottak illusztrálására emeljünk ki néhányat Várday Ferenc levelei közül! 1513. október 31-én kelt a püspök levele Korotnay Jánoshoz, monostori tiszttartójához, melyben registrumot kért a Várday Zsigmond feleségének átadott javakról. Utasította a tiszttartót, hogy a királyi levél alapján az ottani javakból adót ne fizessen, mert õ már 200 gyalogos felszerelésére 800 forintot fizetett (MOL DL 89036).

1514. december-14-én felszólította Desházy Istvánt, az esztergomi érsekség jószágkormányzóját, hogy a neki száz forint értékben elzálogosított ezüstnemût – ezüsthüvelyû kardot, lószügyvédõt, farmatringot, kengyelt, sarkantyút, zablát és egy thuribulumot (füstölõt, tömjénezõt) – adja át a száz forint ellenében testvérének, Várday Jánosnak (MOL DL 89044).

1515. január 20-án levelet írt testvérének, Jánosnak, s kérte, hogy menjen a pécsi püspökhöz, Szatmárihoz, aki õt a királynál titkárul fogja ajánlani, Imre nevû testvérét pedig mutassa be a tescheni hercegnek (MOL DL 89048). Amikor ennek a titkári posztnak a megszerzése mégsem sikerült, egy megüresedett kúriai ülnöki hely megszerzésével bíztatta Jánost. Erre Szatmáritól ígéretet kapott. Ekkoriban a Bakócz Tamáshoz – a Bakócz-neposokkal a bolognai diákoskodás alatti

kapcsolataira alapozva alakított ki jó viszonyt – vagy Szatmárihoz való csatlakozás jól jött karrierépítésben. A Várdayak – ha tehették – ugyancsak igyekeztek saját familiárisaik elõbbre jutását támogatni. Május 5-én a püspök újabb levelet írt Jánosnak, hogy az a pécsi püspök közbenjárása révén szerezzen meg magának egy decemviri állást, de ha ezt már valaki elnyerte, akkor kérje a Haraszthy Ferenc elhalálozása után megüresedett másik decemviralis helyet (MOL DL 89053).

1517. június 15-én a gyulafehérvári palotából küldött levelében a püspök meghagyta Menyhért nevû kanonoknak, vikáriusának és a gyulafehérvári káptalannak, hogy testvérét, Várday Mihályt, akit a kolozsvári fõesperességre nevezett ki kanonokká, iktassák be, s biztosítsák neki a szokásosnak megfelelõ jogokat és jövedelmeket (MOL DL 82477).

Ez év november 29-én kelt egy másik levele Jánoshoz, melyben sokadszorra utasítja, hogy valamennyi oklevelét monostori házából Máré várába vitesse át. Kérte, hogy február 16-ra, akárhol is tartózkodik akkor, siessen hozzá, a kocsistól elvett holmikat pedig feltétlenül adja vissza (MOL DL 89109).

1524. március 17-én Krakkóban kelt levelével az erdélyi püspökség jószágkormányzójává öccsét, Mihályt nevezte ki, s elõírta, hogy a gyulafehérvári és gyalui jövedelmekbõl 150 fegyverest tartozik tartani (MOL DL 82641).

Március 31-én Gyaluról írt levelében utasítja a korábban kinevezett Mihályt, hogy hívja a familiárisokat fegyverbe; egyúttal János testvérével együtt a bátmonostori levéltár iratait és az ottani uradalom központjában lévõ édesanyjukat vigyék a biztonságosabb kisvárdai várba, mert ijesztõ hírek járnak (MOL DL 89189).

A Ferenchez szóló levelekben többnyire testvérei kértek tõle pénzt. A püspök nem hagyta válasz nélkül az ilyen óhajokat, s ha néha nem is tudott pénzt küldeni, a „megtakarításhoz” adott tanácsot. 1516. október 31-én a püspök megírta János nevû testvérének, hogy javaiból ne fizessen királyi adót, hanem tartsa vissza annak a 400 forintnak a törlesztésére, amellyel a király tartozik neki. Arra is utasítást adott, hogy embere útján szerezzen pontos értesülést a boldogult Korotnay János (volt monostori tiszttartója) vagyonát illetõleg és arról küldjön kimutatást (MOL DL 89075).

1516. november 19-én ismét János testvére kapott tõle levelet, melyben figyelmeztette õt, hogy az apai vagyont úgy bízták rá, hogy testvérei szükségleteirõl mindig gondoskodni fog, Mihály és Imre testvérei mégis nagy szükségrõl panaszkodnak, ezért megparancsolta, hogy azonnal küldjön mindegyiküknek 50–50 forintot (MOL DL 89076).

1524. július 13-án a püspök Mihály testvérével – aki egyúttal gubernátora volt – a Bécsben tartózkodó másik testvérének, Ambrusnak küldött 50 forintot (MOL DL 82663).

Csekély azon misszilisek száma, amelyek csupán a családi kötelékekrõl, azok változásáról, a családtagok állapotáról, a köztük fennálló viszonyokról szólnak. Ezek közt említhetjük, amikor 1521. november 5-én a püspök tudtára adta Jánosnak, hogy szívesen hozzájárulna ahhoz, hogy nõvérük(?)[3] Chappy Gergelyhez menjen feleségül, de ennek elrendezését testvérére bízza (MOL DL 89075, DL 89076, DL 89109, DL 89154).

A püspök saját érdekeit is igyekezett a levelek révén kijárni, azaz informális kapcsolatait felhasználva céljait elérni. 1517. június 13-án levelet küldött Perényi Imre nádornak. Ebben kérte a nádor közbenjárását, eszközölje ki a királynál, hogy javai után õ is azon 12 személy közé számíttassék, akik a királlyal szoktak hadba szállni (MOL DL 89095).

A levelek egy fajtája az ún. megbízólevél. Ilyenre is tudunk példát idézni. 1523. november 21-én Várdán kelt megbízólevelében Várday Ferenc saját kezûleg írt regisztrum kíséretében átadta

[3] Várday Ferencnek nem volt nõvére, így valamelyik húgáról lehet szó. A regeszta készítõje a „soror” szót fordíthatta ilyen értelemben.

Várda várát provizorának, Újhelyi Gáspárnak azzal, hogy õ és vicecastellánusai a várat senki másnak, csak neki adhatják át. Ha a püspök meghalna, testvérének, Várday Imrének, ennek halála esetén pedig Várday Jánosnak, Mihálynak és Ambrusnak tartozik az oklevélben, illetve a registrumban meghatározott módon elszámolni: János, Mihály és Ambrus közösen vegyék birtokba a várat (MOL DL 82622).

Várday Ferenc leveleit latinul írta, s ezek az utókor számára elsõsorban nem irodalmi értékük, stílusuk, nyelvezetük, megformáltságuk, a kifejezés, a szóhasználat gazdagsága, változatossága miatt fontosak, hanem a levelek címzettjeibõl felvázolható kapcsolatrendszer, s a levelekben foglalt információk miatt. Inkább lokális, mint egyetemes értékkel bírnak. Ez a megállapítás nem a két szint közötti minõséget jelzi, hanem csupán azt, hogy minden emléket a maga hatókörében, vonatkoztatási rendszerében kell megközelítenünk.

A mûgyûjtõ

Várday Ferenc mûgyûjtõ is volt, s ilyen téren az elsõk egyike Erdélyben. Ezt mutatja a gyulafehérvári palota 1521. március 12-én felvett leltára, a *„Regestrum super rebus do. Rev. in domibus superioribus Albensibus eiusdem relictis 1521. in die Beati Gregorii pape factum”* is. Ennek elsõ tétele könyvtáráról, az abban lévõ kisebb és nagyobb könyvekrõl, kódexekrõl szól:

„Libri diversi in maiore volumine numero LXXXIIII.
Libri in minori volumine XVII.” (ZICHY 1931. 422.)

A könyvtárát 1524-ben kelt végrendeletében testvérére, Ambrusra hagyta. A leltárban szereplõ 101 könyvbõl ma már egyet sem ismerünk. Tudjuk, hogy a püspök a gyulafehérvári székesegyházra is hagyott három könyvet (VEKOV 1996. 469.).

A Szent Mihály székesegyháznak adományozott kincsek közt említi Várday végrendelete a Pontifikáléját. Késõbbi sorsáról annyit tudunk, hogy a kódex egy bejegyzése szerint 1567. október 1-én 2 forintért Lembergben vásárolta meg akkori gazdája. A XVIII. században a galíciai Jaroslavban, a jezsuiták könyvtárában volt. A kézirat csak a XIX. században került a bécsi könyvtárba, s ma is a Nationalbibliothekben õrzik a magyar kéziratot, Várday Ferenc erdélyi püspök Pontifikáléját. Ez a fólió kézirat egy egész lapot betöltõ díszítést és 58 iniciálét tartalmaz, utóbbiak közt 13 figurális képekkel, 43 pedig lapszéli ornamentikával ékesítettet. A Pontifikálé 5a lapját két egymás alá helyezett miniatúra díszíti, a felsõ egy klerikus felszentelését ábrázolja. A püspökök és kardinálisok között ülõ pápa az elõtte térdeplõ klerikus haját levágja, a pápa mellett egy-egy címer látható. Az egyik X. Leó pápáé, LEO PPX felirattal, a másik püspöki címer, amely arany alapon három balra forduló ezüstéket mutat, vagyis a Várday család címerét ismerhetjük fel benne. A címerpajzs fölött lévõ püspöksüveg mellett az F. V. betûk olvashatók, azaz a Franciscus Varday név monogramja. Az alsó képen magas trónon egy püspök ül, akinek egy elõtte térdeplõ klerikus könyvet nyújt át. Ez az a jelenet, amikor Várday a kódexet felajánlja a pápának. A térdeplõ alak mellett egy fa zöld lombjai között egy címerpajzs helyezkedik el, amelyen Szent Mihály lándzsáját az ördögbe döfi. A két miniatúrát a PONTIFEX. F. V. felirat választja el egymástól. Ezekbõl az utalásokból nyilvánvaló, hogy a kódex tulajdonosa Várday Ferenc volt, de a mû nem a XVI. században, vagyis nem a püspök korában, hanem a XIV. században készült, csupán a címereket készítette, és a két nagy miniatúrát festette át egy XVI. századi mûvész (BERKOVITS 1942. 259–266.). Várday Ferenc képi ábrázolása megfelel annak, amit róla a velencei követ jelentésében olvashatunk: a püspök kövér ember volt. A velencei követek Várdayról elismerõen nyilatkoztak, elismerik mûveltségét, ugyanakkor Massaro követségi titkár 1523-ban hangsúlyozta, hogy igen fösvény, nem tesz mást, mint dõzsöl és a pénzt

halmozza (ZICHY 1931. 365.). Ezt a fajta beállítást azonban nem feltétlenül kell objektívnek elfogadnunk, állapította meg Lukcsics, hiszen a követ a többi magyar püspökrõl sem írt hízelgõ dolgokat, ráadásul Várday Ferenc nem volt nagy barátja a velencei politikának. Arról, hogy az itáliai fõpapok másként éltek-e, nem szól a követ.

Szintén Várdayhoz kötõdik egy XV. századi missale töredék, pontosabban annak két kitépett levele. Ennek a mûnek a posessora Várday Ferenc volt. 1929-ben még Zsélyen, a Zichy család levéltárában találtatott. Lukcsics feltételezte, hogy az egykor a Várday család tulajdonában volt kéziratokat vagy nyomtatványokat nem dobták ki, hanem megõrzésükre gondot fordítottak. Az említett misekönyv miniatúrája a misekönyv f. XVII. t oldalán található. Négyszögletû, két kék árnyalatú keskeny rámában, erõs aranyozással. Három, kezét imára kulcsoló alakot ábrázol profilból. A sötétbordó háttérben a két szélsõ alak piros, a középsõ kék ruhában van. Maga a kép a kereten belül kör alakú. A körön kívüli mezõ és a három alak glóriája arany. A kis kép kör alakját zöld ráma keríti, a három alak feje felett egy zöld girland vonul át stilizált levélmotívumokkal. A háttérben bokrot utánzó arany satirungot, azaz domborulatot találunk. A kép tulajdonképpen iniciálé, méghozzá egy S-betû. A mellette lévõ szöveg: *„spiritus domini implevit orbem terrarum."* A misekönyv fennmaradt lapjainak betûi feketék, közben piros, néhol kék iniciálékkal. Az egykori mû korát nehéz megállapítani, de a XV. századnál nem lehet régebbi, és valószínûleg már elõzõleg valamelyik egyházi szervezet tulajdonában volt, onnan került a Várdayakhoz, tõlük a Melith-örökség révén a Zichyek birtokába, miként a Várdayak többi családi levele, kézirata, könyve (LUKCSICS 1929A. 265–266.). A missale 1531-ben még Stalileo erdélyi püspök használatában volt (VEKOV 1996. 469.), de aztán nyoma veszett, csak az említett lapok maradtak meg belõle.

A fent említett leltárban szerepel több festmény: egy nagy, mely a Szent Szüzet ábrázolja, egy másik, amely szintén õt, de kisebb, aztán egy Szent Anna képmás[4] és más, kisebb képek, köztük olyanok, melyeknek származási helyeként Itáliát tüntetik fel. Egy másik, 1519 májusában keletkezett dokumentum arra világít rá, hogy a többi kép is Itáliából származik, hiszen azokat Anthonius Binitõl, a Budán lakó képkereskedõtõl vásárolta a püspök (LUKCSICS 1929. 269–270.).

A fõpap lakásának kényelmi berendezései – itáliai ágy, latin földrõl származó lámpa, vázák – és egyéb eszközei, kegytárgyai bizonyítják pompaszeretetét és mûveltségét. Tudjuk, hogy Várdaynak Budán is volt palotája, mégpedig egy utcában Thurzó Elek és Hohenzollern György palotájával. A püspöki palotában megfordult többek közt Szalkai László váci, Gosztonyi János gyõri püspök, Frangepán Gergely,[5] Megyericsei János fõesperes, Adrianus Wolphardus és maga Taurinus is (KOVÁCS 1959. 457.).

Más emlékek

Szólnunk kell arról, hogy Várday Ferencnek irodalmi ambíciói is lehettek. Lukcsics Pál, amikor a Zichy család levéltárában kutatott, egy Várdaytól származó kéziratos latin jóskönyvet talált (BORSA 1983. 50–51.). Ezt az 1500-as évek elején készíthette. Lukcsics 1930-ban ígérte, hogy a Magyar Könyvszemlében ismerteti (LUKCSICS 1930. 222.), erre azonban – úgy tûnik – nem került sor.

A püspök szónoklatait nem ismerjük, de csaknem kizárt, hogy ne kellett volna ilyeneket alkotnia, hiszen hosszú évekig töltötte be a váci, majd a gyulafehérvári püspöki méltóságot, s ilyen minõségében bizonyára adódtak alkalmak, helyzetek, amikor retorikai képességét meg lehetett, sõt meg kellett mutatnia, csakhogy ennek nem maradt fenn nyoma.

4 Nem tarthatjuk véletlennek, hiszen Gyulafehérvárott Szent Anna-kápolna volt.

5 Õket Taurinus név szerint is szerepelteti eposzában.

A közvetett kötõdésû emlékek

Várday azon kevés fõurak, fõpapok közé tartozott, akik hazánkban a humanizmus, a reneszánsz eszméit terjesztették, ápolták, a tudósokat, költõket támogatták, akik otthont nyújtottak a humanista alkotóknak. Ilyen irányú lelkesedése Itáliából eredeztethetõ, ahol tanulmányait végezte. Mátyás király reneszánsz udvarának hagyományait követve Gyulafehérváron humanista központot hozott létre, s ennek vezetõjeként a maga köré gyûjtött humanistáknak egyházi javadalmakat biztosított. Mivel a bevételt tekintve az erdélyi püspökség a negyedik volt az országban, volt miből támogatni az arra érdemeseket, s azok „cserébe" különbözõ írásmûvekben örökítették meg a püspök életét, nagyságát.

Romulus Amasaeus, a bolognai egyetem tanára egyike volt azon humanistáknak, akik szorosabban kötõdtek a püspökhöz. A fiatal Amasaeus Várday Jánost oktatta. Amikor János 1509–1511 között Padovában és Bolognában végezte tanulmányait, Amasaeus házában lakott. János bolognai tartózkodásának költségeit bátyja, Várday Ferenc fedezte. A püspök mecénásként is tevékenykedett Amasaeus körül, erre nézve a bolognai városi könyvtárban lévõ *„Romuli Amasaei Forciuliensis Panegyricus Amplissimis Magistratibus functo Francisco Vardaeo Vaciae Praesuli Dignissimo dictus"* címû, negyedrét alakú papírkódex kézirat ad támpontot.

A panegyricus (dicsõítõ ének) a humanisták egyik kedvelt mûfaja. Hexameterben íródott, célja a homéroszi eposzok fenséges hõseihez hasonlított különbözõ helyi elõkelõk és valódi nagyságok magasztalása. Ehhez felhasználta az eposz irodalmi eszközeit, alkalmazta az antik mitológiai és irodalmi utalásokat, hasonlatokat. Várday Ferenc, csakúgy mint kortársai, a mûvészek, a tudósok pártolásával, a mecénási tevékenységgel saját hírnevét, dicsõségét is gyarapítani kívánta, s „nem gátolta meg", ha némely pártfogoltja szintén ezen munkálkodott. A dicsõítõ énekek szerzõit ekkoriban bõkezûen jutalmazták.

Romulus Amasaeus a tízsoros megszólítás után majd száz hexameteren keresztül sorolta fel, mi mindenrõl írhatna, de õ csak Várday Ferenc kiválóságáról zengene dalt, mert bár Hercules és a többi hõs is csodálatra méltó tetteket vittek végbe, mégis nagyobbak azok, amelyekre az õt ihletõ Várday képes. Sajnos éppen az a rész hiányzik a mûbõl, amelyben a mûfaj szabályai szerint a jeles tulajdonságokat kellett felsorolni. Ebben a szakaszban szólhatott a közte és Várday között lévõ kapcsolatról, s talán a Várday családról. A következõ részben elmondja, hogy Várday kiválóságát ismeri az egész földkerekség, de fõleg Itália, mely tanítója, mûvelõje volt. Amikor hazajött Magyarországra, a király kincstárnoknak, majd váci püspöknek nevezte ki. A vers akkor születhetett, amikor Várday a püspöki címet megkapta, vagyis 1509 körül, s Amasaeus e jeles esemény alkalmából köszöntötte Várday Ferencet (RÉVÉSZ 1933. 24–29.).

A XV–XVI. század fordulója azonban már nem az olyan kéziratok kora, mint Amasaeusé, hanem a nyomtatványoké, s természetesnek vehetjük, hogy ilyenek is kötõdnek Várdayhoz, illetve az általa támogatott tudósokhoz. Várday udvarában volt az enyedi születésû Adrianus Wolphardus Transylvanus, egy erdélyi szász családból származó humanista filológus és költõ. Õ Bécsben tanult 1509–1512 között, s 1512 õszén tért vissza Erdélybe, majd Várday Ferenc köréhez csatlakozott. Leginkább a Janus-filológiában és a kultusz ápolásában jeleskedett. 1521-ben Bolognába ment, s a Megyericsei János közremûködésével Erdélybe került Janus-hagyatékból 1522-ben ott adta ki Janus Pannonius Marcellus-panegyrikuszát: *„Ioannis Pannonii Episcopi Quinqueecclesiensis poetae, et oratoris Clarissimi Panegyricus Iacobo Antonio Marcello patritio Veneto"* (VERESS 1941. 80–81.). Wolphardus 1522. október 4-én Várday Ferencnek ajánlotta ezt a könyvét. Az ajánlás az elõszóban található, ebből idézünk:

„Nagyságos atyjának és urának, méltóságos Várdai Ferenc erdélyi püspök úrnak az erdélyi Adrianus Wolphardus fõjegyzõ boldogságot kíván.

…Úgy gondoltam, addig is a méltányosság jogán neked, minden jó pártfogójának, jótevõmnek kell ajánlanom ezt a velencei Marcellókról szóló panegirikuszt, melyet gyûrött, szakadt, széthullott, portól és piszoktól borított lapokból szedegettem össze. Azt kívántad, hogy minden igyekezetemmel a jogtudománnyal foglalkozzam; ki másnak ajánlhatnám e kis munkámat, melyet a jog tanulmányozásától elcsent szabad óráimban készítettem? *Te bevezetted nevemet szent kollégiumod albumába, te vagy tanulmányaim kezdeményezõje és biztos támasza; mennyi költséget viseltél, mikor adjuk vissza a kapott sok támogatást?*"

Ezek után nem is lehet kérdés, hogy a szerzõ kinek is ajánlhatta volna méltóbban a mûvet: *„…mint neked, az érdemes pannóniai püspöknek, az irodalom nagy barátjának, a tudósok mecénásának, aki a Várdai õsi és nemes családból származol s ennek nagybátyáddal, István kalocsai és bácsi érsekkel, akit erényei miatt vettek fel a kardinálisok sorába, s aki korunkban távozott az élõk sorából, s több más, haditetteik révén híressé vált családtaggal együtt te vagy a legnagyobb éke. Hogy a kereszt nevében hadba hívottak háborúja elcsitult, hogy nem fenyegeti már kard az ártatlanok nyakát, hogy nem került sor a nemesség lemészárlására… elhárítottátok a végveszélyt, amely néhány évvel ezelõtt minden becsületes embert fenyegetett – kinek fülébe nem jutott el a híre? A világ mely sarkába nem ért el azonnal? De errõl bõvebben is hallhat majd az utókor, ha az égiek is úgy akarják, a paraszthábo*rúról *hõsi mértékben írt költeményemben … fogadom, hogy ha Johannes Pannonius szövegének helyreállításában és kiadásában mutatott igyekezetem – amint remélem – tovább erõsíti irántam meglevõ jóindulatodat, akkor…elvégzem a végsõ simításokat ragyogó erényeidrõl írt magasztaló költeményemen, melyet ifjabb éveimben kezdtem el…. Üdv, literátorok dísze.*" (Janus Pannonius 1982. 665–667.)

A többször említett Marcellust Várday taníttatta Bolognában. Wolphardus nem véletlenül írta Várdayról, hogy igen bõkezû volt, s áldozatkészségének ellenértékét talán sohasem fogja megkapni (Ernuszt 1939. 34.). Wolphardusszal és Marcellusszal, illetve mûveikkel már a líra mûfajába eveztünk át.

Arról nem tudunk, hogy a püspök verseket írt volna, ellenben közvetetten több lírai alkotás kötõdik hozzá. A Mohács elõtti humanista költészet döntõ részben a magyarországi humanista fõpapok pártfogásának köszönhetõ, s ebbe a sorba illeszkedik a Várday által patronált Wolphardus, aki 1517-ben „*De cruciferorum tumultibis bellisque libellus*" címmel megírta a Dózsa-felkelést, de ez a mûve elveszett, talán nem is jelent meg nyomtatásban. Akadnak, akik a nyomtatás elmaradását a püspök szûkmarkúságával vagy hiányos irodalmi ízlésével magyarázzák (Kovács 1959. 459–460.). Wolphardus errõl a munkájáról a fent idézett, Várdayhoz intézett ajánlásában szintén megemlékezett: azt írta, hogy ebben a hõsköltményben a püspök dicsõ tetteit is megénekelte. Várday alakjának kiemelése érthetõ, hiszen az eposz a püspök környezetében élõ, annak pártfogását élvezõ humanista alkotásaként született, ugyanakkor Várday valóban szerepet játszott a paraszthábo rú leverésében.

A költészet mûfajában a legmívesebb mûfaj, a carmen heroicum, a hõsi versmértékben írott nagyszabású epikus mû volt. Várdaynak helytartója, támogatottja volt az a Taurinus István, akinek tollából elsõsorban ilyen munkák maradtak meg. Az olmützi morva polgárcsaládból származó Taurinus (Stieröxel) kanonok szoros barátságot ápolt Wolphardusszal. Ez a kapcsolat talán még a bécsi egyetemrõl fakadt, ahol Taurinus 1509-ben szerezte meg a magisteri címet (Schrauf 1902. 49., 419.). Mûvei közül bennünket egy 1519-ben kiadott eposz, a *Stauromachia* (Paraszti háború) érint közelebbrõl, amelyben Várday Ferencnek a Dózsa-féle felkelés leverésében játszott szerepét

örökítette meg. Mint a szerzõ írja, már majdnem bevégezte a munkát, amikor Várday váratlanul püspöki helynökké nevezte ki a gyulafehérvári egyházhoz, az elhunyt Megyericsei János helyére. Taurinus Bakócz szolgálatából lépett ki Várday kedvéért. Nem véletlen tehát, hogy méltató szavakat használt felettesével kapcsolatban.

„Várdai törzsökbõl eredett a Ferenc nevû püspök,
Erdélynek bástyás sok városa él ma alatta.
Nagyjeles õ Phoebus mesterségében, az ajkát
Thália szépszavuvá oktatta; ezért a királyok
hajlanak is rá; jó, jámbor s gyémánt ez a jellem.
Néki az ország is hálás, Erdély s a királyok,
mert egységbe nemes, számos gyûlt össze szavára.
Õ maga is harcolt, mindenki dicsérte, követte.
Béke lesz ujra, ezért õt illeti érte a pálma.
Zápolya vajdához szól így, hogy a harcra tüzelje:
– Isten, a törvény int, buzdít, ûzzük ki Temesbõl
hadrakelõ népünk, mert hogyha a görbe parasztok
foglalják el a várt, többé vele szembe nem állhatsz,
romba szakad palotánk, és hosszu karóba vonatnak.
Hasztalanul sírsz már akkor, hogy a harcba nem álltál.
Vészes a késlekedés, de nagyobb lesz még veszedelmünk,
hogyha sokat fecsegünk. Hamarább kössük fel a kardot
s rettenetes haddal törjünk a paraszti tömegre.
Gyõzni fogunk, mert õk diadalmukban bizakodnak,
már pedig ez sokakat végsõ vesztükbe taszított.
Mert noha még kétes gyõzelme, de mégis e csorda
óvatlanná lett. A király csakis úgy lehet úr, ha
dolgain ész a vezér. S a derék úr dolga aként megy,
mennyire jó vagy rossz; s inkább ha a rossz fele hajlik,
dolga nem is lesz jó: amit elnyer, az újra veszendõ.
Ostoba vajdának nem lesz tartós az uralma.
Nagy vereséggel jár, nem biztos birtok a rablás,
s fõrend és polgár nem uralja sokáig a fegyvert. –

Így szólott s mindük lelkét fegyverre tüzelte.
Harcra heves hadirend követé a vitézi vezért már.
Érc sisakot helyezett a fejére, a nem remegõre;
vaspáncélt kapcsolt bátor kebelére; a hátán
nagy bõrpajzs fityegett, szíjakra akasztva fogóján;
lándzsa a jobbjából és baljából se hiányzott.
Nagylelkû nemesek szép szerrel eképp vonulának;
harcba haladt a csapat, mert így döntött a tanácsuk,
minthogy a nép tüze ég. – Már õrváltásra negyedszer
szólal a trombitaszó, amidõn közelíti Temesvárt
Zápolya tábora és fölmenti a várat a vésztõl.”

(TAURINUS 1972. 61–62.)

Bár Taurinus igen dicsérte Várday ékesszólását és stílusát, ezt nem feltétlenül kell objektív megítélésnek tartanunk, hiszen felettesét dicsõítette, de az tény, hogy a püspök nem volt tudás híján. A kanonok Várdayt kitûnõnek tartotta a tudományokban és mûvészetekben, magasztalta beszélõképességét, mellyel a király szívét is meglágyíthatta; s amellett végtelenül jó és jámbor. A püspökben környezete elsõsorban csakugyan a reneszánsz barátját, a humanistát tisztelte.

A paraszthábor megéneklése kapcsán ki kell térnünk arra, hogy pár esztendõ múlva született egy harmadik mû e témában, mégpedig Nagyszombati Mártoné, a korszak másik jelentõs humanista költõjéé. A disztichonokban írt *„Ad regni Hungariae proceres”* (Magyarország fõuraihoz) címzett buzdító költeménye 1523-ban jelent meg Bécsben. Az õ személye azért érdekes, mert járt Gyulafehérvárott, tárgyalt Várday Ferenccel, s bizonyára találkozott Wolphardussal és Taurinussal. Olvashatta elõbbinek kész, utóbbinak csaknem elkészült eposzát (KOVÁCS 1959. 460.). Bizonyítja ezt, hogy nemegyszer Taurinus szavait, motívumait, fordulatait használja, de legtöbbször átformálva, továbbfejlesztve.

A költészet körébe az említetteken kívül sokféle célú, tárgyú és szerkezetû vers tartozott (pl. epigramma, sírvers, rövid dicséretek, ódák, a kiadványok ajánló versei, búcsúvers, gyászének, dicsõítés). Ezek közül a Várdayhoz kapcsolódókat vegyük most sorra!

A sírverset vagy másképpen az epitaphiumot emeljük ki, mert két ilyen is kötõdik Várday Ferenchez. A sírversek általában a halott testét õrzõ tárgyon, építményen, síremléken vagy tágabb értelemben bármilyen más formában (szájhagyomány, írott-nyomtatott alakban) olvashatók. Lehetett a mûfaj konvencióit és modorát követõ fiktív sírfelirat is. A Gyulafehérvárott 1524 októberében elhunyt Várday Ferencet végakaratának megfelelõen az általa építtetett Szent Anna-kápolnában temették el. Sírkövére az egyházi költészet jellegzetes mûfaja, az epitaphium került. Szerzõje ismeretlen. A síremlék a XVIII. században már nem volt meg. A verset elõször Bod Péter közölte (BOD 1764. 12.), majd tõle mások is átvették, bár a közzétett szövegek nem mindenben egyeznek. Ma már nem tudjuk a textust ellenõrizni, mert a síremlék elpusztult. Itt az egyik változat fordítását mutatom be:

„Mely temetõ ez? Olyan sok templomnak segítõje,
Ritka dicsõségû Várday mûve ez itt.
Ifjú korában boldogan élt õ a latinok közt,
Majd a királyoknak tisztviselõje vala.
Megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
Háborúját és jól védte a városokat.
Dísze a földnek fényes erényeivel; de ezentúl
Dísze az égnek is õ: lelke az égbe röpült.”

Várday Ferenchez és a Várday családhoz több szálon kapcsolódik az a XVI. századi nyomtatványokat tartalmazó gyûjtõkötet, amelyre Borsa Gedeon talált rá a nápolyi Biblioteca Nazionaleban. A nyomtatvány – bár a nyomdász neve hiányzik róla – minden bizonnyal Girolamo Benedetti bolognai nyomdájában készült. A mûhely többi kiadványával összehasonlítva ez kétségtelenül bizonyítható. A kolligátumban 18 mûvet találhatunk, a legkorábbi 1526-ban keletkezett, a legkésõbbi 1721-ben. A legkorábbiak Bornemissza (Abstemius) Pál nevéhez fûzõdnek, ezeket egy negyedrét alakú, valamint öt darab 4–4 levélbõl álló füzet tartalmazza. A kötetbõl érdekes még számunkra Achille Bocchi néhány írása. Õ volt Bolognában Bornemissza tanára, s szállásadó gazdája. Bornemissza mûvei közül a Várday Ferencet érintõ *„Pauli Absthemii Quinquecclesiensis in funere ampliss. patris Francisci Vardaei episcopi Transilvaniesis oratio”* címût emelem ki. Ez a mû adja

a Bornemissza-féle nyomtatvány nagyobb részét, dátum nem található rajta, de a püspök elhunyta után, Várday Ferenc halála alkalmából készült. A pécsi származású Bornemissza Bolognában tanult, később erdélyi püspök lett, feltehetően testvére lehetett Bornemissza Gergelynek, Eger egyik hős védőjének. A harminc nyomtatott lap terjedelmű írás az 1524-ben elhunyt püspök életéről és tetteiről emlékezik meg. A Bornemissza által írt megemlékezés a püspök dicső érdemeket kivívott elődeivel kezdődik. A visszatekintésben elsőször Várday János fia, Domokos kerül előtérbe, ő volt az erdélyi főpap ükapja. Külön-külön szól még az író Várday Simonról, Ferenc nagybátyjáról, aki részt vett Szabács bevételében, Várday Mátyás boszniai püspökről, aki szintén Ferenc apjának volt testvére. Bornemissza még egy főpapot, Várday István bács-kalocsai érseket, bíborost emelt ki a családból. Főleg István építkezéseit állította középpontba, a bácsi vár és a főszékesegyház munkálatait. A dicső elődök felsorakoztatása után tér rá a fő témájára, Várday Ferenc életének bemutatására. Érdekes, hogy nem szól a püspök bolognai tanulmányairól, holott maga a megemlékezés is Bolognában készült. Kiemelte a parasztháborúban vitt szerepét, a Szapolyai és Báthori István közötti közvetítő tevékenységét, azt, hogy visszasegítette a trónra az elűzött IV. Radu havasalföldi fejedelmet. Méltatta a kisvárdai családi vár megerősítését, amelyet még István érsek kezdett meg, azonban az erdélyi püspököt megakadályozta a halála abban, hogy ezt a munkát befejezze. Bornemissza az írása utolsó harmadában a szokásos humanista stílusban, konkrétumokat nem említve dicséri Várday Ferencet.

A Bornemissza-féle gyászbeszédet több mű követte, ezek közül emelem ki az 1526. április 8-i levelet. Ebben Bornemissza tudatta Várday Mihállyal, az elhunyt Ferenc püspök fivérével, hogy a püspökről szóló emlékbeszédhez csatolja Bocchi ezzel kapcsolatos írásait. Bocchi a bolognai egyetemen 1508-tól 1562-ig tanított, és sok magyarral – köztük a Várday család tagjaival – megismerkedett. Első írása egy 1525. október 22-én kelt levél, melynek címzettje Várday Mihály. Pattantyús Manga feltevése szerint valószínűleg nem ekkor íródott**,** hanem korábban. A keltezés szimbolikus, ugyanis Várday Ferenc halálának egyéves évfordulójára utal, mivel a püspök testamentumának októberi dátumát látjuk viszont (PATTANTYÚS 2000. 17. jegyzet). Ebből az írásból kiderül, hogy Mihály öccse, Ambrus is Bolognában élt, Bornemisszához hasonlóan ugyancsak Bocchinál lakott és tanult. Ehhez a levélhez csatolta Bocchi az általa megfogalmazott, Várday Ferencre emlékeztető epitaphiumot, valamint a püspök sírjához intézett epigrammáját. Ez a két alkotás megtalálható a nyomtatványban. A sírfeliratot verzálissal szedték, az epigramma öt disztichonból áll. A sírfelirat, mint műfaj érdemel itt említést, mely ez esetben nem mint valóban ezt a funkciót betöltő írás vehető számba, hiszen nem a Bocchi által írt szöveg került fel a püspök gyulafehérvári sírjára. A Bocchi-féle epitaphium kéziratban is fennmaradt a római Biblioteca Angelicában (RÉVÉSZ 1933. 26.).

Várday Ferenchez kötődik az a nyomtatott búcsúlevél, amely a Magyar Országos Levéltárban található (MOL DL 82567). Ezt a Szentlélekről elnevezett ispotályos rend nagymestere, Alexander de Neronibus adta ki. A nyomtatott lapban a kedvezményezett részére kihagyott helyre kézírással Várday Ferenc neve került be. A jeles művelődéstörténeti emlék dátuma 1521. március 4. Az oklevél a Várday család irataival került a Zichyekhez, és onnan az országos levéltárba (BORSA 1992. 237–250.).

A gyulafehérvári püspöki udvarban Várday Ferenc korában a tudományok és művészetek iránt jobban érdeklődtek, mint a politika iránt. Előtte olyan jeles alakok éltek ott, mint Kálmáncsehi Domonkos, Bachkay Miklós és Geréb László. Püspöksége alatt – a már említetteken kívül – a humanizmusnak több jeles alakja talált itt pártfogóra. Az Itáliában tanult Beregszászy Imre kanonok, Rákosi Menyhért, a szabad művészetek doktora, kanonok és káptalani főügyész, Csesztvei Barlabássy János, aki 1508-ban a bolognai gimnáziumban tanult, majd székesegyházi főesperes, később csanádi püspök lett, Budai Udalrik humanista költő, legfőképpen pedig Lászói János telegdi főesperes,

erdélyi kanonok, oltárjavadalmas, a gyulafehérvári székesegyház északi elõcsarnokának – vagy másképpen a halottak kápolnájának – reneszánsz modorban való építtetõje. Külön meg kell említenünk Pelei Tamást, a lelkes Erasmus-rajongót, akinek a feljegyzései szerint Várday még kanonokjai körében sem volt népszerû. Sokan azért imádkoztak Istenhez, hogy szabadítsa meg õket az uruktól, a jobbágyok pedig „*non tanquam patronus, sed tyrannus et depopulator*"-nak tartották, és „*Ekeweztew Ferenc pyspek*"-nek nevezték (KELÉNYI 1940. 65.).

Mindezek alapján ellent kell mondanunk V. Kovács Sándor azon megállapításnak, hogy „*Mint minden reneszánsz fõúr, Várdai is szeretett volna valamiféle humanista udvart kialakítani maga körül, de ez nem sikerült.*" (KOVÁCS 1959. 458.) Õ az álláspontját azzal indokolta, hogy a püspök közéleti szereplése miatt leginkább Budán tartózkodott, emberi tulajdonságai sem tették alkalmassá erre a szerepre, mivel alárendeltjeit arisztokrata osztálygõggel lenézte, az „elnyomott népet" megvetette. A tanulmány keletkezési évében (1959) az ilyen megállapításokat leírók az adott kor politikai elvárásainak kívántak megfelelni, s nem a tényekbõl levonható következtetéseket tartották szem elõtt.

Várday Ferenc és a pénzügyek

A reneszánsz kor a világi dolgok elõtérbe kerülésének ideje, s mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a fõpap pénzügyletekkel is foglalkozott. Már egyházi stallumának elnyerése elõtt belebonyolódott ezekbe, sõt – amint arról már szóltam – az erdélyi püspöki címet is lényegében „kivásárolta". Várday püspökként folytatta „üzleti tevékenységét". Igazat kell adnunk Érszegi Gézának, aki a püspökkel kapcsolatban megállapította:„*Várdairól köztudomású volt, hogy nem volt elég a püspöki jövedelme. Kért kölcsön mindenkitõl, s hozzányúlt minden pénzforráshoz, amihez hozzájuthatott.*" (ÉRSZEGI 2000. 144.) Efféle tényked̈ésének nyomát számos fennmaradt dokumentum õrzi.

1508-ban a kincstartó tartozott Várday Ferenc királyi titkárnak, aki megegyezett vele, hogy Bodrog és Baranya megyékben fekvõ birtokai királyi adóját beszedheti magának, és ezeket a tartozások törlesztésébe beszámítja (MOL DL 82272). 1519. február 22-én Báthori István temesi ispán elismerte, hogy a püspöktõl 200 Ft-ot vett kölcsön. Március 26-án Palinai György bácsi vikárius írja, hogy a Bakócz Tamás esztergomi érsek és Várday püspök között bizonyos pénzösszegek kölcsönvétele ügyében támadt perben tanúkat kell kihallgatni. Ez év június 16-án Tomori Pál fogarasi várnagy kötelezvényt írt annak a 4.000 Ft-nak a visszafizetésérõl, melyet Várday adott kölcsön Batthányi Benedek királyi kincstárnoknak a király ügye intézésére. Ugyanezen esztendõ október 14-én Szapolyai János szepesi comes, erdélyi vajda elismervénye szól a püspöktõl kölcsönzött 1.000 Ft-ról. 1519. április 3-án Várday Pál, a Szent Zsigmond egyház prépostja, királyi kincstartó elismerte, hogy a szörényi vár szükségleteire pénzt vett fel tõle kölcsönben. 1520. július 18-án megint csak õ írta alá azt a kötelezvényt, amelyben arról nyilatkozott, hogy saját céljaira 600 forintot vett kölcsön, s ennek fejében lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát. Ebben Várday Pál leszögezte, hogy ha idõközben Várday Ferenc meghalna, akkor testvéreit – Jánost, Mihályt, Imrét és Ambrust – illeti meg a jog. 1524. június 20-án Arembruster Mátyás nyilatkozott, hogy Várday Ferenctõl 5.000 forintot vett kölcsön (MOL DL 82512, DL 82516, DL 82529, DL 82534, DL 82559, DL 89193).

Várday Ferenc családtagjainak nyújtott pénzügyi segítségérõl már esett szó, de arról sem hallgathatunk, hogy szerette más pénzét használni. Egykori alárendeltje, Lászói János pert indított például ellene, amiért rátette kezét az elhunyt Jakab doktor, fõesperes kegyes célokra hagyott 110 forintjára, Lászóitól pedig egyháza más javadalmasaihoz hasonlóan 220 forintot szedett be. A püspök a pápánál kénytelen mentegetni magát. 1520. június 25-e körül kelt levele X. Leó pápának,

melyben szól arról, hogy néhai Jakab doktornak, egyháza fõesperesének hagyatékából bizonyos pénzt nem elherdált, hanem omladozó egyháza javítására költötte, a székesegyházra fordította, hiszen azt a parasztfelkelés alatt megszentségtelenítették, s így kellett a pénz a helyreállításra. A keresztes felkelés leverése ugyancsak pénzbe került, s ez tovább apasztotta a reá bízott összeget, még egyházi holmijait is kénytelen volt zálogba adni, hogy védje az országot. Mindezek miatt kérte, hogy az ügy további firtatásától tiltsák el Lászói János erdélyi fõesperest, s az ügy kivizsgálásával a váradi vagy a csanádi püspököt bízzák meg (MOL DL 82520, DL 82556). A vitának végül Lászói halála (1523) vetett véget. 1524. május 18-án VII. Kelemen Várdayt azzal kereste meg, hogy Lászói végrendeletében a Szent Péter-bazilika építésére hagyta a korábban Várdaynak kölcsön adott 200 forintot. A pápa kérte, hogy az összegnek legalább a harmadát küldje el, a többit fordítsa Magyarország török elleni védelmére (MOL DL 82653).

A hitelezõk táborából a püspök idõnként átkerült az adósok közé, hiszen olykor-olykor maga is rászorult, hogy pénzt vegyen kölcsön. Például 1514. február 2-án kelt Drágffy János nyugtája, amelyben elismerte, hogy *„...pyspek vram erdely adoth megy nekem az may napon az adozsagba ewt zaz forynhtot aranwl…”* (MOL DL 82357). Öt nappal késõbb újabb, hétszáz aranyforint megfizetésérõl szóló elismervény született a felek között (MOL DL 82399). De a kocka fordulását, illetve hogy a rászorultság csak pillanatnyi lehetett, mi sem bizonyítja jobban, hogy 1520 áprilisában már Drágffy vett fel kilencszáz forintot Ferenc püspöktõl (MOL DL 82548).

A püspöknek egy nagy port felvert hatalmaskodása is a pénzzel kapcsolatos. Várday bajba keverte magát, noha csak jogainak akart érvényt szerezni, illetve a jövedelmét megkapni. Történt mindez annak a Szentmihályi Tamásnak kapcsán, aki a püspökség vagyonkezelõje volt, s aki 1523-ban nem számolt el az általa végzett adásvétel bevételeivel, ezért a testvéreit – a szintén számadatlan Andrást, a gyalui provizort, és a távollévõ Tamást helyettesítõ Lukácsot – a püspök letartóztatta, s az érintettek vagyonának lefoglalásáról intézkedett. II. Lajosnál bepanaszolták Várdayt, aki felszólította a püspököt, hogy Szentmihályfalvai Tamás és András deákot kihallgatás és elszámoltatás nélkül ne tartsa fogva (MOL DL 82632, DL 82633, DL 82638, DL 82640, DL 82642, DL 82644). Június 21-én szintén II. Lajos írta, hogy megütközéssel értesült arról, hogy sem Andrást el nem engedte, ráadásul Tamást – a menlevél ellenére – elfogatta. A püspököt végül nem érte baj a Szentmihályiak letartóztatása miatt, sõt a vitából õ került ki gyõztesen, hiszen 1524. szeptember 1-én a három Szentmihályi testvér elismerte, hogy a saját hibájukból nem számoltak el, s ezért kötelezték magukat 2.500 forint kifizetésére (ZICHY 1931. 371.).

Talán ez az eset is erõsíti azt a megállapítást, hogy *„Várdai Ferenc igazi reneszánsz egyházfejedelem: mûvelt és kegyetlenül szigorú.”* (ÉRSZEGI 2000. 142.) Mi azonban hozzátehetjük, hogy a püspök nem önmagáért szerette a csengõ-bongó pénzt, hanem eszközként becsülte, mert tisztában volt vele, hogy azt egyénileg vagy közösségileg milyen hasznos módon költheti el. Amikor halálának közeledtét érezte, testamentumában megfogalmazta, hogy milyen célra mekkora összegeket hagyományoz. Így nyilvánult meg az a felelõsségérzet, amelyet egyháza iránt érzett, a gondoskodás, amelyet a pénz tett lehetõvé.

Várday Ferenc hagyatéka

A püspököt körülvevõ tárgyi környezetrõl, felszerelésekrõl többek között a fõpap végrendeletébõl tájékozódhatunk. A testamentum szól azokról az adományokról, amelyek Várday jótékonykodó, pártfogó, támogató szerepét erõsítik meg bennünk. Jellemzõ volt ez a humanista

szellemiséggel rendelkezõ egyházi és világi hatalmasságokra, egyúttal jelzi, hogy a vallásos hit és a humanizmus, a reneszánsz nem zárják ki egymást.

Várday Ferenc egyesek állítása szerint 1524. október 22-én készítette el végrendeletét (VEKOV 1996. 454., PATTANTYÚS 2000. 175.). A Magyar Országos Levéltár adatbázisa viszont október 25-ét jelöli meg mint testamentuma gyalui megírásának napját (MOL DL 89199). A püspök vélhetõen a hó végén hunyt el.

Végakarata különleges, mert az egyetlen napjainkig teljes terjedelmében fennmaradt középkori erdélyi püspöki végrendelet. A testamentumot Bunyitay Vincze jelentette meg a XIX. század végén (BUNYITAY 1893.).

A püspök végrendeletét az egyház javára tett adományok felsorolásával kezdi, bizonyítandó, hogy szívén viselte az egyház sorsát. Legfõképpen püspöki székhelyét részesítette adományokban. Gyulafehérvárott a minden más jövedelmet nélkülözõ oltárosoknak 100 forintot hagyományozott, hogy halála után harminc napon át mondjanak misét a lelki üdvéért. A székesegyház káplánjainak és az oltárosok helyetteseinek szintén e célból juttatott 100 forintot. Az itteni Ágoston-rendi szerzeteseknek, illetve a domonkosoknak 4–4 hordó bort és 20–20 köböl búzát rendelt kiadni.

Családi birtokközpontjáról sem feledkezett el. A várdai plébánosnak 25 forintot, 3 hordó bort és 25 köböl búzát hagyott a lelki üdvéért elmondandó misékért. Mindannak fejében, amit apja és testvérei kaptak a várdai egyháztól, azon célból, hogy hozzák rendbe a templom harangját, további 150 forintot és 2 ezüst ampolnát juttatott a plébániának. A Töttös-vagyonból a házasság révén hozzájuk került másik birtokközpont, Bátmonostor szintén 150 forintot kapott egy malom megvásárlására, továbbá hagyományozott egy vörös miseruhát a hozzá való vörös színû oltári felszereléssel együtt. Az itteni Ágoston-rendi szerzetesekre 150 forintot testált, hogy õk is malmot vehessenek maguknak, s juttatott nekik egy egyszerû fekete selyem köntöst, hogy abból miseruhákat és oltáröltözetet készíttessenek.

Erdélyi püspökként is voltak birtokközpontjai, mégpedig Tasnád és Gyalu. Az elõbbi egyháza 100 forintot kapott a birtokok jövedelmébõl, továbbá egy ezüstpoharat és az elhalt Tóth Mátyás ugocsai fõesperes ingóságait, valamit a papok azon javait és ingóságait, amelyek a püspökre szálltak. A tasnádi oltárosokra 10 forintot örökített a lelki üdvért mondandó misékért. A gyalui plébániára 50 forintot hagyott, szintén ennyit az ott található kápolnára, a plébánosnak 2 hordó bort és 20 köböl búzát szánt.

A püspöki székhely melletti Magyarigen plébánosa 20 forintot, 2 hordó bort, 10 köböl búzát és egy fekete, bundával bélelt köntöst remélhetett. A kolozsvári plébános és káplánjai félszáz forintot kaptak az elmondandó misékért. A városban lévõ ferences szerzeteseknek és a domonkosoknak 100–100 forint jutott. A szentmihályi pálosoknak 4 hordó bort kívánt adni, és ennyit kaptak volna a tövisi ferencesek, míg ugyanitt az apácák 2 hordó bort.

Személyek is részesültek a végrendelet juttatásaiból. János nevû püspök-helyettesének egy vörös *„harnátz”* szövetbõl készült kabátot, 1–1 karinget, papi föveget és vecsernyepalástot hagyott. A gyulafehérvári káptalan egy másik tagjának, János doktornak egy fekete *„schayn”*-ból készült köntöst és 50 forintot, Márton nevû káplánjának szintén 50 forintot hagyományozott. Fiatal pártfogoltjának, Bornemissza Pálnak – akibõl késõbb szintén erdélyi püspök lett – 10 forintot adott, valamint egy egyszerû fekete köntöst. Azt is meghagyta, hogy juttassák vissza a váci püspöknek a sótartót, a két kis kárpitot és a korsót. Ezek vélhetõen még akkor kerültek hozzá és maradtak nála, amikor váci püspök volt. De, hogy ne csak visszaadjon, hanem adjon is, a váci egyházra hagyott egy drágakövekkel díszített infulát (püspöki süveget).

A legnagyobb adományokban saját, gyulafehérvári székesegyházát részesítette. A Szent Anna-kápolna építkezésének befejezésére 500 forintot hagyott, s szintén ennyit kaptak az ott szolgálatot teljesítõ káplánok, hogy hétfõnként Várday emlékére énekes misét szolgáltassanak. A kápolnában felállítandó oltárra fehér színû oltároltözetet és két ezüst gyertyatartót adott, továbbá egy nagy szõnyeget. A püspöki székesegyházra, különbözõ feladatok elvégzésére (torony és padozat javítására, harangállításra, tetõzet reparálásra, díszes stallum elkészítésére) 2.200 forintot testált. A székesegyházra rengeteg olyan tárgyat, eszközt, ruhát, berendezést felszerelést örökített, amelyeket a liturgia során használtak, illetve a templom belsõ teréhez szükségesek voltak (VEKOV 1996. 460–461.).

Báthory István nádorra, a végrendelet végrehajtásának egyik védnökére egy-egy aranyozott tálat, kanalat, és sótartót hagyott, s ezeket megfejelte egy hátaslóval. Sógorának, Drágffy Jánosnak egy virágokkal díszített ezüstserleg, egy-egy bõrrel, illetve vörös posztóval bevont szék, valamint egy-egy aranyozott kanál, sótartó, villa és tál jutott. Ahhoz, hogy a végrendelet végrehajtását még biztosabbnak tudhassa, a lehetõ legmagasabbra tekintett. II. Lajos királynak adott egy ezüst kézmosótálat kancsóval, két aranyozott serleget, egy nagy kárpitot és hat hintós lovat; Mária királynénak egy ezüst kézmosótálat kancsóval, két serleget, valamint két hátaslovat.

Várday Ferencnek volt mit hagyatékoznia. Rendelkezett ingóságai felõl, pénzérõl, összegyûjtött ezüstjeirõl, értéktárgyairól, terményekrõl. Vekov Károly megállapítása szerint – leszámítva Bakócz érseket – a kor püspöki hagyatékaiból messze kitûnik Várday Ferencé, s nem csupán tételeinek számszerûségével, hanem a hagyaték értékével is (VEKOV 1996. 457.).

A testamentum nem csupán a vagyonról, hanem igényességérõl, ízlésérõl is tanúskodik. Balogh Jolán joggal jegyezte meg, hogy Várday a mûvészetet nemcsak az egyháza díszítésére, pompájának növelésére használta, hanem – miként az újkori mecénások – a szépet önmagáért szerette, a mûtárgyakat önmagáért gyûjtötte (BALOGH 1937. 322.). Ezt az elképzelést erõsíti meg ingó javainak a várdai vár „alsó boltjában”, a tárházban elhelyezett jegyzéke, mely nemesfém edényekrõl, egyházi felszerelésekrõl tesz említést (MOL P 707. Zichy család levéltára, 1. cs. Fasc. 4. No. 1783.).

Összegzés

A reneszánsz ember jellemzõ vonása az univerzalitásra való törekvés. Nemcsak a legkiválóbb, hanem az átlagos tehetségû humanisták is filológusok, teológusok, jogtudósok, csillagászok és orvosok, költõk, zenészek diplomaták stb. voltak egy személyben. Várday Ferencet ugyan tudósnak nem nevezhetjük, de egyetemet végzettként szerteágazó ismeretanyagot fogadott magába. A tudományokban képzett személy volt, ugyanakkor vallásos lelkületû, amit fényesen bizonyít pályája, s nem kevésbé hátrahagyott mûve. Várday Ferenc püspökként legalább annyira világi ember volt, mint azok a kortársai, aki nem töltöttek be egyházi stallumot. A reneszánsz emberét – világiassága ellenére – nem lehet vallástalansággal vádolni. A humanizmus sem vallásellenes mozgalom volt, hanem egy olyan irodalmi és tudós irányzat, melyet mûvelhettek anélkül, hogy vallásos témákról szót ejtettek volna.

A világiasság és a sokoldalúság Várday Ferenc esetében szükségszerûség volt. Az egyházi hierarchiában több stallum elnyerése után püspök lett, a világiban fõlovászmesteri, királyi titkári, majd kincstárnoki méltóságot töltött be, a nemesi társadalomban is emelkedett pozíciót ért el, beleszólt az országos politikába, veszedelem esetén katonai vezetõként hadat irányított, a Várday családban a nemzetség fejeként egyengette a rokonság sorsát, birtokosként vezette az egyházi és a családi uradalmat, tehát egyszerre sokféle szerepnek kellett megfelelnie.

A püspök a korszak gyermeke volt abban az értelemben, hogy minden lehetõséget megragadott az elõmenetelre, elõnyök szerzésére. Nem várt helyzetekben gyorsan tudott tájékozódni, s azokat céljai szolgálatába állította. Abban is a reneszánsz emberre ismerünk benne, hogy nem voltak megingathatatlan elvei, a szükség szerint csatlakozott politikai szövetségekhez, s lépett ki azokból, állásfoglalását a kínálkozó alkalmak, az elõrehaladási lehetõségek formálták, változtatták. Megvolt benne az a sajátosság, hogy bizonyos ügyekben kivárt, taktikázott, máskor pedig éppen túlzott, heves reagálásával sodorta magát kellemetlen helyzetbe. Ez utóbbi talán éppen az öntudat megnövekedésével, az autonóm személyiség elõtérbe kerülésével, a túlzott önértékeléssel függ össze. E vonások elõtérbe helyezése a reneszánsz korban kezdett kibontakozni és megerõsödni – a reneszánsz az egyéniség érvényesítésnek a korszaka.

Jutott a reneszánsz fõpapok ama tulajdonságából is elegendõ Várdayba, hogy a rokonság gyarapodását, felemelkedését állandóan a szívén viselte. Ebbéli törekvését levelei és intézkedései tanúsítják.[6] Emellett természetesen nem feledkezett meg saját anyagi helyzetének megerõsítésérõl sem, de ez nem feltétlenül öncél volt, hiszen másokon is csak úgy tudott segíteni, patronáltjait csak úgy tudta támogatni, ha volt mibõl adakoznia. Ami a korra jellemzõ, s nála szintúgy kiemelendõ, a pénzkölcsönzés elõtérbe kerülése. A mûvészeteket és a tudományt nem csak elvekben megbecsülõ ember volt, hanem a gyakorlatban is kifejezésre juttatta ezt mecénáskodásával, építkezéseivel, s azzal, hogy a humanista tudósokat maga köré gyûjtötte, ezzel önmagának és egyházának szellemi támaszt biztosított, az érintetteknek pedig jövedelmet. Egyházi és világi földesúrként kivette részét az ország sorsának alakításából, hol politikai csatározással, hol a kard felkötésével.

Mindezek alapján a kérdésre, amelyet a bevezetõben megfogalmaztam, azaz, hogy a „humanista” és „reneszánsz” jelzõkre valóban rászolgált-e Várday Ferenc, nyugodt szívvel igennel felelhetünk.

Irodalom

BALOGH 1932.
Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. *Erdélyi Múzeum* 7–12. 1932. 327–331.

BALOGH 1937.
Balogh Jolán: Magyar mecénások Transzilvániában. *Hitel* 2. 1937. 319–327.

BALOGH 1943.
Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. 1460–1541. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.

BARTA–FEKETE 1973.
Barta Gábor – Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Gondolat, Budapest 1973.

BEKE 1891.
Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. Magyar Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1891.

BERKOVITS 1942.
Berkovits Ilona: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben. *Magyar Könyvszemle* 3. 1942. 259–266.

BOD 1746.
Bod Péter: Hungarus tymbaules. Nagyenyed 1764.

[6] E dolgozatban a családi kapcsolatokra és ilyen irányú ténykedésére szándékosan nem tértem ki, ez egy másik tanulmány témája lehet.

BORSA 1983.
Borsa Gedeon: Bornemissza Pál megemlékezése Várdai Ferencrõl és a többi, Mohács elõtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. *ItK* 1–3. 1983. 48–58.
BORSA 1992.
Borsa Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekrõl nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról. *OSzK Évkönyve* 1984–1985. (1992) 237–250.
BUNYITAY 1893.
Bunyitay Vince: A gyulafehérvári székesegyház késõbbi részei s egy magyar humanista emlékezete. MTA, Budapest 1893.
BUNYITAY–RAPAICS–KARÁCSONYI 1902.
Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 1520–1529. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Szent István Társulat, Budapest 1902.
CHOBOT 1917.
Chobot Ferenc: A váczi egyházmegye történeti névtára 2. kötet. Vác 1917.
ENTZ 1958.
Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
ERNUSZT 1939.
Ernuszt Johanna: Adrianus Wolhardus. In: Értekezések a magyarországi latinság körébõl. Szerk. Huszti József. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Latin Filológiai Intézete, Budapest 1939.
ÉRSZEGI 2000.
Érszegi Géza: Romana urna tegier… In: „Magyaroknak eleirõl”: ünnepi tanulmányok a hatvan esztendõs Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Mûhely, Szeged 2000. 137–147.
ÉRSZEGI–KENÉZ–SOLYMOSI 1972.
Érszegi Géza – Kenéz György – Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztháborúra vonatkozó források a Zichy-család levéltárából. *Századok* 106: 4–5. 1972. 1013–1042.
FEJÉR 1829.
Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V: 1. Buda 1829.
FÓGEL 1917.
Fógel József: II. Lajos udvartartása. Hornyánszky, Budapest 1917.
FRAKNÓI 1895.
Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig: történeti tanulmányok. MTA, Budapest 1895.
FÜGEDI 1981.
Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek: tanulmányok a magyar középkorról. Magvetõ Kiadó, Budapest 1981.
GERÕ 1975.
Gerõ László: Várépítészetünk. Mûszaki Könyvkiadó, Budapest 1975.
HORVÁTH 2000.
Horváth Richárd: Gyügye község középkori és kora újkori története az írott források alapján. [Die mittelalterliche und frühneuzeitliche Geschichte der Gemeinde Gyügye im Spiegel der Schriftquellen.] *NyJAMÉ* XLII. 2000. 123–131.
JANUS PANNONIUS 1982.
Janus Pannonius: Magyarországi humanisták. Szerk. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1982.

JÁSZAY 1842.
Jászay Pál: Okleveles toldalékok. Értekezések. In. Tudománytár 11. 1842. 254–258.
KELÉNYI 1940.
Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus „Adagia”-jához. Fõvárosi Könyvtár, Budapest 1940.
KOVÁCS 1959.
V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza. *ItK* 3–4. 1959. 451–473.
KOVÁCS 1971.
V. Kovács Sándor: A humanista Lászai János. *Filológiai Közlöny* 3–4. 1971. 344–366.
KOVÁCS 1996.
Kovács András: Gyulafehérvár: Szent Mihály székesegyház. Utilitas, Kolozsvár 1996.
KRISTÓF 2007.
Kristóf Ilona: „Vester Stephenus de Warda scolaris iuris canonici” – Várdai István egyetemi évei Itáliában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* Nova Series XXXIV. Sectio Historiae. Szerk: Besze Tibor – Miskei Antal. Eger 2007. 65–82.
KUBINYI 1958.
Kubinyi András: A királyi kincstartók oklevéladó mûködése Mátyástól Mohácsig. *Levéltári Közlemények* 28. 1958. 35–60.
KUBINYI 1981.
Kubinyi András: A mohácsi csata és elõzményei. [Битва при Мохаче и ее предпосылки. La bataille de Mohács et ses antécédents.] *Századok* 115: 1. 1981. 66–107.
LUKCSICS 1929.
Lukcsics Pál: Bini Antal olasz képkereskedõ Budán a XVI. század elején. *ArchÉrt* XLIII. [LVII.] 1929. 269–270.
LUKCSICS 1929A.
Lukcsics Pál: Miniature egy XV. századból származó misekönyvbõl. *ArchÉrt* XLIII. [LVII.] 1929. 265–266.
LUKCSICS 1930.
Lukcsics Pál: XVI. századi magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek. *ItK* IV: 2. 1930. 221–227.
FORSTER 1905.
Magyarország mûemlékei I. Szerk. Forster Gyula. Hornyánszky Viktor, Budapest 1905.
NEMESKÜRTY 1972.
Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteirõl. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972.
PATTANTYÚS 2000.
Pattantyús Manga: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház úgynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez. In: Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Rostás Tibor – Simon Anna. ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata, Budapest 2000. 175–184.
PÉNZES 2007.
Pénzes Tiborc Szabolcs: Alvinczi Eduárd tévhite, avagy a Gutkeled nemzetség eredete a családi hagyományokban. *SzSzBSz* XLII: 2. 2007. 135–153.
RÉVÉSZ 1933.
Révész Mária: Romulus Amasaeus: egy bolognai humanista magyar összeköttetései a XVI. század elején. Dissertationes sodalium seminarii philologici Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae. Nova series 3. M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem, Szeged 1933.

SCHRAUF 1902.
Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön. In: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. IV. Szerk. Ábel Jenõ. MTA, Budapest 1902. 544.
SZABÓ 1909.
Szabó Dezsõ: A magyar országgyûlések története II. Lajos korában. MTA, Budapest 1909.
TAURINUS 1972.
Taurinus István: Paraszti háború. Ford. Geréb László. Magyar Helikon, Budapest 1972.
TUSOR 2004.
Tusor Péter: Fejedelmi forrásközlés. *Budapesti Könyvszemle* 2004: 2. 107–120.
UDVARDY 1991.
Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Görres Gesellschaft, Köln 1991.
VEKOV 1996.
Vekov Károly: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 1996. 451–470.
VERESS 1941.
Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. MTA, Budapest 1941.
VIRÁGH 1981.
Virágh Ferenc: Adatok Kisvárda történetéhez. Válogatta és sajtó alá rendezte Ács Zoltán. JAM, Nyíregyháza 1981.
ZICHY 1915.
A zichi és vásonkeõi gróf Zichy-család idõsb ágának okmánytára XI. kötet. Szerk. Kammerer Ernõ – Döry Ferencz. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1915.
ZICHY 1931.
A zichi és vásonkeõi gróf Zichy-család idõsb ágának okmánytára XII. kötet. Szerk. és kiadja Lukcsics Pál. Budapest 1931.

NÉZÕ István

Városi Könyvtár
Kisvárda
H–4600 Flórián tér 19.
e-mail: nezo@freemail.hu

A humanist prelate
Life and activity of Ferenc Várday

This study aims to answer the question, what kind of activity explained the epithet „humanist” used in Hungarian special literature in connection with Bishop Ferenc Várday. In most part of his grown-up life Várday served in different secular positions (main equerry, royal secretary, treasurer) and parallel with that he had church functions. Finally, in 1513 he occupied exclusively the office of bishop of Transylvania. His humanistic activities based on his university studies in Italy

are associated mainly with this function. He continued to build his Italian relations also in Gyulafehérvár, and supported Hungarian profane and clerical officials to continue their studies abroad too.

In order to make the bishop seat and his own authority more respectable Várday invited humanist scholars, made new acquaintances. His protégés in return paid with different kinds of works of art. Ferenc Várday made arrangements to leave an imperishable memory of his activities and that of the bishop's power. This memory was represented in the St.Ann chapel.

Special literature associated the humanistic character of the bishop's activity with this fact. In the present study we succeeded in introducing several aspects, based on which we are entitled to say that Ferenc Várday belonged to significant personalities of the Hungarian humanism and Renaissance. Until now the bishop was famous for his role played in the suppression of the Dósa Peasant War. We believe that starting from now Várday's name will be associated also with his other deeds.

István Nézõ

Town Library
Kisvárda
H–4600 Flórián tér 19.
e-mail: nezo@freemail.hu

Bethlen Gábor és a Porta kapcsolata

A török szövetség próbakövei: Lippa és a lengyel hadjárat

Báthori Gábor

A török fegyverek segítségével fejedelemmé választott Bethlen Gábor erdélyi politikájának sarokpontja a modern állam létrehozásán túl a Habsburg és az Oszmán Birodalomhoz kapcsolódó viszony rendezése és alakítása volt. Az Oszmán Birodalom esetében az alapdilemma az, hogy mit is jelent ez a kapcsolat: vazallus behódolást vagy – a tizenöt éves háború alatt és után kialakult erõviszonyok és politikai küzdelmek hatására – szövetséget. A kérdés mindvégig jelen van Bocskai István és Bethlen Gábor politikai gondolataiban és cselekedeteiben egyaránt.

A XVII. század elején a rendi és a vallási érdekek megvédéséhez a Habsburg abszolutizmussal vívott küzdelmekben Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak szüksége volt a török fegyveres támogatására. A Porta, ahol ugyancsak felértékelõdnek a Bécs elleni mozgalmak, saját érdekeire figyelemmel szívesen kötött katonai együttmûködést, így tehát beszélhetünk katonai-politikai szövetségrõl. Ha azonban az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi külpolitikai korlátozására, a vazallitás egyik legfontosabb ismérvére, az évi adófizetésre, a török oldalán keresztények elleni hadba vonulásra, a fejedelemség klasszikus portai függésére gondolunk, az már a behódolás területe.

Bethlen Gábornak, a vazallusi helyzetben lévõ, erõs fejedelemnek török szövetségi viszonyában két motívum és szakasz van jelen. Az elsõben (1613 és 1618 között) a katonai lavírozás, a török oldalán a keresztények elleni harcban való részvétel elkerülése volt a jellemzõ. A másik szakaszban az európai külpolitikai helyzet átalakulása és a harminc éves háború kirobbanása következtében lehetõvé vált az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi kitörése. Bethlen részvétele az európai fegyveres küzdelmekben, valamint hadseregének, hadvezéri képességeinek és az új nyugati szövetség kötésének köszönhetõen a török szövetségben is más helyzet jött létre. Tekintélyének növekedését a Portának tudomásul kellett vennie.

Fejedelemmé választását követõen különösen két eseménysorozat okozott Bethlen Gábor számára súlyos gondot, egyszerre gyengítve helyzetét a Portán és magyar ellenfelei körében. Az egyik az a hosszasan elhúzódó válság volt, melyet a török részérõl egyes várak – elsõsorban Lippa és Borosjenõ – átadásának követelése hozott felszínre. A másik feszültségforrás a lengyel-török háború idején, 1617-ben keletkezett, és állította válaszút elé a fejedelmet.

Bethlen Gábor kiszolgáltatottsága két dologból táplálkozott. Egyfelõl abból, hogy a Szkender pasa török fegyvereinek védelmében elnyert fejedelmi címét II. Mátyás (1608–1619) nem ismerte el, másfelõl abból, hogy szinte azonnal elkezdõdtek Forgách Zsigmond és Dóczy András katonai mûveletei a határ menti várak ellen. Ezek miatt a török segítséget továbbra is igényelte.

Bethlennek azzal az elkerülhetetlen következménnyel kellett számolnia, hogy a Porta fejedelemségének megerõsítéséért be fogja nyújtani követelését, ami 1613. augusztus 10-én be is következett: Medgyesen, az erdélyi országgyûlésen a szultáni athname ünnepélyes átadásakor elhangzott Lippa és Borosjenõ visszakövetelése (Bethlen 1980. 71.). A török politika jellegének és

mûködésének ismeretében a fejedelem megkísérelt a várak ügyében haladékhoz jutni. Igyekezett a Porta figyelmét a Habsburgok elleni közös támadás irányába terelni, ahogy ezt az 1614. évi követutasításaiban is olvashatjuk. „*Magyarország határain kívül a Dunán innét ha Morva, Szilézia és Csehország felé mód lehet az elõmenetelben valami úton, több országok hódoltatásában is õhatalmassága* (ti. a szultán) *minden kegyelmes jó akarattal segítséggel engem… Mi mennénk innét az Dunán, az két Oláhország erején kívül 16 ezer török legyen, melynek négyezere jáncsár legyen, a fölött tízezer tatár, magyar ismét, pénzzel amennyit fogadhatunk.*" (BETHLEN 1980. 73.)

Bethlen tisztában volt azzal, hogy a Habsburg és az Oszmán Birodalom háborúskodásának nem jött el a pillanata, de ennek puszta felvetése, és az, ahogyan tervezetében a közös hadmozdulatokat részletezte, kivételes politikai taktikájának, gazdag és határtalan fantáziájának bizonyítéka.

Szövetségesi hûségének ismételt bizonygatásakor igyekezett Erdély érdekeinek felelõs szószólójaként a Portától viszont kedvezményeket kicsikarni. Súlyos szavakkal utalt országának „*elpusztult állapotára*", és hogy a „*sok romlásból épülhessen*", kérte I. Ahmed szultánt (1603–1616), hogy hadai – különösen a tatár csapatok – kerüljék el, sõt még átvonulásra se használják az Erdélyi Fejedelemség területét. Hogy erõs anyagi forrásokkal rendelkezzen és a vazallusi korlátok tágítását elérje, megkísérelte az évi adó fizetésének felfüggesztését (NAGY 1960. 220–221.). Lavírozó taktikája, amely Erdély területi egységének megóvására és presztízsének növelésére irányult, kétévi haladékot biztosított számára a várak átadásának ügyében. A fordulat Homonnai György fejedelem aspiráns töröknek tett ajánlatával következett be, aki elismerése fejében az évi adófizetés folyamatosságát és három(!) vár – Lippa, Borosjenõ és Karánsebes – átengedését ígérte (PÉTER 1986. 643.). Önmagában véve Homonnai ajánlata csak gyúelegynek tekinthetõ, a török érdeklõdés fokozódását mélyebb összefüggések vizsgálásával, a Hódoltság keleti határán húzódó török végvárak feladatrendszerében kell keresnünk. Azok ugyanis a temesvári vilájet létrejöttével, és a Belgrádtól északkeletre húzódó várak (Temesvár, Arad, Gyula, Lippa és Borosjenõ) török kézre kerülésével kettõs feladatkört láttak el. A hadmûveletek során biztosították a török seregek szárnyait, egyben azt a határt is jelentették, amely a Hódoltság és a kialakult Erdélyi Fejedelemség között húzódott. A tizenöt éves háború alatt Borosjenõt visszafoglalták a fejedelemség csapatai. A törököket ezzel érzékeny veszteség érte, Erdélyre nézõ határvédelmük meggyengült. A Porta a XVII. század elsõ évtizedétõl érzékelhetõen határozottabb politikába kezdett a keleti vazallus államok viszonylatában, igyekezett gyorsan reagálni a térségbõl kiinduló jelenségekre. Mivel a Habsburg Birodalommal 1606-ban békét kötött, ezáltal minimálisra csökkent kettejük között a háborús konfliktus veszélye. Így elérkezettnek látták az idõt Borosjenõ és Lippa visszakövetelésére. Arra, hogy Bethlen Gábor ezáltal politikailag milyen helyzetbe került, nem voltak tekintettel. A követelésnek eleget tenni igencsak kínos lépés volt az egész magyar nemzet, a keresztény Habsburg Birodalom elõtt, mert nem háborúban, hadjáratban, hanem békében került sor az átadásra. A helyzetet különösen az tette még kellemetlenebbé Bethlen számára, hogy a várral együtt a környék keresztények lakta területei is visszaszálltak a törökre (TT 1900. 145.). Szkender pasa hadainak felvonulása Erdély határán nem csak a Habsburgoknak volt üzenet, hanem Bethlen Gábornak is.

Bethlen Gábor gondolatai, dilemmái jól tükrözõdnek azokból a levelekbõl, amelyeket a kényszernek fokozatosan engedve, a Lippa kiürítése elõtti utolsó hónapokban írt. Az erdélyi rendeknek 1616. május 6-án, egy hónappal az átadás elõtt Gyulafehérvárról küldött levelében leplezetlen õszinteséggel írta meg, hogy: „*Már tovább soha semmi utat halasztásban és módot nem találván… õ hatalmasságának* (ti. I. Ahmed szultánnak) *reánk felgerjedt haragjának tûzét és ellenünk török tatár hadainak készenlétét szemeinkkel jól látjuk, kinek mi ez romlott hazából nem hogy ellene álló lehetnénk, de még csak meg sem mozdulhatunk.*" (TT 1900. 146.) Hû emberének Várad – Erdély kulcsfontosságú vára – fõkapitányának, Rhédey Ferencnek, mint katona a katonának küldött

levelében befejezett tényként írt a kényszerhelyzetben hozott döntésérõl, vállalva az „*árulók vagyunk mindnyájan*” vádakat. Nem kockáztathatta tovább Erdély helyzetét és békéjét. Naszuh nagyvezér eltávolításával a Bethlennel ellenséges pasák vádaskodásai szabadabb teret kaptak, és Homonnai György nagy nyári támadása is elkezdõdött. A fejedelemnek szüksége volt a Porta támogatására, bizalmának megõrzésére, ahogy az olvasható a Rhédeynek szóló levél további részletében: „*inkább akarom életemet Lippa alatt elfogyatnom, hogy sem mint török császárnak kétségessé tenném magamat országostól.*” (TT 1900. 147.)

A vár átadására 1616. június 1-e és 14-e között, Homonnai csapatainak erdélyi betörésével párhuzamosan került sor. Bethlen Gábor átadásra felszólító határozatát Vajda István, Lippa kapitánya nem hajtotta végre, sõt a várõrséget feleskette az ellenállásra, így az 500 erdélyi gyalogos katonával Lippához kiküldött Keresztessy Pál feladatát nem tudta teljesíteni. A fejedelmi parancs megtagadása mögött egyrészt a környékbeli nemesség heves tiltakozása, másrészt a Bihar megyébe benyomuló Homonnai György azon ígérete húzódott, hogy támadás esetén a várvédõk tõle katonai segítségre számíthatnak. Bethlen – ami szándékától végképp távol állhatott – Lippa ostromára kényszerült és magához ragadta a kezdeményezést. A helyzet feszültségét fokozta, hogy a budai és a temesvári pasák „*táborba kiszállottak és gyülekeztek*”, de Szkender pasa is megérkezett a boszniai haddal a Szerémségbe. Hogy a nyomásgyakorlás teljes legyen, a Porta a moldvaiakat felrendelte, ahogy Bethlen Rhédeynek keserûen megjegyezte, ezzel „*kívánja a török császárnál érette való törekedésemet.*” (TT 1900. 148–149.) Bethlen Gábor, a minden részletre odafigyelõ, az utasításokat pontosan megfogalmazó, a személyes jelenlétével példát mutató hadvezér elrendelte Várad teljes harckészültségét, és ez a tény önmagában is rámutatott a térségben kialakult kritikus állapotra. Lippa klasszikus várostrom után került Bethlen kezére. Ágyúzása 9 órán át tartott – az elkallódott 10 mázsa lõpor pótlását Várad biztosította –, majd a védõk sikertelen kitörését követõen Bethlen Gábor gyalogosai között „*szép harccal az kõfal alá menének*” és elfoglalta a várat (TT 1900. 150–161). A temesvári beglérbég az átadás után a Lippát ért károkat azonnal kijavította, a bástyákat és a falakat megerõsítette, és megfelelõ létszámú õrséggel látta el.

Lippa jelkép. Átadása Bethlen Gábor rövid ideje tartó fejedelmi hatalmának a török szövetség mellett az elsõ nyílt kinyilatkoztatása, bizonyítéka. A veszteséget, amely – úgy hiszem – nem annyira az Erdély biztonságában szerepet játszó vár stratégiai kiesésében, hanem abban állt, hogy átadása veszélyes fegyvert adott a Habsburg propagandának, amelyet Bethlen kétszeresen is igyekezett kiaknázni. Még a Lippa alatti táborból utasította követét, Tholdalagi Mihályt, hogy részletesen számoljon be a Portán személyes hadba vonulásáról, arról, hogy Homonnai támadásával szemben Lippa átadását fontosabbnak tartotta. Ez hûségének bizonyítéka. A vár késedelmes átadásának okát Bethlen egyenesen Bécsre hárította, akinek célja Erdély megszerzése, eszköze pedig a Portán felajánlkozó önkéntes fejedelemjelölt volt. Homonnaival kapcsolatban nem felejtett el éket verni a két nagyhatalom közé. Azzal, hogy annak terveiben Erdélyen kívül Moldva és Havasalföld megszerzése is szerepelt, egyúttal kényelmetlen helyzetbe hozta a Homonnaival többször tárgyaló Ali budai pasát (TT 1900. 176–178.). Összekapcsolta Lippa ostromát, valamint Homonnai ellen vívott harcát a portai adó 10 éves felfüggesztésével. A kiállított 20000 katona költségein túl Szulejmánra hivatkozott azzal érvelve, hogy ha Erdély hadakozott, a szultán eltekintett az adótól. Ezzel kezdetét vette az 1617 végéig tartó alkudozás és huzavona, amely az adóelengedés ügyében (is) Bethlen szándékának megfelelõ portai döntést hozott.

Lippa után a kereszténység elárulásával vádolt fejedelem politizálásában semmiféle kapkodás vagy elbizonytalanodás nem tapasztalható. A török által követelt másik vár, Borosjenõ megtartásához állhatatossága, továbbá az Oszmán Birodalom és Lengyelország között kifejlõdött katonai konfliktus teremtett lehetõséget. Borosjenõ török kézre kerülése ugyanis nagyobb érvágás lett

volna, mint Lippáé, és ez az újabb presztízsveszteség már komoly biztonsági kockázatot jelentett volna a fejedelemség számára. A Maros vidéke ugyanis a temesvári vilájet ellenõrzése alatt állt, a helyzeten Lippa elvesztése alapvetõen már nem változtatott. Viszont a Körösöknél képzõdött „zsáknál" az egyik legfontosabb erõsségnek, Borosjenõnek átadása a második erdélyi várvonalra komoly hatással lett volna. Katonai szempontból a Körösök vidékét két nagy vár õrizte: északon Várad, délen Borosjenõ. A déli részt õrzõ vár átadásával kinyílt volna a kapu Dél-Erdély belsejébe, és Várad török fenyegetettsége is jelentõs mértékben növekedett volna, ezért érthetõ, hogy I. Ahmed szultán Borosjenõt is követelte Bethlentõl. A Porta érdekei érvényesítésérõl soha, egyetlen alkalommal sem feledkezett el. A fejedelem Borosjenõ körüli alkudozása, a „*céltudatos szövetségre*" és az adóelengedésre való hivatkozásai is erre szolgáltak (KOVÁCS 1973. 152–153).

Az erdélyi adó és Borosjenõ ügyében a szultáni következetesség megtörésének vízválasztója az 1617-ben Lengyelországgal kitört háború volt. A válsághoz, mint ahogy az korábban is történt, a Moldva miatt kialakult feszültségek vezettek. A román vajdaságot földrajzi fekvése – attól függetlenül, hogy az a Porta vazallusa volt – felettébb fontossá tette Lengyelország számára is. Ütközõ zónaként választotta el a két országot egymástól, éppen ezért a lengyelek igyekeztek szoros felügyeletet gyakorolni a vajdaságon. Az Oszmán Birodalom a román vajdaságot – Havasalföldhöz hasonlóan – nem csak lengyelországi politikájához használta, hanem az Erdélyi Fejedelemség feletti biztonság zálogának tekintette. Messzemenõen szüksége volt mindkét vajdaságra, hisz a tizenöt éves háború vazallus lázadása vagy Báthory Gábor lengyel elképzelése megmutatták, hogy Erdély török ellenes terveihez igyekezett a Moldva és Havasalföld felé természetes módon létrejött gazdasági együttmûködését és piaci kapcsolatait politikai kapcsolatra átváltani. Mindemellett Erdélynek alapvetõ érdeke volt a vajdaságok belsõ nyugalma, a vajdák kiszámíthatósága.

A török politika a Báthory Gábor okozta zûrzavarokat és a lengyel-orosz háborút kihasználva megerõsítette pozícióit Moldvában. Hozzá hû vajdát ültetett Tomsa István személyében a trónra a lengyelbarát Moghila Jeremiás helyett. A Tomsával elégedetlen moldvai belsõ ellenzék néhány ezer lengyel katonával karöltve Moghila fiát, Sándort ismerte el vajdának. A Porta a keleti fronton fellángolt perzsa háború miatt Bethlen Gábort és Radu Mihneat, két másik vazallusát utasította a lengyelek elûzésére, ám õk a parancsot nem teljesítették. Bethlen Gábor visszautasítása mögött az állhatott, hogy Erdély lengyelbarát politikáját nem akarta veszélybe sodorni, és az amúgy is törökös elkötelezettséggel meggyanúsított fejedelem a török oldalon keresztények ellen nem akart harcolni.

A moldvai válság a tatárok segítségével visszatért Tomsa István 1616. évi államcsínyével tovább mélyült, ezért a Porta szükségesnek találta, hogy a perzsa háborút megszakítsa és hadaival szembeszálljon a lengyelekkel (TT 1900. 179.). A szultánnal együttmûködõ újabb jelölt, Markó moldvai vajda megsegítésére 1617. januárban elindított török-tatár csapatok mellé a Porta az erdélyi hadakat is kirendelte. Ez volt az elsõ eset, amikor Erdélynek török katonai vállalkozásban Lengyelország ellen együtt kellett mûködnie szövetségesével. Az utasítás nem élelmiszer- vagy egyéb hadtáptámogatásról szólt, hanem 15000 fõs erdélyi hadsereg kiállításáról rendelkezett. A fejedelem 1617. szeptember elejéig tudta folytatni idõhúzó taktikáját, hogy Erdélyt távol tartsa a lengyel hadjárattól. Eddig volt képes ellenállni Szkender pasa sürgetésének, és egyúttal a szultáni parancsnak. Bethlen Gábor vonakodása érthetõ, egyszerûen nem akarta keresztény voltát megtagadni.

Taktikája idõben és módszereiben két elkülöníthetõ szakaszra osztható, s ezek levelezéseiben jól nyomon követhetõk. Hadba vonulását a török januári támadásától szeptemberig tartó idõszakban az erdélyi rendekre hivatkozva tagadta meg. Õ, aki hatalomra kerülésének elsõ napjaitól belpolitikájában a központosított fejedelmi hatalom kiépítésére törekedett, arról beszélt augusztus 28-án Mehemet pasához küldött levelében, hogy „*a fejedelem ebben az országban semmi törvénytelen és szokatlan dolgot nem cselekedhetik ország akaratja nélkül.*" (TT 1900. 179.) Ugyancsak

a három erdélyi rendre hivatkozással feltárta a valódi okot is, amely az országgyûlés felháborodását kiváltotta: „*hatalmas császár keresztyén nemzet ellen való segítségadásra és hadra való menésre kényszeríti õket.*" (TT 1900. 183) Ám, hogy a Portánál és a keresztény államoknál fenn tudja tartani a látszatot, azzal a javaslattal élt a pasánál, hogy kész 4000 erdélyi katonát Markó vajda által fizetett zsoldosnak feltüntetve Moldvába küldeni. Mehemet pasa elõtt azt sem titkolta, hogy kapcsolatot tart fenn a lengyelekkel. Ezzel is jelezni kívánta, õ inkább a konfliktus békés közvetítésében vállalna szerepet. A töröknek tett látszatjavaslatai mellett, amelyekrõl tudta, hogy szövetségese nem fogadja el, konkrét bizonyítékát adta keresztényi elkötelezettségének: III. Zsigmond lengyel király Habsburg párti fõúri csoportjának vezéréhez, Zolkiewskihez elküldte Kornis Jánost követségbe, hogy tájékoztassa a lengyeleket a török készülõ expedíciójáról.

Az idõt halogató szakasznak az 1617. szeptember 12-én keltezett szultáni fermán vetett véget. A levélben I. Ahmed keményen megrótta Bethlent, hogy még mindig Erdélyben tartózkodik: „*hadjuk és parancsoljuk, hogy székely szász és magyar több erdélyi hadaitokkal két szállást eggyé tevén mentest menjetek.*" (TT 1900. 185.) Hogy a töröknek mennyire szüksége volt Bethlen Gábor segélyhadára, egy késõbbi levelébõl derül ki. Ebben arról írt, hogy Szkender pasa mindössze 4000 törökbõl és 800–900 tatárból álló hadait csak a két román vajda serege erõsítette, mindezek együttvéve sem jelentettek sok fenyegetést a jóval nagyobb egyesült lengyel és kozák hadseregre. Bethlennek mindössze nyolc napra volt szüksége ahhoz, hogy Brassóból indulva Jászvásáron keresztül Szkender pasa Dnyeszternél lévõ csapatait elérje. Az elõnyösebb helyzetet elfoglaló lengyel hadsereg és a törökök közé ékelõdött, mintegy szétválasztva ezeket egymástól. Ezzel Bethlen Gábor fegyverszünet kötésére késztette a feleket. A Brusszában megkötött béke lezárta a konfliktust: Lengyelország területveszteség nélkül fejezte be a háborút, viszont Moldva vonatkozásában elismerte a török befolyást, és felhagyott a Moghilák támogatásával.

Bethlen Gábor háttérben folytatott kezdeményezéseinek köszönhetõen a döntõ ütközetre nem került sor. Érdekes megfigyelni, ahogy körültekintõ diplomáciai munkával szõtte azokat a szálakat, amelyekkel a közép-európai térség valamennyi szereplõjét, a Portát, Varsót és Bécset mozgatta úgy, hogy a lehetõségek határain belül a folyamatokra hatása legyen.

Varsót illetõen elérte azt, hogy információi nyomán – amit Kornison kívül Péchy Simonnal is küldött – az oroszok ellen felvonult hadainak jelentõs részét visszarendelte a Dnyeszterhez, és a török-tatár-román vajdák seregeivel szemben jóval elõnyösebb pozíciót tudott felvenni. Péchy Simon ugyancsak célzatosan érkezett II. Mátyás császár és király tárgyalóbiztosaihoz. A fejedelem levelében olvashatóan nem egyébért, hogy „*sok kelletett császár õfelsége comissariusit arra vinni, hogy õfelségéket római császárt és a lengyel király megintsék õ hatalmasságával* (a szultánnal) *való békesség megõrzésére.*" (TT 1900. 187.) Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Habsburgok és az Erdélyi Fejedelemség által kötött második nagyszombati egyezséget szeptemberben erõsítették meg. Bethlen reálisan felmérte azt a lehetõséget, amelyet a török katonai aktivitás kínált, így a háborús légkör messzemenõ kihasználásával gyakorolt nyomást az alig négy éve meghosszabbított török békében érdekelt Bécsre. Ezzel elõsegítette az Erdély–Habsburg viszony normalizálódását, egyben elkerülte Lengyelország és a Habsburg Birodalom irányából fenyegetõ bekerítést. A lengyel–moldvai válság és háború elhúzódásától és annak végkifejletétõl tartó Portánál Bethlen Gábor központi kérdésnek tekintette, hogy a hadjáratban, illetve annak békés lezárásában játszott valóban döntõ szerepe megkapja a megfelelõ hangsúlyt, növelje ezáltal szövetségese iránta való tiszteletét, a Jenõ vára, valamint az éves adó kapcsán még aktuális török követeléseket elhárítsa, hogy ezzel is lazítsa Erdély portai függését. Rá jellemzõ módon nem bízott semmit a véletlenre, nem elégedett meg pusztán azzal, hogy a béke Lengyelország és az Oszmán Birodalom között helyreállt. Idézett levelében, melyet Konstantinápolyban szolgáló követeihez, Bornemissza Lászlóhoz és Gáspár Jánoshoz intézett,

arra intette õket, hogy: „*Erdély szabadsága ellen valami czikkelyt, punctot be ne írjanak, hanem az adónak néhány esztendeig való megengedésétõl és Jenõ várának örök feledékenységérõl… vegyen kelmed athnámét, és ha Jenõ örökösen nem lehet, akár csak mi idõnkben ne kívánják Jenõ várát. De azt ne engedje beírni, hogy újra keresztény ország ellen kelljen hadba vonulni, azt õ hatalmassága ne erõltesse.*" (TT 1900. 190.) Figyelemre méltó, hogy lélektanilag is válaszútként kezelte a közös expedíciót. Így folytatta utasítását: „*inkább készek vagyunk szabadságunk mellett meghalni, hogy sem mint az iszpaják és a két oláh ország, olyan kénszerítés alatt kellene õ hatalmassága hûsége mellett keresztyénekre hadakoznunk.*" (TT 1900. 191.)

Ez az utasítás nem csak azért érdemel figyelmet, mert rávilágít Bethlen szövetséget illetõ bizalmatlanságának valóságos elemeire, hanem azt a politikai kétarcúságot is jellemzi, amely a XVII. századi uralkodók politizálását jellemezte. Késõbbi, októberben és novemberben írt leveleiben visszatér a lengyel hadjárat elõtt és alatt végzett szolgálataira, igyekezett azokat a Porta politikusaiban ébren tartani. Ahogy fogalmazott: ezzel „*a birodalom békepolitikájának megõrzését szolgálta*." Bethlen Gábor pszichológiai hadjárata érthetõ. Egyrészt tisztában volt a keleti politizálás módszereivel, a Portán uralkodó játékszabályokkal, másrészt követei állandóan informálták ellenségeinek személye elleni meg-megújuló támadásairól. A Portán, ahol mindig kemény harcok folytak az érdekcsoportok között, Naszuh nagyvezér halálával ez idõ tájt – fõként a magyarországi török vezetõk részérõl – ugyancsak felerõsödtek az erõsebb vazallusi politikát követelõ hangok. Lippa és Borosjenõ követelésén túlmenõen felmerült a három vazallus állam beolvasztásának terve. Természetes tehát, hogy Bethlen Gábor is céltáblája lett a belsõ harcoknak. Gyakran és szívesen alkalmazott taktikáját vetette be azok – elsõsorban Mehmet kajmakán áskálódásai – ellen, akik a szultánt a körülményeskedõ, vazallustól szokatlan, csak többszöri parancs után teljesített hadba vonulásának felemlegetésével akarták ellene hangolni. A taktika lényege, hogy Bethlen úgy tálalta a történteket, mintha az Konstantinápoly tudtával és jóváhagyásával történt volna (PÉTER 1986. 657–658). E szerint õ eleve a békesség megteremtésének céljából indult Moldvába; a lengyelekkel, kozákokkal és németekkel lefolytatott tárgyalásairól pedig pontosan tájékoztatta a Portát. Ezt senki sem becsülheti le, és senki meg nem kérdõjelezheti.

A lengyel háború ellen a taktika bevált, a szövetség elsõ igazi katonai fõpróbájából, egy fegyveres probléma megoldásából Bethlen Gábor tehát nyereséggel került ki. Önmagában annak a ténynek, hogy a fejedelem nem csak haderejét, hanem diplomáciai tényked̄ését is a Porta rendelkezésére bocsátotta, egyaránt megvoltak a politikai és katonai következményei. Látványos lengyelországi szereplése hasznos szövetségesi mivoltában és megbízhatóságában erõsítette, ezzel a Portán a vele jóindulatú politikai csoportok töretlen támogatása felõl biztosította magát. Politikai és katonai szempontból sem mellékes hozadék volt Borosjenõ dolgában a török követelés felfüggesztése, így a vár 1658-ig az Erdélyi Fejedelemség birtokában maradt.

A portai pártok hatalmi küzdelmeitõl – amelyekben Erdély függetlenségének megszüntetése szándékként felmerült – távol tartotta magát (TT 1900. 200.). Reálpolitikusként nagyon jól ismerte az Oszmán Birodalom lehetõségeit, helyesen látta, hogy a belsõ harcok mögött inkább a gyengeség, mintsem a valóságos cselekvõképesség, a birodalom szerkezetének megváltoztatása húzódik meg. A hatalmi válság kísérõjelensége, a szultánok személyének gyakori váltakozása sem hiányzott. A különbözõ érdekcsoportok vagy maga a hadsereg jelöltjeinek rövid ideig tartó uralkodása 1623-ig igen labilis állapotokhoz vezetett az Oszmán Birodalomban. Az I. Ahmed halálával 1617-ben trónra került I. Musztafát a következõ évben III. Oszmán váltotta fel a trónon (1618–1622), akit 1622-ben janicsár lázadás fosztott meg hatalmától és ölt meg, hogy újra I. Musztafát emelje hatalomra (1622–1623). A belpolitikai harcok csak 1623-ban IV. Murad (1623–1640) trónra kerülésével csitultak el. Ilyen körülmények között Bethlen elérkezettnek találta

az idõt, amikor a Portával egyeztetve saját céljára koncentrálhat, arra tudniillik, hogy a Habsburg király elleni politikájával az Erdélyi Fejedelemséget külpolitikai mozgástérhez juttassa.

Tény, hogy Bethlen Gábor a lengyel háború után, 1618-tól fokozatosan a nyugati történésekre fordította figyelmét, fejedelemségének nyugati határán komoly védelmi munkálatokat indított el. Az Erdély kapujának nevezett Várad erõdítését szorgalmazta, az új bástya építését személyesen ellenõrizte. Nyugat-Európa felé tett nyitása, nemzetközi érdeklõdése az élénk diplomáciai tevékenység központjának számító Konstantinápolyban is érzõdött. Borsos Tamás portai követének megszabta, hogy „*barátkozzék külsõ keresztyén orátorokkal és követekkel*", mert Bethlennek hírekre, információkra volt szüksége: „*akármely szegletirõl ez világnak vagy jó vagy gonosz hírek…, valamelyeket hallhat, érthet, felírván, jegyezvén, minekünk is bõ beszéddel az mint ott hallja, írja meg*." (TT 1900. 200.) A török vazallus Erdélynek fontos volt, hogy ritkuljon körülötte a gyanakvás és kedvezõbb legyen nemzetközi megítélése, hogy egyáltalán ráirányuljon Európa figyelme. Követétõl ezért azt kérte, hogy a keresztény országok követei között „*jó hírünket, nevünköt terjessze és azok által holmi ártalmas dolgoknak végire mehetne.*" A holland, az angol, a velencei, francia követeket célzó kampányával akarta bizonyítani Erdély fennmaradásáért folytatott küzdelmének jogosságát, az õt ért rágalmak igaztalanságát, Tholdalagi Mihály követ szavaival a „*két gonosz között a kisebbik*" török szövetségének gyakorlati alapját (BARCZA 1980. 108–109.). Bethlen Gábor ráérzett az európai változásokra, s erre készülve akarta a külvilágtól eddig elzárt Erdélyi Fejedelemségre a figyelmet ráirányítani, és országát készenlétbe helyezni. Az lett volna a különös, ha nem ezt teszi. A közelben, a dunai Habsburg Birodalomban az új uralkodó, II. Ferdinánd (1617–1637) hatalomra kerülésével 1618. május 23-án kirobbant cseh rendi felkelés alapjaiban rázta meg a térséget, hogy aztán a cseh háború egyre több európai ország konfliktusává szélesedjen. Bethlen és II. Ferdinánd 1619 márciusában a károlyi szerzõdésben ugyan megerõsítették a nagyszombati egyezséget, sõt a király elismerte tárgyalópartnere fejedelmi címét, Bethlen Habsburg ellenessége azonban változatlan maradt. A Habsburgok ellen megvívandó küzdelméhez kellett a török szövetség, melynek új feltételeken nyugvó kereteit a lengyel háború után tudatosan alakította, a Portán a megbízható szövetséges szerepét elfogadtatta.

Irodalom

BARCZA 1980.
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Református Zsinati Iroda, Budapest 1980.

BETHLEN 1980.
Bethlen Gábor emlékezete. Szerkesztette Makkai László. Helikon, Budapest 1980.

KOVÁCS 1987.
Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Gondolat, Budapest 1987.

NAGY 1960.
Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 1960. 220–221.

PÉTER 1988.
Péter Katalin: A fejedelemség virágkora (1606–1660). In: Erdély története II. A kezdetektõl 1600-ig. Fõszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 617–783.

TT 1900.

Török–Magyarkori emlékek. Okmánytár III. kötet. Pest 1868. Történelmi Tár. Budapest 1900. 145–200.

BÁTHORI Gábor

Báthori István Múzeum
Nyírbátor
H–4300 Pf.28.
e-mail: bathorimuzeum@gmail.com

Connections between Gábor Bethlen and the Ottoman Empire

Touchstones of the Turkish alliance: Lippa and the Polish campaign

The special status of Transylvania determined its relationship with the Ottoman and Habsburg Empire. However, the princes, among them Gábor Bethlen, had very limited possibilities in their foreign policy.

In the case of the Ottoman Empire the basic dilemma was the content of this relationship: a kind of vassalian submission or alliance formed under the influence of the status quo and political struggle during and after the Fifteen Years War.

Istanbul was interested in the support of anti-Habsburg movements coming from the Transylvanian principality. The same was the policy of Vienna that used Hungarian estates in its intrusions into Transylvanian affairs. These cases underlined the character of political-military alliance between the Turkish state and Transylvania. However, if we consider the limits in international affairs, the annual taxes and obligatory participation in Turkish campaigns against Christians, the accent should be put onto the classical submission. Gábor Bethlen was burdened by the heavy task of widening the system of relations of Transylvania, to expand its significance in the region, to strengthen the safety and vigilance of the country, to protect its interests against the Turks.

From the point of view of the aspects listed above, we can speak about two phases in the relation between Bethlen and the Turks. In the period between 1613–17 he had to make compromises with the Ottomans who led active military politics in Transylvania. Bethlen succeeded to get out of the crises due to his political manoeuvres and minimal sacrifices. The surrender of Lippa was the worst, but the survival of the more important castle of Jenõ and the remission of annual tax were victory. From the forced campaign against Poland in 1617 he got out as a successful diplomat and useful Turkish ally, and in the same time the Transylvanian army did not have to fight against Christians.

From the start of the Thirty Years War in 1618 Gábor Bethlen got chances to participate in European affairs. Due to his army, military talent and Western ally connections, his participation in anti-Habsburg fights brought him a growing importance as an ally of Turkey.

Gábor BÁTHORI

Báthori István Museum
Nyírbátor
H–4300 Pf.28.
e-mail: bathorimuzeum@gmail.com

Szervezkedés és katonai tevékenység a Wesselényi-mozgalom korai szakaszában[1]

Ulrich Attila

‘Beh szomorú idõ fordult a magyarra!
Egyik fél erre húz, a másik meg arra;
Nem érti meg egymást, nem érti meg sehogy;
S a huzalkodásban erejébõl kifogy!

Törökkel, tatárral eleget küzködtünk;
De ha egyetértés lakozott közöttünk:
Csak megvoltunk lassan; most egy idõ óta,
A csókának szemét vájja ki a csóka!

(Részlet Tompa Mihály: Szuhay Mátyás címû versébõl)

A Wesselényi-féle szervezkedés, valamint az azt körülvevõ, széles rétegeket érintõ nemzeti mozgalom a magyar történelem olyan eseménye volt, amely után a központi hatalom szervezett, alapos részletességgel kimunkált eljárást folytatott le, és melynek végén a letartóztatások és vagyonlefoglalások tömeges méreteket öltöttek. Ez az eljárásmód (koncepciós perek) nem ismeretlen a magyar történelem korábbi idõszakából sem, azonban, ha annak nagyságát vizsgáljuk, akkor az 1670-ben kezdõdõ birtokelkobzásokat kell elsõ helyen kiemelnünk. A címben szereplõ korai szakasz megnevezés – úgy érezzük – egy kis magyarázatra szorul. A magyar történetírás nem szentel elég figyelmet a Wesselényi-mozgalom, valamint kitudódása és Thököly Imrének a bujdosók élére állása közti idõre, fõleg annak gazdasági vonatkozásaira nem. Pauler Gyula átfogó mûvében tárgyalja a szervezkedés elõzményeit, történetét és a kamarai pereket (PAULER 1876.), de ebben az idõsíkban (1669–1670) be is fejezi mindmáig alapvetõ munkáját. Az egykorú kamarai listákban szereplõ „bûnök” között fõleg a különbözõ gyûléseken elhangzott és megvalósítandó feladatként megjelölt események a meghatározóak, legalábbis a kassai gyûlésig. Véleményünk szerint az 1670. január 24-én lezajlott tanácskozás volt az a választóvonal, amikor a mozgalom a konkrét fegyveres ellenállás iránya felé fordult. A március 19-én kezdõdõ, lényegében békítõ szándékkal létrehozott egyesített besztercebányai ülés sikertelensége pedig csak olaj volt a tûzre. Igazából 1670 eleje az, amikor a szervezkedés alakot ölt, a fegyveres megmozdulások gyakoribbá válnak. Azonban már korábban is történtek szervezett megmozdulások, amelyekbe végvári katonákat, polgárokat és jobbágyokat is bevontak. Az elsõ komolyabb katonai mûvelet a sikertelen Joanelli-féle pénzszállítmány elleni támadás volt (PAULER 1876. 205., 211–212., 305., 345.).

[1] A tanulmány megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta. A címben szereplõ korai szakaszon az összeesküvés 1670-ig tartó korai idõszakát értjük.

1670-nel kezdõdõen, és lényegében az 1711-ig tartó idõszakban – fõleg annak elején – gyökeresen átalakult a magyar birtokstruktúra, ami elsõsorban a középnemesség létalapját tette bizonytalanná. Az átalakulás azt jelentette, hogy az évszázadok óta megszerzett, birtokolt földet, rétet, szõlõt más birtokosnak adták. A területek nagy része csak hosszú pereskedéssel, kegyelemmel kerülhetett vissza eredeti tulajdonosához. Az ingatlan mellett az ingóságot is elkobozták, így nemesi családok – fõleg nõk és gyerekek, mivel a családfõk bujdostak, harcoltak a nemzeti ügy érdekében vagy éppen börtönben ültek – tömkelege vált földönfutóvá rövidebb-hosszabb idõre. Az elkobzások elsõ szakaszában, 1682-ig a császári és királyi udvar számára koboztak, és a lojális embereknek, késõbb pedig a pénzzel rendelkezõknek osztogatták a hirtelen megszaporodott földet. 1682 után Thököly kamarája ennek éppen az ellenkezõjét tette, bár nem állt a rendelkezésére olyan hosszú idõ, hogy minden folyamatot megfordítson. Thököly felsõ-magyarországi fejedelemségének bukása után ismét nagyobb elkobzási hullám indult 1686-ban, majd 1697-ben, a hegyaljai felkelést követõen. A sort végül a Rákóczi család vagyonának lefoglalása zárta 1701-ben, amivel véget ért a magyar történelem egyik legnagyobb gazdasági kihatású – mégis elfeledett – korszaka. A birtokelkobzások kihatására – úgy véljük – elegendõ példa, hogy a Fejedelemnek még a Rákóczi-szabadságharc idején is sok munkát adott a 20–30 évvel korábbi elkobzásokkal kapcsolatos panaszoknak az elbírálása (és az igazságtétel).

Az 1670-ben kezdõdõ tömeges elkobzások gazdálkodásban okozott kártételei, azok volumene és negatív hatása a XVII. század végi magyar gazdaságra, ténykérdés. Nem kell sok példát felhoznunk, hogy ezt az állítást indokolni tudjuk. A gazdálkodás szempontjából elegendõ a legnagyobb haszonnal kecsegetetõ szõlõmûvelés nagyságának, és a szõlõknek a parlagosodására utalnunk (ULRICH 2003. 161–163.). A fent vázolt okok miatt fontosak, sõt a korszak társadalom- és gazdaságtörténetének kutatása szempontjából nélkülözhetetlenek azok a listák, amelyeket a Szepesi és a Magyar Kamarák készítettek az összeesküvésben vagy a vallási ellentétekben, a németellenességben szerepet játszó résztvevõ személyekrõl.

Több névsor is rendelkezésünkre áll az 1670–1683 közötti idõbõl, melyekbõl a Wesselényi-féle szervezkedésben, késõbb a bujdosó (kuruc) mozgalomban részt vettek birtokainak elkobzásáról kapunk képet. Továbbá vannak olyan listák, amelyek a perbe fogottak névsorát közlik, legtöbb esetben „bûneik” megnevezésével. Ezek a névsorok a kamara kimutatásaiban szerepelnek, és – véleményünk szerint – lényegében a tanúkihallgatások utáni, de még a tényleges perek elõtti állapotokat tükrözik. Több lista átnézése után arra a következtetésre jutottunk, hogy ezek sok esetben még nem lezárt vizsgálatok (mivel legtöbbjük piszkozat), ugyanis nagy különbséget tapasztalunk a ténylegesen elkobzásra ítéltek és a perbe fogottak száma között. A névsorokban a kamarai ügyészek a tanúvallomások alapján rögzítették azokat a tételeket, amelyek büntetendõ cselekedetek voltak. Az így lezárt aktákat küldték tovább a vizsgálóbizottságnak, amely ítélkezett, kegyet gyakorolt vagy büntetett. A jelentõs különbség a bûnösnek talált személyek és a ténylegesen birtokelkobzásra ítélt nemesek között több okból is adódhat.

A bûnösök között sok volt a végvári katona, végvárak közelében élõ „polgár”, nemes vagy éppen falusi pap, akiknek valószínûleg nagy vagyona, elkobozni valója nem volt. Az is nyilvánvaló, hogy többen megváltották a szabadságukat a vádemelés és a tényleges döntés közötti idõben. A rendelkezésünkre álló eddigi források alapján kijelenthetõ, hogy az elkobzásra ítélt birtokosok száma ténylegesen nagyobb volt annál a 78 „fõbûnösénél”, akiket a Rottal-bizottság teljes vagyonelkobzásra ítélt. A „bûnösök” között egész települések (Tokaj, Tarcal, Tállya, Nyírbátor, Ecsed mezõvárosai stb.) és helyõrségek (Szendrõ, Ecsed várai) szerepelnek, amelyek igencsak megnövelik a perbe fogottak számát. Sõt, ezen túlmenõen a mozgalomban részt vett katonaelemek (hajdúk,

praesidiariusok) sem követtek el kisebb vétséget az uralkodó szemszögéből, mint a nemesek vagy városi polgárok. Annyi a különbség csupán, hogy egy végvári katonától túl sok elkobozni való nem akadt.

A kamarai perek lezárultával igen sokan kerültek vád alá, illetve jutottak el addig a pontig, hogy nevüket a bûnösök közé sorolták. A lista átnézése során csoportosítottuk az elkövetett „bûnöket" és a „bûnhöz" vezetõ utat is: azaz a titkos és nyilvános gyûléseket. Ezek megléte nagyon fontos, hiszen ezeken a tárgyalásokon határozták meg a szervezkedõk további lépéseit, az ott elhangzottak képezték a felkelés alapját. Mivel maga a szervezkedés (kezdetben) legfõképpen rokoni, baráti, ismerõsi körben folyt, a magánházaknál tartott megbeszéléseknek szintén nagy jelentõségük volt. A különféle házaknál tartott megbeszéléseken találták ki, szõtték tovább az elégedetlenkedõk a királlyal szembeni ellenállás szálait. A Wesselényi nádor és köre által kezdett megbeszélések azután tovább folytatódtak, és hol baráti, megyei, „régiós", máskor egész felsõ-magyarországi szintû gyûlések is lezajlottak. Ezek közül sokról csak azért tudunk, mert a lajstromok megõrizték emlékük-ket. Néhány gyûlésrõl természetesen a történettudomány elég jelentõs forrással rendelkezik, így nem kell külön bemutatnom a besztercebányait, a kassait, a murányit, a sárospatakit. Ezeken kívül azonban találunk jó néhányat, amelyrõl kutatásunk jelen állapotában (tényükön kívül) semmit sem tudunk.

Terebes: Bakay István, Bándy István, Bánchy Márton, Bernát István, Bocskai István, Boronkai László, Böszörményi Péter, Deli Péter, Galambosi Ferenc, Galambosi László, Isépy Ferenc, Jászay Miklós, Keresztes Lukács, Klobusitzky János, Patay Sámuel, Rádi István, Rainer János, Rákóczi Ferenc (körtvélyesi), Rákóczi Ferenc, Rákóczi György, Rákóczi László, Rákóczi Lajos, Serédy Benedek, Szemere László.

Sárospatak:[2] Bánchy Márton, Barkóczi Ferenc, Barkóczy István, Becskeházy András, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Csernely György, Fáy István, Forgách Miklós, Kazinczy Péter, Keczer Menyhért, Komjáthy Zsigmond, Marczibán Miklós, Pataki István, Semsey György, Szanyi Péter, Szemere László.

Kassa:[3] Bánchy Márton, Baranyay Gáspár, Barkóczy István, Baksa István, Bocskai István, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Csernely György, Csicseri Ambrus, Dalmady István, Dobai Székely András, Forgách Miklós, Guth Dániel, Gyulafffy László, Hányi Péter, Ispán Ferenc, Keczer Menyhért, Kende György, Kisfaludy György, Mocsáry Ferenc, Nagyidai Székely András, Nikházy István, Orosz Pál, Sárossy Sebestyén, Semsey György, Soós György, Szegedi András, Szemere László, Szepessy Pál, Szuhay Gáspár, Szuhay Mátyás, Újhelyi Péter, Vér Mihály, Veres Mátyás.

Breznóbánya:[4] Bánchy Márton, Barkóczy István, Szemere László.

Tállya: Bánchy Márton, Barkóczy István, Bocskai István, Farkas László, Szemere László, Szentiványi Miklós, Szuhay Gáspár.

Besztercebánya:[5] Barkóczy István, Basó Mihály, Becskeházy András, Gönczy András, Guth Dániel, Hányi Péter, Fuló Miklós, Kende Gábor, Székely János, Szemere László, Zákány András.

2 1669. április vége.
3 1670. január 24.
4 1670. január 28.
5 1670. március 19.

Encs: Becskeházy András, Csernely György, Fügedi Nagy András, Kátay Ferenc, Nikházy István, Szentpétery Zsigmond, Szepessy Mátyás, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás, Tornaljay Zsigmond.

Murány:[6] Csáky Ferenc, Fáy László, Fügedi Nagy András, Ispán Ferenc, Keczer Menyhért, Nagyidai Székely András.

Eperjes:[7] Dobai Székely András, Kende Gábor, Sárossy Sebestyén, Semsey György, Szepessy Pál, Szirmay István, Szuhay Mátyás.

Gömör: Farkas Fábián, Lessenyey Nagy Ferenc, Monaky István, Pap Izrael, Szathmári Miklós, Szentpétery István, Szepessy Pál, Szobonya István, Szuhay Gáspár, Uza Sándor.

Rosemberg: Nagyidai Székely András.

Csáktornya: Fügedi Nagy András.

Bodrogkeresztúr: Hamvay Péter, Rádi István, Szûcs György.

Gönc: Monaky Gáspár, Szentpétery István, Szobonya István.

Szendrõ:[8] Farkas Fábián, Fáy László, Fügedi Nagy András, Király Imre, Szél Miklós.

Sáros: Semsey György.

Tarnóc: Ubrissy Pál.

Szomotor: Bocskai István, Forgách András.

Tokaj: Bocskai István.

A gyûlések egyik kedvenc témája a király legitimitásának kérdése, vizsgálata és az arról szóló elképzelések megbeszélése volt. A legmarkánsabb esetekben a nemesség képviselõi odáig mentek, hogy Lipótot nem tartották törvényes uralkodónak, a magyar alkotmány megsértõjének titulálták, abszolutizmusát ellenezték, ezért új király választását sem tartották elképzelhetetlennek. Tényként kezelhetjük tehát, hogy a magyar protestáns nemesség döntõ többsége nem szerette I. Lipótot. A királyellenesség természetes velejárója viszont az volt, hogy ha a jelenlegi rossz, akkor keresni kell egyet. A magyar nemesi politizálásban nem volt idegen sem a török vonal jelenléte, sem pedig az Erdéllyel való szorosabb szövetség kialakításának gondolata.

A király nem legitim, diplomája erõszakos: Csorda István, Deli Péter, Dobai Gábor, Görgey Miklós, Halápy Márton, Hidi György, Istvánffy Mátyás, Kálnássy Mihály, Keczer András, Kulin Péter, Megyesi András, Miskolczy János, Rátkay Lajos, Serédy Benedek, Sulyok János, Szathmáry János, Szentmiklóssy György, Tarnóczy Ferenc, Tokaji István, Ubrissy Pál, Végh Zsigmond.

Török szövetség lehetõsége: Berecz István, Bessenyey Mihály, Bocskai István, Csernely Pál, Gábor szerzetes, Ispán Ferenc, Kubinyi László, Ónodi György, Patay István, Petróczy Ferenc, Rádi István, Rátkai Lajos, Semsey György, Serédy Benedek, Szentmarjai János.

Erdélyhez való csatlakozás: Isépi Ferenc, Újhelyi János.

A gyûléseken olyan sérelmek is elhangzottak, amelyek vallási téren sértették a felsõ-magyarországi protestáns nemesség, katonaság és polgárság „lelkét”. Természetesen ezek a vallási

6 1666. augusztus 23.

7 1669. május 3(-tól).

8 1668. augusztus 18.

sérelmek jogosak voltak, hiszen éppen ebben az idõben indult újult erõvel a rekatolizáció, azonban a vallási sérelmekbe sokszor vagyonszerzési cél is közrejátszott. Nem vitatjuk, hogy a Répássy Mihály, Máriássy László, Somogyi páter jezsuita papok birtokai elleni támadások okai között ne szerepelt volna a katolikusok elleni gyûlölet vagy a jezsuita rend feltétlen megsemmisítésének szándéka (Dajka István, Fancsikay László, Veréb János szerint), azonban a végrehajtók között lévõ sok katonaelem azt a lehetõséget is felveti, hogy a támadók szándéka elsõsorban a zsákmányszerzés volt. Természetesen a szószékrõl a prédikációk katolikusellenessége tisztán „szívbõl jövõ gyûlölet", ezekben az esetekben más okokat nem is kell keresnünk (pl. Czeglédy István, Porcsalmi András, Telkibányai István prédikátorok).

A katolikus vallás elleni megnyilvánulások: Bagosi Márton (mándoki pap), Bakó Péter, Czeglédy András, Egeressy János, Farkas Fábián, Farkas Jakab, Gál György, Huszty Ferenc, Kazinczy Péter, Kiss János, Miskolci Péter, Porcsalmi András, Possay György, Sadány Mihály, Szõllõsy István, Takács Jakab, Técsi János, Telkibányai István.

Répássy Mihály jezsuita pap elleni támadás: Becz Miklós, Borbély János, Csató Albert, Donasovszky János, Nagy András, Pap András, Tóth Tamás, Trombitás István, Trombitás János.

Máriássy László jezsuita pap elleni támadás: Keczer Menyhért, Vér Mihály.

Somogyi (Somod) páter elleni rajtaütés: Donasovszky János, Fogarassy István, Tóth Tamás.

A katolikus ellenesség természetes velejárója a német ellenesség volt. Ez a fajta ellenérzés a magyar társadalom szereplõi között nem csak vallási, hanem etnikai síkon is megmutatkozott. A német ellenesség sokféleképpen került a felszínre. Ezek egyik eleme abban a jelentõs számú fegyveres támadásban is megmutatkozott, amelyet német katonák és polgárok ellen követtek el. A korabeli közfelfogásban nem volt jobb náluk a királyhûségérõl ismert magyar ember sem, sok közülük hasonló sorsra jutott, rendszeresek voltak ugyanis a birtokaik elleni támadások.

Németek (katonák és polgárok) elleni katonai fellépés, fosztogatás: Antocz János, Balogh János, Baranyay György, Beleznay János, Bodor Benedek, Bónis Mátyás, Borbély András, Egry Bernát, Fodor Miklós, Gombos Imre, Görbe István, Halápy László, Hegedûs György, Ilosfalvay Gergely, Kádas Péter, Kálmán vagy Borsoló András, Kende János, Kökényesdy György, Mikolay Baltazár, Nagy István, Rátkay Lajos, Rozgonyi György, Serédy Benedek, Szabó Gergely, Szathmáry Miklós, Szikszay István, Szinnyey Ferenc, Trombitás János, Uray Mihály, Váradi Jónás.

Királyhû emberek elleni támadás: Aranyi János, Kiss János, Pereczes István, Pinczés András, Trombitás János, Vészi János.

Német ellenesség: Apáczai Tamás, Bánchy István, Bánóczy Sándor, Bay Mihály, Bernard István, Bessenyey István, Csernely György, Deli Péter, Désy Péter, Erdõdi Sámuel, Gönczy István, Ispán Ferenc, Kádas György, Kende Gábor, Kéry István, Keviczky Miklós, Kiss Péter, Kövi Imre, Laskai Mihály, Mikolay Baltazár, Nikházy István, Petróczy Ferenc, Rácz Zsigmond, Rádi István, Rainer János, rákóczi Rákóczi Ferenc, Székey János, Szentkirályi Mihály, Sztankay Lajos, Zsolnay János.

A nagyobb, és szervezettebb akciók elõkészítése hosszabb idõt vett igénybe. Már a bujdosók 1672-es nagy támadása elõtt is tudunk olyan akciókról, amelyek kellõ szervezettséget, felderítést, hírláncot és legfõképpen titkosságot is tartalmaztak. A titok kiszivárgásának lehetõsége azonban nagy veszélyt rejtegetett magában. Ennek ellenére az akciókat sikerült titokban tartani, és több végvárat sikeresen bekeríteni és kisebb támadást intézni ellene. Tokaj várának ostroma, a majtényi sáncok felégetése, a verebélyi malom elleni támadás és a legnagyobb szervezést igénylõ gombási mészárlás jó példái ennek. A sort lehetne folytatni a vár bekerítésekkel (Károly), a várakban végzett agitációval, amelyek sokszor sikeresek voltak (Szendrõ). Ehhez a katonai sikerhez kapcsolódik a tokaji kapitány, Stahremberg elfogatása és Patakra kísérése is. A listák fontosságát pedig külön kiemeli az ilyen esetekben, hogy tudjuk azok nevét, akik részt vettek ezekben a fontos eseményekben.

Tokaj ostroma: Apagyi Mihály, Balkó Pál, Bényi Gáspár, Bodor Benedek, Böszörményi Péter, Csernely György, Dajka István, Gyulaffy László, Hamvay Péter, Harsányi István, Köröskényi Gáspár, Lakatos György, Megyesy András, Nagy János, Serédy Benedek, Szûcs György, Talján Tóbiás, Váradi Jónás, Veres Mátyás.

Nagykároly körülzárása: Apagyi Sámuel, Bagossy László, Bakay Mihály, Csinaldy János, Görgey vagy Literátus András, Inyi István, Jósa Miklós, Nagy Pál.

Szendrõi katonák Rákóczi hûségére állítása: Aszalay Mátyás, Becskeházy András, Hancz Péter, Komjáthy Péter, Pap Izrael, Pap János, Uray Mihály, Ury István.

Ónod ellen: Balogh Mihály.

A majtényi sáncok felégetése: Csinaldy János, Eötvös Miklós, Görgey vagy Literátus András, Jósa Miklós, Nagy Pál.

Torna vára ellen: Fáy László.

A verebélyi malom elleni támadás: Lónyay Gábor.

Szatmárnémeti elleni támadás: Serédy Benedek.

A Stahremberg elfogatásánál jelen lévõk: Bánchy Márton, Barkóczy Ferenc, Barkóczy István, Baksa István, Bónis Ferenc, Bornemissza Mihály, Fáy István, Kazinczy Péter, Komjáthy Zsigmond, Marczibán Miklós, Serédy Benedek, Szanyi Péter, Szemere László, Újfalussy Zsigmond, Váradi Jónás.

Kém: Kelemen István.

A katonai cselekmények közé tartozik, bár jelentõs gazdasági háttértartalommal a harmincadok elleni támadás, azok elfoglalása és Rákóczi hûségére esketése. A kamara által fenntartott harmincadvámok pénztáraiban ugyanis sok készpénzt is õriztek, így ezek megtámadása jelentõs „pénzügyi sikerrel” kecsegtetett. 1669–70-ben így esett a felkelõk áldozatául a tokaji, varannói, szerencsi, munkácsi, nagybányai, palánkai, károlyi és váraljai harmincad hivatal. Ezek egy részét Rákóczi hûségére is feleskették, más alkalommal inkább a királyi hatalmat megszemélyesítõ kamarai alkalmazottakon kitöltött bosszú dominált.

Tokaji harmincad: Bagdy János, Csernely György, Károlyi György, Kormos János, Mélda János.

Varannói, Homonnai harmincadok: Bánchy Márton.

Szerencsi harmincad: Csernely György.

Munkácsi harmincad: Dedey János, Ilosfalvay Gergely.

Nagybányai harmincad: Diószeghy György, Ecsedy István, Héczey János, Hidi György, Nagybánya város polgárai és tanácsa, Szodoray György, Uray Mihály.
Palánkai harmincad: Kormos János, Kozák Mihály, Tornay Mihály.
Károlyi harmincad: Kovács György.
Váraljai harmincad: Uray Mihály.

Ebben a korszakban tudomásunk szerint három olyan rajtaütést szerveztek, amelyet jelentõs létszámú „katonasággal" hajtottak végre. Mindhárom esetben pontosan megtervezték a cselekményt, titokban verbuválták az embereket. A Joanelli-féle pénzszállítmány elleni meghiúsult támadás, a szomolnoki pénzrablás és a gombási mészárlás tartozik ebbe a kategóriába. Az egyetlen meghiúsult terv a Joanelli-féle pénzszállítmány elleni rajtaütés volt, amely az utolsó pillanatban kitudódott. A másik két jól szervezett akció viszont sikeresen zárult. A rajtaütésekben résztvevõk nagy része nem volt katona. A kardforgatáshoz jobban vagy kevésbé értõ nemesség mellett szervitorokat, mezõvárosi és falusi „önkénteseket", vagyis polgárokat és jobbágyokat találunk. Fõleg a szomolnoki pénzrablásban vett részt sok jobbágy. A jobbágyok szerepvállalásán nem kell csodálkoznunk. Egyrészt uraikkal együtt gyûlölték a németeket, mivel sok alkalommal találkozhattak kamarai tisztviselõkkel, akik legfõképpen az állami adó behajtását szabták ki rájuk vagy hajtották végre rajtuk. Ugyanúgy ellenérzést keltett a vallásbeli különbség is, és nagy csáberõt jelentett a könnyen szerezhetõ pénz lehetõsége. Mindemellett az a legfontosabb és legérdekesebb, hogy egy esetleges felkelés megindítása esetén a nemesség soraiból hangzottak el olyan vélemények, amely a parasztság részvételét, a mozgalomba való bevonását sürgette (pl. Bocskai István zempléni fõipán). Ezzel a ténynyel a bujdosó mozgalom több, mint 30 évvel megelõzte a Rákóczi-szabadságharcot. Természetesen praesidiárius katonák is részt vettek az akcióban, így tudunk szendrõi és ecsedi katonák jelenlétérõl a gombási mészárlásban

Az Andreas Joanelli körmöci kamaragróf és haszonbérlõ pénzszállítmánya elleni támadás a szervezkedõk elsõ jelentõsebb katonai akciója volt. Kiváltó okai között szerepelhetett a kamaragróf csalásainak tömkelege, a rossz pénz verése, a pénzárfolyamok káros alakítása, az ezüst és az arany eltulajdonítása, Joanelli katolikus volta is. A legfõbb szempont azonban az volt, hogy a szervezkedõknek pénzre volt szükségük. Pénzre volt szükségük ahhoz, hogy diplomáciai küldetésekbe kezdjenek a franciák, törökök és az erdélyiek irányában. Pénzre volt szükségük katonák fogadására. Úgy gondolták, ehhez a nélkülözhetetlen segítséget Joanelli pénze (20.000 Ft) adhatja meg. Nádasdy Ferenc tudta meg a szállítmány indulásának pontos dátumát és útvonalát. Bory Mihály és Széchy Anna Mária pedig Szobonya Istvánra, Wesselényi nádor volt mezei kapitányára bízták az akció végrehajtását. Ehhez a katonai rajtaütéshez 100 lovast béreltek fel, fõleg a korponai, a bozóki és a lévai katonák közül, Kónya Pál és Nagy Pál korponai hadnagyok vezetésével. Joanelli megneszelte a bajt, és Nagyszombat helyett Trencsény felé indította el a szekereit. Mire Szobonya észbe kapott, már régen messze járt. A sikertelen rablás híre gyorsan elterjedt, és Széchy Anna Mária, a nádorné jobbnak látta hû emberét a Tiszántúlra menekíteni (PAULER 1876. I. 211–213.).

A szomolnoki pénzrablás korának – jelen tudomásunk szerint – egyetlen sikeres, elõre eltervezett rablása volt. A körülményekrõl és az elõzményekrõl nem sok forrás áll rendelkezésünkre, azt viszont tudjuk, kik voltak a résztvevõk és mennyi pénzt zsákmányoltak. A forrás sajnos hiányos, mert néhány esetben az elrabolt pénzmennyiséget nem tüntette fel. Így például tudjuk a résztvevõ szendrõi katonák nevét, azt viszont nem, mennyi volt az általuk okozott kár. Igen fontosnak tekinthetjük azt is, hogy a kamarai alkalmazottak helységek szerinti bontásban írták össze a neveket. A szomolnoki pénzszállítmány kirablásában pedig már nem csak katonák és nemesek, hanem a környékbeli jobbágyok is részt vettek, szerepet vállalva – bár mint láttuk, a pontos összeget nem tudjuk

– a több mint 26.000,– Ft kárt okozó rablásban. Ha csak önmagában ezt a tényt nézzük, akkor ez valószínûleg korának egyik legnagyobb megtervezett pénzrablása volt. A szállítmány kifosztásában szerepet játszók neve nyilvánosságra került az általuk okozott kárbecsléssel együtt. Hogy mennyire összehangolt cselekmény volt, jelzi, hogy több megyéből érkeztek a rablók. Az összeesküvésben résztvevõ bûnösök lajstromában mindössze két névnél említették meg a szomolnoki rablást. Ez pedig két szendrõi végvári katona neve, akik tevékeny részt vállaltak a jezsuita papok és birtokaik elleni támadásokban is: Donasovszky András és Tóth Tamás.

A szomolnoki rablásban résztvevõk tekintélyes névsora Nikházy István abaúji alispánnal kezdõdik, aki egymaga 1000 Ft-tal részesedett a „jól megérdemelt" rabolt pénzbõl. Mindenképpen fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a forrás készítõje szerint ez a szomolnoki pénz is Andreas Joanelli körmöci kamaragróf tulajdonát képezte (MOL NRA Fasc. 518. No 23.).

A magyar történelemnek ez a korszaka bõvelkedik kegyetlen eseményekben, mészárlásokban. Az egyik ilyen, jó elõre megtervezett katonai esemény a gombási mészárlás volt. A Gombási erdõben sok német zsoldost mészároltak le, fosztottak ki, majd utána szétszéledtek az összetoborzott nemesek és katonák. Errõl az eseményrõl Szirmay Antal Szatmár vármegye leírásában a következõképpen tudósított: „*Szathmár erõségébe Német õrzõ sereg vólt, az kik az környül fekvõ helységekre eleség bé takaritás véget ki csapván, a népet dúlták… Lónyay Anna már akkor Kemény János Erdélyi fejedelem Özvegye, aranyos-Meggyesi Várában az Vármegyebéli urakat, és nemeseket összve hiván ezen romlásnak meg elõzésérõl… tanátskoztak, és el végezték: hogy már ki kémlelve lévén az Szathmári várbéli õrzõ seregnek õ szándéka élelem bé hajtás végett…eggyik Nemes csapat a Gombás erdõnek köze táján az erdõben rejtezzen el, az másik csapat pedig az erdõnek Meggyes felõl való széliben…Ezen két seregnek pedig elõl járójául rendeltetett Mikolay Boldizsár, Szodoray Boldizsár, és Kende Gábor, kik hív végbenvivõi valának a rendelésnek: mert az eleséggel meg rakodva vissza érkezvén a Németek, fejek is alig látszott marháik közzül… az Magyar seregek elõl hátúl meg meg támadván azon a helyen, a hol az Ország út a Szamos vizéhez igen közel, s a partyán jár és Itatónak hivattatik.. .azon kívül a mi keveset fegyverekkel ki végezhettek, nagyobb részét a Szamosnak szorítván, oda fullasztották, és ollyan feles takarmányt, s Német testet, és kalapot vitt a Szamos a Szatmári malomra, hogy azt meg is állította forgásában."* (SZIRMAY 1809. 169–170.) Szirmay leírását kutatásunk azzal egészíti ki, hogy jelentõs számú személynevet (nemest, familiárist, katonát) sikerült beazonosítanunk és felkutatnunk, akik részt vettek a gombási mészárlásban:

> Almásy Péter, Alvinczi György, Apagyi Sámuel, Bagossy László, Bajusz Gáspár, Bakó György, Balogh János, Balogh Mihály, Baranyay György, Bartha István, Becsky György, Beleznay András, Beleznay János, Bernáth István, Bige György, Czimbalmos János, Csató György, Csizmadia György, Csizmadia Márton, Csonka Pál, Décsei János, Deli Pál, Deli Péter, Dévay István, Erdõdi István, Fekete vagy Mató Ferenc, Füzesséri Gábor, Gál János, Görbe István, Hajdú János, Haraszti Miklós, Hegedûs György, Horváth János, Horváth Mihály, Ilosvay György, Jankó János, Jeney János, Jeney Sámuel, Kácsándi Mihály, Kácsándy Zsigmond, Lónyay Anna, Kende Ferenc, Kende Gábor, Kende János, Kende Márton, Kepcho János, Kéry Ferenc, Kopcsó György, Kovács Gábor, Kölcsey Baltazár, Kölcsey Sándor, Lövey Gáspár, Madarassy Mátyás, Majtényi János, Maturka Ferenc, Mikolay Baltazár, Morvai György, Mraszkó György, Nagy János, Nyomárkai Gábor, Pap Miklós, Pilissy Gábor, Pinkóczy János, Posta János, Rácz Péter, Rákóczi László, Rákóczi Lajos, Rákóczi Zsigmond, Rátkai Lajos, Ráthonyi György, Ráthonyi László, Rátky Jósa, Rátky Lajos, Rigó János, Sándorházi Ferenc, Sándorházi János, Serédy Benedek, Sipos György, Sulyok Gergely, Sulyok János, Szabó Dávid, Szabó István, Szahadáti István, Szakács István,

Szegedi Pál, Szepessy Péter, Szilágyi Gáspár, Szirmay György, Tolcsvai János, Tolvay János, Torma Mihály, Török Péter, Trombitás Albert, Trombitás János, Tunyoghy Sándor, Újvári Baltazár, Uray Mihály, Uray Zsigmond, Váradi Jónás, Varga Mihály, Wesselényi Pál, Zsámolyi Ferenc.

A bûnösök listája sok katona nevét is tartalmazza. A következõkben csak azok nevét soroljuk fel, akik bizonyíthatóan ebbe a társadalmi csoportba tartoztak: Apagyi Mihály ecsedi kapitány, Torma Mihály ecsedi kapitány, Magyar Mihály, Majtényi István, Miller Dávid, Monay Gáspár, Janka Márton (Borsod megye), Jenei György, Csonka Pál szacsúri lakos beállt a rebellis katonák közé, Dajka István, Bernát István, Kovács György nagykárolyi lovas katona, Kökényesdy György szatmári alkapitány, Morvai Zsigmond, Nagy István, Oláh Mihály, Pap János, Pap Miklós, Pinkóczy János gyalogos katona, Püspöky János, Daróczi Sámuel szatmárnémeti katona, Donasovszky János szendrõi katona, Eötvös Miklós nagykárolyi katona.

Kétségtelen tény, hogy a Wesselényi összeesküvés nem fordulhatott volna fegyveres harccá, ha a végvárakban szolgáló magyar (és kisebb számban német) katonák sorsa nem vált volna bizonytalanná ebben az idõben. A nagyszámú, zsold, és zsákmány nélkül tétlenkedõ katonaelem pedig gyorsan a gyûlésrõl-gyûlésre járó és elégedetlenkedõ közép- és kisnemesség „célpontjává" vált. A nemesek, helyi polgárok (például Tokajban, Szendrõben) sikeresen szereztek a várõrségbõl embereket ügyük folytatásához. Ahhoz azonban, hogy hosszabb távra maguk mellé kössék ezeket a praesidiariusokat, a német ellenességen, a katolikus ellenességen túl mutatniuk kellett egy olyan „utat", amely legfõképpen a katonákat érdekelte. A sok prédálás, és minden bizonnyal a szomolnoki pénzvadászat a katonaelemek havi zsoldkiegészítésére, illetve a hópénz megszervezésére irányult. Csak ennek a biztosításával válhatott nagymértékben biztossá a katonák kitartása az összeesküvés mellett, amelynek sokan elkötelezett hívei lettek, végigharcolták a Thököly vezette felkelést, és vállalták a számûzetést is.

Ha az emberi sorsokat, az egyének életútjának további alakulását nézzük, akkor ezek a titkos megbeszélések és az azokból fakadó „rebellis cselekedetek" nagy hatással voltak az egyéni résztvevõkre, családokra, familiárisokra, szolgáló- és jobbágynépekre, így egész közösségekre. Nem véletlen, hogy több mezõváros került kollektív büntetés alá, és az sem véletlen, hogy a szervezkedõket keményen megbüntették. A családfenntartó nemesek elítélése, vagyonuk elkobzása ugyanis nem csak egész családjuk létét kérdõjelezte meg, hanem az õket kiszolgáló jobbágyfamíliák további sorsát is. Az 1670–72 közötti idõbõl fennmaradt kamarai kimutatások között nem véletlenül találunk olyan utalásokat, hogy az egyes családoktól elkobzott jövedelmekbõl kénytelenek voltak az otthon maradt, lényegében éhezõ feleségnek és gyermekeknek különféle mértékben ellátmányt biztosítani (MOL FILMTÁR 3945. doboz). Éppen ezért úgy véljük, hogy vizsgálat alá kell vonni minden olyan személy 1670 utáni életútját, akiknek neve szerepel például a Kátai Mihály encsi házánál tartott megbeszélésen, avagy részt vett a sokkal jelentõsebb kassai vagy sárospataki gyûlésen. Bár az is igaz, hogy sok résztvevõ ügyes köpönyegforgatással, vallásváltással gyorsan és könnyen megúszta a felelõsségre vonást (pl. a Barkóczyak). Természetesen, ha a cselekedetek emberi oldalát nézzük, nem ítélkezhetünk negatívan a mozgalmat elhagyókról vagy a vallomástételekrõl, mivel ez utóbbiaknál a kemény, igazán elvhû réteget is beleértve mindenki mindenki ellen vallott (MOL NRA 518/1.).

A szomolnoki rablásban rész vettek névsora és a préda összege

Nikházy István alispán	1000 Ft
Jánoky Gábor	500 Ft
Uza Mihály	1500 Ft
Becs Miklós	1000 Ft
Fráter István	300 Ft
Salamon Mihály	400 Ft
Tarczay István	100 Ft
Osvald Péter	100 Ft
Putnoki György	100 Ft
Szilágyi István	100 Ft
Kovács Ferenc	100 Ft
Árvai Péter	100 Ft
Szabó István	100 Ft
Csibi György	100 Ft
Hanyári Mihály	100 Ft
Pamlini István	100 Ft
Kanczár István	100 Ft
Ragályi János	100 Ft
Meszesi János	100 Ft
Pamlényi Gábor	100 Ft
Pamlényi István junior	100 Ft
Veid János (ignobilis – sic!)	40 Ft
Hányi Péter	1500 Ft
Fráter Mihály	300 Ft
Litka faluból (Abaújban)	
Kardos István	100 Ft
Kardos Pál	80 Ft
Szilas György	50 Ft
Kalmár István	100 Ft
Fáy falu	
Nagy Jakab	100 Ft
Tóth István	100 Ft
Finta János	50 Ft
Szabó András	600 Ft
Pap István	100 Ft
Kardos István	100 Ft
Sori Jakab	100 Ft
Szabó Dankó	50 Ft
Olasz István	50 Ft
Vaiszegh Pál	100 Ft
Gáspár István	150 Ft
Szemere falu (Abaúj)	
Paulinyi Mihály	500 Ft
Bozary János	50 Ft
Kovács Péter	50 Ft

Kupa falu	
Balasy György	100 Ft
Rácz Márton	100 Ft
Rácz János	100 Ft
Csiha Márton	100 Ft
Fügedi János	100 Ft
Kovács András	100 Ft
Csenite falu (Csenyéte)	
Végh Zsigmond	150 Ft
Belcze Márton	100 Ft
Pamlini Miklós	120 Ft
Pap Márton	50 Ft
Bende János	50 Ft
Balogh István	50 Ft
Bakta falu	
Szemere Zsigmond	500 Ft
Szemere Pál	100 Ft
Felsõ Gagy	
8 fõ	640 Ft
Döbrite (Debréte?)	
1 fõ	50 Ft
Szentjakab	
3 fõ	150 Ft
Pamlény	
4 fõ	400 Ft
Demecser (?)	
5 fõ	? Ft
Köztük Monaky István és szolgái	1500 Ft
Összesen:	1850 Ft
Kenéz	
5 fõ	600 Ft
Szentandrás	
2 fõ	110 Ft
Berek	
3 fõ	400 Ft
Fúlókércs	
8 fõ	800 Ft
Bozita	
5 fõ	450 Ft
Bodoló	
1 fõ	100 Ft
Csécs	
2 fõ	200 Ft
Jánok	
3 fõ	180 Ft

Forró	
1 fõ	100 Ft
Detek	
2 fõ	80 Ft
Füged	
2 fõ	140 Ft
Felsõ Morva?	
6 fõ	1150 Ft
Encs	
1 fõ	100 Ft
Roson	
2 fõ	200 Ft
Nessa	
3 fõ	170 Ft
Pereche	
2 fõ	125 Ft
3 fõ	130 Ft
Batler (Betlér)	
1 fõ	100 Ft
Szántó városa	
5 fõ	1100 Ft
Sasfa	
8 fõ	900 Ft

Köztük Uza István és fia	200 Ft
Ragályi János	100 Ft
*Inánc*s	
2 fõ	150 Ft
Peder	
4 fõ	340 Ft
Jarnó	
1 fõ	300 Ft
Jászó	
1 fõ	200 Ft
Zemplén megye	
Ifj Bónis Ferenc	3000 Ft
Szendrõiek	
Trombitás István, Halasi András, Kassai János, Vas György, Fejes István, Szihalmi András, Szenderes András, Diószeghy János, Galgóczy János, Csató Mihály, Olah István, Németh György, Nagy István, Tóth István, Tóth Tamás, Donasovszky János	
Torna megye	
Meczenzéf	
Összesen, a forrás alapján azonosítható rablott pénz	26.045 Ft

Irodalom

MOL FILMTÁR
Magyar Országos Levéltár, Filmtár, Budapest

MOL NRA
Magyar Országos Levéltár, Neo Regesta Acta, Budapest

PAULER 1876.
Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. kötet. MTA Könyvkiadó, Budapest 1876.

SZIRMAY 1809.
Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete. I. rész. Buda 1809.

ULRICH 2003.
Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétõl a napóleoni háborúk koráig. Tokaj, Várostörténeti tanulmányok IV. Tokaj 2003.

ULRICH Attila

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Conspiracy and military activity in the early phase of the Wesselényi-movement

The Wesselényi-conspiracy and national movement involved extended social layers. It was an event of the Hungarian history after which central power led a well organised, detailed, thorough procedure and which ended with mass arrests and confiscations of property. Of course, this kind of procedures (conceptual trials) was not unknown in the earlier periods of Hungarian history. However, if we examine the extent of this phenomenon, we have to mention on the first place confiscations of properties that started in 1670.

In the period between 1670 and 1711, mainly at its beginning, Hungarian structure of properties basically changed. This made the financial basis of the landed gentry very uncertain. The changes meant that lands, meadows, vineyards acquired and kept for centuries by certain families, now were given to other proprietors. The major part of the territories could get back to their original owners only after long lawsuits or remissions. Beside the real estates, movables were also confiscated, so a lot of noble families – mainly woman and children, because heads of families were hiding, fighting for the national interests or spending their sentence in prisons – lost their homes for a longer or shorter period. Year 1670 is a peripety in Hungarian history that led to significant economical and social consequences.

ATTILA ULRICH

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ulrich@jam.nyirbone.hu

Az 1905-ös és az 1906-os szabolcsi választások és győzteseik

Zsoldos Ildikó

A választások eredménye

Az 1867-es kiegyezéssel létrehozott Osztrák-Magyar Monarchiában az 1890-es évekre a válság jelei mutatkoztak, s a politikai válság 1905–1906 folyamán kulminált. A kormányzati válság közvetlen kiváltó okaként az 1905-ös országgyûlési képviselõ-választás eredményét jelölhetjük meg. Ez a parlamenti választás a korszak kuriózumának tekinthetõ, hiszen az egyetlen a dualizmus történetében, melyet országos szinten is az ellenzék nyert meg. Az 1905-ös országgyûlési képviselõ-választások idején Szabolcs vármegye választásra jogosultjainak többsége a Függetlenségi Pártot preferálta, de ez nem jelentett osztatlan függetlenségiséget. Az 1875 óta kormányzó Szabadelvû Párt is rendelkezett hívekkel. Az országos tendencia, a „zsebkendõszavazás" következtében elindult bomlási folyamat azonban elérte a Szabolcsvármegyei Szabadelvû Pártot is.

Szabolcs vármegye központi választmánya a törvényhatóság valamennyi választókerületében 1905. január 26-ára tûzte ki az országgyûlési képviselõ-választások napját.[1] A belügyminisztérium épületében mûködõ posta és távírda hivatalban január 25-én, 26-án és 27-én teljes éjjeli és nappali szolgálatot rendeltek el (MOL K 148 292. cs. 2732/1905.). Nagykállóban a várakozásoknak megfelelõ eredmény született, s már reggel 9 óra 3 perckor a függetlenségi párti dr. Mezõssy Bélát ellenjelölt hiányában egyhangúlag „megválasztották" a kerület képviselõjének. Mivel a központi választmány jegyzõkönyvében csupán ezt a tényt rögzítették, a megjelentek számát nem, így az 1800 választójogosultat számláló nagykállói kerületben nem rendelkezünk információval a választói kedv mértékérõl.[2]

Az egyhangú választásokat az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 71.§-a intézményesítette. Ha a választókerületben csak egy jelölt indult, az elnök nem rendelte el a szavazást, a választást befejezettnek, s a jelöltet megválasztott országgyûlési képviselõnek jelentette ki. A választóközönség tehát gyakorlatilag nem nyilvánított véleményt.

A tiszalöki kerületben a függetlenségi párti dr. Pap Zoltán budapesti lakosnak gratulálhattak választói, aki párton belüli ellenfele, Bónis Sándor 11 óra 56 perckor történt visszalépése következtében (Bónisra visszalépéséig 91 szavazatot adtak le) 448 szavazattal, tehát 357 szótöbbséggel

---

1 Nyíregyháza város központi választmánya az 1905. január 10-én tartott ülésén szintén január 26-át jelölte meg választási határnapul, s a választás megkezdésére annak reggeli nyolc óráját tûzte ki (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I. 1905. január 10-i ülés).

2 Szabolcs vármegye választókerületeiben a választásra jogosultak számának kihirdetésére Szabolcs vármegye központi választmányának 1904. december 30-i ülésén került sor. 1905-ben a nagykállói kerületben 1800, a tiszalökiben 2959, a nyírbogdányiban 1595, a nyírbátoriban 2021, a kisvárdaiban 2662 fõ volt választásra jogosult, Nyíregyházán pedig 2402 fõ rendelkezett választójoggal (SzSzBML IV. B. 403. 1904. december 30-i ülés).

szerzett képviselõi mandátumot (MOL K 26 468. cs. 1905. XLI. 1330.).[3] E kerületben volt a legalacsonyabb a szavazatszedõ küldöttség(ek) elõtt megjelent választójogosultak aránya, 18,21% (SzSzBML XXXIV. 2. 7. d. 5. pallium 34, 36, 38, 40. Kpv/1905., SzSzBML IV. B. 403. 1905. január 30-i ülés).

A nyírbogdányi kerületben – ahol szintén két függetlenségi párti jelölt vetélkedett egymással – a választójoggal rendelkezõk 85,58%-a döntött úgy, hogy elmegy szavazni. A vásártéren megrendezett szavazás délután 5 óráig tartott. A befutó a napkori születésû Kállay Leopold lett, aki 700 szavazatot mondhatott magáénak, s csupán 35 szavazattal kerekedett felül vetélytársán, dr. Horváth Józsefen (SzSzBML IV. B. 403. 1905. január 30-i ülés).

A nyírbátori választókerület gyõztese, Uray Miklós kércsi lakos 1058 szavazatot kapott, s így 390 szótöbbséggel körözte le ellenfelét, a szabadelvû párti dr. Mandel Pált. Itt a választói kedv a nyírbogdányihoz hasonlóan alakult, s a választói névjegyzékben szereplõknek csak 14,6%-a maradt távol (MOL K 26 468. cs. 1905. XLI. 1330.).[4]

A kisvárdai kerületben a függetlenségi párti Hrabovszky Guidót preferálták a választásra jogosultak, aki 1360 szavazatot kapott, míg vetélytársa, a kormánypárti György Endre csupán 674-et.[5]

A nyíregyházi választások menetét a város központi választmányának iratai között található választási jegyzõkönyvek alapján rekonstruálhatjuk. A szavazatok beszedésére két küldöttséget alakítottak. Az elsõ küldöttség elõtt szavazók – akik a város I. és II. kerületében, valamint a Nagykállói és a Szentmihályi úttól észak felé esõ kerületekben laktak – a városháza számvevõ szobájába nyertek bebocsátást. Azok a választók pedig, akik Nyíregyháza III. és IV. kerületében, valamint a Nagykállói és Szentmihályi úttól délre esõ kerületekben laktak, a városháza tûzoltó õrtornyába. 1905. január 26-án reggel 8 órakor megindult a választási eljárás. Ettõl kezdve fél óra állt még rendelkezésre, hogy a választási elnöknek az 1899. évi XV. törvénycikk 156.§-a által a képviselõjelöltség feltételeként szabott, a kerület tíz választója általi írásos ajánlatot átnyújtsák. A párton kívül álló, közgazdasági programmal fellépõ Simicska Endrét Fialkovszki László, Fajcsik Ferenc, ifj. Garay Mihály, Szuchács Mihály, Szuchánszki György, Ruzsinoczki József, Szolár János, Mihalkó József, Barta Mihály és id. Fekete János ajánlották. Dr. Meskó Lászlót dr. Bartók Jenõ, Barzó Mihály, Stoller Ferenc, Somogyi Gyula, Pivnyik András, Orsovszky Gyula, id. Zomborszki János, Geduly Henrik, Zimmermann Rezsõ, Márton József, Kovács Mihály, Pampuck András, Tiszovszki Mátyás, dr. Saáry Sándor, Sáry Pál, dr. Ernyei János, dr. Szabó László, dr. Konthy Gyula, Trak Géza, Hoffmann Mihály, Nádassy Lajos, Nádassy Kálmán, Bogár Lajos, Szmolár István és Huray Sámuel. A szocialista Jócsák Kálmánt Benedek Adolf, Zadó Pál, Mihály György, Lakatos István, Bogara György, Lajek János, Altmann Pál, Holck Sámuel, ifj. Dankó Pál, Habzsuda György, Friedmann Sándor, Tomasószki András, Korbel András, Kalló József, Kamenár József, Simonits János, Hagera András, Ferkó József és Balog János. Jócsák jelölését nem a gyõzelembe vetett hit motiválta – hiszen Szabolcsban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelentékeny társadalmi bázissal nem rendelkezett –, hanem a szociáldemokratáknak az a századfordulót követõen alkalmazott akcióformája, hogy

[3] Felhívom a figyelmet azokra az adatokra, melyeket az 1905-ös tiszalöki országgyûlési képviselõ-választással kapcsolatosan pontatlanul közöltek. A *Szabolcs* címû lap 480 szavazatot tulajdonított dr. Pap Zoltánnak, valamint riválisának nevét Bónis Sándor helyett Bónis Menyhértnek írta (*Szabolcs* 1905. január 28.); Szilágyi László szerint pedig 351 szavazatot kapott dr. Pap Zoltán (SZILÁGYI 2006. 177.).

[4] Ez esetben a *Nyírvidék* adatközlése pontatlan, az Urayra leadott szavazatok számát a központi választmányi jegyzõkönyvben szereplõ 1058 helyett tízzel többen, 1068-ban állapította meg (*Nyírvidék* 1905. január 29.).

[5] A Szilágyi L. monográfiájában közölt táblázatban 677 szavazat szerepel (SZILÁGYI 2006. 176.). A *Szabolcs* és a *Nyírvidék* értesülései ezúttal helyesek (*Szabolcs* 1905. január 28., *Nyírvidék* 1905. január 29.).

minden politikai szituációt, beleértve a választási kampányokat is, fel kell használni elveik hirdetésére, pártprogramjuk propagálására. A városháza számvevõ szobájában a szavazatszedõ küldöttség elnökein (Májerszky Bélán és Imre Jánoson) és jegyzõin (Orsovszky Gyulán és Trak Gézán) kívül a képviselõjelöltek úgynevezett bizalmi férfiai is jelen lehettek. Dr. Meskó László részérõl Papp Miklós és Pampuk András, Jócsák Kálmán részérõl Altmann Pál és Habzsuda György. Simicskának itt nem ült bizalmi férfija, viszont a tûzoltó õrtoronyba Fialkovszky Lászlót küldte, míg Jócsák Kálmán Benedek Adolfot, Meskó pedig Lipták Sámuelt és Kovács Mihályt. Mivel három érvényes jelölés érkezett a választási elnökhöz, elrendelte a szavazást. A szavazás mindkét küldöttség elõtt reggel 9 órakor indult meg az elnök által kihúzott sor szerint. A sorshúzás eredményét Májerszky Béla választási elnök háromnegyed kilenckor hirdette ki. E szerint elõször Simicska Endre, majd Jócsák Kálmán, végül dr. Meskó László szavazóit elkülönítve bocsátották szavazásra. „*A szavazás nyilvánosan, élõszóval oly módon történt, hogy a szavazó neve és szavazata nemkülönben a lakóhelye a szavazási névsorba feljegyeztetett. A választók azonossága ezen város* [Nyíregyháza – Zs.I.] *tanácsa által megbízott két tag, s a jelöltek bizalmi férfiai által ellenõriztetett.*" (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I.) A választáshoz ugyanis a választók személyazonosságának ellenõrzésére a szavazópolgárokat jól ismerõ két elöljárósági tagot is ki kellett küldeni, s mivel az elõzõ (1901-es) általános választások alkalmával több esetben kapott olyan információt a belügyminisztérium, hogy ezen közegek az 1899. évi XV. törvénycikk 153.§-ában elõírt azon kötelességüknek, hogy a választás helyén pontosan megjelenjenek, s a záróra alatt is a választás helyén tartózkodjanak, nem tettek eleget, nyomatékosan felhívta az ország valamennyi központi választmányát nevezett rendelkezés szigorú betartására (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1905/I. 292/I-a/1905. B. M. számú körrendelet az 1905. évben megejtendõ általános képviselõ-választások tárgyában). Az elsõ szavazatszedõ küldöttség elõtt 3 óra 35 percre a kihúzott sorrend szerint minden városrész leszavazott, a második küldöttség elõtt pedig már 3 óra 11 percre. Ezután azok is lehetõséget kaptak a szavazásra, akik a megállapított sorrendben – tehát amikor szólították az egyes jelöltek szavazótáborát – ugyan nem jelentek meg, de késõbb megérkeztek. Ekkor a választási elnök a szavazatok elfogadására még egy órai határidõt tûzött ki. A záróra elérkeztekor, 4 óra 36 perckor berekesztették a szavazási névsort, majd megtörtént az összesítés. Az elsõ szavazatszedõ küldöttség elõtt Simicska Endre nem kapott szavazatot, Jócsák Kálmánra öten voksoltak, dr. Meskó Lászlóra 671-en. Délután 3 óra 50 perckor Simicska Endre személyesen megjelent és kijelentette, hogy a jelöltségtõl eláll. Három visszautasított szavazatot is tartalmaz a jegyzõkönyv, s a visszautasítást azzal magyarázza, hogy a választásra jogosultak helyett azoknak hason nevû – választójoggal nem bíró – fiaik jelentek meg, s akarták apjuk helyett a szavazást gyakorolni. A második szavazatszedõ küldöttség elõtt Simicska Endre – aki itt is bejelentette visszalépését – egy szavazatot kapott, Jócsák Kálmánnak két választó szavazott bizalmat, Meskó Lászlónak 636. A nyíregyházi választók tehát összesen 1315 érvényes szavazatot adtak le, ebbõl Simicska egyet, Jócsák hetet, Meskó pedig 1307-et mondhatott magáénak. Dr. Meskó Lászlót tehát 1299 szavazattöbbséggel választották meg a nyíregyházi kerület országgyûlési képviselõjévé.

Ennek kihirdetését várta az az érdeklõdõ tömeg, amely a téli hideggel dacolva ellepte a városháza elõtti teret. Fél öt tájékán már hangos szóval kérték, tájékoztassák õket a választási eredményrõl. Az erkélyen többször is megjelentek a választási tisztviselõk, hogy türelemre intsék az átfázott tömeget, mivel a jegyzõkönyv megszerkesztése beletelt egy kis idõbe. Egy teljes óráig várakoztak a megjelentek, miközben a Szózatot, a Himnuszt, a Kossuth nótát, a lengyel himnuszt énekelték, lelkesen éljenezték a hazát, Meskót, a választási elnököt, a lengyel nemzetet és a választáshoz kirendelt lengyel származású ulánusokat (*Szabolcs* 1905. január 28.). Májerszky Béla fél hatkor jelent meg a városháza erkélyén. Miután bejelentette, hogy Nyíregyháza országgyûlési képviselõje dr. Meskó László lett, átadta neki a mandátumot. A gyõztes hatásos beszédben köszönte meg a belé

vetett bizalmat, majd a polgármesterrel együtt szállt fel a város négyes fogatára, mely fogat után az ünneplõ polgárság haladt lakásáig kísérve újdonsült képviselõjét (*Szabolcs* 1905. január 28.).

A megválasztottak megbízóleveleit az országgyûlés összeülésekor vették górcsõ alá. A századelõ európai nagyhatalmai a mandátumigazolás két fajtáját alkalmazták, az angol és a francia típust. Franciaországban a törvényhozó testület nemcsak a meg nem támadott mandátumok igazolását végezte, hanem hatásköre kiterjedt a megtámadottakra is. Ha a képviselõ által benyújtott megbízólevél ellen nem emeltek panaszt, azt külön bizottságok vizsgálták meg, s iktatták be az igazolt mandátumok közé. Az ügyek elõkészítését az úgynevezett bureau-k, azaz osztályok végezték. Ezek a kamara végleges megalakulása elõtti ülésén a korelnök ellenõrzésével megejtett sorshúzás révén jöttek létre. Elsõdleges feladatuk a hozzájuk utalt mandátumok igazolása volt, ám ennek teljesítése után sem szûntek meg, az ülésszak folyamán az utólagosan benyújtott mandátumok vizsgálatával is foglalkoztak. A panasszal megtámadott megbízólevelek megvizsgálására tartományonként igazoló és fellebbezési bizottságokat állítottak föl, s ezek jelentései alapján a plénum szavazással hozott határozatot az ügyben. A döntésben az érintetten kívül minden képviselõ részt vehetett (CHARNAY 1964. 74–78., RUSZOLY 1980. 32., RUSZOLY 1992. 24–26.). A francia törvényhozó testület határozata igazoló, megsemmisítõ és eredményt módosító[6] (reformatórius) lehetett (RUSZOLY 1980. 33.). A francia példa talált követésre a Német Birodalomban és az Osztrák-Magyar Monarchia osztrák államfelében is. Vizsgált idõszakunkban a Német Birodalomban a választási bíráskodásnak nem volt akkora jelentõsége, mint a többi államban. Birodalmi szinten különösen kedvezõ hatású volt az általános és titkos választójog, mely a többi államhoz képest szûkebb teret biztosított a visszaéléseknek (RUSZOLY 1992. 44.). A francia törvényhozó testülethez hasonlóan az osztrák sem kívánta kiengedni kezébõl a választási bíráskodást.

Angliában azonban csak a meg nem támadott megbízólevelekrõl döntött a képviselõház, a petícióval megtámadottak a képviselõháztól független választási bíróság hatáskörébe kerültek (RUSZOLY 1992. 16–17.). A szigetország nyomdokaiba lépett hazánk is, hiszen az 1899. évi XV. törvénycikk megosztotta a választási bíráskodást (bifurcatio) a kir. Curia és a képviselõház bíráló bizottságai között.[7] A királyi Curia elé kerültek döntés végett a törvényben taxatíve felsorolt esetek, míg a többi szituációban a bíráskodás joga a képviselõház jogkörében maradt (CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS 1978. 376., RUSZOLY 1980. 283–286.). És természetesen a képviselõház hatáskörébe tartoztak a formális igazolási esetek. Az 1905. február 15-én megnyílt országgyûlés mandátumigazolásainak mechanizmusa a következõképpen alakult: a képviselõkbõl sorsolás útján kilenc osztályt alakítottak, az elsõ öt osztály mindegyikébe 44–44 magyarországi és 5–5 horvát-szlavónországi képviselõ jutott, a többi négy osztályba pedig 43–43 magyarországi és 4–4 horvát-szlavónországi. Hrabovszky Guidó a negyedik osztályba, Uray Miklós és dr. Meskó László a hatodikba, dr. Mezõssy Béla és dr. Pap Zoltán a hetedikbe, míg Kállay Leopold a nyolcadikba sorsoltatott. A kiosztott mandátumok a vizsgálatot követõen a házszabályok 12.§-ának a), b) vagy c) pontja alá soroztattak be. A szabolcsi megbízóleveleket a Hrabovszky Guidóé kivételével az a) jegyzékbe foglalták, hiszen azokat kifogástalannak találták. Így tulajdonosaikat már március 8-án, az 5. országos ülésen végleg igazolt képviselõknek jelentették ki. A kisvárdai mandátummal kapcsolatban az a kifogás merült fel, hogy nincs feljegyezve az ajánló tíz választó neve. Így Hrabovszky tagsági jogát csak idõlegesen gyakorolhatta a további határozathozatalig. Erre április 6-án, a 7. országos ülésen került

6 1833-tól.

7 MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 45. A választójogi novella (1874. évi XXXIII. törvénycikk) elvileg kimondta, hogy a választások felett a Curia ítél, de ténylegesen csak 1899-tõl valósult meg a Curia ítélkezése.

sor, mikor is az I. bíráló bizottság döntése alapján õt is felvették a végleg igazolt képviselõk névjegyzékébe (KN 1905/10. I. kötet 7., 24., 11., 40.).

Ám nemcsak Szabolcs vármegyében hozott az 1905-ös választás ellenzéki gyõzelmet, hanem országos szinten is. A kormánypárt csupán 159 kerületben kapott többséget. A koalícióba tömörült nemzeti ellenzék ezzel szemben 231 képviselõi helyet tudhatott magáénak. Ebbõl a Függetlenségi Párt 166-ot (relatív többséget alkotva a koalícióban), a Néppárt 25-öt, a Szabadelvû Pártból Andrássy vezetése alatt kivonult úgynevezett disszidensek 27-et, a Bánffy-féle Új Párt 13-at. A nemzetiségiek 10, a demokraták és a szocialisták 2–2, míg a párton kívüliek 9 mandátumot szereztek (SZABÓ 1986. 85.).

A három évtizede kormányzó Szabadelvû Párt megbukott, s vele együtt a védelmezett rendszer is mély válságba került. Ferenc József e szorult helyzetben az ausztriai félalkotmányosság tapasztalataiból ötletet merítve átmeneti, parlamenten kívüli kormányt nevezett ki, melynek vezetésével hû generálisát, Fejérváry Géza táborszernagyot, a magyar királyi darabont testõrség kapitányát, volt honvédelmi minisztert bízta meg. Ám a parlamenten kívüli kormányt sem az országgyûlés, sem a közvélemény nem fogadta el. A képviselõház 1905. május 27-én tartott 30. ülésén Pap Zoltán a kérvényi bizottság elõadójaként Heves és Somogy vármegye kérvényeit ismertette, melyekben arra hívták fel a képviselõházat, hogy õsi alkotmányát – melyet megtámadtak – védelmezze meg. *„Azt hiszem* – mondta Pap Zoltán – *hogy még nem lesz befejezve az alkotmány védelmében megkezdett és folytatandó küzdelmünk, a midõn minden vármegye fogja ebben a kérdésben szavát hallatni és hasonló tartalmi kérvénynyel fog a képviselõházhoz járulni, mint Heves és Somogy vármegyék.*" (KN 1905/10. I. kötet 333.) Igaza lett a tiszalöki választókerület képviselõjének, hiszen 1905 nyarán és õszén a megyék nagyobb részében „nemzeti ellenállás" bontakozott ki az erõsen abszolutisztikus „darabont-kormány" ellen.

Ez a mély válság sajátos kompromisszummal oldódott meg. Amikor a „darabont-kormány" – Kristóffy József belügyminiszter kezdeményezésére – ügyes manõverrel, az általános választójog jelszavának bevetésével oldalba támadta a koalíciót, az meghátrált, s önként kapitulált. Hiszen az általános választójog kisebbségbe szorította volna a magyarokat a többi nemzetiséggel szemben, sõt a dzsentri is kisebbségbe került volna a magyar parasztokkal és a városi munkásokkal szemben. 1906 februárjában Ferenc József az országgyûlés feloszlatása mellett döntött, melyet egy sor rendkívüli intézkedés követett. A koalíció ellenállása megtört, s áprilisban a kormányra jutás fejében feladta programját, nemzeti követeléseit, így az uralkodó 1906. április 7-én a koalíció bizalmát is élvezõ Wekerle Sándort bízta meg az új kormány megalakításával. A kormány eskütétele után azonnal kiírta az új választásokat az 1906. április 29. és május 8. közötti idõszakra.

Szabolcs vármegye központi választmánya 1906. április 30-ra tûzte ki a választás napját (SzSzBML IV. B. 403. 1906. április 18-i ülés 51/906. Kpv.).[8] A Szabadelvû Párt az országban sehol sem állított jelöltet, 1906 áprilisában feloszlatta magát (BOROS–SZABÓ 1999. 55.).[9] Ekkor már gyakorlatilag a Szabolcsvármegyei Szabadelvû Párt sem létezett, az egykori tisztikar jelentõs közremûködésével 1905 végén alakult meg mintegy átmeneti megoldásként a Szabolcsvármegyei Új Párt. Ez a politikai csoportosulás azonban rövid életûnek bizonyult báró Bánffy Dezsõnek az országos politikai vezetésbõl való kiszorulása miatt.

A bomlásnak indult Szabolcsvármegyei Új Párt tehát szintén nem állított képviselõjelöltet. Szabolcs vármegye valamennyi választókerületében csupán egy-egy jelöltet, mégpedig az 1905-ös

8 Szilágyi táblázatában tévesen szerepel az 1906-os választások szabolcsi idõpontja: április 30. helyett június 20. (SZILÁGYI 2006. 177.).

9 Kivárt, majd 1910-ben a régi szabadelvû gárda Nemzeti Munkapárt néven alakult újjá.

választások szabolcsi gyõzteseit indította a hatalomra kerülést legfõbb célként szem elõtt tartó Függetlenségi Párt. A hatalom megszerzésére való görcsös koncentrálás tetten érhetõ a programbeszédekben is, melyeknek az emlékezetes 1905-ösökkel való összevetésekor egyértelmû az inkonzisztencia. Példaként álljon itt a *Szabolcs* tudósítása Meskó László 1906. április végén a Korona dísztermében elhangzott szónoklatáról: *„dr. Meskó László a függetlenségi párt jelöltje, akit a pártközi megállapodás szerint az ellenzéki pártok minden árnyalata támogat, ellenjelölt nélkül áll. Vasárnap délelõtt tartotta meg programmbeszédjét, mely alkalomból zsufolásig megtelt a Korona díszterme. – Dr. Bartók Jenõ megnyitó beszédje után jelent meg és örömét fejezte ki azon változás felett, amely beszámoló beszédje óta következett be. Az uj kormányt támogatni kell, bár nem valósíthatja meg a 48-as eszméket egészben, mégis jelentékeny a haladás. A Tisza és a haladó párt bukását a nemzeti követelések jogosságának részbeni elismerését biztató jelenségnek veszi. Az általános választás behozatalát szükségesnek tartja és irányul a 48-as elvekért való küzdést jelölte meg.*" (*Szabolcs* 1906. április 28.)

Egyhangú választásokra lehetett számítani. Csupán Nyíregyházán tûnt úgy egy pillanatra, hogy a választási elnöknek el kell rendelnie a szavazást. Az utolsó nap ugyanis Lakatos László budapesti munkás is fellépett nemzetközi szociáldemokrata programmal. Májerszky Béla választási elnök április 30-án 8 órakor nyitotta meg a választási eljárást. Fél kilenckor konstatálta, hogy két jelölés érkezett be hozzá. Dr. Meskó Lászlót a város 12 elõkelõ polgára ajánlotta, Lakatos László jelölését pedig 11-en támogatták. Ám az ajánlók nevének a választói névjegyzékkel történt összevetése után megállapították, hogy Lakatos László ajánlói közül csak kilencen rendelkeztek választójoggal a nyíregyházi kerületben, így az õ jelölését figyelmen kívül hagyták. A szabolcsi választások a várakozásoknak megfelelõen alakulva a várt eredményt hozták. Délelõtt tíz órára már valamennyi fõszolgabíró tájékoztatási kötelezettségének eleget téve jelentett az alispánnak. Táviratot adtak fel 8 óra 35 perckor Nyírbátorból Uray Miklós, 8 óra 40 perckor Nyíregyházáról dr. Meskó László, 8 óra 43 perckor Nagykállóból dr. Mezõssy Béla, 8 óra 46 perckor Kisvárdáról Hrabovszky Guidó, 9 óra 15 perckor Nyírbogdányból Kállay Leopold és 9 óra 45 perckor Tiszalökrõl dr. Pap Zoltán egyhangúlag képviselõvé történt megválasztásának hírével (SzSzBML IV. B. 411. 500. d. 41735/1906.). A gyõztesek tehát ugyanazok a függetlenségi párti jelöltek voltak, mint 1905. január 26-án.

Az 1905-ös országgyûlési képviselõ-választások szabolcsi vesztesei közül dr. Horváth Józsefet 1906-ban a nagyvázsonyi kerületben megválasztották (*Szabolcs* 1906. május 5., *Nyírvidék* 1906. május 6.). A szocialista Jócsák Kálmánt ezúttal Zomborban léptették fel, ám a rá leadott 16 szavazat ismét kevésnek bizonyult a gyõzelemhez. Függetlenségi párti ellenfelére 1318 választópolgár voksolt (MOL K 26 688. cs. 4559/906. ME.).

Választási visszaélések

A választási csalások a magyar választási rendszer szerves részévé váltak.[10] Már maga a „voksolás" módja – a nyílt szavazás – a korrupció különbözõ formáinak (a hivatali vagy más hatalomnak a választói magatartásra gyakorolt pressziójának, a megfélemlítésnek, valamint

10 A választási csalásokról, a választási eljárásból eredõ visszaélési formákról lásd többek között SZABÓ 1985. 44–46.! Szabó Dániel példáinak túlnyomó többsége a dualizmus utolsó évtizedeinek két – csalásairól, visszaéléseirõl és „stiklijeirõl" – leghírhedtebb, azaz az 1896. és az 1910. évi választások idejébõl való. Szabó azon a véleményen van, hogy nem a választási csalások döntötték el a választások eredményét, bár egy-egy választókerületben talán meghatározták, hogy melyik párt jelöltje kapta meg a mandátumot. Véleményem szerint 1905-ben a tiszalöki és a nyírbogdányi kerületben jelentõs szerepet játszottak.

a szavazatvásárlásnak, azaz a vesztegetésnek) melegágyául szolgált. Gerõ András rámutat, hogy a korteskedéssel együtt járó vesztegetések a dualizmus választásain már a reformkorban kialakult és szokássá vált politikai gyakorlat örökségeként jelentkeztek. Elõször nagy valószínûséggel a XIX. század tízes éveiben tûntek fel, s a reformkorban már jól ismert tünetként állapíthatóak meg. Kialakulásukat elõsegítette, hogy a kormány 1818-tól a megyékben a szavazatok ponderálása („súlyozása") helyett azok egyenkénti számbavételét, tehát numerálását rendelte el (GERÕ 1988. 70–71.). Feltûnésük, elterjedésük, majd tartós jelenlétük így a megyei tisztújításokhoz köthetõ, de belejátszottak a reformkori követválasztási küzdelmekbe is.

Az 1840-es évek elsõ felének publicisztikájában már megtalálhatjuk a korteskedés sajátos kinövéseit elemzõ, s ellenjavaslatokat tartalmazó írásokat.

A vesztegetések, az agresszió különbözõ formái már annyira feltûnõek voltak, hogy 1843-ban megszületett az új „országlási modor" megnevezése is: a bunkókrácia. E megnevezés a korrupciónak leginkább kitett társadalmi csoportra, a megyegyûléseken és követválasztásokon ólmosbotokkal felvonuló bocskoros nemességre utalt, akik – nem lévén semmijük – szavazati jogukat bocsátották áruba, s erõszakos fellépésükkel segítették, illetve akadályozták meg különbözõ politikai akaratok érvényesülését. A korszakban a javasolt ellenszerek között a titkos szavazás bevezetése, a fõispáni beavatkozások meggátlása, a szavazatvásárlás szigorú megbüntetése, s a „bunkókráciának" a szavazati jogból való kizárása éppúgy szerepelt, mint az a megfontolás, hogy lehetõleg minél kevesebb rendszabállyal gátolják a szabad véleménynyilvánítást. Ugyanakkor Szabó Dániel azt is hangsúlyozza, hogy a választási visszaélések nem magyarországi specialitások voltak, hiszen Európa valamennyi országának törvényhozásában találkozunk a XIX. század második felében választási korrupció elleni törvénnyel.

A választásokkal, a képviselõ-állítással kapcsolatos megvesztegetésrõl, korrupcióról a dolog természeténél fogva nem is rendelkezhetünk komoly kutatási eredményekkel. A szavazatok vásárlásakor ugyanis nem állítottak ki nyugtákat, átvételi elismervényeket. Hazánkban a választási eljárás 1899-es módosításával ugyan kísérletet tettek a pénznek a választásokat befolyásoló eszközként való visszaszorítására, a választók megvendégelésének, azaz az etetés-itatásnak a „szokásos" szintre csökkentésére, de nem sok sikerrel (BOROS–SZABÓ 1999. 134.).

E kérdéskört az 1905-ös szabolcsi választások kapcsán két szempontból közelítjük meg: egyfelõl a képviselõjelöltek, illetve korteseik részérõl elkövetett visszaéléseket, másfelõl a hatóság általi korrupciót vizsgálva. A miniszterelnök már a választás elõtt egy héttel figyelmeztette a vármegyék fõispánját, „*hogy már most szíveskedjék gyûjteni a legnagyobb óvatossággal és gondossággal adatokat minden visszaélésrõl és törvénytelenségrõl, melyek a választókerületekben itt-ott elkövettetnek úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki jelöltek részérõl. Lehetõleg beszerezni szíveskedjék bizonyítékokat és a körülményekre részletesen kiterjedõ hiteles kimutatásokat az etetés és itatásról, a hivatalos hatáskörben elkövetett visszaélésekrõl, izgatásokról és egyéb erõszakoskodási esetekrõl.*" (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[11] Ezek bizonyítása azonban a legtöbb esetben nem volt lehetséges. „*Határozott alakban visszaélést constatálni tulajdonképp nem is lehet – mert mindkét politikai párt jelöltjei és azok ugy nevezett kortesei is etettek-itattak, sõt talán pénzeltek, vesztegettek is*" – jellemezte a fõszolgabíró a nyírbátori kerület helyzetét, mely állapot általánosnak minõsíthetõ (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).[12] „*A tisza löki képviselõ választó kerület járásomhoz tartozó községeire vonatkozólag, általában oly választási visszaélések és törvénytelenségek elkövetését – akár a szabadelvû párt, akár az ellenzék részérõl – mely külön és kivételes hivatalos eljárás megindítására*

11 Széll Kálmán miniszterelnök levele Szabolcs vármegye fõispánjának 1901. szeptember 28.

12 Fõszolgabírói jelentés a fõispánnak 1901. október 28.

indokoltan alapul elfogadható lehetett volna, kipuhatolni vagy arra bizonyító adatokat gyûjteni nem sikerült" – jelentette ki Dobos Imre, a tiszai járás fõszolgabírája (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).[13] A választópolgárok etetését-itatását csak az 1887. évi házszabály módosítás (71.§ a) és b) pontja) nyilvánította érvénytelenségi oknak. Az 1848. évi V. törvénycikk még nem tilalmazta a vesztegetést, az 1874. évi választójogi novella (97.§) felvette ugyan a választási vétségek közé, de nem minõsítette érvénytelenségi oknak. Az országgyûlési képviselõ-választások feletti bíráskodásról szóló 1899. évi XV. törvénycikk a több községbõl álló választókerületekben megengedte a választópolgárok szükséges ellátását, de csak „*a választás helyén és annak ideje alatt*". (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 60.) A gyakorlatban azonban ez nem így mûködött. „*Majdnem minden községben van, ugy nevezett pecsenye sütögetõ iparos – azoknál szoktak az egygyes községek szavazói esténként összegyûlni és a vendégség költségeit hol egyik, hol másik gazda szokta fizetni, s itt ha jól laktak, elhatározzák, hogy minek hozassák az italt üvegenként a sütögetõ házához – legjobb lesz, ha a korcsmában folytatják a vacsorázást – erre felkerekednek és hazafias dalok kíséretében bevonulást tartanak a korcsmába. Természetes dolog, hogy ez a szokása rendes viszonyok között nincs meg a népnek, de hát a képviselõ választás idején, tehát 5 évenként meg-meg ujjól. Három esetben tartottam vizsgálatot a helyszínen – de mindig eredmény nélkül.*" – tudjuk meg a nyírbátori járás fõszolgabírájától (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.). Pedig állítólag a nyírbátori kerületben a Függetlenségi Párt jelöltje érdekében Krausz Mózes nyírmadai takarékpénztári igazgató a választás elõtt közvetlenül nagy kortes estélyt rendezett. Dr. Pap Zoltán kortesei közül ifj. Márton Jakab és Cserpak János Vencsellõn, Veres Ferenc pedig Balsán „*több napokon keresztül mulattak és embereket itattak, hogy a költségeket ki fedezte, meg nem tudható, mivel azt állítják, hogy sajátjukból fizettek.*" (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[14] Ennek az ellenkezõjét bebizonyítani szinte a lehetetlen dolgok közé tartozott.

Mint ahogyan a pénzbeli juttatás sem könnyen nyerhetett bizonyítást, hiába sorolta az 1899. évi XV. törvénycikk 3.§-ának 2. pontja a választást érvénytelenítõ okok közé, „*ha a képviselõ a választónak, vagy ennek tudtával hozzátartozójának, azon czélból, hogy az õ reá szavazzon, vagy bizonyos jelöltre ne szavazzon, vagy hogy a szavazástól tartózkodjék, pénzt vagy pénzértéket vagy más elõnyt ad, vagy ígér; ugyszintén ha a képviselõ ily cselekményben részes vagy abba megelõzõleg és kifejezetten beleegyezett*". (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 48.) Gerõ András szerint 1869-ben, a dualizmus elsõ választásának idején 5–10 forinttal vesztegették meg a választópolgárokat, ami akkor nagyjából egy pár csizma árának felelt meg (GERÕ 1988. 15.). Ez az összeg a századforduló elsõ éveiben Szabolcsban a jelentések szerint megközelítõleg 75–100 forintra (150–200 koronára) emelkedett. Ezt az árfolyamot természetesen csak egy viszonyítási alapként kezeljük, a valóságban ettõl mindkét irányban eltérhettek. Szabó P. Csaba szerint a századfordulót követõen 4–5000 koronán alul nem lehetett mandátumhoz jutni, de egyes választások összköltsége állítólag 30.000 korona fölé is emelkedett (SZABÓ 1986. 82.).[15]

A pénzzel, mint befolyásolási eszközzel gyakorlatilag minden párt élt, de lehetõségeik nem voltak egyformák. Természetesen a legnagyobb a kormánypárt kasszája volt. A pénzt a pártok a legkülönbözõbb módon juttatták el a szavazókhoz: a választás elõtt vagy egyenként fizettek a választóknak, vagy elõleget adtak. Elõfordult, hogy a takarékpénztárban letétbe helyezett pénzösszeg csakis „helyes viselkedés" esetén volt felvehetõ (SZABÓ 1985. 45., VARGA 1999. 32.). A választópolgárok

13 Fõszolgabírói jelentés a fõispánnak 1901. október 21.

14 A gávai gyalogõrs õrsvezetõjének jelentése a szolgabírói hivatalnak 1901. október 6.

15 Ezek az információk a választások költségeirõl a képviselõház 1908. június 30-i ülésén hangzottak el, de ezt támasztja alá dr. Mezõssy Béla 1910. májusában Darányi Ignác földmûvelésügyi miniszternek írt magánlevele is, miszerint egy tehetséges agrárius jelöltnek az abonyi kerületben 15.000 forinttal (azaz 30.000 koronával) esélye lehetne a gyõzelemre (SZILÁGYI 2006. 151.).

egyébként maguk is elvárták az anyagi juttatásokat és a megvendégelést. „*A mai magyarságnak zöme kenyéren kívül csaknem csupán krumplin, tökön tengõdik és alig várja az uj képviselõválasztást, hogy egy kis potya húst kaphasson és örökségén Ézsauként egy tál lencséért túl adhasson.*" – olvashatjuk a *Nyírvidék* „Hus-uzsora Nyíregyházán" címû vezércikkében (*Nyírvidék* 1905. május 14.). Ugyanígy természetesnek tekintették, hogy a képviselõjelölt gondoskodjon utazási költségeik megtérítésérõl. Nem esett az 1878. évi V. törvénycikk 185. és 186. és az 1899. évi XV. törvénycikk 3.§-a alá, azaz nem számított a választást érvénytelenítõ okok közé a választóknak a választás helyére való szállítása és visszaszállítása, ha e feladatra a kérdéses választókerületben szavazásra jogosult választót vagy vele egy háztartásban élõ hozzátartozóját fogadták fel. A fuvarozási díjat az illetõ törvényhatóság állapította meg három éves idõtartamra, tekintettel a közlekedési viszonyokra és az év különbözõ szakaszaira. Ezen szabályrendelet belügyminiszteri jóváhagyás után lépett életbe. A szabályrendeletben meghatározott díjat túlhaladó összeget vesztegetés céljából adottnak tekintette a törvény (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 59–60.).[16]

A pártok és a lakosság részérõl elkövetett törvénytelenségek közé tartoztak az izgatások és a különbözõ mértékû erõszakoskodások. Az 1896-os választási kampány halálos áldozatot is követelt a tiszalöki kerületben. Szentmihályon még komolyabb következmény nélkül csaptak össze a függetlenségi, antiszemita Ónody Géza és a nemzeti párti Korniss Ferenc hívei. Az óeszlári Kállay kastélyban azonban boron kívül vér is folyt. Bulcharter József rakamazi lakost összeszurkálták és agyonverték (SZILÁGYI 2006. 81.). Az 1905-ös kampányidõszakban ennyire súlyos atrocitásokra ugyan nem került sor, de a pártok túlkapásai – fõleg a kisvárdai és a nyírbátori kerületben – ezúttal sem hiányoztak a forgatókönyvbõl. „*A kisvárdai kerületben az ellenzék a választókat megfélemlítette.*" – táviratozta a fõispán a miniszterelnöknek (SzSzBML IV. B. 403. 3. d.).[17] A szabadelvû szavazókat György Endre programbeszédekor a csendõri jelenlét ellenére megdobálták, a korteseket pedig lerángatták lovukról. A nyírbátori kerületben is elszabadultak az indulatok, de a választás napján már nem került sor tettlegességre. Nyírbátorban 1901-ben viszont a még a voksoláskor is óriási feszültséggel teli ellenzéki választók két helyszínen tégladarabokat repítettek a szabadelvû pártiak felé, a kállósemjéniek elé küldött megbízottat pedig lováról lehúzva elverték. Dr. Pap Zoltán megbízottai minden bizonnyal 1905-ben is mindent elkövettek a budapesti ügyvéd gyõzelméért, akárcsak 1901-ben, mikor a helybeli királyi ügyészséghez több feljelentés érkezett a képviselõjelölt és kortesei ellen becsületsértés, rágalmazás és tettlegesség elkövetése miatt (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).[18] „*A képviselõ választás folyama alatt, amely egyébként rendben folyt le, – az ismert eredménnyel* [1901. október 2-án dr. Pap Zoltán nyerte el a mandátumot Korniss Ferenccel szemben – Zs. I.] *– egyedül azon eset merült fel, hogy midõn Bagdy Imre a kerületi Szabadelvû párt alelnöke Tisza Lök belterületérõl a választási helyre ment vólna Korniss Ferenczet ajánlandó, – a függetlenségi párt elhelyezésétõl mintegy 100 lépésnyire, – egy t. löki választó /: függetlenségi :/ által – több pártfele támogatása mellett, megtámadtatván, insultáltatott és nagyobb nyomokat nem hagyó tettlegességgel is bántalmaztatott, – a mely merénylet és tettlegesség nevezett bántalmazott által mint közrend elleni kihágás – bepanaszoltatván, a panaszolt tettes a tárgyalás eredményéhez képest a szolgabíróság által az 1879. évi 40. t.c. 75.§-a értelmében 15 napi elzárás és 100 korona pénzbüntetésre marasztaltatott el.*".(SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[19] Dobos Imre fõszolgabíró jelentésében

16 Vasúti és hajózási személyszállítási, valamint városokban a bérkocsidíjak – ha hatóságilag jóvá voltak hagyva – nem tartoztak a szabályrendeletek körébe.

17 Távirat a miniszterelnöknek 1905. január 24.

18 Fõispáni jelentés a belügyminiszternek 1901. október 31.

19 Dobos Imre fõszolgabíró jelentése a fõispánnak 1901. október 21.

egy – a tiszalöki választókerületben újnak számító – „toborzási" módszerrõl is beszámolt a fõispánnak: „*A lezajlott választási mozgalmaknál eddig nem észlelt különösebb jelenség vólt az, hogy a függetlenségi párt gyõzelmét, – a sok más közreható körülmény mellett – nagyban elõsegítette a kezdettõl fogva általában elszánt Szentmihály községi függetlenségi választók azon eljárása is, hogy kebelökbõl nemcsak a választás elõtti nap, de más idõkben is egyesek átjártak a járás és egész kerület többi községeibe is párthíveket toborozni és a párthívek tevékenységét a többi községben is ellenõrizni és fokozni*." (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[20]

Jó néhány pap is bekapcsolódott a választási küzdelembe. Az õ magatartásukat erõteljesen ítélte el a *Szabolcs* A papok és a politika címû cikke: „*Mily undort keltõ és vissza taszító kép az, ha a lelki atyákat kikelve magukból az egyik kortes tanyáról a másikra rohanni látjuk? Ott borozgatva, koccintgatva, beszédeket tartva, megszólal bennük az önzetlen felebaráti szeretet? Ott életre ébred bennük a testvériség, egyenlõség szent eszméje, de csak is azokkal szemben, akik velük egy politikai párton vannak! Pfúj! Mennyire megszentségteleníti az ily eljárás a „lelki atya" mindenek felett álló magasztos hivatását! Vajha bekövetkezne mihamarabb az az idõ, hogy papjainknak a politizálástól való eltiltása „törvénybe" volna iktatva ép ugy, mint a katona tiszteknek.*" (*Szabolcs* 1905. január 14.) Erre a támadásra Geduly Henrik nyíregyházi evangélikus lelkész Nyilatkozatban válaszolt, melyet a *Szabolcs* közölt. A lelkész önmaga védelmében leírta, hogy az 1905-ös a negyedik országgyûlési képviselõ-választás, amelyet õ Nyíregyházán átélt. Tagadta, hogy az elsõ háromban „papi hivatását túlhaladó" politikai tevékenységet fejtett volna ki. (Az elsõnél és a harmadiknál csupán szavazott, a másodiknál nem is tartózkodott a városban.) „*Hogy a mostani választásnál egy lépéssel mégis tovább mentem, de semmi esetre sem odáig, ameddig –y. ur* [a január 14-i támadó írás végén y. „aláírás" szerepel – Zs.I.] *bizonyára egyoldalú információkat hallgatva, állítja; amit, ha –y. urnak úgy tetszik, nevekkel, tényekkel és számadatokkal is be tudok bizonyítani – annak kizárólagos oka abban van, mert a leghidegebb tárgyilagossággal is ítélve meg a helyzetet, a magyar haza alkotmányának épségét veszedelemben látom, már pedig ilyen esetben pap vagy nem pap, de a közjó és közerkölcs jól felfogott érdekében, személyi tekintetek kizárásával, mindent el kell követnünk a küzdelemre alkalmas egyéniségek megválasztása végett, ilyen esetben a haza alkotmányának védelmében kell, hogy leomoljék közöttünk minden válaszfal, legyen az akár felekezeti, akár társadalmi álláskülönbség …. Mindnyájunknak ott kell lenni!!!.... Ez nem egyszerû pártpolitizálás; ez már alkotmányvédelem!...*" – írta Geduly (*Szabolcs* 1905. január 21.). Végül önmaga, mint „az igazságért" küzdõ ember igazolására Máté és János evangéliumából ragadott ki egy-egy mondatot.[21]

Remekül világít rá a korszak választásainak jellemzõ vonásaira az a *Szabolcs*ban és a *Nyírvidék*ben is közzétett nyílt levél, mely a Képviselõválasztás a nyírbogdányi kerületben címet viseli. Az iromány szerzõje nem más, mint az 1905. január 26-án Kállay Leopoldtól 35 szavazattal lemaradt dr. Horváth József, aki így kezdte mondandóját: „*Az uj és pompásan bevált?! választási törvények iránt való tiszteletem tiltja, hogy a vásárlás szót használjam soraim kezdetén a választás szó helyett. A vásártér a vásári gyülekezõ hely Bogdány városában; a vásártéri állás az alkotmányos szentélylyé átvarázsolt hely, hol a választó polgár legfenségesebb jogát gyakorolná, ha lehetne. Sokszor olvastam már, hogy a hely, hol éppen vagyunk, a hangulatra, kedélyre, cselekedeteinkre irányulólag hat. Nem csudálkozhatom tehát, ha a templomba áhítatra, a szép természet egyes csodás helyei bámulatra, a vásártéren vásárlásra ragadtatják magukat az emberek.*" (*Szabolcs* 1905. február 4., *Nyírvidék* 1905. február 5.) A cikkíró a szavazatvásárlásokról, az etetés-itatásról

20 Dobos Imre fõszolgabíró jelentése a fõispánnak 1901. október 21.

21 A szószéki befolyásolást azonban nemcsak dr. Meskó László országgyûlési képviselõvé választása érdekében vetették be. A Hrabovszky Guidóért kampányoló Nagy Kálmán evangélikus lelkész szerepérõl a hivatalos hatáskörben elkövetett visszaélések kapcsán szólok.

mint teljesen természetes, s már megszokott jelenségekrõl beszél, miközben kijelenti, hogy a mostaniak a múltkorinál nagyobb méreteket öltöttek.[22] (Mármint a vetélytárs részérõl.) A levél szerint Kállay Leopoldnak és korteseinek a gyõzelem érdekében alkalmazott eszköztára olyannyira tág volt, hogy abba a becsületsértés is belefért. Állítólag Horváthot néplázító szocialistának minõsítették, álfüggetlenségiként emlegették. Sõt antiszemita felhangok is elhangozhattak a kampány során, hiszen a vesztes így írt: „*Még egy van, mit a választási mozgalmak alatt hátrányomra kívántak kihasználni, hogy nagy zsidó barát vagyok.*" Majd kifejti a nyilvánosságnak a zsidósággal kapcsolatos álláspontját: „*Ez a nép missiót teljesít. Kiválasztottai vezetnek a szellemi téren, vezet a vallás etikai terén. Háromezer éve tartja nagy szétszórtságában és kimondhatatlan üldöztetései közepett az egy Isten imádás magasztos eszméjét. A bibliánkat és magát Krisztusurunkat õk szolgáltatták. Kérdem tehát nem-é immorális dolog az antisemitizmus? Jól tudom, hogy sok köztök a pusztító elem, az uzsorás, a kártékony alak. Ennek így kell lenni. Ezek az ephemer alakok a könnyelmûség irtására teremtettek már, eleve más társadalmi rétegekkel szemben. Nagyrészt azonban üldöztetés és elnyomatás terelte õket azon téves utra, melyen csak a pénz után törve, módokat nem választva sietnek a vagyonosodás, mint olyan bázis után, melyeken mások által tiszteltetve lehetnek. Bár ébrednének fel, úgy a középnemes osztály, mint a parasztság, szorgalomra kelve, dolgozva, takarékoskodva kelnénk és feküdnénk, azonnal látnánk, hogy már a zsidók kik körülöttünk vannak, nem rossz indulatu pusztító elemek többé, de segítõ társak az igazi küzdelmes, nehéz életharcunkban. Bár e választásomon nem tett érdekemben egy intelligens zsidó barátom, hiába kértem, és a szegénysorsu, utolsó percen megvásárolt zsidóság szolgáltatta a bukásomhoz éppen elegendõ néhány alakot, mégis öntudattal szeretem az igazi, valódi vallásos intelligens zsidókat és az emberiség evolutionális processusában szükségesnek tartom a többit.*" (*Szabolcs* 1905. február 4., *Nyírvidék* 1904. február 5.)

A lakossági – vagyis a pártok nevével fémjelzett – visszaélések felvillantása után térjünk rá a hatósági, tehát a hivatalos hatáskörben elkövetettekre. Ezzel az eszközzel mindenekelõtt a kormánypárt élt, de azokban a megyékben, ahol a közigazgatás a függetlenségiek kezében volt (mint Szabolcsban is), õk is alkalmazták ezeket. Míg 1901-ben leginkább a tiszalöki és a nyírbátori, addig 1905-ben a kisvárdai kerületben hivatalt viselõ személyek ellen érkeztek feljelentések hatalommal való visszaélés miatt. 1901-ben dr. Pap Zoltán emelt panaszt a belügyminiszternél a tiszadobi és a tiszabüdi jegyzõk ellen, ám a póttárgyaláson a panaszló visszavonta feljelentését, ahol konstatálták, hogy „*a bejelentés egyes választók téves és most már általok is visszavont informatio alapján adatott be és megtorlásra érdemes komoly alappal épen nem bírt.*" (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[23] A nyírbátori kerületben erõszakoskodás miatt panaszolták be a szabadelvû pártiak a fõispánnál a nyírmadai, a ramocsaházi és a piricsei jegyzõket, kik ellen fegyelmi eljárást rendeltek el. Ujlaky Gyula rohodi bírót fel is függesztette a fõispán (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).[24]

1905. januárjában Barcs Béla kisvárdai királyi körjegyzõ ellen az 1899. évi XV. törvénycikk 167.§-a alapján – mely kimondta, hogy „*állami és törvényhatósági közhivatalnok, a rendezett tanácsú városok polgármestere és rendõrkapitánya, s a községi (kör-) jegyzõ nem vehet részt politikai pártgyûlések összehívásában, nem lehet azoknak elnöke; vagy jegyzõje és tõlük megbízást el nem fogadhat; nem vehet részt a képviselõjelöltek körutazásában, továbbá valamely hatáskörébe esõ cselekménye vagy mulasztása, illetõleg ezekre vonatkozó igérete vagy fenyegetése által, vagy általában hivatali állásának felhasználásával valamely választót bizonyos jelölt melletti, vagy elleni*

[22] 1901-ben is dr. Horváth József és Kállay Leopold álltak szemben egymással, akkor 120 szótöbbséggel nyerte a választást Kállay Leopold.

[23] Dobos Imre fõszolgabíró jelentése a fõispánnak 1901. október 21.

[24] Fõispáni jelentés a belügyminiszternek 1901. október 31.

szavazásra, vagy a szavazástól való tartózkodásra nem birhat…" (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 89.) – feljelentés érkezett a miniszterelnökhöz, miszerint nevezett királyi körjegyzõ a Függetlenségi Párt jelöltje mellett korteskedett házról-házra járva, s még Hrabovszky körutazásában is részt vett. Bizonyítékul egy kisvárdai ügyvédjelöltnek a helybeli Szabadelvû Párt vezetõsége részére küldött levelét csatolta báró Feilitzsch Berthold, s kérte Tiszától Barcs Béla ellen a fegyelmi eljárás megindítását. Az 1905. január 20-i keltezésû levél – amely azonban nem bizonyult elegendõ törvényes alapnak a fegyelmi eljárás megindításához[25] – arról számolt be, hogy Barcs Béla a lelke Hrabovszky korteseinek, s a „*legközönségesebb kortesfogásokkal traktálja a népet*" (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.).[26] A levélíró Mándokon találkozott a körjegyzõvel, de beszédét nem hallgathatta meg, mivel nem óhajtott találkozni „*az összecsõdült csõcselék tömeggel*". Mogyoróson azonban sikerült elcsípnie Barcs szónoklatának elsõ mondatát, mely így hangzott: „*Engem a kormány küldött ebbe a kerületbe kir. körjegyzõnek; azt hitte a kormány, hogy majd én a szekerét tolom.*" (SzSzBML IV. B. 401. 3. d.)[27] A Barcs Béla elleni bejelentés tehát kellõ bizonyíték hiányában még a fegyelmi eljárás megindításáig sem jutott el. Mint ahogyan a Kisvárdai Függetlenségi Párt elnökségének Nagy László eperjeskei körjegyzõ és N. Ésik Bálint mogyorósi fõbíró ellen – szintén az 1899. évi XV. törvénycikk 167.§-ába ütközõ cselekmény elkövetése miatt – tett feljelentése sem (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.).[28] Nem úgy a szabadelvû párti dr. Vadász Lipót kisvárdai lakos által Nagy Tamás lövõpetri fõbíró ellen emelt panasz, mely szerint nevezett községi fõbíró a küszöbön álló képviselõ-választás elõtt Kacz Mózes, Tóth István, ifj. Bátori Béni, Maczinkó László, Bezzeg Imre, Tóth József, Szentmiklósi Ferenc, Szentmiklósi Károly, Molnár Ferenc, Zsoldos Miklós, Szõke Dániel, Tar András, Maklári Tamás és Maklári József lövõpetri lakosokat Huszti Sándor községi szolgával felhívatta a községházához, és a fölsorolt választópolgárokat hivatali állásának felhasználásával rábírta Hrabovszky Guidó képviselõjelölt melletti állásfoglalásra.

A dualizmus kori pártok támogatóik számbavételére gyakran alkalmazták a körözõ ívek kibocsátását. Ezt a módszert választotta Kisvárdán a Függetlenségi és 48-as Párt is a képviselõ-választás kérdésében tartott értekezletén. Elhatározták, hogy a választókerület minden községében egy aláírási ívet bocsátanak ki, és a szavazó nevének aláírásával kötelezze magát a választáson való részvételre és szavazatának a Függetlenségi és 48-as Párt képviselõjelöltjére, azaz Hrabovszky Guidóra való leadására. Az ügyet elõször 1905. január 18-án vizsgálta a tiszai járás fõszolgabírája. Szabolcs vármegye közigazgatási bizottsága az 1905. június 8-i ülésén tûzte ki a fegyelmi eljárás

25 Errõl 1905. március 14-én kapott visszajelzést a fõispán a miniszterelnöki hivatalból. „*Méltóságos Báró, Fõispán Úr! Folyó évi január hó 24-én 9/res. sz. a. kelt felterjesztésére s a csatolmány visszazárásával értesítem Méltóságodat, hogy az igazságügyminister ur Barcs Béla kisvárdai kir. körjegyzõ ellen az 1899. évi XV. tcz. 167.§-ába ütközõ ténykedése miatt a fegyelmi eljárás folyamatba tételét törvényes alap hiányában el nem rendelhette. Budapesten, 1905. évi márczius hó 14-én.*" (MOL K 26 1905. 1254/ M. E. I.)

26 Dr. Feuer ügyvédjelölt levele a kisvárdai Szabadelvû Párt vezetõségének 1905. január 20.

27 Dr. Feuer ügyvédjelölt levele a kisvárdai Szabadelvû Párt vezetõségének 1905. január 20.

28 1905. január 24-én Sípos Béla tb. fõjegyzõ a kisvárdai Függetlenségi Párt elnökségének Nagy László eperjeskei körjegyzõ és N. Ésik Bálint mogyorósi fõbíró ellen emelt feljelentését kiadta a tiszai járás fõszolgabírájának, mint elsõ fokú hatóságnak azzal az utasítással, hogy a helyszínen haladék nélkül vizsgálja meg az ügyet, s nagyobb mérvû kihágás vagy törvénysértés esetén nevezetteket függessze fel állásukból. Erre megfelelõ indokot a fõszolgabíró a vizsgálat során nem talált, így 435/905. K. szám alatt hozott véghatározata beszüntette a további eljárást. Ez ellen Hrabovszky Guidó fellebbezéssel élt, minek folytán másodfokú felülbírálás alá vették a döntést. A március 14-én megszületett másodfokú véghatározat így szólt: „*A tiszai járás fõszolgabírája által 435/905. K. sz. a. hozott véghatározatot felsorolt és helyesen alkalmazott indokai alapján helyben hagyom, s fellebbezõt figyelmeztetem, hogy ha az I-sõfokú vagy jelen II-sod fokú véghatározat meghozatala közben teljesített eljárás által magát jogaiban sértve érezné, ezen véghatározat ellen az átvételtõl számított 15 nap alatt a tiszai járás fõszolgabírájához benyújtva a magyar kir. Belügyministerhez felülvizsgálati kérelemmel élhet.*" Az ügy itt véget is ért.

lefolytatásának idõpontját 1905. június 19-én[29] délelõtt 9 órára, helyszínül a lövõpetri községházát jelölve meg.[30] A fegyelmi vizsgálat vezetésével Szalánczy Bertalan bizottsági tagot bízták meg, s kirendelték Sipos Béla törvényhatósági fõjegyzõt. A fegyelmi tárgyalásra beidézték a panaszlotton kívül a községi szolgát, azokat a lövõpetri lakosokat, akikkel szemben a feljelentés szerint Nagy Tamás községi fõbíró hivatali állásával való visszaélést követett el, valamint Nagy Kálmán ev. ref. lelkészt (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1416 Kb./1905.). Ugyanis a református lelkész bocsátotta ki a lövõpetri polgárok számára a helybeli Függetlenségi Párt körözõ ívét, melyet aláírás után hason célból Nagy Tamáshoz küldött, de nem mint községi fõbíróhoz, hanem mint választópolgárhoz. Nagy Kálmán január 18-i és június 20-i vallomása tartalmilag azonos volt, Kacz Mózes, Tóth István, Bátori Benjámin és a 16 éves községi szolga különbözõ idõpontban tett tanúvallomásai azonban egymásnak ellentmondtak. A lövõpetri szavazók januárban még mindannyian azt állították (hét nappal az ominózus felhívatás után), hogy Nagy Tamás eléjük tette a körözõívet aláírás céljából, amelyet õk „szó nélkül" meg is tettek.

Néhány hónappal késõbb – Hrabovszky Guidó országgyûlési képviselõvé történt megválasztása és mandátumának igazolása után – pedig teljesen tisztán és biztosan emlékeztek rá, hogy amikor a fõbíró magánlakásán jártak, az asztalon maguk pillantották meg az aláírási ívet, amelyet elkértek Nagy Tamástól, átolvasták, s anélkül, hogy õket arra bárki felszólította vagy rábeszélte volna, aláírták. Ugyanezt mondta az a kilenc lövõpetri személy is (Maklári Tamás, Bezzeg Imre, Molnár Ferenc, Szentmiklósi Károly, Szentmiklósi Ferenc, Maczinkó László, Szõke Dániel, Zsoldos Miklós, Tar András), akik meghallgatására januárban nem került sor. A fegyelmi tárgyaláson egyöntetûen azt a nyilatkozatot tették, hogy õk mindnyájan függetlenségi párti emberek, így õket arra vonatkozóan, hogy kire szavazzanak, nem kellett befolyásolni, s erre nem is szólította fel õket sem Nagy Tamás fõbíró, sem más. Ez ügyben egy aláírási ívet mindannyian aláírtak egy – a Nagy Tamás magánlakásához tartozó – helyiségben, de erre õket a fõbíró nem szólította fel, nem hívatta fel, õk maguktól mentek, a körözõívet pedig önként írták alá. A bizonyítást jelentõsen nehezítette az a tény, hogy a községháza és Nagy Tamás községi fõbíró lakása egy és ugyanazon épületben volt.

Vallomásán módosított Huszti Sándor községi szolga is, aki január 18-án azt állította, hogy a feljelentésben szereplõ helybeli lakosokat *„ezelõtt mintegy 7 nappal a fõbíró rendeletébõl felidézte valami követválasztási ügyben, hogy mi történt az irodában azt nem tudja, mert ott jelen nem volt.*" (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.)[31] A júniusi fegyelmi tárgyalásra a 16 éves községi szolgával azonban jól megtanították a leckét. Elmondta, hogy sokszor kell községi lakosokat felhívnia a községházára, de ennek okát sohasem közli vele a fõbíró, éppen ezért nem érti, hogy a január 18-i kihallgatáson hogyan kerülhetett a jegyzõkönyvbe, hogy õ egyes személyekért követválasztási ügyben ment. Ezek után meg is szégyenítették a fiúcskát. Arra hivatkozva, hogy õ egy fejletlen, csekély értelmi tehetséggel bíró gyermek, vallomásának a kellõ értékre történõ leszállítását kérték. A fegyelmi

29 A fegyelmi tárgyalás lefolytatására végül 1905. június 20-án került sor.

30 A vármegye fõispánja már január 23-án elrendelte a fegyelmi eljárást. Ezt a határozatot azonban a belügyminiszter illetékesség hiányában megsemmisítette. Ezt azzal indokolta, hogy az 1899. évi XV. tc. 168.§-a értelmében községi hivatali alkalmazottak ellen a választási törvénybe ütközõ fegyelmi vétség megtorlása végett a fegyelmi eljárást csak a törvény 162.§-ában megjelölt hatóságok rendelhetik el, és az általuk elrendelt vizsgálat foganatosítására, illetve a vizsgálat eredménye felett való elsõfokú határozathozatalra a közigazgatási bizottság illetékes. Oly mértékû sürgõsséget pedig, mely a fõispánt, mint a közigazgatási bizottság elnökét az 1876. VI. tc. 19.§-a alapján a bizottság hatáskörében való eljárásra feljogosította volna, beigazoltnak nem látta a belügyminiszter. Így most a fegyelmi vizsgálatot õ maga rendelte el az 1899. évi XV. tc. 162.§-ában gyökerezõ jogánál fogva, s így kerültek a tárgyalási iratok további eljárás végett a vármegye közigazgatási bizottságához (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. Belügyminiszteri határozat 23874/1905. I – a.).

31 Jegyzõkönyv a Lövõ Petriben 1905. évi január hó 18-án a tiszai járás fõszolgabírája által Nagy Tamás lövõpetrii fõbíró elleni vizsgálat tárgyában.

tárgyalás Nagy Tamás meghallgatásával zárult. Elõadta, hogy mivel Lövõpetri teljes lakossága függetlenségi pártállású, ezért egyáltalán nem volt szükség arra, hogy õ fõbírói minõségében befolyást gyakoroljon rájuk. Tagadta, hogy a községházát kortes célokra használta. Azt elismerte, hogy Hrabovszky Guidó érdekében egy körözõívet a lakásához tartozó helyiségben többen is aláírtak, de erre senkit fel nem szólított. S mivel nem követett el olyan cselekményt, amely a fennálló törvényekkel ellenkezne, kérte az ellene folyó eljárás megszüntetését (SzSzBML IV. B. 411. 486. d.).[32] Erre hamarosan sor is került, mely döntésrõl a vármegye tiszti fõügyésze 1905. június 30-án értesítette Szikszay Pál alispánt. A fegyelmi eljárás beszüntetését azzal indokolta, hogy *„a közigazgatási bizottság 1416/905. Kb. sz. határozatával megbízott Szalánczy Bertalan közig. bizottsági tag által 1905. június 20-án foganatosított vizsgálat alkalmával felvett jegyzõkönyvben kihallgatott tanuk vallomásával az, hogy fegyelmi eljárás alatt álló községi fõbíró az 1899. évi XV. t.cz. 3.§. 11-ik pontjának a) bekezdésében ütközõ cselekményt követett volna el, beigazolva nincsen.*" (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1905. I. 29/3. ügysz.)

A tiszti fõügyésszel azonos álláspontra helyezkedett Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya, melynek 1905. szeptember 14-i ülésén megszületett a véghatározat a Nagy Tamás ellen folytatott fegyelmi eljárás beszüntetésérõl, mivel a június 20-i tárgyaláson beigazolódott, hogy a községi fõbíró az 1905-ben megejtett képviselõ-választások elõtt nem követett el törvénytelenséget (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1808. Kb./1905.). Záróakkordként pedig október 9-én a tiszti fõügyész a beszüntetõ véghatározat jogerõre emelkedését bejegyezte az általa vezetett fegyelmi nyilvántartásba (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 1905. I. 29/5. ügysz.). A lövõpetri fõbíró esete is jól példázza, mennyire kemény diónak bizonyult a hatalmi pressziót, az esetleges megfélemlítést bebizonyítani. A feljelentést tevõ személy általában a bepanaszolt hivatalnokkal ellentétes pártállású egyén volt, s nem azok közül került ki, akikkel szemben a törvénytelen magatartást elkövette az adott tisztviselõ. Pedig a bizonyító eljárás folyamán éppen õk tanúskodhattak volna érdemben a hivatali állásával visszaélõ személy ellen. Az ellen, aki tulajdonképpen „a kezében tartotta" ezeket a választópolgárokat, hiszen mindennapjaik részét képezve könnyen okozhatott nekik keserû órákat. Így tehát nem állt érdekükben terhelõ vallomás tétele. Különösen nem, ha az a képviselõjelölt, aki mellett a hivatalnok agitált, gyõztesként került ki a választási harcból.

Láthattuk, hogy a visszaélések szerves részét képezték választási rendszerünknek. Valamennyi választókerületben alkalmazásra kerültek, csak – igazodva a kerület helyzetéhez – eltérõ mértékben. Senki sem botránkozott meg azon, hogy a politikai pártok a közvélekedés meggyõzésére a nagygyûléseken elhangzó szónoklatokon, a sajtón, a zászlók kihelyezésén kívül illegális eszközöket is alkalmaztak, nevezetesen pénzt, ételt, italt, esetenként pedig az izgatást. Szabolcsban az 1905-ös – a választási visszaélések szempontjából egyáltalán nem kirívó, tehát átlagosnak minõsíthetõ – kampány során néhány feszültséggel teli vagy a kortesek által feszültté tett területen tettlegességig fajultak ugyan az indulatok, ám ezt az állapotot a hatósági személyek esetenként csendõri és katonai karhatalom kirendelésével megfelelõen tudták kezelni. 1905-ben nem történt sem kirívóan súlyos testi sérülés, sem haláleset. Arra sem találtam adatot, hogy a – *Nyírvidék* híradásai szerinti – kemény hideg követelt volna áldozatot. Az 1905-ös szabolcsi választásokkal kapcsolatos forrásaink azt bizonyítják, hogy a kormánypárt és az ellenzék politikai erkölcse egyáltalán nem különbözött egymástól, mindegyik politikai pártot „a (jó) cél szentesíti az eszközt" elv vezérelte.

[32] Jegyzõkönyv az 1905. június 20-án Nagy Tamás lövõpetrii községi fõbíró ellen lefolytatott fegyelmi vizsgálatról.

A gyõztes képviselõk

Szabolcs vármegye választókerületeiben a tiszalöki kivételével a jelölést és a gyõzelmet befolyásoló tényezõk közé tartozott, hogy a jelölt nagy tekintélynek örvendõ, köztiszteletben álló helyi, megválasztása helyszínéhez valamilyen formában kötõdõ politikus legyen. A függetlenségi párti többségû vármegye két kerületében került sor kormánypárti jelölt állítására, akiknek az 1905 elõtti állapotok esetén akár esélyük is lehetett volna a mandátum megszerzésére, az 1905 elejére kialakult országos politikai helyzet azonban minimálisra redukálta ezt az esélyt. A „zsebkendõszavazás" által kiváltott felháborodás egy kiábrándulási hullámot indított el, mely elérte a Szabolcsvármegyei Szabadelvû Párt tagjait és híveit is. A nyírbátori és a kisvárdai kerületben 1905-ben ez a tényezõ hozzájárult ahhoz, hogy a függetlenségi jelölt vitte el a pálmát. Egyazon politikai csoporthoz való tartozás esetén a párt országos vezérének állásfoglalása döntött, valamint az, hogy a képviselõjelölt mekkora mennyiségû pénzt bocsátott kortesei rendelkezésére. Az 1905-ös és 1906-os országgyûlési képviselõ-választás szabolcsi gyõzteseit a prozopográfiai vizsgálatoknál használt metodikát alkalmazva származásuk, családi nexusaik, életkoruk, a vármegyéhez vagy annak régiójához való kötõdésük, karrierútjuk, végül választóik iránti politikai elkötelezettségük alapján vizsgáltam. A komparatív elemzés elkészítését levéltári források, a megyei sajtó[33] (a *Nyírvidék*, a *Szabolcs*, a *Kisvárdai Lapok*, a *Kisvárda és Vidéke*, a *Nyíregyházi Hétfõi Hírlap*), helytörténeti munkák, illetve adattárak felhasználásával kísérlem meg.

Az 1905-ös és az 1906-os országgyûlési képviselõ-választás szabolcsi gyõztesei dr. Meskó László kivételével valamennyien földbirtokos családból származtak. Dr. Meskó László polgári családban született Nyíregyházán 1851. szeptember 23-án Bölke Matild és Meskó Pál városi fõorvos fiaként. A nagyapa, idõsebb Meskó Pál 1810-ben hét évi céhszabály szerinti vándorlás után tért vissza Nyíregyházára, felnõtt szabómesterként felvételét kérve a céhbe és befogadását a városi polgárok közé. Meskó Lászlón kívül még három képviselõ születési anyakönyvi kivonatában szerepel születési helyszínként szabolcsi településnév. Uray Miklósében Kércs, Hrabovszky Guidóében Kisvárda és Kállay Leopoldéban Napkor. Dr. Mezõssy Béla a Zemplén megyei Tolcsván látta meg a napvilágot, tehát „*a szó formális jelentése szerint nem a Nyírség szülötte, mégis magunkénak vitatjuk õt, mint a fát, melynek magja, ha másutt fogamzott is, ezen a földön szökkent sudárba, lett terebélyes és messzire látszó. A szabolcsi nap heve alatt e vármegye közéletének tiszta magyar levegõjében nõtt fel és növekedett nagyra elõbb csak a mi szemünkben, azután az ország szemében is.*" – méltatta a *Nyírvidék* munkatársa Mezõssyt földmûvelésügyi államtitkárrá történt kinevezésekor (*Nyírvidék* 1906. május 27.).

A pesti születésû dr. Pap Zoltán nem vált „szabolcsivá." Földbirtokkal nem rendelkezett a vármegyében, s nem is gondolkodott szabolcsi letelepedésen. Õ az egyetlen, aki nem kötõdött megválasztásának helyszínéhez, illetve annak régiójához. A többiek esetében erõs regionális szálak mutathatóak ki. Szabolcsi földbirtokokkal rendelkeztek vagy éppen ügyvédi irodájukat mûködtették itt.

Szilágyi László mutatott rá, hogy a dualizmus kori Szabolcsban a származás, a dicsõ múlt, ha az tényleges 48-as szerepléssel párosult, nagy tekintélyt biztosított a politikusoknak. Az általunk vizsgált hat képviselõ túl fiatal volt ahhoz, hogy 48-as múlttal büszkélkedhessen. 1905-ben a rangidõs az 53 éves dr. Meskó László volt, õt követte az 52 éves Hrabovszky, majd az ötvenhez közeledõ

33 Szabolcs vármegyében az elsõ újság – a *Nyír* – 1867. október 1-jén jelent meg. Ugyanis az 1867-ben újra életbe lépõ sajtótörvény növelte a lapkiadási kedvet. Az addig fõként pesti lapok mellett ekkor kezdték el vidéken is egyre nagyobb számban a helyi lapok kiadását (CZÖVEK 1993. 316.).

Kállay. Dr. Pap Zoltán a 43., Uray Miklós a 37. életévében járt. A legfiatalabb szabolcsi honatya pedig a 34 éves dr. Mezõssy Béla volt.[34] Az õsök 48-as tettei azonban nem merültek feledésbe, így segítve hozzá a népszerûséghez az utódokat. Gondolunk itt Hrabovszky Guidó édesapjára, Hrabovszky Rudolfra, aki az 1848–49-es szabadságharcban fõhadnagyként szolgált a szabolcsi 48. számú honvédzászlóaljnál. A harcok megszûntével ügyvédként tevékenykedett. Ugyancsak ezt a foglalkozást választotta késõbb Guidó, s apja példáját követve õ is Kállay lányt vett feleségül (NÉZÕ 1998. 526–527.).[35]

Meskó László politikai karrierjének alakulásában jelentõs szerepet játszott az anyai nagybácsihoz, Irányi Dánielhez fûzõdõ kötelék. Meskó családjában azonban nem Irányi volt az egyetlen országgyûlési képviselõ. Apósát, Vidliczkay Józsefet méltán nevezi Margócsy József Nyíregyháza nemzet- ill. országgyûlési képviselõi 1848–1944 között címû tanulmányában a dualizmus kori Szabolcs mandátumrekorderének, hiszen Nyíregyháza városa hat országgyûlési képviselõ-választás alkalmával szavazott neki bizalmat, 1869-ben, 1872-ben, 1875-ben, 1878-ban, 1881-ben és 1887-ben. (1884-ben a választások elõtt tíz nappal visszalépett a jelöléstõl. Margócsy szerint a tiszeszlári per utóhullámai miatt. A megyei antiszemitizmus Nyíregyházán is terjedt, sõt talajra talált a balpártban Vidliczkay környezetében is, mindezzel azonban õ nem kívánt közösséget vállalni.)[36] Ezt a sikersorozatot Vidliczkay 1890. augusztus 21-én 72 évesen bekövetkezett halála törte meg. (MARGÓCSY 1995. 209.)[37]

Uray Miklós testvérbátyja hírnevébõl profitált. A kurucos tûzzel teli Imre a szomszédos Bereg megyei Függetlenségi Párt vezéreként Szabolcsban is nagy népszerûségre tett szert. A tiszaháti kerület (Bereg megye) elõször 1887-ben küldte a parlamentbe – amikor Miklós még húsz esztendõs sem volt –, majd 1892-ben, 1901-ben, 1905-ben és 1906-ban újra õt választotta.

A Mezõssy családban Béla egyengette László pályáját. Cieger András mutatta be, hogy a mindig egy-két lépéssel testvére elõtt járó Mezõssy Béla közéleti-politikai pályája hogyan alakította László karrierjét (CIEGER 1997. 222–223.).

A magát honfoglaló õsöktõl eredeztetõ Kállay család óriási tekintélynek örvendett Szabolcsban. Leopold anyja, Juránka Mária az idõsödõ kállói Kállay Leopold gondviselõnõjeként tevékenykedett Napkoron. Ez idõ alatt gyengéd szálak szövõdtek közöttük, és kapcsolatukból három gyermek született: 1851. június 14-én Izabella, 1855. február 24-én Leopold és 1856. július 23-án Rozál Justina. Mivel a 60 éves Kállay Leopold elsõ feleségétõl született egyetlen gyermeke elhaltával 1850-ben örökös nélkül maradt, úgy döntött, hogy Juránka Máriát feleségül véve törvényesíti gondviselõnõjével nemzett gyermekeit. Ez a marginális házasság a nemesi társadalom idegenkedését, s a Kállay rokonok általános megvetését váltotta ki. A jelentéktelennek nem nevezhetõ örökségre számító rokonság reakciója érthetõ, ugyanis Kállay Leopold 1859. március 19-én minden korábbi végrendeletét megsemmisítve kijelentette: *„Minden ingatlan és ingó vagyonaimat – bárhol feküdjenek és találtassanak azok, minden pénzeimet, és mindezeknek hasznait, és jövedelmeit – szóval minden neven nevezendõ javaimat – három kedves gyermekemnek: Kállay Izának, Leopoldnak és Rózának, mint általános örököseimnek rendelem, és hagyom egyenlõ mértékben oly módon, hogy*

34 Hrabovszky Guidó 1853. március 21-én, Kállay Leopold 1855. február 24-én, Pap Zoltán 1862. március 1-jén, Uray Miklós 1868. augusztus 2-án, dr. Mezõssy Béla 1870. november 13-án született. Mezõssy a nagykállói választókerület képviseletét elõször az 1896. októberi választáson nyerte el, meglehetõsen fiatalon, hiszen ekkor 26. életévét taposta.

35 Guidó édesanyja Kállay Auguszta volt, felesége pedig Kállay Margit, aki 2000 holdnyi földbirtokot vitt a házasságba.

36 A tiszaeszlári perrõl és a Szabolcsban kibontakozó politikai antiszemitizmusról lásd SZILÁGYI 2006. 66–70.!

37 Dr. Meskó László városi tiszti ügyészként és m. kir. honv. huszárfõhadnagyként 1881 nyarán jegyezte el Vidliczkay Annát.

mindezek közös kezelés alatt maradjanak addig, míg egyik vagy másik gyermekem a részére meghatározandó osztályrészt általvenni jogosítva lesz." (SzSzBML XIII. 7. 2. d.)[38]

Leopold feleségérõl is gondoskodott, akinek özvegyi tartására élete végéig minden java jövedelmének egynegyed részét rendelte, melynek kifizetése félévenként történt. A napkori lakóházat a kis Leopold kapta oly módon, hogy a feleség élete végéig, Izabella és Róza pedig férjhezmeneteléig haszonélvezhették azt. A végrendelet végrehajtójául, a három gyermek gyámjául és vagyonuk gondnokául Nagy István ügyvéd barátját nevezte meg Kállay, aki 500 forint évenkénti tiszteletdíjban részesült e feladatok ellátásáért. Nagy István 16 éven át volt Kállay Leopold jogi és vagyoni ügyeinek intézõje, valamint házi körének kiegészítõ és nélkülözhetetlen tagja.[39] Kállay Leopold 1860. november 22-én bekövetkezett halála után Nagy István az árvák mostohaapjává is vált, ugyanis 1861. május 27-én feleségül vette a néhai Kállay Leopold özvegyét. Ennek hatására az ellenséges indulatokkal teli Kállay rokonok támadásba lendültek, s vizsgálatot eszközöltek ki Nagy István gondnoki kinevezésének valódisága felett. Az Árvákra ügyelõ Törvényszék Vidliczkay Józsefet, a néhány évvel késõbb országgyûlési képviselõvé választott ügyvédet nevezte ki az árvák gondnokává. Ezt azzal indokolták, hogy Nagy István az özvegy nõül vételével összeütközésbe került az árvák érdekeivel (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).[40] E döntést újabb „felfolyamodvány" követte, minek folytán 1862-ben sor került az „ellengondnok" elmozdítására. Vidliczkay fellebbezését a Helytartótanács és a Kancellária ugyancsak elutasította. (Ez lett a sorsa 1863-ban a rokonok gyámhatósághoz intézett utolsó beadványának is.) Részben a Kállay rokonok kellemetlenkedései elõl, részben a gyermekek neveltetését szem elõtt tartva 1861 augusztusában a család Napkorról Pestre költözött. (A Kerepesi út 66. I. emelet 3. szám alatt laktak.) A napkori mintegy 1000 holdas, épületekkel ellátott birtokot a napkori lakóházzal együtt haszonbérbe adták. A haszonbérlet 1867 végén járt le. A következõ évtõl a birtokot ugyanezen módon hasznosította a család, ám a lakóház mellõzésével történt a haszonbérbe adás, ugyanis az anya és a gyermekek az iskolai szünidõt nyolc évi folytonos pesti lét után a napkori szülõházban és birtokukon kívánták eltölteni. 1868-tól tehát Leopold rendszeresen hazajárt Napkorra.

Az 1905-ös és 1906-os országgyûlési képviselõ-választás szabolcsi gyõztesei Uray Miklós kivételével valamennyien jogi tanulmányokat folytattak. Uray Miklós a máramarosszigeti középiskola elvégzése után a Magyaróvári Gazdasági Akadémián tanult. Hrabovszky Guidó sátoraljaújhelyi és szatmári középiskolai tanulmányait követõen Kassán hallgatott jogi ismereteket. Az ügyvédi vizsgát 24 évesen tette le Budapesten. Pap Zoltán és Mezõssy Béla hasonló presztízsû diplomával rendelkezett. Mindketten a fõvárosban folytatták jogi tanulmányaikat. (Mezõssy Béla Pécsett és Sárospatakon is.) Ám míg Pap Zoltán az 1890-es évek elején letette az ügyvédi vizsgát, s Budapesten ügyvédi irodát nyitott, Mezõssy nem ezt az utat választotta. Meskó Lászlónak apja biztosította a diploma megszerzésének elõkelõbb módját, azaz a Budapesten és Bécsben folytatott jogi tanulmányokat. Meskó László 1861-tõl négy évig volt az éppen megindult helyi evangélikus algimnázium tanulója, az érettségi vizsgát azonban Eperjesen tette le. A diploma megszerzése után apja külföldi tanulmányútra küldte Olaszországba, Franciaországba, valamint Svájcba, ahol jogi ismereteinek

38 N.kállói Kállay Leopold végrendelete 1859. március 19.

39 Kállay Leopold végrendeletében megemlékezett László öccsérõl, akinek adósságait azzal a feltétellel engedte el, „*ha gyermeke leend, különben míg él, csak 6% pü. kamatokat tartozik fizetni.*" A napkori görög katolikus egyház építésére 1000 forintot hagyott, a napkori görög katolikus és római katolikus egyház mindenkori lelkészei fizetésének javítására egy-egy 1000 forintnyi állandó alapítványt hozott létre (ennek kamatai szolgálták a kitûzött célt), amiért az illetõ lelkészek évenként egy-egy szentmise bemutatásával tartoztak. Vadász Mária régi cselédjét pedig élete végéig felesége és gyermekei gondviselésére bízta.

40 Nagy István felfolyamodványa a Tekintetes Árvákra ügyelõ Törvényszékhez 1861. szeptember 30.

bõvítésén túlmenõen elsajátította a német és a francia nyelvet. 1877-ben szerzett jogi doktori és ügyvédi oklevelet, s ezt követõen nyitotta meg ügyvédi irodáját Nyíregyházán.

A dualizmus kori Magyarországon a diplomaszerzés legelõkelõbb módjának az számított, ha valaki legalább részben a Monarchián kívül járt jogi egyetemre. Ilyen költségesebb tanulmányokat kevesen engedhettek meg maguknak. Az általunk vizsgált hat képviselõ közül csak Kállay Leopold családja volt képes finanszírozni a Londonban és Oxfordban hallgatott egyetemi tanfolyamokat. Kállay Leopold anyja és nevelõapja kezdettõl nagy gondot fordított az árvák neveltetésére. Errõl információkkal Nagy István gondnoki számadásai szolgálnak. A család Pestre költözése után Leopoldot és húgát, Rózát Boer Ignác „kisgyermek oskolai intézetébe" járatták. Itt megismerkedtek például a német és a francia nyelv alapjaival, s a nevelési program részét képezte a zongoratanulás is (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).[41] Izabella ekkor már három éve tartózkodott Pesten, Schmiedtné jó hírben álló leánynevelõ intézetében tanult, s csak a vasárnapokat, valamint az iskolai szüneteket töltötte Napkoron testvérei és szülei körében. 1864-ben Izabella elhalálozott. Ugyanebben az évben nõtte ki Leopold Boer Ignác óvodai intézetét. Ekkor íratták be a pesti piarista gimnázium elsõ latin osztályába, nyolcéves húgát pedig Panaotovics Lujza és Mária leánynevelõ intézetébe. Leopold neveltetése az 1865. évben 217 forint 28 krajcárba került, míg Rózáé 48 forint 85 krajcárba. Érdekességképpen álljanak itt Leopold nevelési költségeinek részletei. Az 1864/65-ös tanév 2. féléves, valamint az 1865/66-os tanév 1. féléves iskolai tandíja 8 frt 40 kr, a második latin osztályú tankönyvek 5 darab könyvbekötéssel együtt 9 frt 50 kr, magántanári gyakorlatdíj fejében 40 frt 50 kr, rajz tandíjra és rajzeszközökre 23 frt 38 kr, francia nyelv tandíja az 1865/66. évre 16 frt és zongora tandíja 1865. január 1-tõl december végéig (havonta 10 frt-jával) 120 frt (SzSzBML XIII. 7. 2. d.).[42]

Láthatjuk, hogy Leopold széleskörû mûveltséget, többirányú képzettséget szerzett a kegyesrendieknél. Az érettségi letétele után a fõvárosban kezdte el és fejezte be a jogi egyetemet, miközben Londonban és Oxfordban is látogatott jogi tanfolyamokat.[43] Jogtudori vizsgát azonban nem tett, ahogyan ügyvédi vizsgát sem. Megélhetésének fõ forrásául a földbirtokaiból származó jövedelem szolgált. Ezt dr. Mezõssy Béláról, Uray Miklósról és Hrabovszky Guidóról ugyancsak elmondhatjuk. Ilyen típusú jövedelemmel dr. Pap Zoltán is rendelkezett, ám õ elsõsorban nem ebbõl élt, hanem az ügyvédi tevékenységbõl. Az ügyvédek köréhez tartozott még Hrabovszky Guidó és dr. Meskó László. Dr. Pap Zoltánnál mellékesen megemlíthetõ az irodalmi munkásság, ám ez vajmi kevés bevételt hozott.

Ugyanezt viszont nem mondhatjuk el a képviselõi tevékenységért járó honoráriumról, amely különösen 1893 után önmagában sem megvetendõ életnívót biztosított. A parlamenti képviselõk fizetésérõl még az 1848. évi V. törvénycikk 55.§-a rendelkezett, 5 forint 25 krajcárnyi napidíjat állapítva meg a honatyák számára oly módon, hogy amely hónapban akárcsak egy ülés is volt, az egész hónapra megkapták az illetményt. Ezen kívül 1870-ig évi 400 forint, 1870-tõl pedig 800 forint lakbértámogatás illette meg õket. Az általában kilenc hónapig (ritkán tíz hónapig) tartó üléseket figyelembe véve a képviselõi díj körülbelül 2100 forintot tett ki. Az 1893. évi VI. törvénycikk

41 Gondnoki számadás az 1862. évrõl. A Leopold részére történt kiadások között szerepel többek között egy német ábécéskönyv, egy magyar-német olvasókönyv, egy elemi francia nyelvtan stb. A tandíj havonta 8 forint kiadást jelentett a családnak.

42 Gondnoki számadás az 1865. évrõl. A Leopold ruhatárára fordított költségek is jóval magasabbra rúgtak a Rózáétól (48 frt 85 kr), 106 frt 99 kr-t tettek ki. Deák szûr átalakítás 7 frt 84 kr, egy új bunda 10 frt, két rendbeli téli nadrág és mellény 16 frt 60 kr, fekete dísz atilla 18 frt, díszkard 5 frt 50 kr, díszkötõ 1 frt 50 kr, díszkalpag 1 frt 10 kr, vászonruha testgyakorlathoz 2 frt 30 kr, 9 db új ing 20 frt 55 kr, zsebkendõk 60 kr, nyári kalap 2 frt 50 kr, téli süveg 80 kr, négy pár új csizma 14 frt 80 kr, egy pár csizmafejelés 3 frt, két pár csizmatalpalás 1 frt 60 kr, két pár csizmaigazítás 30 kr.

43 Lásd Kállay Leopold családjának 1875. november 15-én írt levelét Londonból (SzSzBML XIII. 7. 2. d.)!

megemelte a képviselõi fizetéseket. Az új rendezés a képviselõknek évi tiszteletdíjat állapított meg 2400 forintnyi (4800 korona) összegben, mely felvételének továbbra sem volt feltétele az üléseken való jelenlét. A lakbértámogatás összege változatlanul évi 800 forint (1600 korona) maradt. Tehát az addigi 2100 forint 3200 forintra (azaz 6400 koronára) duzzadt. A honatyák tiszteletdíját és lakbérilletményét négy egyenlõ részletben február, március, augusztus és november 1-jén, mindig elõre fizették ki.[44] Gerõ András összehasonlítása szerint „*a magyar képviselõk 1893 elõtti díjazása nívójában leginkább a belgiumi állapotoknak felelt meg, s az emelés után megközelítette a kontinens legjobban fizetett parlamenti tagjainak, a franciáknak a helyzetét.*" (GERÕ 1988. 162.) Kállay Leopoldnak 1892-tõl, dr. Meskó Lászlónak 1892-tõl 1901-ig, dr. Mezõssy Bélának 1896-tól, dr. Pap Zoltánnak pedig 1901-tõl jelentette a vagyongyarapodás egyik összetevõjét a képviselõi fizetés.[45] Azonban a vizsgálatunk középpontjában álló, jelentõs anyagi forrással és háttérrel rendelkezõ hat képviselõ egyike sem egzisztenciális okokból törekedett a mandátum megszerzésére.[46]

A jövedelmi viszonyokra enged következtetni a megyék által évente összeállított, a megye legtöbb egyenes adót fizetõ lakosainak, azaz a viriliseknek a nevét és adóját feltüntetõ jegyzék, amely forrástípus azonban számos problémát rejt magában. A kimutatások elkészítésekor elõforduló kisebb pontatlanságokon túlmenõen a századfordulótól az adóeltitkolás egyre gyakoribbá vált (bár ez feltehetõen vizsgált személyeink esetében nem fordult elõ). Nehézségként jelentkezik, hogy a virilis jegyzékek csak az egyén által fizetett állami egyenes adók összegét tüntették fel, nem tartalmazták például a részvények után fizetendõ adókat vagy a fogyasztási és forgalmi adókat, s nem foglalták magukban a vármegye határain túl lévõ birtokok, ingatlanok adóját. S mindezektõl eltekintve sem alkalmas a listákon szereplõ adóösszeg arra, hogy megmutassa, mennyi jövedelem után fizették a feltüntetett adót. Az egyenes adó végsõ összege ugyanis több, mint tíz, rendszerint eltérõ adókulcsokkal számított részösszegbõl tevõdött össze, ezért a rendelkezésünkre álló virilis jegyzékek is csak utalhatnak a vizsgált személyek anyagi helyzetére, jelezhetik a megyében elfoglalt vagyoni pozíciójukat. Szabolcs vármegye virilis jegyzékében találjuk 1905-ben sorrend szerint dr. Mezõssy Bélát, Hrabovszky Guidót, Kállay Leopoldot és dr. Meskó Lászlót. (Õk tehát ekkor virilisként foglaltak helyet Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságában.)

Mezõssy és Kállay karriere a megyei közigazgatás területérõl indult, ugyanis jogi tanulmányaik befejeztével mindketten aljegyzõként funkcionáltak. Meskó Lászlót 1878-ban, ügyvédi irodájának megnyitása utáni évben városi tiszti fõügyésszé választották meg, mely hivatalát egészen 1892-ig, tehát országgyûlési képviselõvé való megválasztásáig viselte. Az 1905-ös és az 1906-os országgyûlési képviselõ-választás szabolcsi gyõztesei közül négyen pénzintézeti tevékenységet is folytattak. Meskó a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület igazgatósági tagjaként, Uray a Nyírmadai Takarékpénztár Részvénytársaság alelnökeként (SzSzBML XIII. 4. 2. d.),[47] Mezõssy az Újfehértói

---

44 A képviselõk díjazásáról az 1848. évi V. törvénycikk, az 1870. évi XXV. törvénycikk és az 1893. évi VI. törvénycikk rendelkezett. Errõl lásd többek között GERÕ 1988. 161., CIEGER 1997. 254., SZILÁGYI 2006. 103.!

45 1905-ben dr. Pap Zoltán illetménye letiltásra került. Az errõl szóló iratok selejtezése miatt azonban bõvebb információ nem áll rendelkezésünkre (MOL K 148 Mutatókönyv 1905. 644, 645, 646, 647, 648, 649, 666, 667, 668, 669, 821, 1282/1905. Dr. Pap Zoltán országgyûlési képviselõ illetékének bírói letiltása).

46 A parlamenti képviselõk szabolcsi földbirtokairól és az általuk fizetett egyenes adók összegérõl, illetve átlagáról lásd SZILÁGYI 2006. 12. táblázatát, a Szabolcs megyei parlamenti képviselõk, családjuk és leszármazottaik földbirtokáról 1897-ben és 1911-ben SZILÁGYI 2006. 13. táblázatát, a parlamenti képviselõk által fizetett egyenes adó (Ft, kr) összegérõl és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 14. táblázatát, a csak gyõzelmet aratott képviselõk által fizetett egyenes adó összegérõl és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 16. táblázatát, valamennyi, a választáson legalább egyszer vesztett képviselõjelölt által fizetett egyenes adó összegérõl és átlagáról Szabolcs megyében (1872–1914) SZILÁGYI 2006. 178–184.!

47 A Nyírmadai Takarékpénztár Részvénytársaság elnöke gróf Vay Ádám volt.

Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatósági elnökeként,[48] Hrabovszky pedig a kisvárdai takarékpénztár igazgatósági tagjaként és ügyészeként (*Kisvárdai Lapok* 1901. január 27.) funkcionált. Vizsgált képviselõink (dr. Pap Zoltán kivételével) „beágyazódtak" Szabolcs vármegye politikai és társadalmi életébe. Választott tagként vagy virilisi jogaikat gyakorolva részt vettek a megyei, a városi törvényhatósági, illetve közigazgatási bizottság munkájában.[49]

Ezeken kívül számos egyesület és társaság aktivistáiként mûködtek: Kállay Leopold (aki egyébként budapesti lakos volt) például a Napkor vidéki dalkör egyik vezetõjeként (SZILÁGYI 2006. 146.) – mely dalkör az 1880-as években évente 30-40 forinttal, jótékonysági rendezvényekkel támogatta a szegény sorsú kisiskolásokat és hozzájárult a helyi oktatás tárgyi feltételeinek megteremtéséhez –, az 1890. február 7-én alakult egyesült iskolaszék díszelnökeként (LEKLI 1993. 411.), Mezõssy a Nyírvíz-szabályozó társulat elnökeként, Meskó ennek választmányi tagjaként, továbbá a színházépítõ részvénytársaságban, az önkéntes tûzoltó egyesületben.[50] Az 1880-as évek második felétõl volt elnöke a polgárság helyi közéleti fórumának, a nyíregyházi kaszinónak (VIETÓRISZ 1896.). Ez fogta össze és szervezte a város társadalmi életét, biztosított szórakozási és mûvelõdési lehetõséget a tagsággal rendelkezõ férfiaknak.

Mezõssy és Meskó egyházi téren is jelentékeny tevékenységet fejtett ki: elõbbi a Felsõszabolcsi református egyházmegye és a nagy tiszántúli egyházkerület világi tanácsbírájaként, utóbbi pedig a nyíregyházi fõgimnázium felügyelõjeként, a Tiszavidéki evangélikus egyházmegye fõgondnokaként,[51] a Tiszai evangélikus egyházkerület jegyzõjeként, majd ügyészeként, valamint az egyetemes tanügyi bizottság tagjaként.

Kettejüknek az ellenzéki koalíció kormányra kerülése államtitkári pozíciót hozott. A *Budapesti Közlöny* május 24-i száma közölte dr. Mezõssy Béla földmûvelésügyi államtitkárrá történt kinevezését, akit üdvözlõ iratok sokaságával halmoztak el a szabolcsiak. „*Nyíracsád község képviselõ testülete õszinte örömének ad kifejezést Méltóságodnak földmívelésügyi államtitkárrá történt kinevezése alkalmából, mert tudja azt, hogy a magyar földmívelésügyi politika oly munka erõt nyert Méltóságodban, aki mérhetetlen tevékenységével, ernyedhetetlen szorgalmával, szándéka és lelke tisztaságával édes magyar hazánknak csak javát mûvelendi, amidõn melegen üdvözöljük, ugyanakkor lelkünk egész hevével kérjük a Mindenek Urát, hogy adjon Méltóságodnak mûködéséhez erõt és egészséget, egyben fogadja zálogul további ragaszkodásunk megnyilatkozását.*" (*Nyírvidék* 1906. június 17.) A vármegye közgyûlése is gratulációs iratot juttatott el Mezõssyhez, amire a következõ

48 Meghívó az 1905. február 26-án tartandó XI. évi rendes közgyûlésre (*Nyírvidék* 1905. január 22.).

49 Hrabovszky Guidó például Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságában sokáig az erdészeti albizottság elnöke volt. Szabolcs vármegye közönségének 1904. december 30-án tartott rendkívüli közgyûlésén 1905-tõl három éves idõtartamra Kállay Leopoldot, dr. Mezõssy Bélát és dr. Meskó Lászlót megválasztották a jegyzõi nyugdíj választmány tagjául, Kállayt pedig a népnevelési bizottság tagjául is (SzSzBML IV. B. 411. 486. d. 25369 K 854 Bgy/1904.; 25368 K 853 Bgy/1904.). Szabolcs vármegye közigazgatási bizottságának 1905. január 13-i ülésén az újraalakuló Felügyelõ Bizottság rendes tagjául, továbbá az erdészeti albizottság tagjául, a II-od fokú erdei kihágási bíróság póttagjául és a munkaadók és mezõgazdasági munkások között elõforduló vitás kérdéseknek másodfokban való elbírálására hivatott albizottság póttagjául választották meg Mezõssyt (SzSzBML IV. B. 404. 1905. január 13-i ülés; IV. B. 411. 487. d. 2258/905. 167 Kb/1905., 2260/905. 169 Kb/1905.; 2261/905. 170 Kb/1905.; 2263/905. 172 Kb/1905.). Meskót a pótadó felszólamlási bizottság tagjául, a fegyelmi választmány rendes tagjául, az árvaügyi fellebbviteli küldöttség rendes tagjául, az erdészeti albizottság elnökéül, a munkaadók és mezõgazdasági munkások között elõforduló vitás kérdéseknek másodfokban való elbírálására hivatott albizottság tagjául választották (SzSzBML IV. B. 411. 487. d. 2259/905. 168 Kb/1905.; 2257/905. 166 Kb/1905.; 2256/905. 165 Kb/1905.; 2260/905. 169 Kb/1905.; 2263/905. 172 Kb/1905.). Kállay Leopold a II-od fokú erdei kihágási bíróság póttagja lett (SzSzBML IV. B. 411. 487. d. 2261/905. 170 Kb/1905.).

50 A *Nyírvidék* 1906. június 17-i számában számol be az önkéntes tûzoltó egyesület milánói útjáról, ahová Meskó is elkísérte õket, s nagy segítségükre volt nyelv- és helyismeretével.

51 A Hegyaljai egyházmegyébõl kiválva alakult meg a Tiszavidéki egyházmegye, melynek felügyelõi székébe dr. Meskó Lászlót ültették (*Nyírvidék* 1907. február 24.).

köszönõlevél érkezett: „*Õ császári és apostoli királyi Felség által m. kir. földmívelésügyi államtitkárrá történt legkegyelmesebb kineveztetésem alkalmából a Tekintetes Vármegyei közönségnek folyó évi junius hó 30-án tartott közgyûlésérõl küldött üdvözletükért fogadják hálás köszönetemet. Különös örömömre szolgált ez a megemlékezés, minthogy azok részérõl ért, kiknek körében elõször kezdtem szeretett hazánk dicsõségére mûködésemet, kérem a Tekintetes Vármegyei közönséget, hogy ezen együttes nagy munkánkban továbbra is támogatni szíveskedjék. Hazafias üdvözlettel: Mezõssy, államtitkár.*" (*Kisvárdai Lapok* 1906. július 29.)

1906. május 18-án, a képviselõház 5. ülésén hangzott el az az elnöki bejelentés, hogy dr. Mezõssy Béla a földmûvelésügyi minisztériumhoz államtitkárrá történõ kinevezése folytán képviselõi megbízatásáról lemond. A Ház ezt tudomásul vette, s megbízta az elnököt, hogy Szabolcs vármegye nagykállói választókerületében rendeljen el új képviselõ-választást (KN 1906/11. I. kötet 20.). Erre azért volt szükség, mert bár az összeférhetetlenségrõl szóló 1901. évi XXIV. törvénycikk 1.§-a értelmében az államtitkári állás összeegyeztethetõ volt az országgyûlési képviselõséggel, a törvény 23.§-a úgy rendelkezett, hogy „*azon képviselõ, a ki idõközben kinevezéstõl függõ olyan állami szolgálatba lép, mely a képviselõséggel összefér, magát új választásnak tartozik alávetni. E végbõl a kinevezési okmány kézbesítésétõl, vagy a mennyiben a kézbesítést a kinevezés hivatalos közzététele elõzte meg, a közzétételtõl számított 48 óra alatt a képviselõségrõl lemondani tartozik.*" (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1901. 139.)

A képviselõház elnöke május 30-án értesítette Szabolcs vármegye központi választmányát, s felhívta, hogy intézkedjék a nagykállói kerületben az új választás elrendeléséről. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 57.§-a értelmében idõközi képviselõ-választás határidejét úgy kellett kijelölni, hogy a képviselõház ez iránt hozott határozatának vételétõl a választás megkezdéséig 14 napnál rövidebb és 24 napnál hosszabb idõköz nem telhetett el. Ezt szem elõtt tartva Szabolcs vármegye központi választmánya 1906. június 18-án reggel nyolc órára tûzte ki a pótválasztás napját a nagykállói községháza épületébe. Készenlétben állt az állami gimnázium is arra az esetre, ha szavazás elrendelése vált volna szükségessé (SzSzBML IV. B. 403. 1906. június 6-i ülés).[52] A nagykállói kerület választásra jogosultjai ismét bizalmat „szavaztak" dr. Mezõssy Bélának, s a nagy lelkesedéssel megejtett választás után 400 terítékes banketten ünnepelték a gyõztest. A lakomáról üdvözlõ táviratot küldtek Kossuth Ferenc kereskedelmi és Darányi Ignác földmûvelésügyi miniszternek, s utóbbit arra kérték, „*hogy a magyar munkás és cselédosztály jogos érdekeinek és törekvéseinek legyen továbbra is szolgálatára.*" (*Szabolcs* 1906. június 23., *Nyírvidék* 1906. június 24.) Az államtitkárnak a választás után Debrecenbe kellett utaznia a Hortobágy és a pallagi mintagazdaság megtekintése céljából, ugyanis a földmûvelésügyi minisztérium fontosnak tartotta a hortobágyi száskaveszedelem problémájának megoldását (*Kisvárdai Lapok* 1906. június 24.).

Mezõssy mandátumát az igazolási állandó bizottság július 5-én megvizsgálta, s tartalomra és kiállításra nézve helyesnek, a törvény rendelkezésével megegyezõnek találta. Ám mivel a választás óta még nem telt el az a harminc nap, mely alatt panasszal vagy kifogással lehetett élni ellene, július 6-án még csak feltételesen igazolt képviselõnek jelentették ki (KN 1906/11. I. kötet 253.), a 34. országos ülésen, július 21-én pedig már végleg igazoltnak (KN 1906/11. II. kötet 218.). Mezõssy 1910-ig funkcionált földmûvelésügyi államtitkárként, s ezt az idõszakot politikai pályája kiteljesedéseként értékelhetjük.[53]

---

52 Erre azonban nem került sor, Mezõssy ismét egyhangúlag nyerte el a mandátumot.

53 Ettõl magasabb pozícióba 1917 júniusában került, amikor a Wekerle-kormány földmûvelésügyi miniszterévé nevezték ki, de ebben a minõségében meglehetõsen rövid ideig, 1918. január 25-ig mûködött. 1918 után pedig visszavonult a politikai élettõl.

„Ellenõrzött hír forrásunk szerint csaknem két államtitkár lett a szabolcsmegyei országgyûlési képviselõk közül: Dr. Meskó László, városunk képviselõje ugyanis szintén államtitkár jelölt volt, de nem fogadta el. Úgy hisszük azért, mert õt oly szoros kötelék fûzi Nyíregyházához, hogy azt elszakítani nem volt képes. Õ itt élt köztünk mióta megszületett, közöttünk érzi jól s otthon magát s nem akarta, hogy ez a hatalmasan dus koronáju s erõs gyökereket vert fa más talajba ültettessék át, aminek államtitkárrá való kineveztetése esetén be kellet volna következnie." – olvashatjuk a *Szabolcs* hasábjain (*Szabolcs* 1906. május 26.). A cikkíró magyarázata azonban nem bizonyult valósnak. Az 1907-es esztendõ ugyanis Meskót mégiscsak eljuttatta országos politikai szereplésének csúcspontjára. A fõrendiház XV. ülésén az elnök, Dessewffy Aurél gróf bemutatta Günther Antal magyar királyi igazságügy-miniszter átiratát, melyben tudatta, hogy õ császári és apostoli királyi Felsége február 13-án kelt legfelsõbb elhatározásával dr. Meskó László országgyûlési képviselõt az igazságügy-minisztériumhoz államtitkárrá méltóztatta kinevezni (FN 1907. 142.). Meskó február 16-án fél 12-kor tette le a hivatalos esküt (*Nyírvidék* 1907. február 17.). Ezt követõen néhány napra hazautazott a fõvárosból, hiszen Nyíregyháza polgársága február 20-án impozáns ünnepséget rendezett a tiszteletére. A város frekventáltabb utcáinak házain nemzetiszínû zászlók hirdették Meskó politikai sikerét. A vasúti kocsiból kilépõ ünnepeltet – akit lelkes közönség várt az állomáson, s aki elõtt az önkéntes tûzoltóság tisztelgett – Bogár Lajos polgármester-helyettes üdvözölte. A nyíregyházi szokásoknak megfelelõen a tekintélyes vendégnek dukáló városi négyesfogat vitte az államtitkár urat Pazonyi utcai lakásához. Rendkívül hatásos látványt nyújtott, ahogyan a negyven kocsiból és ötven szánból álló menet végighaladt a fellobogózott utcákon. A másnapi ünnepség kezdeteként huszonegy küldöttség tisztelgett. A római katolikus egyház nevében Petrovits Gyula esperes, apátplébános, Ruttkay Gyula esperes[54] a görög katolikus egyház, Bartók Jenõ lelkész az ev. ref. egyház, Rosenberg Emil dr. hitközségi elnök az izraelita egyház, Materny Lajos fõesperes a Tiszavidéki egyházmegye, Geduly Henrik lelkész az ág. hitv. ev. egyház, Leffler Sámuel igazgató a fõgymnáziumi tanártestület, Megyery Géza kuriai bíró, kir. tör. elnök a kir. Törvényszék, kir. járásbíróság és kir. Ügyészség, Mikecz Dezsõ alispán a vármegye tisztikara és az államépítészeti hivatal, Eckerdt Elek az állami hivatalok, Orsovszky Gyula a Nyíregyházi Általános Tanítóegyesület, Lázár Kálmán a Casino-Egyesület, Engel Adolf a nyíregyházi Ipartestület és az Iparos Olvasó-Kör, Klár Sándor elnök a Gazdaszövetség, gr. Vay Tibor elnök a Szabolcsvármegyei Gazdasági Egyesület, Schlichter Gyula a Hirsch-egylet, Kálnay Zoltán a Nyírvízszabályozó társulat, Oláh Gyula a Végrehajtók orsz. egyesülete, Fejér Imre megyei fõügyész az ügyvédi kar, Barzó Mihály a 48-as és Függetlenségi Párt, Bogár Lajos polgármester-helyettes, fõjegyzõ pedig a városi tisztikar nevében.

Este fél hétkor a tûzoltó egyesület a városi dalárdával kooperálva fáklyásmenetet rendezett dr. Meskó László tiszteletére, akit dr. Konthy Gyula tûzoltóparancsnok patetikus beszédben méltatott. A szónoklat végén Konthy piros szegfûbõl álló csokrot nyújtott át az önkéntes tûzoltóság nevében, így fejezve ki a testület háláját, amely felvirágzását jelentõs részben köszönhette Meskónak. A kétszáz terítékes bankett este nyolc órakor vette kezdetét a Korona dísztermében, ahol felköszöntõk sora hangzott el (*Nyírvidék* 1907. február 24.).

Dr. Meskó László államtitkárrá történt kinevezésével lemondott a vármegye közigazgatási bizottságában, az igazoló bizottságban viselt tagságáról, a vármegyei tiszteletbeli fõügyészi állásáról, és természetesen az országgyûlési képviselõségrõl is. Ez utóbbit a képviselõház elnöke az 1907. február 18-i ülésen jelentette be, s másnap a 4895. szám alatt kelt átiratában értesítette a belügyminisztert, és utasította Nyíregyháza város központi választmányát az idõközi képviselõ-választás

54 Ruttkay Gyulát 1905 nyarának végén helyezték át Máramaros vármegye területérõl Nyíregyházára lelkésznek. Néhány hét múlva a munkácsi püspök õt ajánlotta a fõesperesi állásra (SzSzBML IV. B. 401. 3. d. 78100 sz.).

lebonyolítására (SzSzBML V. B. 180. XIV. 1907/I. 21764/I-a/1907.). Nyíregyháza város központi választmánya március 8-ra tûzte ki a választás napját a városháza épületébe (SzSzBML V. B. 180. 43. d. 2/1907. Kpv. 1907. február 21-i ülés). Reggel nyolc órakor a nagyteremben Májerszky Béla polgármester, mint választási elnök a megjelent választópolgárok üdvözlését követõen bejelentette, hogy eddig egy képviselõjelöltje van a városnak dr. Meskó László igazságügyi minisztériumi államtitkár személyében, akit 18 választásra jogosult férfiú ajánlott. Félórai határidõt tûzött ki esetleges további ajánlatok benyújtására. Ennek leteltével Májerszky elõször a nagyteremben, majd a városháza erkélyérõl a palota elõtt összegyûltek elõtt hirdette ki, hogy az igazságügy-miniszteri államtitkáron kívül mást nem ajánlottak képviselõjelöltül. Így dr. Meskó László Nyíregyháza város egyhangúlag megválasztott képviselõje lett. A választási bizottság rögvest hozzáfogott a jegyzõkönyv megszerkesztéséhez. Ennek elkészültével Somogyi Gyulával, a 48-as és Függetlenségi Párt ügyvezetõ elnökével az élen háromtagú küldöttség indult Nyíregyháza immár háromszoros gyõzteséhez, hogy fölkérje a mandátum átvételére.

A kiváló szónoki tehetséggel megáldott Meskó a következõ beszédben mondott köszönetet a belévetett bizalomért: „*A közelmúltban fennállott, de Istennek hála elmúlt politikai helyzetet semmise jellemzi jobban, mint az, hogy rövid két év alatt Nyíregyháza város közönsége háromszor nyújtotta nekem a polgári bizalom legszebb koszorúját, a képviselõi megbízó levelet. E három választásból kettõt a politikai helyzet rendkívülisége, a legutóbbit pedig az a tény tette szükségessé, hogy Õ felsége kegyessége, a kormány és pártom bizalma engem szemelt ki az igazságügyi államtitkári állás betöltésére, amiért az alkotmányos gyakorlat és politikai ildom követelményének megfelelõen a képviselõségrõl le kellett mondanom. A mikor kitüntetõ bizalmuk újabb zálogát a vál. elnök úr kezeibõl átveszem, szívbõl fakadt hálás köszönetet mondok önöknek, tisztelt választó polgárok, különösen azért, mert bizalmuk újabb megnyilvánulásában annak tanubizonyságát látom, hogy önök új állásomban is a régi szeretettel és ragaszkodással viseltetnek irántam, s meg vagyok gyõzõdve arról, hogy minden tekintetben, úgy egyénileg, mint politikailag az vagyok ma is, aki voltam s az leszek és maradok jövõre is. Nem könnyen határoztam el magam az államtitkári díszes állás elfogadására. Számot vetettem nemcsak erõim fogyatékosságával, s a reám váró feladatok nagyságával, de azzal is, hogy egy idõre végleg távoznom kell polgártársaim szeretett körébõl, s megszokott csendes munkásságomat, gondterhes, gyakran zaklatott munkával felváltatnom. De nem tértem ki a felém forduló bizalom elõl, mert új állásomban sértetlenül megtarthatom politikai elveimet, s mert jó katona létemre követnem kellett vezérem parancsát. Jövõ magatartásomra nézve, ma is azt a programmot tekintem irányadónak, melyet a tavalyi választás elõtt kifejtettem, s melyet reám nézve az önök, a képviselõház nagy többségére nézve a nemzet akarata szentesített. Ennek egyik sarktétele a szövetkezett pártokból alakult kormány programmjának az átmeneti idõszakban való pontos megtartása, a másik pedig az átmeneti idõszak lejártával, a pártunk elveiért való további tántoríthatlan küzdelem. A koalíciós kormány nem egy programm pontot már meg is valósított, s én szerencsésnek fogom magam érezni, ha mint az önök országgyûlési képviselõje, minél több üdvös intézmény megvalósításához nyújthatok segédkezet, egy percre se térve le arról az útról, mely pártunk elvei alapján édes hazánk boldogságához vezet. Kétségtelen, hogy küzdelmünk nem könnyû, mert ernyedetlen munkát és erõs kitartást igényel, de hiszem és vallom, hogy valamint a természetben a tél zordonságát az enyhe tavaszi napsugár váltja fel, úgy hazánkra is jobb jövõ virrad, mely biztosítani fogja jogainkat, s gazdasági érdekeinket. Kívánom, hogy ez mielõbb és minél teljesebb mérvben bekövetkezzék, s szeretett hazánkon s városunkon az Ég áldása legyen. Bizalmukat újból megköszönve, ajánlom magam további jó indulatukba s legyenek meggyõzõdve arról, hogy szeretett városom s polgártársaim minden igaz ügye, jövõje is szívemhez lesz forrva.*” (*Nyírvidék* 1907. március 10.)

Meskó államtitkárként a törvényelõkészítõ, köz-, magán, s a büntetõjogi ügyosztály mûködését vizsgálta felül és a „szaktanácskozmányokat" vezette. 1909 végén, a Függetlenségi és 48-as Párt kettészakadásakor benyújtotta lemondását. Õ az önálló bankot követelõkkel bent maradt a pártban. Justh Gyula indítványára az Országgyûlési Függetlenségi és 48-as Párt elnökévé választották, de egészségi okokra hivatkozva lemondott. Ezt követõen pártja a tiszteletbeli elnöki címet adományozta neki. Az országos politikai siker után hatvanhat évesen jutott el megyei pályafutásának csúcspontjára, mikor is 1917. júliusában elfoglalhatta a szabolcsi fõispáni széket. Ezt a pozíciót e vármegyében eddig csupán arisztokrata származásúak vagy történelmi családnevek dzsentri birtokosai tölthették be.[55]

Górcsõ alá vett képviselõinket gyakran találjuk a vármegye érdekében a miniszterelnökhöz vagy egyes miniszterekhez érkezõ küldöttségekben. Dr. Mezõssy Béla, dr. Pap Zoltán és Kállay Leopold is tagja volt például annak a delegációnak, amely elõbb Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszternél, majd gróf Tisza István kormányfõnél tisztelgett abból a célból, hogy átnyújtsa Szabolcs vármegye közönségének azon feliratát, melyben a Tokaj–kolozsvári és a Debrecen–ungvári törvényhatósági utaknak állami kezelésbe vételét, esetleg a vármegye tulajdonában lévõ helyi érdekû vasúti törzsrészvények átvállalását kérje (*Szabolcs* 1904. július 23., *Nyírvidék* 1904. július 31.). 1906 májusában dr. Meskó László vezetésével a nyíregyházi ág. ev. egyház felügyelõ bizottsága nevében egy öttagú küldöttség járt gróf Apponyi Albertnél, hogy a tanyasi tanítói állások javadalmazásának pótlására hozzájárulást szerezzen a vallás- és közoktatásügyi minisztertõl (*Nyíregyházi Hétfõi Hírlap* 1906. május 21.). 1906. július 11-én Kemecse község képviseletében 12 tagú küldöttség Kállay Leopolddal az élen tett látogatást Kossuth Ferencnél, hogy vásártartási engedélyt eszközöljön ki Kemecse részére (*Nyírvidék* 1906. július 15.). Hrabovszky Guidó többek között választókerületének vasútépítési terveit karolta fel. A kisvárdai – mintegy négyszázötven tagot számláló – általános ipartestület 1906. július 26-án tartott rendkívüli közgyûlésén egyhangúlag elfogadták Bencs Mihály ipartestületi elnök határozati javaslatát, miszerint „*Kisvárda község fejlõdése, felvirágzása és a már éveken át érezhetõ ipari és kereskedelmi hanyatlása, továbbá és különösen az ipartestület tagjainak létérdeke feltétlenül megkívánja azt, hogy a közforgalom kiterjesztessék és tágabb téren bõvítessék. Kell, hogy Nyíregyháza város ugyis, mint megyei központi székhelynek a helyi ipar és kereskedelemre bénítólag nehezedõ forgalmi terjeszkedése elé határ szabassék.*[56] *Általában megkívántataik tehát: 1. A kisvárdai helyi érdekû vasutak a lehetõ legsürgõsebben a helyi viszonyok figyelembe vétele mellett a legelõnyösebben megépíttessenek. 2. Az építés Nyírmada, Karász, Gyulaháza és Anarcson át Kisvárda község központi székhelylyel Kékcse, Kanyár községeken át Dombrád községig eszközöltessék. 3. A vasút üzeme minden körülmények közt motoros legyen, miután köztapasztalat szerint ezen üzem szolgálja leginkább a helyi érdekeket és leggazdaságosabb…*" (*Kisvárdai Lapok* 1906. július 29.) A Kisvárdától Nyírbátorig kiépítendõ helyi érdekû vasútügy ismertetése céljából gróf Vay Ádám hívott össze értekezletet 1906. augusztus 15-ére Nyíregyházára, a vármegyeháza termébe, melyen Hrabovszky Guidó mint a kisvárdai hetes bizottság egyik képviselõje vett részt.[57] A kisvárdai hetes bizottságot a Kisvárda–Nyírmada vasútvonal megépítésének propagálására alakították, élén Kisvárda országgyûlési képviselõjével. A végrehajtó-bizottság Kisvárdának meg is szerezte az elõmunkálati engedélyt a fent nevezett rendes nyomtávú helyi érdekû vasútvonalra. A tárgyaláson jelen voltak a helyi érdekek képviselõi (az érdekelt községek

55 Meskó 1918 szeptemberéig funkcionált fõispáni minõségében (MARGÓCSY 1995. 214–215.).

56 Az akkorra már kiépült Nagykároly–Mátészalka–csapi, valamint a tervezés alatt álló Szatmár–mátészalkai, Beregszász–vásárosnaményi stb. vasutak a kisvárdaiak szemszögébõl szintén kedvezõtlen irányba vezették el a forgalmat.

57 Halasi Mór és Reismann Herman szintén a kisvárdai hetes bizottság képviseletében jelent meg.

kiküldöttei, az érdekelt birtokos osztály), valamint a Szabolcsvármegyei helyi érdekû vasút részvénytársaság szakemberei. Fábián Lajos, a Szabolcsvármegyei helyi érdekû vasút részvénytársaság mûszaki tanácsosa ismertette a tervbe vett vonalvezetést, mellyel Hrabovszky Guidó is egyetértett, majd a képviselõ a társaság résztvevõit nyilatkozattételre hívta fel az ismertetett terv komoly szándékát illetõen, amit meg is kapott.

Az értekezleten a nyírbátori igények is megfogalmazást nyertek. Bogáthy József és Nemes Béla azon óhajuknak adtak kifejezést, „*hogy a vasútépítési akció forgalmi végpontja ne Nyírbátor állomásban nyerjen befejezést, hanem a Nyírbátor–Érmihályfalvai vasúttest is kiépítésre kerüljön.*" Miután e javaslatot – rövid idõn belül nem tartották kivitelezhetõnek – ezért Hrabovszkyék elvetették, s a távolabbi jövõben óhajtották megvalósítani. Az értekezleten megállapodás született, hogy „*a leghelyesebb vonalvezetés Kisvárda, Anarcs, (esetleg Anarcs és Ajak között) Gyulaháza, Karász, Nyírmada, Nyírmada-vajai létezõ pályatest közös felhasználásával és Vaja állomásból való folytatólagos kiágazással Kántor-Jánosi, Derzs, csatlakozással a nyíregyháza–mátészalkai vasútvonal Császári állomáshoz olykép, hogy a létezõ császári–nyírbátori vasútvonal közösen használtassék.*" (SzSzBML XIII. 4. 2. d. 32. dosszié)[58] Gróf Vay Ádám elnökletével megalakult a vasúti-bizottság,[59] de a kisvárdai hetes bizottság Hrabovszky Guidó elnökletével továbbra is fennmaradt Kisvárda és vidéke érdekeinek gondozása céljából. Fábián Lajos kijelentette, hogy kedvezõ ügymenet, valamint az állami szubvenciók idõben történõ biztosítása esetén már 1907 folyamán bekövetkezhet az új vonal kiépítése és megnyitása. (A mûszaki tanácsos optimizmusa kissé túlzottnak bizonyult, hiszen a Kisvárda–Nyírbakta vasútvonal megnyitására is 1912. szeptember 28-ig kellett várni (NÉZÕ 1998. 529., SZILÁGYI 2006. 106.). A választókerület országgyûlési képviselõje ekkor már nem Hrabovszky, hanem Lipthay Béla volt. Az ex-képviselõ érdeme azonban vitathatatlan.)

A kisvárdai vasút ügyében Hrabovszky Guidóval az élen küldöttség kereste fel 1908. május 9-én Kossuth Ferenc kereskedelemügyi minisztert és Szterényi József államtitkárt. Elõzõ nap a kisvárdai képviselõ Apponyi Albert grófnál tett látogatásukkor lendületes szónoklat kíséretében nyújtotta át a miniszternek Kisvárda memorandumát, kérve, hogy a Szabolcs megyében felállítani tervezett második fõgimnáziumot a város kapja meg (*Kisvárda és Vidéke* 1908. május 10.). Ezt a kérvényt a kultuszminisztérium véleményezésre kiadta Géressy tankerületi fõigazgatónak. A fõigazgató meggyõzése céljából május 27-én szintén Hrabovszky Guidó vezetésével küldöttség érkezett Debrecenbe. Hrabovszky érvek hosszú sorával támasztotta alá, hogy a legracionálisabb megoldás az lenne, ha az állam Kisvárdán helyezné el a Szabolcsban felállítandó második fõgimnáziumot (*Kisvárda és Vidéke* 1908. május 31.).

A honatyáknak érdekkijáró tevékenységükön kívül reprezentációs feladatokat is el kellett látniuk. A magyarok körében nagy népszerûségnek örvendõ József fõherceg budapesti temetésén 1905. június 19-én Szabolcs vármegye képviseletében báró Feilitzsch Berthold vezetése alatt Hrabovszky Guidó, Kállay Leopold, dr. Meskó László, dr. Pap Zoltán és Uray Miklós vett részt.

A Szabolcsvármegyei Függetlenségi Párt prominenseinek ünnepi beszédei mindig helyet kaptak a március 15-i ünnepségeken. A kormányzati válság idején vizsgált képviselõink tisztában voltak a március 15-i rendezvényeken való szereplés politikai hozadékával. Bár 1906. február 17-én a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki a gyülekezési jog megszorításáról, március 15-ének az eddigi szokásos keretek közt történõ megünneplését engedélyezte. „*Ha azonban az emlékünnep*

58 Jegyzõkönyv az 1906. augusztus 15-én Nyíregyházán a vármegyeháza termében megtartott értekezletrõl.

59 A vasúti-bizottság tagjaivá megválasztották gróf Vay Ádám elnökön kívül Hrabovszky Guidót, Bogáthy Józsefet, Péchy Bélát, Halassy Mórt, Balogh Ferencet, Mandel Dezsõt, Lipthay Bélát, Reismann Hermant, Fisch Jakabot, Krausz Mórt, Bedeö Lajost, Nemes Bélát, Bákonyi Istvánt, Juhász Lajost, Elek Imrét, Schvartz Károlyt, Vay Istvánt, Ibrányi Jánost, Grosz Ignácot, Lovászi Gyulát, Kálmán Sándort és Dundrák Györgyöt.

jellegén tulterjeszkedve, politikai s csak a nép nyugalmának és békéjének megzavarására vezethetõ tüntetések vagy gyülekezések is terveztetnének, az ilyenek nem engedélyezendõk és amennyiben bejelentés nélkül kíséreltetnének meg, vagy ha az engedélyezett ünnepélyen izgató beszédek tartatnának, azok a jelen levõ hatósági közeg vagy csendõrség által megakadályozandók és a gyülekezet vagy körmenet azonnal feloszlatandó." (SzSzBML IV. B. 401. 4. d. 146 sz. Eln.) Hrabovszky Guidó lelkes elõadását 1906-ban a kisvárdai polgárság a nagyvendéglõben, a himnusz eléneklése után élvezhette (*Kisvárdai Lapok* 1906. március 18.). Meskó Nyíregyházán a rendezõ bizottság elnökeként pedig záróbeszédet tartott (*Nyírvidék* 1906. március 18.). (A nyilvános ünneplés tilalma esetén a Szózat eléneklését tervezték az evangélikus templomban lezajló istentiszteletet követõen.) Újfehértón dr. Mezõssy Bélának a városháza dísztermében elhangzó szónoklatát tapsvihar követte, majd Szunyoghy Bertalan lépett az emelvényre, s Mezõssyt újból kikiáltotta a kerület képviselõjelöltjéül.

A képviselõktõl a helyi elit (melynek általában õk is tagjai voltak) elvárta a kapcsolattartást, melyre a vármegyei közgyûléseken, bizottsági üléseken túl különféle mulatságok, bálok keretei között került sor. Ezeken a rendezvényeken illett „felülfizetni", a pluszbefizetéseket hírlapilag köszönték meg. Ez is egyik eszköze volt a népszerûség fokozásának. Például a kisvárdai tanítói járáskör mulatságát követõen a *Kisvárdai Lapokban* Nyilvános köszönet cím alatt olvashatóak a vendégek felülfizetései, többek között Hrabovszky Guidó és dr. Horváth József 20–20 koronával. Hrabovszky a kisvárdai ev. ref. egyház 1906. január 28-i bálján is nagyvonalú volt (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 11.). A nyírbátori választókerület 48-as Függetlenségi Pártjának táncmulatságán Uray Miklós felesége, mint bálanya 94 koronával „fizetett felül". A rendezvény fényét emelte, hogy a nyírbátori képviselõt testvérbátyja is elkísérte az estélyre (*Nyírvidék* 1905. március 12.).[60] Az adományozás jó reklámnak bizonyult, fõleg közvetlenül a választások elõtt. Dr. Meskó László például 1905. január elején a rendõri önsegélyezõ egylet pénzalapját 20 koronával toldotta meg, mely támogatást Kertész Bertalan egyleti igazgató (Nyíregyháza város rendõrfõkapitánya) a *Szabolcs*ban hálásan nyugtázott (*Szabolcs* 1905. január 7.). Hrabovszky Guidó 70 koronával próbált könnyíteni a kisvárdai szegények sorsán (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 11.).

Az országgyûlési képviselõktõl azok a választópolgárok is elvárták a „törõdést", akiket ugyan nem sorolhatunk a helyi elit körébe, de rendelkeztek a választói jogosultsághoz szükséges kellékekkel. Nekik a honatyákkal való találkozásra képviselõi beszámolók alkalmával nyílt lehetõségük, ahol természetesen az elit is megjelent. 1906-ban például Hrabovszky Guidó február 25-én Kisvárdán (*Kisvárdai Lapok* 1906. február 25.), Kállay Leopold március 6-án Nyírbogdányban (*Szabolcs* 1906. március 10.), 7-én Kemecsén az ev. ref. iskola termében és udvarán tartott beszámoló beszédet (*Nyírvidék* 1906. március 11.). Dr. Mezõssy Béla március végén Nagykállóban (*Nyírvidék* 1906. március 25.), Uray Miklós április elején Nyírbátorban foglalta össze addigi képviselõi tevékenységét (*Nyírvidék* 1906. április 8.). Ezeken a beszámolókon a választópolgárok ismét bizalmat szavaztak exképviselõjüknek, s újra õket jelölték.

Vizsgált személyeink közül az 1910-es választásokon hárman (Mezõssy, Meskó és Pap) szereztek újra képviselõi mandátumot. Kállay és Uray nem indult 1910-ben. Hrabovszky igen, de alulmaradt a Nemzeti Munkapárt jelöltjével, Lipthay Bélával szemben.[61]

60 Uray Imre „felülfizetése" 17 korona volt.

61 1913-ban, amikor a szintén kisvárdai dr. Vadász Lipót, a nyírbátori kerület nemzeti munkapárti képviselõje lemondott mandátumáról, Hrabovszkyt a párt ismét csatába indította. 1913 júniusában meg is nyerte a nyírbátori választást, de gyõzelmét csak néhány héttel élte túl. 1913. július 12-én meghalt (Nézõ 1998. 527.).

Levéltári források

FN 1907.
Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyûlés fõrendiházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest 1907.
KN 1905/10.
Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyûlés képviselõházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest 1905.
KN 1906/11.
Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyûlés képviselõházának naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest 1906.
MOL
Magyar Országos Levéltár, Budapest
MOL K 26
Miniszterelnökségi Levéltár, Budapest
MOL K 148
Belügyminisztériumi Levéltár, Elnöki iratok.
MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899.
Magyar Törvénytár. 1899. évi törvényczikkek. Szerk. dr. Márkus Dezsõ. Budapest 1900.
MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1901.
Magyar Törvénytár. 1901. évi törvényczikkek. Szerk. dr. Márkus Dezsõ. Budapest 1902.
SzSzBML
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza
SzSzBML IV. B. 401.
Szabolcs vármegye fõispánjának iratai 1874–1944.
SzSzBML IV. B. 403.
Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1872–1945.
SzSzBML IV. B. 411.
Szabolcs vármegye alispánjának iratai 1872–1944.
SzSzBML V. B. 180.
Nyíregyháza rendezett tanácsú város központi választmányának iratai 1905–1914.
SzSzBML XIII. 4.
A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805–1921.
SzSzBML XIII. 7.
A Kállay család iratai 1663–1931.
SzSzBML XXXIV. 2.
Szabolcs vármegye levéltárának iratai 1861–1944.

Felhasznált sajtóanyag

Kisvárdai Lapok 1904–1906.
Kisvárda és Vidéke 1904–1906.
Nyíregyházi Hétfõi Hírlap 1906.
Nyírvidék 1904–1906.
Szabolcs 1904–1906.

Irodalom

BOROS–SZABÓ 1999.
Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944. Korona Kiadó, Budapest 1999.

CHARNAY 1964.
Jean-Paul Charnay: Les scrutins politiques en France de 1815 à 1962. Librairie Armand Colin, Paris 1964.

CIEGER 1997.
Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus idõszakában. *SzSzBLÉ* XII. 1997. 213–281.

CZÖVEK 1993.
Czövek István: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Szerk. Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993.

CSIZMADIA–KOVÁCS–ASZTALOS 1978.
Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest 1978.

GERÕ 1988.
Gerõ András: Az elsöprõ kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországán. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1988.

LEKLI 1993.
Lekli Béla: Napkor. Egy nyírségi falu története. Alfa Könyv- és Lapkiadó, Budapest 1993.

MARGÓCSY 1995.
Margócsy József: Nyíregyháza nemzet- ill. országgyûlési képviselõi 1848–1944 között. [Abgeordnete aus Nyíregyháza in der Nationalversammlung und in den Landtagen zwischen 1848–1944.] *SzSzBLÉ* XI. 1995. 205–227.

NÉZÕ 1998.
Nézõ István: Országgyûlési képviselõk a kisvárdai kerületben 1844–1944 között. *SzSzBSz* XXXIII: 4. 1998. 519–537.

RUSZOLY 1980.
Ruszoly József: A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1980.

RUSZOLY 1992.
Ruszoly József: Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. A választási bíráskodás: közjogi bíráskodás. JATEPress, Szeged 1992.

SZABÓ 1985.
Szabó Dániel: Választás és csalás Magyarországon a századfordulón. *História* VII: 5–6 1985. 44–46.

SZABÓ 1986.
Szabó P. Csaba: A századelõ magyar választási rendszerének néhány problémája. *Aetas* – Acta Invenum (különszám) 1986. 66–116.

SZILÁGYI 2006.
Szilágyi László: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselõk és választóik a dualizmus kori Szabolcs vármegyében. Örökségünk, Nyíregyháza 2006.

VARGA 1999.
Varga Lajos: Országgyûlési választások a dualizmus korában. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György – Hubai László. Napvilág Kiadó, Budapest 1999.
VIETÓRISZ 1896.
Vietórisz József: A nyíregyházi kaszinó története. Nyíregyháza 1896.

ZSOLDOS Ildikó

Nyíregyházi Fõiskola
Történettudományi Tanszék
Nyíregyháza
H– 4400 Sóstói út 31/b.
e-mail: zsoldosi@nyf.hu

Elections and their winners in Szabolcs County in 1905 and 1906

The Austro-Hungarian Monarchy, established by the 1867 Compromise, showed the signs of a protracting crisis in the 1890s, which reached its climax in the course of 1905 and 1906. The cause of the government crisis was the 1905 parliamentary elections. These elections can be considered unique in the period since this was the only one in the history of Dualism that was won by the opposition party at the national level too.

The 1903–1904 obstruction and the ensuing government party action, the so-called "handkerchief ballot" had resulted in an unexpected event: it created a coalition of the opposition groups that, at the 1905 elections, defeated the Liberal Party in power since 1875.

In the surveyed period, Szabolcs County included five constituencies: those of Kisvárda, Nagykálló, Nyírbátor, Nyírbogdány, Tiszalök as well as the town of Nyíregyháza with the right to have an MP of its own.

In the period of the 1905 and 1906 parliamentary elections, most but not all of the voters in Szabolcs County favoured the Independence Party. The Liberal Party also had followers. The national tendency of disintegration within the Liberal Party had reached Szabolcs County, too. Led by a number of officers from the former military, a political movement emerged with the temporary formation and name of Szabolcs County Új (new) Party. It did not work for long as Baron Dezsõ Bánffy had been sidelined in national politics. The conditions of party politics in Szabolcs in the surveyed period was also influenced by the fact that, though the number of the Constitution Party supporters was not relevant, they were fairly influential in the economic life.

I have compared the winners of 1905 and 1906 parliamentary elections in Szabolcs on the basis of their descent, family relations, age, links to the county and its regions, career paths, and finally their political commitment to the voters. The MPs from Szabolcs featured a relatively high rate of the noble descent, as many as five persons of the six. In 1905 and 1906 only Nyíregyháza with the greatest number of a middle class population sent an MP with a bourgeois social background to Parliament in the person of László Meskó. Of those winning a seat, dr. Zoltán Pap was the only one who did not have strong links to the region he got his mandate from. In the case of all

the others strong local and regional links can be found. They possessed considerable pieces of land in Szabolcs or ran law offices somewhere in the county.

In Szabolcs as a "kuruc (rebellious) county", descent with a touch of heroism and glorious past, if combined with a real involvement in the events of the 1848 Revolution lent dignity and respect to the politicians. The six MPs in question were too young to be able to boast personal involvement in '48, but the deeds of the ancestors in '48 had not sunk into oblivion and gave popularity to the descendants.

In Szabolcs, the winners of the 1905 and 1906 parliamentary elections had all pursued legal studies, with the exception of Miklós Uray. All of them were financially independent.

At the time of the governmental crisis, all the MPs from Szabolcs, with the exception of Pap, were members of the committee safeguarding the constitution, although not equally active. Béla Mezõssy and Meskó were involved the most in organising the resistance. The good relationship they established with the steering committee members resulted in posts of secretary of state for them.

Translated by Tibor Teski

Ildikó ZSOLDOS

Nyíregyháza College
Department of History
Nyíregyháza
H– 4400 Sóstói út 31/b.
e-mail**:** zsoldosi@nyf.hu

Huszársorsok ezüst cigarettatárcákon

Bene János

A vésett ezüst cigarettatárcák a XIX. század végétõl jöttek divatba, s mind a férfiak, mind a nõk elõszeretettel vásárolták, használták. Külsõ formájuk, éppen a bennük tárolt cigaretták mérete miatt viszonylag állandósult, fedõlapjuk – esetleg hátlapjuk, ritkábban belsejük – viszont megszámlálhatatlan lehetõséget nyújtott tulajdonosaiknak arra, hogy számukra fontos információkat vésessenek rájuk.

A Jósa András Múzeum Helytörténeti Gyûjteményének militaria anyaga is rejt magában ilyen jellegû tárgyakat. Ezek mind a katonai szolgálathoz köthetõk, s azon belül is tanfolyamokhoz, hadjáratokhoz vagy éppen nagyon különleges személyes esetekhez. Bár a két világháború közötti idõben az ezüsttárgyak ára viszonylag alacsony volt, természetesen ezen emléktárgyak elkészíttetését, megvásárlását inkább a magasabb jövedelemmel rendelkezõ hivatásos és tartalékos tisztikar tagjai között kell keresnünk, semmint a sor- vagy továbbszolgálatot teljesítõ legénység vagy éppen a hivatásos altiszti kar körében.

A gyûjteményben lévõ hat darab tárca vésetét tekintve az alábbiak szerint csoportosítható:

Equitációs emlék	1 db
Tartalékos tiszti tanfolyam emléke	2 db
Hadjárat emléke	3 db

Ezek a tárgyak idõrendben is a fenti besorolást követik, tehát így tárgyaljuk õket.

1. Equitációs emlék

Az equitáció a lovastisztek kötelezõ lovaglótanfolyama volt. A hivatásos tisztikar szakismeretének, képességeinek továbbfejlesztését szolgálta. A magasabb lovastudást az évente megtartott, kezdetben egyéves, majd hét, végül öt hónapig tartó lovaglótanfolyam, az ún. equitáció keretében sajátították el a résztvevõk. A tanfolyamot a kezdeti idõkben, tehát az 1920-as években és az 1930-as évek elsõ felében lovasdandáronként szervezték meg. A Magyar Királyi Honvédség négy huszárezredét két dandárba sorolták, az 1. és 4. huszárezred alkotta a 2. lovasdandárt, a 2. és 3. huszárezred pedig az 1. dandárt. Az 1. lovasdandár parancsnoksága elõbb Székesfehérváron, majd Kecskeméten volt, a másodiké mindvégig Nyíregyházán. 1938-ban a két dandár számot cserélt és átrendezõdött, attól kezdve a nyíregyházi dandár 1. lovasdandárként szerepelt a hadrendben, alárendeltségébe pedig a 3. és 4. huszárezred tartozott, míg a kecskeméti 2. lovasdandárt az 1. és 2. huszárezred alkotta. 1935-ben a lovasdandároknál felállított equitációk megszûntek, és valamennyi huszárezred, illetve a vegyesdandárok huszárszázadai (fedõnevükön csendõrlovas alosztályok) Komáromba, a Magyar Királyi Központi Lovastiszti Továbbképzõ Tanfolyamra küldték tisztjeiket.

E tanfolyamot 1941-tõl Örkénytáborba, a Magyar Királyi Lovagló- és Hajtótanárképzõ Iskolához helyezték át.

A Magyar Királyi Központi Lovastiszti Továbbképzõ Tanfolyamon csapatszolgálatának második évében – elvileg – minden lovas fegyvernembeli alantos tisztnek részt kellett vennie. A környék változatos terepviszonyai lehetõvé tették a hadi létszámú századokkal történõ gyakorlatok végrehajtását is.

Equitációs emlék Nyíregyházáról 1927-bõl

800-as finomságú ezüstbõl készített cigarettatárca, mely Nagy Géza huszárezredes hagyatékából került a gyûjteménybe. Ifjabb Nagy Géza – a II. világháború idején Marosvásárhelyen hadapródiskolai növendék – adományozta édesapja emléktárgyait a múzeumnak 1997-ben. (1. kép)[1]

1. kép / Fig. 1

Leltári szám: Ht. 97.7.7.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 11,7x8,2 cm, vastagsága: 1,2 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül fémjel: jobbra nézõ agárfej 3-as számmal és P betû hatszögletes keretben.[2]

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: horgony alakú jel, kettõspont, S betû.

A tárca vésetei:

a fedlapon: EQUITATIO NYIREGYHÁZA 1926–27.

a hátlapon: az alábbiak aláírásának vésetével Sovány Károly fhdgy., Zupka Gyõzõ szds., Brinzey György fhdgy., Szivy Ferenc fhdgy., Papp László fhdgy., Barna Bertalan fhdgy., Adda Alfréd, Gyomlay Gábor fhdgy., Tomka Emil fhdgy., Magyar Balázs fhdgy., Mariska György fhdgy., Nagy Géza szds.

A tárcán szereplõ személyek életútja:

Sovány Károly, dr. tó-thurgonyi (1902–1984): 1925-ben végezte el a Ludovika Akadémiát, 1926. május 1-én léptették elõ fõhadnaggyá és a 4. huszárezredhez vezényelték. 1935-tõl vezérkari próbaszolgálatot teljesített, századosi rangban.

Zupka Gyõzõ: 1926. november 1-én lépett elõ századossá, az 1. huszárezredben szolgált, az equitáció tanára volt.

[1] A fotókat Boros György készítette.

[2] Mivel minden ezüsttárgyon ugyanez a fémjel látható, a továbbiakban ennek feltüntetését mellõzzük.

Brinzey György, temesszlatinai (Szeged, 1902. III. 24. – ?): 1924. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. 1927 és 1928 folyamán mint fõhadnagy a 4. huszárezredben szolgált. 1934. november 1-vel századossá léptették elõ. 1944. július 16-tól az 1. hadsereg galíciai, majd kárpátoki hadmûvelete alatt rövid ideig a 16. gyaloghadosztály vezérkari fõnöke volt. 1944. november 27-én mint nyugalmazott vezérkari századost vezérkari õrnaggyá léptették elõ. A háború utolsó hónapjaiban az I. hadtestparancsnokság állományában szolgált. Az 1960-as években Venezuelában élt.

Szivy Ferenc, vitéz (Budapest, 1903. VIII. 18. – Szekszárd, 1981. V. 30.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd Kecskemétre az I/II. huszárosztályhoz helyezték, ahol szakaszparancsnoki, arcvonal mögötti tiszti, századparancsnoki, osztálysegédtiszti feladatokat látott el. 1942. július 1-tõl 1944. december 20-ig a Bolyai Mûszaki Akadémia lovaglótanára és legénységi századparancsnoka volt. 1942. szeptember 30-án õrnaggyá, 1944. október 20-án pedig alezredessé léptették elõ. 1944. december 20-tól 1945. január 5-ig Dunaszerdahelyen a lovassági felügyelõ mellett létszámfeletti állományba tartozott, majd a Vértes hegységben vívott harcok alatt a 3/I. huszárosztály parancsnoki teendõit látta el. 1945. január 13-án Móron súlyosan megsebesült. Amerikai, majd angol fogságba esett, ahonnan 1945. december 25-én mint lábadozó hazaszökött. 1946. október 1-én nyugállományba helyezték. 1947 és 1950 között a budapesti Tattersall (fedett lovarda és fedett teniszpálya) újjáépítõje és vezetõje volt, majd 1951. június 28-án Dombrádra telepítették ki. 1953. júniusában elhagyhatta kényszerlakhelyét, s Szekszárdra költözhetett. Elõbb az UVATERV-nél, majd a szekszárdi autóközlekedési vállalatnál tevékenykedett. 1957-ben megfosztották rendfokozatától. 1965-ben mint áru összeállító a szekszárdi Kosár és Fonottáru KTSz-nél dolgozott.

Papp László fõhadnagyot a csendõrségtõl vezényelték a lovastiszti tanfolyamra.

Barna-Szõgyény (1931-ig Barna) *Bertalan*, mellétei és horkai (Szekszárd, 1903. VI. 8. – Budapest, 1967. VII. 12.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. Elsõ szolgálati beosztása a budapesti egyesített hidász szakaszok egyik szakaszparancsnoki tisztsége volt. 1926. szeptember 30-tól végig a nyíregyházi 4. huszárezredben szolgált árkász szakasz- majd századparancsnokként. 1926. május 1-én fõhadnaggyá, 1936. november 1-én századossá, 1942. november 1-jén pedig õrnaggyá lépett elõ. 1941-ben a 4. huszárezred árkászszázadának parancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. március 1. és júniusa között Budapesten a törzstiszti tanfolyam hallgatója volt. 1943 júliusától 1944. december 11-ig a 4. huszárezred ezred elsõ segédtisztje és mûszaki elõadó, majd ezután a Huszár Központi Iskola mûszaki elõadója. 1945. május 10-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. szeptember 15-én tért haza. 1949. július 19-én B-listázták, 1958. március 31-én pedig mint „ludovikást" lefokozták. 1952-ig a Mélyépítési Tervezõ Vállalat technikusa, ezt követõen az UVATERV tervezõje volt.

Adda Alfréd, nemes (Nagyszeben, 1888. VIII. 29. – Bolzano, 1980. II. 1.): A bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzése után 1908. augusztus 18-án avatták hadnaggyá. Az elsõ világháborúban – mint a cs. és kir. 7. huszárezred szakasz-, majd századparancsnoka – 51 hónap harctéri szolgálatot teljesített. 1916. augusztus 1-én századossá, 1925. május 1-én õrnaggyá léptették elõ. 1927 novemberétõl Cegléden az 1. vegyesdandár huszárszázadának, 1929 szeptembere és 1932 szeptembere között pedig Tolnán a 3/II. huszárosztálynak volt a parancsnoka. Elvégezte a Lovagló- és Hajtótanárképzõ Iskolát. Az 1928-as amszterdami olimpián a lovaglás háromnapos versenyszámaiban indult. 1937. november 1-én ezredessé léptették elõ. 1936. november 1-én a Lovagló- és Hajtótanárképzõ Iskola parancsnokává nevezték ki. 1940. március 1-tõl a HM III. Csoportfõnökségénél a lópótlás felügyelõ helyettese, majd 1941. június 1-tõl felügyelõje volt. Osztrák területre áttelepülve 1945. május 9-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. szeptember 11-én tért vissza. Emigrálása

elõtt mint adminisztrátor a székesfehérvári Vendéglátóipari Vállalatnál dolgozott. 1956-ban távozott az országból, elõbb Ausztriában, majd 1960-ban az olaszországi Bolzanoban telepedett le. A nyíregyházi 1926–27-es equitáció parancsnoka volt.

Gyomlay Gábor (Verpelét, 1893. I. 17. – Szeged, 1941. XII. 5.): Tényleges katonai szolgálatát a bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzését követõen 1914. augusztus 1-én kezdte meg. Az elsõ világháború idején a cs. és kir. 9. huszárezredben szolgált, 1915. szeptember 1-én fõhadnaggyá léptették elõ. 1927. november 23-ig a jánoshalmi testnevelési és népgondozói kirendeltség lótenyésztési elõadója volt, majd a 3. huszárezred kötelékében szolgált. 1931. október 5. és 1932. február 28. között törzstiszti tanfolyamot végzett. 1937. november 1-én alezredessé léptették elõ. 1938. október 1-tõl 1941 elejéig Szentesen az V. önálló huszárszázad parancsnoki teendõit látta el. Mint a 13. önálló huszárszázad parancsnoka részt vett az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. A páncélos átképzõ tanfolyam elvégzését követõen 1941. július 1-vel a gyorsfegyvernem páncélos csapatához helyezték át. Élete utolsó hónapjaiban a zentai 1. lovas-páncélos zászlóalj parancsnoka volt. A szegedi helyõrségi kórházban betegségében halt meg.

Tomka Emil, tomkaházi és folkusfalvi (Budapest, 1903. I. 2. – Göd, 1977. I. 23.): 1925. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd az 1. huszárezredhez helyezték. 1929. június 15-ig szakaszparancsnok, majd 1931-ig a 4. huszárezred szakaszparancsnoka, utána ismét eredeti alakulatához helyezték vissza. 1926. május 1-én fõhadnaggyá léptették elõ. 1933-tól 1941-ig az 1/II. huszárosztály osztálysegédtisztjeként, majd századparancsnokaként tevékenykedett. 1937. május 1-én századossá léptették elõ. Alakulata századparancsnokaként részese volt az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletnek. 1941-tõl Szabadkán az 1. huszárezred anyagi tisztje, majd a 2/I. huszárosztály nehézfegyver századparancsnoka volt. 1942. október 1-én õrnaggyá léptették elõ. 1943-ban Budapesten törzstiszti tanfolyamot végzett. 1944. június 11-tõl 1945. március 29-ig mint a 2/I. huszárosztály parancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1944. július 1-én alezredessé léptették elõ. Haditetteiért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal, valamint a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje a kardokkal kitüntetésben részesítették. 1945. márciusától német internálás alatt, május 5-tõl szeptember 17-ig pedig amerikai fogságban volt. Hazatérését követõen 1947. február 20-án B-listára tették. A polgári életben kezdetben segédmunkásként kereste kenyerét, majd 1950-tõl Gödön mint vasesztergályos dolgozott. 1958. március 31-én megfosztották rendfokozatától. 1961-ben a budapesti Autóvillamossági Felszerelések Gyára esztergályosaként kereste kenyerét.

Magyar Balázs, dömsödi (Dunakeszi, 1902, VII. 15. – ?): 1924. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd az 1. huszárezredhez helyezték. 1925. november 1-én fõhadnaggyá léptették elõ. Szakaszparancsnokként vett részt a felvidéki bevonulásban, majd az 1/II. huszárosztály anyagi tisztje volt. Betegsége miatt 1940 márciusában nyugállományba vonult.

Mariska György fõhadnagyról semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Nagy Géza (Debrecen, 1892. VII. 12. – Budapest, 1965. VI. 6.): Tényleges katonai szolgálatra 1914. július 28-án a debreceni 2. honvéd huszárezredhez vonult be. 1917-ben átvették a hivatásos tiszti állományba. 1922. augusztus 1-tõl Debrecenben a 6. vegyesdandár parancsnokságán elõadó és szakaszparancsnok, 1933. augusztus 1-tõl 1939. augusztus 1-ig Nyíregyházán a 4. huszárezred visszamaradó különítménye parancsnokának segédtisztje, majd a 4/I. huszárosztály visszamaradó különítményének parancsnoka volt. 1939. október 1-én alezredessé léptették elõ. 1941. augusztus 1-én az ukrajnai hadszíntéren lévõ 3/II. huszárosztály parancsnokságával bízták meg. 1941. november 3-i hazatérte után 1942. november 5-ig maradt ebben a beosztásban. 1942. november 5. és 1943. augusztus 1. között a VI. hadtestparancsnokságon összekötõ tisztként tevékenykedett. 1943. augusztus 1-én ezredessé léptették elõ. 1943. augusztus 1-tõl 1945. május 1-i amerikai fogságba

eséséig Nyíregyházán, Sopronhorpácson, majd az ausztriai Kollerschlagban az 1. lovas (huszár) hadosztály parancsnokság beosztott tisztje, elõadója volt. Mailly le Camp hírhedt lágerébõl 1946. április 30-án tért haza. 1947. január 9-én B-listázták. Haláláig gyakorlatilag csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni. Többek között a Vegyiszereket Kiszerelõ Vállalatnál is dolgozott. A nyíregyházi equitáció tanára volt.

2. Tartalékos tiszti tanfolyam emléke

A hivatásos tisztikar munkáját segítette a békeidõk gyakorlatában, s a háborús években a hivatásos tiszteknél nagyobb létszámú tartalékos tisztikar. Az 1920-as évek elejétõl – természetesen a régi hagyományokat folytatva – megindult a tartalékos tisztek képzése is. A tartalékos tisztté válás elõfeltétele az érettségi vizsga megléte volt, a jelölt – mint karpaszományos honvéd – ezt követõen vonult be egyéves önkéntesi szolgálatra. A karpaszományost, a tisztjelöltet sok kedvezmény illette meg. Újonc korától tiszti mintájú egyenruhát hordott fegyvernemi színû karpaszománnyal. Szabad kimenõvel rendelkezett, szolgálaton kívül megjelenhetett tiszti társaságban. Alantas munkára még büntetésbõl sem lehetett vezényelni. Egyéves szolgálata végén – miközben elvégezte az önkéntes iskolát, melyet lovasdandáronként szerveztek – hadapród õrmesterként szerelt le. Három, egy-egy hónapos rendkívüli fegyvergyakorlat letöltése, majd a tartalékos tiszti vizsga letétele után léphetett elõ tartalékos zászlóssá. Emléklappal ellátása után joga volt ünnepi alkalmakkor tiszti ruhában megjelenni.

A tartalékos tisztképzéshez tartozó cigarettatárcák Nyíregyházán

a. Önkéntes iskola emléke 1929-bõl

800-as finomságú ezüstbõl készített cigarettatárca, mely vásárlás útján 1992-ben került a gyûjteménybe (2. kép).

2. kép / Fig. 2

Leltári szám: Ht. 92.8.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 14x8,7 cm, vastagsága: 1,4 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: rombuszban PI betûk, valamint külön 14-es szám.

A tárca vésetei:

a fedlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Graefl Andor, Fáy László, Mocsáry Zoltán, Mocsáry Imre, Bárczay András, vitéz Ghiczy Béla, Bárczay Sándor, Ráth István, Szent-Imrey Gyula, Koós Béla, Vásárhelyi Béla, vitéz Gyene Sándor,

Mészáros György, gróf Waldeck Ferenc, Boros-Tóby Tibor, dr. Meskó Károly, Thury László, Ducsay Dénes, Neubauer István
a hátlapon (belül): NYÍREGYHÁZA 1928 – 1929

Ezt a tárcát a 4. huszárezredhez bevonult, egyéves önkéntesi szolgálatot teljesítõk készíttették. Az önkéntes iskola Budapesten a Ferenc József lovassági laktanyában volt, 1928. október 1-jén kezdõdött, 1929. október 1-én fejezõdött be, s az 1. és 4. huszárezred, tehát a 2. lovasdandár egyesített tartalékos tiszti tanfolyamát jelentette. Az iskola parancsnoka v. Fömötör József alezredes, tisztjei Ludmann Gábor százados az 1. huszárezred és Várady-Szabó Andor százados a 4. huszárezred részérõl. Az akkor végzett 19 karpaszományos õrmesterbõl, késõbb tartalékos tisztbõl az alábbiak élettörténetét ismerjük:

Fáy László, fáji (Alsóvadász, 1906. IX. 15. – Eger, 1969.): gazdálkodó, malomtulajdonos és okleveles gazdász. 1932. január 1-én emléklappal ellátott zászlóssá léptették elõ. A 21. önálló huszárszázad I. szakaszparancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban, illetve az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. 1941. május 16-án tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. 1944. december 9. és 1945. április 1. között a 63/12. katonai munkásszázad parancsnoki teendõit látta el. 1945. április 1-én osztrák területen alakulatát a szovjet csapatok beérték, de mentesültek a hadifogságtól.

Mocsáry Zoltán, dr. bocsári (Andornak, 1909. IV. 18. – Érdliget, 2001. VIII. 6.): fõszolgabíró. 1932-ben Szegeden államtudományi doktorátust szerzett. A miskolci 19. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként részt vett Észak-Erdély és Székelyföld 1940. szeptemberi visszacsatolásában. 1942. július 7. és 1943 májusa között a 20. önálló huszárszázad arcvonal mögötti tisztjeként, majd ideiglenes századparancsnokaként a 2. hadsereg Don menti hadmûveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1942. augusztus 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. 1959. június 26-án mint „osztályidegent” lefokozták. 1991. január 28-án rehabilitálták, s egyben tartalékos századossá léptették elõ.

Bárczay András, bárczai (Onga, 1905. X. 14. – Budapest, 1974. VI. 4.). 1932. január 1-jén emléklappal ellátott zászlóssá léptették elõ. A késõbbiekben a VII. önálló huszárszázadhoz hívták be Miskolcra. 1942. április 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ.

Ghyczy Béla, ghiczi, assa és ablánczkürti dr. vitéz (Kassa, 1907. X. 11. – Budapest, 1996. II. 7.): A tartalékos tiszti vizsgát 1933–34 folyamán tette le. Azt követõen a miskolci VII. csendõrlovas alosztály állományába. Ezen VII. önálló huszárszázaddá átnevezett alakulat kötelékében részt vett az 1938. novemberi felvidéki bevonulásban. 1935 májusában emléklappal ellátott hadnaggyá, 1939. január 1-jén pedig tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. A debreceni Gazdasági Akadémia befejezése, majd az államtudományi doktorátus megszerzése után a Földmûvelési Minisztériumban helyezkedett el, s ez mentesítette õt a további katonai szolgálat alól. Budapest ostromakor 2–3 hétig a Radeczky-laktanyában mint oktató tiszt tevékenykedett.

Bárczay Sándor, bárczai (Borsod, 1907. I. 22. – Kazincbarcika, 1986.): 1935. április 18-án emléklappal ellátott hadnaggyá léptették elõ. A VII. csendõrlovas alosztály, majd a 22. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként vett részt a felvidéki és az erdélyi bevonulásban. 1944 novembere és 1945 februárja között egy Salgótarjánban felállított, kiegészítõ alakulatokból képzett század parancsnoki teendõit látta el, mely lengyel területre vonult vissza. 1945. májusában a demokratikus honvédség kötelékében egy felderítõ osztály huszárszázadánál teljesített szolgálatot. 1958. március 7-én megfosztották rendfokozatától.

Ráth István (Budapest, 1907. VII. 23. – New York, 1984.): 1933. augusztusában és 1934. augusztusában mint a 4/2. lovasszázad szakaszparancsnoka fegyvergyakorlatokon vett részt. 1934. január 1-én tartalékos zászlóssá, 1939. január 1-én pedig tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ.

Alakulata kötelékében hasonló beosztásban részese volt az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletnek, melynek során dandárparancsnoki dicséretben részesült. 1943. február 25-tõl áthelyezték a 20. felderítõ osztály állományába. 1944. augusztus 3-tól mint az 52/2. híradószázad rejtjelzõ tisztje a kárpáti védelmi harcokban frontszolgálatot látott el.

Koós Béla, dr. lévai (Balajt, 1908. IX. 26. – Budapest, 1997. X. 27.): járási fõjegyzõ. Jogi diplomáját 1930-ban a miskolci jogakadémián szerezte. A felvidéki bevonulásban miskolci VII. önálló huszárszázad, az erdélyiben a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként vett részt. 1939. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. A demokratikus honvédség keretében 1945. április és június között a 102. Vöröskeresztes hadikórház élelmezõ tisztjeként teljesített szolgálatot. 1958. március 25-én mint „osztályidegent" lefokozták.

Vásárhelyi Béla dr. vitéz kézdivásárhelyi (Budapest, 1906. IX. 30. – Gordons Bay [Dél-Afrikai Köztársaság], 2000. XII. 1.). A tartalékos tiszti vizsgát 1938–39-ben tette le, majd tartalékos hadnaggyá léptették elõ. Ezt követõen a VKF 2. osztályán szolgált. Budapest 1944–45. évi ostroma idején Prónay Pál különítményének segédtisztjeként tevékenykedett. 1945. február 12-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947 végén betegen tért vissza. 1948 végén az ÁVO koholt vádak alapján letartóztatta, átadta a szovjet hatóságoknak, majd Baden bei Wienben a szovjet katonai törvényszék 25 év javító-nevelõ kényszermunkatáborban letöltendõ büntetésre ítélte. A szibériai lágerekbõl 1955. november 20-án adták át a magyar igazságügyi szerveknek, s csak 1956. június 5-én szabadult Jászberénybõl. Az 1956-os forradalom bukása után nyugatra távozott.

Gyene Sándor, dr. vitéz tyukodi (Nagykároly, 1908. IX. 8. – Budapest, 2001. V. 25.): közjegyzõhelyettes. 1931-ben jogi diplomát szerzett. A tartalékos tiszti vizsgát 1934-ben tette le. A 4/3., majd a 4/2. lovasszázad egyik szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. Részese volt a gyorshadtest 1941. évi ukrajnai hadmûveleteinek is. 1935 májusában emléklappal ellátott hadnaggyá, 1939. január 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. 1944. június 17-én mint a 4/3. lovasszázad arcvonal mögötti tisztje vonult el a keleti hadmûveleti területre. 1944. július 2-tól egy gyalogszázaddá alakított alakulat parancsnoka volt, majd egy ideig eredeti századának parancsnoki teendõit látta el. Decemberben kórházba került, majd a németországi Ludwigslustban a 10. újonckiképzõ huszárszázad parancsnokságával bízták meg. 1945. február 15-én a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal kitüntetésben részesítették. 1945. május 2-án amerikai fogságba esett, ahonnan 1946. május 17-én tért haza.

Boross-Tóby Tibor, papi, miskolczi és csíkszentgyörgyi (Debrecen, 1909. VII. 26. – Budapest, 1992. X. 21.): 1940. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ, majd a debreceni VI. önálló huszárszázadhoz vezényelték. Legutoljára 1940 nyarán hívták be, s a 16. önálló huszárszázad II. szakaszparancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban.

Thury László (Nagyvárad, 1906. X. 24. – ?): nyomdász. 1932. január 1-én emléklappal ellátott zászlóssá léptették elõ. 1944. július 5-tõl a 25. felderítõ osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként a galíciai, erdélyi, majd dunántúli hadszíntéren frontszolgálatot teljesített. 1945. március 15-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 5-én tért vissza.

Ducsay Dénes, dr. (Kassa, 1908. II. 22. – ?): 1931-ben elvégezte a miskolci jogakadémiát. 1938. júniusában Miskolcon a VII. önálló huszárszázadnál tett tartalékos tiszti vizsgát. 1941. május 16-án tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. Frontszolgálatot nem teljesített, utolsó behívásakor az 1940 õszi erdélyi bevonulásban vett részt. Betegsége miatt a további szolgálattól felmentették.

Neubauer István (Debrecen, 1907. II. 23. – Debrecen, 1975.): Debrecenben Gazdasági Akadémiát végzett. A 4. huszárezred szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletekben.

1941. június végétõl elõbb mint a 4/6. lovasszázad arcvonal mögötti tisztje, majd a 4/4. lovasszázad parancsnoka az ukrajnai hadmûveleti területen tartalékos fõhadnagyként frontszolgálatot teljesített. 1944-ben alakulata pótkereténél századparancsnok volt. Amerikai hadifogsága 1945. áprilisától szeptemberéig tartott.

b. Önkéntes iskola emléke 1930-ból

A 800-as finomságú ezüstbõl készített tárcát 1993-ban ajándékozta a gyûjteménynek özvegy Nászay Istvánné (3. kép).

3. kép / Fig. 3

Leltári száma: Ht. 93.11.1.
A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,2x8,4 cm, vastagsága: 1,6 cm.
A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: TR 124.
A tárca vésetei:
a fedlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Nászay István, Putnoky Ferenc, vitéz Szaplonczay Gábor, Szilágyi Zsigmond, Tost József Barna, Várady-Szabó szds., Draskóczy Géza, Ortutay László, Bárczay Tibor, Tomcsányi Tamás
a hátlapon: A NYIREGYHÁZI HUSZÁREZRED ÖNKÉNTESEI 1930. JULIUS 21.

Az 1. és 4. huszárezred önkéntesei egyéves szolgálatukat úgyszintén Budapesten az I. Ferenc József laktanyában töltötték 1928. október 1. és 1930. október 1. között. Az iskolaparancsnok Fömötör alezredes volt, a nyíregyháziak parancsnoka Várady-Szabó Andor százados. A tárcán négy nevet nem sikerült azonosítanunk.

Az ismertek közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Nászay István (Sarud, 1908. XI. 24. – Eger, 1984. XI. 17.): A debreceni Gazdasági Akadémiát végezte el. A 4. huszárezred szakaszparancsnokaként részt vett a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki bevonulásokban, illetve hadmûveletekben. 1939. január 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. Mint a 4/4. lovasszázad arcvonal mögötti tisztje, majd századparancsnokának hõsi halála után rövid ideig a század parancsnoka 1941. június 28. és szeptember 10. között Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1941. szeptember 10-én leszerelt és a továbbiakban már nem szolgált. 1958-ban „ellenforradalmi magatartás” miatt lefokozták.

Szaplonczay Gábor dr., vitéz (Pécs, 1909. IX. 11. – ?): 1936. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1941. október 18. és 1942. június 18. között a magyar megszálló csapatoknál frontszolgálatot teljesített. 1942. január 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. 1943. június 9-tõl a VIII. hadtestparancsnokság hírszerzõ tisztje volt. 1943. augusztus 25-én Bobrujszknál megsebesült.

Tost József Barna, bányavölgyi (Bányavölgy, 1907. VII. 11. – Javea [Spanyolország], 1999. IV. 26.): A Gazdasági Akadémia elvégzése után gazdatisztként József fõherceg alcsúti birtokán helyezkedett el. A tartalékos tiszti iskolát követõen ténylegesítési próbaszolgálatra jelentkezett, melyet a 2. huszárezrednél teljesített. 1941. május 16-án tartalékos fõhadnaggyá nevezték ki. 1942. november 1-én átvették a honvédség hivatásos állományába és századossá léptették elõ. 1941. december 6-tól a 105. könnyû hadosztály közvetlen huszárszázad szakaszparancsnokaként frontszolgálatot teljesített. 1942. október 1-tõl Budapesten az I. önálló huszárosztálynál szolgált. 1944. decemberétõl elõbb a nyilas, majd a szovjet fogságból szökött meg sikeresen. 1945. április 19-tõl 1946. március 15-ig a demokratikus honvédségben szolgált. 1946-ban õrnaggyá léptették elõ. 1947-ben saját kérelmére szolgálaton kívüli viszonyba helyezték. 1947. decemberében elhagyta az országot, két évig Salzburgban élt, majd az USA-ban telepedett le. Kezdetben lovagló tanár volt, majd alkalmi munkákat vállalt, végül egyetemet végzett, meteorológussá képezte magát. A 60-as évek végén vonult nyugállományba, s ezt követõen Spanyolországban élt.

Várady-Szabó Andor, nemes (Debrecen, 1897. I. 31. – Debrecen, 1965. I. 3.): Tényleges katonai szolgálatát 1916. április 2-án kezdte meg. Az elsõ világháború utolsó éveiben a cs. és kir. 16. huszárezred kötelékében teljesített frontszolgálatot. 1917. november 1-én hadnaggyá léptették elõ. 1927 és 1928 folyamán mint fõhadnagy Debrecenben a 6. vegyesdandár huszárszázadában szolgált. 1934. október 1-tõl a Toldi Miklós Honvéd Sporttanár- és Vívómesterképzõ Intézet állományába tartozott. 1937-ben a Honvéd Fõparancsnok helyettesének segédtisztjeként tevékenykedett. 1940. december 1-tõl a gyorshadtest-parancsnokság beosztott tábornoka mellé helyezték. 1938. május 1-én õrnaggyá, 1942. március 30-án alezredessé, 1944. január 1-én ezredessé léptették elõ. Hadifogságban nem volt. A háború után Budapesten bridzs- és nyelvórákat adott. 1956 után Debrecenbe költözött, s szintén nyelvórákkal kereste kenyerét.

Draskóczy Géza, dr. dolinai és draskóczi (Eperjes, 1908. VII. 30. – Budapest, 1981. IX. 5.): miniszteri osztálytanácsos. Jogi diplomáját 1931-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. 1938. szeptember 24. és december 15. között, a felvidéki bevonulás alatt a 2. huszárezred vonatparancsnokaként teljesített szolgálatot. 1939. január 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. Miután meghagyták polgári foglalkozásában, mentesült a további katonai szolgálat alól. Az 50-es években megfosztották rendfokozatától.

Bárczay Tibor, bárczai (Borsod, 1911. VIII. 31. – n. a.): 1942. júliustól a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnokaként a 2. hadsereg Don menti hadmûveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. január 13–14-én Sztorozsevojénál fagyási sérüléseket szenvedett. 1943. május 1-én tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. A Prónay-különítmény kötelékében részt vett Budapest védelmi harcaiban, s Buda 1945. február 13-i elestét követõen szovjet fogságba esett.

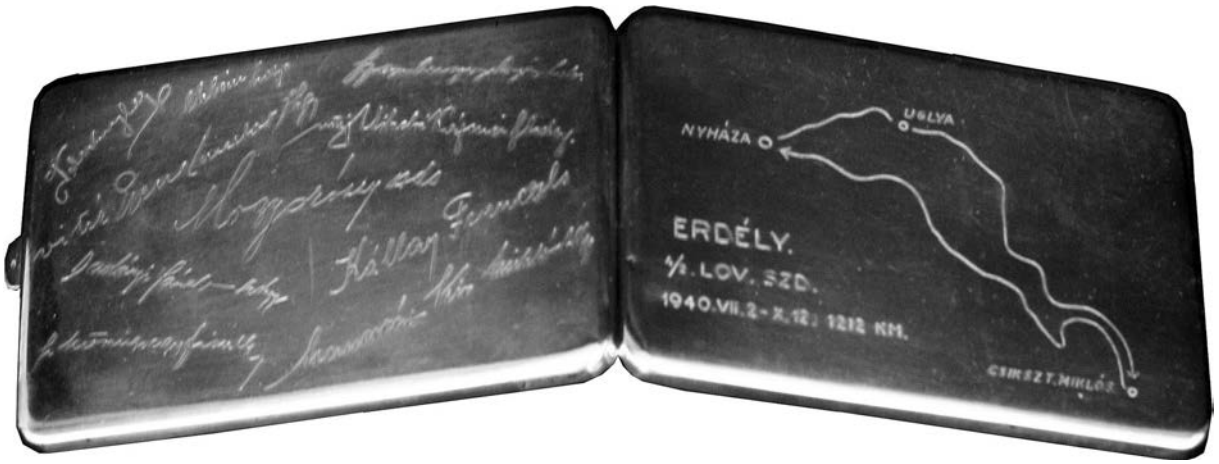
Tomcsányi Tamás, dr. tomcsányi (Budapest, 1907. XI. 28. – Budapest, 1999. II. 6.): közigazgatási tisztviselõ. Államtudományi doktorátusát 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. Tartalékos hadnagyként az 1. huszárezred kötelékében részt vett az erdélyi bevonulásban. Ezt követõen közigazgatási szolgálatában meghagyták, s mentesült a további katonai szolgálat alól. 1951 és 1953 között a kitelepítés elõl családjával Bonyhádra költöztek. 1958. március 7-én lefokozták.

3. Hadjáratok emléke

A következõ három cigarettatárca a Nyíregyházán állomásozó magyar királyi Hadik András 4. honvéd huszárezred egyes alakulataihoz, illetve katonáihoz tartozik. A 4. huszárezred teljes állományával vett részt az 1938–39-es felvidéki, illetve kárpátaljai területi visszacsatolásban, majd az 1940-es észak-erdélyi és székelyföldi bevonulásban. 1940 nyarán a Románia elleni mozgósítás tervei alapján a 4. huszárezred július 2-án indult meg északkelet felé. Baktalórántháza–Vásárosnamény–Beregszászon át Kárpátaljára lovagoltak és július 6-án Csománfalva–Darva–Uglya térségében táboroztak le. Innen kellett volna támadásra indulniuk. A II. Bécsi döntés értelmében azonban szeptember 4-tõl békés területi visszacsatolás következett, melynek állomásai: Naszód, a Maros, majd az Olt völgye, Gyergyó, Csík, végül Csíkszentmiklós. Onnan indultak haza Nyíregyházára 1940. szeptember végén, s október 12-én értek vissza a helyõrségbe. 1941 tavaszán újra mozgósították a huszárokat, s a Délvidékre vonultak be. Hazatértük után alig egy hónappal állt be a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között, s az újra mozgósított huszárezred a Gyorshadtest kötelékében 1941. június 30. és november 8. között frontszolgálatot teljesített Ukrajnában. 32 menet- és 21 ütközetnap alatt az ezred több mint 1600 kilométert tett meg lóháton. Visszatérésük, majd a Kormányzó elõtt tett díszszemle után két békésebb esztendõ következett, mely az átszervezésekkel, kiképzéssel telt el. 1944 tavaszán újra mozgósították a 4-es huszárokat, s június közepétõl ismét frontszolgálatot láttak el Varsótól északkeletre a Pripjaty-mocsarakban.

Erdélyi emlék

A 800-as finomságú ezüstbõl készített tárcát 2007-ben ajándékozta a gyûjteménynek Kállay Ferenc tartalékos huszárhadnagy leánya, Kállay-Terjék Marianna (4. kép).

4. kép / Fig. 4

Leltári szám: Ht. 2007.8.1.
A tárca méretei (bezárt állapotban): 11,7x8,1 cm., vastagsága: 1,2 cm.
A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: 11-es szám.
A tárca vésetei:

a fedlapon térkép, három helységgel: NYHÁZA – UGLYA – CSIKSZT.MIKLÓS, az ezeket összekötõ menetvonallal.
a bal szélen alul felirat: ERDÉLY. 4/2. LOV. SZD. 1940. VII. 2. – X. 12/1212 KM.

a hátlapon az alábbiak aláírásának vésetével: Telekessy hdp., Urbán hdp., Szaplonczay Lajos hdp., vitéz Gyene Sándor fhdgy., vitéz Ujhelyi Kázmér fhdgy., Mogyoróssy szds., Dadányi Sándor hdgy., Kállay Ferenc zls., gr. Königsegg Fidél hdgy., Nemeskéri-Kiss Miklós hdp.

Az ismertek közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Telekessy Géza (Pestszenterzsébet, 1915. III. 27. – Budapest, 1986. XII. 4.): tisztviselõ. Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-én Nyíregyházára a 4/2. lovasszázadhoz vonult be. A tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát Nyíregyházán végezte el. A 4/2. lovasszázad kötelékében részt vett az 1939. márciusi kárpátaljai hadmûveletben és az erdélyi bevonulásban, az utóbbiban a III. szakasz parancsnokaként. 1940. november 20-án tartalékos zászlóssá léptették elõ, s egyben le is szerelték. 1941. június 1. és november 20. között a 4/2. lovasszázad III. szakaszának parancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. Augusztus 20-tól a hadmûveleti területen az 1. lovasdandár lókórházának szakaszparancsnoka volt. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1944. február 2-tól a II. tartalékhadtest anyagi törzsének segédtisztjeként harctéri szolgálatot látott el. A magyarországi hadmûveletek során 1944 szeptembere és 1945 áprilisa között segédtisztként a 3. hadsereg parancsnokságának anyagi törzsében tevékenykedett. 1945. május elején osztrák területen amerikai fogságba esett, ahonnan június 8-án tért vissza. 1958. április 17-én lefokozták.

Urbán Péter, monyorói báró (Szeged, 1920. VI. 10. – Budapest, 1990. VI. 17.): földbirtokos. Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-én a nyíregyházi 4. huszárezredhez vonult be. Ugyanitt végezte a tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát. Alakulatával részt vett a kárpátaljai és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. 1940. november 1-én tartalékos zászlóssá léptették elõ. 1941. júniusa és novembere között a 4/2. lovasszázad szakaszparancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1940 és 1943 között elvégezte a keszthelyi Gazdasági Akadémiát. 1944. szeptember 5. és november 13. között a 1/IV. tábori huszár pótosztály szakaszparancsnokaként részt vett a dél-erdélyi, illetve a Duna-Tisza közi harcokban. 1944 decemberétõl 1945 januárjáig Budapesten az idegen képviseletek védelmére alakult illegális katonai osztag tagja, majd parancsnoka volt. A demokratikus honvédség kötelékében Magyarcsanádon 1945. április 20-tól október 30-ig határvadász õrsparancsnokként teljesített szolgálatot. 1958. március 25-én mint „osztályidegent” lefokozták.

Szaplonczay (Luby) Lajos, szaplonczai (Tiszaveresmart, 1919. XII. 4. – Colorado Springs [USA], 2005. VII. 30.): Tényleges katonai szolgálatra 1939. október 5-én Nyíregyházára, a 4. huszárezred 2. lovasszázadához vonult be. A tartalékos tiszti iskola I–II. évfolyamát a 4. huszárezredben végezte el. A 4/2. lovasszázad kötelékében részt vett az erdélyi bevonulásban és az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. 1941. június 26-tól november 4-ig mint a 4/2. lovasszázad IV. szakaszparancsnoka Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elõ. 1941. november 20-án leszerelt. 1944. június 16-án a 4/2. lovasszázad II. szakaszparancsnokaként újból a keleti hadszíntérre vonult el. 1944. július 26-án Kupyaticzén bombaszilánkoktól a térdén megsebesült. 1944. július végétõl a békehelyõrségben, majd a dél-erdélyi hadszíntéren az 1/IV. tábori huszár pótosztály szakaszparancsnokaként vett részt a harcokban. 1944. december végétõl német területen a 2. újonckiképzõ huszárszázad arcvonal mögötti tisztje volt. 1945. május 2-án Németországban amerikai fogságba esett, ahonnan szeptember 21-én tért haza. 1952-ben „államellenes összeesküvés” koholt vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben lefokozták. 1956-ban elhagyta az országot, s elõbb Brazíliában, majd az USA-ban telepedett le.

Ujhelyi Kázmér, vitéz tiszaújhelyi (Budapest, 1915. IV. 24. – Nyíregyháza, 1997. I. 2.): 1938. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd Nyíregyházára, a 4/I.

huszárosztályhoz helyezték. 1942. április 1-ig elõbb a 4/2. lovasszázad I. szakaszparancsnoka, majd arcvonal mögötti tisztje volt. 1940. szeptember 1-én fõhadnaggyá léptették elõ. 1941. június 29. és november 6. között Ukrajnában mint a 4/2. lovasszázad arcvonal mögötti tisztje frontszolgálatot teljesített. 1944. január 1-én századossá léptették elõ. 1944. július 1-tõl elõbb Nyíregyházán a 4. huszár pótezrednél szolgált, majd szeptember 10-tõl mint a Huszár Központi Iskolánál a tartalékos tiszti iskola oktatótisztjeként tevékenykedett. 1944. november 15-én Güstrowba zászlóaljparancsnoki tanfolyamra vezényelték, majd Németországban a 2. újonckiképzõ huszárszázad parancsnoki teendõit látta el. 1945. május 2-án angol hadifogságba esett, ahonnan 1946. szeptember 11-én tért vissza. Hazatérését követõen a szolgálatból elbocsátották. A polgári életben 1947 és 1950 között Nyíregyházán az Állami Méntelep és Törzskönyvelési Felügyelõség lótenyésztési szakelõadója volt. Utána Budapesten a MÁVAG Mozdony és Gépgyárban, majd 1953-tól 1975. december 31-i nyugdíjazásáig mint gépügyi elõadó a Nyíregyházi Útfenntartó Vállalatnál (késõbb KPM Közúti Igazgatóság) dolgozott. Aktív ideje alatt elvégezte a gépész technikumot. 1958. március 19-én lefokozták. 1990-ben rehabilitálták, elõbb századosi rendfokozatába helyezték vissza, majd 1995-ben alezredessé léptették elõ.

Mogyoróssy Ödön, lévai (Sajókeresztúr, 1900. X. 17. – Miskolc, 1978. I. 10.): 1922. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd szakaszparancsnoknak a nyíregyházi 4/2. lovasszázadhoz helyezték. 1923. január 1. és 1937. június 31. között Miskolcon a 7. vegyesdandár huszárszázadában és a VII. csendõrlovas alosztálynál szakaszparancsnoki teendõket látott el. Közben fõhadnaggyá, majd századossá léptették elõ. 1937. augusztus 1-tõl 1940. november 20-ig, a kárpátaljai hadmûvelet, majd az erdélyi bevonulás alatt mint a 4/2. lovasszázad parancsnoka, majd 1943. február 1-ig mint a IX. hadtest parancsnokának parancsõrtisztje tevékenykedett. 1942. április 29-én õrnaggyá léptették elõ. 1943. február 1. és június 30. között Budapesten törzstiszti tanfolyamot végzett. 1943. június 1-tõl 1944. augusztus 28-ig az V. önálló huszár pótszázad parancsnoka Bácstopolyán, 1943. július 30-án alezredessé léptették elõ. 1944. augusztus 28-tól október 20-ig a 4. huszár pótezred parancsnoka, majd 1945. január 1-ig Felsõszelin a huszár kiképzõ tábor parancsnokságán beosztott tiszt. 1945. január 2-tól a Lókiképzõ és Felszerelõ Központ és a lókórház parancsnoka. 1945. május 2-án amerikai fogságba esett, ahonnan 1946. május 13-án került haza. 1951. június 18. és 1953. október 15. között családjával együtt Dombrádra telepítették ki, 1952. június 6-án lefokozták. 1961-ben a diósgyõri vasgyár munkásaként kereste kenyerét. 1991-ben rehabilitálták és posztumusz visszaadták rendfokozatát.

Dadányi Sándor, dr. gyülvészi (Magyarbél, 1900. V. 9. – Kupyaticze, 1944. VI. 27.): jogi doktor. 1940. szeptember 1-én tartalékos hadnaggyá, 1941. szeptember 1-én pedig tartalékos fõhadnaggyá léptették elõ. Mint a 4/2. lovasszázad egyik szakaszparancsnoka részt vett a 4. huszárezred 1941. évi ukrajnai hadmûveleteiben. 1944. június 18-tól a keleti hadmûveleti területen ugyanezen lovasszázad arcvonal mögötti tisztjeként teljesített frontszolgálatot. Egy éjjeli bombatalálat által kigyulladt csûrben lelte halálát 10 huszárjával együtt. 1944. szeptember 5-én posztumusz kitüntették a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével hadiszalagon a kardokkal.

Kállay Ferenc, nagykállói (Szatmárnémeti, 1914. VI. 15. – Nyíregyháza, 1992. II. 22.): Tényleges katonai szolgálatra 1939. február 1-jén Nyíregyházára a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti tanfolyam I–II. évfolyamát Nyíregyházán végezte el. 1940. november 20-án tartalékos zászlóssá léptették elõ. Részt vett az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben. Mint a 4/I. huszárosztály szakaszparancsnoka 1941. július 2. és november 6. között Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. január 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1944. augusztus 28. és október 2. között Kiskunhalason a 105. málhásállat oszlopparancsnoka, majd ugyanezen alakulattal október 7-tõl december 1-ig az 1. hegyidandár

alárendeltségében Csapnál szolgált. Ezt követõen a Felvidéken a 24. gyaloghadosztály vonatosztálya kötelékében harctéri szolgálatot látott el. 1945. február 2-án Besztercebánya környékén alakulata átállt a szovjet csapatokhoz. Április 17-ig a szovjet Vörös Hadsereg alárendeltségébe tartoztak, majd szeptember 4-ig a hadifogságában voltak.

Königsegg-Rottenfels Fidél, gróf (Nagybecskerek, 1919. X. 17. – Heidelberg, 1994. XI. 23.): 1940. július 4-én a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd a 4/I. huszárosztályhoz helyezték. 1941 július és november között a 4/1. lovasszázad I. szakaszparancsnokaként Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. Ezután 1943. augusztus 1-ig a 4/I. huszárosztály osztálysegédtisztje volt. 1943. május 1-én fõhadnaggyá léptették elõ. 1943. augusztus 15. és 1944. június 1. között Örkénytáborban a Lovagló- és Hajtótanárképzõ Iskola hallgatója, ezt követõen Nyíregyházán a 4/I. huszár pótosztály osztálysegédtisztje volt. 1944. szeptember 1-én mint az 1. tábori huszár pótezred IV/5. lovasszázadának parancsnoka alakulatával a dél-erdélyi hadszíntérre vonult el. 1944. november 3-tól a hadmûveleti területen a 4/5. lovasszázad parancsnoki teendõit látta el. 1944. november 22-én megbetegedett, s mint ápoltat a 4. huszárezred törzspótszázadához osztották be. 1945. május 1. és 1946. március 10. között amerikai fogságban volt, hazatérése után jelentkezett az 1. honvédkerületi parancsnokságon. 1946. szeptember 23-án végkielégítéssel bocsátották el a honvédségtõl. Ezt követõen mint építõipari segédmunkás kereste kenyerét, majd 1951 és 1953 között családjával együtt kitelepítették. A kitelepítés megszûnte után újból mint segédmunkást, majd mint bérelszámolót alkalmazták. 1956 novemberében távozott az országból, s Németországban telepedett le.

Kiss Miklós, vitéz nemeskéri (Budapest, 1921. II. 1. – Les Molieres, 2008. I. 20.): 1939 októberében tényleges katonai szolgálatra a nyíregyházi 4. huszárezredhez vonult be. Itt végezte el a tartalékos tiszti iskolát is. Alakulata kötelékében részese volt az 1940. szeptemberi erdélyi bevonulásnak. 1941. július és november között mint a 4. huszárezred távbeszélõ szakaszának parancsnoka részt vett az 1. lovasdandár ukrajnai hadmûveleteiben. 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elõ. 1942. május 13-tól a 2. hadsereg-parancsnokság I. a. hadmûveleti osztályának másodsegédtisztjeként a Don menti hadmûveleti területen 11 havi frontszolgálatot látott el. 1943. júniusában a VKF 2. osztályhoz osztották be, ahol a külföldi katonai rádiók lehallgatása, s azok tartalmának a VKF-hez továbbítása volt a feladata. Osztályának 1944. augusztusi Sopronba településekor már tartalékos hadnagyként vett részt. 1944. október 15-én egy légitámadás következtében megsebesült, soproni kórházban ápolták, majd 1945. áprilisában Passauba szállították ki. Németországban több hónapon át az amerikai 2. hadsereg egyik hadosztályának tolmácsaként tevékenykedett. Ezt követõen Magyarországra visszatérõ kórházvonatokon amerikai egyenruhában szolgált. 1946. februárjában az ÁVO letartóztatta, s Buda-Dél internálótáborából a budapesti amerikai misszió segítségével csak 6 hónap után tudott megszökni. 1946 októberében Franciaországban telepedett le.

Ukrajnai emlék

A 800-as finomságú ezüstbõl készített tárcát 1991-ben ajándékozta a gyûjteménynek gr. Königsegg-Rottenfels Fidél volt nyíregyházi 4-es huszár fõhadnagy (5. kép).

Leltári szám: Ht. 91.37.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,3x8,4 cm., vastagsága: 1,3 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: 30-as szám.

A tárca vésetei:

Mindkét oldalt fedõ térkép, melyen Magyarország keleti része, Podolia, Ukrajna látható az ezeréves határ jelzésével a Tisza, Pruth, Bug, Ingul, Dnyeszter, Dnyeper folyók, a Fekete-tenger kis részének ábrázolásával, valamint kékkel színezett bevéséssel a 4. huszárezred menetvonala az egyes állomásokkal és dátumokkal.

5. kép / Fig. 5

A tárca hátlapján olvasható felirat: M. kir. „Hadik András” 4. honvéd huszárezred lovasárkász százada a szovjet elleni hadjáratban. 1941. június 30-tól, november 3-ig.
A felirat alatt aláírással: Barna-Szõgyény Bertalan szds., Bánó Elemér hdgy., br. Bornemissza Gyula hdp., báró Bornemissza Tivadar zls., dr. Kereszti Sándor zls.
A nevek után mindenütt normál vésett betûkkel: szd.pk., arcv.m.ti., 1. szak.pk., 2. szk.pk., 3. szak.pk., vagyis századparancsnok, arcvonalmögötti tiszt, illetve a három szakaszparancsnok.
Ugyanezen oldalon látható az északi irányt jelzõ véset és a méretarány jelzése.

A térképhez megjegyzendõ, hogy keresztezett vonal jelzi azt az utat, melyet vasúton tett meg a század Nyíregyházától Nagybocskóig, majd folyamatos vonal a lóháton megtett út a Kárpátokon át a Dnyeperig és onnan Znamegykáig és onnan az ismét keresztezett vonal a vasút Nyíregyházáig.

A feliraton szereplõk közül az alábbiak életútjáról tudunk:

Bánó Elemér, tapolylucskai és kükemezei (Nagykároly, 1917. II. 25. – Pécs, 1998. I. 15.). A katonai fõreáliskolai érettségi után 1935–1939 között elvégezte a Bolyai Mûszaki Akadémiát (Ludovika Akadémia, II. Fõcsoport), s 1939. január 15-én itt avatták hadnaggyá. 1939. február 1-étõl a 4. huszárezredben szolgált mint az árkászszázad szakaszparancsnoka. Mindvégig ebben az ezredben tevékenykedett. Szakaszparancsnokként részt vett az 1939. márciusi kárpátaljai és az 1941. áprilisi délvidéki hadmûveletben, s az erdélyi bevonulásban. 1939. június 21-én a mûszaki csapattól a lovassághoz helyezték át. 1941. június 30. és november 20. között az ukrajnai hadmûveletekben a 4. huszárezred árkászszázadának arcvonal mögötti tisztje volt. November 1-én fõhadnaggyá lépett elõ. 1943. február 15-ig eredeti beosztásában maradt, majd ezen alosztály parancsnoka lett. 1944. november 1-én századossá léptették elõ. 1944. június 14-tõl részt vett az 1. lovas(huszár)hadosztály keleti hadszíntéri, majd magyarországi hadmûveleteiben. 1945. január 5-én Pestújhelyen súlyosan megsebesült. Január 30-án az 513. számú hadikórházzal szovjet fogságba esett, majd április 26-án Debrecenben a kórházvonatról a Sebészeti Klinikára adták le. 75%-os hadirokkant. 1945. február 27-én igazolták, 1946. augusztus 31-én ellátási igényének meghagyásával a honvédségtõl elbocsátották. Az 50-es években Pécsett mint fõkönyvelõ egy gombatelepnél, majd a cementipari, késõbb egy építõipari vállalatnál, illetve a Mecsekvidéki Fürdõk és Üdülõk vállalatánál helyezkedett el. Az 1956-os forradalomban betöltött szerepe (vállalati Munkástanács titkár) miatt a késõbbiekben fizikai munkát vállalhatott, s 1958-ig fafûrészelõ kisiparosként kereste kenyerét. Ezt követõen 1977-ig különbözõ munkahelyeken Pécs környékén dolgozott.

Bornemissza Gyula, kászoni és impérfalvi báró (Bukarest, 1916. I. 25. – London, 1987. IX. 29.): 1941. október 1-én tartalékos zászlóssá léptették elõ. 1944-ben a 4/I. huszárosztály anyagi tisztjeként vonult el a keleti hadszíntérre, ahol 1944. július 4-én a Pripjaty-mocsarakban sebesülten szovjet fogságba esett.

Bornemissza Tivadar, kászoni és impérfalvi báró (Bukarest, 1913. IV. 6. – Ebreichsdorf, 1958. XII. 24.): diplomás mezõgazdász. A 4. huszárezred árkászszázadának szakaszparancsnokaként részt vett az 1. lovasdandár 1941. évi ukrajnai hadmûveleteiben. 1942. szeptember 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1945 májusában a III. újonckiképzõ huszárosztály segédtisztjeként amerikai fogságba esett.

Kereszti Sándor, dr. (Nyírtass, 1913. X. 20. –): jogi doktor. 1938-ban a szegedi jogi egyetemen szerzett diplomát. Egyéves önkéntes katonai szolgálatra 1937. október 5-én Nyíregyházára a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti iskolát Komáromban végezte el, ahol huszár-árkász kiképzést is kapott. Mint a 4/2. lovasszázad szakaszparancsnoka részt vett a visszatért magyarlakta kárpátaljai, az erdélyi és a délvidéki területek megszállásában. 1940. január 1-évl tartalékos zászlóssá léptették elõ. 1941. május és október között mint a 4. huszárezred árkászszázadának szakaszparancsnoka Ukrajnában frontszolgálatot teljesített. 1943. május 1-én tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1944 májusában újra behívták, s 1945 januárjáig a 4. huszárezred pótkereténél teljesített szolgálatot. 1945 januárjában szakaszparancsnoknak átvezényelték a Huszár Kiképzõ és Felszerelõ Központhoz. 1945. május 14-én osztrák területen szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. december 29-én tért haza. 1958. március 25-én lefokozták. 1975-ben elhagyta az országot, s az USA-ban telepedett le.

Sebesülési emlék

A 800-as finomságú ezüstbõl készített tárcát 2008-ban ajándékozta a gyûjteménynek Wack Géza volt nyíregyházi 4-es huszár tartalékos hadnagy[3] (6. kép).

6. kép / Fig. 6

Leltári szám: Ht. 2008.2.1.

A tárca méretei (bezárt állapotban): 12,6x7,9 cm, vastagsága: 1,5 cm.

A fedlapon és a hátlapon belül mesterjegy: koronás országcímer.

[3] Wack Géza szóbeli közlése szerint a tárcát édesapja készíttette 1944 késõ nyarán a család ékszerészének számító Budapest, Váci utcai Toch ékszerészetnél.

A tárca fedlapján a bal felsõ sarokban a Hadik jelvény, középen szovjet géppuskatöltény, hegyével felfelé néz. Ezt a töltényt operálták ki sebesülése után Wack Géza válláből.

A tárcán látható Hadik jelvény készítésérõl Ujhelyi Szabolcs, elõbb nyíregyházi 4-es huszártiszt, majd vezérkari õrnagy az alábbiakat közölte 1993-ban a múzeumhoz írott levelében: „A Hadik huszárok címert én terveztem és Schaubauer János budapesti vésnöknél én rendeltem meg. Akkor (1934) 500 db-ot. Sajnos ez mind elfogyott, azaz eltûnt." A jelvények egy része fennmaradt, a múzeum gyûjteményében jelvényként, cigarettatárcán, dohányszelencén, sõt mandzsettagombon rátétként jó néhányat õrzünk.

A tárca fedlapjának vésete: KOSSOW, 1944. JULIUS 11.

Wack Géza (Budapest, 1922. X. 26. –): Tényleges katonai szolgálatra 1940. december 2-án Nyíregyházára, a 4. huszárezredhez vonult be. A tartalékos tiszti iskola I. és II. évfolyamát ugyanitt végezte el. 1941 júliusa és novembere között az 1. lovasdandár ukrajnai hadmûvelete során mint a 4/2. lovasszázad IV. szakaszának rajparancsnoka frontszolgálatot teljesített. 1942 nyarától a 4/I. huszárosztály osztálysegédtisztje volt. 1942. szeptember 30-án szerelt volna le, de egy évre rendkívüli fegyvergyakorlat címén visszatartották. 1942. december 1-én tartalékos zászlóssá léptették elõ. Újabb harctéri szolgálata 1944. június 18-án vette kezdetét, mikor a 4/2. lovasszázad III. szakaszparancsnokaként részt vett az 1. lovas(huszár)hadosztály keleti hadszíntéri hadmûveleteiben. 1944. július 2-át követõen a 4. huszárezredben szervezett gyalogszázad szakaszparancsnoka lett. 1944. július 11-én a Pripjaty-mocsarakban Kosszovnál váll-lövéssel megsebesült és elõbb a varsói, majd magyarországi hadikórházakban ápolták. Felgyógyulása után, 1944. október 1-én Kótajba, a pótezredhez vonult be. Itt elõbb a 4/I. huszár pótosztály osztálysegédtisztje, majd a Duna-Tisza közi harcok során a Lengyelországból hazatért 4/I. huszárosztály másodsegédtisztje volt. 1944 október végétõl eredeti, 4/2. lovasszázadának szakaszparancsnoki teendõit látta el. 1944. október 25-én Újkécskén láblövéssel megsebesült. Felépülése után ismét korábbi beosztásába került vissza. A Vértes-hegységben vívott harcok során tanúsított bátorságáért 1945 márciusában soron kívül tartalékos hadnaggyá léptették elõ. 1945. április 1-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948. augusztus 21-én tért haza. 1958. március 25-én mint „osztályidegent" lefokozták. Ma Budapesten él.

BENE János

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Hussar life stories at silver cigarette cases

Engraved silver cigarette cases came into fashion from the late-19th century. Both men and women liked to buy and use them. Their exterior shape became relatively stable because of the size of the cigarettes kept in them. At the same time their cover – sometimes also their back or interior – gave a number of possibilities for their owners to order engravings containing important information.

Militaria material of the Collection of Local History in the Jósa András Museum includes several such objects. All of them can be connected with military service, including training courses, campaigns, or some special events. Though in the period between the two World Wars silver objects

were relatively cheap, people who ordered and bought such memorial objects had high income. They must have been members of the professional or reserve officer corps, rather than simple soldiers or professional junior officers.

Among the six cigarette cases kept in the collection preserved the memory of the following events. One piece: cavalry officers's course in Nyíregyháza (1926–27); two pieces: Nyíregyháza hussar reserve officers' school in Budapest (1928–29, 1929–30); one piece: occupation of Transylvania (1940); one piece: Ukrainian campaign (1941); one piece: a wounding (1944).

Six cigarette cases were made of 800-fine silver. We do not have exact data on the producers. There is much more information on the more than 50 professional and reserve hussar officers mentioned on the cases. This study gives their short biographies.

János Bene

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

„A bevezetés a kocsmológiába” című kutatás zsidó kocsmákról szóló része, különös tekintettel a XIX. századi Nyíregyházára

Papp D. Tibor

A XVIII–XIX. századi zsidó tevékenység, kereskedelem, pénzügy stb. vizsgálata szorosan összefügg a zsidó emancipáció kérdésével. Az alábbi források bizonyítják, hogy a zsidók – fölismerve Magyarország gazdasági „fehér foltjait”, valamint eredeti életterük (pl. Galícia) számukra kedvezõtlenné váló voltát – mind nagyobb számban vándoroltak Magyarországra. Rendkívül dinamikus meggazdagodásukat, felemelkedésüket a felsõ és középrétegekbe jelen tanulmány szerzõje csupán a forrásokra támaszkodva kommentálja, hiszen ezúttal fõ kutatási területe a *kocsma*.

Nézzünk néhány országos jelenséget Csíki Tamás és Hanák Péter írásai alapján, melyekhez az internet segítségével jutottam hozzá (Csíki 2006., Hanák 1991.). A helyi (nyíregyházi) adatokat Riczu Zoltán könyvébõl merítettem (Riczu 1992.).

Csíki Tamás a következõket írja: *„A Magyarország keleti–északkeleti területein élõ vidéki zsidóság 18–19. századi betelepedésére szilárd – s nem minden ellentmondást nélkülözõ – történetírói értelmezések állnak rendelkezésre. Eszerint az izraeliták már a szomszédos Galíciában – ahonnan a ‚tömeges’ bevándorlásuk a 18. század utolsó harmadában kezdetét vette – boltosként, házalóként, regálé- és haszonbérlõként s általában a falvak és a városok közötti ökonómiai kapcsolatok képviselõiként jelentek meg a feudális életvilágban, ami a birtokos nemességgel való szoros ‚szimbiózis’ alapja lett.”* (Csíki 2006. 179.) Ezeket a karakterjegyeket a Magyarországra telepedõ izraeliták nem csupán megõrizték, hanem – egy újabban megfogalmazódó vélemény szerint (Csíki 2006.) – a meghaladott hagyománnyal és az eredeti közösségi struktúrákkal (a galíciai stetl-hez fûzõdõ életformával) való szakítás nyomán felszabaduló készségeket sikeres vállalkozói stratégiákká transzformálták. Ami azonnal – legyen az a házalóktól a nagykereskedõig vagy a regálébérlettõl a tõkés földbérletig vezetõ szerves út – „kollektív közösségi alkotásnak” minõsült. S immár a városokban beteljesedõ sikeres és látványos karrierek, a késõbbi polgárosodási folyamat, illetve a zsidóság újfent kialakuló csoportsajátos tulajdonságainak elõzményeként nyert funkcionális tartalmat.

Hanák Péter szerint *„A 19. század Magyarország modernizálásának, a zsidó középosztály felemelkedésének és asszimilációjának sikeres korszaka, mondhatjuk: aranykora volt. Történeti visszatekintésben ma már nyilvánvaló e három folyamat szoros kapcsolata, a kortársak számára azonban bizonyára meglepõ, sõt meghökkentõ lehetett. Mária Terézia vagy II. József korában alkalmasint a legoptimistább magyar hazafi sem tartotta volna reálisnak az ország közeli és gyors modernizálását, még kevésbé tudhatta elképzelni, hogy ebben a folyamatban jelentõs szerepet játszanak majd az akkortájt bevándorolt, éppen hogy megtelepedett zsidók, többségükben szegény házalók, árendások, akik jószerint németül beszéltek, és kevés szál fûzte õket az országhoz. A történelem*

logikája azonban nem vág egybe az elvont ész logikájával, inkább a szerves fejlõdés zegzugos útjait, a mélyvízi áramlások mozgását követi....

Melyek voltak hát azok a long durée folyamatok, amelyek Magyarország modernizálását és benne a zsidóság kiemelkedõ szerepét megalapozták? Magyar tõzsérek, német városi kereskedõk, görög, szerb, örmény felvásárlók, levantei közvetítõ kereskedõk után miért éppen a zsidók alkották a modem kereskedõréteg, a tõkés vállalkozók gerincét? Ebbõl az átfogó nagy témából itt csupán két tényezõt emelnék ki: a társadalmi struktúrát és a történeti szituációt, amelyben a zsidók gazdasági és társadalmi létüket megalapozták a 19. század folyamán....

A hierarchia magasabb fokán álltak a szekeres vándorkereskedõk (questores circumforanei). Õk már nagyobb tételben, rendszeresen adtak-vettek és fuvaroztak. Ha elnyerték a földesúr vagy a város engedélyét, házat vehettek, raktárt, sõt kocsmát *is tarthattak, illetve bérelhettek. Még magasabb fokon helyezkedtek el a nyílt bolttal rendelkezõ kereskedõk (mercatores), akik mindenféle áru adásvételére jogosultak voltak. A vidéki zsidó mercatorok és a questorok gyakorta a bécsi, a pesti, a gyõri vagy pozsonyi nagykereskedõ cégek bizományosai voltak, mindaddig, amíg maguk is meggazdagodván, a nagykereskedõk magasabban adózó és magasabb rangú kiváltságolt osztályába nem léptek....*

A legfontosabb személy, az összekötõ láncszem a szegény házalók tömege és a jómódú városi mercator között a falusi árendás volt. Õ eredetileg nem földbérlõ, hanem kocsmabérlõ *volt – jobb esetben megkapta a „kisebb királyi haszonvételek" (mészárszék és malomtartás) bérletét is.* A kocsma *– mint ismeretes – informális gazdasági központként fontos helyet foglalt el a falusiak életében: nemcsak a földesúri borok, hanem a nyíltan vagy titkon fõzött pálinka italmérési helye is. A kocsmához többnyire kezdetleges vegyeskereskedés, bolt kapcsolódott, az udvar és a gazdasági épületek pedig a begyûjtött termények raktára is volt. A kocsmáros funkciójához hozzátartozott a pénzkölcsönzés, a kisebb-nagyobb falusi hitelügyletek bonyolítása is. Az ügyes árendás az idõk során földbérlethez is hozzájuthatott, s ezzel megnyílhatott elõtte a gazdasági és társadalmi felemelkedés útja.*" (HANÁK 1991.)

Láthatjuk, hogy a zsidók folyamatosan teret nyernek a gazdaságban, Riczu Zoltán errõl így vélekedik, városunk vonatkozásában: *„A település lendületesen fejlõdõ gazdasága vonzást jelentett a zsidók számára, de a közösség vezetése igyekezett távoltartani õket attól, védve megszerzett jogaikat és kiváltságaikat a konkurenciától.*" (RICZU 1992. 8.)

A város hozzáállása a zsidó kereskedéshez nem teljesen egyértelmû. Bizonyítja ezt az 1826. évi (október 7.) statutum (SzSzBML V. A. 101.2/2. No. 1239):

„A kocsmáltatásról

Ugyanezen alkalmatossággal határoztatott az is, hogy ezen szabad Nyíregyháza városa közönségét illetõ hét, No. 7 városi kocsmákban való bor-, ser-, pálinkaitalok kimérése, serházában való ser és pálinka fõzése, közönséges mulatókertje és fürdõháza, az ahhoz tartozó tánc-, vendég-, úgy a kocsmáros és cselédjei számára készíttetett szobákkal, állással és italok kiméréséveI egyetemben e folyó 1826. esztendõ november hónap 27. napján tízezer, No. 10 000 conventios rénes forint elsõ kikiáltással licitandó a többet ígérõnek árendába adattasson ki a következõ feltételek mellett, úgymint:

Az árenda fog kezdõdni 1827. január elsõ napjától és tart három egész egymás után következõ esztendõkig, vagyis 1829. esztendõ december hónap 31. napjáig inclusive.

A város határában a lakosoknak életbõl gabonapályinkát fõzni tilalmas lészen. Az épületeknek fenntartása s nagyobb reparatiója a város terhe fog lenni.

Ha az árendásnak úgy fogna tetszeni, több privátus házaknál is nyithat kocsmát.

Mindezekért ötödször tartozni fog az árendás fertály esztendei árendáját mindenkoron egy nappal elõre lefizetni.

Köteles a nyíregyházi határbeli borokat a szõlõnyilasok proportiója szerint folyó áron megvenni, valamint szintén folyó áron a város határában termett mindenféle gyümölcsbõl, törkölybõl, borseprõbõl fõzött pályinkákat is (melyekbõl a lakosoknak, mint eddig is vala, ezután is szabad lészen pályinkát fõzni) bévásárlani.

Ha a város közönsége maga határának valamely szélén kocsmát építtetni találna, azt is, de új alku mellett, az árendánsnak fogja általbocsátani árendába.

Azon esetre, hogyha az árendás a terminusra nem fizet, az árendából nyomban leendõ kivettethetése mellett világos adósság útján megveendõ vinculumul egy egész árendális esztendõ summájának fele része obligáltatik.

Az árendás evictióval tartozik az általa s hozzátartozandói által okozott kárra nézve.

Mindeneket oly állapotban köteles az árendás árendája eltöltésével visszaadni, amilyenben a javakat invertárium szerint kezéhez vette vala.

Az épületeket csinosan, úgy a közönséges mulatókertben s a fürdõnél lévõ sétáló utakat tisztán tartani, s itten a szegényebb sorsúak számára egy közönséges konyhát ételfõzés végett engedni köteles.

Egyéberánt tizenkettedszer a licitálni kivánó egyezer, szám szerint 1000 conventiós rénes forint bánatpénzt tészen le.

Zsidó licitáns, árendáns és kocsmáros nem lehet."

Az utolsó kitétel annál is érdekesebb, mert az 1821. május 7-én keltezett határozat értelmében (SzSzBML V. A. tot 1/1. No. 141.) egy zsidó kereskedõ, Ganzfried Dávid szállít a városnak 8000 icce „gabona pályinkát":

„A pálinka áráról

Szüksége lévén a városnak gabonapályinkára, azért is tehát rend szerént való lifferánsától, Ganzfried Davidtól 8000 icce gabonapályinkát, huszonnégy krajcárjával iccéjét, vett vala, egyszersmind meghatározván azt is: Hogy a kocsmákon a gabonapályinkának iccéje 32 krajcárokon, a meghatározott különös esetekben és idõkben pedig az borbírák (mint sátoros ünnepek elõtt, keresztelésre, lakodalomra stb.) 29 krajcárokon mérettessen."

Végezzünk egy kis számítást! 8000x24= 19200 kr., 8000x32 = 25600 kr.!

A város haszna tehát 6400 krajcár volt, s mivel 60 kr. 1 Ft., így csupán ebbõl a tranzakcióból több mint 100 Ft. haszna volt. Vessük össze ezt azzal a ténnyel, hogy a mindezeket az üzleteket felügyelõ két borbíró *éves* „fizetése" 80 Ft. volt.

A fenti tényekbõl látszik, hogy a szeszforgalmazás; bor, sör, pálinka igen jövedelmezõ üzletág, melybõl a rugalmas zsidó kereskedõk sem szerettek volna kimaradni. Az 1840-es évekhez közeledve jelentõsen liberalizálódik a zsidók kocsmáztatási lehetõsége, s ismét Riczu Zoltánra támaszkodva közöljük az alábbi tényeket:

„Jelentõs bérleteket nyertek el a Kisvárdáról származó és Debrecenben is lakással bíró Eisenberger-család tagjai. Már 1841-ben megjelent Eisenberger Dávid a kocsmák, *a malmok és a vásárvám bérletének árverésén, de akkor még nem járt sikerrel. 1844-ben azonban megkapta a Morgó, és az Epreskert kocsmák bérleti jogát. A szerzõdés elõírta, hogy 'kocsmárosnak izraelitát' nem fogadhat fel és a kóser bor mérését külön szabályozták. Eisenberger Mór szintén 1844-ben megkapta a Zöldség téri, a Cédulaház, az Újteleki kocsmák bérletét, a négy országos vásáron a bormérés jogát, a 'pályinkának apróbb mértékben mérését' – ez Sóstóra nem volt érvényes. 1844-ben és 1845-ben a Nagyvendéglõ is az õ kezelésében volt, ahol 1845 júliusában ‚táncvigadalmat' rendezett,*

melynek bevételét a 'kisdedóvó' részére adta át 1845-ben Kacz Henrikkel a borkimérés privilégiumát tudhatták magukénak. A Korona-házban (nem azonos a ma is álló Korona Szállodával) szintén kocsmát bérelt. A bor kimérésével Jakabovits Antalt (õ is izraelita volt) bízta meg, amiért feljelentették, mert a szerzõdés megtiltotta zsidó kocsmáros alkalmazását. Kibõvítve vállalkozásainak körét, négy mészárszéket is bérbe vett 1846-ban. A városnak 161 Ft-ot fizetett ezért Dániel egy évre és tartozott 100 font faggyút is szállítani. Ebbe az üzletágba Eisenberger Adolf is belefogott.

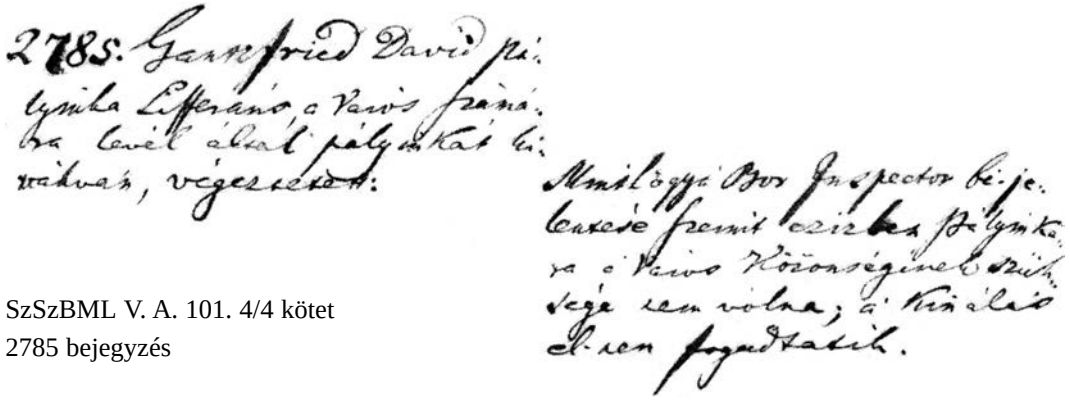
Megerõsödött a helyi vállalkozói réteg is és 1847-ben Kobilicz nyíregyházi lakos kapta meg a kocsmáltatási és vásárvám jogát Eisenberger Mór és Kacz Henrik elõtt. Kacz Henrik debreceni lakos volt, a Csillag kocsmában bérelte a bormérés jogát 1844-ben, valamint kezében volt a Kóser vendéglõ bérlete 1844 és 1847 között. A Kóser vendéglõben csak izraeliták vásárolhattak bort, 'hegyi' borokat nemcsak helyi (orosi, királytelki, keresztúti) borokat mérhetett ki. Az évi bérleti díj 42 Ft volt, azért ilyen kevés, mert évente egy országos vásár alkalmával mérhette az italt. 1845-tõl 1847-ig a Korona épületében lévõ kocsma bormérési jogát is magáénak tudhatta. Pálinkát nem árusíthatott, olyan bort, melyet nem nyíregyházi lakos termelt, nem tarthatott (hegyi borokat sem), a város vezetése azt is meghatározta, hogy hiány esetén honnan szerezhet be bort. Az évi bérleti díj 1265 Ft volt." (RICZU 1992. 10–11.)

A fentiekbõl látható, hogy a zsidók beilleszkedése a város kereskedelmi életébe folyamatosan javult, de az alábbi dokumentum – melynek nyelvi szerkezete még a korbeli írások között is kirívó – bizonyítja, hogy Nyíregyháza nem viselte a szívén a zsidók kereskedelmi tevékenységét:

„Ámbátor az országos vásárokra való megjelenés s ottan való sátorozás országszerte minden helyeken különbség nélkül megengedendö volna, s csupán ilyetén közönséges engedelem gyakorolhatása tekintetibõl szokatanak állandó sátoroknak. Állíttatásait a zsidóknak ott is, ahol különben meg nem szenvedtetnek megengedtetni, nehogy azonban mindemellett is a sátoroknak ezen városbeli országos vásár helyén zsidók által is állíthatásába, azoknak ide becsúszásába vagy becsúszhatásokra való okoskodásra mód s alkalmatosság lennék, avagy csak távolról is tétessen, a 2409. számú jegyzõkönyv felolvasása folytában az állandó sátor felállíthatása iránt Swarcz Izsák zsidó kereskedõ által kért engedelem megtagadtatik." [1]

A nyíregyházi zsidó kocsmárosok a XIX. század végére beilleszkedtek a város vendéglátóiparába. A jóval késõbbi „numerus clausus" nem vonatkozott rájuk és minden nyíregyházi polgár ott ivott – felekezettõl függetlenül –, ahol neki jólesett.

A levéltári adatokat böngészve, az 1830-as években egy régi ismerõst találunk: Ganczfried Dávidot. Képként közöljük a Jegyzõkönyvet.

SzSzBML V. A. 101. 4/4 kötet
2785 bejegyzés

[1] A zsidók országos vásáron történõ sátor állításának megtiltásáról 1830. november 8-án kelt iratot ld. SzSzBML V. A. 101/a. 4/4. No. 2421.

A század végére egy zsidó társaság az összes kocsma bérletét meg akarta szerezni, de a város vezetõsége akkor úgy döntött – Krúdy szavait idézve –, hogy „*Valakit elvisz az ördög*”.

Ma már a teljesen emancipált kocsmavilágban nem tartjuk számon, hogy ki zsidó, ki nem. Ugyanis az igazi, hajnalt köszöntõ kiskocsmák megszûntek létezni Nyíregyházán.

Irodalom

CSÍKI 2006.

Csíki Tamás: A megtelepedés útján a nagytárkányi zsidóság a 18–19. században. [Cesty usídl’ovania. Židovské obyvatel’stvo Velkýh Trakán v 18.-19. storoèí. Auf dem Wege zur Niederlassung. Das Judentum in Nagytárkány im 18. und 19. Jh.] In: Nagytárkány. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk. Viga Gyula. Somorja–Komárom 2006. 179–196. (http://www.foruminst.sk/publ/lokreg/5/lokreg5_179-196.pdf)

HANÁK 1991.

Hanák Péter: A zsidó kereskedõk Magyarország modernizálásában. *História* XIII: 2–3. 1991. 17–19. (http://www.tankonyvtar.hu/historia-1991-023/historia-1991-023-zsido)

RICZU 1992.

Riczu Zoltán: Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán. [Judische Andenken und Baudenkmäler in Nyíregyháza. Jewish Relics and Buildings in Nyíregyháza .] JAMK 34. 1992.

PAPP D. Tibor

H–4400 Nyíregyháza
Luther-ház B.

Kaplony monostorának újjáépítése Károlyi Sándor (1669–1743) korában*

Terdik Szilveszter

Bevezetés

Károlyi Sándor az õsi családi központ, a Nagykároly (Carei, Ro) közvetlen szomszédságában fekvõ Kaplonyban (Cãpleni, Ro) kezdte meg a Rákóczi-szabadságharc végét követõ, fontos egyházi építkezéseinek sorát. Jól tudta, hogy ez a templom a Kaplony nemzetség – amelybõl a Károlyi család is származott – õsi családi monostorával azonos, a nemzetség egykori temetkezõ helye. Míg a vármegyében fekvõ többi családi birtokon ebben az idõben mindenütt a reformátusok bírták a középkori templomot, addig a kaplonyi elhagyatva, romosan állt, így legalább a visszaszerzésével nem kellett külön foglalkoznia. Károlyi a Szatmári béke (1711) után beköszöntõ viszonylag nyugalmas idõszakban tudatosan kezdte meg a reformáció következtében szétzilált katolikus intézményrendszer újjáépítését, amelyben fontos szerepet szánt a szerzetesrendeknek: a hívek visszaszerzésében a népmissziókban járatos ferencesekre, az ifjúság meghódításának terén viszont az iskolákat mûködtetõ piaristákra kívánt támaszkodni. Elõbbieket Kaplonyba, utóbbiakat Nagykárolyba hívta meg, ahol a templom visszavétele, az új kolostor és iskola építése több feladatot jelentett, és igazából az 1710-es évek még mindig súlyos politikai és gazdasági viszonyai miatt a ferencesek letelepítése sem volt zökkenõmentes. A tanulmányban a kaplonyi kolostor templomának átalakítására, az új kolostor fölépítésére vonatkozó néhány levéltári forrásanyag segítségével olyan középkori és barokk részleteket ismerhetünk meg, amelyek mára már teljesen elpusztultak vagy csak néhány töredékük ismert. Ezek a források egyrészt jó szolgálatot tehetnek egy jövõbeni régészeti kutatás elõkészítése során, másrészt különösen a berendezéshez kapcsolódó, a XVIII. század elsõ évtizedeibõl származó szerzõdések és tervrajzok nem csak az ország keleti felének, hanem korabeli központjának, Pozsonynak a mûvészeti viszonyaira is vetnek némi fényt (NB!: Ex Oriente lux).

Kutatástörténet

Az elpusztult bencés monostorok között számon tartott együttes (SÖRÖS 1912. 434.) – korai alapítás lévén, más rend nem nagyon jöhet számításba – állítólag Szent Mártonnak dedikált temploma az 1834-es nagy földrengésig, és az azt követõ, Ybl Miklós nevével fémjelzett, az 1840-es években zajló átépítésig alapvetõen középkori formájában állt fenn (TAKÁCS 2001. 445–447.).[1] Pontos

* A tanulmány szövege a 2008. októberében, a Középkori egyházi építészet Erdélyben VI. konferencián, a nyíregyházi Jósa András Múzeumban elhangzott elõadás bõvített változata.

1 Ybl Miklós építkezéseirõl, az átépített templomról ceruzarajzot közölve: YBL 1956. 16., 7. kép. A templom és kolostor jelenlegi állapotáról képek találhatók: MUHI 2001. 38–48.

alapítási ideje nem ismert (a XI. vagy a XII. században történhetett), de a meglehetõsen kevés rá vonatkozó középkori adatból jól látszik, hogy a kisebb családokra szakadozott alapító nemzetség fontosnak tartotta a monostort, és az osztozkodások során igyekeztek közös kézben tartani (NÉMETH 2008. 130–131.). Különösen érdekes egy 1444-re keltezett, a kolostor gazdag felszerelési tárgyait felsoroló,[2] valamint egy másik, 1479-bõl származó oklevél, amelyben a templomot nagynak és kéttornyúnak mondják (KÁROLYI 1911. II. XXI.).

A háromhajós, háromapszisos, nyugati homlokzatán toronypárral bíró épületrõl elõször Ybl Miklós nyomán közöltek rajzot (EITELBERGER 1856. 106.), amelyet késõbb Henszlmann Imre is fölvett a hazai román kor emlékeit bemutató mûvébe.[3] Viszont a Károlyi család levéltárában (jelenleg: Országos Levéltár, Budapest) fellelhetõ, 1783-ban készült, a középkori állapotokat még jól mutató felmérési rajzokra (MOL T 20.105.) csak száz évvel késõbb Entz Géza hívta fel a figyelmet (ENTZ 1959. 134–135.), késõbb Németh Péter publikált is egyet közülük.[4] Legutóbb Takács Imre foglalkozott ezekkel a rajzokkal a Pannonhalmán rendezett *Paradisum plantavit* kiállítás katalógusában, amikor Németh Péterhez hasonlóan a Zimán Ferenc nevével jelzett 1783-as alaprajzot közölte, mivel úgy tûnik, hogy ezen láthatóak a valós XVIII. századi állapotok (TAKÁCS 2001. 445.).[5] A másik, hasonló korú, Révai Miklós piaristától származó alap- és fõhomlokzatrajz (1. kép) Takács Imre szerint inkább átépítési tervnek tekintendõ, amit a nagyszabású késõ barokk homlokzati kialakítás, valamint a Zimán-féle rajzhoz képest eltérõ kolostor alaprajz-szerkezet bizonyít.[6] Szintén ebbõl az idõbõl származhat, és átépítési tervnek tekinthetõ az a Franz Xaveri Siber által készített, a Révai-rajzzal szoros kapcsolatot mutató tervrajz, amelyen a templom mellett a kolostor földszinti és emeleti alaprajza tûnik föl.[7] A földrengés után készülhetett az a három fölmérési rajz (a déli és a keleti homlokzatról, illetve a keresztmetszet), amely a természeti katasztrófa következményeit mutatja be. A három rajz alapján kijelenthetõ, hogy a Révai-féle átépítés nem valósult meg, ugyanakkor

---

2 Bunyitay közli a Kállay család levéltárából, pontos jelzet nélkül (BUNYITAY 1884. 504.). A monostor feltételezett kincseinek sorsa mindig is izgatta az egyháztörténészeket: P. Benedek Fidél szerint a szerzetesek a XVI. század második felében a még katolikus Báthoriak oltalma alá, Nagyecsedre menekítették kincseiket, ahonnan azok soha nem kerültek vissza (BENEDEK 2008. 255.). Nem tudjuk, hogy Benedek mire alapozza ezt a feltételezését, talán ismerte azt az 1881-ben közölt inventáriumot, amelyet az ecsedi várban 1615-ben, a Forgách Ferenc (esztergomi érsek †1615) által elszállíttatott ötládányi liturgikus textíliáról (214 db) vettek föl (MAJLÁTH 1881.). Valószínû, hogy a környék protestánssá lett templomaiból gyûjtötték be a felesleges ruhákat. Az utolsó ecsedi Báthori (V.) István birtokában is voltak ilyenek, mert halála (1605) elõtt úgy rendelkezett a nagy értékû „*gyöngyös, islógos, és ezüstöss*" ruhákról: adják el õket, „*de se pápistáknak, se sidóknak ne adják*", s ha félni lehetne, hogy újra pápista kézbe kerülnének, „*rakassanak egy nagy tüzet és mind meg égessék õket, tegyék porrá, senkinek egy pénz árát se aggyanak, széllel futtassák fel az porát. Nem akarom, hogy többé Bálvánnyozásra keljen a ti lelketek alatt*" (TAKÁTS 1892. 540.).

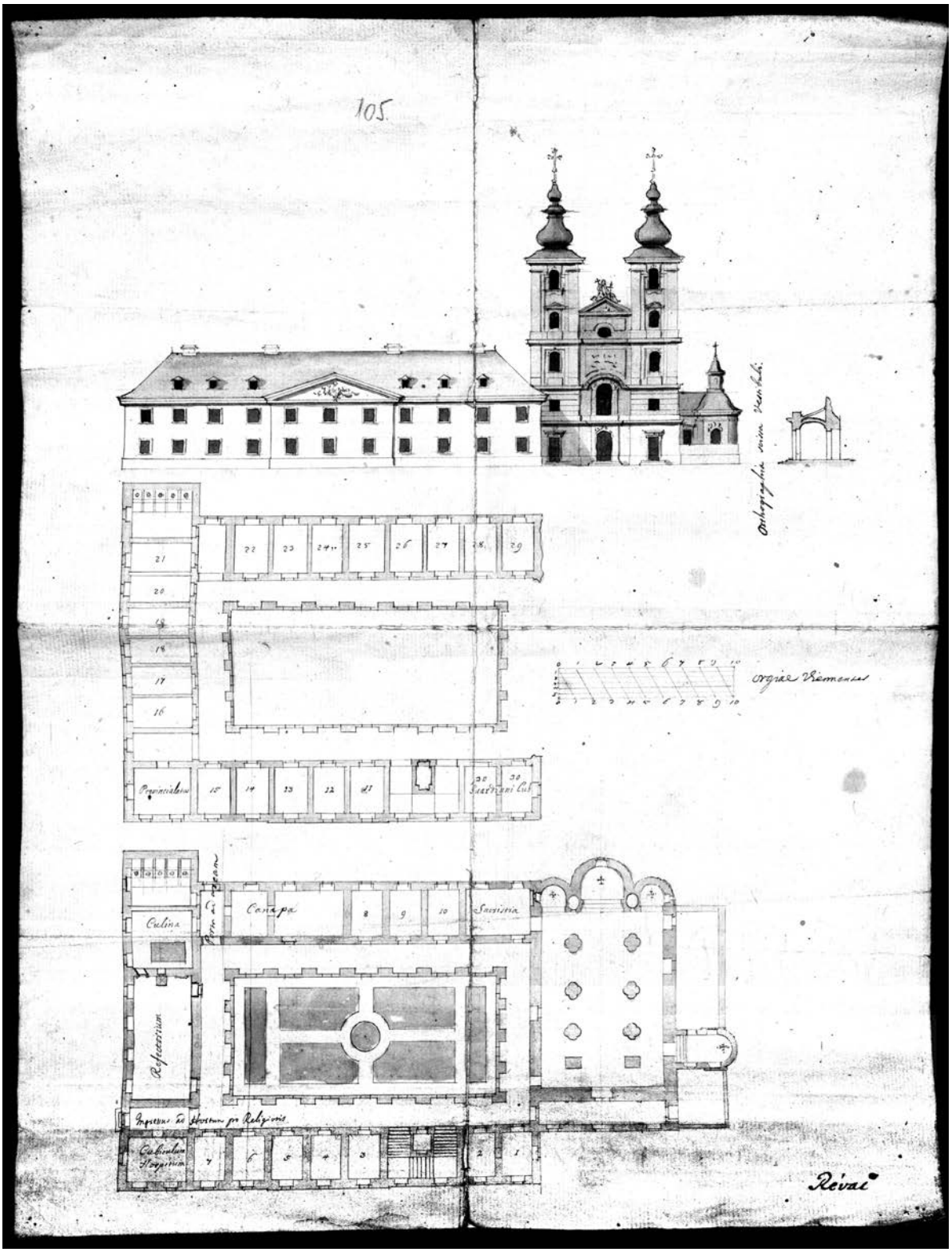
3 Szerinte leginkább a lébényi templomhoz hasonlít, de késõbbinek tartja, mondván, hogy Kaplony távolabb esett a nagy központoktól, mint Lébény (HENSZLMANN 1876. 103–104., alaprajz: 157. ábra, keresztmetszet: 158. ábra).

4 Helyszínrajz és annak egy részlete: NÉMETH 1968. 95–97. 10–11. kép.

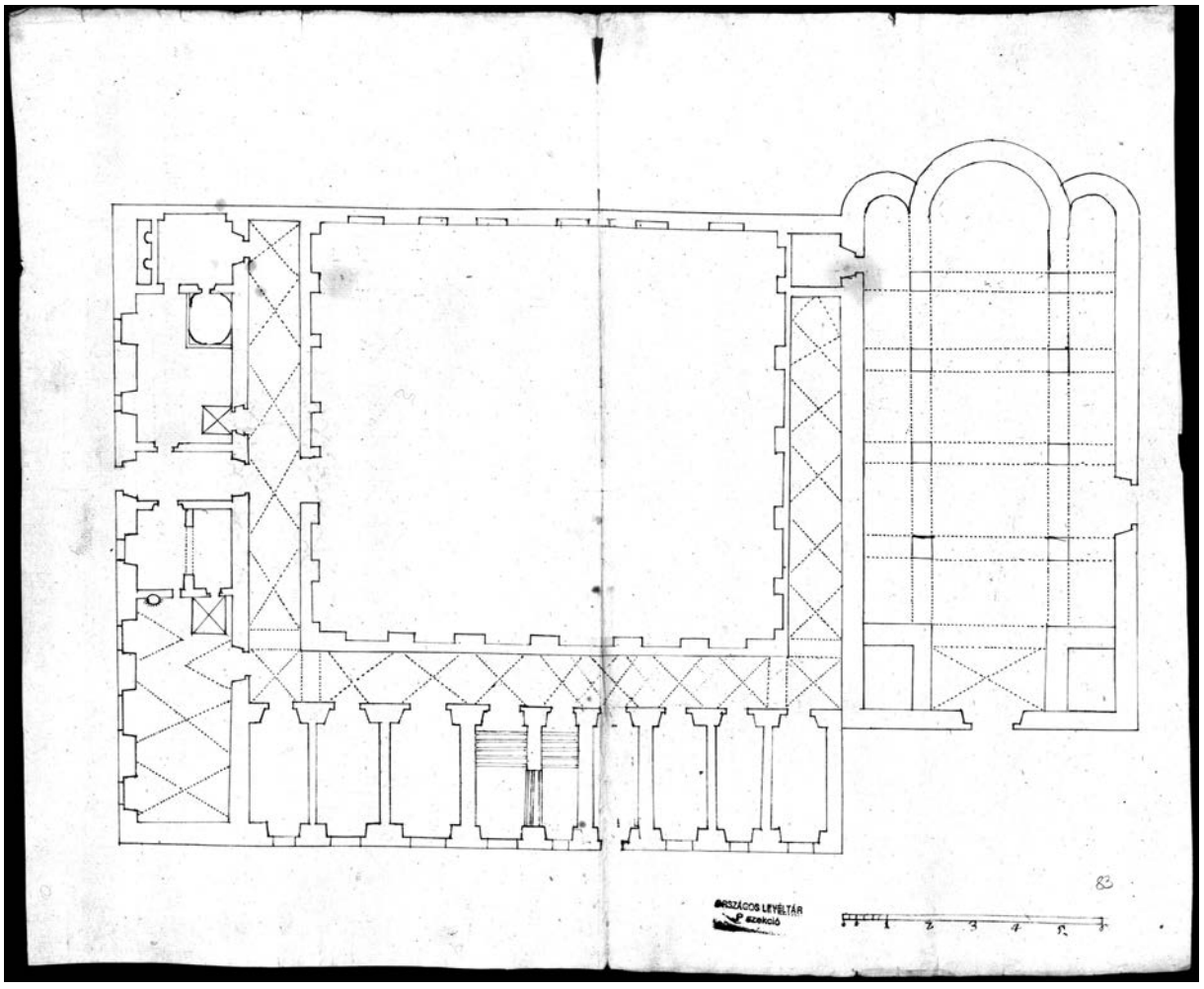
5 A katalógustétel végén véletlenül a Révai-rajz levéltári jelzetét adták meg (TAKÁCS 2001. 445). A Zimán-rajz valódi jelzete: T 20.186/1. A kolostor egész környékét bemutató helyszínrajz eredetileg nagyobb volt, fölsõ szélén szakadt. Jelenlegi mérete: 101,7x44,4 cm.

6 Révai rajzát közölte: KOVÁCS 1988. 217. 31. kép. Tempfli Imre is Révai rajzait közölte, noha érzékelte a másik alaprajzhoz képesti különbségeket, mégis ezt vélte a barokk kori állapotnak (TEMPFLI 1996. 125–126., 130.).

7 Színezett tollrajz, 34,4x43,5 cm. A rajz jobb alsó sarkában olvasható: Frantz Xaveri Siber Maurer Maister Desig. MOL T 20.186/2. A Révai-rajzzal való viszonya még nem tisztázott. Siber az ifjabb „Szeiber Ferenc" építõmesterrel lehet azonos, aki apja mellett – majd helyett – az 1770-es években épülõ nagykárolyi piarista templom kivitelezõ mestere volt. Vö. Vanke József: Vázlatok: I. A nagykárolyi jelenleg rom. kath. plébánia templom (kézirat, 1890–92). 1–5. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Budapest, Ser. alt.

1. kép
A kaplonyi kolostor átépítési terve, Révai Miklós (MOL T 20.105.)
Fig. 1
Reconstruction project of the Kaplony monastery, Miklós Révai (MOL T 20.105)

2. kép
A kaplonyi templom és kolostor alaprajza, 38,3x32,2 cm (MOL T 20.286/5.)
Fig. 2
Ground plan of the Kaplony church and monastery, 38,3x32,2 cm (MOL T 20.286/5)

a középkori templom térszerkezete, kõfaragványai, a korábbi barokk átépítések ellenére, alapvetõen megvoltak.[8]

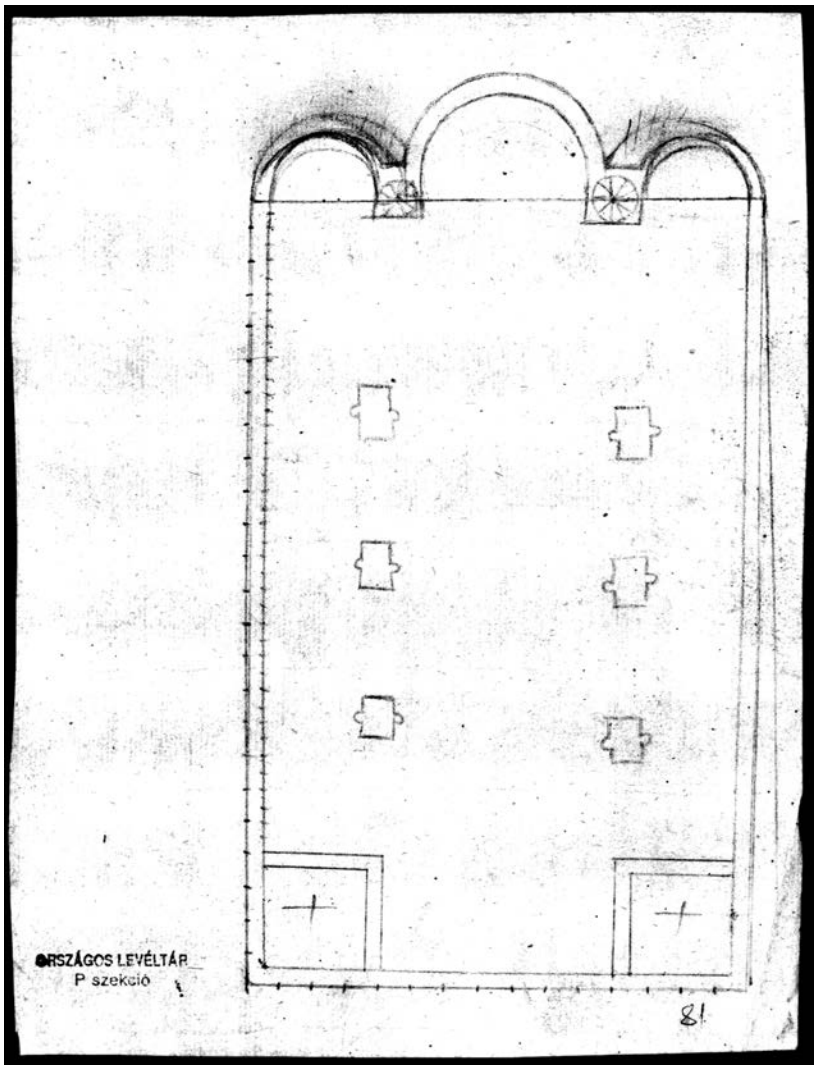
A Károlyi család levéltárában a kaplonyi birtokra vonatkozó ún. Törzsanyagban (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 42.) volt még 16 darab egyes kutatók által ismert (NÉMETH 1968. 96. 18. jegyzet), de eddig még föl nem dolgozott, a templomhoz és a kolostorhoz kapcsolódónak tartott rajz.[9] Minden bizonnyal a levéltár XIX. századi rendezése során helyezték egymás mellé ezeket a különbözõ évekbõl, de valószínûleg egységesen a XVIII. század elsõ felébõl származó lapokat.

A rajzok egyik csoportja épületrészleteket, alaprajzokat ábrázol nagyon különbözõ formában és színvonalon. Az egyik – a templom és a kolostor alaprajzát mutató – tollrajz valószínûleg a kolostor egyik korai tervváltozatának tekinthetõ (MOL T 20.286/5.) (2. kép). A templomot csak

[8] A rajzok õrzési helye: KÖH Tervtár, K 3202-04. 1840 k. Pesten készülhettek, talán Ybl Miklós számára. Valószínûleg ehhez a sorozathoz tartozhatott az Eitelberger által közölt alaprajz mintája (TAKÁCS 2001. 446–447.). Két középkori, XIII. századinak tartott oszlopfõ mai napig fennmaradt. Ezek képe és leírása: TAKÁCS 2001. 544.

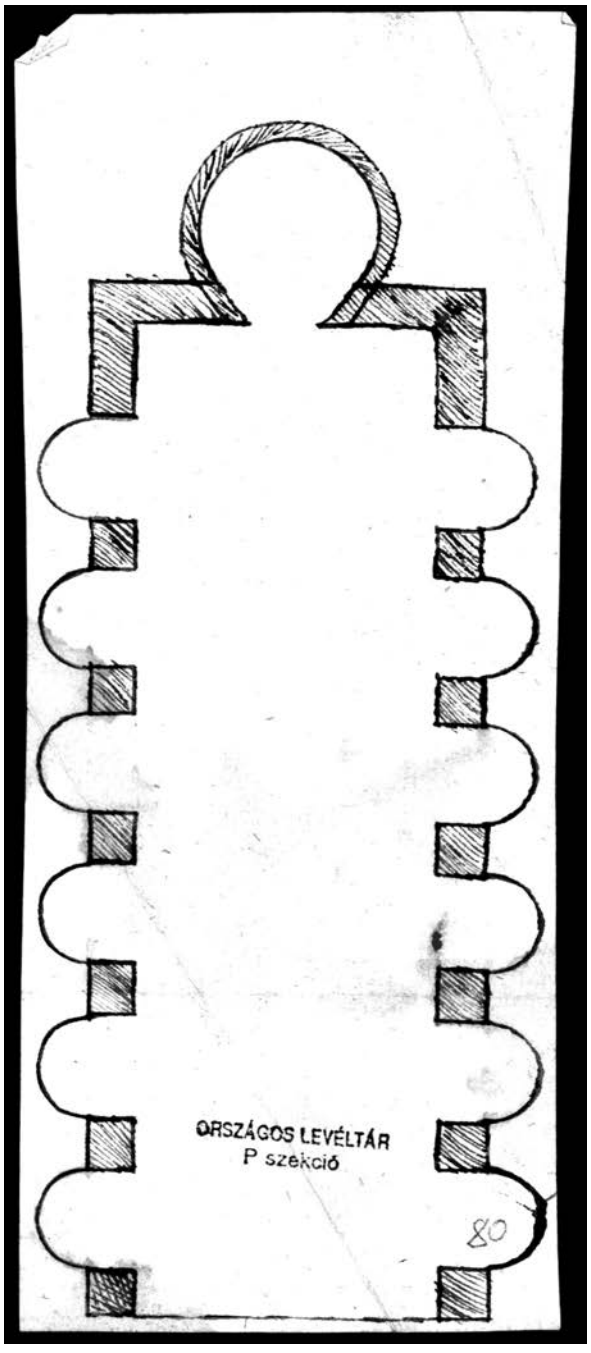
[9] Idõközben áthelyezték a Károlyi Tervtárba: MOL T 20.286/2–17.

vázlatosan rajzolták le, a pillérek kereszt alakját, az ablakok helyét egyáltalán nem jelölték. A kolostor szerkezete egyszerûbb, mint az 1783-as felmérési rajzon (TAKÁCS 2001. 445.), mivel a kolostor keleti szárnya teljesen hiányzik, helyette csak egy kõkerítés szerepel. Az északi szárny itt rövidebb, nem nyúlik túl a templomon, de a helyiségek funkciója hasonló (ebédlõ, konyha, illemhely), a nyugati szárnyba viszont, a lépcsõház két oldalára ekkor még kettõvel több szobát szántak.[10] Egy másik lapon csak a templom piros ceruzával, vázlatosan felvett alaprajza látható (MOL T 20.286/3.) (3. kép), amelyen jelölték a szentélybõl induló két csigalépcsõt, az apszisok formájába viszont grafitceruzával belejavítottak. Szintén a templomról, pontosabban annak csak egy részletérõl – a fõapszisról és fõhajóról – készült az a tintarajz, amelyen a pillérek közötti íveket kiterítve jelölték, de több pillért mutat, mint ahány valójában volt (MOL T 20.286/2.) (4. kép). Valószínûleg valaki emlékezetbõl készítette, de nem világos, hogy mit akart vele illusztrálni. Néhány rajz a toronysisakokhoz készült. Az egyik ceruzavázlaton a torony két fölsõ szintjére helyezett kettõs, hagymaidomú sisak, valamint egy sisak metszetkezdemény látható, mellettük tintával a „Turris Kaplyonensis” felirat szerepel, amely egyértelmûvé teszi, hogy hová készült (MOL T 20.286/4.) (5. kép). Ez esetben nem zárható ki, hogy talán maga Károlyi Sándor vetette sebtében papírra elképzelését, hogy a kivitelezõ ácsnak megfelelõ fogalma legyen az Úr elképzeléseirõl vagy éppen az ellenkezõje sem elképzelhetetlen, miszerint az ács készített gyors vázlatot a megrendelõnek. Hasonló mûfajú skicc lehet a másik, sisakmetszeteket ábrázoló ceruza- és tollrajz, amelyen a toronysisak szerkesztési elve és folyamata is tanulmányozható a jól kivehetõ segédvonalaknak köszönhetõen (MOL T 20.286/8.) (6. kép). Az épületrajzok közül biztosan nincs sok köze Kaplonyhoz annak a tollrajznak, amely egy hatalmas kastély- vagy városkapu

3. kép
A kaplonyi templom alaprajza, 14,8x20 cm (MOL T 20.286/3.)
Fig. 3
Ground plan of the Kaplony church, 14,8x20 cm (MOL T 20.286/3)

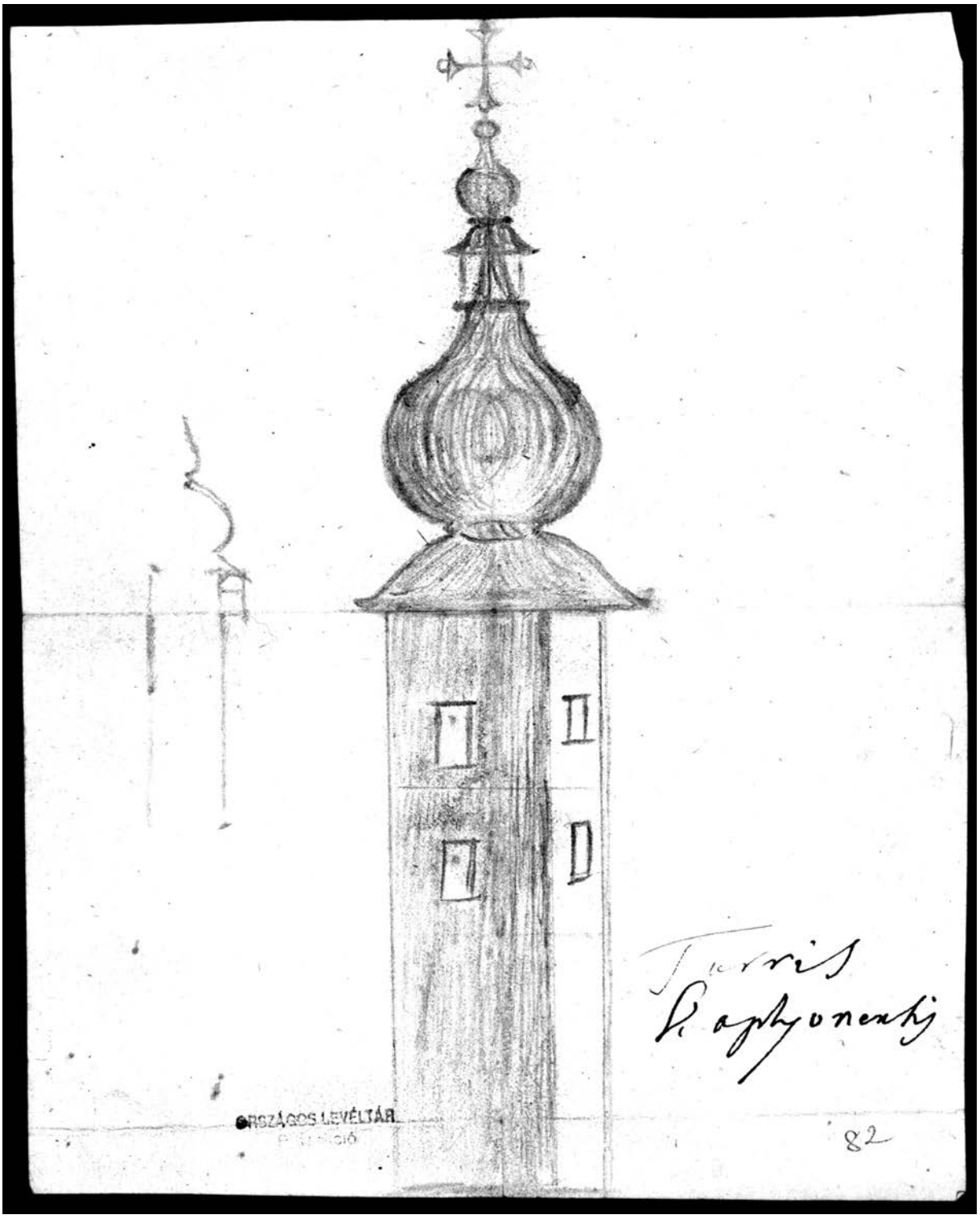
[10] Ha ez a rajz híven tükrözi az 1710-es évek állapotát, akkor nem tartható Takács Imre feltételezése, miszerint a Zimán-féle rajzon látható sekrestye középkori eredetû lenne (TAKÁCS 2001. 446–447.).

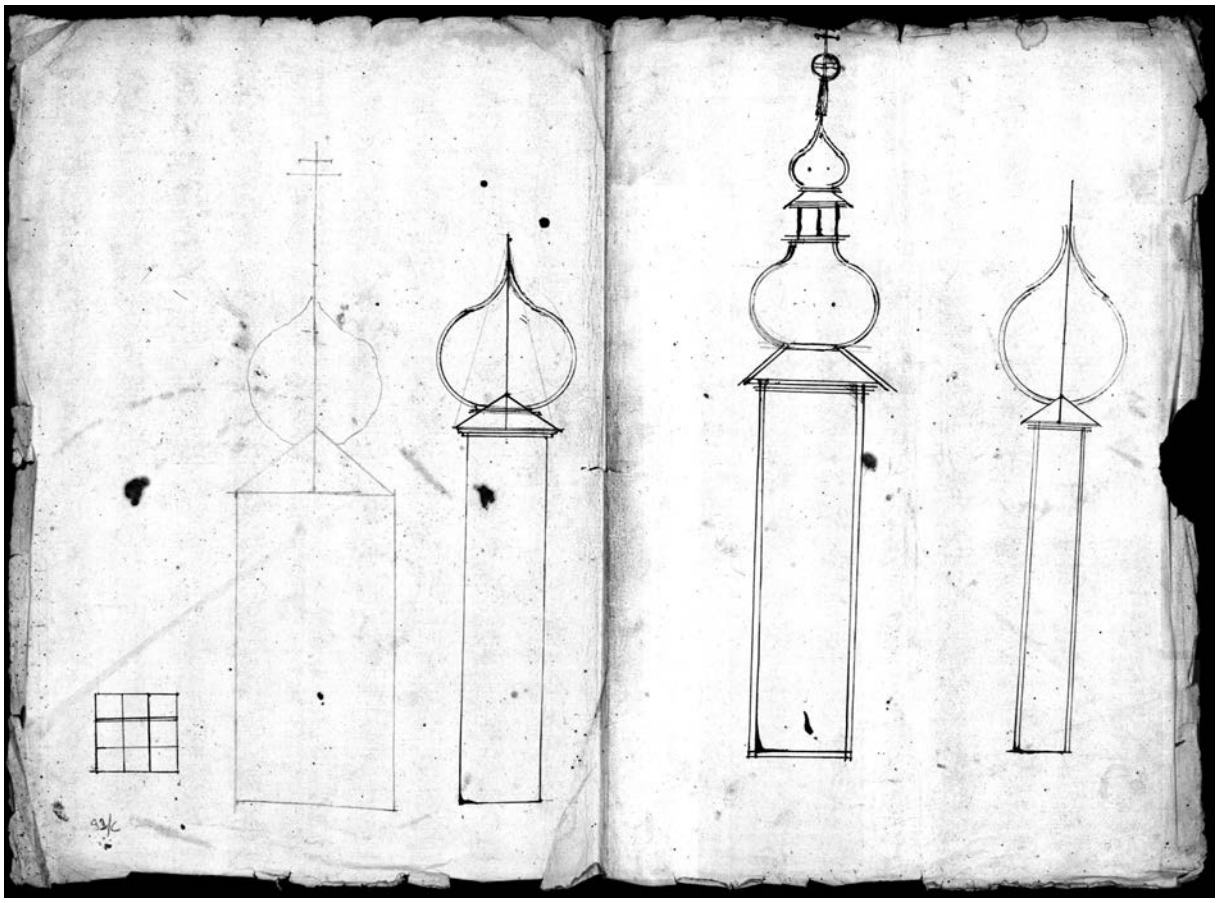
4. kép
Templom alaprajz-skicc, 7,9x20 cm
(MOL T 20.286/2.)
Fig. 4
Line-drawing of the ground plan of the church, 7,9x20 cm (MOL T 20.286/2)

fölé épített, több szintes tornyot ábrázol (MOL T 20.286/6.) (7. kép). Úgyszintén máshová szánhatták a leginkább kastélynak látszó épület elé tervezett lépcsõ ceruzarajzát is (MOL T 20.286/7.) (8. kép). Ugyancsak valamelyik családi kastély kapujának oromzati díszéhez készülhetett az a vázlatos ceruzarajz, amelyen egy felirat befogadására szánt, téglalap alakú táblához két ülõ katona támaszkodik, fölötte pedig angyalok által tartott, koronás címer helye látható (MOL T 20.286/14.) (9. kép).

A rajzok másik csoportját, különféle barokk templomi berendezésekhez készített tervek alkotják. Két oltárhoz három rajz tartozik. Az egyik ceruzarajzon egy teljes oltár szerkezete látható: a téglatest alakú oltárasztalra háromszintes retabulum épül, amelyen az egyszerû kialakítású predellára két csavart törzsû, kompozit fejezetû oszlop közé nagy, félkörívesen záródó oltárkép kerül, az oszlopok külsõ oldalán egy-egy szobortartó konzol kap helyet. Az oltárkép fölötti párkányra az alsó szint motívumait ismétlõ szerkezetet szántak: az alsókkal megegyezõ, de jóval kisebb méretû oszlopok közé a két függõleges végében félkörívesen záródó képet terveztek, a párkány végein két szobor számára is biztosítva helyet. A fölsõ kép fölötti szegmensíves zárópárkány tetején sugaras oromdísz tûnik föl, amelynek két oldalán újabb, valószínûleg ülõ vagy térdelõ pózban ábrázolt szent/angyal szobrainak elhelyezésére kialakított posztamensek szerepelnek (MOL T 20.286/9.) (10. kép). Ugyanehhez az oltárhoz készült az a már tintával is kihúzott, sokkal részletgazdagabb rajz, amelyen a felépítménynek csak a jobb fele látható, de ezen a lapon már a szerkezetre szánt, akantuszokból komponált ornamentális faragásokat is föltüntették (MOL T 20.286/10.) (11. kép). A két rajzról talán másolatot is készíthettek, mivel az oltárképek kontúrjai tûvel vannak beszurkálva. Hasonló szerkezetû, de részleteiben gazdagabb kialakítású oltárt ábrázol a másik, tintával kihúzott, ceruzával elõrajzolt terv is, amelyen a fõoltárkép kerete tagoltabb, az oszloptörzsek viszont nem csavartak, mint az elõzõ terven. Az oltárkép fölött szív alakú címermezõ szerepel, az egész felépítményt jellemzõ akantuszos díszítése rokon az elõzõ tervével (MOL T 20.286/17.) (12. kép). A két oltár szerkezeti, motívumbeli rokonsága és a rajzok nagyon hasonló kidolgozása alapján feltételezhetõ, hogy a tervek ugyanattól a mestertõl származnak. Mivel tabernákulumot egyikre sem terveztek, az is valószínûsíthetõ, hogy mellékoltárokhoz készítették. Az idõk folyamán az oltárterveket az eredeti iratanyagból kiemelték, egyelõre az is csak feltételezés, hogy a kaplonyi kolostor oltáraihoz készültek.

5. kép
Vázlatrajz a toronyhoz, 17,1x21,8 cm (MOL T 20.286/4.)
Fig. 5
Line-drawing of the tower, 17,1x21,8 cm (MOL T 20.286/4)

6. kép
Vázlatrajz a toronysisakhoz, 46,7x35 cm (MOL T 20.286/8.)
Fig. 6
Line-drawing of the steeple, 46,7x35 cm (MOL T 20.286/8)

Az oltártervek mellett három lapon szószéktervek is fönnmaradtak. Két tollrajz szinte ugyanazt a szószéket ábrázolja, csak az egyik lapon az építmény alaprajza is föltûnik. Az alaprajzon a szószék megtartására kiszemelt egyik pillérköteg részlete is látható, amely – és a mindkét terv szószékkosarában ábrázolt kis ferences figura – egyértelmûvé teszi, hogy a kaplonyi templom számára készültek (MOL T 20.286/11 és T 20.286/15.) (13–14. kép). A szószék kosara hatszögletû, külsõ élein ellenkezõ irányba tekeredõ volutákból képzett pilaszterekkel, hangvetõje a kosár aljához hasonlóan zárt, íves profilú tagozatokból épített szerkezet, tetején a Szentlélek-Galamb tûnik föl sugárkoszorúban – katolikus szószékek esetében elég meglepõ módon – egyedüli figurális díszítményként. A harmadik lap szószéktervén hasonló szerkezetû, de valamivel részletgazdagabb verzió látható, méghozzá kettõ, mivel a kosár és a hangvetõ függõleges tengelye két eltérõ részletformájú részt választ el egymástól. Ezeken a változatokon a kosár alaprajza tagoltabb, a hangvetõ felépítménye díszesebb. Mind a három verzióban közös, hogy a szószéklépcsõ feljáratát nagy méretû ajtóval kívánták elrekeszteni (MOL T 20.286/12.) (15. kép). A rajzok stílusa alapján feltételezhetõ, hogy ugyanaz a mester készítette õket.

A rajzok között található még egy egyszárnyú ajtóhoz készült ceruzarajz helymegjelölés és dátum nélkül (MOL T 20.286/13.) (16. kép). Különösen érdekesnek számít az a tollrajz, amely a hátoldalán olvasható felirat – „Kaplyoni Templom Stukaturaja & Delineatiója” – szerint a templom

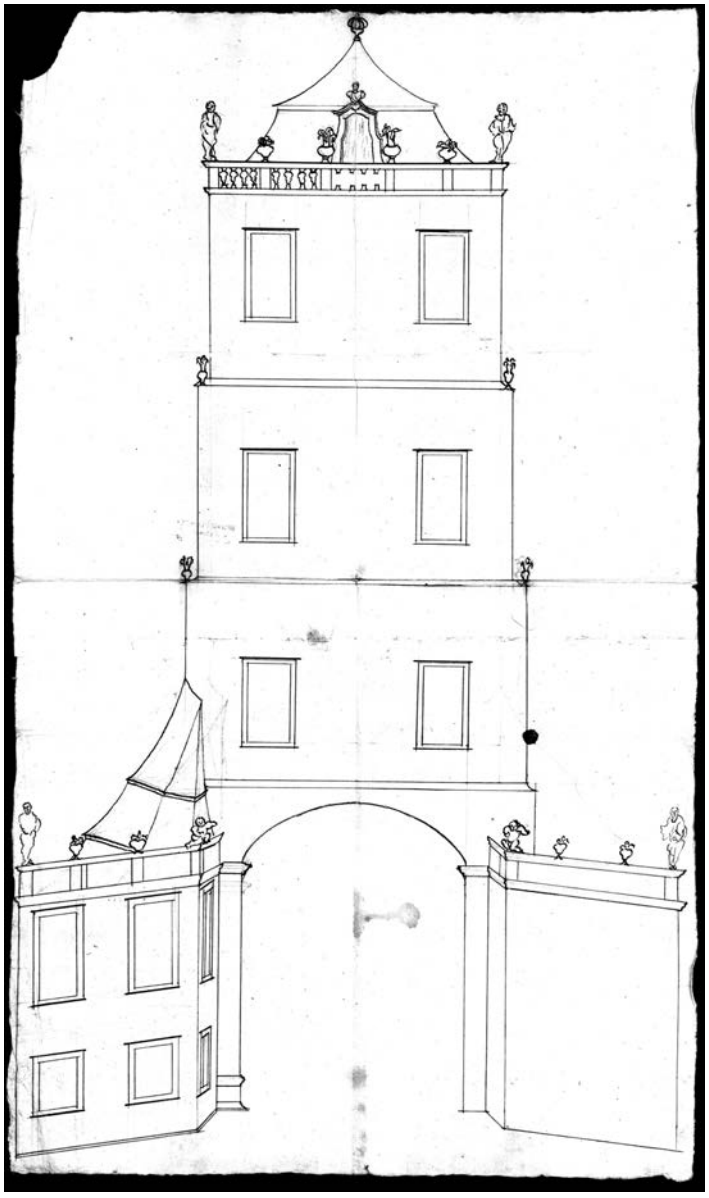
fõhajójába szánt stukkók vázlatrajza (MOL T 20.286/16.) (17. kép). A rajz tetején, egy félköríves mezõben a ferencesek emblémája tûnik föl, amelyet a diadalív fölé szántak. A rajz középtengelyében a Keresztre feszítést és Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló, nagyobb méretû képek között a Szentlélek-Galambjának tondója látható. A két nagyobb kompozíció hosszanti oldalára a négy evangélista és négy, részben ferences szent (Szt. Jeromos, Kapisztrán Szt. János, Szt. Bonaventura, Páduai Szt. Antal) félalakos körképét tervezték kettesével elosztva, a figurális részek közötti mezõt pedig burjánzó akantuszindák töltötték volna ki.

Mivel ezt a 16 rajzot kiemelték az eredeti kontextusukat képezõ iratok közül, meghatározásukat nem minden esetben lehet elvégezni, pontosabb datálásukra is csak az épületegyüttes barokk újjáépítésének ismertetése során, az írott forrásanyagból kiszûrhetõ információk segítségével lehet kísérletet tenni.

A kolostor újjáalapítása

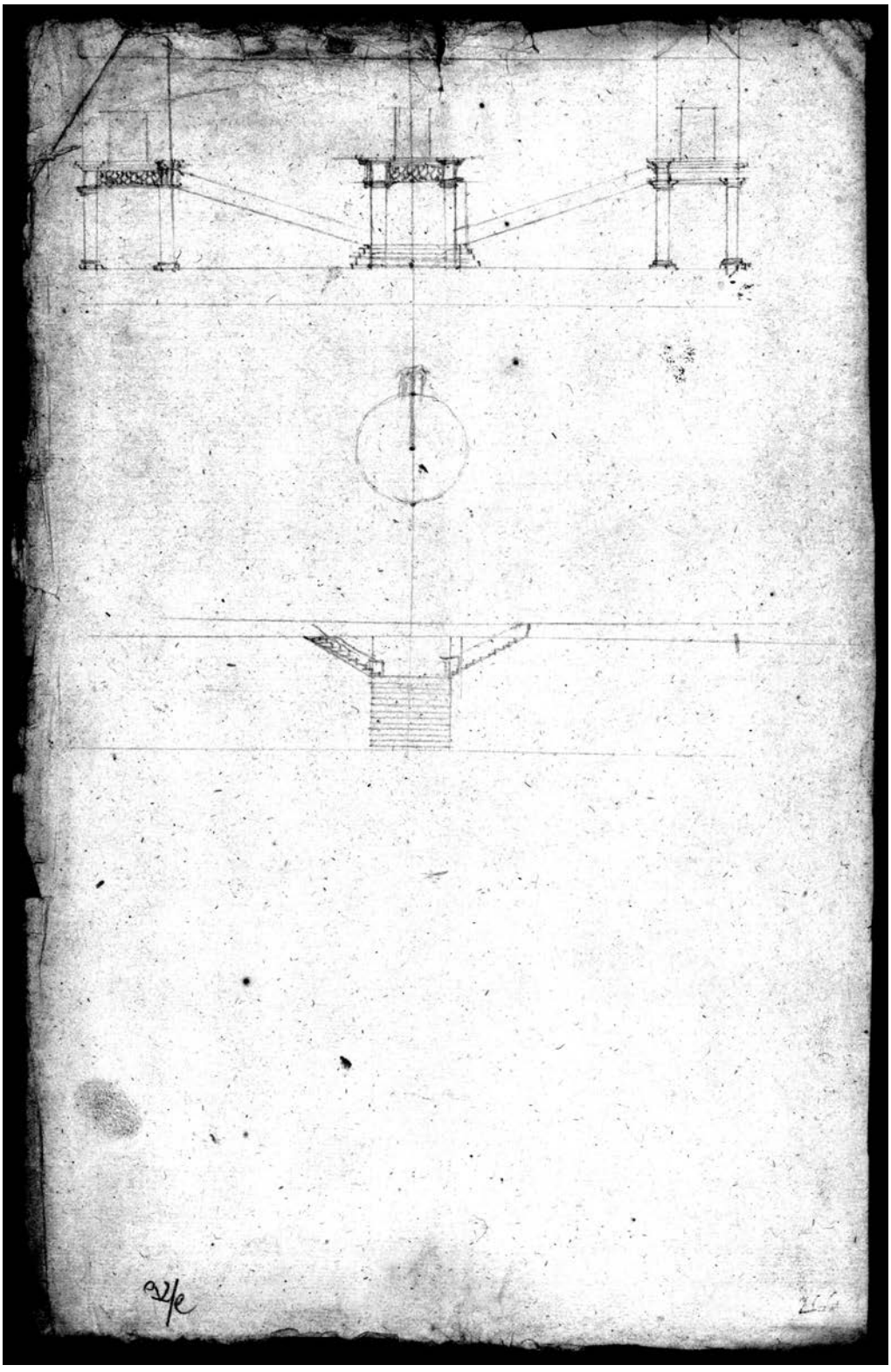
Károlyi Sándor 1711-ben adta ki a kaplonyi kolostor alapítólevelét, azt is megindokolva, hogy miért szánta el magát erre a nagy tettre:

„Hogy megemlékezvén az én Boldogul kimulo édes Eleimnek az néhai Kaplyoni Nemzetségbül való eredéséröl és származásáról, már alkalmas esztendõkkel ezeleött elvégeztem vala magamban, Nemes Szattmár vármegyében Kaplyonban levö megromladozott és elpusztult szent egyháznak megujjitasat és felepíttetését, de mivel az idönek mostohasága mind eddig akadályt vetett, mostan már Isten eö Szent Felsége közelebb folyt háborút lecsendesítvén, és egész hazánknak kevés pihenést engedvén tovább semmiképpen sem szenvedhetem, hanem hogy ne csak romlásából építtessék föl, de Istennek nagyobb dicsöségére s az hívek lelkének is következendö épületire, ugy a keresztény hitnek ezen nagyobb terjedésére és gyarapodására lehessen, mint hogy annak elötte is az nevezett helyen Monasterium emlékezeti ma is fenn vagyon.” [11]

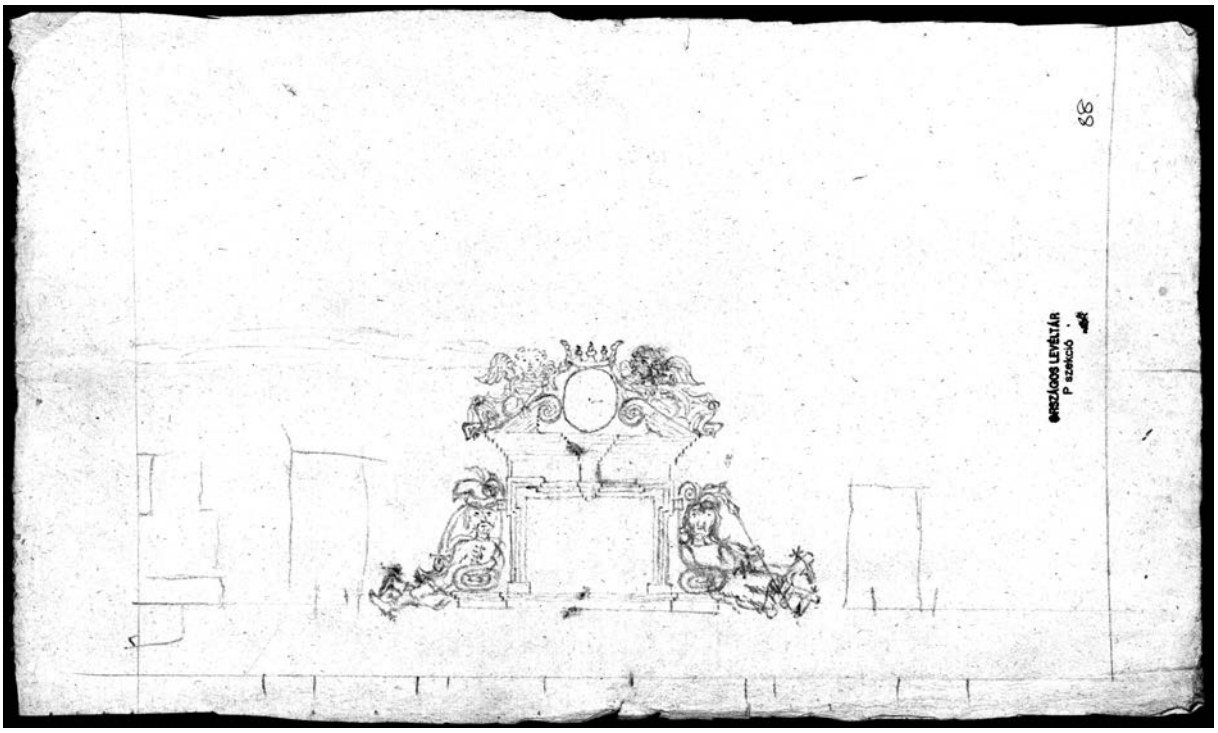

7. kép
Toronyrajz, 23,6x56 cm (MOL T 20.286/6.)
Fig. 7
Drawing of the tower, 23,6x56 cm (MOL T 20.286/6)

[11] 1711. aug. 18., Nagykárolyban, Károlyi Sándor és felesége, Barkóczy Krisztina aláírásával (MOL P 392 16. d. Lad. 10. No. 26. f 17–22. – 3 példányban). Az alapítólevél szövegét közli: Tempfli 1996. 163–164. (A kolostor újraalapítására vonatkozó többi dokumentum lelõhelye is ez: MOL P 392 16. d.)

8. kép
Lépcsõ tervvázlata, 20,5x32,5 cm (MOL T 20.286/7.)
Fig. 8
Design of the stair, 20,5x32,5 cm (MOL T 20.286/7)

9. kép
Bejárati oromzat tervvázlata, 32x18,4 cm (MOL T 20.286/14.)
Fig. 9
Design of the entrance gable, 32x18,4 cm (MOL T 20.286/14)

Figyelemre méltó, amit az alapítólevelében a templom titulusáról ír:

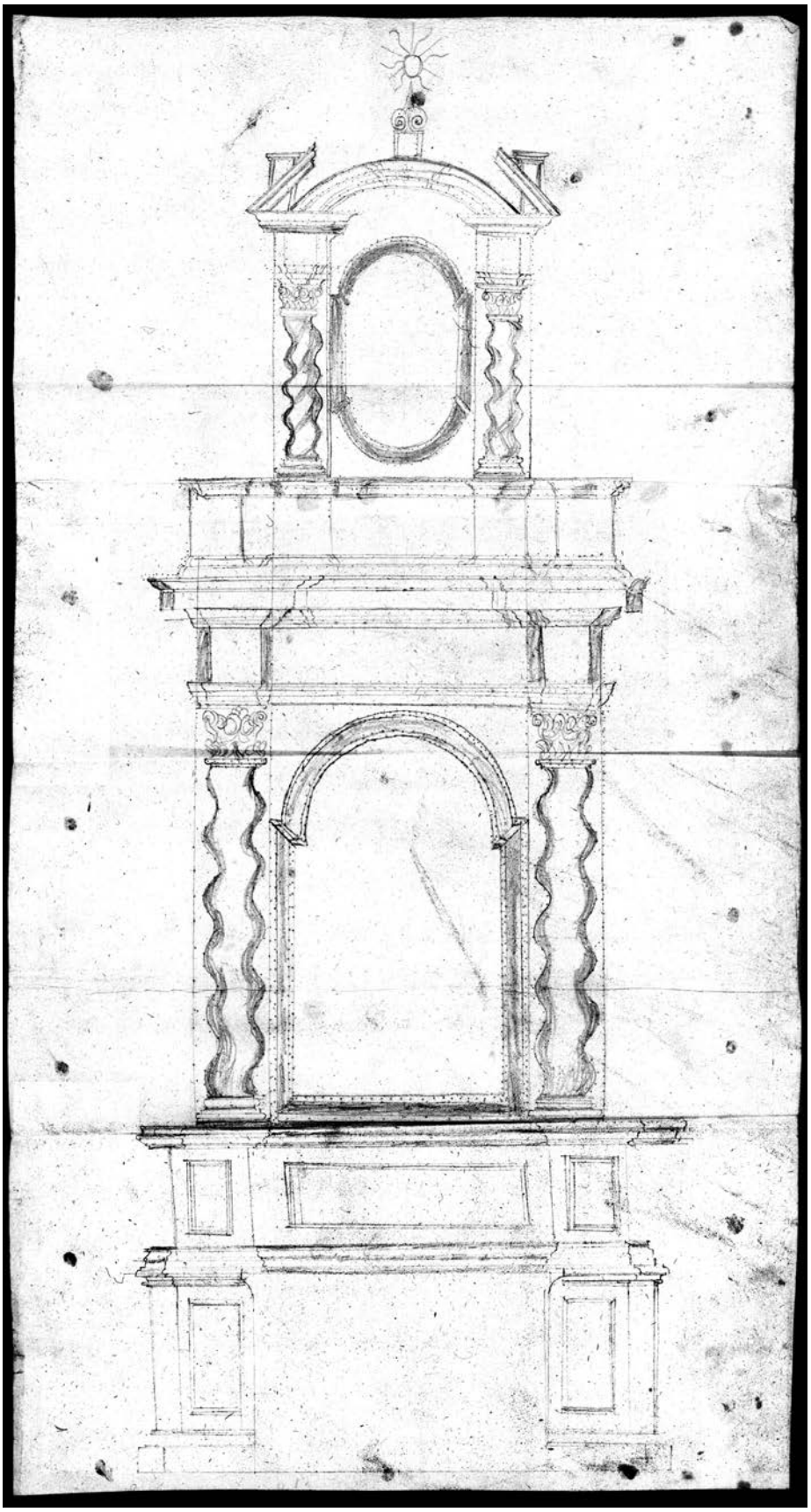
„Minthogy penik az nevezett egyház helybenvaló Sz. Egyház Krisztus Urunk születésére láttatik ex monumentis dedicáltattnak lenni, […] tovább is azon titulus alatt maradgyon…”.

Honnan vette Károlyi Sándor, hogy a templom Jézus születésére lenne dedikálva? Erre az 1728-ban írt *Providentia Dei* címen ismert emlékiratából kapjuk meg a választ:

„..nyilván ki teczik (ti. a régi dokumentumokból), *hogy azon Monasterium hajdant Szent Mártony nevezetére és emlékezetére tartatott, mind az által mind azon hosszas háborúk és veszedelmes idõben is az templomnak ajtaja fölött sok esztendökig való pusztán állása után is Krisztus Urunk születésinek emlékezetére fel tétetett faragott kép nyilván Compeniáltatott. Arra nézve Szent Mártony említett Monasteriumjához való templomot csekély tehetségem szerént renoválván és fellyebb megírt okokra nézve ezen Megváltómnak, s Üdvözítõmnek, […] Szent Születésének emlékezetére ajánlottam és dedikáltam..”* [12]

Ezek szerint a templom bejárata fölött (talán a timpanonban) egy olyan figurális ábrázolás lehetett, amelyet Károlyi Sándor Krisztus születéseként tudott értelmezni, s ha valóban így volt,

12 MOL P 1507, 17. csomóban, Éble Gábor által készített másolat. Ugyanezt a szöveget közli: TEMPFLI 1996. 112–113.

10. kép
Oltárterv, 13,6x57,8 cm
(MOL T 20.286/9.)
Fig. 10
Design of the altar,
13,6x57,8 cm
(MOL T 20.286/9)

akkor eléggé egyedülállónak számíthatott a középkori magyarországi emlékanyagban.[13] Érdekes, hogy a patrocínium értelmezéséhez azok után is ragaszkodott, miután a régi oklevelekben talált adatok alapján később úgy gondolta, hogy a monostor Szent Mártonnak volt ajánlva. 1719-ben, amikor Károlyi Sándor és felesége, Barkóczy Krisztina megújítja a kaplonyi alapítólevelet, gyakorlatilag az elsõ levél szövegét adva ki újra, a templom titulusáról szóló, fentebb idézett szakasz után a következõ mondatot is beillesztették:

„Ezen felyül régi levelekbõl constatálván az Monasterium Sz. Marton Püspök Tisztességére lenni. Azért azon

13 A XVIII. századi felmérési rajzokon nem látszik már, és késõbbi sorsáról sem árulnak el semmit az írott források. A titulusváltásra, és a feltételezett dombormûre már Benedek Fidél is fölfigyelt (Benedek 2008. 258.).

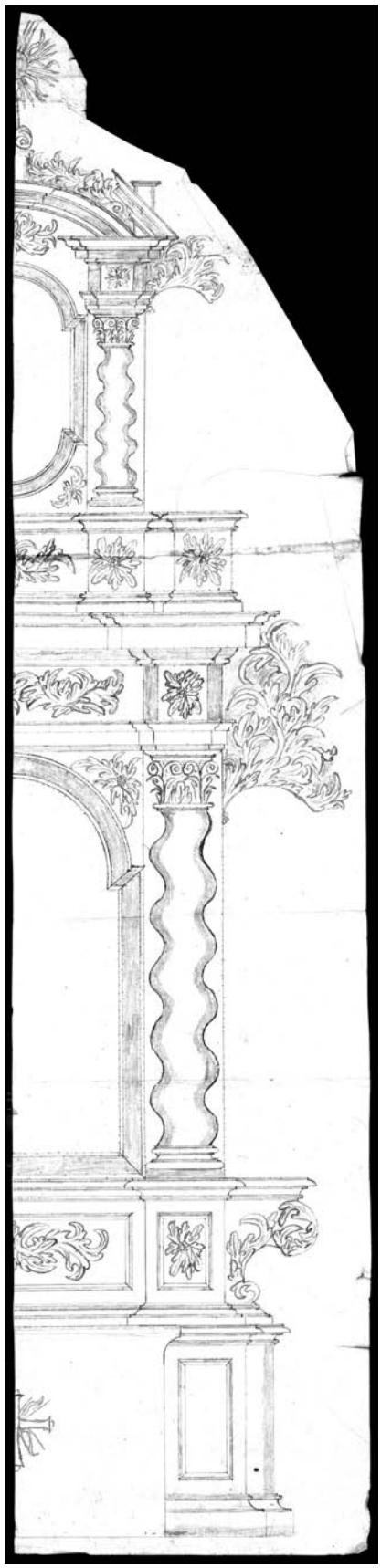
Sz. emlékezetére is egy kis Oltár erigáltatván hasonló Búcsúi Solemnitas tartassék Napjain (ti. mint Karácsonykor).”[14]

Az új kolostort a Salvatorianus ferencesek gondjaira kívánta bízni, akik eleget is tettek a felkérésnek.[15] A kolostor újjáépítése lassan haladt, mert Károlyi Sándor az 1710-es években gyakran volt távol otthonról az országos ügyek intézése miatt, 1713-ban három évre bérbe adta károlyi és erdõdi uradalmát, mivel úgy érezte, hogy egyéb teendõi mellett ezeket nem tudja megfelelõen igazgatni.[16] Minden estre a templom helyreállításához már 1711-ben hozzáláthattak, a kolostor helyének meghatározásáról is tárgyalt a ferencesekkel.[17] Az anyagokat is elkezdték Kaplonyba szállítani, amit Károlyi Sándor május 31-én rendelt el:

„..az Kaplonyi templomhoz az hetelõ és mostan ottan lévõ szekerek hordjanak fövenyt Vadárul, hogy jövõ hétre kelve a kõmûvesek ahhoz foghassanak.”

Ezek a kõmûvesek ekkor éppen a nagykárolyi vár kápolnáján dolgoztak, és már a vége felé jártak, de mielõtt hozzákezdenének a kaplonyi munkához, még a helybélieknek is akadna egy kis dolga:

„Mivel a Kaplonyiak az Istenházát maguk töltötték fel ganéval tiszticsák ki ugyan, ha a katonáknak van is konyhájok benne, azok is tiszticsák, ez nem úr dolga, hanem kötelesség.”[18]

11. kép
Oltárterv, 30,9x57,2 cm (T 20.286/10.)
Fig. 11
Design of the altar, 30,9x57,2 cm (T 20.286/10)

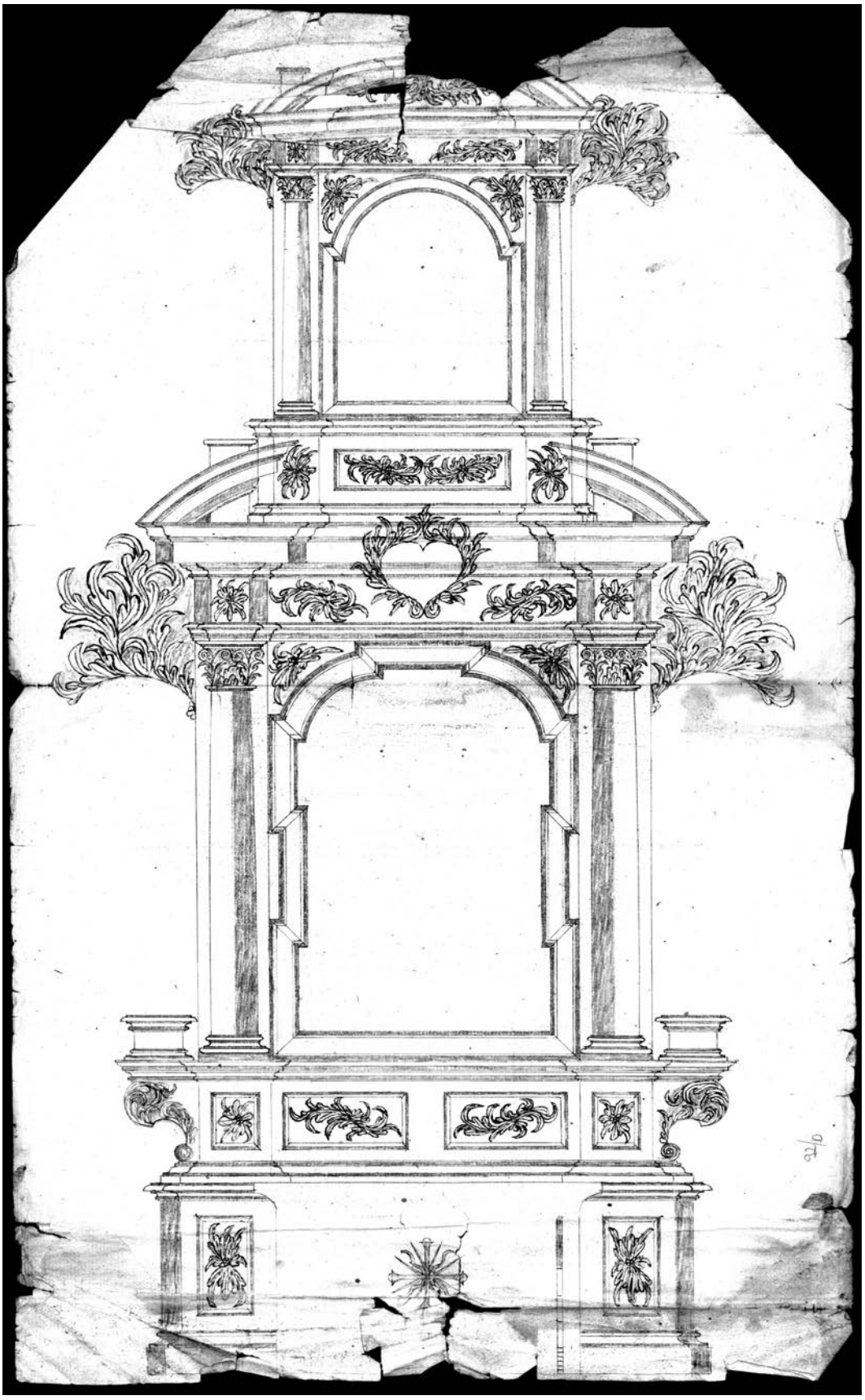
14 1719. máj. 27. Nagykárolyban, ugyanúgy mindketten aláírták (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 26. f 23–28.). Közli: TEMPFLI 1996. 165–166. Ezt a szöveget közli Szirmay is, melyet õ latinból fordítottnak mond (SZIRMAY 1810. 53–55.).

15 1711-ben a rendi gyûlés elfogadta, hogy Kaplonyban is letelepedjenek. Levél Károlyi Sándornak, Galgóc 1711. nov. 15. (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 28. f 35–36.)

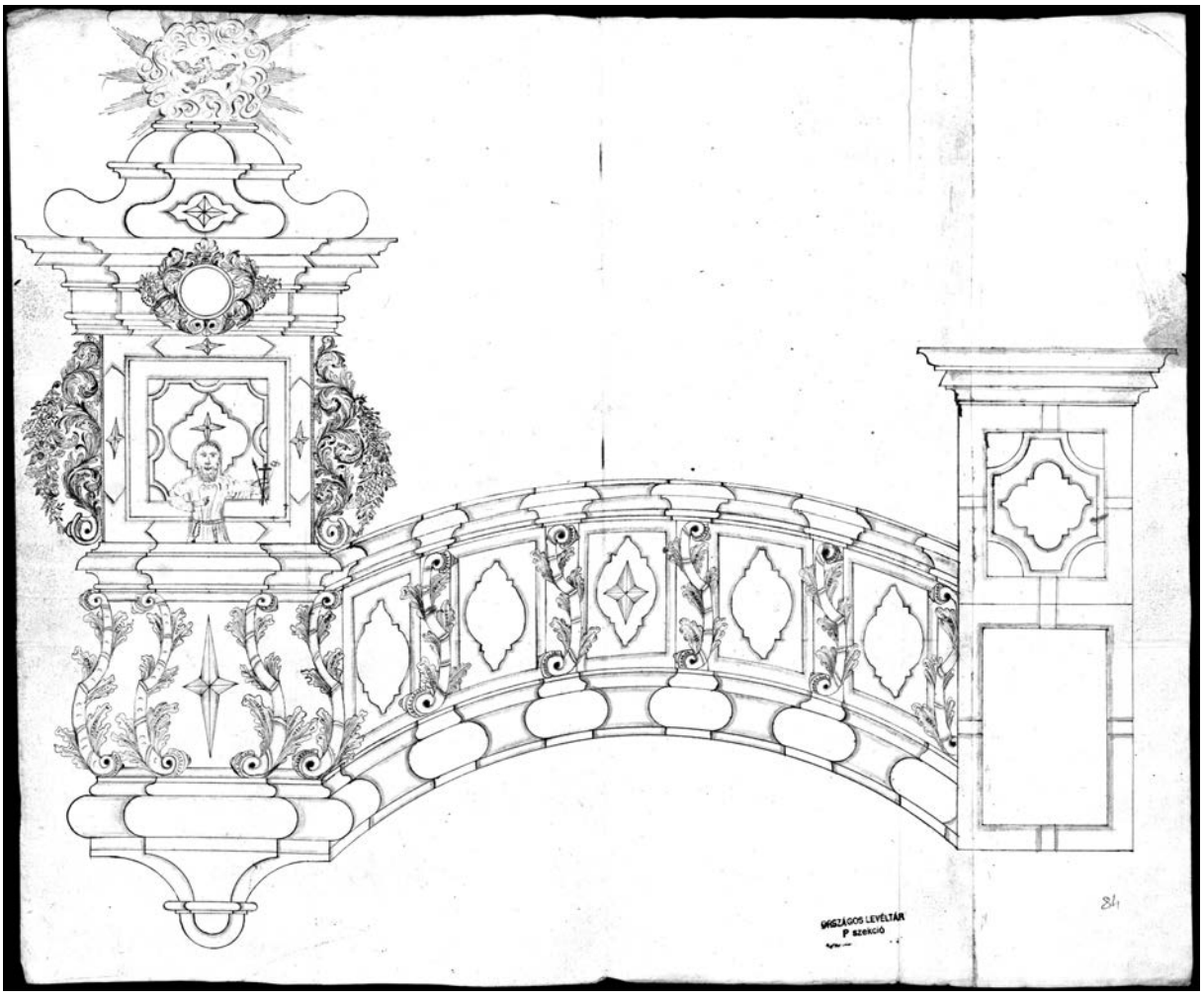
16 Szerzõdés Károlyi Sándor és Eötvös Miklós Szatmár megyei alispán között, aki 1713. jan. 1-tõl kezdve három évre bérbe veszi az erdõdi, és a nagykárolyi uradalmat minden tartozékaival együtt, hogy Károlyi Sándor a gyakori bécsi távolléte és udvari elfoglaltságai miatt tönkre ne menjen. Kikötik, hogy a nagykárolyi kastély felsõ emeletén, ha szükségük van, megszállhassanak. Valamint biztosítja néhány asztalos függetlenségét is, hogy a tetõt tudják javítani. Úgy látszik, hogy õk Olcsvát tartották fenn maguknak. 1712. dec. 25-én írták alá Olcsván (MOL P 392, 35 fiók Lad. 33, No.18.).

17 *„Az mi illeti az Klastrom épületit, a’ szerént véghez mehet, az mint általam informáltatta Excellentiád, F. Pr. Provinciális Atyánkat; hogy tudnia illik, az ablakok, megmaradása kedvéért, kûlieb essék az Váras felé az épület.*” (…) Gyöngyös 1711 (…) 6. Fr. Petrus Róth, Károlyi Sándornak (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 31. f 30r.).

18 Báró Károlyi Sándor instrukciója udvarbírájának Nagykárolyban, 1711. máj. 31. (MOL P 1507, 18. d. 24–25.).

12. kép
Oltárterv, 33,5 x55,5 cm (MOL T 20.286/17.)
Fig. 12
Design of the altar, 33,5 x55,5 cm (MOL T 20.286/17)

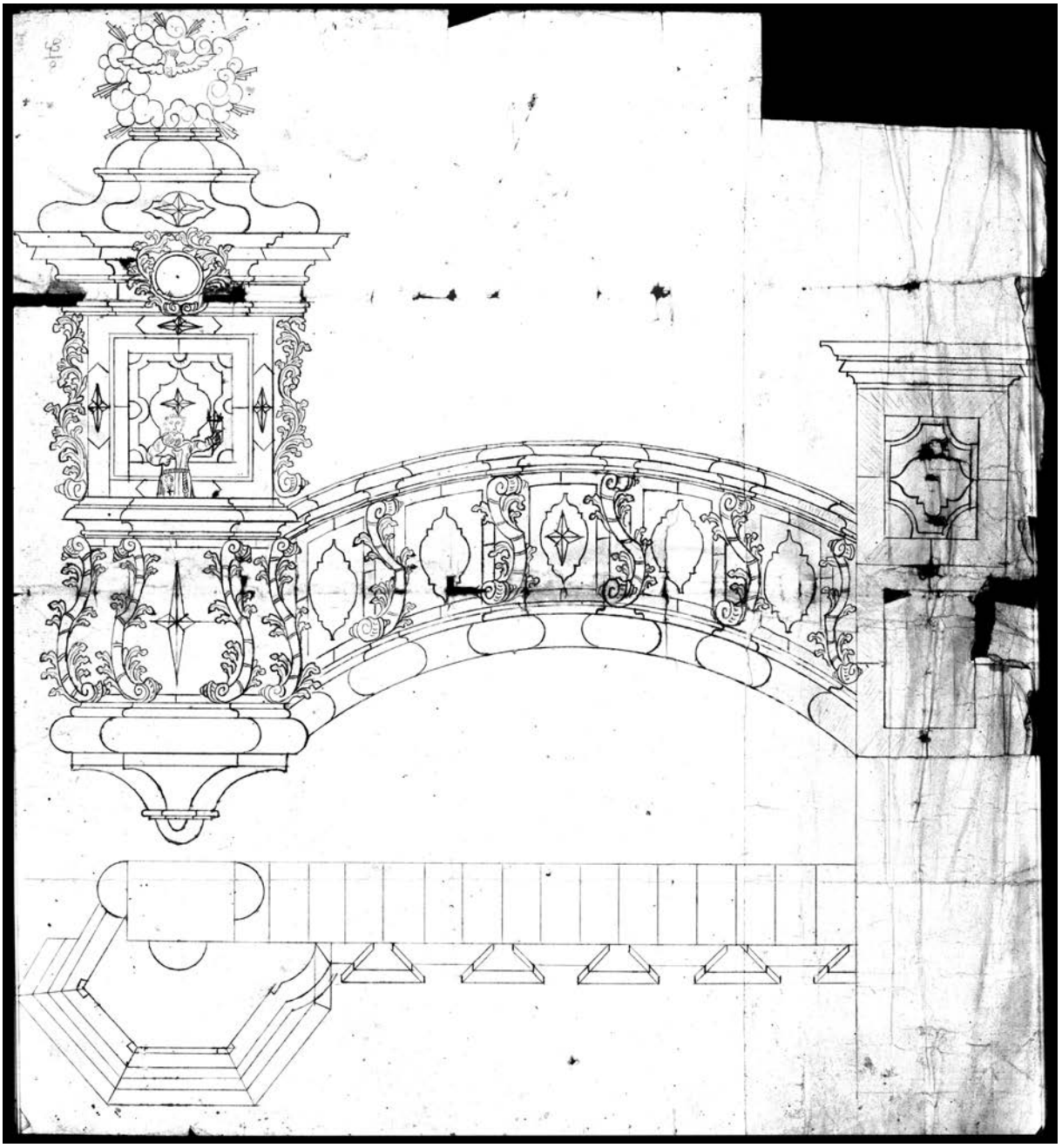

13. kép
Szószékterv, 40x33,8 cm (MOL T 20.286.11.)
Fig. 13
Design of the pulpit, 40x33,8 cm (MOL T 20.286.11)

Egy évvel késõbb már így rendelkezik:

„…a Kaplonyi templom chorusát sekrestyéjét tornyait s külsõ részét megcsináltatni, talán ezeknek végezetéig Isten haza viszen, akkor a klastromhoz láttani, csak azalatt minden materiálékrul provideálván, mész tégla föveny leszen bõven. […] *Nem kétlem a tornyok fái is eddig a császár erdejérül megvitettenek az ácsok tartozván felállításával, méghozzá magok meg is sindelyeztessék. A gombjait, keresztjeit Engelmayer Uram csináltatta, ha készek, le kell vitetni..”*[19]

19 1712, távolról írja, dátuma ismeretlen (MOL P 1507, 18. d. 30.). Tempfli utal egy számadásra, miszerint a kolostor építkezéseire Károlyi egyik jószágigazgatója már pénzt vett fel 1711. jún. 15-én (P 392 Lad. 116.), bár az egri püspök csak 1713-ban engedélyezte írásban is a templom helyreállítását (Tempfli 1996. 125–126.).

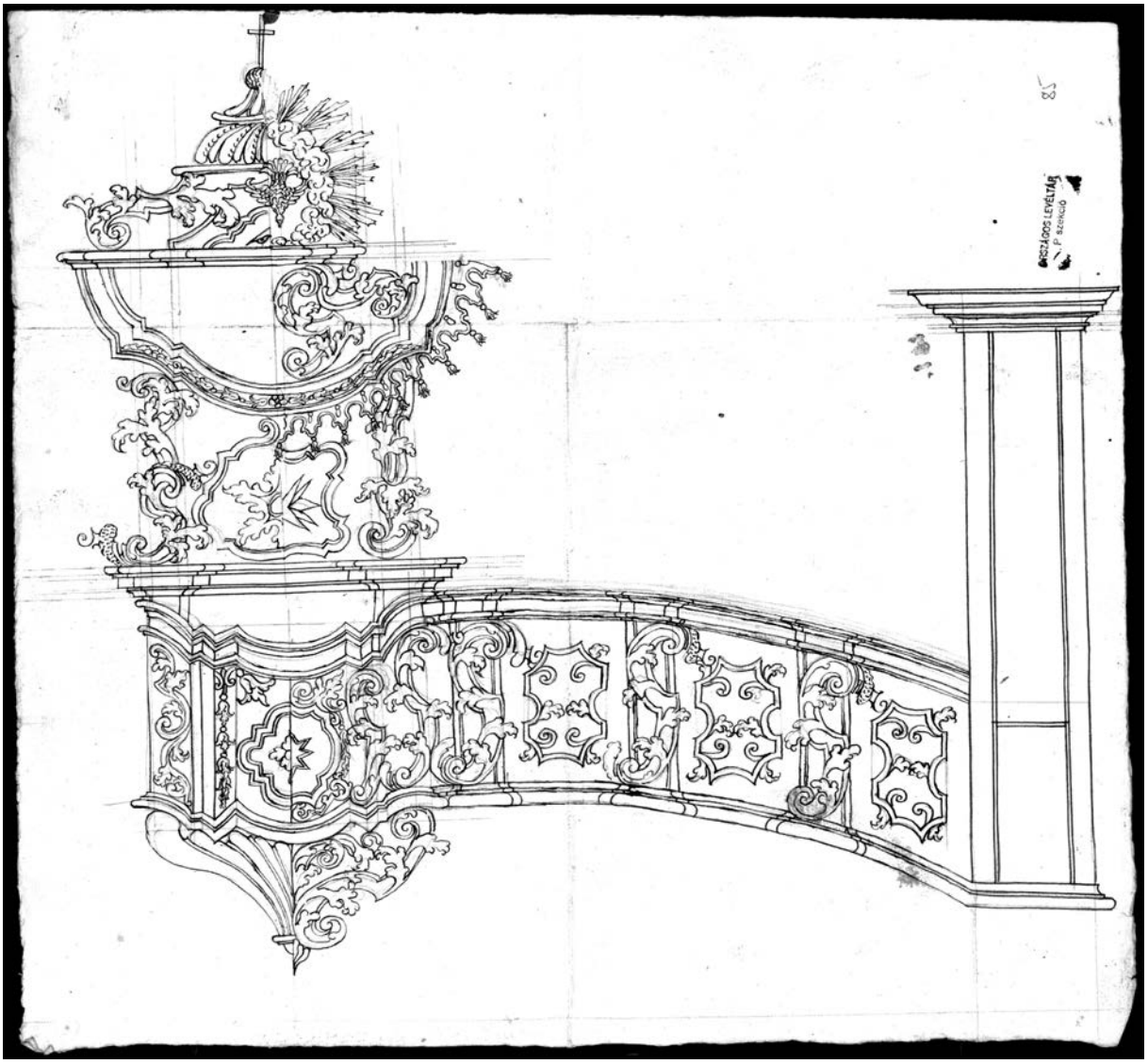

14. kép
Szószékterv (MOL T 20.286/15.)
Fig. 14
Design of the pulpit (MOL T 20.286/15.)

Károlyi Sándor máskor azt kéri, hogy egy hétig *„mészkövet, téglát hordjanak Ecsedbül Kaplonyba”*,[20] ami azt mutatja, hogy folytatta az ecsedi vár széthordását, ami miatt 1700-ban a Kamara is vizsgálatot rendelt el (MIKÓ 1998. 174, 38. jegyzet). Noha úgy tûnik, hogy 1713-tól a nagykárolyi, erdõdi és szatmári jószágokat Eötvös Miklósnak adták bérbe, a nagykárolyi váron és a más

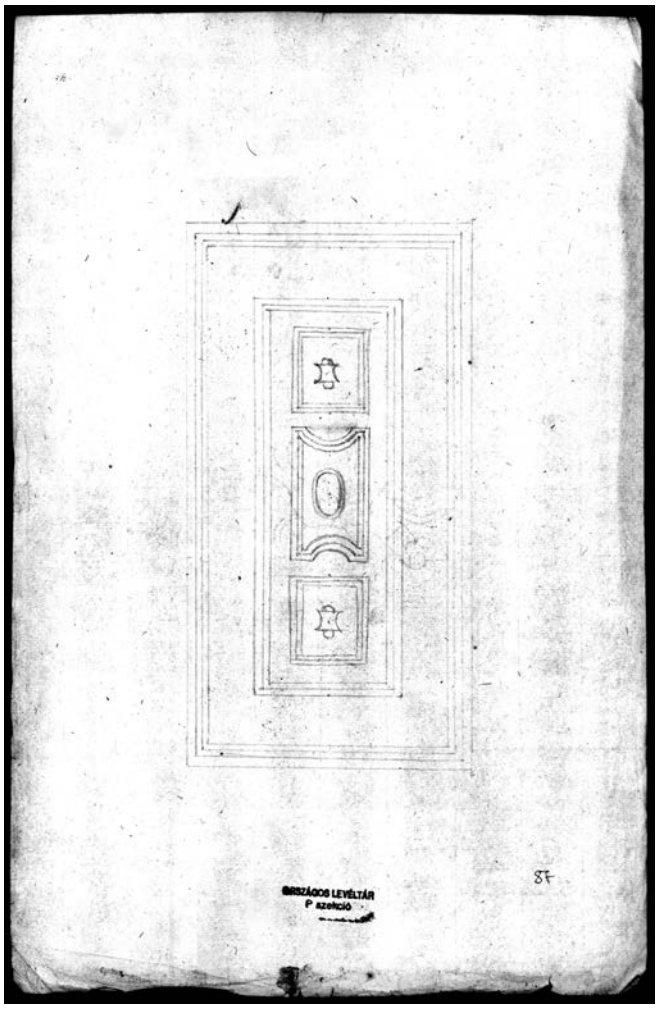
[20] 1712. jan. 20. Fekete Jánosnak Olcsváról írt instrukció (MOL P 1507, 18. d. 37r.).

birtokon dolgozó kõmûvesek számára is adott utasításokat Károlyi Sándor 1713. március 14-én Olcsván, mielõtt hosszabb idõre Bécsbe ment. Ebbõl megtudjuk, hogy Kaplonyban egy Tóth nevû – vagy inkább nemzetiségû – ács még tartozott a tornyok elkészítésével, a szolgabíráknak pedig Ecsedrõl kellett továbbra is mészkövet hordaniuk.[21] Elképzelhetõ, hogy toronysisakokhoz készített vázlatrajzok ebben az idõszakban készültek (5–6. kép), s erre az idõszakra tehetõk a templomról készült vázlatos rajzok (3–4. kép), valamint a kolostor korainak tûnõ földszinti terve is (2. kép).

15. kép
Szószékterv (széle gyûrött és szakadozott), 40,8x47,4 cm (MOL T 20.286/12.)
Fig. 15
Design of the pulpit (the edge is crinkled and fragmented) 40,8x47,4 cm (MOL T 20.286/12)

21 *„A Toth ács conventiós lévén a tornyok megcsinálásával tartozván, kerestessék fel és szorgalmatosan continuálja. Bagosi Mihály uram a többi fájának leszállítássára urguáltassék.*. […] *A szolgabírák még közel 130 szekérrel tartoznak mészkõ alá, ha mit facsarhatnának rajtok egyszer Kaplyonba másszor Ócsvára vigyenek s azokon kívül is valamikor Károlyba vagy Olcsvára üresen szekér jönne menne mindenkor Ecseden megpakolják s úgy jöjjön és menyen.*” 1713. márc. 14. Olcsva (MOL P 1507, 18. d. 54r.).

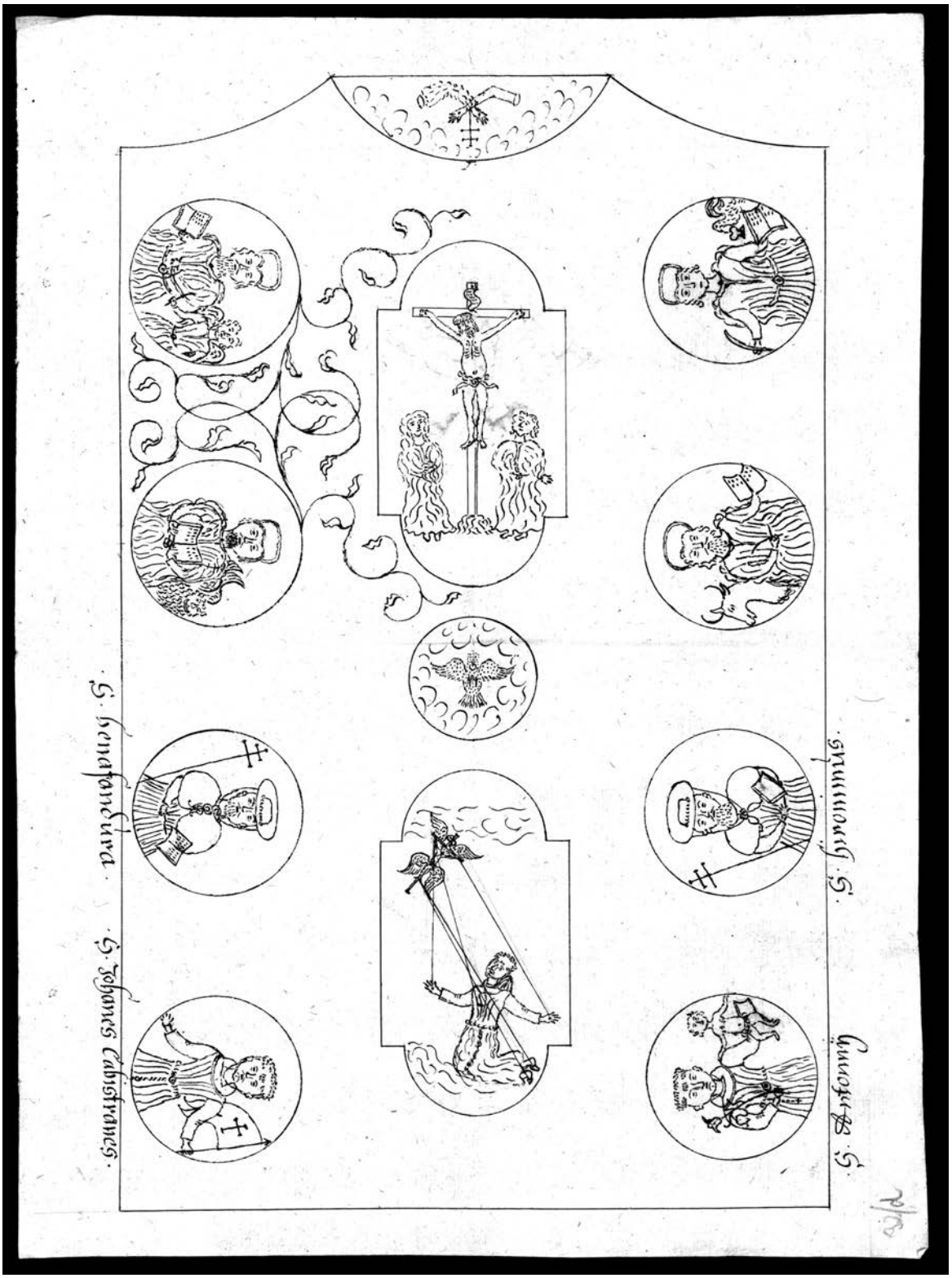

16. kép
Ajtószárny terve, 20,1x31,8 cm (T 20.286/13.)
Fig. 16
Design of the door-wing, 20,1x31,8 cm (T 20.286/13)

1711-ben már a fõoltár felállítása is foglalkoztatta Károlyi Sándort, amirõl Antonius Mosel Pestrõl keltezett levelei tanúskodnak. Szeptemberben azt írja, hogy a Károlyitól érkezett levélben mellékelt „oltárformát" megmutatta egy asztalosnak, aki azonnal ajánlott egy jó képfaragót is, de további pontosításokat kérnek az oltár méretével, elhelyezkedésével kapcsolatban, hogy vajon középre, közvetlenül a fal elé, jobb vagy bal oldalra szánják-e?[22] A levélhez már egy árajánlatot, „specificatiót" is mellékel, amelybõl kiderül, hogyha 22–24 láb magas és 10 láb széles lenne az építmény, valamint ha a képfaragó az alsó részre két 6 láb magas, a fölsõre pedig két 3 láb magas szobrot, és a Károlyi által küldött formán jelzett két angyalt is elkészíti, az asztalos és a szobrász munkája együttesen 250 rajnai forintba kerülne, amelybe nem tartozik semmiféle festõi munka. Azt is megtudjuk, az oltárt a helyszínen nekik kellene összeállítaniuk, a szállítás és az utazás költségei is a megrendelõt terhelik.[23] Mosel egy másik, novemberben kelt levele alapján úgy tûnik, hogy az oltár építésére szerzõdtek a két, talán pesti mesterrel, akik akkor már úgy tervezték, hogy kb. két hónap múlva készen is

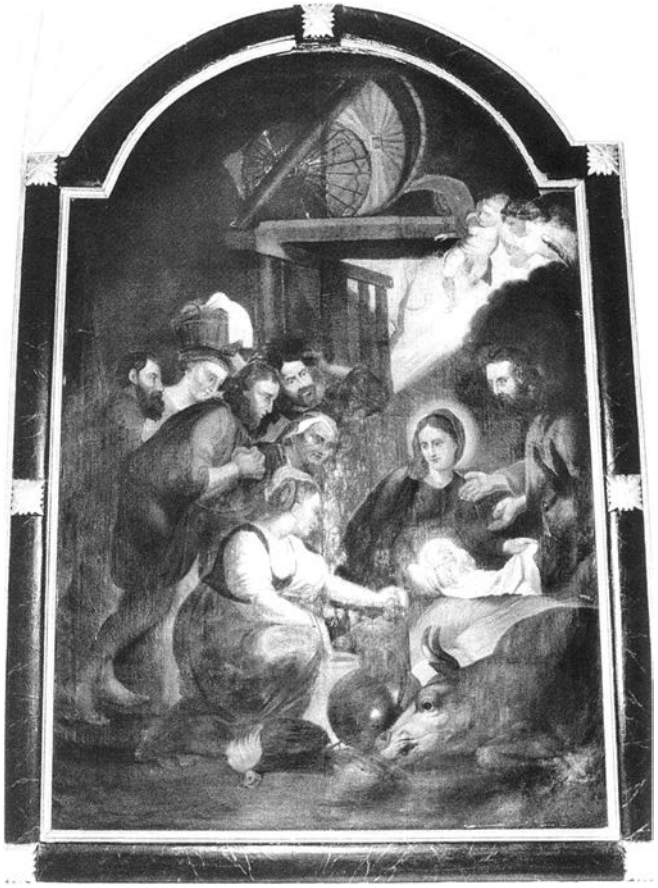
22 „*Illustrisime ac Excellentissime Domine Comes, Dni mihi gratiosissime / Litteras Exclla Vra de dato 11 praesentis ad me gratiosissime exaratas debito cum honore percepi, formamque altaris inclusam Arculario monstravi. Item cum bono sculptore, qui hic degit, locutus, et si altare in longitudine 24 pedum esse debibit, tunc quisque prouti adjacens specificatio designat, pro primis tamen scire deberet Arcularius altitudinem et latitudinem loci, quo ponendum esset Altare, similiter muri Altaris, item an Altare in medio, vel ad partem sinistram vel destram exstruendum, de quibus omnibus informationem genuinam praestolatur.* (...) *Pesthini die 25. 7bris 711.* (...)" (MOL P 392, 16. Lad. 10. f 89r.)

23 „*Specificatio /Praetensionis Arcularii tum et sculptori pro struendo altare juxta adjacentem formam. Si altare deberet esse 22 usque ad 24 pedem in altitudine, et 10 in latitudine. Item sculptor duas statuas in inferiori parte ad 6. in superiore vero ad 3 pedes, idem duos angelos in sublimitate praeter circumferentias figurare et elaborare deberet, prouti in formulare videre est, attunc petunt ambo et Arcularius et statuarius in toto pro perfectione huius Altaris summam 250 flor. Rhenensium; hic autem non comprehenderetur pictor, nec sumptus in itinere, si arcularius pro extruendo altare itinerare debebit, halendi, qui extra eidem essent refundendi. Quod vero altare majorem, quam supraspecificatum est, acciperet formam; etiam amborum pro labore major fieret praetensio. Nb. antequem inciperent laborare, praetendent medietatem pecuniae statim ut solvatur seu deponatur quidem.*" (MOL P 392, 16. d. Lad. 10. No. 42. f 90r.)

17. kép
Stukkóterv, 35,3x25 cm (MOL T 20.286/16.)
Fig. 17
Design of the stucco, 35,3x25 cm (MOL T 20.286/16)

lesznek.[24] A specificatio szövegébõl kirajzolódó oltár formája hasonlónak tûnik a rajzokon szereplõ két oltáréhoz (10–12. kép), de ezek a rajzok mégis más oltárokhoz készülhettek, mivel egy fõoltár esetében tabernákulumnak is kellene lennie, és Károlyi leírásából úgy tûnik, hogy a fõoltáron egykor három kép volt (Jézus születése, Jézus körülmetélése, Királyok imádása), amelyek közül egy, ha jól sejtjük, máig fönnmaradt (18. kép).[25] A fõoltár szerzõdése egyelõre nem került elõ, így a két mester neve is homályban marad.

18. kép
Jézus születése. Olaj, vászon, 270x190 cm.
Kaplony, ferences templom
Fig. 18
Nativity. Oil, canvas, 270x190 cm.
Kaplony, Franciscan church

A templom helyreállítási munkáinak nagy része 1713-ban be is fejezõdhetett, mivel a következõ év tavaszán már inkább a kolostor építéséhez akartak kezdeni, de ez nem sikerült, ezért Károlyi a stukatúrásnak alapanyagul szolgáló alabástromot égetteti, és a stukatúra, vagyis a síkmennyezetek vakolásának folytatására buzdít, a figurális részek („emberek képi") elhagyására szólítva a mestert. Ugyanekkor a képíróról is ír, akinek meghagyja, hogyha nem tudna dolgozni a kaplonyi templom fõoltárán – ugyanis nem biztos, hogy a stukatúrás kész lesz addig –, akkor dolgozzon a nagykárolyi várkápolnában. Az 1714-ben kelt éves szerzõdésük szerint a stukatúrást Farkas Jánosnak, a festõt Oroszi Jánosnak

24 „*Illustrissime ac Excellentissime Domine Comes Dne mihi gratiosissime / Notifico ratione Altaris, quod Arcularius suum laborem promittit perficere intra menses duos, ast sculptor ob defectum lignorum et etiam quod sine consorio solus laborare debebit, non poterit tam cito imagines perficere, qui et singulis diebus 4 sylvis necessarium ad eas lignum expectat. Arcularius praeterea vellet quoque de accorda (cum totum laborem hinc 250 fl. finire haud poseduit) securus est, atque de solutionis pariter medietate; ego cum (…)ibus locutus sum, qui dicunt, cum magnifico Dno Csanaki, in nihilo casu(?) restantionis quietantia enim perceptorum, et computus initi acceptatio plenis ideni declarabunt, finaliter (…) Dnus Gabriel Nagy (…) sine inchoatione super centum florenis et arcularío et sculptori volo creditum facere. (37v) Dignetur itaque sua Excell eosdem laboratores, quod altare sine hesitaione in tempore finiant, ratione solutionis, tum et quid in toto solutum habebunt, certos reddere iidem econtra promittunt juxta desiderium opus perficere. De calvaria, cuius sit latitudinis et altitudinis debebit arcularius, quo citius esse potest, informari. (..) Datum Pestini die 14. 9bris 711.*" (MOL P 392, 16 d. lad. 10. No. 32. f 37r.)

25 Errõl ír Károlyi Sándor a Providentia Deiben: „*…nevezett templomban Isten tiszteletére fel álittatott oltár nem csak szent születését, hanem környül metélését és az három királyok által lett méltó tiszteletét is representállya…*" (TEMPFLI 1996. 113.) A Jézus születését ábrázoló kép jelenleg a templom déli oldalkápolnájának északi falán függ (TEMPFLI 1996. 128., kép a 129. oldalon, MUHI 2001. 44.). Úgy tûnik, hogy festõje németalföldi metszetelõképek fölhasználásával alkotta meg kompozícióját: a Szentcsalád elhelyezése, a pásztorok gesztusai, és a közöttük föltûnõ, fején kosarat cipelõ, valamint a gyermek elõtt térdelõ, fojtott tyúkokat hozó kontyos nõ már megjelenik Rubens, Jacob Jordaens, valamint más festõk mûvein is (lásd http://www.britishmuseum.org/search_the_collection_database.aspx).

hívták.[26] Károlyi utasításaiból kitûnik, hogy Kaplonyban a fõoltár 1714-ben már biztosan állt, s hogyha a Jézus születését ábrázoló kép (18. kép) valóban ennek az oltárnak volt a része, akkor Oroszi János munkája is lehetne, bár úgy tûnik, hogy Károlyi inkább csak a szerkezet festésére buzdítja. Nem zárható ki, hogy a templom mennyezetéhez készült stukkótervet (17. kép) az ekkor még síkmennyezetes hajóra szánták, s talán éppen a terven látható figurális részeket kellett elhagyniuk a gyorsabb haladás érdekében. Ha a feltételezés helyes, akkor ez a rajz Farkas János mester nevéhez köthetõ.

A kolostorban a rendszeres istentisztelet Kelemen Didák tudósítása szerint 1719-ben indult meg.[27] A rendház építése akadozott,[28] bár 1718-ban intenzíven folyt,[29] akárcsak egy évvel késõbb,[30] amikor már az elsõ ferences lakók is megérkeztek ugyan, de egy szomszédos házban

---

26 „*Mivel látni való, hogy a Klastromhoz az idén nem foghatni, a kõmíveseknek csak az új szegelet háznak elkészítése felõl kell elégséges promisiót tenni* […]. *Ha az alabastrom kiég (a stukatúrás) a kaplyoni stukatúrát continuálja, de az emberek képit csak elhagyja, oda sem kell neki több ember egynél vagy kettõnél csak continuus legyen. Materiále nem kell egyéb hanem a majtényi föveny vagy tíz szekérrel és az alabástrom kövek égetése.*" „*A képíró ha a kaplonyi templomban való oltárt nem festhetné addig míg stukkaturája el nem készül, tehát renoválja az ide be való oltárt* (valószínûleg a nagykárolyi kastély kápolnájáról van szó) *és prédicáló széket a chorussal együtt írja meg. A chorust kék márványkõ formára ha lehet s az apostolokat pedig a prédicáló szék tábláira szerkesztesse ki. Ennek sem kell egyéb materiárul provisio egyedül lenmagolajrul hanem ha valamely tanuló ficzkót akár magyart akár svábot találnának mellé festéktörni s egyébre aplicáltathatnék. A cancellust is azon formára fesse meg mint a chorust.*" A következõkben mellékeli a mesterekkel kötött szerzõdések szövegét is: „*Anni 1714 die 5 Aprilis kezdõdik esztendeje Farkas János* (…) *stukatúrásnak kinek is lészen fizetése hetenkint 5 rhnes fl., holnaponként két véka búza. Anno 1714 die 1 maj. Kezdõdik esztendeje Oroszi János képírónak fizetése. Esztendõ által fl. 28. 70 egy mentéül való falandgyis posztó, két pár kordovány csizma, egy calpag, egy véka borsó, egy véka lencse, egy véka árpadara, egy véka aszu gyümölcs, fél véka köles kása, egy itze bor napjára, 4 itze méz, 4 itze vaj, egy kõsó, fél véka túró.*" Aztán megalkudtak a téglavetõvel is: „*Anno 1714 die 1 maj. Renik Dániel téglavetõnek kezdõdik esztendeje, fizetése 1000 jól kiégetett téglátul rehnesfl. 2 X 15 étekére búza 6 köböl, egy-egy véka lencse, borsó, fél véka kása, egy szalonna, fél véka túró, egy véka aszu gyümölcs, egy véka árpa dara, egy kõsó.*" Memoriále, 1714. máj. 5. helymegjelölés nélkül (MOL P 1507, 18. d. f 73–74.) Ugyancsak 1716-ban, március 20-án azt is elrendeli, hogy „*a képíró a comittált oltárra való képeket írja serényen.*" (Az nem derül ki, hogy pontosan melyik templom számára – MOL P 1507, f 18. d. 119v.).

27 „*Kaplyonban immár Istennek hála el kezdetett az ájtatosság.*" Kelemen Didák levele Károlyi Sándorhoz, 1719. máj. 20. (RÁKOS 1978. 69.)

28 1716-ban például azt is írja utasításában Károlyi, hogy Erdõd nyolc embert köteles adni a kaplonyi kolostor építéséhez – ha nem folytatódik (ezek szerint akadozott az építkezés), akkor máshol kell õket alkalmazni. (Pontos hely- és évszám megjelölés nélkül: MOL P 1507, 18. d. 91r.)

29 „*Az téglát is Kaplyonhoz egy kemencze meszet ki égettettem. Az téglát Kaplyonhoz el hordattam, a ki szükséges volt az clausurához, de az egész kemencze még meg vagyon., s az kõmívesek az clausurát el végezték, most az konyha elütt való infirmariát vakollya hárma, ketteje az az stukaturással ma fogott az Görög házához itten, de az stukaturás ugyan csak oda vagyon, vissza egyéb dolgoknak continuatiójára, bár csak az In* (Isten vagy ispán) *addig ne adott volna itten bort a még Excelltiád oda lészen, mert emberrel a miat is vagyunk bajban az átkozottak az kõmévesek is egy egész napot hétfü óta miat múlattak ell heverve más (...) fogván belé, nem nyólcz de tíz svábot rendeltem vala pedig melléjek. Az padlás véghez ment tapasztással edgyütt. Töb meszet másként sem igérhetni Kaplyonhoz, de az igetõje az Istenér rimánkodik bocsássam haza, mert nagy romlása következik , ha nem mehet, s már el bocsátom.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1718. okt. 25. (MOL P 398, 30276.) „*Tegnap érkezett méltóságos levelébül Excellenciádnak alázatossan megértvén a kaplyoni Clastromhoz kivantalandó fáknak hosszasságának s vastagságának minémüsségét arra nézve ki küdtem azon régen levágott fák meg szemlélésére / kiknek a már magam is nyári dezmalashoz látván nagyob része gerendáknak való se hogy az szekeresek csak magokban rakják a fakot az aproját valogattyák kívül aval leszen gondom, most küldök ki mind gyalog szeres s mind szekerek compellalására kik jövõ héten fognak hetelni, bajos hirtelen jó rendet tennem míg ki nem tanulom egészlen az dolgot.*" Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdõd, 1718. nov. 25. (MOL P 398, 4591.) „*…tegnap küdtem kaplyonba 68 kályhát az oda kivantanando kemencze potlására egy szerzetessel együtt.*." Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdõd, 1718. nov. 30. (MOL P 398, 4593.)

30 „*Kaplyonban foly a dolog Excelltiád parancsolattya szerint Pikó harmad negyed nap alat végzi dolgát, az tapasztás continuáltatik. Deszkát vitettem az fráternak. Az mész égetõt oda küldöttem az estve ezennel utána megyek segícsége rendelésére.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1719. okt. 27. (MOL P 398, 30280.)

telepedtek le.[31] Ekkor pecsétet is metszettek számukra.[32] 1723-ban a következõ emlékeztetõket írja Károlyi Sándor a kolostorépítéssel kapcsolatban: *„A Kaplyoni Klastromban. Ajtókat ablakokat felkészíttetni. Templomba való székeket úgy praedicáló széket elkészíttetni. A refectorium alatt a sövényt elkészíttetni. A Kutat kõvel megrakatni, alól ameddig a víz fel szokott jönni termés kõvel azon felül téglával."*[33] Ekkor tehát már szó esik a szószék felállításáról, ami azt jelenti, hogy a bemutatott szószéktervek (13–14. kép) készítésére akár 1723-ban is sor kerülhetett. Hogy pontosan mikor és melyik változata valósult meg, egyelõre nem tudható. Ebben az évben a kolostorépítési munkák újra fölgyorsultak,[34] öt szoba elkészültét különösen sürgették az atyák, mivel a gvardián látogatását is várták.[35] Az üveges és a kõmûvesmunkák összeszervezése nem volt mindig könnyû.[36] Károlyi még november végén is rendelkezett a munkákról.[37]

Ugyanebben az évben kezdtek hozzá a reformátusoktól visszaszerzett nagykárolyi plébániatemplom felújításához, amelynek szintén családtörténeti szempontból volt nagy jelentõsége, mivel Károlyi õseinek egy része oda volt eltemetve.[38] A templomban új fõoltárt építettek. Az oltár leírását tartalmazó, szerzõdésként is funkcionáló magyar–német nyelvû költségvetést Rentfort Kristóf

---

31 A gyöngyösi káptalan 1719. jún. 11-én jelölte ki a kaplonyi házba küldendõ ferenceseket. Okt. 30-án az alapítást jóváhagyó királyi levél is megérkezett, de a püspöki jóváhagyás csak 1726-ban lett meg (TEMPFLI 1996. 134.).

32 1720 jan. hónapra készített házi számadások Károlyi Sándornak: „*Vásárlás specificatiója* (Bécsben ?), […] *Kapioni templomban való lámpa – 6 Rfl,* […] *Kapioni Barátok pecsét meczésire 14 Rfl.*" (MOL P 1501, 15. d. 97v.)

33 „*A kõmûvesek pedig* […] *a város* (ti. Nagykároly) *temploma sekrestyéjének ajtaját vágják és rakják, ugy a sanctuariumát azon templomnak padimentumozzák het zoll magasságát hagyván az cancellusnak, melyet elvégezvén, a Kaplyoni Klastrombéli házokat padimentumozzák, azt elvégezvén a kutat rakják s végezzék el azt is már.*.", majd elrendeli, hogy a barátoknak sütõház is „*erigáltassék*". 1723. jún. 5. Pollereczky Mátyás nagykárolyi jószágigazgatónak (MOL P 1507. 18. d. 200r.).

34 „Az *el mult héten Csacsala masod magával kaplony klastromban dolgozot egy uj kimint fel rakottak az igetett téghlábul jó lehet már annak elõtte el volt rakva de közönséges mór téghlábul Pater guardian uram azt el rontatta, és ígetett teglábul rakatta.*" Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 5. (MOL P 398, 59573.)

35 „*Báthori klastromhoz való deszka vagyon elsõ malomnál no. 195. Kegyelmes uram látván felsõ malomnál feles deszkát lenni itt penighlen nem igen vagyon azokbul es tegnapi napon Kaplyonban küldettem 40. deszkát megh töb is kívántatik padimentumoknak azért divertáltam Lázáriban Eötvös Joseph szolgabíró uramhoz instaltam 10 szekér eránt deszka allya el hozatásra ide Károlyba, az miuttán is eö kegyelme hajdú által küldet Benczé nevü asesorokhoz, hogy haicson ki 10 szekeret, úgy vílem az mint értettem szolgabíró uramtul no 16 hujus el érkeznek Károllyba.*" Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Károlyból, 1723. szept. 11. (MOL P 398, 59571.) „*Kaplonyba za czelák nagyob része kiszen vannak, az eöveges mai napon az ablakokhoz hozzá fog.*" […] „*P.S. hacsak kaplonyba kegyekmes uram pater uraiméknak magok kíványségára engedelmeskedünk mindenekben pro voto mindenkor nem képess uficiálnunk eö kegyelmiknek. Tegnap 40 szál deszkát adtam, már ma újonnan kíványak 40, már nem tudom, Hogy vigeztem levelit t. kaplony vikarius uram levelit vetem azt írná eö kegyelme, hogy t. r. Guardian uram Gyöngyösrõl tegnap el érkezet, azt referálta az mint íriák hogy két hétre okvetlenül t. pater provinciális el érkezik Kaplonyba, kire nézve akkarják azon czelát el készíteni. Látom nole veli csak oda kell adnom az deszkákat más deszka penighlen itt nincsen ha nem Eöger fábul, az penighlen nem tarto padlásnak ugy gondolom.*" Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, dátum hiányzik. (MOL P 398, 59637.)

36 „*Sub 14 hujus Salánkrul méltóztatott kegyelmes parancsolatyát Excelládnak szolgai mély alázatossággal vöttem, s jóllehet Praefectus Uram is itthon vagyon mindazon által magam is igyekeztem volna az Õveges és kõméves iránt való Mlgos dispositiójának eleget tennem, de az kaplyoni studensek számára készülõ eöt cellának ablakjai készíttésére nézek /mellyeket pater uraimék suprima urgeállyák, provinciálisukat is várván/ mint hogy maga is ugy méltóztatik Excelltiád parancsolni hogy az kaplyoni munkát félbe nem kelletnék hadni suspendáltuk, az kõmívesek is ottan dolgoznak ketten, ketten meg Ocsván vannak, edgyik az Hutába Bada uram tugya kit dolgozik, egy hét alatt ell végezvén az kaplyoni ablakokat, csak fejér onnya vóna, de nincsen nem tudom honnét szerezhetnék.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 18. (MOL P 398, 30349.) „*Kglmes uram, hogy az kaplyoni fraternek nem kedve szerént való éger fa gyökér deszkácskák küldöttenek nem maga az oka azt mondgya, mert maga prsentiájában kívánta Gyõri uramtól hogy vágassa, de eö kglme dolgával mérvén magát akkor jól nem érthette micsodát kívánt a frater, oda kglmes uram nem a földben való gyökér kell mert a nem czifra csak ollyan majd mind a többi, hanem a gyökéren mindgyár fellyül a föld szinin a mely ducskoja, vagyis csomója, is hogy ugy mongyak ki forradása vagyon az eger fának az a czifrázásra való, ez is ugyan jó, de nem czifrázni való.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1723. szept. 26. (MOL P 398, 30348.)

37 Memoroiale in Károly, 1723. nov. 15. (MOL P 1507, 18. d. 212r., 214v.)

38 Károlyi Sándor errõl ír a Providentia Deiben is (TEMPFLI 1996. 111.).

pozsonyi szobrásszal írták alá 1723. április 28-án (Függelék 1.) (MOL P 1501, 77.). Az oltárt 24 láb magas és 17 láb szélesre tervezték, az alsó szint nagy képének oldalaira két-két, a fölsõbb szintre egy-egy magyar szent szobrát kérték, míg a csúcsára – nyolc angyalkával övezett sugárkoszorúba – a Szentháromság szobrát, az oltárasztalra pedig a tetején pelikánnal díszített tabernákulumot szántak. A munkát három részletben, 200 forintért vállalta a mester. Az oltár október 27-én három szekéren meg is érkezett Pozsonyból, néhány nap múlva a beállításával is elkészültek, amint arról Károlyi beszámolt feleségének (KOVÁCS 1994. 506–509.).

Úgy tûnik, hogy Károlyi meg lehetett elégedve Rentfortnak a nagykárolyi templom számára végzett munkájával, mert egy évvel késõbb, 1724. április 2-án újra vele szerzõdtek a kaplonyi templom számára két kisebb oltár elkészítésére (Függelék 2.).[39] Sajnos ez a szerzõdés közel sem olyan bõbeszédû, mint az elõzõ, csak az derül ki belõle, hogy Rentfort a kaplonyi ferences templom számára két mellékoltárt készít, a teljes szobrász- és asztalosmunkáért 90 rajnai forintot számolva, a Károlyinak már korábban bemutatott, és általa jóváhagyott minta és terv szerint. A szobrász azt is vállalja, hogy a munkával Portiuncula ünnepére, vagyis augusztus 2-ára elkészül. Károlyi viszont megígéri, hogy az oltárok szállításához egy vagy két szekeret és megfelelõ számú embert küld saját költségén, s a mester útiköltségét állja, ha szükséges. 1725-ben Károlyi Sándor küld képírót Kaplonyba – aki Nagykárolyban is dolgozik –, valószínûleg nem csak a képek, hanem az oltárok fa részeinek festésére,[40] ami azt mutatja, hogy ekkor már készen álltak az egy évvel korábban rendelt mellékoltárok.[41]

Kézenfekvõnek tûnne, hogy a három lapon fönnmaradt két oltárterv ehhez a munkához kötõdik (10–12. kép), de a szerzõdésbõl kiszûrhetõ információk mégis óvatosságra intenek az attribúció során. Az oltárterveken szereplõ felépítmények együttvéve nem jelenthettek sokkal kevesebb munkát, mint amit a Nagykárolyba szánt fõoltár elkészítése igényelt (igaz, pontos méreteiket nem ismerjük). Ehhez képest Rentfort a kaplonyi oltárokért feleannyit kért (90 rajnai forintot), mint a nagykárolyi fõoltárért, s a szállításukhoz is elegendõnek vélt egy vagy két szekeret, míg a nagykárolyi fõoltárt – Károlyi Sándor tudósítása szerint – három szekér vitte rendeltetési helyére. A terveken szereplõ oltárok kivitelezésére szánt négy hónap kevésnek tûnik a nagyszámú szobor miatt (minimum nyolc, de akár tizenkét szoborral is számolhatunk), bár a nagykárolyi fõoltár, amelyen legalább nyolc nagyobb és további nyolc kisebb szobor kapott helyet, öt hónap alatt készült el. Nem tudjuk, hogy Rentfort mekkora mûhelyt tartott fenn Pozsonyban, ezért az sem zárható ki, hogy mégis képes volt a megadott idõre elkészíteni ezt a munkát is. Mindezek ellenére, amíg újabb, az attribúciót biztosan cáfoló adat nem kerül elõ, elfogadhatónak tûnik, hogy a két oltártervben az 1724-es szerzõdésben említett, Rentfort által készített „delineatiók” példányait lássuk.

---

39 Németh utal a szerzõdésre és Kunst Dorff Kristófnak olvassa a nevet (NÉMETH 1968. 96. 18. jegyzet). Lehet, hogy a második alapítólevélben említett Szt. Márton oltár végül is nem készült el vagy késõbb megváltoztatták a dedikációját, mert a templomnak a XVIII. század folyamán négy oltára volt, egy Jézus születésének (fõoltár), egy-egy Szent Ferencnek és Szent Antalnak, a negyedik pedig a temetkezési kápolnában Szûz Máriának szentelve. Az oltárok dedikációit közli: TEMPFLI 1996. 127.

40 „*A képíró is alá érkezvén* (ti. Nagykárolyba) *a mely parochia házban interminaliter szállíttatott az idõt hiába ne töltse, hogy fizetése és conventiója szerént haszontalan ne legyen azért festékjérül provideáltassék és Kaplyonban s itt a városi templomban az orgonákat, chorusokat oltárokat continuálja és munkálódja, ha in necessariumok hozzá kívántatnak festék, vászon, olaj azokat kegyelmed in tempore procurálja hogy szüntelen lehessen munkája.*” Pollereczky Mátyásnak Nagykárolyban, 1725. jún. 3. (MOL P 1507, 18. d. 241v.)

41 Az oltárok titulusa nem ismert. Valószínûleg Szt. Ferenc és Szt. Antal tiszteletére épülhettek, a kolostorban õriznek egy Szt. Antal képet (110x80 cm), amely eredetileg egy mellékoltárhoz tartozott (TEMPFLI 1996. 129.). A képet eredetiben nem láttam, így koráról, stílusáról nem tudok nyilatkozni.

19. kép
Szûz Mária mennybevétele oltár: Privigye, plébániatemplom
Fig. 19
Altar, Ascension: Privigye, parish church

A tervek szerzõségének meghatározásában stíluskritikai megfontolások segíthetnének még. Rentfort Kristóf neve ugyan nem ismeretlen a szlovák mûvészettörténeti kutatás elõtt, mivel nagyszámú, rá és családtagjaira vonatkozó anyakönyvi adatot publikáltak már, de arra vonatkozó forrást, hogy hová és mikor készített még oltárt, eddig nem közöltek (PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1970. 231.).[42] Azt tudjuk még, hogy 1721 és 1723 folyamán a pozsonyi Szent Márton templomban dolgozott (hogy pontosan mit, nem közlik), az 1730-as években több munkát végzett a városháza számára is.[43] A terveken szereplõ oltárokhoz nagyon hasonló stílusúnak tûnik a privigyei (Prievidza, Sk) plébániatemplom déli, Szûz Mária mennybevételére szentelt mellékoltára (19. kép), amely állítólag a XVII. század végén készült, valamint a XVIII. század elejére datált fõoltár szerkezete (SÚPIS II. 1968. 571.). Rokon munkának tûnik a még 1697-ben, minden bizonnyal Pozsonyban készített, a csallóközi Jókán (Jelka, Sk) fölállított fõoltár, bár mesternév még ebben az esetben sem ismert.[44] A tervezett oltárok a privigyei és a jókai (20. kép) példákkal nem csak szerkezetükben, hanem az akantuszos ornamentika részleteiben (például az alsó szint külsõ szobrai fölé szánt akantuszok kialakításában) rokonságot mutatnak, ami – hogyha a két idézett példa datálása valóban helytálló – nem feltétlenül azonos mesterre, hanem inkább közös mûhelyhagyományra utalhat.

A kaplonyi oltárok elemzését erõsen nehezíti, hogy ma még töredékeik sem ismertek.[45] A szerzõdések adatai és a tervek stílusa alapján biztos, hogy Károlyi a nagyobb szabású munkákhoz, kezdetben az ország nyugati felében, Pesten és Pozsonyban dolgozó mestereket foglalkoztatott. Valószínûleg pragmatikus megfontolásoknak – és nem személyes stíluspreferenciáinak – köszönhetõ, hogy az északkelet-magyarországi városokban is dolgozó mestereket mellõzte, hiszen birtokszerzeményei és országos elfoglaltságai alapvetõen Felsõ-Magyarország nyugati feléhez kötötték, ezért

42 Pontos születési és halálozási dátuma nem ismert, de azt lehet tudni, hogy 1714-ben nõsült (MALIKOVA 1983., PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1972/74. 296., HORVÁTH 1978. 190.). Aggházy Mária még csak a fiára vonatkozó adatokat ismerte, Reszfort névváltozatban (AGGHÁZY 1959. 261.)

43 1739-ben a Dómban lévõ Szt. Anna kápolnában restaurál három szobrot, 1745-ben szintén városi megrendelésre készített egy kálváriát (FIDLER 1997. 231.).

44 A szlovák mûemléki topográfia szerint az oltárt 1697-ben állították, bár 1759-ben, majd a XIX. században megújították (SÚPIS 1967. 522.). Egy helytörténeti munka azt is tudni véli, hogy a pozsonyi klarisszák fõnöknõjének, Wolf Klárárnak az adománya (FELLINGER 1997. 6.). Az egész oltárt ábrázoló fotó: GÖRFÖL–KOVÁCS 2008. 45.

45 Kaplonyból került az utóbbi években a Szatmárnémeti egyházmûvészeti gyûjtemény kiállítására az az egykor szószékhez tartozó evangélista szobor, amelyet a XIX. század folyamán Szent Péterré alakítottak. Nem biztos, hogy a XVIII. században is Kaplonyban volt. Restaurálás elõtti képe: MUHI 2001. 46.

20. kép
Fõoltár: Jóka, plébániatemplom
Fig. 20
Main altar: Jóka, parish church

egyszerûbb lehetett az oltárokat itt megrendelnie, mint külön ágenseket fogadva az ország másik felén, a templomokhoz ugyan közelebb dolgozó mesterek után járkálni. Jó oltárépítõket, szobrászokat közelebb is tudtak volna találni, mivel Lõcsén és Eperjesen kiváló mesterek mûködtek, akik ezekben az években Sátoraljaújhely és Tokaj temploma számára dolgoztak, néhány évvel késõbb pedig már a nyírbátori minoriták nagyszabású berendezését készíttették velük.[46] Károlyi persze leginkább arra törekedett, hogy saját udvari szolgálatába állíthasson mestereket, s úgy tûnik, hogy ez 1727-ben sikerült is, mivel ekkor ír egy oltárépítõrõl, akinek a környék katolikus templomai számára kell majd dolgoznia, többek között Kaplonyban szánt még neki valamilyen feladatot.[47] Nem kizárt, hogyha valóban megérkezett, azonos azzal a Heinrich asztalossal, aki Erdõdön és Károlyban készített oltárokat, és 1738-ig maradt Erdõdön.[48] Két évvel késõbbrõl van adat egy Nagykárolyban dolgozó asztalosról, aki éppen egy szószéken dolgozik,

46 Az Északkelet-Magyarországon dolgozó mesterekrõl: BARANYAI 1975. 313–450.

47 „*Baberli fog valamely képfaragót és oltárcsinálót magával lehozni, kit is feleségestül kell jól accomodálni a kaplonyi, károlyi és több helyekre való oltárokhoz vele fogatni, kit annak idejében én ki fogok adni s meg fogok írni*. […] *A hársfa deszka és azon oltár csináló számára conserváltassék s még több is hasogattassék.*" Károlyi Sándor fiának adott instrukciója, 1727. jan. 3. Károlyból. (MOL P 1507, 18. d. f 333r., 337v.) A mestert talán Pozsonyból vagy Pestrõl várták. Károlyi késõbbi instrukcióinak még nem akadtam nyomára, és még az sem világos, hogy pontosan ki volt ez a Baberli nevû közvetítõ.

48 „*Az öregh német asztalos az oltárok körül igen igen lassan dolgozik, és még neki napjában, két itcze bor premanda jár, éppen nem látom hogy eötett continuo dologra vehessem, micsoda erõs borok vadnak Erdõdön edgy itczével bõven be érné.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. dátum nélkül, valószínûleg szeptember. (MOL P 398, 61871.) „*Tapasztalom azt is hogy a rettenetes sok conventiós cselédek vagy consumptiot tesznek, kivált Erdõdön az asztalasok, és kovács, mert egyik sem mutattya hogy annyit dolgozott volna, a mennyire a conventiója megyen, mert asztalos Henrich esztendõ által mégh csak egy oltárt sem csinált.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. febr. 15. (MOL P 398, 61882.) „*Az oltár csináló német asztalos már esztendõtöl fogva az károlyi kastélybeli kápolnának való egyik oltárt már annyira el készítette, hogy az képíró rajta dolgozhatnék, az másikat is húsvétigh el készíteni megh ígérte.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdõd 1737. márc. 2. (MOL P 398, 61885.) „*Az kõmûvesek csak hárman fognak dolgozni, mivel az egyike beteg, az estve az lakatos is meg holt. Hajnrich asztalos is el bucsuzott, az svábok közül is sokan betegeskednek és halnak.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdõd, 1738. márc. 26. (MOL P 398, 61902.)

éppen csak az nem derül ki, hogy hová készíti,[49] s tudjuk, hogy ezekben az években már udvari festõje is volt Károlyi Sándornak, Dubniczay László személyében (TERDIK 2008. 250.). Valószínûleg a meghatározott idõre fölfogadott mesterekkel több és olcsóbb munkát tudtak elvégeztetni, mint a távoli városokban élõ mesterekkel. Emlékek hiányában nem lehet megítélni, hogy a városban maradó, és az udvari szolgálatra elszegõdõ mesterek eltérõ társadalmi helyzete milyen formában hatott vissza mûvészetükre, hogy vajon eredményezett-e meghatározó különbségeket stílusukban.

Kaplonyban 1724-ben az atyák tûzifáért „sírtak" az uraságnál, mondván, hogy hidegben nem õrzik a klastromot,[50] ezek után Károlyi kályhacsempéket küld, hogy a refektórium kályháit rakják.[51] Idõközben Nagykárolyban a középkori templom mellé a piaristák számára új kolostort kezdett építtetni (1724-tõl), melynek bizonyos részei már 1725 novemberére odáig jutottak, hogy az ablakok és ajtók készítésérõl kellett rendelkeznie. Ennek kapcsán Károlyi Sándor így ír: *„Az asztalosok is hasonlóképpen az ajtókat csinálják azon formára mint a kaplyoni Clastromban vagyon."* Nem kizárt, hogy az ajtószárny rajza tényleg Kaplonyhoz készült (16. kép). Ebbõl a szövegébõl kiderül, hogy az építkezéshez szükséges mész alapanyagát biztosító mészkövet és másfajta követ is *„Nemes Közép Szolnok, Kraszna és Kõvár vármegyékbül"*, háromszáz szekérrel fogják szállítani.[52] Ez az információ alátámasztani látszik a Bunyitay Vince által feljegyzett hagyományt, miszerint az egykor Közép-Szolnok vármegyei Kusaly ferences kolostorának romjait 1722-ben a kaplonyi kolostor építéséhez hordták el.[53] Károlyi 1727-ben a tornyokról rendelkezik, azt kérve, hogy mind a nagykárolyi, mind a kaplonyi tornyokhoz való fát vágják össze. Valószínûleg a sisakok faanyagáról van szó, így azt sem zárhatjuk ki, hogy a sisakokhoz szánt vázlatok ebbõl az idõszakból származnak, mivel ekkor külön is hangsúlyozza, hogy nagyon figyeljenek az egyformaságra.[54]

---

49 *„Ezen órában veszen nagy alázatossággal Excellentiád kegyelmes parancsolyattyát az kép faragó iránt, mellyet alázatossággal véghez vinnem és eötet accomodálnom s véle meg eggyeznem, s deszkát adatnom ell nem mulatom.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. aug. 11. (MOL P 398, 30804.) *„Kegyelmes Uram az kép faragónak az praedikáló székét tekéntetem, az meg in ruderibus vagyon, de nem csuda, mert egy miattyánkig ben nem lehettem az házában holl is kotorékkal az ház közepin tüzelvén, az a csoda, hogy az hideg ezen szörnyû télen által meg nem vötte, bizony szánakozásra méltó. Talán Excellentiád kegyelmes engedelmébül jobb volna nekie az Papai Marczi háza fele kiben Oláh György lakozott már meg halván. Nem sokára talán ell készítené, de a szeme is majd ki apad.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1740. márc. 19. (MOL P 398, 30827.)

50 *„Az kaplyoni t. p. franciscanusok uarimék erdõ iránt igen sirnak rínak Mlghos Grófné aszszonyom eö excellentiája méltóztatott parancsolni, hogy valahol szakasszunk ki eö knak, de én bizony Excellentiád Mlghos híre s teczése nélkül nem presummálttam az olyat, a még Excellentiád resolutióját vehettyük, Oláh Andrást küldöttem ki mutasson a hol kár nélkül meg vehetik, mivel igen protestálnak, hogy hidegen nem õrzik a klastromot.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly 1724. febr. 11. (MOL P 398, 30367.) Ugyanõ írja, hogy a grófné parancsára a kaplonyi páterek tüzifának való erdõt kérnek. Pozsonyba, Károly, 1724. febr. 14. (MOL P 398, 30368.)

51 *„Bányárul ha a kályhával elérkeznek küld Kaplyonba a fazekasokkal együtt, hogy a refectoriumban felrakják...*" Bartha Pál erdõdi jószágigazgatónak szóló instrukció, 1724. nov. 7. (MOL P 1507, 18. d. 210v.) Ezzel válthatták föl az egy évvel korábban építette kályhát: […] *„Az üvegesekért is mingyárt expediáltam volna, de Kaplyonba még dolguk lévén, az mûszereket nem akarták ki adni páter uraimék, holnap minden bizonnyal el küldöm öket.*" […] *„A kaploni refectoriumba való kemencze iránt meg írtam volt azt Mélgos uramnak, hogy kályhának kevés léte miatt félbe kelleten hagyni, de azt is már ki pótoltuk ocska kályhával, és így már mind keszek is kemenczék.*" Pollereczky Mátyás Károlyi Sándornak, Olcsvára, Károly 1723. okt. 15. (MOL P 398, 59565.)

52 Pollareczky Mátyásnak, Nagykároly, 1725. nov. 9. (MOL P 1507, 18. d. f 252r, 260v.)

53 *„A hagyomány ma is emlegeti, hogy a szomszéd falvak egyházaihoz, sõt 1722-ben a kaplonyi ferencz-rendiek építkezéseihez is innét hordták a faragott köveket. Ez utóbbi kétségkívül rendjök kolostora volt egykoron.*" (BUNYITAY 1887. 19.)

54 *„Salánki ács Pikó mellé kell rendelni mind Bandit Soldos Andrét és ocsvai Thót Istvánt s még egy tanulót s vele együtt Erdõdre fordítani, hogy ottan helyben az erdõn mind a Károlyi mind a Kaplonyi két tornyot egyformára megcsinálja összevágja s készen hordattassék el.*" Károlyi Sándor fiának adott instrukciója, 1727. jan. 3. Károlyból. (MOL P 1507, 18. d. f 333r., 337v.)

A kaplonyi templom újabb átépítése

Az építkezés elsõ fázisában helyreállított templomon kb. húsz év múlva újabb munkálatokba fogtak. 1734-ben a tornyok belsõ faszerkezetét akarták beépíteni, a ferencesek ugyanis attól féltek, hogy a fát mások elégetik,[55] de az ácsok a következõ év januárjában a hideg miatt még nem vállalták a fa feldolgozását.[56]

1736 elsõ hónapjaiban kezdõdött az építõanyagok szállítása, ami némi bonyodalommal járt, mivel a bélteki és majtényi svábok Erdõdrõl (Ardud, Ro) a nem ide szánt téglákat kezdték el a kaplonyi templomhoz hordani,[57] Károlyi Sándor utasítása szerint a csanálosi (Urziceni, Ro) és fényi (Foieni, Ro) sváboknak júliusban porondot kellett hordani az építkezésekhez.[58]

Júliusban már elkezdték az épület zsindelyezését.[59] Még ugyanazon hónapban Zachariás nevû mesterrel kötöttek szerzõdést (1736. júl. 31.) (Függelék 3.), melyben a fõhajó és a nyugati karzat feletti rész boltozását, az ablakok megnagyobbítását, a belsõ vakolását és meszelését vállalta el.[60] Redl Kristóf nagykárolyi prefektus már hamarabb szerette volna kezdeni a munkát, de egyéb dolgok miatt nem sikerült, mivel Zachariás Hahn a nagykárolyi templomon és Erdõdön dolgozott.[61]

---

55 „*Az Pater Guardian féltvén elégetik az fel nem rakott fáját az toronynak, unszolja felvonatását megprobálom az földön az csanálosi ácsokkal összverakatni s ha succedál mit remenlek is – fel is vonattatom.*" Károlyi Ferenc Károlyi Sándornak, 1734. nov. 15. Károlyból. (MOL P 1507, 1174r.)

56 „*Az ácsok azt mongyák hogy ezen téli üdõben a kaplonyi toronynak béllelõ fáihoz hozzá nem mernek fogni, mert mivel essõs üdõben, mivel pedig hideg üdõben a fával nehéz bajolni és fel húzni…*" Krasznay Miklós Károlyi Sándornak, Erdõd, 1735. jan. 25. (MOL P 398, 42734.)

57 „*Amiként bélteki, majtényi svábság elkezdette ünnep elõtte téglát Erdõdrül, Kaplyoni templomhoz elhordani azon tudott büntetésben, csanálosiak, fényiek is hozzák meg a téglát, az oláhok pedig a meszet* (ti. Erdõdre)." Károlyi Sándor memoriáléja fiához, Ferenchez. 1736. ápr. 6. (MOL P 1507, 18. d. 548r.)

58 Károlyi Sándor utasítása Rédely Kristófnak 1736. júl. 7-én (VONHÁZ 1941. dok. 100.).

59 „*Az ács ide fog jönni, és az kaplyoni templom sendelyezéséhez is fognak.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. júl. 7. (MOL P 398, 30655.)

60 A szerzõdés másolatát Károlyinak is megküldik, a következõ levél kíséretében: „*Méltóságos Cavalleria Generalis nékem jó kegyelmes Uram. Ma Isten segétségével a kaploni templom béli bóthajtáshoz hozzá fogtak, amint hogy már minden matériákat, el készítettem, mit pedighlen Zacharásnak véghben kel vinni és micsoda fizetése lészen az sub litteras D accludált conventiójának, copiájábul meg látni méltóztatik Excellentiád.*
PS. Az huta mesternek az expensak Excell kegyelmes parancsolatya szerint meg fizetetet az assignált restantiával edgyüt. Itten és Erdõdön interteneáltam és most fel menne utra három német forint útiköltség attam Joseph keziben az kûméves kaploni templomban applicaltatot Zacharias mellett." Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. júl. 31. (MOL P 398, 61866.)

61 „*A jószágokban pedighlen eddigh Istennek hála nincsen kár, csak az károlyi tégla vetõkkel nem igen contentáltattam, mivel az utolszor most is ki égett egész kemencze tégla, majd semmire való, õ ugyan meg ígérte, hogy megh jobbítja magát. Hogy eddig az kaplyoni templombéli bothajtáshoz hozzá nem fogathattam Excellentiád kegyelmes intentiója szerint, az az oka, hogy mészszel nem succurálhattam, és hogy Zachariás nevû mester ember az erdõdi templom körül dolgozott.*" Ehhez a levélhez a birtokokon tett utasításai is mellékelve vannak: „*10mo hogy az kõmûvessek az stucaturát el végeznék, avagy az iránt hogy meg nem szárat, munkájoknak egy két nap heverni kellene, tehát az torony kõ falának reparátiójára aplicáltatni kell, hogy hetfün porondot horgyanak, mind kaplyoni, mind károllyi klastrom építésire, ugy mint az csinálosiak Károllyban visznek 30 szekérrel, Kaplyonban pedighklen az finyiek 24 szekérrel az majtényiak 30 szekérrel. […] A die 9a july ad 14ma inclusive tettem e szent dispositiokat […] 7mo Zacharias nevû kõmûvest pedigh a városi templom körül való vakolássát, nem csak contnuállya, hanem véghbe is vigye, hogy lehessen már az kaplyoni templomhoz fogni.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Erdõd 1736. júl. 7. (MOL P 398, 61880.)

A boltozás felével augusztus végére már el is készültek,[62] az egész munkát szeptember végére fejezték be.[63] A boltozással együtt a karzatot is megnagyobbították, és a templom elé egy portikusz épült.[64]

1737 februárjában Redl Kristóf már a templom stukkóinak elkészítésére gondolt, Nagybánya környékérõl a gipsz alapanyagául szolgáló alabástrom szállításának megszervezésén fáradozott.[65] A munkálatok végül elcsúsztak egészen júniusra:

„Mihent több meszet hordnak, mingyárt fogok az kaploni templom, meg vacolása és megh czifráztatásához, mint hogy az alabástrom kõ is már meg vagyon, és mint hogy Zakhariás nevû kõmíves igen megbetegedet kitelen leszek, ezen munkát mással folytatni, de a mi nagyobb, zsindelyik igen rosszak, ugy megyen által az esõ mint a rostán, az uj bot hajtásnak igen káros. Eddig meg zsindellyeztettem volna, a mint instructiómban is vagyon, de mint hogy azt is értettem hogy Excellentiád kegyelmes intentiója volna, hogy az külsõ falát az templomnak, ne legyen ollyan magas a fedele, ács és kõmûves mester emberekkel tekinteetem, de nem tanáltunk módot benne hogy azon gyönyörû duplás kötés, a vagy ülésbül álló szaru fákat ne kellesék meg bontani, mellyet igen igen károsnak itélünk, mert ki azt építette, tutta mikor kell az épületre való fákat vágatni. Csak legyen jó fedél alat, még két száz esztendeig, mint hogy edig épen maradt a fa el ál. El várom Excellentiádnak kegyelmes parancsolyttyát, avagy dispositióját ez iránt."[66]

Az alig néhány éves zsindelyezéssel már komoly bajok voltak. Károlyi, a levél tanúsága szerint le akarta cseréltetni a fedélszéket is, miáltal a templom bazilika jellege kívülrõl is érzékelhetõvé vált volna, de a fedélszék módosítását az ácsok nem javasolták, így maradt a XIX. századi felmérési rajzokról ismert a három hajó egységes nyeregtetõ fedése, amely kívülrõl elrejtette belsõ tagolását (TAKÁCS 2001. 446–447.).

Szeptemberben Zakariás kõmûves meghalt, így a munkát egy „frank" kõmûves vette át.[67] A kaplonyi rajzanyagban fönnmaradt stukkórajz (17. kép) akár ebbõl az idõszakból is származhat,

---

62 *„Ez mult héten mind kaploni, mind károlyi t. páter uraiméknál az kõmívessek dolgozni kezdettek, és mint hogy már az aratás és kaszállások nagyobb részint által estönk, annál könyebben, az kõmívesseket emberekkel el gyöztetyük, ez mint hogy most tégla és mész dolgábul ollyan hamar fogyatkozás nem leszen reminlem Isten Excellentiádat lehozván, hogy Excellentiád az idén tett munkával fogh contentáltatni.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. aug. 11. (MOL 398, 61870.) *„Az kaplyoni templom boltozása, és az piaristák épülettye foly lassan lassan, az erdõdi derekassabbak már az 12 jöt új kõmévest az erdõdiek nem hogy nem admittálnak, de mesterjeknek is assumáltak, csak mésszel gyõznék. Nem remélhetném hogy az itt való tégla három száz ezerre föl ménnyen.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. aug. 18. (MOL P 398, 30650.) *„A kaplyoni templomnak Bottya félig meg vagyon, az chorus felét meg is vakolva.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1736. aug. 29. (MOL P 398, 30647.)

63 *„Kaplyonban az bót hajtás nagyobb részen el végezte már Zacharias, és hogy annál inkább dolgozzanak, rendeltem pallérnak Panoczki Mártont, mint hogy azon kívül is most csak úgy hevert itten.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. dátum nélkül, valószínûleg szeptember. (MOL P 398, 61871.) *„..kaploni bót hajtás a templomba már végbe ment, csak az czifrázás, és belõl egészen való vakolása, mégh hátra vagyon.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Király Darócz 1736. szept. 19. (MOL P 398, 61872.)

64 *„A templom beli bót hajtást ugyan végben vittem, a chorust is nagyobbítottam. A templom elõtt való porticust megcsinálták, csak tulajdon, annak szarufázása és zsindelyezése híjával vagyok.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1736. nov. 17. (MOL P 398, 61875.)

65 *„Az kaploni templombéli bot hajtás és corusnak nagyobbitása egészen véghez ment csak az megvakolása, és cziriátok avagy czifrázássa mégh hija vagyon. Melly cziriátok számára való alabástrom kõ három vagy négy szánnal nagy Bányay hegyekbül most kívánom hordatni szán uton.*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. febr. 15. (MOL P 398, 61882.)

66 Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly 1737. jún. 16. (MOL P 398, 61899.)

67 *„Zakhariás kümöves meg halván, az tavaly leérkezett frankó kûmüves mesterrel, az kaplyoni templomott egészen meg vakoltatom, mivel már dolgozik rajta,..*" Redl Kristóf Károlyi Sándornak, Nagykároly, 1737. szept. 4. (MOL P 398, 61887.)

ha a Redl levelében emlegetett cifrázás nem csupán a külsõ épülettagozatok kidolgozására vonatkozik. Úgy tûnik, hogy ezekben az években Nagykárolyban is dolgozott olyan mester, aki képes volt figurális stukkókat készíteni, ugyanis az ekkoriban befejezett nagykárolyi görög katolikus templom kupoladobjába helyezett, a négy evangélistát ülõ helyzetben ábrázoló stukkók ekkoriban készülhettek (TERDIK 2007. 363–364., 3–5. kép).

A templom külsõ vakolása és belsõ kimeszelése még éveket csúszott,[68] végül is egy nagyváradi mester fejezte be 1740-ben. A tornyok vakolása is csak ekkor történt meg.[69] Az újjáépítõrõl és a munkáról több chronosztichonos felirat is megemlékezett az épületen, amelyek alapján 1739 és 1740 jön ki a befejezés dátumaként.[70]

Különös, hogy a sok építési adatból nem derült ki pontosan, hogy mikor, melyik építési fázisban készült el a templom déli oldala mellet húzódó, félig földbe süllyesztett, új családi kripta és a hozzá kapcsolódó Szûz Mária kápolna, amelyen keresztül az elõbbit lehetett megközelíteni. Ez az új kripta a templom fõhajójában, a diadalív elõtti kisebb sírboltot volt hívatott felváltani.[71] Sajnos ugyanígy nem jöttek elõ egyelõre adatok a templomban függõ, XVIII. század elejére datálható, különösen szép, vászonra olajjal festett 14 stációkép készítésére vonatkozóan sem (MUHI 2001. 44.).

Epilógus

Károlyi Sándor nem csak a család õsei és a katolikus hit iránti buzgalomból igyekezett minél több eredeti rész megtartásával újjáépíteni a kaplonyi templomot, hanem minden bizonnyal a tõle megszokott nagyfokú gazdasági pragmatizmusból is. Ez a hozzáállás nem csak a templomok, hanem a várak újjáépítése során is megfigyelhetõ: míg a középkori nagyecsedi várra egyszerûen kõbányaként tekintett, addig a saját birtokában lévõ erdõdi várban folyó építkezés során már az

---

68 *„...kegyelmes uram az váradi kõmívesek el nem jöttek, hanem negyed napja már hogy az kõmíves mester ide érkezvén, s hadnagy uramnál intiunálván magát, holl majorházban hol itt töltöte idejét és már szintén re infecta vissza tér vala, hanem ma reggel sejtettem meg, és azonnal fel kerestettvén , meg ravazodtam (?), s mindgyárt ki vittem Kaplyonba, s ámbár az vakoláshoz idõ ellen excipiált és éppen nem remélheti eléghséges idejit hozzá, meg alkudtunk véle száz három forintokban nagy nehezen, két száznál nem akarván aláb szállani, ugy hogy az tornyokat is meg erõsítse, s bellül is meg vakollya és kívûl belül meg fejérítse, és ahhoz az Ngdos uraság manuáriusokat rendellyen, ez pedig Excellentiád kegyelmes placidatiójáig. Írtam már Vice ispán Baday Uramnak, hogy az ide küldött kõmívesek promotiojához assistállyon, Ha Excellentiád méltóztatik kegyelmessen helyben hadni, én nékem kivált az tornyokat állította nagy munkának, másként szászhúsz forintnál többez nem mertem volna idgérni.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak, Károly, 1739. szept. 15. (MOL P 398, 30802.) „*Még az váradi kõméves* […] *érkezvén, érkezésikkel, addig pedig az kép faragó iránt Excellentiád kegyelmes parancsolattyát alázatossan fogom követni.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. szept. 26. (MOL P 398, 30799.) „*Az kõmíves kegyelmes uram ell hittem már tavaszra hadta Kaplyont, éppen ell végezhette volna pedig.*" Jasztrabszky János Károlyi Sándornak Károly, 1739. szept. 26. (MOL P 398, 30802.)

69 1740. máj. 2.: „*töttem dispositiókat* […] *az kaplonyi tornyok vakolásárul*", máj. 30-án megjegyzi, hogy a kaplonyi tornyok vakolása folytatódik (KÁROLYI 1865. II. 169.).

70 Ezeket közli a magyar fordítással együtt Szirmay, miszerint az egyik a templom hajóján a másik „*A' Szentség tartó részén fél hóld formára*" (SZIRMAY 1810. 49–50.). Ezekben Károlyi Sándor a templom alapítási éveként 1080-t adott meg, de nem egészen világos, hogy honnan és miböl vette. Tempfli újraközli a feliratokat, az elsõ szerinte a templom fõhomlokzatán kívül lehetett, a kórusablak fölött, míg a második (1739-et kiadó írás) szerinte a tabernákulum (!) fölött volt (TEMPFLI 1996. 127, 130.). Tempflinek az elsõ felirat helyét illetõen igaza is lehet (bár itt a meg nem valósult Révai tervbõl indul ki), a második esetében bizonytalanul fogalmaz. Nehezen hihetõ, hogy közvetlenül a tabernákulum fölött kellett volna efféle felirat (mivel ott a fõoltár felépítménye lehetett), hanem Szirmay nyomán inkább arra kell gondolnunk, hogy a diadalív fõhajó felé nézõ homlokfalán lehetett az ív vonalát követõ felírás. Tempflit a Szirmaynál használt „szentség-tartó" szó bizonytalaníthatta el, amit szerintem nem modern értelemben kell vennünk, hanem inkább a latin, sanctuarium szó magyar fordítását kell benne látnunk, amelyet – mármint a latin szót – ekkoriban a mai szentély (mint épületrész) értelemben használhatott Szirmay.

71 A kisebb kriptát állítólag 1737-ben záratta le Károlyi Sándor azzal a vörös márványlappal, amely mai napig megvan. Nem kizárt, hogy a déli oldalon, a hajó teljes hosszában húzódó kripta ekkor készült el (TEMPFLI 1996. 131.).

eredeti részek megtartására törekedett. Azután az elkészült épületben nem csupán feliratokkal, hanem egy képi programmal is nyilvánvalóvá kívánta tenni a vár korábbi, Mátyás király idejében kezdõdõ fénykora és az általa végzett újjáépítés ideje közötti párhuzamot (TERDIK 2008. 250–251.).

Nem tudjuk, hogy a XIX. században alaposan átépített kaplonyi templom rejt-e még középkori eredetû fölmenõ részeket, mivel a templom és a kolostor falkutatása, szakszerû belsõ feltárása még nem történt meg, de még egy alapos épületfölmérés sem készült. Igazából nem zárható ki, hogy a XIX. században hasonló szempontok érvényesülhettek, mint egy századdal korábban, talán igyekeztek, amit csak lehetett, megtartani. Remélhetõ, hogy ezzel a kutatással is sikerül fölkorbácsolnom a kutatási vágyat, s ha alkalom nyílik rá, élnek majd a lehetõséggel az illetékesek.

Függelék

1.
Költségvetés-szerzõdés Rentfort Kristóf pozsonyi képfaragóval a nagykárolyi templom fõoltárának készítésére (MOL P 1501. 1. d. Lad. 138. 1. fiók)

A magyar és a német szöveg egymás mellé, két oszlopba írva.

Külzet:
(f78v)1723
Ad oeconomia
(késõbbi följegyzés:) A gazdasági iratok közül kiemelte és a maga helyére tette
899 aug. 24 Éble G.

(f 77r) Az Képfaragónak Projektuma.
Mlgos Gralis Gróff Károlyi Sándor Úr eö Exceltiája (Tito) számára Rentfort Kristóf nevü Posonyi Képfaragó fog csinálni egy Oltárt minden készületivel ámi a Képfaragó munkája Szént Mihály napigh melyrûl kétt Exemplár existáll, illy végezés alatt. Hogyh

1mo Az oltárnak magossága 24. és Szilessége 17 Láb az az such leszen.
2do Jobb kézrül Szent Albert Püspök, és Szent István Király

Ugyan azoknak irannyiban túl felõl bal kéz felõl Szent Imre Herczegh és Szent Gerhárd képei
Azokon feullül põedig job kéz felõl Sz. Ersébet, bal kéz felõl Szent Margith képei legyenek.

Legfellül Szent Háromság nagy radiusban, nyólcz Angyalka körüllette, és alatt
az Oltár közepén Tabernaculum, melynek fölette egy pelikán madár.
(77v) 3tio Ha az kép faragónak magának vagy Legényének vélle le kellenék menni felálítására nézve, tehát, Mlgos Ur eõ Excellentiája végezése szerint mind oda mind vissza az M. Uraság kõltségén és alkalmatosságán járhasson, magának vagy legényének semi költségében ne tellyék.

Ultimo. Ajánlya Eõ Excelliája gratiáját hogy kétt Száz Rend forintot meg ád in summa azon munkáért, kész pénzül, melly summa három terminusban tétetõdik lé, amidõn hozza fogh az munkához egy vagy kétt hét múlva 66 f 40 xrt, azután Szent Jakab nap tájban ismét annyit és residintiását amidõn az egész munka készen lesz, vagy az M. Uraság ugy parancsolván még fel nem álittatik.

Melyek subscriptióval és pecsétléssel meg erõsíttetnek.
Actum Prespurg die 28 Apr. Ao 1723.

Pilthaur Überschlag.
Vor Ihro Excell. Herrn Herrn grafen Caroly N (titl) des Cristoph Rentforth burgl. bilthaur alhir in Preßpurg vor ein föliges auff gerechtes Altar de Szato des Pilthaur standt, zu setzen wie auch auf das allerechensten zu

Verfertig(en) biß auf Michaeli (in diesen seint) zwey gleich lautente Exempliaria aufgericht und beschlossen worden lauth des abriß. als

Erstlichen die höche des Altars 24 die braiten 17 schuch.

Anderten: Rechter Handt dem Heilig Adálbertum und Stephanum.

Euer Massen zur linckhen hant Emericum und Erhartum, oben auf zu rechter handt Sz. Elisabeth, zur linckhen handt Sz. Margaretha.

Zur aller oberst die aller ß.ß Dreifaltigkeith mit einen grosen schein sambt einer glory mit acht Engln – wie auch des tabernackhl eines Pelikán. /

Drittens so ich oder mein Gesell dar bey solten erscheinen, so ist mir von für hochgräfll. Excellz Caroly N. (Titl.) der beschluss geschechen und geben wordten, lauth sigil, mit hin und wieder zurukch lieferung ohne einige Unkosten Meines oder des Gesellen beschech(en) solte.

Letztens. versprechen, und verobligiren sich Seiner hoch gräfl. Excell. ihme burglich. bilthaur, vor diese seine arbeith zwey hundert gulden reinisch, richtig und baar ohne abgang zu bezahlen, doch auf drey termin gesetzt ist worden seind auf den ersten Termin Sechs und Sechstig gulden, virtzig xr zu erlegen den anderten Termin auf Jacobi den 3. driten und letzten Termin so balt die arbeith verfertigt ist.

Welches bezeugt die aigene handt schrift und Petschafts fertigung. Actum Pressburg die 28 April Ano 1723.

2.
Rentfort Kristóffal kötött szerzõdés két mellékoltárra a kaplonyi templom számára
(MOL P 392 16. d. Lad. 10. No. 39.)

(f 66v) kaplonyi kett kisebb oltarul

(f 65r) Ego infra scriptus praesentibus hisce fateor, quod cum Illmo ac Excellentissimo Domino Comite, Titl. Pleno. Domino Alexandro Károly, pro Duobus Altaribus lateralibus ad pagum Káplany in Templum franciscanorum pertinentibus, pro omni videlicet labore sculptorio et scriniario, Nonaginta florenis Rhenensibus convenerim, quem laborem secundum formam, et delineationem, suae Excellentiae ante praesentatam et a praememorata Sua Excellentia beneplacito acceptatam, fideliter nec minus artificose elaborare, et circiter festum Portiunculae perfectum sistere promitto, promissaque, fideliter praestare, me obligo. Sua excellentia vero totam hanc summam tempore Erectionis Altarium persolvi facere, me assecuravit. Ratione Devectionis ad locum destinatum, tenerur et promittit sua Excelentia Unum vel duos currus cum hominibus sufficientibus mittere, (ad proprios sumptus) eosque, me cum uno sodali- meo non excepto, in toto itinere alere at ad proprios sumptus de et referre, si ita necessum fuierit. Actum Posony die 2da Aprilis Anni 1724

Christofer RenttVortt
(fekete pecsét)

3.
Szerzõdés a kaplonyi templom boltozására és más munkálatokra
(MOL P 397, 89. csomó, f 121.)

„Én alább megh iro adom tuttára presentibus, hogy Zacharias Nevü Kûmíves Mester emberrel az Kaploni Templomnak való bóth hajtás iránt e' szerint alkuttam és accordaltam, ugymint: Tartozik õ Kegyelme az egész Templomnak közepén Lévõ részith, Bót hajtás alá venni, Nem külömben, a hún az orgona vagyon mind az két felõl, Bót hajtástht tsinálni, az Kötés alatt frahatúrát tsinálni, az Ablakokat megh nagyobbítani, és az egész

templomot belõl megvakolni, és megh Fejéríteni, egyszóval mind azokat az Munkákat, a kiket Tettes V. Istvány Jasztrabszki Uram elõtt teghnap az Templomban belõl meghmútattam maga Költségin, Kenyerin, véghben vinni, maga magát egérte, és Tartozik menél becsületesebben, és Szebben sekít; Mellyért én is ígértem és megh adni tartozom 80 idest Nyolczvan Németh forintokért 3 idest három köböl búzát, és egy szalonnának való sertést, Nem különben adok segítségire, minden nap, négy Máriassokat és ugy mennél hamarább az magha munkáját véghbe vinni Zacharias Mester ember tartozik. Melly acordra, hogy annál erõsebb és állandóbb legyen. Mind az Két részrûl magunk subscriptiokal megherõsítettük, datum. N. Károly. 31. Juli. 1736.

Christoforus de Redl Praefectus (Három vonás) Zacharias Mester

Rövidítések

KÖH – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest
MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest

Irodalom

AGGHÁZY 1959.
Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959.

BARANYAI 1975.
Baranyai Béláné: Mesterek és mûhelyek az északkelet-magyarországi szobrászatban. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk. Galavics Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 313–450.

BENEDEK 2008.
Benedek Fidél: Ferences kolostorok és templomok II. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2008.

BUNYITAY 1884.
Bunyitay Vincze: A Váradi püspökség története III. Alapításától a jelenig. Nagyvárad 1884.

BUNYITAY 1887.
Bunyitay Vincze: Szilágymegye középkori mûemlékei. Értekezések a történettudomány köréböl XIII. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1887.

EITELBERGER 1856.
R. Eitelberger: Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch d. K. und K. Central Komission II. 1856.

ENTZ 1959.
Entz Géza: A nyugati karzatok román kori építészetünkben. *Mûvészettörténeti Értesítõ* 8. 1959. 130–142.

FELLINGER 1997.
Fellinger Károly: Jóka. Nevezetességek. Kiadja a Komáromi (Komárno) Nyomda és Kiadó Kft. Komárom 1997.

FIDLER 1997.
Petr Fidler: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerklexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn). Exzerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. *Ars* 1997: 1–3. 221–2512.

GÖRFÖL–KOVÁCS 2008.
Görföl Jenõ – Kovács László: Középkori templomok. Mátyusföld és Zoborvidék. Nap Kiadó, Dunaszerdahely 2008.

HENSZLMANN 1876.
Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stylü mû-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876.
HORVÁTH 1978.
Pavel Horváth: Výtvarni umelci a stavební remeselníci na Slovensku v posledných stroèiach feudalizmu. *Vlastivedný èasopis* XXVII. 1978. 188–191.
KÁROLYI 1865.
Gróf Károlyi Sándor önéletírásai és naplójegyzetei I–II. Kiadta: Szalay László Magyar Történelmi Emlékek IV–V. Pest 1865–1866.
KÁROLYI 1911.
A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II. Kiadja Károlyi László, sajtó alá rendezi Éble Gábor. Franklin Társulat, Budapest 1911.
KOVÁCS 1988.
Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Gondolat, Budapest 1988.
KOVÁCS 1994.
Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen 1994.
MAJLÁTH 1881.
Majláth Béla: Az ecsedi vár egyházi szerelvényei 1615-ben. *Egyházmûvészeti Lap* II. 1881. 105–114., 147–150., 166–170.
MALIKOVA 1983.
Mária Malikova: Údáje z matrík o bratislavských sochároch a kameároch 18. storoèia. *Ars* 1983: 2. 89–95.
MIKÓ 1998.
Mikó Árpád: Báthori András Madonnája. *Mûvészettörténeti Értesítõ* 47. 1998. 197–176.
MUHI 2001.
Muhi Sándor, A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye templomai. h. n. 2001.
NÉMETH 1968.
Németh Péter: Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. század) monostorai. *NyJAMÉ* 10. 1967. (1968) 91–102.
NÉMETH 2008.
A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. JAMK 60. 2008.
PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1970.
Anna Petrová-Pleskotová: Bratislavskí výtvarni umelci a umeleckí resemelníci 18. storoèia. *Ars* IV. 1970. 209–241.
PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1972/74.
Anna Petrová-Pleskotová: Bratislavskí výtvarni umelci a umeleckí resemelníci 18. storoèia. *Ars* VI–VIII. 1972–1974. 286–299.
RÁKOS 1978.
Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. Levelei. 1714–1743. Sajtó alá rendezte P. Dr. Rákos B. Raymund. Postulazione Generale O.F.M.Conv. Edizioni Agiografiche, Róma 1978.
SÖRÖS 1912.
Sörös Pongrácz: Az elenyészett benczés apátságok. A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B. Stephaneum Nyomda, Budapest 1912.
SÚPIS 1968.
Súpis pamiatok na Slovensku II. Red. Alžbeta Güntherová. Obzor, Bratislava 1978.

SZIRMAY 1810.
Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete II. Nyomtattatott a' Kir. Magyar Universitas' Betüivel, Buda 1810.
TAKÁCS 2001.
Paradisum plantavit bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi Bencés Fõapátság, Pannonhalma 2001.
TAKÁTS 1892.
Takáts Sándor: Kelemen Didák és Károlyi Sándor családja II. *Katholikus Szemle* 1892. 535–561.
TEMPFLI 1996.
Tempfli Imre: Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez. Kiadja a Szent-Györgyi Albert Társaság és az EMKE Szatmár megyei szervezete, Szatmárnémeti 1996.
TERDIK 2007.
Terdik Szilveszter: Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás. [Demeter Rácz, ein Mäzen griechisch-katolischen Glaubens im 18. Jahrhundert.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 333–380.
TERDIK 2008.
Terdik Szilveszter: Az erdõdi vár építkezései Károlyi Sándor korában. *StCom Satu-Mare* XXIII–XXIV: I. 2006–2007. (2008) 239–288.
VONHÁZ 1941.
Vonház István: A szatmármegyei német telepítés. Egyetemi Nyomda, Pécs 1941.
YBL 1956.
Ybl Ervin: Ybl Miklós. Képzõmûvészeti Alap, Budapest 1956.

TERDIK Szilveszter

Nyíregyháza
H–4236 Báthori u. 40.
e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

Reconstruction of the Kaplony monastery in the age of Sándor Károlyi (1669–1743)

The church of Kaplony used to be one of the outstanding Medieval buildings in NE-Hungary surviving the Turkish times. Despite the Baroque reconstruction it continued to exist in its Medieval form until the earthquake of 1834. Monastery was founded somewhere in the 12th century by the Kaplony clan, the ancestor of the Károlyi family. Starting from the 18th century this family was the largest landowner of the region. After the Rákóczi Liberation War the church was left ruined and desolated. In 1711 Sándor Károlyi decided to donate it to the Franciscan order. He started the rebuilding of the church. Monks moved here in 1719, though their cloister had not been finished even years later. Károlyi consecrated the church to the Birth of Jesus. He ordered an altar including three paintings, decorated with stucco frames that stood in the main apse. He ordered two side apses in 1724 in Pozsony (Bratislava) from sculptor Kristóf Rentfort. Latin language contract considering the altars was preserved (Appendix), and it may be suggested that two altar projects found among

Kaplony materials kept in the family archives depict these constructions. One year earlier the main altar of the Nagykároly (Carei) parish church was ordered from the same sculptor. Contract of this work written in Hungarian and German was also preserved (Appendix). At the same place there are three further altar designs that must belong to the same master. It is not known exactly who and when made them. Neither we know which version was realised. In the 1730s a new reconstruction of the church was started: the nave was vaulted, some of the old windows were enlarged. That was the time when the design of the stucco planned for the ceiling of the nave must have been carried out. Archive materials dealt with in the present study pour light mainly at the details of the Baroque reconstructions. On the basis of these materials we are sometimes able to make assumptions on the Medieval parts. Baroque designs give us a lot of information on Eastern Hungarian art and art relations of the age. Unfortunately, these monuments of art do not exist any more and we have only a small number of sources of that kind.

Szilveszter TERDIK

Nyíregyháza
H–4236 Báthori u. 40.
e-mail: terdik.szilveszter@gmail.com

A nyíregyházi Hősök szobra

Madár Xiména

A nyíregyházi Hõsök emlékszobráról több Nyíregyházával vagy a város emlékmûveivel, képzõmûvészeti életével foglalkozó monográfiában olvashattunk korábban. Talán a legrészletesebb leírást ezen a téren Margócsy Józsefnek köszönhetjük. Nálánál többet Kisfaludi Strobl szobráról én sem tudok. Tanulmányomnak nem célja ezen ismeretanyag ismétlése. Nem használtam fel a témához kapcsolódó levéltári anyagokat. A szobor keletkezésének, felállításának és leleplezésének történetét kizárólag a *Nyírvidék* hasábjain közölt cikkek alapján kívántam rekonstruálni. Azt szerettem volna közölni, amit az akkori emberek gondoltak Kisfaludi alkotásáról, és úgy, ahogyan azt õk látták.

A szobor

„Kissé restelkedve foglalkozunk ezzel a kérdéssel azok után a hasábos tudositások után, amelyek a város ünnepi hetérõl, nagyszerü kulturális, erkölcsi, anyagi erejének a megnyilatkoztatásáról szólottak. Restelkedve valljuk be, hogy még mindig ott tartunk Nyiregyházán, hogy összeirják a hõsi halottakat és az eltünteket és csak miután az összeirás megtörtént, akkor tanácskozik a város képviselõtestülete arról, hogy miképen örökitse meg hõs fiainak emlékét: szobrot állitson-e, vagy pedig csak emléktáblákon örökitse meg a hadban elesett vagy eltünt nyiregyháziak nevét.” (Összeírják 1924.)

Ezeket, a sorokat olvashatjuk a Nyírvidék 1924. évi 228. számában. A lap nehezményezte, hogy míg Szabolcs vármegye több településén, így Tornyospálcán, Újfehértón, Nyírábrányban, Kótajban és Nyírbátorban egyre-másra avatják fel a hõsök emlékszobrát, addig Nyíregyháza még csak nem is döntött arról, hogy milyen formában kellene megörökítenie a világháborúban elesett nyíregyházi katonák emlékét.

1924 szeptemberében a város centenáriumi kiállítást rendezett, amelyen a gyulaházi születésû Somogyi Sándor szobrászmûvész is részt

1. kép
A nyíregyházi Hõsök emlékszobrának agyagmodellje

Fig. 1.
Clay model of the memorial of Heroes in Nyíregyháza

vett. A kiállításra Somogyi elkészítette a Nyíregyházán felállítandó Hõsök szobrának modelljét, melyet a kiállítás után felajánlott a városnak, és elõterjesztéssel fordult a képviselõ testülethez a szobor elkészítése ügyében. A város együttes szakosztályi gyûlése elhatározta, hogy megkezdi az elesettek és eltûntek összeírását, és csak miután az összeírás megtörtént, döntenek majd az emlékmû felállításáról. Továbbá felhívást intéztek a lakossághoz, hogy a hõsi halált haltak hozzátartozói jelenjenek meg a városházán, hogy ott az elesettek és eltûntek nevét és adatait bejelentsék, nehogy lemaradjanak az utókor számára aranybetûkkel megõrzendõk névsoráról (ÖSSZEÍRJÁK 1924.).

Ez volt az a mozzanat, amely útjára indította a Szabolcs vármegyei hõsök emlékmûvének ügyét.

Egy hónappal késõbb arról értesülhettek a helyi sajtó olvasói, hogy a város képviselõ testülete szoborbizottságot választott és elrendelte a szabolcsi hõsök nevének és adatainak összeírását. Somogyin kívül más szobrászok érdeklõdése is a város felé fordult, így Kisfaludi Strobl Zsigmondé és Horvay Jánosé, akiknek szintén volt terve a szoborra vonatkozólag. A lap szerint a városnak néhány milliót áldoznia kellene, hogy minél nagyobb számú, ugyanakkor értékes erõket ambicionáljon a pályázaton való részvételre. A cikk írója a megoldást az összeg elõteremtésére abban látta, ha megindítják a minél szélesebb köröket bevonó gyûjtést a vármegye területén (MEG KELL 1924.).

Pár nappal késõbb úgy tûnt, hogy a nyíregyházi Hõsök szobrának ügye a megvalósulás útjára került. A város a folyó év költségvetésébe 2 vagon búza árát illesztette be a Hõsök szobrának költségeire, a következõ évi költségvetésébe 3 vagon búza árát, így az 5 vagon árával hozzájárult az emlékmû költségeihez, amelyet az elõzetes számítások szerint 12 vagon búzára becsültek. A Hõsök szobra emlékbizottság dr. Bencs Kálmán polgármester elnökletével ülést tartott, melyen Geduly Henrik püspök, Kardos István kultúrtanácsnok, Kiss Gyula, Paulusz Márton képviselõ testületi tagok, a nõegylet részérõl dr. Heymann Jenõné, Imre Etelka és dr. Korányi Endréné vettek részt. A tárgyaláson eldöntötték, hogy a hõsök szobrára pályázatot hirdetnek, hogy a legkiválóbb magyar mûvészek mûtermébõl kikerülõ alkotás méltó legyen a városhoz. Az elsõ helyre jutott pályázónak szánták a megbízást a szobor elkészítéséhez, a második és harmadik helyezettet pénzjutalomban kívánták részesíteni. A pályázatot a város szoborbizottsága maga kívánta eldönteni, egy pártatlan mûvészszakértõ meghallgatásával. A szobor helyének a Széchenyi téri Agrár Bank elõtti területet jelölték ki, ugyanis a tervek szerint a város a Károlyi (mai Benczúr tér), valamint Dessewffy (mai Bessenyei tér) tereknek a Széchenyi úti oldalát félkörösen bemélyíteni kívánta, és ide tervezték egymással szemben Benczúr, valamint a városalapító gróf Károlyi szobrát. A döntés alapján a szobor elkészüléséhez anyagi helyzettõl függetlenül mindenkinek hozzá kell járulnia. A költségek elõteremtése céljából a város belsõ területén és a tanyákon maga a bizottság kívánt gyûjtést szervezni. A Bizottsági ülésen Paulusz Márton, aki fiát a harctéren vesztette el, 1.000.000 koronát ajánlott fel a Hõsök szobra javára (A NYÍREGYHÁZI TANYÁK 1924.).

1924. november 29-én arról tudósított a Nyírvidék, hogy dr. Bencs Kálmán kormányfõtanácsos és Szohor Pál fõjegyzõ felkereste Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászmûvészt, aki a mûvésztelepi mûtermében fogadta nyíregyházi látogatóit. A tárgyalások során a szobrászmûvész kijelentette, hogy „*mûvészi ambiciók vezetnék, ha Nyiregyházától a Hõsök Szobrának elkészitésére megbizást kapna, vagy ha a szükebb pályázaton való részvételre szólitaná fel a város.*" A leendõ Hõsök szobrának elhelyezésére vonatkozólag Kisfaludi azt javasolta, hogy az emlékmûvet állítsák a Széchenyi térnek a Magyar-Olasz Bank elõtti részére, hiszen így az öt utcából is megközelíthetõ és látható lesz. Továbbá ajánlotta, hogy készíttessék el a szobor talapzatát dunaharaszti kõbõl, az emlékmû alakjait pedig bronzból (KISFALUDY 1924.).

December elején a *Nyírvidék* közzétette, hogy a Hõsök Szobra emlékmû-bizottság legutóbbi ülésén Mikecz István alispán kijelentette, hogy Szabolcs vármegye elesett hõseinek megörökítésére

közös emlékmûvet állíttat fel. A bizottság köreiben az az általános nézet alakult ki, hogy a célnak legjobban az felelne meg, ha a vármegye és a város közösen állítaná fel a Hõsök szobrát, mely ily módon ténylegesen nagyszabású alkotás lenne. Ezért Bencs Kálmán írt az alispánnak, hogy a vármegye által tervezett emlékmûvet Nyíregyházán a várossal közösen állítsák fel (A NYÍREGYHÁZI 1924.).

A következõ év júliusában a város azzal a kéréssel fordult a vármegyéhez, hogy a Hõsök szobrának megvalósítása érdekében szervezett elõkészítõ bizottságban a város és a vármegye képviselõi egyenlõ számban vegyenek részt. A vármegyei törvényhatóság a városi tanácsnak erre vonatkozó javaslatát elfogadta, és a szoborbizottság ebben az értelemben alakult meg (KÖZÖS 1925.).

1925 augusztusában arról értesülhettek az olvasók, hogy a Hõsök szobrának bizottsága Kállay István elnökletével ülést tartott, amelyen úgy döntött, hogy a Hõsök emlékszobrának megtervezésére három szobrászmûvészt szólítanak fel: Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Horvay Jánost és Somogyi Sándort. Kisfaludi már be is küldte pályamûvét, amely 9,5 méter magas, ebbõl 5 méter a talapzat, 4,5 méter pedig a fõalak magassága. Talapzatnak egy egyszerû téglalapot tervezett a mûvész, melynek egyik oldalán egy búsuló kuruc, a másikon egy magyar ruhás leány ül. „*A fõalak harcos fiatal férfi aktja. A harcos medvével birkózik, amelyet már ledöntött a földre. Egyik kezével a torkát szorongatja, magasra tartott jobb öklével pedig rettentõ erõvel sujt le a szörnyeteg fejére. Az egész mü eleven erõvel dokumentálja az ellenséget lebiró magyar vitézséget, a verhetetlen magyar erõt.*” – írta a lap. A szoborbizottság akképpen döntött, hogy a megbízást meg nem kapó mûvészek 10–10 millió koronában részesülnek, a szobor elkészítésével megbízott mûvésznek pedig 700 millióból kell elõállítania a szobrot (KISFALUDY-STROBL 1925.).

Két héttel késõbb Horvay János pályamûvének ismertetését közölte a Nyírvidék. A lap ekképpen írta le Horvay szobortervét: „*Égre nyuló karcsu obeliszk van elõttünk, amelynek egyszerüsége és fensége tagadhatatlanul megkap. A csucsán örökösen világító kandeláber is jelezné, hogy ez az oszlop a hõsök temetõjén õrködõ, soha nem muló emlékezés. A magas oszlop lent lépcsõzetes, széles alapon áll, amelynek szélén három ponton figurák vannak. Hátul a baloldalon Toldy Miklós rettentõ viaskodása a farkassal. Az izmos magyar ifju letörte a fenevadat. Elmélyedésre késztetõ, szép szimbolum. A másik oldalon népmeséink hõse, erõs Jancsi a sárkányt gyõzi le.... Horvay szobrán végül elõl egy eredeti koncepciót látunk. - Nagyon szép férfiaktot, mely vérhullatásunk, titáni harcaink hiu voltán való fájdalom hangján szól, mintha mondaná «miért kellett nekik elesniök, meghalniok, miért, mikor ime Trianonhoz jutottunk?» Ezt fejezi ki a szobor egyik keze, amellyel fejéhez kapott, mig a másikkal babért nyujt az elesettek sirja felé.*” (HORVAY JÁNOS 1925.)

Nem tudni, hogy Horvay volt-e elégedetlen a tervvel vagy a szoborbizottságnak voltak-e kifogásai vele kapcsolatban, de pár nappal késõbb arról tájékoztatta olvasóit az újság, hogy a mûvész új pályamûvet nyújtott át Kardos István kultúrtanácsnoknak. A modellel kapcsolatban a következõket olvashatjuk: „*…magas falon büszke, haragos oroszlánt látunk, amint a trikolort védve a napba néz, a magyar erõ dokumentálójaként. A fal elõtt lent negyvennyolcas honvéd emeli fel a világháboru sebesültjét, mintegy azt juttatván kifejezésre, hogy a magyar sors örökös létért való küzdelem, örökös véres harc.*” (HORVAY UJ PÁLYAMÜVE 1925.)

Somogyi Sándor pályamûvérõl nem tett említést a lap. Margócsy József munkájából tudjuk, hogy Somogyi terve késett, ezért nem került bírálatra (MARGÓCSY 1989. 41.).

A nyíregyházi Hõsök szobrára beérkezett pályázatok egyikét sem fogadta el a szoborbizottság, mely akként döntött, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmondot hívja fel újabb pályamû elkészítésére. Úgy döntöttek, hogy amennyiben a terv elnyeri a bizottság tetszését, õ kapja a megbízást a nyíregyházi Hõsök szobrának az elkészítésére. A szobrászmûvész arról értesítette a várost, hogy az új tervet elkészítette és a hónap végén Nyíregyházára jön és magával hozza a szobor modelljét (KISFALUDI 1926.).

A nyár közepére a *Nyírvidék* már ismertette Kisfaludi Hõsök szobrára vonatkozó új tervét. E szerint a szobor hármas tagozású lesz és egy 7 fejû sárkánnyal küzdõ férfit ábrázol majd. A fõalaktól jobbra és balra két mellékcsoport teszi élénkebbé a mûvet. Az egyik a nemzeti lelkesedés általános nagyságát lesz hivatva példázni. Egy öreg népfelkelõ az eke szarva mellõl indul a küzdelembe, s a még katonasorban nem lévõ fiú néz az öreg után azzal a vággyal, hogy õ maga is kész lenne menni, a kötelességét tenni. A másik oldalon egy, a világháborúban viselt uniformisban lévõ összerogyott katona lesz egy öreg népfelkelõ mellett. A terv szerint másfélszeres életnagyságban kívánta elkészíteni az alakokat bronzból, a talapzatot pedig dunaharaszti kõbõl. A szobor költsége a számítások szerint 813 millió koronát tett, amelyet fél részben a város, fél részben a megye volt hivatva fizetni (A JÖVÕ 1926.).

A *Nyírvidék*bõl az is kiderül, hogy Kisfaludi a mellékalakok megmintázásánál szabolcsi népi motívumokat igyekezett a szobron alkalmazni. A mûvész levelet írt a városi tanácsnak, melyben Nyíregyháza vidékén használatos szûrt, lobogós ingujjú öltönyt kér, hogy ezeket a mintázásnál modellül használja. A város kultúrtanácsnoki hivatala megszerezte a kért ruhákat a mester számára (A NYÍREGYHÁZI 1927.).

Az emlékmû csoportjainak bronzba öntése elõtt (1927. május) a nyíregyházi szoborbizottság elutazott Budapestre, hogy a mûvész Százados úti mûtermében megtekintse a már véglegesen megformált agyagmodellt. Jelen volt Mikecz István alispán, Bencs Kálmán polgármester, Borbély Sándor tb. fõjegyzõ, Szohor Pál fõjegyzõ, Kardos István kultúrtanácsnok, a szoborbizottság elõadója, dr. Kovách Elek kir. közjegyzõ, dr. Erdõhegyi Lajos országgyûlési képviselõ, valamint Paulusz Márton kormányfõtanácsos, akikhez csatlakozott Téger Béla a *Nyírvidék* munkatársa is. A *Nyírvidék* tudósítója ekképpen jellemezte az emlékmû fõcsoportját: „*A három méter fõgrupp egy rettenthetetlen magyar hõst ábrázol, de nem katona kosztümben, kortól meghatározottan, hanem a magyar föld õserejû fiát, a szabolcsi föld gyõzhetetlen erejû daliáját, aki itt küzd elõttünk a hétfejû sárkánynyal. Jobb lába a titáni küzdõk roppant erejét sejtetõ nekifeszüléssel támaszkodik, bal lába támadó földredobbanás után tartja nagyszerû testét, szabolcsi népviselet, csizma, feszes nadrág, a küzdelemben a gyönyörû izmos karról lecsúszott és fodrozodó ing van rajta. Bal kezével a sárkány nyakába kap, irtózatos erõvel fojtja meg a bestiát, amelynek néhány feje már lankadtan hull alá az acélos óriás csapásaitól.*” A modell megtekintése után a szoborbizottság hozzájárult a szobor öntéséhez (MA KEZDTÉK 1927.).

1927 decemberében Kisfaludi arról értesítette dr. Bencs Kálmán polgármestert, hogy elkészült a Hõsök szobra mellékalakjainak megmintázásával, és már csak a bronzba való öntés mûvelete maradt hátra (ELKÉSZÜLTEK 1927.).

A következõ év februárjában arról tudósít a *Nyírvidék*, hogy a pesterzsébeti *Peternell és Kulhanek* vasöntõ üzemében elkészültek a Hõsök szobrának bronzba öntésével. Arról is írnak, hogy a mintegy 4,5 m magas és 23 mázsa súlyú fõcsoportot két részben szállítják Nyíregyházára, mivel a vasúti felüljárók miatt nem lehetne egy darabban (HUSZONHÁROM 1928.).

Az emlékmû elhelyezése

Amint azt már korábban írtam, az emlékmû elhelyezésére a szoborbizottság 1924-ben az akkori Széchenyi térnek az Olasz Bank elõtti részét jelölte ki, a késõbbiek folyamán azonban számos vita alakult ki a szobor elhelyezése körül, mivel a lakosság nem volt elégedett a tervvel. Többen úgy gondolták, hogy a szobor csak akadályozná a tér forgalmát, hogy a környezet maga nem méltó egy ilyen kaliberû mûalkotás elhelyezésére vagy hogy nincs meg a kellõ távlat, ahonnan a szoborcsoportot nyugodtan lehetne szemlélni.

A *Nyírvidék* szerkesztõségéhez beérkezett olvasói levelek egyike a következõt nyilatkozta a Széchenyi térrõl: „*Ez a tér ma egy minden szimmetriát nélkülözõ sokszög, ócska házak tömkelegével, melyre szokatlanul furcsa árnyékot vet alkonyaton a Nyírvíz háromemeletes palotája. A Széchenyi utat valamely bölcs okoskodással derékban kettétörték tiszteletreméltó õseink, magunk meggondolatlanul olcsóhatásu virágboltot raktunk a tér közepére s a kilenc és fél méter magas emlékmû mögött egy már elfeledett épitõizlés remeke fognak össze, hogy közös erõvel rontsák meg a tér harmóniáját, hova az ország elsõ mûvészi alkotását kell helyeznünk.*" Igen radikális megoldást is javasol: állítsák a Hõsök szobrát a Kossuth térre, a Kossuth szobrot pedig – mely „*nem elég méltó hozzánk és a polgárságunkban Kossuth* emléke *iránt lobogó szeretethez*" – megtisztítva „*a környezõ kõtömegtõl*" és talapzatra állítva helyezzék a Széchenyi térre (A KOSSUTH 1928.).

Kisfaludi maga több ízben elutazott Nyíregyházára, hogy a szoborcsoport elhelyezése tekintetében véglegesen megállapodjék a szoborbizottsággal. Kezdetben õ is beleegyezett, hogy a hõsi halottaknak emléket nyújtó alkotás a Széchenyi téren kapjon helyet, a késõbbiekben azonban meggondolta magát, és maga sem tartotta megfelelõnek a Széchenyi téri megoldást.

1928. február 16-án Kisfaludi Strobl Zsigmond Rerrich Béla mérnök, építész társaságában érkezett Nyíregyházára, hogy a szoborbizottsággal közösen meghozzák a döntést a Hõsök szobrának elhelyezését illetõen. Rerrich meghívott szakértõként vett részt a tanácskozáson. Miután a szoborbizottság néhány tagjával helyszíni szemlét tartottak a Széchenyi, az Oktogon és a Kossuth téren, a vármegyeházára mentek, ahol formális tanácskozásba kezdtek. A vita során felmerült lehetséges megoldások közül a szoborcsoportnak az úgynevezett Oktogon téren, a Széchenyi út tengelyében történõ elhelyezése mutatkozott a legszokatlanabbnak, a tervet a szoborbizottság mégis elfogadta.

Ez természetesen az Oktogon tér átalakításával járt volna. Ne feledjük, hogy a Széchenyi utca ekkoriban Nyíregyháza egyik legforgalmasabb utcája. Már 1899-ben ellátták kõburkolattal és 1911 és 1969 között a villamos is az itt kiépített vonalon közlekedett. Ahhoz, hogy a szobor talapzatának megfelelõ méretû szigetet tudjanak kiépíteni az úttest közepén, a teret a Károlyi, valamint a Dessewffy park irányában bõvíteni kellett volna, a vasúti síneket pedig eltolni északi irányban. A tér bõvítésére vonatkozó tervek elkészítésére Nagy Elek mûszaki tanácsost kérték föl (A HÕSÖK 1928A.).

A terv sokak számára meglehetõsen merésznek tetszett, ezért a számtalan kifogás hallatán dr. Kállay Miklós fõispán március 24-én újra összehívta a szoborbizottságot, de a hosszas viták ellenére ezúttal sem sikerült megegyezniük a Hõsök szobrának végleges helyérõl. A tanácskozáson részt vettek: dr. Kállay Miklós fõispán, Kardos István kultúrtanácsnok, Geduly Henrik püspök, Énekes János prelátus kanonok, Mikecz István alispán, Mikecz Dezsõ udvari tanácsos, alispán, Virányi Sándor vármegyei fõjegyzõ, Szohor Pál Nyíregyháza város fõjegyzõje, Kovách Elek kir. közjegyzõ, valamint dr. Klekner Károly vármegyei kórházi igazgató, a bizottság vendége. Kisfaludi ekkor épp Amerikában tartózkodott. Hosszas vita következett, melynek során több helyszín is szóba jött. Bár Kisfaludi és Rerrich terve szerint a szobor számára a legalkalmasabb hely az Oktogonon a Széchenyi út vonala, többen érveltek ellene. Az ellenérvek a következõk voltak: „*Az utca szürke, mindig poros és piszkos kõtömegébõl nem emelkedhet ki a hazafiui áldozatkészség szentelt monumentuma, amelyet ez a forgatagos hely profanizál. A láthatatlan sirok fölé emelkedõ siremlékszerü szobornak a zajos, profán milliõbe helyezése antipietisztikus, kegyeletsértõ. A forgalom számára sem marad elég hely, ha a szobor elfogja az út közepét. Szerencsétlenségek, balesetek elõidézõhelye lesz ez a szobor, amelynek nekimegy kocsi, autó. Ezen a helyen nem rendezhetünk az iskolák bevonásával hazafias ünnepeket, vagy ha rendezünk, a forgalmat fel kell függeszteni. Az állomásról beszáguldó autók utasai elsuhannak a szobor mellett, nem látják formáit, nem percipiálják mondanivalóját.*

A villamosok, vasuti kocsik, szekerek zaja és száguldása lehetetlenné teszik a nyugodt, elmélyedõ, esztétikai és pietikus kontemplációkat. Lehet, hogy ez a megoldás szenzációs, de kegyeletsértõ, nevelés-ellenes, mûvészi hatás tekintetében szerencsétlen. A szobor az út hosszában ugy áll, hogy a vasút felõl jövõ is, vasút felé haladó is sarkát látja, nem kap megfelelõ perspektivát, a frontális rész mellett pedig elsuhan." Most elõször merült fel az ötlet arra nézve, hogy a Hõsök szobrát a Bessenyei téren kellene elhelyezni, a Kallós Ede által készített Bessenyei szobor helyén, mely immáron harminc éve ékesítette a Megyeháza elõtti parkot. A Bessenyei szobrot pedig átköltöztetnék a „*Dessewffy-park vagy a Károlyi-park elé s majdan véle szemben kerülne a Zala György mütermében már is megmintázottan álló Benczur-szobor.*"

2. kép
Az egykori Vármegyeház tér (Bessenyei tér) Bessenyei György szobrával

Fig. 2.
Former County Seat Square (Bessenyei Square) with the sculpture of György Bessenyei

A döntést azonban elhalasztották mindaddig, amíg a mûvész haza nem tér Amerikából és véleményt nem nyilvánít az ügyben (MINDEN 1928.).

Május 7-én újabb gyûlést tartott a szoborbizottság. Ezúttal Kisfaludi is részt vett a tanácskozáson, mely véglegesen döntött a Hõsök szobrának elhelyezésérõl. A szoborcsoportot a Bessenyei téren kívánták felállítani a Bessenyei szobor helyén, melyet a Károlyi térre akarták átköltöztetni (A SZABOLCSVÁRMEGYEI 1928.).

A szoborbizottság végsõ döntését Kardos István kultúrtanácsnok terjesztette a képviselõtestület elé két héttel késõbb, hiszen nekik kellett hozzájárulniuk a telek átengedéséhez. Bár a tagok nehezen tudtak megbarátkozni a tervvel, elfogadták a tanácsnak a szobor elhelyezésére tett javaslatát

azzal a kikötéssel, hogy a tanács terjesszen elõ javaslatot az esetleg szükségessé váló térelnevezések ügyében (NAGY VITA 1928.).

Június közepén három szobrász érkezett Nyíregyházára a fõvárosból, hogy lebontsák a Bessenyei szobrot és átköltöztessék új helyére, a Dessewffy park elõtti gyepágyra. A szobrászokat maga Kisfaludi választotta ki a feladatra (MEGÉRKEZTEK 1928A.). A költöztetés zökkenõmentesen haladt és június 18-ra, Bessenyei szobra már a jelenlegi helyén állt. A *Nyírvidék* így emlékezett meg az eseményrõl: „*Sokan csoportosulnak a nem mindennapi látvány szemlélésére. Nagy érdeklõdéssel nézik, hogy emelik rá a csiga segítségével a szobrot a talapzatra. Mikor ott áll, kitünik, hogy ezen a helyen sokkal nagyobbnak látszik és jobban érvényesül, mint a Bessenyei-téren. Immár ott áll a nagy költõ, filozofus, agitátor testõr alakja, hogy a fejlõdõ város népének figyelmét a nagy problémákra, a nemzet sorskérdésére irányítsa, hirdetvén a müveltségben a magyarságot és magyarságunkban a mûveltséget.*” (ÁTKÖLTÖZTETTÉK 1928.)

Nem tudok magyarázattal szolgálni arra, hogy miért történt így, de tény, hogy Kallós Ede szobrászmûvészt a Bessenyei szobor költöztetésérõl szóló tanácskozásokba nem vonták be. A mûvész bevallotta, hogy neki „*rosszul esett, hogy kérdezése, tudta, meghivása nélkül lebontották és elvitték az õ szobrát. Zaklatottan, nyugtalanul gondolt Bessenyeire. Hol áll, nem fátyolozódik-e be szépsége?*” Elhatározta, hogy megnézi a szobrot, ezért július 29-én Nyíregyházára utazott. Az állomáson dr. Polinszky Pál aljegyzõ fogadta. Mindössze négy órát töltött a városban. A szobor megtekintése után a városházára ment, ahol Kardos István kultúrtanácsnokkal tisztelgõ látogatást tett dr. Bencs Kálmánnál. Kallós elégedett volt a Bessenyi szobor új elhelyezésével. A *Nyírvidék* munkatársának a következõket nyilatkozta: „*Ezelõtt harminc évvel, mikor a Bessenyei-szobor helyéül a vármegyeház elõtti teret kiválasztottuk, a tér lombos park volt. Ebbe az intim miliõbe jól behangolódott a szobor, amelyben nincs semmi póz, amely csupa intimitás, hisz egy merengõ bölcs, poéta szobra. Most, hogy a teret – amint látom – simára borotválták – megfosztották lombos fáitól, Bessenyei idegenül állhatott. Ha láttam volna a sik téren, magam kértem volna, helyezzék át. Az új hely visszaadja a réginek minden hangulatát. Boldog vagyok, hogy erre a helyre került.*” (KALLÓS 1928.)

A Hõsök szobrának bronzalakjai július közepére már megérkeztek a Bessenyei térre. A szobor talapzata már készen állt és kidolgozták a leleplezési ünnepség programját is, melynek megtartását október 7-re tervezte a rendezõbizottság (MEGÉRKEZTEK 1928B.). A szobor fõcsoportjának felállítására 1928. július 20-án került sor. A bronzalakoknak a talapzatra való felállítása Kisfaludi felügyelete mellet zajlott. Még mielõtt a hétfejû sárkánnyal viaskodó ifjú alakja a helyére került volna, a talapzatba elhelyezték a szabolcsi hõsi halottak névsorát tartalmazó piros könyvet. A könyv elhelyezése ünnepi külsõségek között zajlott. Az ünnepségen jelen volt a vármegyei és városi tisztikar, élükön Mikecz István alispánnal és Bencs Kálmán polgármesterrel. A könyvet piros bõrbe kötötték, összesen 6694 szabolcsi hõs nevét örökíti meg. Bronzládába zárták, az pedig ónládába került. A két láda közötti ûrt paraffinnal töltötték ki, hogy óvja a könyvet az idõ vasfogától (PIROS 1928.).

A szobor már ott állt a Bessenyei téren, de a talapzatáról még hiányoztak a bronztáblák. A szoborbizottság augusztus 9-én ült össze, hogy megtárgyalja a bronztáblák ügyét. Az ülésre Kisfaludit is meghívták, aki néhány tervet adott elõ a tábla reliefjének megoldására. A tanácskozás eredményeképpen a tagok és a szobrászmûvész megegyeztek, hogy a talapzat déli oldalára Magyarország „*régi nagy címerének dombormûve kerül, cserfakoszoruval övezve, az északi frontra pedig a háboru jellegzetes sisakja.*” Továbbá döntöttek a táblák feliratáról is. A déli oldalra a következõ feliratot szánták:

Magyarország becsületéért és
ezeréves határai védelmében elesett
hétezernyi szabolcsi hõs
mindegyikének emlékére állitották
Szabolcsvármegye községei és
Nyiregyháza város.

1928. október 7.

Az északi oldalra, melyet a cikkben tévesen délinek jegyeztek, a következõ felirat kerülne**:**

1914 – 1918
Elestünk – de feltámadunk! (JÓZSEF 1928.)

Leleplezés

Az eredetileg október 7-re tervezett, majd a késõbbiekben október 21-re halasztott leleplezési ünnepség szervezése már szeptember elején megkezdõdött. A jelentõs eseményre Magyarország kormányzóját és József királyi fõherceget is meghívták (A HÕSÖK 1928B.). Az ünnepséget több bizottság rendezte. Ezek élén Virányi Sándor vármegyei fõjegyzõ állt, aki fõként a kormányzó fogadásának és bevonulásának részleteivel foglalkozott. Az ünnepséget rendezõ bizottság élén dr. Borbély Sándor fõjegyzõ szorgoskodott. A tér egyes részeit elkerítették, és a lezárt területekre az ünnepség ideje alatt csak a színes jegyek birtokosai juthattak be. Az intézmények, testületek, hatóságok meghívót kaptak, amelyhez jelentkezési lapot csatoltak. Ezen tüntethette fel a hivatalfõnök, hogy kik és hányan vesznek részt az ünnepségen. A vezetõk megkapták a testületük számára fenntartott színes belépõjegyeket, amelyen feltüntették, hogy a térnek arra a részére, ahová a jegy szólt, melyik utcán, hánykor és hogyan kell felvonulni. A közönség azon része számára, akik nem tartoztak valamely hivatalhoz, zöld jegyeket osztottak ki. A hölgyközönség részére a szobor közelében külön ülõhelyeket alakítottak ki (SZÍNES 1928.).

Az október 5-i Nyírvidék már részletesen ismertette a leleplezési ünnepély programját, valamint a koszorúzás sorrendjét. Pár nappal a leleplezés elõtt a kiosztott jegyek alapján már 15.000 ember részvételére számítottak a szervezõk. Ekkora a 7800 zöld jegyen kívül, a hivatalok és intézmények számára 2360 kék, valamint 1615 szürke jegyet osztottak szét. A hölgyek számára fenntartott ülõhelyekhez a fehér jegyek segítségével lehetett hozzáférni. Az elõkelõségek számára mintegy 800 helyet biztosítottak a kormányzói sátor közvetlen közelében. A hadirokkantak, özvegyek és árvák a szobor közelében külön helyen álltak (MA MÁR 1928.). A szoboravató ünnepségre szánt jegyek egyébként ingyenesek voltak (A BESSENYEI 1928.).

Az 1928. október 23-i Nyírvidék részletesen beszámolt a szobor leleplezési ünnepélyének minden egyes mozzanatáról. A nagy nap reggelére ünnepi díszbe öltözött a város. *„A Széchenyi-ut zászlós házsorai elõtt fehér-kék, piros-kék, nemzeti szinü zászlók, tündöklõ aranyozásu cimerek, virágok, drapériák ékesitik. Az ut vonalán véges végig iskolás leányok, fiuk, katonák, leventék. Bessenyei-szobrán Szabolcsvármegye törvényhatóságának kegyeletes emlékezése jeléül: selyemszallagos babérkoszoru. Cimerek, zászlók, virágok, díszes sorfal végig az Egyház-utcán a müvészi izléssel rendezett festõi szépségek fényében pompázó Bessenyei-téren. A város virágos erkélyérõl Nyiregyháza lobogója leng, a vármegye balkonjáról az õsi Zabolch megye zászlója int felénk cimerek, drapériák, lándzsás megyei zászlók, délszaki növények, õszirózsák közül. Végig a megyeháza széles lépcsõjén*

pálmákkal és babérokkal szegélyezetten biborszinü szõnyeg fut fel. A tér minden erkélyes háza ünnepi diszt öltött. A nemzeti szinü lepellel boritott hatalmas szobor körül a gondos rendezés térkép alapján osztja mezõkre a teret. Központban a vezéri sátor áll, stilusában daliás multat idéz. Inzurgens harcokban tépett zászlók, cimerek, lobogók az ékességei." Reggel kilenckor a Széchenyi út forgalmát már lezárták. A vasútállomás peronján már felállt a díszszázad a kormányzó fogadására, élén Vitéz Vén Zoltán századossal. A Szabolcsvármegyei Vitézi Szék képviseletében Vitéz Revicky László ny. tábornok és Vitéz Barczaujfalussy Egon ny. õrnagy várakoztak. Jelen voltak továbbá: Ghyczy Tihamér, a kerületi rendõrfõkapitány, majthényi Kiss Sándor rendõrfõtanácsos. Továbbá itt várakozott Kállay Miklós dr. fõispán, Mikecz István alispán és Bencs Kálmán dr. m. kir. kormányfõtanácsos, polgármester. A Turán 9 óra harminc perckor gördült be az állomásra (LELEPLEZTÉK 1928. 1.). Magyarország kormányzója feleségével érkezett az ünnepélyre. József fõherceg más elfoglaltságok miatt nem vett részt a szoboravatáson. Az állomás kupolacsarnokában Bencs Kálmán polgármester fogadta a vendégeket. Ezek után a díszes menet – élén a város ötös díszfogatával, melyen a kormányzó ült Kállay fõispán társaságában – a Bessenyei térre vonult. Az ünnepségen természetesen Kisfaludi is részt vett, aki felesége kíséretében érkezett a Bessenyei térre.

A fennkölt ünnepség, a himnusz eléneklésével kezdõdött, majd dr. Kállay Miklós, Szabolcs vármegye fõispánja, a szoborbizottság elnöke hivatalosan is megnyitotta az ünnepet (LELEPLEZTÉK 1928. 3.).

A fõispán megnyitó beszéde után Mikecz István alispán szólalt fel. Beszédében ismertette a közönséggel a leleplezendõ szobor létesítésének történetét, s bár az idõ nem tette lehetõvé, járásonként felsorolta, hogy hány Szabolcs vármegyei katona vesztette életét a harctereken (LELEPLEZTÉK 1928. 4.).

Az alispánt Magyarország kormányzója követte a szónoki emelvényen, rövid beszédét ekképpen közölte a helyi sajtó: „*A hogy a harcok zaja elült, elkövetkezett a békés munka ideje, az emberi lelkekben elõtört a kegyelet érzése azok emléke iránt, akik a becsület mezején küzdöttek s a legnagyobb áldozatot hozták a haza oltárára. Igy emelkedtek egymás után falvakban és városokban a hõsök emlékszobrai, hogy tanuságot tegyenek a mai nemzedék soha el nem muló hálájáról. Ma azért gyültünk itt össze, hogy Szabolcs vármegye hõseinek emlékét ünnepeljük. A vármegye harcosai között is bõ rendeket vágott a világháboru kegyetlen nagy kaszása hiszen több mint hat és fél ezren követték éltük feláldozásával, annyi nagymultú õsüknek a hazaszeretetben, vitézségben és önfeláldozásban ragyogó példáját. Ez a szobor, amelyet egy egész vármegye emelt hõsi halottai összességének, emlékeztessen mindenkit, aki valamikor is e rögöket tapossa, az õ tetteikre s forraszszon össze mindenkit a hazaszeretet nagy érzületében, amely õket – a hõsöket – a dicsõség utján a halhatatlanság eléréséhez vezette. Õk a tettek emberei voltak, mert nem szavakban, hanem tettekben és pedig fényes tettekben nyilvánult meg hazafiságuk. Pozitiv emberek voltak, akikben meg volt a cselekvéshez szükséges energia. Legyünk az õ emlékükhöz méltók azzal, hogy reánk váró békés munkában pozitiv emberek leszünk, mert a mint azt Klebelsberg gróf kultuszminiszter egyik beszédében oly helyesen állapitotta meg*: *ha többet és szakszerûbben dolgozunk mint azelõtt, akkor nem lehetetlen az, hogy a mai nyolc millió magyar munkateljesitménye legalább is annyi legyen, mint a korábbi, a boldog Nagymagyarország 21 milliójáé volt.*" (LELEPLEZTÉK 1928. 4–5.)

A kormányzó beszédét maga a leleplezés mozzanata követte, majd dr. Bencs Kálmán polgármester Nyíregyháza város nevében átvette a szobrot. A beszédek után megkoszorúzták a szobrot. A *Nyírvidék* október 24-i száma részletesen közölte azok nevét, akik koszorút helyeztek a Szabolcs vármegyei Hõsök Szobrára. Délben 1 órakor impozáns díszebédet tartottak a Korona nagytermében, melyen több mint 400 vendég vett részt. Az ebédet követõen a kormányzói pár és kísérete

a leventetérre vonult, hogy részt vegyen a vármegye leventéinek reprezentatív versenyén (LELEPLEZTÉK 1928. 5–6.).

Az 1928. december 16-i *Nyírvidék*bõl az olvasók megtudhatták, hogy a Hõsök szobrának megtervezése, megalkotása valamint a bronzba öntés munkálatai az idõig kereken 100.000 pengõbe került. A költségek felét a vármegye, másik felét a város viselte (KEREKEN 1928.).

Irodalom

ÁTKÖLTÖZTETTÉK 1928.

Átköltöztették Bessenyei szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 137. 1928. június 19. 5.

A BESSENYEI 1928.

A Bessenyei-térnek egy részét szabadon hagyják a jegynélkül a térre igyekvõ nagyközönség részére a vasárnapi ünnepségen. *Nyírvidék* XLIX: 239. 1928. október 20. 3.

ELKÉSZÜLTEK 1927.

Elkészültek a nyiregyházi Hõsök Szobrának mellékalakjai is. *Nyírvidék* XLVIII: 276. 1927. december 4. 3.

HORVAY JÁNOS 1925.

Horvay János szobrász müvész átadta pályamüvét a szoborbizottságnak. *Nyírvidék* XLVI: 186. 1925. augusztus 19. 3.

HORVAY UJ PÁLYAMÜVE 1925.

Horvay uj pályamüve. *Nyírvidék* XLVI: 188. 1925. augusztus 22. 5.

A HÕSÖK 1928A.

A hõsök szobrát a Széchenyi-úti Oktogonon állítják föl. *Nyírvidék* XLIX: 39. 1928. február 17. 1.

A HÕSÖK 1928B.

A hõsök szobrának leleplezése. *Nyírvidék* XLIX: 198. 1928. szeptember 1. 5.

HUSZONHÁROM 1928.

Huszonhárom mázsa súlyú a nyíregyházi hõsök szobrának fõalakja, amelyet két darabban lehet csak Nyíregyházára szállítani. *Nyírvidék* XLIX: 38. 1928. február 16. 7.

JÓZSEF 1928.

József kir. Herceg mondja a hõsök szobra leleplezési ünnepélyén a felavató beszédet. *Nyírvidék* XLIX: 181. 1928. augusztus 10. 2.

A JÖVÕ 1926.

A jövõ év Szent István napján leplezik le a hõsök emlékszobrát Nyíregyházán. *Nyírvidék* XLVII: 157. 1926. július 15. 2.

KALLÓS 1928.

Kallós Ede, a nyíregyházi Bessenyei szobor alkotója Nyíregyházára jött és megtekintette szobrának új elhelyezését, amelyrõl elragadtatással nyilatkozik. *Nyírvidék* XLIX: 171. 1928. július 29. 4.

KEREKEN 1928.

Kereken százezer pengõbe került a Hõsök Szobra. *Nyírvidék* XLIX: 286. 1928. december 16. 2.

KISFALUDI 1926.

Kisfaludi Strobl Zsigmond új tervet készített a nyíregyházi hõsök szobra pályázatára. *Nyírvidék* XLVII: 140. 1926. június 24. 2.

KISFALUDY 1924.
Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászmûvész a nyíregyházi Hõsök Szobráról. *Nyírvidék* XLV: 274. 1924. november 29. 4.
KISFALUDY-STROBL 1925.
Kisfaludy-Strobl Zsigmond elküldte pályamûvét a nyíregyházi és szabolcsi hõsök szobrára. *Nyírvidék* XLVI: 173. 1925. augusztus 2. 4.
A KOSSUTH 1928.
A Kossuth-térre állítsuk a Hõsök Szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 35. 1928. február 12. 1.
KÖZÖS 1925.
Közös szoborbizottság készíti elõ a nyíregyházi hõsök szobrát. *Nyírvidék* XLVI: 150. 1925. július 7. 5.
LELEPLEZTÉK 1928.
Leleplezték a szabolcsi és nyíregyházi hõsök szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 241. 1928. október 23. 1–5.
MA KEZDTÉK 1927.
Ma kezdték meg a szabolcsi és nyíregyházi hõsök monumentális szobrának öntését. *Nyírvidék* XLVIII: 100. 1927. május 4. 4.
MA MÁR 1928.
Ma már tizenötezer ember részvételére számítanak a vasárnapi szobor leleplezési ünnepre. *Nyírvidék* XLIX: 237. 1928. október 18. 2.
MARGÓCSY 1989.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Néhány új fejezet a régi Nyíregyháza életébõl. Nyíregyháza városi Tanács V. B., Nyíregyháza, 1989.
MEGÉRKEZTEK 1928A.
Megérkeztek a budapesti szobrászok, akik le fogják bontani és át fogják költöztetni Bessenyei szobrát. *Nyírvidék* XLIX: 132. 1928. június 13. 6.
MEGÉRKEZTEK 1928B.
Megérkeztek a Hõsök Szobrának bronzalakjai, amelynek varázslatos szépsége mindenkit lenyügöz. *Nyírvidék* XLIX: 159. 1928. július 15. 2.
MEG KELL 1924.
Meg kell indítani a gyûjtést a nyíregyházi “Hõsök szobrára”. *Nyírvidék* XLV: 257. 1924. november 9. 6.
MINDEN 1928.
Minden lehetõ szempontot kimerítõ, magas színvonalú eszmecsere után sem határozott a szoborbizottság a Szabolcsi Hõsök Szobrának elhelyezése tekintetében. *Nyírvidék* XLIX: 71. 1928. március 27. 2–3.
NAGY VITA 1928.
Nagy vita a hõsök szobrának elhelyezésérõl. *Nyírvidék* XLIX: 116. 1928. május 23. 3–4.
A NYÍREGYHÁZI 1924.
A nyíregyházi Hõsök Szobra a vármegye közönségének és Nyíregyháza városnak közös emlékmûve lesz. *Nyírvidék* XLV: 279. 1924. december 5. 4.
A NYÍREGYHÁZI 1927.
A nyíregyházi és szabolcsi hõsök szobrán egy magyar vitéz küzd a mesebeli hétfejû sárkánnyal. *Nyírvidék* XLVIII: 35. 1927. február 13. 4.
A NYÍREGYHÁZI TANYÁK 1924.
A nyíregyházi tanyák népe, a város egész polgársága hozzájárul a Hõsök Szobrának megalkotásához. *Nyírvidék* XLV: 260. 1924. november 13. 3.

ÖSSZEÍRJÁK 1924.

Összeírják a nyíregyházi hõsi halottakat és eltûnteket. *Nyírvidék* XLV: 228. 1924. október 5. 3.

PIROS 1928.

Piros kötésû könyvbe. *Nyírvidék* XLIX: 164. 1928. július 21. 2.

A SZABOLCSVÁRMEGYEI 1928.

A Szabolcsvármegyei Hõsök Szobrát a Bessenyei téren állítják fel. *Nyírvidék* XLIX: 104. 1928. május 9. 2.

SZÍNES 1928.

Színes belépõjegyekkel juthatunk a hõsök szobrának leleplezési ünnepségére. *Nyírvidék* XLIX: 201. 1928. szeptember 5. 3.

MADÁR Xiména

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ximenamad@gmail.com

Memorial of Heroes in Nyíregyháza

Earlier we could read about the War Memorial (or Monument of Heroes) of Nyíregyháza in several studies dealing with Nyíregyháza or the monuments and art of the town. The author of the most detailed description was József Margócsy. There is nothing more to be said about Kisfaludi Strobl's sculpture. The aim of my study was not to repeat the data on this subject. I did not use archive materials connected with the topic. I would like to reconstruct the history of birth, erection and unveiling of the sculpture only on the basis of articles published in newspaper "Nyírvidék". I was interested in the contemporary public opinion on the work of Kisfaludi, showing it through the eyes of people of the age.

Xiména MADÁR

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: ximenamad@gmail.com

Jósa András emléke a numizmatikában

Dr. Jakó János

A Jósa Andrást ábrázoló érmek és plakettek[1] a magyar orvosi numizmatikai emlékek között elõkelõ helyet foglalnak el. Ez a megállapítás az alkotások számára ugyanúgy vonatkozik, mint azok mûvészi megfogalmazására és megjelenítésére. S az elõkelõ hely megítélését illetõen az sem utolsó szempont, hogy többségük valamilyen jól meghatározható alkalom (évforduló vagy esemény) kapcsán látott napvilágot.

A Jósa-érmek és -plakettek száma az utolsó harminc évben örvendetesen megnõtt. A magyar orvosi numizmatika alapmûve, a Huszár Lajos és Varannai Gyula szerkesztette, az érmeket 1974-ig lajstromozó Medicina in nummis még csak kettõrõl tesz említést (HUSZÁR–VARANNAI 1977.), Fazekas Árpád 1984-ben viszont már hét – Jósa András alakját megörökítõ – numizmatikai alkotást sorolt fel (FAZEKAS 1984.). Közöttük szerepel az a Jósa-érem is, amelyrõl elsõként Tóth Sándor tett említést 1983-ban, de hazánkban nem található meg (lett szobrászmûvész munkája, amelyet a Lett Kulturális Minisztérium megvásárolt) (TÓTH 1983.). A Medicina in nummis Szabolcs-Szatmár-Beregiensis címû, 1999-ben megjelent könyvemben a megye egészségügyi vonatkozású numizmatikai emlékei között tizenhét olyan Jósa Andrással kapcsolatos alkotást ismertettem, amelyek a hazai köz- vagy magángyûjteményekben kivétel nélkül fellelhetõk (JAKÓ 1999.). A már említett, külföldi tulajdonban lévõ Jósa-érem ismertetésétõl akkor eltekintettem. A könyv megjelenése óta egy újabb Jósa-plakett készült (KÓR-HÁZUNK 2006.), így a jelenlegi munkámban tizennyolc numizmatikai emlék részletes bemutatására nyílik lehetõségem. S ezek mellett – a teljességre való törekvés igényével – a könyvemben korábban nem szereplõ Jósa-érem is helyet kapott az összeállításban, jóllehet a vele kapcsolatos adatok hiányosak.

Az érmeket és plaketteket készítésük sorrendjében ismertetem. Egy rövid numizmatikai leírás (elõlap, hátlap, méret, a készítés technikája – azaz öntött vagy vert –, az alkotómûvész neve és a készítés éve) után utalok arra, hogy a szóban forgó alkotás hol található meg (a gyûjteményemben is meglévõ darabok esetében a tulajdonost külön nem tüntetem fel!) és milyen alkalomból készült.

A leírás során az alábbi rövidítéseket használom:

b. = balra
b.o. = bal oldalon
br = bronz
E = elõlap
g = gramm

[1] Plakettnek nevezünk minden dombormûvû ábrázolással díszített téglalap alakú, négyszögletes, sokszögletû, ritkábban ovális fém- (többnyire bronz- vagy ezüst-) lapot, amely rendeltetése, stílusa és technikája szerint teljesen megegyezik a mindig kör alakú (!) – öntött vagy vert – éremmel, de rendszerint csak az egyik oldalán van dombormû (RÉVAI 1922. 498.).

H = hátlap
j. = jobbra
j.o. = jobb oldalon
ki. = körirat
megj. = megjegyzés
mj. = mesterjegy
mm = milliméter
ö = öntött
sz. = szembe
ua. = ugyanaz
v = vert
var. = változat

Végezetül a leírása után az ismertetett numizmatikai alkotás (nem méretarányos!) képe következik, kétoldalas érem esetében elõbb az elõlapé, majd a hátlapé, egyoldalas alkotás esetében – érthetõen – csak az elõlapé.

1.

E: fej b., mellette b.o. 1834, j.o. 1918, alul Dr JÓSA. ANDRÁS., fej alatt j.o. SPÁNYI mj.

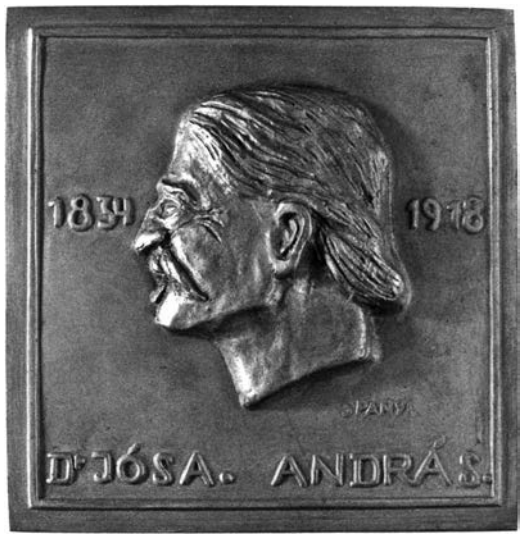
H: –

120 x 120 mm, ö, br, Spányi Géza, 1934, a Jósa András Múzeum tulajdona

Jósa András születésének 100. évfordulójára készült.

megj.: feliratos hátlapú var. is ismert, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban lévõ példány H-ján öt sorban: BÁRÓ Dr. KORÁNYI SÁNDORNAK/ A MAGYAR ORVOSOK MINTAKÉPÉNEK/ A SZABOLCSVÁRMEGYEI ORVOS SZÖVETSÉG/ AZ 1935 XI. 30-ÁN TARTOTT/ JÓSA ANDRÁS ÜNNEPÉLY EMLÉKÉRE. Az alkotó (Spányi Géza) kórházunk elsõ bõrgyógyász fõorvosa volt.

1. kép

1. kép / Fig. 1

2.

E: b.o. mellkép kissé b., j.o. öt sorban: MÚZEUMALAPÍTÓ/ DR/ JÓSA/ ANDRÁS/ 1834-1918, váll fölött j.o. lent LE mj. (beütve)

H: korsó, alatta lenyomati képe, fent, félkörívben: SZÁZ ÉVES

2. kép / Fig. 2

A NYÍREGYHÁZI, lent, félkörívben: JÓSA ANDRÁS MÚZEUM, a korsó két oldalán 1868 és 1968, az elsõ évszám elõtt LE mj. (beütve)

88 mm, ö, br, Ligeti Erika, 1968

A Jósa András Múzeum alapításának 100. évfordulójára készült.

2. kép

3.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: DR. JÓSA ANDRÁS KÓRHÁZALAPÍTÓ, váll fölött j.o. TS (mj.) 1974

H: régi (ma is meglévõ) kórházi épület, a tetõ alatt középen: 1899, ki. balról felülrõl: A NYÍREGYHÁZI MEGYEI KÓRHÁZ, alul középen: 75 ÉVES, b.o. TS mj.

80 mm, ö, br, Tóth Sándor, 1974

A Jósa András Kórház alapításának 75. évfordulójára készült.

3. kép

3. kép / Fig. 3

4.

E: fej b., ki. b.o. DR. JÓSA, j.o. ANDRÁS

H: Jósa András Múzeum homlokzata, a középsõ ajtóban FM mj., alul: MÚZEUM

4. kép / Fig. 4

60 mm, ö, br, Fritz Mihály, 1977

var.: csak E, 60 mm, 1979

4. kép

5. kép / Fig. 5

5.

E: teljes mellkép összefont karokkal kissé j., díszes peremû keretben, alul: Dr. Jósa András (aláírása), j.o. fent FM. (mj.) 79 (mj. és évszám beütve)

H: –

113 x 175 mm, ö, br, Fritz Mihály, 1979

5. kép

6. kép / **Fig. 6**

6.

E: mellkép csaknem sz., fej mellett j.o. Dr. Jósa András (aláírása), b.o. a váll fölött VV mj.

H: – (?)

? mm, ö, br, Vera Veisza, 1980, a Lett Kulturális Minisztérium (Riga) tulajdona.

megj.: lett szobrászmûvész munkája

6. kép

7.

E: mellkép kissé b., alul két sorban: DR. JÓSA ANDRÁS/ 1834–1918, nyak mellett j.o. TE mj.

H: –

190 x 260 mm, ö, br (225 x 310 mm-es fa lapon), Takács Erzsébet, 1982, a Jósa András Kórház tulajdona

7. kép

7. kép / **Fig. 7**

8.

E: teljes mellkép korsót tartó kezekkel sz., fej mellett függõleges sorban b.o. JÓSA, j.o. ANDRÁS, kar mellett j.o. SZI mj. (mélyített betûk és mj.)

H: –

130 x 188 mm, ö, br, Szabó Iván, 1983, a Nyíregyházi Városi Galéria tulajdona

8. kép

8. kép / **Fig. 8**

9.

E: mint elõzõ, de fej mellett két-két függõleges sorban b.o. JÓSA/ 1834, j.o. 1984/ ANDRÁS, kar mellett j.o. SZI mj. (mélyített betûk, számok és mj.)

H: –

130 x 190 mm, ö, br, Szabó Iván, 1984, a Jósa András Múzeum tulajdona. Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

9. kép

9. kép / **Fig. 9**

10.

E: fej kissé b., ki. balról alulról, két párhuzamos sorban: JÓSA ANDRÁS/ 1834 1918, fej mellett j.o. 1984, alatta SZI mj. (mélyített betûk, számok és mj.)

H: –

110 mm, ö, br, Szabó Iván, 1984, a Jósa András Múzeum tulajdona. Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

10. kép

10. kép / Fig. 10

11.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: JÓSA ANDRÁS SZÜLETÉSÉNEK 150 ÉVFORDULÓJÁRA, váll fölött j.o. SZI mj.

H: felül tarsolylemez, alatta öt sorban: RÉGÉSZETI ÉS MÛVÉSZET-/ TÖRTÉNETI TÁRSULAT/ VÁNDORGYÛLÉSE/ NYÍREGYHÁZA/ 1984, alul középen: SZI mj.

80 mm, ö, br, Szabó Iván, 1984

A Régészeti és Mûvészettörténeti Társulat 1984-ben (Jósa születésének 150. évfordulója alkalmából) Nyíregyházán rendezett vándorgyûlésére készült.

11. kép

11. kép / Fig. 11

12.

E: oszlopon álló mellszobor b., az oszlopon két sorban bevésve: JÓSA/ ANDRÁS, alul háttérben a Váci Mihály Városi Mûvelõdési Központ körvonalai, j.o. dézsába ültetett fa, rajta (váll fölött) nyitott könyv, lapjain b.o. 1834, alatta csillag, j.o. 1918, felette írótoll, b.o. szélen AB. (mj.) 84

H: –

123 mm, ö, br, Algirdas Bosas, 1984, a Jósa András Múzeum tulajdona. Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

megj.: litván szobrászmûvész munkája

12. kép

12. kép / Fig. 12

13.

E: magas oszlopon álló mellszobor b., háttérben a Jósa András Múzeum homlokzatának körvonalai, az oszlop elõtt babérkoszorún átfutó szalagon b.o.: JÓSA ANDRÁS, j.o.: MUZEUM, a koszorú mellett b.o.

13. kép / Fig. 13

és alatta az oszlopon virágszál, a mellszobor felett kocsikerék, j.o. virágcsokrot tartó kéz, b.o. Bosas (mj.) 84 (mj. és évszám mélyített)

H: –

115 mm, ö, br, Algirdas Bosas, 1984, a Nyíregyházi Városi Galéria tulajdona

Jósa András születésének 150. évfordulójára készült.

megj.: mint elõzõnél

13. kép

14. kép / Fig. 14

14.

E: Jósa András arcképe sz., ki. felül félkörívben: JÓSA ANDRÁS MEGYEI KÓRHÁZ NYÍREGYHÁZA, alul, félkörívben: KIVÁLÓ INTÉZMÉNY 1985

H: –

88 mm, hollóházi porcelán (fehér alap, barnásvörös arckép és betûk, arany perem), 1985

A Kiváló Intézmény cím elnyerése alkalmából készíttette a kórház.

14. kép

15. kép / Fig. 15

15.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: JÓSA ANDRÁS 1834 – 1918, váll fölött j.o. FV mj.

H: –

113 mm, ö, br, Fûz Veronika, 1992

15. kép

16.

E: mellkép kissé b., ki. balról alulról: DR. JÓSA ANDRÁS 1834 + 1918

H: b.o. felül éremkép (koronás nõi fej Szt. ERZSÉBET feliratal), j.o. és alul hét sorban: SZABOLCS/ VÁR-/ MEGYE/ „ERZSÉBET”/ KÖZKÓRHÁZA/ NYÍREGYHÁZA/ ALAPÍTVA: MDCCCXCIX

98 mm ö, br, Tóth Sándor, 1998

A Szabolcs Vármegyei Erzsébet Közkórház (a Jósa András Kórház jogelõdje) alapításának 100 éves évfordulójára (egy évvel korábban) készült.

16. kép / Fig. 16

megj.: Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) türingiai õrgrófné, II. Endre leánya, nevéhez számos –

gyógyítással, ápolással kapcsolatos – legenda fûzõdik

16. kép

17. kép / Fig. 17

17.

E: mint elõzõ, de a nyak mögött j.o. TS mj.

H: j.o. középen éremkép (koronás nõi mellkép ERZSÉBET KIRÁLYNÉ 1837 + 1898 felirattal, j.o. TS mj.), felül, b.o. és alul nyolc sorban: SZABOLCS/ VÁRMEGYE/ „ERZSÉBET”/ KÖZ-/ KÓRHÁZA/ NYÍR-/ EGYHÁZA/, ALAPÍTVA: MDCCCXCIX

98 mm, ö, br, Tóth Sándor, 1998

Készítésére vonatkozóan az elõzõ éremnél írtakra utalok.

megj.: Erzsébet királyné (1837–1898), I. Ferenc József felesége, 1867-tõl magyar királyné

17. kép

18. kép / Fig. 18

18.

E: mellkép sz., ki. balról alulról: DR. JÓSA ANDRÁS 1834–1918, váll fölött j.o. TÓTH S mj.

H: barokk kórházkapu, mögötte korabeli (ma is meglévõ) kórházi épület homlokzatának részletei, ki. félkörívben felül: 100 ÉVES A JÓSA ANDRÁS KÓRHÁZ, alul: NYÍREGYHÁZA 1999

29 mm, v, sárgaréz, ezüst (11,5 g), Tóth Sándor, 1999

megj.: az ezüst veret H-ján az épület alatt középen verde- és fémjel látható. A Jósa András Kórház alapításának 100. évfordulójára készült.

18. kép

19.

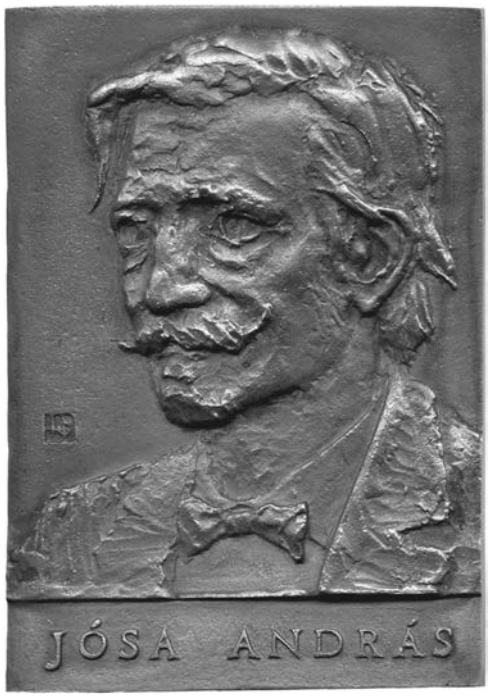
E: mellkép kissé b., alul: JÓSA ANDRÁS, váll fölött b.o. HG mj.

H: –

80 x 113 mm, ö, br, Hadházy Gergõ, 2006

A Jósa András Kórház részére, jutalmazás céljából készült.

19. kép

19. kép / Fig. 19

Mi lehet a magyarázata a Jósa-ábrázolások e gazdagságának? Kétségtelen, hogy a Jósa András nevét viselõ két nagy megyei intézmény, a Jósa András Múzeum és a Jósa András Oktató Kórház több alkalommal is kezdeményezte egy-egy érem vagy plakett készítését. Példaként a 2. és 11., illetve a 3., 7., 14., 16., 17., 18. és 19. tételek említhetõk.

S van még egy fontos tényezõ, a Sóstói Nemzetközi Éremmûvészeti és Kisplasztikai Alkotótelep, illetve az ott dolgozó mûvészek munkássága. Az alkotótelep (a mûvésztelep elnevezés is közismert) 1970-ben, Tóth Sándor javaslatára alakult meg, s még ugyanebben az évben Czinder Antal és Tóth Sándor szakmai irányítása mellett meg is kezdte mûködését (TÓTH 1997.). A meghívott magyar és külföldi mûvészek száma már az elsõ húsz évben meghaladta a kétszázat (MATITS 1997.). Közöttük több, Jósát ábrázoló munka alkotója (Fritz Mihály, Fûz Veronika, Szabó Iván, Vera Veisza és Algirdas Bosas) is megtalálható (TÓTH 1997.), ami könnyen érthetõvé teszi a 4., 5., 6., 8., 9., 10., 12., 13. és 15. számú alkotások megszületését. Itt kell megemlítenem, hogy Ligeti Erika is dolgozott az Alkotótelepen (TÓTH 1997.), de szép Jósa-érme (2.)[2] még a telep megalakulása elõtt készült. Az Alkotótelep díjai közül az 1984-es Jósa születésének 150. évfordulója alkalmából a Jósa András Múzeum nevéhez fûzõdik (MATITS 1997.). Talán ezzel is magyarázható, hogy Szabó Iván 9. és 10. sorszámú, valamint Algirdas Bosas alkotásai (12. és 13.) ebben az évben születtek. (Szabó Iván 11. számú érme is ekkor készült, de – mint már említettem – a Múzeum megrendelésére.)

A bemutatott 18 bronzérem és -plakett tíz mûvész alkotása, közülük négy fûzõdik Tóth Sándor és ugyancsak négy Szabó Iván nevéhez. Tóth Sándor munkái (3., 16., 17. és 18.) a Kórház megrendelésére készültek, a Szabó Iványi közül a 11. számú a Múzeum felkérésére. A hollóházi porcelánérmen (14.) szereplõ portré alkotóját nem ismerjük.

A mûvészek Spányi Géza (1869–1946) kivételével Jósát személyesen nem ismerhették, fényképek alapján dolgoztak, de segíthette munkájukat Zahorai János Jósáról készített olajképének (1899) és Osváth Imre Jósa-szobrának (1934) tanulmányozása. (Mindkettõ a Jósa András Múzeumban található.)

A bevezetõben szó esett az alkotások mûvészi megfogalmazásról és megjelenítésrõl. E sorok írójának nem lehet a feladata az érmek és plakettek mûvészi szempontból történõ értékelése. Arra nem is vállalkozna. A Jósa-ábrázolások és a kompozíciók szépségére, ötletességére, valamint sokrétûségére viszont örömmel hívja fel a figyelmet.

A Jósa-portrék megjelenítése rendkívül változatos. A fej (l., 4., 10., 14.) és a klasszikus mellkép (2., 3., 6., 7., 11., 15., 16., 17., 18., 19.) mellett teljes mellképek (5., 8., 9.) is elõfordulnak. Algirdas Bosas érmein (12., 13.) Jósa alakja oszlopon álló mellszoborként jelenik meg, míg a háttérben a Váci Mihály Városi Mûvelõdési Központ (12.), illetve a Jósa András Múzeum (13.) körvonalai láthatók.

A fiatal (14., 16., 17., 18.) és az idõs (l., 4., 5., 8., 9., 15., 19.) Jósa ábrázolására egyaránt találunk meggyõzõ példákat.

A plakettek közül különösen kedves és megragadó Szabó Ivánnak a korsót féltõ gonddal kezei között tartó Jósát megörökítõ két (csaknem azonos) alkotása (8., 9.), valamint Fritz Mihály díszes keretbe foglalt, szinte fényképszerû Jósa-ábrázolása (5.).

A „hátlapok mûvészete” önmagáért beszél. Ligeti Erika (2.) és Szabó Iván 11. sorszámú érmének hátlapja rendkívül ötletesen és tömören jeleníti meg a régészetet. Az épségben megmaradt szép korsó és közvetlenül alatta annak lenyomati képe (2.) az ásatás folyamatát, a földbõl éppen kiemelt tárgyat szemlélteti, míg a tarsolylemez (11.) a Jósa András Múzeum féltve õrzött gazdag honfoglalás kori emlékeire utal. A Múzeum klasszicista homlokzatát Fritz Mihály Jósa-érmének (4.)

[2] A zárójelben feltüntetett számok az ismertetõmben szereplõ numizmatikai alkotások sorszámára vonatkoznak.

hátlapja örökíti meg. Tóth Sándor 1974-ben készült érmének (3.) hátlapján a kórház egyik korabeli épületének ábrázolása utal a Kórház alapítására, míg a 25 évvel késõbb született érmen (18.) ugyanennek az épületnek a barokk kórházkapu mögött kirajzolódó kontúrjait mintázta meg hasonló céllal a mûvész. Különlegesen szép és egyedi megoldást láthatunk Tóth Sándor 16. és 17. számú érmeinek hátlapján. A Kórház alapításának 100. évfordulójára készült alkotások igen ötletesen („érem az érmen") szemléltetik az elsõ névadó nevének „eredetét". Árpád-házi Szent Erzsébet és Erzsébet királyné iránt a XIX. század végén egyaránt megnyilvánuló nagy és õszinte tisztelet a magyarázata ugyanis az Erzsébet név felvételének, amit az említett két érem együtt (!) fejez ki igen szemléletesen és meggyõzõen.

Az eddig ismert Jósa-érmek és -plakettek bemutatása után egy szokatlannak tûnõ gondolattal zárom ismertetõmet. A jelenleg sem lankadó – s bennem is régóta élõ – Jósa-tisztelet reményt nyújt arra, hogy Jósa András alakját megörökítõ numizmatikai alkotások a jövõben is fognak születni, és tovább fogják gazdagítani ezt a már ma is tiszteletre méltó és csodálatos palettát.

Irodalom

FAZEKAS 1984.
Fazekas Árpád: Jósa alakja a képzõmûvészetben. *KMo* XLI: 199. 1984. augusztus 25. 9.

HUSZÁR–VARANNAI 1977.
Huszár Lajos – Varannai Gyula: Medicina in nummis. Hungarian coins related to medicine. Medicina Könyvkiadó, Budapest 1977.

JAKÓ 1999.
Jakó János: Medicina in nummis Szabolcs-Szatmár-Beregiensis. Jósa András Kórház, Nyíregyháza 1999.

KÓR-HÁZUNK 2006.
KÓR-HÁZUNK III: 5. 2006. 6.

MATITS 1997.
Matits Ferenc: A Nyíregyháza-Sóstói Nemzetközi Éremmûvészeti és Kisplasztikai Alkotótelep krónikája (1977–1997) jam.nyirbone.hu/konyvtar/web…/Matits.html

RÉVAI 1922.
Plakett. In: Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája XV. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest 1922. 498.

TÓTH 1983.
Tóth Sándor: Sóstó fogalommá vált. *KMo* XL: 37. 1983. február 13. 7.

TÓTH 1997.
Tóth Sándor: A Nyíregyháza-Sóstói Nemzetközi Éremmûvészeti és Kisplasztikai Mûvésztelep hatása az ország és a megye éremmûvészetére. jam.nyirbone.hu/konyvtar/web…/Toths.html

Dr. JAKÓ János

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön utca 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Numismatic commemorations of András Jósa

Portrait of András Jósa was immortalised by 19 numismatic objects. Among them 18 pieces can be found in Hungarian public and private collections. One is owned by the Ministry of Culture of Latvia. The author presents coins and plaques with Jósa-portraits in chronological order. After a short numismatic description (obverse, reverse, size, technique – cast or struck –, name of the artist, year of production) he refers to the collection (in the case of pieces belonging to his own collection he does not point the owner) and marks on which occasion the coin was produced. After the description, the (not drawn to scale!) picture of piece is published. In the case of two-sided coins both the obverse and reverse are presented. The 18 bronze pieces of art belong to 10 artists. The author of the portrait on porcelain coin is unknown.

Finally, the variety of Jósa portraits and the esthetical values of the reverse compositions are dealt with.

Dr. János JAKÓ

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön utca 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

100 éve született Kertész Klára keramikusművész

(Tiszakóród 1909. ápr. 30. – Budapest 1997. jan. 21.)

Cservenyák László

2009 jelentős évfordulók éve Szatmárban. A táj neves szülötteire emlékezünk ebben az esztendőben. 130 éve született Tiszacsécsén a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, Móricz Zsigmond. Kereken 100 esztendeje Csécsétől kőhajításnyira, a Tisza szegletében fekvő Tiszakóródon látta meg az olykor borús szatmári eget a XX. század jeles keramikusa, Kertész Klára. Abban a faluban, amelynek tőszomszédságában – Szatmárcsekén – 1823 januárjának zord éjszakáján Kölcsey Ferenc megalkotta nemzeti imánkat, a Himnuszt.

Különös ajándéka az a Teremtőnek, hogy természeti szépségei mellett Szatmárt az alkotó ember tehetségével is megajándékozta. Talentumokkal ruházta fel a szatmári embert, s belévetette a jellemet próbáló elszántságot, a konok kitartást, a szelíd derűt, s a mindezeket átölelő bölcsességet, hogy kamatoztassa a reábízott kincset a legszebben megőrzött magyar nyelvben, és a tehetséges, az agyagot szeretettel formázó kezekben.

A XX. század első fele a legősibb kézműves szakma, a kerámia reneszánszának kora. A neves magyar keramikusok közül jó néhányan nemzetközi tekintélynek örvendtek, pl. *Gádor István, Kovács Margit*. Ők voltak *Kertész Klára* mesterei.

Gádor István a modern hazai kerámia megteremtője. Pályája korai szakaszában groteszk formálású állatszobrokat készített, majd összefoglaló, egyszerűsített formákból építette fel kompozícióit. Munkásságát pályakezdésétől fogva szobrászi érdeklődés jellemezte. Műveiben feldolgozta a hazai fazekasság motívumvilágát és formakincsét, majd a 40-es évek közepétől bontakozott ki organikus stíluskorszaka. Pályája kései szakaszában a nonfiguratív kifejezésmód felé fordult, elvont nyelvezetű faliképeket tervezett.

Kovács Margit művészi pályája a 30-as évek elején mintázott terrakotta kisplasztikák, reliefek és korongolt dísztárgyak alkotásával indult. Az 50-es években a népi, paraszti világot változatos zsánertémákkal megjelenítő kerámiákat alkotott. Élőkép jellegű, epikusan mesélő reliefek,

színes falképek mellett realisztikus hangvételű kisplasztikákat és bravúrosan korongozott nagyméretű figurákat kezdett készíteni. Kedvelt terrakotta anyagát a hatvanas és hetvenes években samottra váltotta át, és expresszívebb mintázással vagy tömbösebb formázással egyre több új témát dolgozott fel mitológiákból, mesékből és mondákból merítve. Kovács Margit rendkívül gazdag életműve, bensőséges emberközpontúságot sugárzó művészete egyedülálló hangot képvisel kortárs kerámiaművészetünkben.

Kertész Klára 1909. április 30-án Tiszakóródon született, elemi iskoláit szülőfalujában végezte, ahol füzek, diófák és állatok – csirkék, rókák, őzek és lovak – gondozták képzeletét, adták számára az élet költői rezdüléseit.

A tiszakóródi Kertész családot már az 1800-as években jegyzik a korabeli dokumentumok. Kertész Miklós földbirtokos 1881-ben Tiszakóródon született. Felsőkereskedelmi érettségit tett, azután három évig gazdasági gyakornok volt Grósz Jenő tiszaszalkai uradalmán. Az apjától, Kertész Józseftől örökölt 500 holdas családi birtokot 1903-tól vezette. Községi képviselő volt. Neje Feldmann Margit, gyermekei Klári és György.

Kertész Klára génjeiben hordozta a szatmári táj töretlen szépségét, a Tisza archaizáló ölelését, a szelíden bölcs ember dacosságát, meséiben, dalaiban, táncaiban továbbélő ősiségét.

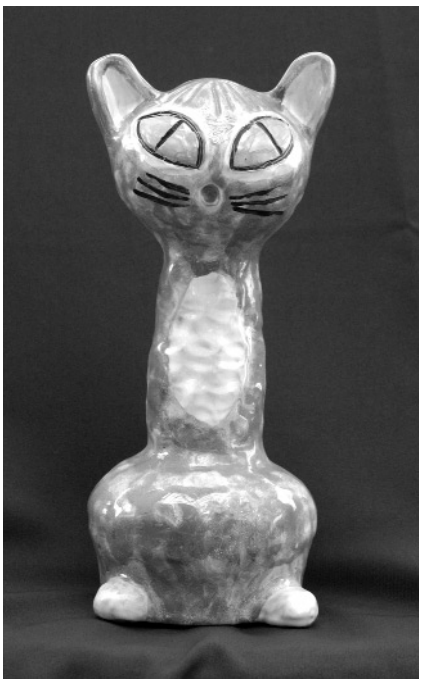
Tiszakóródi udvara, kertje, folyópartja az ifjúsága volt, növényeivel, állataival maga a teljesség. Álom és valóság egyszerre.

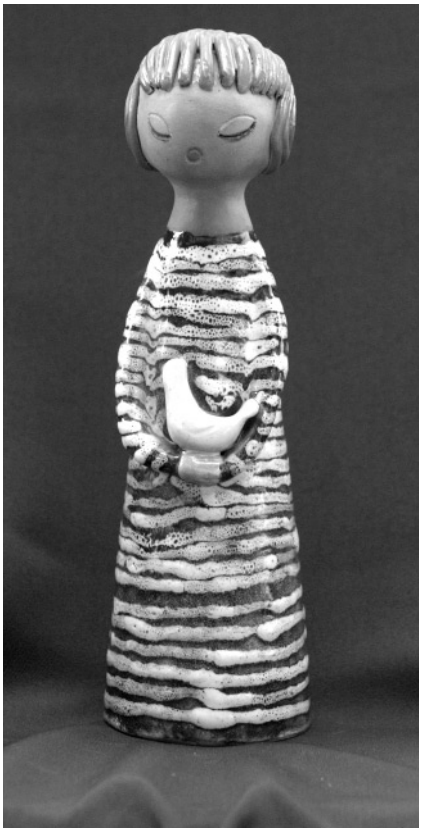
A lelkületében megőrzött szatmári táj elmélyült és feltámadt benne.

Időközben a történelmi sors személyesen érintette meg – tragikus körülmények közt elvesztette szüleit és bátyját, Kertész Györgyöt, aki – mint azt Parasztcorpusa és fekvő férfialakja tanúsítja – komoly szobrászi jövő előtt állt. Mindez azonban nem törte meg Kertész Klárát. A csapások arra ösztönözték, hogy az égetett föld gondolattá növelt formáiban gyönyörködjön.

Találkozása a kerámiával a műfaj XX. századi megújulásával esett – szerencsésen – egybe. Mestere, a Kossuth-díjas Gádor István e megújulás legkiválóbb hazai képviselője, a modern magyar iparművész kerámia megteremtője. A tanítvány – mint rövid önéletírásában vallja – „mesterséget tanulni" járt Gádorhoz, s ez munkái megformálását, kivitelezését tekintve utólag is jelessel osztályozható. Ám ezen túl Kertész Klára Gádorral rokon lélek volt. De a szoros – a művészetükben is nyomon követhető – azonosságuk nem a tanítványnak a mester iránti feltétlen alázatában, nem a mester árnyékába búvó sikerkeresésben, nem másra, az újra reagálás képtelenségében leli magyarázatát, hanem a közös életszemléletben, a világ dolgainak azonos megítélésében.

A gyermekkor tündérvilága ismerteti meg a természettel, annak szépségeivel, a benne élő emberrel, akkor még élő művészetével; az állatvilággal, a Tisza-parti árterek mocsaraiban, erdeiben rejtőzködő

baglyokkal, sünökkel, rókákkal, teknőcökkel, a gazdasági udvar állataival, s a ház körül sündörgő macskával, kutyával. Kertész Klára állatfigurái nem gyermeki gügyögések, s bár lakásdísznek (is) szánták őket, mégsem gyermekjátékok. Nem törékenységük miatt. E figurák jelképei egyúttal az emberi jellem pokoltól a mennyországig ívelő széles skálájának. Túlsúlyban mégis a bennünk levő jót dicsérik Kertész Klára kerámiái. „*A természetes emberi élet szépségének kifejezésére törekedtem*" – vallja, s ez különösen leányfiguráiban mutatkozik meg. E serdülőkorú kislányok olyanok, amilyenek a falusi iskolában az osztálytársak voltak, s a keramikus ragaszkodása meg-megújuló megformálásukhoz talán kettős indíttatású: e háborút át nem élt generációban látja jövőnk szebb emlékű – s a természet rendjének megfelelően az ember – biológiai folyamatosságának zálogát.

1989-ben Kertész Klára nyolcvanadik születésnapján áldott emlékű múzeumigazgató kollégám, Fehérvári Béla, a kisvárdai Rétközi Múzeum néhai igazgatója így köszöntötte az ünnepeltet: „*Azt hiszem, egyszer a kort megvallani (bevallani) nem sajnálatos, nem tapintatlanság, inkább büszkeség és megbocsátható irigység. Idős barátaim gyakran mondják: neked jó, még fiatal vagy. Jó, hiszen – statisztikailag – még legalább harmincat élhetek, tanúja lehetek sok várva várt világcsodának, részese szeretetnek, új, frissítő tavaszoknak; de szenvedője is nem várt csapásoknak, megaláztatásoknak, tragédiáknak. Ha…! Számomra csak remény. Ám a megélt nyolcvan év: tény. Ki szerencsésebb? Bizonyára Kertész Klára. Ő kétszeresen gazdagabb, mint én, a mai jóval, rosszal meglepte a sors, az már visszavonhatatlanul az övé, elidegeníthetetlenül a sajátja. Érvem azonban puszta moralizálás, ha nem ellenpontozom. A cáfolat pedig: életműve. Azok a kerámiák, melyeket 1978 óta a Jósa András Múzeumban láthat a közönség. A szó elvont és valóságos értelmében megajándékozott – bennünket – velük.*"

Vajon miért ezt a múzeumot tüntette ki figyelmével?

Egyik tisztelőjének vallomásából kiderül: „*Az ibolyahalmos Tiszakóród – ahogy Móricz Zsigmond ezt a kis szatmári falut jellemezte – Kertész Klárára a szülőhely varázsával hatott, késztette őt a szép és az emberi fokozott befogadására.*" Megyénk szülötte gondolt szűkebb hazájával. A valamikori kislány egész életét és szemléletét meghatározó élményei innen fakadtak, ezeket mentette át évtizedről évtizedre töretlenül, sajátos bájjal.

1957-ben a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja soraiba választotta. Szakmai sikereit a brüsszeli, helsinki, moszkvai, római és – természetesen – számos hazai kiállítás igazolja. Benne nem a kísérletező, az anyagon és ízlésen erőszakot vevő művészt ismertük meg, hanem a természet megszakítatlan csodálóját, az élő világot folytonosan tapintó embert. Figurái ezért kapcsolódnak szorosan a falusi élet rekvizitumaihoz, ezáltal – érthetően – a gyermeki lélekhez. Ők ma is értik a nyújtózó macska ősi szépségét, a felfuvalkodott béka önteltségét, a duzzogó baglyot, az egymásnak feleselő kutyákat. Vázáit a hajdani, édes tiszakóródi rét virágaival hinti be, az erdők indáival fonja körül. Meggyőz, hogy létünk a természet része, s annak

logikáját, egyszerűségét, eltéríthetetlen céltudatosságát az emberi parány nem veheti ostroma alá, csak kibékülhet vele.

A legtöbb öröm forrását kétségtelenül állatábrázolásai jelentik. És talán azért, mert mindegyikben van valami emberre szabott gesztus, szeretetteljes empátia. Mintha maga az ember reinkarnálódna az állati viselkedésben. Ez is lehet magyarázata, hogy Kertész Klára kerámiái javarészt nem használati tárgyak. Persze nincs ebben semmi „nem evilági". Miért lenne hihetetlen, hogy egy állat is szeretheti kicsinyét, hogy szenved, féltékeny, büszke, ne adj isten okos vagy kacér.

Kertész Klára művészete anakronisztikusnak tűnik egyre pergőbb valóságunkban. Már-már aggodalommal tölt el bennünket a csend, a lombszűrte levegő, az aszfalt mélyedésében húzódó tócsa, a jó emberi szó: a mozgó világ hiányjelei. Nap mint nap új csodákat várunk és szokunk meg, mohók, elégedetlenek és türelmetlenek vagyunk. Fáradtságunkat diadalnak, történésünket érdemnek véljük. Ilyen háttérben Kertész Klára valóban kortévesztő. Munkáival nem kényszerít újabb versenyfutásokra, nem sugalmaz vakrepülést, nem kínálja a zaklatottság veszedelmes gyönyörét. Pedig kortársunk, ugyanazt a rossz levegőt szívta, ugyanazt a kétes tisztaságú vizet itta, idegeit rágta a zaj, látását gyengítette a szmog. Akkor hát …? Velünk vagy ellenünk?

Tudom, velünk. A legjobb időben volt jelen közöttünk, amikor veszendőbe menő értékekre és magatartásra intett. Súgott: életörömöt! Megnyugtató, pihentető pont, mint egy kerti pad a fényverte lombok alatt. Művészete olyan, mint egyik kis angyalfigurája: könnyed és kibékítő. Ha megrázza képzeletbeli csengettyűjét, köré sereglenek a madarak, s látjuk, amint a kóródi rét füvén két kis meztelen talpacska tapod.

„*Úgy érzem, mintha hosszú vándorlás után hazaérkeztem volna*" – mondta Kertész Klára keramikus művésznő 1978. június 10-én a Jósa András Múzeumban megnyíló életmű kiállítása után, ahol mintegy kétszáz kerámiáját a megyének ajándékozta.

Igazán valójában csak akkor érkezett haza, amikor 1994-ben a Szatmári Múzeumba került a teljes anyag. Németh Péter megyei múzeumigazgató úgy gondolta akkor, hogy Kertész Klára kerámiáinak

legméltóbb helye a szülőföldhöz még közelebb, Szatmár fővárosában, Mátészalkán van.

A Szatmári Múzeum 2009. áprilisában nagyszabású életműkiállítással tisztelgett a 100 évvel ezelőtt született Kertész Klára és művészete előtt.

Szakmai sikereit számos egyéni és csoportos kiállítás igazolja:

Egyéni kiállítások

1978	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza (kat.)
1982	Művelődési Ház, Tiszakóród
	Marczibányi téri Művelődési Ház, Budapest
1983	Nagyközségi Könyvtár, Rakamaz
1984	Művelődési Ház, Baktalórántháza
1994-től	Szatmári Múzeum, Mátészalka.

Válogatott csoportos kiállítások

1958	Világkiállítás, Brüsszel
1959, 1965	Magyar képzőművésznők kiállítása, Ernst Múzeum, Budapest
1960	Magyar iparművészeti kiállítás, Moszkva
1961	Iparművészeti kiállítás, Prága
1962	Iparművészeti kiállítás, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza
1963	Magyar iparművészet, Helsinki
1965	5. Országos Iparművészeti kiállítás, Műcsarnok, Budapest
	Magyar iparművészet, Róma
1967	Zsennyei iparművészeti kiállítás, Savaria Múzeum, Szombathely
1968	Állatbarát művészek kiállítása, Hazafias Népfront, Budapest

1969 Egyházművészeti kiállítás, Magyar Akadémia, Róma
1984, 1985 Vízivárosi Galéria, Budapest

Művek közgyűjteményekben

Iparművészeti Múzeum, Budapest
Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Szatmári Múzeum, Mátészalka

Felhasznált irodalom

Fehérvári Béla:
Kertész Klára nyolcvan éves. *KMo* XLVI: 100. 1989. ápr. 30.
Halmos Sándor:
Szatmár vármegye zsidósága. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár –Barankovics István Alapítvány, Nyíregyháza 2008.
Koroknay Gyula:
[Bevezető.] In: Kertész Klára kiállítása. Nyíregyházi Jósa András Múzeum. A 110 éves Jósa András Múzeum képzőművészeti katalógusai 24. Nyíregyháza 1978. 3–4.

A magyar kerámiaművészet:
Alkotók, adatok, 1945–1998. Megjelent az Iparművészeti Múzeumban rendezett Fél évszázad magyar kerámiaművészete (1999. június 18. – szeptember 12.) kiállítás alkalmából. Szerk. Keszthelyi Katalin – Laczkó Ibolya. Magyar Kerámikusok Társasága, Budapest 1999.
Losonci Miklós:
Kertész Klára kerámiái. *Új Tükör* 1978. július 23.
Németh Gy.:
Jókedvében gyúrt minket. *Ország–Világ* 1966: 7.
Németh Péter:
Kertész Klára kerámiái. *Magyar Hírlap* 15: 293.1982. december 14. 6.
Szatmár, Ugocsa és Bereg K.e.e. vármegyék (1924–1938). Szerk. Fábián Sándor. Magyar városok és vármegyék monografiája 28. M. Városok Monografiája Kiadóhivatal, Budapest 1939.
[Sz. N.]:
Életöröm a kerámiában. Szatmár ihlette művészetét. Kertész Klára állandó kiállítása a mátészalkai múzeumban. *KMo* LI: 72. 1994. március 26. 11.

Cservenyák László

Szatmári Múzeum
Mátészalka
H–4700 Kossuth utca 5.
e-mail: cherryland@keletnet.hu

Centenary of the birth of ceramist Klára Kertész

(Tiszakóród 30 April 1909 – Budapest 21 January 1997)

The first half of the 20th century is the age of the renaissance of the oldest craft, the pottery. Among famous Hungarian ceramists several enjoy international authority, e.g. *István Gádor* and *Margit Kovács* who were the masters of *Klára Kertész*.

Klára Kertész was born on 30 April 1909 in Tiszakóród. She went to elementary school in her village, where her imagination was nursed by willows, walnuts and animals: chickens, foxes, roe-deers and horses. They were the ones who gave her the first poetic inspirations of life.

Contemporary documents mentioned the Kertész family from Tiszakóród already in the 1800s.

Klára Kertész was carrying in her genes the beauty of the Szatmár landscape, the archaic flow of Tisza, features of the local people: the mild wisdom and defiance, old traditions living in tales, songs, dances.

Her youth was in their yard and garden, the bank of the river. Plants and animals made this world complete. This was dream and reality in one place. Klára Kertész preserved this Szatmár landscape in her soul. This feeling deepened and renewed.

Luckily, she got acquainted with ceramics in the period when this genre was reformed in the 20th century. Her master, István Gádor, the Kossuth Prize ceramist was an outstanding representative of this reform in Hungary, the founder of modern Hungarian ceramic art.

Animal figures of Klára Kertész are not children toys. They were made only partly as decorations for flats. These figures are the symbols of the wide scale of human character from the hell to the paradise.

In 1957 she became the member of the Art Foundation of the Hungarian People's Republic. Her professional success was manifested in several international exhibitions in Brussels, Helsinki, Moscow, Rome and a number of Hungarian ones.

The most enjoyable works are her animal figures, because in each of them we find some human gesture, some loving empathy. It seems to us there is a reincarnation of a human being in the mentality of the animal.

"I feel like somebody who arrived home after a long journey" – she said on 10 June 1978 after the opening of her oeuvre exhibition in Jósa András Museum. On this occasion she presented almost 200 works of art to the county.

Her real returning was when the complete material got to the Szatmár Museum in 1994. County museum director Péter Németh thought that the best place for Klára Kertész' works would be close to her birth-place, in Mátészalka, the capital of Szatmár

In April 2009 the Szatmár Museum arranged a large oeuvre exhibition commemorating the centenary of Klára Kertész' birthday and her art.

László Cservenyák

Szatmár Museum
Mátészalka
H–4700 Kossuth utca 5.
e-mail: cherryland@keletnet.hu

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József

Bevezetés

Az Alföld magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időszakának népességéről, annak anatómiájáról kevés információnk van. Éry Kinga, Lipták Pál és Marcsik Antónia Ártándra, illetve Szarvasra vonatkozó adatain kívül (Éry 1966., Lipták–Marcsik 1970.) talán csak az ároktői (Kővári–Szathmáry 2003.) és a szabolcsi leletek (Szathmáry 1980., Szathmáry 1981.) azok, amelyek támpontot jelentenek. Ezért előzheti meg fokozott figyelem ezen VIII–IX. századra keltezhető nyíregyházi csontvázleletek vizsgálatának elemzését. Nemrégiben több olyan tanulmány is elkészült, amelyek érintették e népesség, illetve ezen időszak mikroevolúciós pozíciójának megítélését. A homogenitás becslésen (Lenkey–Szathmáry 2004.) kívül a különböző korú népességek koponyadimenziók szerinti összehasonlító vizsgálatán keresztül a továbbélés ritmusának becslésére is sor került (Szathmáry–Guba–Istvánovits 1996., Szathmáry–Guba–Oláh–Pap 1997., Szathmáry–Guba 2001., Holló–Szathmáry–Marcsik 2003., Szathmáry–Guba 2004a., Szathmáry–Guba 2004b., Szathmáry 2005., Szathmáry–Marcsik 2006., Lenkey–Turtóczki–Guba–Szathmáry–Holló 2006., Szathmáry–Lenkey–Csóri–Holló 2006., Holló–Szathmáry–Guba–Turtóczki–Lenkey–Csóri–Csoma–János–Medveczky 2006., Holló–Szathmáry–Marcsik–Barta 2008., Csóri–Szathmáry–János–Lenkey–Csoma–Medveczky–Holló 2008., Lenkey–Szathmáry–Csóri–János–Csoma–Medveczky–Holló 2008., Szathmáry–Marcsik–Lenkey–Kővári–Holló–Guba–Csóri 2008., Szathmáry–Kővári 2008.). Ezen túl a végtagelemek vizsgálatára és a rekonstruált testmagasság megítélésére is kiterjedtek a korábbi elemzések (Szathmáry 1978., Turtóczki–Szathmáry 2004., Csóri–Guba–Turtóczki–Holló–Lenkey 2005., Csóri–Turtóczki–Szathmáry–Guba–Lenkey 2006., Guba–Szathmáry–Turtóczki 2006., Lenkey–Turtóczki–Guba–Szathmáry–Holló 2006., Turtóczki–Szathmáry–Lenkey–János–Csoma–Medveczky 2008.). A jelen tanulmányban bemutatott nyíregyházi népesség paleopatológiai elemzése már korábban elkészült (Marcsik–Hegyi–Szathmáry–Guba–Finnegan 2001., Marcsik–Szathmáry–Finnegan 2002., Marcsik–Hegyi 2004.).

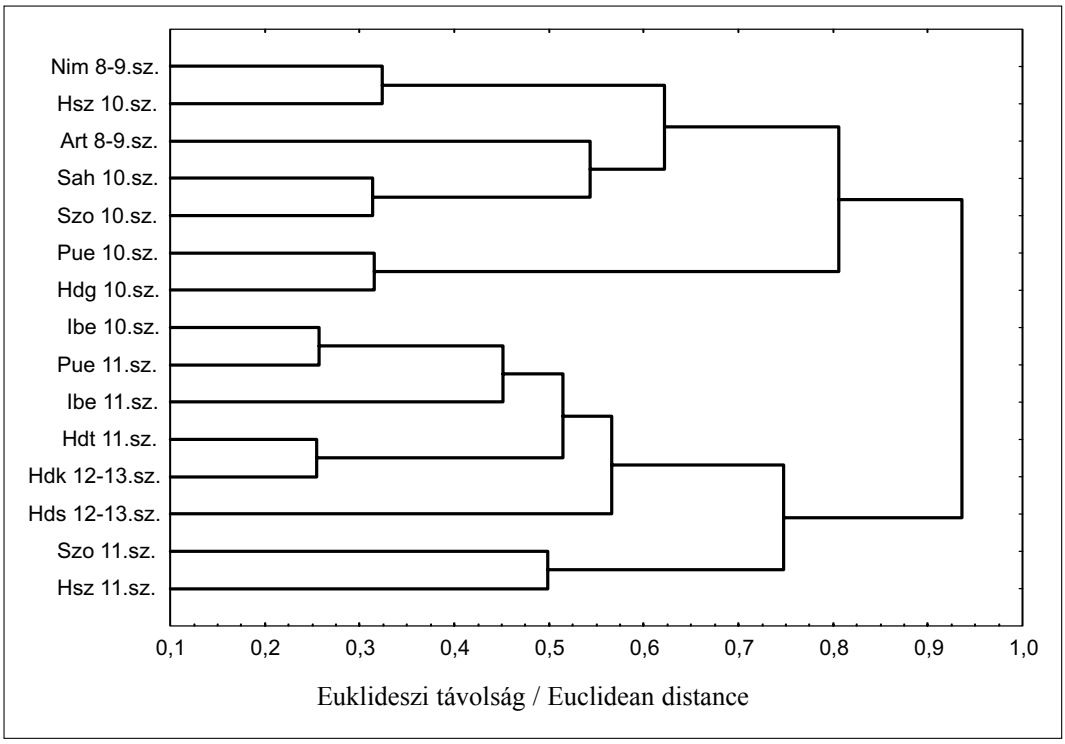
Anyag és módszer

1994-ben a tervezett M3 autópálya 23. lelőhelyén Istvánovits Eszter, a Jósa András Múzeum régésze a Nyíregyházához tartozó Manda bokor területén egy VIII–IX. századra keltezhető temetőrészt tárt fel (Istvánovits 1997.), melynek 46 sírjából 41 csontvázat lehetett azonosítani (1. táblázat). Vizsgálatunk során tizenkét koponyaméretet határoztunk meg (2. táblázat). Ezek közül azonban csak kilencet vontunk be összehasonlító vizsgálatainkba, mert a Martin (1928.) szerinti 5., 17. és a 45. dimenziót kevés alkalommal ítélhettük meg.

Az egyének elhalálozási korát a fiatalok esetében Shour és Massler, valamint Johnston meglátásai szerint állapítottuk meg (cit. in: Acsádi–Nemeskéri 1970.), alkalmazkodva a Nemeskéri János által kiformált technikákhoz, melyek az összehasonlítást egyértelműbbé tehetik. A felnőtteknél (23 év felett) is hasonló szellemben jártunk el, a klasszikussá vált négy komponensű Nemeskéri–Harsányi–Acsádi (1960.)-féle módszert alkalmazva Sjøvold (1975.) táblázatai alapján.

A felnőtt korú egyének esetében a nem meghatározását Éry–Kralovánszky–Nemeskéri (1963.), valamint Szathmáry (1993.) szempontjai szerint végeztük el.

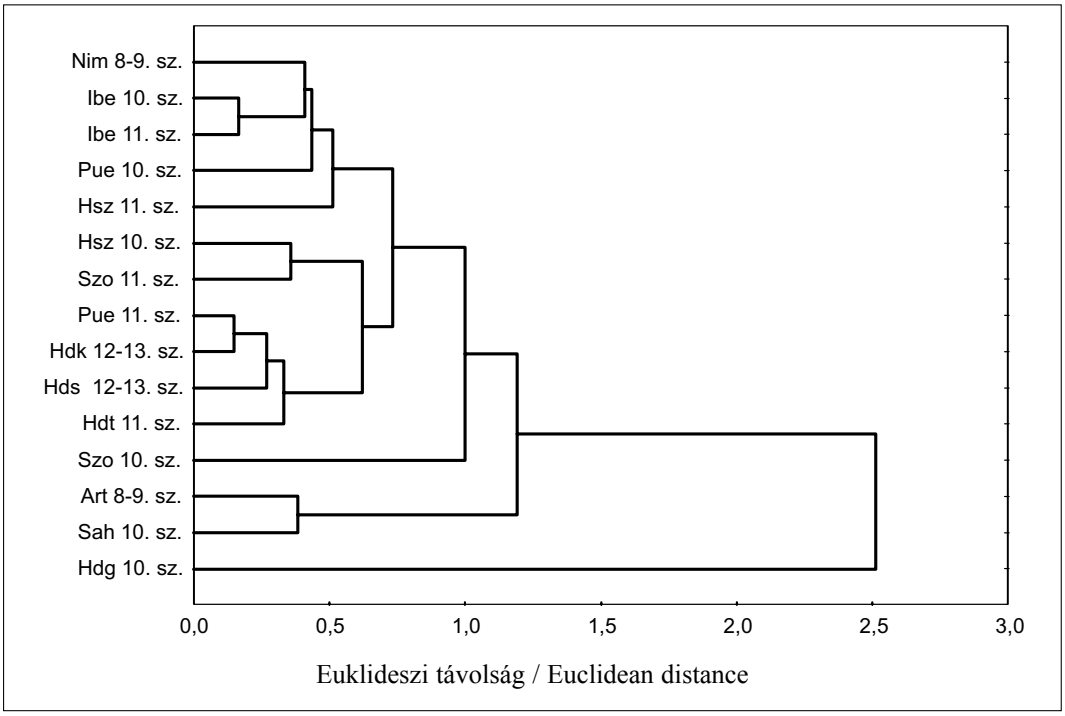
A kilenc koponyaméretre vonatkozó összehasonlító elemzésünknél az elsődleges szempont az volt, hogy a közölt adatokhoz igazodjunk (3. és 4. táblázat). A hiányzó koponyadimenziókat Dear főkomponens módszerével pótoltuk minden olyan esetben, amikor az eredetileg vizsgált tizenkét méretből legalább négy vizsgálható volt (cit. in: Guba–Szathmáry–Almási 1997. 5–6. táblázat). Ezt követően valamennyi összehasonlítható koponyaleleten Kaiser normalizáció nélküli főkomponens (PC) analízist végeztünk (7–10. táblázat), majd a kiemelt főkomponensek átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal az UPGMA rendszer fölhasználásával (a csoporton belüli legkisebb távolság szerint) klaszterfákat alkottunk (1–2. kép).

1. kép
A koponyák három kiemelt főkomponensének átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal UPGMA módszerrel alkotott csoportosítás – Férfiak (Rövidítések: sz. = század; vö. Lenkey–Szathmáry–Csóri–János–Csoma–Medveczky–Holló 2008.)

Fig. 1
Clusters created by applying UPGMA method according to the Euclidean distance relying on the mean values of the three extracted principal components of the skulls – Males (Abbreviations: sz. = century; cf. Lenkey–Szathmáry–Csóri–János–Csoma–Medveczky–Holló 2008.)

A testmagasság becslését a végtagelemek mérése alapján (11. táblázat) az ÉRY (1998.) által összefoglalt SJØVOLD (1990.)-féle metodika révén végeztük el. Összehasonlító vizsgálataink eredményeit több történeti népességre vonatkozóan a 12. és a 13. táblázatban összegeztük.

2. kép
A koponyák három kiemelt főkomponensének átlagos értékei alapján Euklideszi távolsággal UPGMA módszerrel alkotott csoportosítás – Nők (Rövidítések: sz. = század; vö. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

Fig. 2
Clusters created by applying UPGMA method according to the Euclidean distance relying on the mean values of the three extracted principal components of the skulls – Females (Abbreviations: sz. = century; cf. LENKEY–SZATHMÁRY–CSÓRI–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.)

Eredmények

A Nyíregyháza–Manda bokor lelőhelyen feltárt 33 felnőtt korú egyén koponyaleletét (3. táblázat) tizennégy VIII–XIII. századi mintával szembesítettük, így az elemzett egyének száma összesen 1256 volt (4. táblázat).

A két nem struktúrája közötti közismert eltérés ez alkalommal is felismerhető volt annak ellenére, hogy mindkétszer három főkomponenst emelhettünk ki (7–8. táblázat). A férfiaknál az elsőben túlnyomóan az arc dimenziói súlyozódtak. A másodikban inkább a szélességi méretek, valamint az agykoponya magassága fejeződött ki. A harmadik főkomponens pedig az agykoponya szélességével alkotott korrelációs viszonyt testesítette meg (9. táblázat). A nőknél az arc dimenziói mellett az agykoponya magassága is az első főkomponens részét képezte. A másodikba inkább az arc magassági méretei súlyozódtak, míg a harmadikat két szélességi dimenzió jellemezte (10. táblázat).

Tanulmányunk megkülönböztetett jelentőségű része az egyes minták közötti összefüggésrendszer feltárása volt, melyet a koponyadimenziók alapján legegyszerűbben az 1. és a 2. kép

szerint ítélhetünk meg. A férfiak esetében (1. kép) egyértelmű, hogy a VIII–IX. századi népességeknek csak X. századi asszociációi vannak, utalva arra, hogy az Alföldön a késő avar kori népességeknek jelentős mértékű továbbélése lehetett; azaz a magyar honfoglalás korában meghatározó mértékűek lehettek a helyi, autochton előzmények (vö. SZATHMÁRY 1978., KŐVÁRI–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003., SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KŐVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.). A nőknél (2. kép) is többnyire csak X. századi összefüggéseket érzékelhettünk a VIII–IX. századi minták összefüggésében. Korábbi ismereteink birtokában nem meglepő, hogy a X. és a XI. században folyamatosan temetkező népességek zöme nem a saját X. századi előzményeikhez kapcsolódnak. Eddig négy reprezentatív mintán nyílt módunk e kérdés megítélésére. Hajdúszoboszló, Ibrány, Püspökladány és Szegvár temetői közül csak Püspökladány férfi egyedeinél mutathattunk ki a X. és a XI. század között jelentős hasonlóságot a Pearson féle sorozatmomentummal elvégzett vizsgálat szerint (HOLLÓ–SZATHMÁRY–HÜSE 2003., SZATHMÁRY 2005.). Ezért neveztük ezt Püspökladány típusú folyamatos fejlődésnek, míg a másik hármat inkább megtört fejlődésű, Ibrány típusúnak (HÜSE–SZATHMÁRY 2002., SZATHMÁRY 2003.).

Összefoglalóan elmondhatjuk: nagy a gyanúnk arra nézve, hogy a magyar honfoglalást megelőzően jelentős számú népesség élt az Alföldön, tehát a népességtörténeti folytonosság jelei jól felismerhetők a VIII. és a X. század között. Az alapnépesség és a honfoglaló magyarság népességstruktúrája azonban – miként azt korábbi eredményeink is jelezték (GUBA–SZATHMÁRY 2001., SZATHMÁRY–GUBA 2002.) – a magyar állam megalakulása után politikai, társadalomszervezeti okok miatt a XI–XIII. században jelentősen átalakult. Ez időtől tehát már nem elsősorban a környezeti tényezők határozták meg a népesség regionális arculatát (vö. SOÓ 1965., GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994., VARGA 1995.). Ezért nehéz kimutatni a XI. században, illetve azt követően olyan anatómiai ismérveket, amelyek a korábbi időkre voltak jellemzőek.

Irodalom

ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.

György Acsádi – János Nemeskéri: History of Human Life Span and Mortality. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

CSÓRI–GUBA–TURTÓCZKI–HOLLÓ–LENKEY 2005.

Csóri Zsuzsanna – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József – Holló Gábor – Lenkey Zsuzsanna: A népességek közötti kapcsolatok a koponyadimenziók és a végtagelemek alapján a magyar honfoglalás korában és az azt megelőző évszázadokban. IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpozium. Előadáskötet. Szerk. Korsós Zoltán. Fővárosi Állat- és Növénykert, Budapest 2005. 57–62.

CSÓRI–SZATHMÁRY–JÁNOS–LENKEY–CSOMA–MEDVECZKY–HOLLÓ 2008.

Csóri Zsuzsanna – Szathmáry László – János István – Lenkey Zsuzsanna – Csoma Emma – Medveczky Zoltán – Holló Gábor: Egy mikrorégió (Észak-Hajdúság) 10–13. századi népességfejlődése. [Population development in a microregion (in Northern Hajdúság) in the 10th-13th centuries.] In: Árpád előtt, Árpád után. Anthropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st-13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 41–53.

CSÓRI–TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–GUBA–LENKEY 2006.

Csóri Zsuzsanna – Turtóczki József – Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Lenkey Zsuzsanna: Hasonló és eltérő momentumok a koponyadimenziók és a végtagelemek alapján

rekonstruált népességstruktúrában. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai I. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 119–124.

ÉRY 1966.

Kinga Éry: The osteological data of the 9th century population of Ártánd. *AnthrHung* 7. 1966. 85–114.

ÉRY 1998.

Kinga Éry: Length of Limb Bones and Stature in Ancient Populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestiensis* 1998. 26.

ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963.

Éry K. Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. [A representative reconstruction of historic populations.] *AnthrK* 7. 1963. 41–9l.

GUBA–SZATHMÁRY 2001.

Guba Zsuzsanna – Szathmáry László: A honfoglaló magyarság adaptációja. [Adaptation of the Hungarian conquerors.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 603–608.

GUBA–SZATHMÁRY–ALMÁSI 1997.

Zsuzsanna Guba – László Szathmáry – László Almási: Treatment of missing data in principal component analysis. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 52–58.

GUBA–SZATHMÁRY–TURTÓCZKI 2006.

Guba Zsuzsanna – Szathmáry László – Turtóczki József: A végtagelemek diverzitása a Tiszántúlon a magyar honfoglalás korában, valamint a rákövetkező évszázadokban. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai I. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 57–60.

GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994.

Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz népe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest 1994. 13–37.

HOLLÓ–SZATHMÁRY–GUBA–TURTÓCZKI–LENKEY–CSÓRI–CSOMA–JÁNOS–MEDVECZKY 2006.

Gábor Holló – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – József Turtóczki – Zsuzsanna Lenkey – Zsuzsanna Csóri – Emma Csoma – István János – Zoltán Medveczky: Interrelations between populations in the Hungarian Great Plain between the 8th and the 13th century as revealed by the connections of cranial and long bone dimensions. In: 15th Congress of the European Anthropological Association. Ed. Éva Bodzsár, Budapest 2006. 99.

HOLLÓ–SZATHMÁRY–HÜSE 2003.

Holló Gábor – Szathmáry László – Hüse Lajos: Anatómiai és demográfiai párhuzamok honfoglalás és Árpád-kori népességtörténetünkben. In: III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Szerk. Penksa Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó. Magyar Biológiai Társaság – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2003. 287–290.

HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003.

Holló Gábor – Szathmáry László – Marcsik Antónia: A népességfejlődés megítélése Hajdúszoboszló–Árkos halom 10. és 11. századi néprészei esetében. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének 12. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Sikolya László – Páy Gábor. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2003. 73–78.

HOLLÓ–SZATHMÁRY–MARCSIK–BARTA 2008.

Gábor Holló – László Szathmáry – Antónia Marcsik – Zoltán Barta: History of the Peoples of the Great Hungarian Plain in the first Millenium: A Craniometric Point of View. *Human Biology* 80: 6. 2008. 655–667.

Hüse–Szathmáry 2002.

Hüse Lajos – Szathmáry László: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi népességének demográfiai profilja. [Demographisches Profil der Bevölkerung des 10.-11. Jahrhunderts im Komitat Hajdu-Bihar.] In: Módyné Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás kori és Árpád-kori sírleletei 3. Déri Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest – Debrecen 2002. 407–420.

Istvánovits 1997.

Istvánovits Eszter: Nyíregyháza – Manda bokor, M3 autópálya 23. lh. Az 1994. év régészeti kutatásai. *RF* I: 48. 1997. 22–23.

Kővári–Szathmáry 2003.

Kővári Ivett – Szathmáry László: A továbbélés megítélése az Ároktő, Csík-gát lelőhelyen feltárt 5–9. századi csontvázleletek alapján. [Assessment of surviving relying upon the V–IXth century skeletal findings dug up at the location of Ároktő, Csík-gát.] *HOMÉ* XLII. 2003. 135–163.

Kővári–Szathmáry–Marcsik 2003.

Kővári Ivett – Szathmáry László – Marcsik Antónia: A továbbélés ritmusának becslése a 7. és a 11. század között. In: III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Szerk. Penksa Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó. Magyar Biológiai Társaság – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2003. 223–226.

Lenkey–Szathmáry 2004.

Lenkey Zsuzsanna – Szathmáry László: Homogenitásbecslés a Tiszántúl 8–13. századi népességére vonatkozóan. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 209–212.

Lenkey–Szathmáry–Csóri–János–Csoma–Medveczky–Holló 2008.

Lenkey Zsuzsanna – Szathmáry László – Csóri Zsuzsanna – János István – Csoma Emma – Medveczky Zoltán – Holló Gábor: Tizenöt 8–13. századi népesség kraniológiai elemzése. [The craniological analysis of fifteen populations from the 8th-13th centuries.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st-13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 27–40.

Lenkey–Turtóczki–Guba–Szathmáry–Holló 2006.

Lenkey Zsuzsanna – Turtóczki József – Guba Zsuzsanna – Szathmáry László – Holló Gábor: Hogyan osztályozhatók a késő avar kori, honfoglalás kori és az Árpád-kori népességek a rekonstruált testmagasság alapján? In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIV. évi Tudományos Ülésének Előadásai III. Szerk. Nagy Péter. MTA-SZAB, Nyíregyháza 2006. 3–8.

Lipták–Marcsik 1970.

Pál Lipták – Antónia Marcsik: Skelettreste von Szarvas–Kákapuszta–Kettőshalom. Zur Frage der awarisch-alturganischen Verbildungen. *MFMÉ.* 1970: 1. 45–57.

Marcsik–Hegyi 2004.

Marcsik Antónia – Hegyi Andrea: Nyíregyháza–Manda-bokor lelőhely humán csontvázanyagának paleopatológiás elváltozásai. [Paleopathological lesions of human skeletal material from the site of Nyíregyháza–Manda bokor.] *NyJAMÉ* XLVI. 2004. 247–261.

MARCSIK–HEGYI–SZATHMÁRY–GUBA–FINNEGAN 2001.

Antónia Marcsik – Andrea Hegyi – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Michael Finnegan: Serious pathological lesions in a small osteoarchaeological sample from 8th-9th centuries in Hungary. *Anthropologie* Brno 39: 1. 2001. 39–43.

MARCSIK–SZATHMÁRY–FINNEGAN 2002.

Antónia Marcsik – László Szathmáry – Michael Finnegan: Multiple myeloma and metastatic lesions in osteoarchaeology samples. *Journal of Paleopathology* 14. 2002. 77–86.

MARTIN 1928.

Rudolf Martin: Lehrbuch der Anthropologie. (2. Aufl. 2. Band) Fischer, Jena 1928.

NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960.

János Nemeskéri – László Harsányi – György Acsádi: Metoden zur Diagnose des Lebensalterns von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24. 1960. 70–95.

SJOVØLD 1975.

Torstein Sjøvold: Tables of the Combined Method for Determination of Age at Death Given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *AnthrK* 19. 1975. 9–22.

SJOVØLD 1990.

Torstein Sjøvold : Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5. 1990. 431–446.

SOÓ 1965.

Soó Rezső: Növényföldrajz. Tankönyvkiadó, Budapest 1965.

SZATHMÁRY 1978.

Szathmáry László: Populációdinamikai szempontok honfoglalás- és Árpád-kori etnogenezisünk kérdéseihez. [Population-dinamische Untersuchungen der Population in Ungarn im 6–12. Jh.] *DMÉ* 58. 1977. (1978.) 143–165.

SZATHMÁRY 1980.

Szathmáry László: A honfoglaló magyarság és a 9–10. századi idegen népek kapcsolatának kérdése egy szabolcsi feltárás előzetes eredményeinek tükrében. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis* 8/A. 1980. 5–10.

SZATHMÁRY 1981.

László Szathmáry: Anthropological Observations on Bulgaro-Hungarian Relations in the Carpathian Basin from the 9th to the 11th Centuries. *Studia Turco-Hungarica* 5. Budapest 1981. 153–162.

SZATHMÁRY 1993.

László Szathmáry: Importance of Pre-auricular Region in Sex Determination (in the analysis of a mediaevel sample from NE Hungary). [A preauricularis régió jelentősége a nemmeghatározásban (ÉK-Magyarország egy középkori mintájának elemzése).] *NyJAMÉ* XXXIII–XXXV. 1990–1992. (1993.) 67–78.

SZATHMÁRY 2003.

Szathmáry László: Az Ibrány–Esbóhalom X–XI. századi temetőjének csontvázleletein végzett vizsgálatok eredményeinek összefoglalása. [A summary of the results of the examinations on the skeletal finds from the 10th-11th century cemetery at Ibrány–Esbó-halom.] In: Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. Régészeti Gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Jósa András Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézet, Nyíregyháza – Budapest 2003. 365–371., 385–391.

SZATHMÁRY 2005.

Szathmáry László: A várható élettartam alakulása az Észak-Tiszántúlon a X. és a XI. században. In: IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpozium. Előadáskötet. Szerk. Korsós Zoltán. Fővárosi Állat- és Növénykert, Budapest 2005. 179–182.

SZATHMÁRY–GUBA 2001.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A magyar honfoglalás kor és a korai keresztény kor átmeneti időszaka az Alföld keleti részén – egy embertani aspektus. [The transition period between the time of the Hungarian conquest and the early Christian epoch in the eastern part of the Great Plain.] *NyJAMÉ* XLIII. 2001. 609–615.

SZATHMÁRY–GUBA 2002.

László Szathmáry – Zsuzsanna Guba: Human adaptation in the 7th-9th century. *Acta Biologica Szegediensis* 46. 2002. 91–94.

SZATHMÁRY–GUBA 2004A.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A Tiszántúl késő avar kori (8–9. sz.), magyar honfoglalás kori (10. sz.) és Árpád-kori (11–13. sz.) népességeinek összefüggései. [Interrelations of the populations from the Late Avar (8th-9th c.) period, the Age of the Hungarian Conquest (10th c.) and the Arpadian Age (11th-13th c.) in Tiszántúl (Eastern Part of the Hungarian Great Plain.] *AnthrK* 45. 2004. 193–199.

SZATHMÁRY–GUBA 2004B.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: Reprezentatív népességek összefüggésrendszerének rekonstrukciója a Tiszántúlon a késő avar kortól. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 317–321.

SZATHMÁRY–GUBA–ISTVÁNOVITS 1996.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Istvánovits Eszter: Az Ibrány–esbóhalmi 10–11. századi temető népessége. In: Panyola. Településtörténeti kutatási eredmények 1991–1996. Szerk. Erdélyi István. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996. 73–85.

SZATHMÁRY–GUBA–OLÁH–PAP 1997.

László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Sándor Oláh – Ildikó Pap: Interpretation of 10th-11th Century Populations in the Northern Part of the Region East of the Tisza on the Basis of Representative Samples. *Acta Biologica Szegediensis* 42. 1997. 135–143.

SZATHMÁRY–KŐVÁRI 2008.

Szathmáry László – Kővári Ivett: Helyi népesség – honfoglaló magyarok. [Local Populations – Conquering Hungarians.] In: A Fordulat. A magyarság és a kelet. II. Őstörténeti konferencia. A Magyarok VII. Világkongresszusának kötetei I. Összeállította: Aradi Éva. Magyarok Világszövetsége, Budapest 2008. 157–161., 121–122.

SZATHMÁRY–LENKEY–CSÓRI–HOLLÓ 2006.

Szathmáry László – Lenkey Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna – Holló Gábor: A Tiszántúl népességeinek rekonstrukciója a 8. és a 11. század között. In: Sötét idők falvai. [Dark Ages Villages.] Előadás összefoglalók. Szerk. Szilágyi Krisztián. Déri Múzeum, Debrecen 2006. 14.

SZATHMÁRY–MARCSIK 2006.

László Szathmáry – Antónia Marcsik: Symbolic trephinations and population structure. Memórias do Instituto Oswaldo Cruz, Rio de Janeiro. 101: II. 2006. 129–132.

SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KŐVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.

Szathmáry László – Marcsik Antónia – Lenkey Zsuzsanna – Kővári Ivett – Holló Gábor – Guba Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna: Az Alföld népességeinek továbbélése az 1. századtól a 11. századig. [The survival of the populations of the Hungarian Great Plain from the 1st

century to the 11th century.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st-13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 7–25.

TURTÓCZKI–SZATHMÁRY 2004.

Turtóczki József – Szathmáry László: A Tiszántúl 8–13. századi népességeinek rekonstruált testmagassága. In: MTA-SZAB Tudományos Testületének XIII. évi Tudományos Ülésének Előadásai. Szerk. Kókai Péter. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza 2004. 363–366.

TURTÓCZKI–SZATHMÁRY–LENKEY–JÁNOS–CSOMA–MEDVECZKY 2008.

Turtóczki József – Szathmáry László – Lenkey Zsuzsanna – János István – Csoma Emma – Medveczky Zoltán: A Tiszántúl késő avar kori, honfoglalás kori és Árpád-kori népességének rekonstruált testmagassága. [The stature reconstructed in the population of Tiszántúl dating to the late Avar period, the age of the Hungarian conquest and Arpadian age.] In: Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein. [Before and after Árpád. Anthropological examinations of 1st-13th century skeletal finds in the Hungarian Great Plain.] Szerk. Szathmáry László. JATE Press, Szeged 2008. 55–60.

VARGA 1995.

Varga Zoltán: Geographical patterns of Biodiversity in the Palearctic and in the Carpathian Basin. *Acta Zoologica Hungarica* 41. 1995. 71–92.

SZATHMÁRY László

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
Debreceni Egyetem
Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék
Debrecen
H–4010 Pf. 3.
e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

GUBA Zsuzsanna

Magyar Nemzeti Múzeum
Természettudományi Múzeum Embertani Tár
Budapest
H–1083 Ludovika tér 2.
e-mail: guba@nhmus.hu

TURTÓCZKI József

Debreceni Egyetem
Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék
Debrecen
H–4010 Pf. 3.
e-mail: turtoczki.j@freemail.hu

The 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor

The skeletal finds examined in the present paper deserve marked attention as we have hardly had any information about the population of the period (9th century) preceding the Age of the Hungarian Conquest (895 A.D.). In our conclusions, on the basis of a detailed comparative analysis of the skulls and limb bones, we laid special emphasis on a series of regional historical and population historical events occurring in the Great Hungarian Plain between the 8th and 13th centuries which effected a significant alteration in the previous anatomical profile of the population. We are inclined to think it is unfounded to speak about a population historical hiatus in the 9th century, which was assumed to have taken place by former investigation. In our opinion, besides the unstable archaeological chronology there are some osteological moments which have made the solution of the problem more difficult. Anthropological finds suggest that, after the establishment of the Christian Hungarian state (1000 A.D.), the population underwent a rapid supraindividual transformation. However, it must have had its roots in the contemporary political intentions and not in the changes of ecological conditions.

Translated by the authors

László Szathmáry

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
Debrecen University
Department of Evolutionary Zoology and Human Biology
Debrecen
H–4010 Pf. 3
e-mail: szathmary@tigris.klte.hu

Zsuzsanna Guba

Hungarian National Museum Natural History Museum
Anthropological Department
Budapest
H–1083 Ludovika tér 2
e-mail: guba@nhmus.hu

József Turtóczki

Debrecen University
Department of Evolutionary Zoology and Human Biology
Debrecen
H–4010 Pf. 3.
e-mail: turtoczki.j@freemail.hu

Sírszám Grave No	Nem Sex	Elhalálozási kor Age at death
1	♀	32–50
2	♀	48–53
3	♂	48–53
4	♂	69–80
5	♂	34–39
6	♂	50–59
7/A	0	3–5
7/B	♀	48–54
8	♂	57–62
9	♀	62–70
10	♂	58–70
11	♀	42–48
12	♀	34–39
13	♂	35–40
14	0	3–5
15	♀	25–34
16	♂	68–80
17	♂	68–80
18	0	6–7
19	♀	53–58
20	♂	67–75
21	♂	23–40
22	♂	53–58
23	0	2–4
24	♂	60–69
25	♀	61–70
26	♀	30–60
27	♀	68–80
28	♂	52–61
29	♂	40–80
30	♂	63–75
31	♂	66–75
32	♀	52–61
33	♂	53–58
34	♀	67–75
35	♂	66–75
37	♂	64–75
38	0	14–15
39	♀	64–73
40	♂	65–75
41	0	16–18

1. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népességének nem és kor szerinti eloszlása

Table 1

Distribution of the 8th-9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor site according to sex and age

Martin szám Martin No	Méret Measurement
1	Az agykoponya legnagyobb hossza – Maximum cranial length
5	Basion-nasion hosszúság – Basi-nasal length
8	Az agykoponya legnagyobb szélessége – Maximum cranial breadth
9	Legkisebb homlokszélesség – Minimum frontal breadth
17	Basion-bregma magasság – Basi-bregmatic height
20	Fül-bregma magasság – Auriculo-bregmatic height
45	Járomívszélesség – Bizygomatic breadth
48	Felsőarc magasság – Upper facial height
51	Szemüregszélesség – Orbital breadth
52	Szemüregmagasság – Orbital height
54	Orrüregszélesség – Nasal breadth
55	Orrmagasság – Nasal height

2. táblázat

A vizsgált koponyaméretek (MARTIN 1928.)

Table 2

Cranial measurements examined (MARTIN 1928.)

No	Lelőhely (hivatkozás) Site (reference)	Jel Sign	Század Century	Az egyének száma Number of individuals		
				Férfiak Males	Nők Females	Összesen Total
1	Nyíregyháza–Manda bokor (jelen tanulmány – present study)	Nim	VIII–IX.	20	13	33
2	Ártánd–Kapitány-dűlő (Éry 1966.)	Art	VIII–IX.	37	26	63
3	Szegvár–Orom-dűlő (Marcsik 1997.)	Szo	X.	16	9	25
4	Püspökladány–Eperjesvölgy (Szathmáry et al. 2008.)	Pue	X.	41	22	63
5	Ibrány–Esbó-halom (Szathmáry 2003.)	Ibe	X.	17	12	29
6	Hajdúszoboszló–Árkoshalom (Szathmáry et al. 2008.)	Hsz	X.	29	11	40
7	Hajdúdorog–Gyúlás (Szathmáry et al. 2008.)	Hdg	X.	8	11	19
8	Sárrétudvari–Hízóföld (Szathmáry et al. 2008.)	Sah	X.	49	16	65
9	Szegvár–Orom-dűlő (Marcsik 1997.)	Szo	XI.	49	33	82
10	Püspökladány–Eperjesvölgy (Szathmáry et al. 2008.)	Pue	XI.	73	36	109
11	Ibrány–Esbó-halom (Szathmáry 2003.)	Ibe	XI.	28	13	41
12	Hajdúszoboszló–Árkos-halom (Szathmáry et al. 2008.)	Hsz	XI.	14	8	22
13	Hajdúdorog–Temetőhegy (Szathmáry et al. 2008.)	Hdt	XI.	70	77	147
14	Hajdúdorog–Kati-dűlő (Szathmáry et al. 2008.)	Hdk	XII–XIII.	87	82	169
15	Hajdúdorog–Szállásföld (Szathmáry et al. 2008.)	Hds	XII–XIII.	183	163	346
	Összesen – Total		**VIII–XIII.**	**726**	**530**	**1256**

3. táblázat
A vizsgált minták időrendi és lelőhelyenkénti megoszlása a koponyaleletek alapján

Table 3
Chronological and local distribution of the samples examined on the basis of cranial finds

Nem Sex	VIII–IX. század 8th-9th c.	X. század 10th c.	XI. század 11th c.	XII–XIII. század 12th-13th c.	Összesen Total
Férfiak – Males	57	160	234	275	726
Nők – Females	39	80	167	244	530
Összesen – Total	**96**	**240**	**401**	**519**	**1256**

4. táblázat

A kraniológiailag vizsgált minták nagysága időrendi csoportonként

Table 4

Size of samples examined craniologically according to chronological groups

Sírszám Grave No	Koponyaméretek (Martin No) Cranial measurements (Martin No)											
	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
3	184	*102*	*144*	94	*133*	106	136	79	44	32	26	52
4	180	106	143	96	131	114	138	74	42	32	28	54
5	173	103	145	103	137	119	133	67	40	33	24	48
6	173	103	138	98	133	104	*131*	*68*	37	32	*25*	*50*
8	183	107	133	94	134	110	127	73	42	32	25	70
10	182	104	137	103	142	112	140	73	42	35	25	56
13	183	109	148	*98*	148	121	*135*	69	41	32	24	52
16	183	107	146	103	140	114	147	76	42	36	26	54
17	188	107	137	104	134	109	134	76	42	32	27	57
20	181	111	146	106	143	115	143	81	43	33	27	58
22	190	108	145	98	140	112	139	77	40	37	25	57
24	184	105	156	102	138	113	142	78	42	35	23	56
28	189	*104*	147	97	*135*	118	142	69	42	32	31	55
29	194	*103*	125	102	*134*	*115*	*136*	71	46	29	29	55
30	192	109	143	100	134	111	141	80	44	33	28	62
31	173	105	133	98	132	101	*132*	*69*	42	*33*	25	*51*
33	174	*102*	141	103	*132*	107	137	74	40	33	24	54
35	183	109	148	103	138	112	146	78	40	36	26	58
37	191	106	141	104	140	115	138	73	43	31	28	72
40	180	107	137	101	148	118	*135*	70	40	33	24	52

5. táblázat

Nyíregyháza–Manda bokor felnőtt egyéneinek koponyaméretei MARTIN (1928.) definíciói szerint – Férfiak (A dőlt számok a VIII–IX. századra vonatkozó biometriailag pótolt méretek)

Table 5

Craniological measurements of adults at Nyíregyháza–Manda bokor site according to MARTIN's (1928.) definitions – Males (Numbers printed in italics represent measurements replaced biometrically referring to the 8th-9th centuries)

Sírszám Grave No	Koponyaméretek (Martin No) Cranial measurements (Martin No)											
	1	5	8	9	17	20	45	48	51	52	54	55
1	*173*	*95*	*138*	*93*	*125*	95	124	65	38	30	26	48
2	180	*96*	140	*94*	*126*	118	*125*	*66*	35	32	*25*	*49*
7/B	171	105	143	98	142	114	134	72	41	38	26	52
9	*175*	*96*	138	94	*127*	108	*126*	71	38	34	24	51
11	*177*	*98*	141	103	*128*	*111*	*128*	65	42	32	27	50
15	178	*97*	136	89	*127*	109	127	64	40	31	33	52
19	172	107	138	102	138	109	139	72	38	33	25	50
25	179	104	136	98	128	107	*127*	70	39	33	24	52
26	*174*	95	136	97	131	108	127	63	40	29	26	49
27	179	*97*	142	100	*128*	*111*	*128*	67	41	32	24	53
32	169	100	133	94	130	103	123	59	36	32	21	46
34	166	*96*	*140*	95	*127*	*110*	*126*	69	41	32	25	50
39	*177*	*97*	*142*	*96*	*128*	*111*	132	68	40	37	24	51

6. táblázat
Nyíregyháza–Manda bokor felnőtt egyéneinek koponyaméretei MARTIN (1928.) definíciói szerint – Nők (A dőlt számok a VIII–IX. századra vonatkozó biometriailag pótolt méretek)

Table 6
Craniological measurements of adults at Nyíregyháza–Manda bokor site according to MARTIN's (1928.) definitions – Females (Numbers printed in italics represent measurements replaced biometrically referring to the 8th-9th centuries)

Főkomponens Principal component	Sajátérték Eigenvalue	Teljes variancia – % Total variance – %	Kumulativitás – % Cumulativity – %
1	2,558	28,421	28,421
2	1,317	14,628	43,050
3	1,062	11,801	54,851

7. táblázat
A három kiemelt főkomponens jellemzői a férfiak koponyadimenziói alapján tizenöt VIII–XIII. századi minta szerint (vö. 3–4. táblázat)

Table 7
Characteristics of the three extracted principal components according to the males' cranial dimensions on the basis of fifteen 8th-13th century samples (cf. Tables 3–4)

Főkomponens Principal component	Sajátérték Eigenvalue	Teljes variancia – % Total variance – %	Kumulativitás – % Cumulativity – %
1	2,149	23,873	23,873
2	1,730	19,223	43,097
3	1,007	11,192	54,289

8. táblázat

A három kiemelt főkomponens jellemzői a nők koponyadimenziói alapján tizenöt VIII–XIII. századi minta szerint (vö. 3–4. táblázat)

Table 8

Characteristics of the three extracted principal components according to the females' cranial dimensions on the basis of fifteen 8th-13th century samples (cf. Tables 3–4)

Méret (Martin-szám) / Measure (Martin No)	PC1	PC2	PC3
48	***,821***	7,728E-02	1,550E-02
55	***,779***	,140	1,826E-02
52	***,672***	-,142	-,039
51	***,471***	,370	,261
54	-,040	***,748***	2,445E-02
20	,147	***,531***	,127
9	,305	***,436***	,399
1	,297	***,458***	-,636
8	,115	,185	***,810***

9. táblázat

A három kiemelt főkomponens mátrixa varimax rotáció után a tizenöt VIII–XIII. századi mintán a koponyaméretek esetében – Férfiak

Table 9

Matrix of the three principal components after varimax rotation in the case of cranial measurements in the fifteen 8th-13th century samples – Males

Méret (Martin-szám) / Measure (Martin No)	PC1	PC2	PC3
55	***,796***	,137	-,159
54	***,769***	-,100	-,022
9	***,658***	3,022E-02	,377
20	***,421***	,121	,315
48	4,691E-02	***,764***	-,082
52	4,746E-02	***,762***	,144
1	-,259	***,467***	,231
8	-,061	1,795E-02	***,844***
51	,140	,455	***,511***

10. táblázat

A három kiemelt főkomponens mátrixa varimax rotáció után a tizenöt VIII–XIII. századi mintán a koponyaméretek esetében – Nők

Table 10

Matrix of the three principal components after varimax rotation in the case of cranial measurements in the fifteen 8th-13th century samples – Females

Sírszám Grave No	Nem Sex	H1d	H1s	Rd 1 / 1b	Rs 1 / 1b	U1d	U1s	F1d	F1s	Td 1 / 1b	Ts 1 / 1b	Fib1d	Fib1s	Magasság (cm) Stature (cm)
1.	♀	302												158
2.	♀	292	290	206 / 203	207 / 205	226	227	415	417					154
3.	♂	340		263 / 261		284		455	458	391 / 383	390 / 386			175
4.	♂	300	298	235 / 232		255		410	411	332 / 328	330 / 327			157
5.	♂	314	310	245 / 243	245 / 243			419	426	347 / 344	346 / 342			163
6.	♂		282		219 / 217			392	393			310		153
7.	♀	296	296	212 / 210	215 / 212	228	230	400	400					155
8.	♂	298	289		222 / 220			412	413	330 / 328	334 / 332			154
9.	♀	300		220 / 218	226 / 224	242		398	400	327 / 324	327 / 324			155
10.	♂		324	254 / 252		275		438	440	365 / 362	365 / 363	350	356	168
11.	♀		284					410	410	328 / 318				153
12.	♀	275	270	204 / 202		223		381	378	303 / 300	301 / 300	305	298	145
13.	♂	337	339	260 / 257	265 / 262	282	281	449		372 / 370	370 / 368	372	370	173
15.	♀	303						407						160
16.	♂	312	308	236 / 233	234 / 232	261	260	423	428	344 / 337	347 / 340	392		163
17.	♂			246 / 245				430	424		348 / 345			163
19.	♀	301	302	222 / 219	219 / 217	239	240	409	410	338 / 332	335 / 331			157
20.	♂	320		258 / 256	249 / 247			439	445	362 / 355	361 / 359			168
22.	♂	311	314	250 / 248		273		432	438	351 / 345	355 / 350			165
24.	♂	320	320	250 / 248	249 / 445	277		423	430	360 / 353	363 / 358	359	364	167
25.	♀		276					390	390	314 / 308	316 / 311			147
27.	♀		305				249	423						162
28.	♂			266 / 264				450						175
29.	♂							456	459	394 / 392				174
30.	♂		330	262 / 260		282		453	457	373 / 368				172
31.	♂	316	314	249 / 246	249 / 246	271	273	426	431	348 / 345	348 / 346			166
32.	♀	282				239		380	377	314 / 312	311 / 310	310		148
33.	♂	319	319			270	270	448	449	362 / 362	367 / 367			168
34.	♀		292					387	386	316 / 310	316 / 311			148
35.	♂	316	314	249 / 246	247 / 244	272	267	442	444	357 / 348	359 / 352	357	353	166
37.	♂	317	316	254 / 252	256 / 252	277		433	439	369 / 364	364 / 364			164
39.	♀							385	385	310 / 310	/ 313			145
40.	♂							402	410	350 / 347	347 / 347			158

11. táblázat
Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi felnőtt korú népességének végtagméretei (MARTIN 1928.) és a rekonstruált testmagasságuk SJØVOLD (1990.) módszere szerint

Table 11
Limb bone measurements (MARTIN 1928.) of the 8th-9th century adult population at Nyíregyháza–Manda bokor site and their stature reconstructed on the basis of SJØVOLD's (1990.) method

Lelőhely (hivatkozás) Site (reference)	Jel Sign	Évszázad Century	Férfiak Males			Nők Females		
			N	$\bar{x}$	s	N	$\bar{x}$	s
Ártánd–Kapitány-dűlő (Éry 1966.)	Art	VIII–IX.	44	167,4	5,10	33	156,6	5,13
Nyíregyháza–Manda bokor (jelen tanulmány – present study)	Nim	VIII–IX.	20	165,2	5,60	13	154,2	4,14
Hajdúdorog–Gyúlás (Turtóczki et al. 2008.)	Hdg	X.	12	167,3	7,73	12	157,1	5,17
Hajdúszoboszló–Árkos-halom (Turtóczki et al. 2008.)	Hsz	X.	32	167,5	6,28	20	157,7	5,63
Ibrány–Esbó-halom (Szathmáry 2003.)	Ibe	X.	35	166,0	6,04	23	156,6	6,89
Püspökladány–Eperjesvölgy (Turtóczki et al. 2008.)	Pue	X.	61	166,7	6,82	41	156,7	5,13
Szegvár–Orom-dűlő (Marcsik 1997.)	Szo	X.	28	168,2	5,04	20	158,0	4,01
Hajdúszoboszló–Árkos-halom (Turtóczki et al. 2008.)	Hsz	XI.	19	165,8	6,06	23	155,6	4,88
Ibrány–Esbó-halom (Szathmáry 2003.)	Ibe	XI.	32	165,0	5,77	26	156,2	5,39
Püspökladány–Eperjesvölgy (Turtóczki et al. 2008.)	Pue	XI.	70	168,5	5,61	60	155,2	5,33
Szegvár–Orom-dűlő (Marcsik 1997.)	Szo	XI.	61	167,0	5,02	62	156,7	4,45
Hajdúdorog–Kati-dűlő (Turtóczki et al. 2008.)	Hdk	XII–XIII.	132	165,4	6,93	131	156,2	6,59
Hajdúdorog–Szállásföld (Turtóczki et al. 2008.)	Hdsz	XII–XIII.	232	166,2	6,55	244	155,9	5,14

12. táblázat

A vizsgált minták időendi és lelőhelyenkénti megoszlása a rekonstruált testmagasság alapján

Table 12

Chronological and local distribution of the samples examined on the basis of the stature reconstructed

Minták Samples	Férfiak Males	Nők Females
A VIII–IX. században belül / In the 8th-9th centuries	–	–
A VIII–IX. és a X. század között Between the 8th-9th centuries and the 10th century	Art – Pue	Nim – Ibe Nim – Szo
A X. és a XI. század között Between the 10th and the 11th centuries	Ibe – Pue Szo – Ibe Pue – Szo	Ibe – Szo Szo – Pue
A XI. és a XII–XIII. század között Between the 11th century and the 12th-13th centuries	Pue – Hdk Pue – Hdsz Szo – Hdk Szo – Hdsz	Pue – Hdk Szo – Hdk
A XII–XIII. században belül / In the 12th-13th centuries	–	Hdk – Hdsz

13. táblázat

A testmagasság szignifikáns különbségei az F és a t teszttel megítélve

Table 13

Significant differences of the stature estimated by F- and t-tests

Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból II. Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez

[Schätze aus den Archiven II. Beiträge zur frühvölkerwanderungszeitlichen Archäologie Europas.] Martin Opitz Kiadó, Budapest 2008. 138 p. 40 ill.

István ovits Eszter

Régészeti körökben tréfálkozva szokták mondani, hogy a régész gyakran „kétszer ás". Egyszer a lelõhelyen, a terepen. Olykor pedig a múzeum raktárában vagy az adattárak, irattárak, levéltárak irathalmazában. A mondás csak félig-meddig tréfás, hiszen gyakran valóban újra felfedezésre várnak régen elfelejtett, fel nem ismert leletek, kincsek, szakmai csemegék.

Prohászka Péter számos írásában bizonyította, hogy igen magas szinten ûzi ezt a különös mûfajt, a „levéltári ásatást", porosodó feljegyzések, dokumentumok, rajzok, skiccek feltárását. Lassan egy évtizede jelennek meg írásai e mûfajban, amely ugyan nem teljesen elõzmények nélkül való,[1] azonban olyan módszerességgel, mint õ, a hazai régészetben korábban senki nem ûzte. A régi levéltári iratokat böngészve új leletekre bukkan, régi leletekre vonatkozó ismereteinket bõvíti, együtteseket értékel újra a kibogarászott feljegyzések alapján.

Míg a Kincsek a levéltárból sorozatának elsõ kötetében – ahogyan maga a szerzõ írja – *„elsõsorban az elõkerülés körülményeire, illetve a leletek összetételének rekonstruálására helyezõdött a hangsúly"*, addig a második kötetben a szerzõ vállalkozott a „kibogarászott" leletek értékelésére, elemzésére is.

A kötet 8 tanulmánya közül 4 érmekkel, éremkincsekkel foglalkozik. A szûgyi (Nógrád megye) 1837-ben elõkerült, I. Valentinianus, illetve Valens veretével záruló, több mint 30 db-ból álló éremleletrõl a korábbi szakirodalom hallgat. Prohászka Péter felvetette annak lehetõségét, hogy a 374-es eseményekkel összefüggésben került kvád földre. Valentinianus a kvádok területén – ahogyan Ammianus Marcellinus írja – *„megerõsített táborokat építtetett"*. Az emiatt tiltakozó kvád királyt, Gabiniust Valeria túlbuzgó katonai parancsnoka, Marcellinus meggyilkoltatta. *„Ennek a gyalázatos cselekedetnek a híre azonnal elterjedt mindenfelé, s felbõszítette a quadusokat és a szomszédos népeket. Királyuk halálát siratva összegyûltek, és rablócsapatokat küldtek ki. Ezek átkeltek a Dunán, és megrohanták az ellenséges támadástól mit sem tartó, aratással elfoglalt népet."* (Ammian. XXIX.6.6.) A Dunántúlon egy sor kincslelet földbekerülését – közöttük legutóbb a Seuso kincsét is (Bernát 2006. 189.) – a kutatás ezekhez az eseményekhez köti (Alföldi 1963. 92., 96., Alföldi 1943.). Mire a császári csapatok 375-ben Galliából a hadszíntérre értek, a barbárok már hazavonultak zsákmányukkal.

[1] Legyen itt elegendõ csak Kõhegyi Mihály vagy Makkay János nevét említenem, de a névsort hosszan lehetne folytatni.

A harcok színtere áttevõdött a barbarikumba. Jelzi ezt a kvádok mindenkori szövetségeseinek, a szarmatáknak a területén kimutatható kincshorizont: a zsákmányként elvitt római pénzeket most a barbárok rejtették el. Ide tartozik a pannoniai pénzforgalom összetételét visszatükrözõ, s mint ilyen mindenképpen zsákmányként (nem kereskedelembõl származóként) értékelhetõ öcsödi és Hajdúnánás–tedeji együttes (ALFÖLDI 1963. 97., 103., SOPRONI 1966/67. 116.).

A szûgyi érmek egy része bizonyosan fülezett volt. Ez a tény óvatosságra int abban a tekintetben, hogy lehet-e zsákmányként értékelnünk az együttest. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki ezt a lehetõséget sem, mivel a szilágysomlyói kincs esetében is ismeretes, hogy a fülezés (legalábbis részben) barbár munka. Figyelembe véve, hogy semmit sem tudunk arról, hogyan sikerült végül a barbárokat a rómaiaknak lecsillapítaniuk, joggal tételezhetjük föl, hogy a viszonylag nagyobb mennyiségû arany a béke zálogaként jutott a kvádok kezére. Nem véletlen Alföldi András megjegyzése, hogy a III. századtól jól kitapintható folyamat – az aranypénzek kiáramlása a germánokhoz – a nyugatrómai gazdaság bukásának egyik fõ oka volt (ALFÖLDI 1943. 19.).

Prohászka Péter kötetének egy másik tanulmánya a Magyar Nemzeti Múzeum adattára alapján 37 olyan római aranypénzt mutat be, amelyrõl a korábbi szakirodalom nem tudott. Ezek a veretek a Kárpát-medence történetének egyik legizgalmasabb idõszakából, a hunkorból származnak. Abból az idõszakból tehát, amikor az Alföld már a hunok uralma alá került. A korszak egyik legfontosabb kérdéséhez nyújthatnak támpontot a „régi-új" solidusok: ahhoz ti., hogy a Dunántúlon mikor és hogyan ért véget a rómaiság, mikor kerültek a tartományok barbár kézre.

Különösen fontos e tekintetben a 4 új dunántúli veret: egy-egy II. Theodosius solidus Almásfüzitõrõl és Esztergomból, valamint 2 db Honorius solidus Pécsrõl. Ezek az adatok tovább árnyalják azt a képet, amelyet nemrégiben Tóth Endre vázolt föl Pannonia végnapjairól, felvetve annak lehetõségét, hogy a barbár megszállásnak az aranypénzek dunántúli megjelenése lehet az egyik indikátora (TÓTH 2006.).

Prohászka Péter további két numizmatikai tanulmánya a Kárpát-medencén kívüli területekre kirándul. A bukovinai Starosinetz területén 1828-ban bukkantak egy V. századi aranyakból álló kisebb kincsleletre, mely a korábbi kutatás számára ismeretlen maradt. Az 1818-ban a lombardiai Gernettóban talált együttesrõl ugyanezt nem mondhatjuk el. Ez esetben Prohászka a lelet elõkerülési körülményeinek pontosítására vállalkozott. A kincslelet összetételének tisztázásával meggyõzõen mutatott rá, hogy a pénzeket tulajdonosa vagy egy összegben kaphatta, vagy folyamatosan tezaurálhatta, s így jó okunk van benne egy keleti gót személyt sejteni.

A tanulmánykötet másik felében – további négy dolgozatban – V. századi leletegyüttesekkel foglalkozik a szerzõ. Az utóbbi néhány évben megjelent publikációk alapján a Budapest környékének hunkoráról kirajzolódó képet árnyalja tovább a békásmegyeri sír rekonstrukciója. Nem kevéssé érdekes egy moldvai együttes – a talán szintén temetkezésbõl származó bivolai vagy bivolari lelet – közlése. A Nagy Géza jegyzetfüzete alapján megismert tárgyak közül kiemelkedõ jelentõségû a hunkori társadalom legelõkelõbbjeinek kijáró aranytorques említése. A kõbetétes aranycsatok száma is növekedett a jelen közlés alapján. Helyesen jegyzi meg a publikáló, hogy a bivolai leletek – ahogy a korszak legtöbb együttese – etnikai meghatározásra nem alkalmasak. A Bóna István által megrajzolt ékkõdíszes kerek vagy ovális testû aranycsatok térképe, melynek utánközlését is megtaláljuk az itt tárgyalt munkában, erre már önmagában is felhívja a figyelmet. Magyarázat nélkül marad ugyanis a típus hiánya az Alföldön, ami alól kivételt jelent a nagyszéksósi hun lelet. Ugyanakkor a Kárpát-medencétõl keletre széles körben megtalálhatóak. A jelenleg ismert csatok elterjedési területe alapján elgondolkodtató, hogy elfogadható-e az az elképzelés, mely szerint a „hunkori katonai arisztokrácia" használta, sõt *„számuk, méretük és kivitelük kapcsolatban állhatott viselõjük rangjával is"* – ahogyan Prohászka Péter fogalmaz átvéve Bóna István és Jaroslav Tejral

nézetét. Aligha hihetõ, hogy az Alföldet, és elsõsorban a Tiszántúlt az V. század közepén a katonai arisztokrácia elkerülte.

A Bécs–atzgersdorfi sírleletbõl mindenképpen a tûket kell kiemelnünk. Nem csupán azért, mert az együttest ezek alapján lehet az V. század középsõ harmadára keltezni vagy éppenséggel azért, mert Prohászka Péternek sikerült meggyõzõen igazolnia, hogy ezek eredetileg is tûk voltak, nem pedig fülbevalók, hanem azért is, mivel jól jelzik, hogy elérkezett az ideje: a kutatás szenteljen külön figyelmet azoknak a temetkezéseknek, amelyek egyáltalában tûket tartalmaznak. Ezeknek igen jó gyûjtését adja a szerzõ. Feltérképezésük – természetesen a kronológia és tipológia figyelembe vételével – alighanem komoly lépést jelenthetne az V. század etnikai viszonyainak tisztázásában is. Nem kívánok viszont itt kitérni arra a régi kérdésre, hogy a poliéder (sokszög) fejû fülbevalók hol, mikor és hogyan alakultak ki. Ez a problémakör túlfeszíti mind Prohászka Péter tanulmányának, mind a jelen recenziónak a kereteit. A kérdés egyébként átvezet az itt ismertetett kötet következõ cikkéhez: a zimonyi nõi sír mellékletei között is elõfordult a szóban forgó tárgytípus.

Prohászka Péter kötete, a Kincsek a levéltárból II. Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez nagymértékben hozzájárul egy olyan korszak – a kora népvándorlás kor – megismeréséhez, amelynek kutatása hazánkban meglehetõsen elhanyagolt annak ellenére, hogy ebben az idõszakban a Középsõ-Duna-vidék mindenképpen alapvetõ szerepet töltött be Európa egészének történetében. A kötethez gratulálunk és várjuk a Kincsek a levéltárból III. megírását!

Irodalom

ALFÖLDI 1943.

Alföldi András: A régi pénzek tanuvallomása a honfoglalás elõtti Magyarország történetérõl. *NumKözl* XLII. 1943. 14–25.

ALFÖLDI 1963.

Maria R. Alföldi: Fragen des Münzumlauf im 4. Jahrhundert n. Chr. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 13. 1963. 75–104.

AMMIAN.

Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford. Szepesy Gyula. Európa Kiadó, Budapest 1993.

BERNÁT 2006.

Bernát Péter: I. Valentinianus védelmi koncepciója és a 374–75-ös kvád–római háború. *Kard és toll* 2006: 3. 182–200. http://www.honvedelem.hu/files/9/8574/182-200.pdf

SOPRONI 1966/67.

Soproni Sándor: Valentinianus-kori éremlelet Hajdúnánás–Tedejrõl. [The Hajdúnánás–Tedej medal find from the period of Valentinianus.] *DMÉ* XLIX. 1966/67. (1968) 91–117.

TÓTH 2006.

Tóth Endre: Valeria vége. [The end of Valeria. Das Ende der Provinz Valeria.] *Arrabona* 44: 1. 2006. 579–596.

ISTVÁNOVITS Eszter

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf. 57.
e-mail: istvanov@jam.nyirbone.hu

János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report.

Published by János Makkay, Budapest 2008. Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III: The small finds. 591 p. 510 ill.

Jakucs János

A Hármas-Körös völgyében a szerzõ által vezetett számos ásatás során elõkerült korai neolit (Körös kultúra) leletanyagot és az ásatási eredményeket feldolgozó teljes körû összefoglalás elsõ kötete a Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia sorozat (Quaderno – 11) köteteként jelent meg 2007-ben (Volume I. *The excavations: stratigraphy, structures and graves*). Az alábbiakban a közelmúltban kiadott második és harmadik kötet (Volume II: *The pottery assemblages,* Volume III: *The small finds*) kerül részletesebb bemutatásra, amely egy kötetben, Makkay János saját költségén, magánkiadásában jelent meg (MAKKAY–STARNINI 2008.). A kötetben megjelent kiváló rajzok legnagyobb része Elisabetta Starnini munkáját dicséri.

Az eredeti tervek szerint – amint az elõszóban olvasható – a most megjelent két rész az elsõ kötettel azonos sorozatban további tanulmányokkal és szöveges résszel kiegészítve került volna közlésre, erre azonban a szerzõ (Makkay János) és a társszerzõ, illetve a szerkesztõk (Elisabetta Starnini és Paolo Biagi) között keletkezett nézeteltérés miatt nem ebben a formában, és a harmadik kötet esetében nem is pontosan a tervezett – a korábbi hivatkozásokban olvasható – cím alatt került sor. A kötet elõszavából kiderül, hogy az elsõ kötet eredeti szövegét a szerkesztõk több ponton a szerzõvel való elõzetes egyeztetés nélkül módosították, megrövidítették vagy kiegészítették. A probléma részleteirõl az utóbbi évek kutatására vonatkozó néhány további észrevétellel együtt – amelyeket az elsõ kötetbõl a szerkesztõk kihúztak – a kötet elõszavában olvashatunk (7–11. oldal). Ezek részletezése azonban meghaladná e könyvismertetés kereteit.

A kötetben feldolgozott lelõhelyek nagyobb része 1974–1980 között az MRT számára végzett terepbejárás során a Hármas-Körös völgyében került elõ (MAKKAY 2007. 11.). A topográfiai munka keretében 1974 és 1989 között a szerzõ 8 korai neolit lelõhelyen összesen 9 szondázó ásatást végzett (Szarvas 8/23., Szarvas 8/8., Endrõd 3/6., Endrõd 3/35., Endrõd 3/39., Endrõd 3/119., Endrõd 3/45., Endrõd 3/158. lelõhely). A Hármas-Körös völgyébõl a fölsoroltakon kívül a második kötetben néhány táblányi leletanyag[1] található Endrõd 3/82.[2] és Szarvas 8/56. lelõhelyrõl.[3] A szarvasi lelõhely egyébként a „Körös kultúra szinte tell szerûen vastag telepe” ahol a késõbbi vonaldíszes idõszak leletanyaga is elõkerült (MAKKAY 1989. 422.). A két lelõhelyet a topográfiai munkálatok

1 Az elsõ kötetben ezekrõl egy rövid összefoglalást olvashatunk (MAKKAY 2007. 197.).

2 Lyukas-halom: Móra Ferenc ásatása 1929-ben.

3 Halásztelek–Sziráki-tanya: Krecsmárik Endre ásatása 1927-ben.

során azonosították, illetve nagy mennyiségû leletanyagot gyûjtöttek, újabb szondázó ásatásra azonban nem került sor (MAKKAY 2007. 197.).

A fentiek közül Endrõd 3/119. lelõhely kivételével – melyrõl egy hosszabb beszámoló már korábban ismertté vált (MAKKAY 1992. 121–193.) – az ásatási eredményekrõl csak a *Régészeti Füzetekben* jelentek meg összefoglalók. A leletanyag egy részét és az ásatások egyes részeredményeit természetesen a szerzõ – illetve a szerzõpáros – már számos korábbi tanulmányban publikálta (további hivatkozások: MAKKAY 2007. 14.).

A Körös-völgyi lelõhelyek mellett az elsõ kötetben rövidebb beszámoló, a másodikban több táblányi válogatott leletanyag jelent meg Furta–Csátó, Tiszacsege–Homokbánya és Battonya–Basarága lelõhelyekrõl, valamint néhány Szentes környéki (Szentlászló, Ilonapart, Nagyjaksorpart, Boros Sámuel utca) tárgyról is. Szintén a második kötetben került elsõ alkalommal nyilvánosságra nagyobb mennyiségû leletanyag a felfedezése óta (1972–1973) alig közölt – ám annál többet hivatkozott – Méhtelek–Nádasról. A szerzõk ezzel a magyarországi korai neolit kutatás talán egyik legsürgetõbb feladatának tettek eleget.

Vol. II: The pottery assemblages

Makkay János kritikus hangvételû elõszava után a két kötet rövidítéseinek feloldása, valamint mindkét kötet tábláinak (a második kötetben 367, a harmadikban 154 tábla) részletes képaláírásai találhatók (12–59. oldal). Az egyes lelettípusokat és a lelõhelyek válogatott anyagát bemutató táblák leírásában a következõ információk szerepelnek: teljes profilú edények esetében az edények száma az edénylista alapján, illetve a típuskód, az edény vagy töredék leltári száma, a Régészeti Intézet gyûjteményében található fotó- és rajzszám, a dobozra vonatkozó azonosítószám, a kutatóárok vagy objektum (adott esetben mindkettõ) száma és egy mélységadat, amelybõl a tárgy elõkerült, végül néhány esetben egyéb rövidebb megjegyzés.

A leírásokat követõ edénylistában (60–68. oldal) Szarvas 8/23., Szarvas 8/8., Endrõd 3/35., Endrõd 3/6., Endrõd 3/39. és Endrõd 3/119. lelõhelyekrõl származó és a kötetben publikált egész és kiegészített edények adatai szerepelnek. A listában megtalálható az adott edény sorszáma (1–533), lelõhelyének rövidítése (pl. Sz 23, Sz 8, E 35 stb.), típuskódja, az edény rövid leírása, az ûrtartalma literben, a töredékek száma, melyekbõl az edényt összeállították, végül a képhivatkozás. Az elõszóban a szerzõ 537 rekonstruált edényt említ („*The 537 reconstructed vessels published here mean the largest amount of Early Neolithic pots ever classified from the SE European and Balkan Neolithic”*), ami valószínûleg csupán az edénylistában felsorolt edényekre vonatkozik. Ha ugyanis a kötetben szereplõ többi lelõhely (Furta–Csátó, Méhtelek–Nádas stb.) egész és kiegészített edényeit, valamint nyilvánvalóan teljes profilú, de ki nem egészített edényeit is számba vesszük, melyeket a lista nem tartalmaz, akkor ez a szám jóval nagyobb.

A második kötet talán legtöbb figyelmet érdemlõ része a már említett félezernél több edény alapján kidolgozott kerámiatipológia, valamint külön a fenéktípusokat feldolgozó tipológia, a festett kerámiát ábrázoló színes táblák és a különbözõ díszítési technológiákat bemutató táblák. A kerámiatipológia tizenkét edénytípust (I–XII) és ezeken belül összesen negyvenöt altípust különböztet meg (69–77. oldal, Fig. 1–9). Az egyes altípusokon belül pedig esetenként további, önálló típuskóddal már nem jelölt variánsokat találunk. A tipológia figyelmes tanulmányozása során azonban helyenként kisebb ellentmondások is felfedezhetõk. Ezek közül – csupán észrevétel gyanánt – néhány feltûnõ esetet említek. Az elsõ fõtípus az ún. karinált vagy éles hasi törésû tálak (carinated bowls). A szerzõ ezek különbözõ típusait (altípusait) IA1 – IA5 kódokkal jelöli. Az IA1 típuson (melynek leírása: *carinated bowls*) belül önálló típuskód nélkül felsorol zárt, elkülönülõ peremû (*closed, with*

distinct rim), zárt (*closed*), egyenes felsõ részû (*straight upper part*) és az edény pereméhez közel található hasvonalú (*carination line close to the rim*) edényeket. Ebben az egy típusban – vagy talán altípusban, mert a jelölés inkább erre utal – tehát egy típuskód alatt (IA1) olyan „variánsokat" sorol fel, melyek egyetlen közös jellemzõje az éles hasi törés. A továbbiakban azonban már önálló kóddal találhatók az éles hasi törésû nyitott tálak (Type IA2: *carinated open bowls*), éles hasi törésû zárt tálak (Type IA3: *carinated closed bowls*), melyek egyébként egyszer már szerepeltek, továbbá az éles hasi törésû mély tálak (Type IA4: *carinated deep bowls*) és enyhén karinált tálak (Type IA5: *semicarinated bowls*). Az utolsó altípus (Type IA6: *two-handled bowls*) esetében pedig az éles hasi törés, mint fõ jellemzõ, már nem fedezhetõ fel, azonban mégis a karinált edények jelölésére használt „IA" kód alatt szerepel. A fentihez hasonló bizonytalanság néhány helyen a következõ „IB" kóddal jelölt fõtípus esetében is tapasztalható, mivel azonban a jelen írás csupán könyvismertetés és nem recenzió, ezek részletes ismertetésétõl eltekintek. A tipológia néhány esetben egyedi – tudomásom szerint pontos párhuzam nélkül álló – darabokat is felsorakoztat (pl. Type IX: specialized shapes), és az egyes típusokat nem sematikus rajzokon mutatja be, ami különösen jó megoldás, jól használhatónak tûnik. A táblák leírása során azonban hasznos lett volna pontosan megadni az ábrákon látható, a típus bemutatásához felhasznált konkrét edények vagy töredékek lelõhelyét és további adatait.

A következõ tipológiai részben (78–85. oldal, Fig. 10–17) a szerzõ a különbözõ edényalj típusokat dolgozta fel, összesen nyolc alaptípust határozott meg (Type 1–8). Ebben az esetben feltûnõ, hogy az utolsó három táblán (Fig. 15–17) mint 8. típus szerepel három egészen különbözõ formának számos darabja. Ezek az ún. négykaréjos típusú aljak (*quatrefoil bases*), a gyûrûs talp közepén bütyökkel ellátott változat (*knobbed variant*), valamint a speciális formájú és díszítésû darabok (*special shapes and decorations*). Nem tudtam egyértelmûen eldönteni, hogy ezek határozott megfontolás alapján szerepelnek azonos jelölés (Type 8) alatt vagy esetleg véletlen elírás történt.

A fenti néhány észrevétel mellett, mely csupán a tipológia szerkezetét érinti, fontosabb kiemelnünk azt a tényt, hogy mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban minden szempontból páratlan és hiánypótló munka született, melyet a Körös kultúra kutatása mostanáig nélkülözött. A magam részérõl – és ebben Makkay János utólag szintén megerõsített – e korszakra vonatkozó hasonló tipológiai táblázatot nem ismerek. Az a sajnálatos tény, hogy a hatalmas mennyiségû feltárt leletanyag és a több száz ismert lelõhely ellenére a kultúra belsõ kronológiai viszonyai talán a végsõ periódus kivételével máig szinte ismeretlenek – bár számos elmélet, köztük néhány egészen képtelen feltételezés is született (a részletekre ld. MAKKAY 1996. 37., MAKKAY 2001. 60.) – részben talán a részletesen kidolgozott kerámiatipológia hiányára is visszavezethetõ. A most elkészült tipológiának véleményem szerint legfontosabb erénye, hogy az említett bizonytalanságok ellenére meglehetõsen részletes és pontos, a késõbbiek során alapot biztosít a bõvítéshez és az esetleges korrekciókhoz.

A tipológiát követõ néhány tábla (86–89. oldal, Fig. 18–21) az egyes aljtípusok kidolgozásának és az edényfal felépítésének technológiai részleteit szemlélteti, melyeken a szerzõ több különbözõ gyártási mechanizmus nyomait különített el.

A kötetben önálló színes táblákon szerepelnek a Hármas-Körös völgyébõl elõkerült korai neolit festett cserepek (90–92. oldal, Fig. 22–24), valamint külön a Szarvas 8/23. lelõhelyrõl származó vörös bevonatos (*red slipped*) töredékek (93–94. oldal, Fig. 25–26). Az elsõ kötetben Szarvas 8/23. lelõhelynél a szerzõ külön alfejezetben foglalkozik a vörös vagy barna alapon fehér festett töredékek rétegtani és kronológiai helyzetével (MAKKAY 2007. 25–30.). A különbözõ felületkezelési eljárásokat és az egyes bemélyített vagy plasztikus díszítések létrehozásának lehetséges technikáit

további fényképes táblák, valamit Lacza Márta és Dékány Ágoston rekonstrukciós rajzai mutatják be (95–32. oldal, Fig. 27–32).

A második kötet további tábláin a már említett lelõhelyek válogatott anyaga látható az alábbi sorrendben: Szarvas 8/23. (101–199. oldal, Fig. 33–131), Szarvas 8/8. (200–213. oldal, Fig. 132–145), Endrõd 3/6. (214–236. oldal, Fig. 146–168), Endrõd 3/35. (237–250. oldal, Fig. 169–182), Endrõd 3/39. (251–331. oldal, Fig. 183–263), Endrõd 3/45. (332–333. oldal, Fig. 264–265), Endrõd 3/119. lelõhely (334–391. oldal, Fig. 266–323), Furta–Csátó (392–407. oldal, Fig. 324–339), Méhtelek (408–425. oldal, Fig. 340–357), Szarvas 8/56. lelõhely (426–427. oldal, Fig. 358–359), Gyoma 4/51. (Rédei–Halom) és Endrõd 3/82. lelõhely (428. oldal, Fig. 360), Battonya–Basarága, Laposéri csatorna 3. gödör (429–430. oldal, Fig. 361–362), Szentes–Szentlászló, –Ilonapart, –Nagyjaksorpart, –Boros Sámuel utca és Dévaványa–Réhelyi-gát (431–432. oldal, Fig. 363–364), Ebes–Vörös Csillag tsz és Tiszacsege–Homokbánya (433–435. oldal, Fig. 365–367).

A több ezer publikált töredék és egész edény a Körös kultúra valamennyi periódusát lefedi a legkorábbinak tartott fehér festéssel jellemezhetõ fázistól a végsõ, ún. „Protovinèa” idõszakig. Két legkorábbi AVK lelõhely válogatott anyagát (Ebes–Vörös Csillag tsz, Tiszacsege–Homokbánya) szintén megtaláljuk. A kötet tábláin a szerzõ közöl a korai neolit lelõhelyek objektumaiból elõkerült legkorábbi alföldi vonaldíszes import töredékeket (Szarvas 8/23. és Endrõd 3/6. lelõhely), valamint egyes lelõhelyek esetében a késõbbi AVK települési rétegbõl származó darabokat (Endrõd 3/35. lelõhely) is.

Vol. III: The small finds.

Az elsõ táblán (438. oldal, Fig. 1) a korai neolit steatopyg idolok és ember alakú edények alaptípusait (összesen 8 alaptípus) ábrázoló sematikus rajzok láthatók, melyeket a zsírfarú szobrok esetében részben annak nyomán határozott meg a szerzõ, hogy az adott szobrot milyen módon törték össze vélhetõen a szakrális funkció megszûnése után. A további táblákon közölt anyagot a második kötet szerkezetétõl eltérõ módon nem lelõhelyenként, hanem típusonként csoportosítva találjuk.

A kötetben közel száz steatopyg jellegû szobor vagy szobortöredék található (439–459. oldal, Fig. 2–22), valamint a további táblákon olyan fejtöredékek, melyek részben valószínûleg szintén ilyen idolokhoz tartozhattak (460–462. oldal, Fig 23–25). A legismertebb zsírfarú típus után megtalálhatók a körte és hordó alakú idolok, többek közt Endrõd 3/39., 3/119. és Szarvas 8/23. lelõhelyrõl (463–466. oldal, Fig. 26–29); két kereszt alakú (*cross-shaped*) figura Endrõd 3/119-rõl (467. oldal, Fig. 30), valamint a szintén jól ismert lapos idolok Méhtelekrõl (468–470. oldal, Fig. 31–33). Az idolok után relieftöredékek (471–484. oldal, Fig. 34–47), antropomorf és arcos edények, valamint töredékek (485–487. oldal, Fig. 48–49), állatszobrok és zoomorf reliefek (488–499. oldal, Fig. 52–62), szarv alakú plasztikák (500–501. oldal, Fig. 63–64), különbözõ kisplasztikák töredékei (503. oldal, Fig. 66), doboz alakú edények és/vagy házmodell töredékek (504–505. oldal, Fig. 67–68), számos oltár és mécses (506–528. oldal, Fig. 69–91), egyfülû csészék és csészefülek (529–540. oldal, Fig. 92–103), valamint különbözõ típusú nehezékek és „agyagcipók” (541–579. oldal, Fig. 104–142), agyagból és kõbõl készített karperecek (580–582. oldal, Fig. 143–145), illetve egyéb apró kerámiatárgyak (583–590. oldal, Fig. 146–153) találhatók.

A kötet tanulmányozása során felmerült valamennyi kérdés tárgyalására egy könyvismertetés keretein belül természetesen nincs lehetõség. A következõ néhány észrevételt talán mégis érdemes kiemelnünk.

Annak ellenére, hogy egyes tárgyakkal a szerzõ már több önálló tanulmányában foglalkozott (MAKKAY 2001A., MAKKAY 2006. 79–87. stb.), az itt bemutatott anyaghoz kapcsolódó szöveges rész hiánya a harmadik kötet esetében különösen érezhetõ. A kötet tábláihoz kapcsolódó összefoglaló szöveges részek sajnálatos módon valószínûleg a már említett okok miatt nem jelenhettek meg.

A kötetben bemutatott összesen több mint száz antropomorf ábrázolás (idolok, reliefek és edények) között a korai neolitikum valamennyi típusa megtalálható a Hármas-Körös völgyébõl és Méhtelekrõl egyaránt. A feltûnõ különbségek miatt logikusnak látszik a feltételezés, hogy a méhteleki telepesek hitvilága talán olyan elemeket is tartalmazhatott, melyek a Körös mentén élõ csoportok körében ismeretlenek voltak. Emellett a legkorábbi alföldi vonaldíszes telepeken is egyre nagyobb számban feltûnõ lapos, négyszögletes idolok (*flat, rectangular and stylized human figurines:* Fig. 31–33) elõfordulása Méhteleken, valamint ezek teljes hiánya a Körös völgyében az egyik olyan tényezõ lehet, mely a Méhtelek „fácies" – véleményem szerint – domináns szerepére utal az AVK kialakulása során. Bár a kérdésrõl a szerzõ véleménye jól ismert (legutóbb: MAKKAY 2001. 62., MAKKAY 2007. 199–200.), remélhetõ, hogy a bemutatott idolok kapcsán a közeljövõben egy újabb részletes értékelést olvashatunk.

A rendkívül figyelemre méltó egyfülû bögrék *(Handled cups*) kronológiai viszonyait többen tárgyalták (KALICZ–RACZKY 1982., 20–21., RACZKY 1988. 20–21.). A Közép-Tisza vidékére és a Hármas-Körös völgyére korlátozódó elõfordulásuk alapján – mely a legutóbbi kutatások fényében már nem ennyire egyértelmû – a kultúra déli tömbjén belül korábban regionális különbségeket tételeztek fel (HORVÁTH 1996. 128.). A bögrék esetében talán szintén készült egy önálló tanulmány, valószínûleg ezért szerepelnek önálló táblákon, tehát reménykedhetünk abban, hogy elõbb-utóbb ezt is olvashatjuk. Felmerül a kérdés, hogy milyen megfontolásból kerültek a harmadik – és nem a második – kötetbe.

Érdekes módon a bemutatott tárgyak közül hiányoznak a kerámia pecsétlõk, annak ellenére, hogy több is elõkerült a Hármas-Körös völgyébõl, Endrõd 3/82. (Lyukas-halom), valamint Endrõd 3/119. lelõhelyrõl. A pecsétlõk hiánya ebben a kötetben valószínûleg azzal magyarázható, hogy ezeket a tárgyakat a szerzõ már korábban részletesen publikálta (MAKKAY 2005. Pl. 6: 26, 7: 27, 28, 8: 29).

A magam részérõl végül szívesen fogadtam volna a kerámiatárgyak után a bemutatott lelõhelyek csont- és kõeszköz anyagát felsorakoztató táblákat. Tudomásom szerint ezek megjelentetése eredetileg a szerzõknek is szándékában állt. Azonban nyilvánvaló, hogy újabb néhány száz tábla minden szempontból jelentõsen meghaladta volna a magánkiadásban megjelent kötet kereteit.

Összegzés

A szerkesztés és a kiadás körülményeibõl következõ minden bizonytalanság ellenére a könyvet feltétlenül hiánypótlónak, és jelenlegi formájában is különösen hasznos munkának tartom. Bizonyos, hogy Kutzián Ida monografikus feldolgozása óta (1944), tehát több mint hatvan éve, nem jelent meg ilyen monumentális anyagközlés – összesen 521 táblányi leletanyag – a korai neolitikumból hazánkban. A két kötetben tulajdonképpen a Körös kultúra valamennyi kerámia anyagú tárgytípusa együtt tanulmányozható. A táblakötettel természetesen egy autoptikus vizsgálat nem pótolható, de a szerzõk munkájának köszönhetõen a kultúra talán legfontosabb lelõhelyeinek anyaga nem áttekinthetetlen cseréptömeg többé – szemben több „legendás" hazai ásatás anyagával –, hanem végre megismerhetõ, és ellenõrizhetõ módon hivatkozható. Így a jövõben a kötet bármilyen komoly kutatás számára megkerülhetetlen kézikönyv lesz.

Irodalom

HORVÁTH 1996.

Ferenc Horváth: Similarites and Differences in the Cultural Changes and Interrelations during the Early and Middle Neolithic of the Southern Alföld in Comparison with the Middle Tisza-Region in Hungary. In: The Vinèa culture, its Rolle and Cultural Connections. Ed. Florin Dra°ovean. International Symposium. MIRTON, Timi°oara, 1996. 125–140.

KALICZ–RACZKY 1982.

Nándor Kalicz – Pál Raczky: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok–Szanda. *MittArchInst* 10–11. 1980–1981. (1982) 13–25.

MAKKAY 1989.

Békés megye régészeti topográfiája. IV: 2. A szarvasi járás. Magyarország régészeti topográfiája 8. [The intensive field survey of Hungary. Vol. IV: 2. The district of Szarvas.] Szerk. Makkay János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.

MAKKAY 1992.

János Makkay: Excavations at the Körös culture settlement of Endrõd–Öregszõlõk 119 in 1986–1989. A preliminary report. In: Cultural and landscape changes in South-East Hungary. I. Reports on the Gyomaendrõd Project. Ed. Sándor Bökönyi. Archaeolingua Alapítvány, Budapest 1992. 121–193.

MAKKAY 1996.

János Makkay: Theories about the origin, the distribution and the end of the Körös culture. In: At the fringes of three worlds. Hunter-gatherers and farmers in the Middle Tisza Valley. Ed. László Tálas. Damjanich János Múzeum, Szolnok 1996. 35–49

MAKKAY 2001.

Makkay János: A Jászság-határ és az indoeurópai õstörténet: régészeti tények és nyelvtörténeti vonatkozásaik. [The Jászság border and the indoeuropean prehistory: archaeological realities and their linguistic interpretation.] *Tisicum* XII. 2001. 57–78.

MAKKAY 2001A.

János Makkay: Textile impressions and related finds of the Early Neolithic Körös culture in Hungary. With an Appendix: The ritual spinning. Tractata minuscula 27. A szerzõ kiadása, Budapest 2001.

MAKKAY 2005.

János Makkay: Supplement to the Early Stamp seals of South-East Europe. Tractata minuscula 44. A szerzõ kiadása, Budapest 2005

Makkay 2006.

János Makkay: Representation of dance in the figural art of the Early Neolithic Körös culture. In: Memoriae doctissimi viri Bogdani Brukner sodalis rascianae academiae dicatum. Ed. Florin Dra°ovean. *Analele Banatului*, Arheologie – Istorie 14: 1. Timi°oara 2006. 79–87.

MAKKAY 2007.

János Makkay: The excavations of the Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: the final report. Volume I. The excavations: stratigraphy, structures and graves. With contributions by Malgorzata Kaczanowska – Janusz K. Koz³owski – Tibor Paluch – Ildikó Pap – István Vörös. Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 11. Museo Civico di Storia Naturale, Trieste 2007.

MAKKAY–STARNINI 2008.

János Makkay – Elisabetta Starnini: The excavation of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: The final report. Vol. II: The pottery assemblages, and Vol. III: The small finds. Published by János Makkay, Budapest 2008.

RACZKY 1988.

Raczky Pál: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor idõszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák. Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága – ELTE Régészeti Tanszék, Budapest – Szolnok 1988

Jakucs János

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Régészeti Tanszék
Szeged,
H–6722 Egyetem u. 2.
e-mail: jakucs86@gmail.com

A város arcai*

Négy könyv Kolozsvárról

Vofkori Mária

Ülök az elõadóteremben. A híres író beszél, körülöttem díszletként festmények, kiállítás. Sokszor ültem ugyanebben a teremben és hallgattam és néztem, de csak most gondoltam magára a teremre, amely ott áll és közömbösen befogad minket. De vajon közömbösen?

Mit hallhat egy terem? Mit láthat? Siralmas klapanciákat, dilettáns festõk mûveit vagy azt, hogy:

„A gyönyörût szaporítani vágyunk,
Hogy így örökké rózsáljon a Szép,
S emlékét, ha hull érettebb virágunk,
Õrizhesse a zsenge ivadék:"

Shakespearet, Balzacot, Krúdyt. És ha egy terem olyan sokat láthat, akkor mit láthat egy város? Mit láthat, mondjuk Kolozsvár? Közömbösen tûri-e, ahogy telik felette az idõ?

Nem fogjuk megtudni. De azt igen, hogy van egy lélek, amelyet mi lehelünk belé. Egy város nemcsak életünk színtere, hanem egy kicsit mûalkotás is. Akként is hat ránk. És Kolozsvár különösen ilyen. Közhelybe foglalták, hogy kincses város, dalba örökítették, hogy szép város, és könyvek sokasága szól arról, hogy valójában milyen is, kié is. Mátyás királyé, a szászoké, a magyaroké, a románoké. A mienk. De vajon mennyire?

Négy könyvet raktam most egymás mellé. Kolozsvárról szólnak. Számomra – bár mûfajilag különböznek – mind a négy olyan, mintha képeskönyv lenne. (Kettõ bevallottan az is.) Régi megfakult képeket vagy Brueghelnek, az idõsebb Pieternek a képeit nézegetve éreztem valami hasonlót, mint most, ezt a négy könyvet lapozgatva. Akkor még nem tudtam, hogy ennek az érzésnek köze lehet Kolozsvárhoz is. Mint egy két világháború közötti fotográfus mester, csak ajánlani tudom ezeket a könyveket a becses olvasó szíves figyelmébe, és kérem a pártfogását.

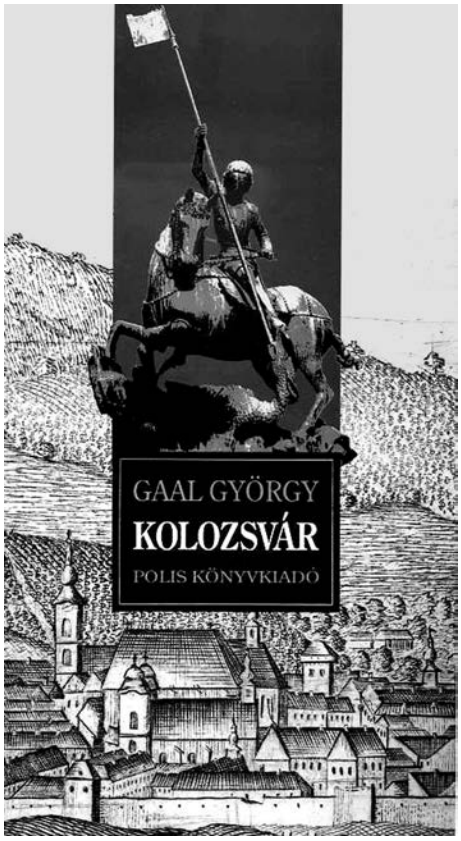
*1.) Gaal György: Kolozsvár. Millenniumi kalauz. Kós Károly esszéjével a régi Kolozsvárról. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2001. 192 p.

2.) Gaal György: Képes Kolozsvár. A belváros írásban és képben. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2007. 195 p.

3.) Kincses képeskönyv. Kolozsvár. Szerk. Zágoni Balázs. Koinónia – Projectograph, Kolozsvár 2007. 58 p.

4.) Murádin Jenõ: A Mátyás-szobor és alkotója Fadrusz János. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2008. 123 p.

Az elsõ könyv

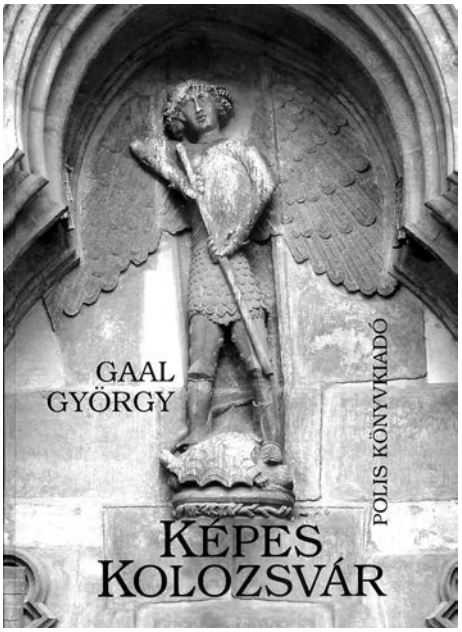
„Vajon az épületek, az utcák és terek, a kocsik és autók, villany és aszfalt meg a csúfolódó, tülekedõ emberek teszik-é a várost, aki íme, szintén születik és él, beteg és egészséges, vidám és gondokkal vajúdik, duzzad vagy sorvadva zsugorodik, bölcs avagy bolond és egyszer meghal? Születik, él és meghal, mint az ember. Egyik város hamarább, másik késõbben, de mindenik kivétel nélkül elmúlik. Merthogy minden szerves életegységnek ez a sorsa, és minden város szerves életegység." – mondja Kós Károly 1934-ben írt *Kolozsvár* címû kisesszéjében. Ezzel indítja Gaal György – a Polis Könyvkiadónál 2001-ben megjelent – kis millenniumi kalauzát. És milyen jól teszi. Az elsõ hat oldal után, Kós Károly Kolozsvárja után, már akkor is kedvem lenne a városhoz, ha sosem jártam volna falai között. Ha csak a hírét hallottam volna, mert az van neki. Ez a kis könyv (a „kis Kolozsvár", ahogy a Polis Könyvkiadó tagjai mondják) tulajdonképpen útikalauz, de mégis több annál. Mindjárt Kós Károly esszéje után 15 oldalon át a város történetét kínálja dátumokban, utána pedig három oldal könyvészet következik. Meglehetõsen rendhagyó kezdés ez egy útikönyv esetében, de utána már nem várat tovább, már jön maga az út. Házról házra sétálhatunk a történelmi Kolozsváron. Térkép és bélyegfotók segítségével járhatjuk végig a Fõteret, az Óvárat, végigballaghatunk az Unió utcán a Monostori út felé, ahonnan letérhetünk a Sétatérre, de mehetünk más irányokba is, végig a Deák Ferenc utcán, onnan át a Széchenyi térre, fel a Fellegvárra, majd még egyszer átvágva mindenen, visszakanyarodhatunk a Petõfi utcára a Házsongárdhoz. A „kis Kolozsvár"-nak köszönhetõen mindezt úgy járhatjuk be, hogy két nyelven szólhatunk az utcákhoz. Magyarul is, románul is. (Már a tartalomjegyzékben így tüntették fel a neveket.)

Végig a városon! Az Unió utca. Soha nem tudtuk a román nevét. Ezt e nevet örököltük meg az elõzõ generációktól, a régi neve, a Belsõ-Monostor már feledésbe merült. (Azt tudtuk, hogy a XIX. és XX. század fordulójától már Unió utca a neve, mert egyik házában mondták ki 1848-ban Erdély és Magyarország unióját.) A román nevére, arra, hogy str. Memorandumului, még ma is gyakran rácsodálkozom. De nem minden volt ennyire egyértelmû. A Széchenyi tér például már egyszerre volt Széchenyi és Mihai Viteazul. De azért eligazodtunk. Szokásszerûnek fogadtuk el, hogy minden él magyarul és románul, ismertük nemcsak az utcákat, hanem a boltos néniket is, tudtuk ki magyar, ki román, mindenkihez a saját nyelvén szóltunk. (Csak németül nem szólhattunk senkihez. Szász szó már rég nem volt a városban.) Furcsa város – mindenkinek a sajátjává tudott válni. És hát ott volt a Házsongárd, Jósika Miklós és Brassai Sámuel, Tótfalusi Kis Miklós és Szenczi Molnár Albert, Dsida Jenõ és Reményik Sándor, Kós Károly és Szilágyi Domokos sírjaival.

„Távol a gyûlölet, a szeretet is távol –
akad-e, ki a sohatöbbéig *kísér a*
West Side Hospitalból?"– kérdezte tõlünk is Szisz.

Gaal György „kis Kolozsvár”-ja végigkísér a városon. Emlékeket ébreszt vagy ha nincsenek, talán teremt. 187 fehér-fekete bélyegfotóval, lényegre törõ szöveggel, félkövérre szedett házés mûemléknevekkel. Az eligazodás szempontjából kétnyelvûen. És mint minden jó útikalauz, megadja a fontosabb közhasznú címeket és telefonszámokat. (Ezt a fejezetet majd frissíteni kell a következõ kiadásban.) Mégis, amikor legelõször kézbe vettem a „kis Kolozsvár”-t, mohón a 186. oldalra lapoztam, mert a tartalom szerint ott van az *„Amit még följegyezni érdemes”*. Azt gondoltam ott vannak a kivételes dolgok, a furcsaságok. Üres lapok voltak ott. Hat üres oldal. Lehet, hogy mégis majdnem minden értelmezés kérdése?

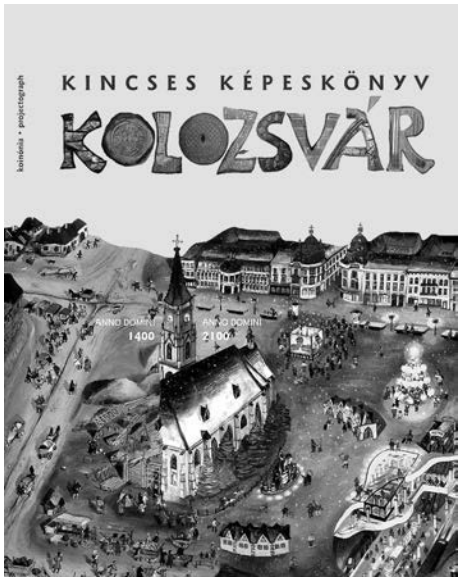
A második könyv

Ebben Gaal György felnagyította a képeket, mívesre. Elhagyta a román neveket, és így az a Kolozsvár áll elõttünk, akit apáink, nagyapáink ismertek. Kolozsvár, „aki egy magyar város”. Akirõl Georg Houfnagel készített metszetet 1617-ben, és ahol a Szent Mihály templom nyugati kapujának timpanonját egy angyal õrzi. Ugyanazon a városon vonulunk végig Gaal Györggyel, és mintha mégsem. Az útikönyvben egy kicsit messzirõl néztünk és láttunk, mintha az utca túloldalán libegõ dámát figyeltük volna, itt pedig mellé szegõdünk. Már nem csak napernyõjének piros foltját látjuk, hanem az aranyozott kígyófogantyút is, a fel-fellibbenõ szoknyát és alatta a karcsú bokákat. Mert a szerzõ közel visz és megmutatja a Szent Mihály templom déli kapuját és a szobortöredéket a templom déli falán, a torony óraszerkezetét, a sekrestyeajtó reneszánsz keretét, a Golgota-freskót a Sleunig-kápolnából, a Háromkirályok oltárát a Maulbertsch-képpel, Fadrusz János 1891-bõl származó feszületét.

Aztán kihátrál velünk a templomból, és mi, mint egykoron az ifjú gavallér a piros napernyõ csábos árnyékában, megyünk vele, haladunk térben is, idõben is, benézünk – úgy 1860 táján – a templomot övezõ vásáros bódékba, szorongunk a tömegben a Mátyás-szobor leleplezési ünnepségén, amikor már 1902-t írnak és õsz van, október, és esik az esõ, látjuk amikor közel két évtized múlva románra cserélik a szobor feliratát, végigmegyünk a fõtér déli oldalán a városháza elõtt, végetes végig a Deák Ferenc utcán és nem tudunk megállni. Elõttünk libeg a piros napernyõ, a minorita templomnál még látjuk, aztán mintha eltûnne, de keressük. Visszatérünk a fõtér keleti házsorához, megpihenünk a Bánffy-palota elõtt, a homlokzati Bánffy címer alatt, és újra látni véljük a piros napernyõt. Nem maradhat ki semmi. Már az Óvárban vagyunk, Mátyás szülõháza elõtt, megbámuljuk a Tauffer-házak kovácsoltvas erkélyét és megállunk. A recenziót író legalábbis. Mert az egyszeri gavallér, ha elég kitartó, akkor elég közel fog kerülni a részletekhez. Fellibbentheti a szoknyát, eljuthat a karcsú bokákhoz és azon túl is, a titokzatos mélységekhez. Ilyen ez a könyv, és azt súgja nekünk, közel hajolva, egészen a fülünkbe: ilyen a város. Ez a könyv azt mutatja meg, amiért érdemes megnézni Kolozsvárt, azt, amit eltakar elõlünk az elsõ benyomás kuszasága. És mindezt nem is színesben, hanem csak árnyaltan, fehér, fekete és régibarna foltokkal teszi. A könyv fotóit nézve valahogy nem is vágyom arra a színpompára, amelyet a modern technika tud nyújtani. Visszavágyom gyerekkorom fekete-fehér tévéjéhez, a tévéhez, amely akkor maga a csoda volt, látcsõ és létcsõ, rajta keresztül kinézhettünk a világba.

A harmadik könyv

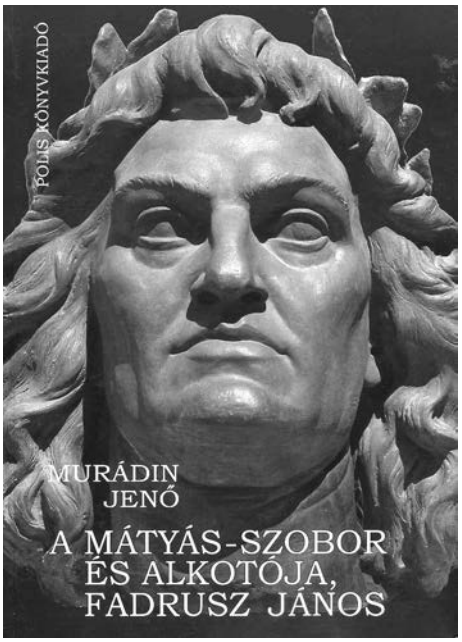

A színpompát a harmadik könyv, a Koinónia és a Projektograph kiadók közös könyve, a Kincses képeskönyv adja. Brueghel, Brueghel mondjuk, motyogjuk, susogjuk magunknak, amikor mohón végiglapozzuk a könyvet, amely elsõsorban Jánosi Andrea illusztrációinak köszönhetõen él. Természetesen az elmélet, az ötlet itt is megelõzte a gyakorlatot, de ha a kivitelezés nem ennyire briliáns, ha az illusztrációk nem ennyire jók, akkor ez a könyv is a feledhetõség földrészén marad. Így azonban – visszavágyunk hozzá. Nem útikönyv, nem csak képeskönyv, több annál. A város múltbéli arcait villantja föl 14+1 fejezetben. Valóban az, aminek szerzõi szánták: idõutazás. A római Napocától napjainkig. És gyorsan haladunk át ezen az idõn, és nem fáradunk bele. És mindig megpihenhetünk kedvenc részleteinknél: a napocai színház alsó sorában, a gepida vásár kelmeárusai mellett, felmászhatunk az ötvösök tornyába, és ha úgy tetszik, lengethetjük a zászlót a Karolina-oszlop mellett, de beülhetünk a Bánk Bán bemutatójára vagy piros napernyõvel korzózhatunk a Deák Ferenc utcán. A múlt jön közel, és úgy, hogy nem a relikviákból, a még ma is meglevõ dolgokból néz minket, hanem megszemélyesítve, elevenen, egy mûvész által föltámasztva. A Kincses képeskönyv szövegei jók, feszesek, hozzáférhetõek, az a korosztály is megérti, akinek elsõsorban szánták, a 8–12 évesek. A könyvben azonban szerepcsere történt: a szövegek csak illusztrációk (a könnyebb megértés érdekében), a könyvet a képek írják.

Nagy érdeme a Kincses képeskönyvnek, hogy bemutatja a betonvárost is, és szól arról, amirõl még mindig túl sokat hallgatunk, mert idõben nagyon közel van: a kommunista diktatúráról, a kenyérjegyek korszakáról. 14+1 fejezet. A +1 – a jövõ. Vajon milyen lesz? Jánosi Andrea utolsó képe szerint – meseszerû. A betonváros eltûnik, mert az emberek nem akarnak már ezekben a házakban lakni, a fõtér visszanyeri régi ragyogását, olyan lesz megint, mint egykoron, amikor még nem száguldoztak át rajta gázt és bûzt pöfögõ autók, merthogy teljesen kitiltják onnan az autós forgalmat. Lehet majd korzózni. És lesz metró és nemzetközi repülõtér, és „*Ismét a játék, a kergetõzés, az udvarlás, a séta és a pihenés helye lesz minden kolozsvári és idelátogató számára.*”

A negyedik könyv

Ez egészen közelkép. Kolozsvár emblémáját, a Mátyás-szobrot nézhetjük, teljes pompájában. És láthatjuk azt a Kolozsvárt, amely létrehozta és megõrizte. A tavalyi *reneszánsz*nak elnevezett év alkalmából született meg a Polis Könyvkiadónál ennek a könyvnek ez a bõvített, második kiadása. A szerzõ, Murádin Jenõ mûvészettörténész kolozsvári, és ez a szobor az övé is. Generációk hagyták rá, nem is csak hagyták, hanem testálták. Két elõszava is van a könyvnek, mindegyik míves, de talán Lászlóffy Aladár mondja ki, és mondatja ki Fadrusszal is a leglényegesebbet: „*Fadrusz zsenije egyenlõ ezzel a térrel, ahol Mátyás, a tökéletes áll. Van igazságos, van jégtörõ, van Mátyás-madár és Mátyás apostol. Mátyás, a tökéletes csak eszme. S az eszme csak látszólag könnyebb, mint az ércek. Ezért készülnek a szobrok elõször is az eszme öntõdéiben. ‘Barátom – írja valahol Fadrusz –, az érzés kifejezése a fõdolog a mûvészetben; ez maga a mûvészet. A korrekt faragás pedig csak mesterség.’*”

Ez a könyv már egészen közelkép. Ezt sugallja az Unipan Helga tervezte borító is. Mátyás arca egészen közelrõl. Zöldesfekete fényben. A tökéletes Mátyásé. Murádin Jenõ gondosan válogatott képekkel visz közel a szoborhoz és a szobor Kolozsvárjához. És nem csak mutatja a képeket, hanem beszél is, gyorsan, pontosan. Mutatja a tereket, amelyek várták a szobrokat, mutatja a fõteret, amely Mátyást várta. „*Ez a tér Kolozsvár lelkiismerete.*" Mondja a város Mátyás-kultuszát, mutatja Nagy Lajos fotóját, aki az unitárius kollégium tanáraként indítványozta az ércszobor felállítását. Aztán odaérünk a pályázathoz és nyerteséhez: Fadrusz Jánoshoz. Fadruszhoz, az idegenhez, a pozsonyihoz, a furcsához, a híreshez, aki „*csak a maga belsõ szózatára hallgatott.*" És a két szoborhoz. A kolozsvári Mátyás-szoborhoz, és a zilahi Wesselényi-szoborhoz, ahol Wesselényi magához emeli a szegény jobbágyot. Szobrok, melyek az örökkévalóságnak készültek. Szobrok, amelyekhez sem elvenni, sem hozzáadni nem lehet. Szobrok, amelyeket megörököltünk együtt a várossal. Ott randevúztunk „a ló farkánál", ott ültünk a padon, és olvastunk és vártunk, és sírtunk és bosszankodtunk, és közben néztük Mátyást és Kinizsit és Magyar Balázst, akik mindezt látták, és hagyták, és mutatták: nem olyan nagy a baj. Onnan nézve nem olyan nagy. Szerelmek és vizsgák és évek jönnek-mennek, de õk maradnak nekünk, és valamilyenféleképpen marad a város is. Amíg õk ott állnak, háttérben a templommal, nem lehet olyan nagy a baj.

Közelkép. Ez Murádin Jenõ könyve. És talán beszélni sem kell túl sokat róla. Jobb kézbe venni és megnézni, elolvasni. A Mátyás-szoborról pedig nem mondhatunk sokkal többet, mint Alexander Bernát, Fadrusz korának kiemelkedõ esztétája: „*Nézd meg ezt az emléket és szívedben mély megindulást fogsz érezni. Nem fogod tudni elfordítani szemedet. Szíved mindinkább meg fog telni, és lelkedet mély érzések, oly gondolatok világába fogják vezetni, melyekrõl szívesebben nem szólsz, oly meghitteknek érzed õket. Ily hatást csak a nagy mûvésznek becsületes munkája idézhet elõ. Ki tudja fejezni, amit akar, és amit gondolt és érzett, vele gondoljuk, érezzük.*"

A végére

írhatnék a kiadókról részletesebben, különös tekintettel a Polisra, írhatnék a szerzõkrõl, a grafikusokról, de most nem teszem. Aki kíváncsi lesz a könyvekre, minden bizonnyal megkeresi a szerzõkrõl szóló szócikkeket. Amikor egymás mellé tettem ezt a négy könyvet és újraolvastam õket, talán a könyvek okozta különleges érzelmi állapot juttatott eszembe egy Fonográf slágert:

„Kár hogy a magyar nyelvet
rajtunk kívül nem érti senki,
nem érti senki, nem érti senki,
és nem is akarja megtanulni."

(Edison szavai Puskás Tivadarhoz, Bródy János szinte szó szerinti átvételében.)

Kár, hogy a Polis kiadót nem ismeri senki. Legalábbis nagyon kevesen. Vajon meg akarják ismerni? Ehhez talán a kiadónak is be kellene sétálnia a reklám utcájába. Ott kellene laknia. De nem ott lakik. Nem erre figyel. Inkább halkan szóló, jól megkomponált könyveket ad ki Kolozsvárról

(és másról is!), és az a finom pianissimo, amivel szól, nem tud átütni azon a zavaros, harsogó fortissimón, amely körülveszi. A könyvpiacon és másutt se. Kolozsváron és úgy általában.

Kolozsvár pedig – nem adja könnyen magát. Nem érdekli az elsõ benyomás, az elsõ pillantás közhelye és mítosza: a „meglátni és megszeretni”. Álruhába bújt dáma õ, akiért fáradozni kell. Titokzatos. Várja a hódítást. A hódítási fortélyok egy részét pedig ezekbõl a könyvekbõl is megtanulhatjuk.

VOFKORI Mária

Rétközi Múzeum
Kisvárda
H–4600 Csillag u. 5.
e-mail: retkozi@t-online.hu

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2008. évi publikációi

Almássy Katalin

1. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2007. 550 p.
2. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2008. 615 p.
3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szkíta és kelta korának kutatástörténete. [Istoricul cercetãri perioadei scitie °i celtice in judeþul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Die Geschichte Forschung der skitischen und keltischen Zeitspanne im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg.] *StCom Satu-Mare* XXII: 1. 2005. 99–106.

Bene János

1. Nyíregyháza az I. világháborúban. [Nyíregyháza im Ersten Weltkrieg.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 403–449.
2. Polgár 1848–1849-ben. [Polgár in 1848–1849.] *SzSzBLÉ* XVIII. 2008. 235–268.
3. Nyíregyháza 1848–1849-ben. *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 291–308.
4. Neoabszolutizmus és alkotmányos küzdelmek Nyíregyházán, 1849–1872. *SzSzBSz* 43: 4. 2008. 419–452.
5. Évfordulóink. *NyJAMÉ* L. 2008. 11–12.
6. Ötven év tárgyai. [A fifty years old collection.] *NyJAMÉ* L. 2008. 67–90.
7. 125 éves a nyírbátori tûzoltóság. Hivatásos Önkormányzati Tûzoltóság, Nyírbátor 2008. 122 p.
8. 140 éve alapították a megye múzeumát. *Kór-Házunk* 5: 8. 2008. 21.
9. A nyíregyházi Mikeczek. In: Mesélõ Nyíregyháza. Városvédõ Füzetek 24. Nyíregyházi Városvédõ Egyesület, Nyíregyháza 2008. 20 p.
10. Nekem õ mindig Nagy Feri volt és marad. *A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei* 3. 2008. 218–219.

Bocz Péter

1. Papírszükségpénz kezdeményezés 1816-ban. [Papiernotgeld-Initiative im Jahr 1816.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 401–402.

Bodnár Zsuzsa

1. Kötetben nemzetiségeink etnogasztronómiája. Könyvismertetõ. *SzSzBSz* 43: 1. 2008. 128–129.
2. Egy különös becsû tárgy. Menyasszonyi láda 1776-ból. [An object of special value. Bride's chest from 1776.] *NyJAMÉ* L. 2008. 367–378.
3. In memoriam Tompa Éva. A pedagógus és népi iparmûvész emlékezete. *PedM* 33: 3. 2008. 81–83.
4. Gyermekáldás, gyermeksírás. A születés és az újszülöttkor hagyományköre Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Védõnõ* 18: 4. 2008. 14–16.
5. Népi eszközös gyermekjátékok a Sóstói Múzeumfalu anyagából. *Könyvtári kis híradó* 12: 4. (48.) 2007. 10–12.
6. Nagyanyáink öröksége. Hímzett feliratos falvédõk kiállítása. *Téglási Krónika* 17: 2. 2008. 6–7.
7. Nagyanyáink öröksége. *Könyvtári levelezõ/lap* 20: 4. 2008. 32–34.

Bóna Bernadett

1. Szikvízüzem a Sóstói Múzeumfaluban. Szikvíztörténeti adatok a korabeli Nyírvidék hirdetéseiben. [Soda-water works in the Sóstó Village Museum. Data on the history of soda-water on the basis of the contemporary advertisements in newspaper Nyírvidék.] *NyJAMÉ* L. 2008. 485–499. (Társszerzõ: Páll István)
2. A muzeológia „szegény emböre". Kiállítás Kiss Lajos születésének 125. évfordulója alkalmából. *Néprajzi Hírek* 37: 1. 2008. 28–31.

Cservenyák László

1. Mátészalka a „Fény városa". *MúzeumPont* 5: 1. 2008. 2.
2. Csonka Szatmár vármegye közegészségügyi állapota a XX. század elején. [Situation of public health in Szatmár County at the beginning of the 20th century.] *NyJAMÉ* L. 2008. 501–510.

Dám László

1. Széljegyzetek Kiss Lajos: a Rétköz népi építkezése c. tanulmányához. [Notes on Lajos Kiss' study „Folk architecture of the Rétköz region".] *NyJAMÉ* L. 2008. 379–384.

Hegedüs Antalné

1. Néhány szó a beregi keresztszemes kézimunkáról. [Some words about the Bereg cross- stitch embroidery.] *NyJAMÉ* L. 2008. 465–473.

Istvánovits Eszter

1. A Nyíregyháza–Pazonyi út, TESCO áruház építését megelõzõ feltárás. [Dem Bau des TESCO-Warenhauses vorausgehende Freilegung in Nyíregyháza–Pazonyi út.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 115–120. (Társszerzõk: Lukács József, Nagy Márta)

2. Császárkori/kora népvándorlás kori teleprészlet Nyíregyházán. [Kaiser- bzw. Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 155–203.
3. Az ún. „meót” típusú kardok/tõrök a Kárpát-medencében. [The so-called “Meotian” type swords/daggers in the Carpathian Basin.] *NyJAMÉ* L. 2008. 281–290. (Társszerzõ: Kulcsár Valéria)
4. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIX. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2007. 550 p.
5. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve L. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2008. 615 p.
6. „On the Borders of East and West”: A Reconstruction of Roman Provincial and Barbarian Dress in the Hungarian National Museum. In: Dressing the past. Ancient textiles 3. Ed. Margarita Gleba – Cherine Munkholt – Marie-Louise Nosch. Oxbow Books, Oxford 2008. 29–42. (Társszerzõk: Ilona Hendzsel, Valéria Kulcsár, Dorottya Ligeti, Andrea Óvári, Judit Pásztókai-Szeõke)
7. A császárkori kutatás története Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. [Istoricul cercetãrilor de epocã romanã în judeþul Szabolcs-Szatmár-Bereg. Die Geschichte der kaiserzeitlichen Forschung im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg.] *StCom Satu-Mare* XXII: 1. 2005. 149–157.

Jakab Attila

1. Tatárjárás kori kincslelet Tyukod–Bagolyvárról. [Hortfund aus der Zeit des Mongolenüberfalls in Tyukod–Bagolyvár.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 247–289.
2. Téglaégetõ kemencék az írott forrásokban. [Ziegelbrennöfen in den Schriftquellen.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 325–332.
3. A nagyhalászi Pusztatemplom. [Medieval church in Nagyhalász.] *NyJAMÉ* L. 2008. 307–356.
4. Égetõkemencék az európai régészeti anyagban. [Brick kilns in the archaeological material of Europe.] *NyJAMÉ* L. 2008. 357–366.
5. Ibrány, tanuszoda. *RKM* 2007. (2008) 230.
6. Kálmánháza, Vitéz-sor. *RKM* 2007. (2008) 233–234.
7. Laskod, Akasztóhegytõl DK-re. *RKM* 2007. (2008) 243.
8. Nagykálló, Harangodi-tó. *RKM* 2007. (2008) 249.
9. Tiszadob, Sós-szék. *RKM* 2007. (2008) 291–292.
10. Tyukod, Rákóczi utca 59. *RKM* 2007. (2008) 301.
11. Újfehértó, Tóhát-dûlõ. *RKM* 2007. (2008) 301–302.

Kurucz Katalin

1. Nagyberuházásokat megelõzõ régészeti feltárások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1993–2008 között. [Large scale excavations preceding construction projects in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, 1993–2008.] *NyJAMÉ* L. 2008. 55–66.

Lakatos Sarolta

1. „Csupán az emlék maradandó”. Emlékképek Dr. Kállay Kristófné Vásárhelyi Vera életébõl. [„Only Memories Are Fadeless”. Traces from the life of Vera Vásárhelyi (Dr Kristóf Kállay’s Wife).] *SzSzBLÉ* XVIII. 2008. 387–400.
2. Az Aranygyapjas Rend magyar lovagjai a 15–17. században. In: A Báthoriak kora. A Báthoriak és Európa. Szerk. Ulrich Attila. Báthori István Múzeum, Nyírbátor 2008. 43–68.
3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. In: Fejet hajtunk. Vadászati emlékhelyek Magyarországon. Szerk. Fáczányi Ödön. Országos Magyar Vadászkamara, Budapest 2008. 191–198.
4. A Szuverén Máltai Lovagrend kitüntetései. In: A Numizmatika és a társtudományok VI. Szerk. Torbágyi Melinda. Székesfehérvári Megyei Jogú Város Levéltára – Magyar Numizmatikai Társulat, Székesfehérvár – Budapest 2007. 163–184.

Lukács József

1. Árpád-kori teleprészlet Nyíregyházán a Pazonyi út mellett. [Arpadenzeitlicher Siedlungsteil beim Fundort Nyíregyháza–Pazonyi út.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 205–245.

L. Nagy Márta

1. Késõ bronzkori településrészlet Nyíregyházán. [Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 121–154.
2. Saáry Sándor. [Sándor Saáry.] *NyJAMÉ* L. 2008. 23–54.
3. A Hajdúbagos–Cehaluþcsoport leletei a Sebes-Körös vidékérõl. [The Finds from the Hajdúbagos Group in the Sebes-Körös Area.] *DMÉ* LXXX. 2007. 25–44.

Madár Xiména

1. Pál Gyula alkotásai a Jósa András Múzeumban. [Werke von Gyula Pál im Jósa András Museum.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 471–482.
2. Benczúr Gyula Nyíregyházán. [Gyula Benczúr in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* L. 573–580.

Mohácsi Endre

1. Adalékok Koroknay Gyula élettörténetéhez. *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 25–29.
2. Újra virágzik a Vay kastély! *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 389.
3. Vízimalom az erdõháton. *SzSzBSz* 43: 3. 2008. 390.
4. 1809: a magyar nemesi insurrectio hattyúdala. [1809 – the swan song of the Hungarian noblemen’s insurrection.] *NyJAMÉ* L. 2008. 457–463.

Németh Erika

1. Egy összeégett kelta leletegyüttes restaurálása. [Restaurierung eines verbrannten keltischen Fundensembles.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 487–493.

Németh Péter

1. A Péc nembeli Ibrányiak. [The Ibrányi Family of the Clan Péc.] *SzSzBLÉ* XVIII. 133–146.

Páll István

1. Szent Iván-éj a Sóstói Múzeumfaluban 2008. június 23-án (hétfõn) 22 órától. *MúzeumPont* 5: 1. 2008. 6.
2. Új adatok Polgár 1729-es pecsétnyomójához. [Further Additions to the Signet of Polgár dating back to 1729.] *SzSzBLÉ* XVIII. 231–234.
3. Szikvízüzem a Sóstói Múzeumfaluban. Szikvíztörténeti adatok a korabeli Nyírvidék hirdetéseiben. [Soda-water works in the Sóstó Village Museum. Data on the history of soda-water on the basis of the contemporary advertisements in newspaper Nyírvidék.] *NyJAMÉ* L. 2008. 485–499. (Társszerzõ: Bóna Bernadett)
4. Az „élõ" múzeumfalu. *Mûsorkalauz* 16: 5. 2008. 27.
5. Ma vagyon... piros pünkösd napja. *Vasárnapi Kelet* 11: 19. 2008. 3.
6. Márton-napi vigasságok a skanzenben. *Vasárnapi Kelet* 11: 44. 2008. 3.
7. Emlékezés Koroknay Gyulára. *Városvédõ Híradó* 6: 4. 2008. 2.

Pintye Gábor

1. Gazdagságról tanúskodnak a kirabolt sírok. *Nagykállói Hírmondó* 18: 12. 2008. 3. (Társszerzõ: Scholtz Róbert)
2. Beregsurány, református templom. *RKM* 2007. (2008) 170.
3. Csaroda, Palaica. *RKM* 2007. (2008) 200.
4. Csenger határa. *RKM* 2007. (2008) 200–201.
5. Gulács, Rákóczi utca 6. *RKM* 2007. (2008) 216.
6. Gyõrtelek, Vasúti-dûlõ. *RKM* 2007. (2008) 221.
7. Kántorjánosi határa. *RKM* 2007. (2008) 234.
8. Levelek–Gyûrûs. *RKM* 2007. (2008) 243.
9. Márokpapi, Kossuth utca. *RKM* 2007. (2008) 246.
10. Nyírbátor, Ipari Park. *RKM* 2007. (2008) 253.
11. Nyírlugos, Szabadságtelek (Szennyes-puszta). *RKM* 2007. (2008) 253.
12. Pátroha, Kisteleki-zug. *RKM* 2007. (2008) 256.
13. Pócspetri határa. *RKM* 2007. (2008) 264.
14. Vásárosnamény, Kölcsey utca 29. *RKM* 2007. (2008) 304.
15. Vásárosnamény határa. *RKM* 2007. (2008) 304.
16. Császló község közigazgatási területének régészeti topográfiája. [Archaeological topography of the administrative territory of Császló village.] *RKM* 2007. (2008) 85–100.
17. Egy beregsuránvi típusú pecsételt edény szarmata sírból. [A Beregsurány type vessel with stamped decoration from a Sarmatian grave.] *NyJAMÉ* L. 2008. 271–279.
18. Csenger. Történelmi és kulturális kalauz. [A Cultural and Historical Guide.] Muzeul Judeţean Satu Mare, Satu Mare 2008. 48 p. (Társszerzõ: Fábián László)
19. Bereg régészete. In: Bereg kincsei. Kiállításvezetõ. Szerk. Varga János. Beregi Múzeum, Vásárosnamény 2008. 47–54.

Ratkó Lujza

1. Adalékok a kárpátaljai magyarság népviseletéhez. [Beiträge zur Tracht des Ungartums der Karpatoukraine.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 297–311.
2. A nyírbátori cigányság viselete a XX. század elsõ évtizedeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat I. [Attire of the Nyírbátor Gypsies in the early-20th century. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series I.] *NyJAMÉ* L. 2008. 421–444.
3. „Azért jöttem ide karikázni...” A nagyböjti karikázó tartalmi elemzése. In: Tánchagyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László köszöntésére. [Dance: Tradition and Transmission. Festschrift for László Felföldi.] Szerk. Barna Gábor – Csonka-Takács Eszter – Varga Sándor. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged 2007. 43–52.

Scholtz Róbert

1. Gazdagságról tanúskodnak a kirabolt sírok. *Nagykállói Hírmondó* 18: 12. 2008. 3. (Társszerzõ: Pintye Gábor)
2. Szorgalmatos, Pacsirta utca 25. *RKM* 2007. (2008) 289.
3. Tiszadada, Nagy-Nyár-Szeg-dûlõ. *RKM* 2007. (2008) 291.
4. Tiszadada, Tiszavirág utca 5. *RKM* 2007. (2008) 291.
5. Elõzetes beszámoló a Tiszadob, Ó-Kenéz lelõhelyen 2006–2007-ben végzett feltárásokról. [Preliminary report on the excavations conducted at Tiszadob, Ó-Kenéz in 2006–2007.] *RKM* 2007. (2008) 35–49.
6. Szkíta, szarmata és késõ népvándorlás kori leletek Tiszavasvári–Kapusz-lapos lelõhelyrõl. [Die skythischen, sarmatischen und spätvölkerwanderungszeitlichen Funde von Tiszavasvári–Kapusz-lapos.] *NyJAMÉ* L. 2008. 225–269.
7. Scythian Age finds on the M3 motorway in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, Hungary. [Skýtske nálezy z výskumov na dial’nici v oblasti Szabolcs-Szatmár-Bereg, Madarsko.] *VP* 8. 2007. 189–202.

Szabó Sarolta

1. Üvegnegatívok a Báthori István Múzeum fotógyûjteményében. [Glass negatives in the Photography Collection of the Báthori István Museum (Nyírbátor).] *NyJAMÉ* L. 2008. 409–420.

Szathmáry László

1. Egy újkõkori csontváz Vállajról. [A Neolithic skeleton from Vállaj.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 483–485.
2. Szarmaták az Alföldön. In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyûlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 27–32. (Társszerzõk: Furka Tünde, Csóri Zsuzsanna, Marcsik Antónia, Kõvári Ivett, Holló Gábor)

2. Az Észak-Hajdúság 10–13. századi paleodemográfiai profilja. [A Paleodemographical profile of Northern Hajdúság in the 10th–13th centuries.] In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyûlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 67–74. (Társszerzõk: János István, Kiss Ferenc, Hüse Lajos)
3. Tipológiai szempontok az Alföld neolit népességeinek megítélésében. In: A Magyar Biológiai Társaság XXVII. Vándorgyûlése. Szerk. Korsós Zoltán – Gyenis Gyula – Penksza Károly. Magyar Biológiai Társaság, Budapest 2008. 145–152. (Társszerzõ: Kõvári Ivett)
4. Mutilitations around the foramen magnum examined by scanning electron microscope (SEM). *AnthrK* 48. 2007. 145–152. (Társszerzõ: Beszeda Imre)
5. Helyi népesség – honfoglaló magyarok. [Local Populations – Conquering Hungarians.] In: A Fordulat. A magyarság és a kelet. II. Õstörténeti konferencia. A Magyarok VII. Világkongresszusának kötetei I. Magyarok Világszövetsége, Budapest 2008. 157–161., 121–122. (Társszerzõ: Kõvári Ivett)

Ulrich Attila

1. Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. [Meierhofwirtschaft und Frondienstsystem auf dem Dominium Ecsed zur Zeit der Besitzherrschaft der Familie Rákóczi.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 381–400.
2. Egy nemesi karrier a XVIII század elején. A birtokszerzõ „üzletember” jóbaházi Dõry László. [A nobleman’s carrier in the early-18th century. László Jóbaházi Dõry, a businessman acquiring possessions.] *NyJAMÉ* L. 2008. 445–457.
3. A Báthori család címere Ecsedrõl vagy Bátorból. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbaky Péter – Spekner Enikõ – Szende Katalin – Végh András. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2008. 274.

Varga János

1. Közösségi elv és dokumentálás. Baráth Menyhért jándi népi verselõ. [Gemeinschaftsprinzip und Dokumentieren. Der Volkspoet Menyhért Baráth von Jánd.] *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 313–323.
2. Kölcsey 1938-as exhumálása. Csiszár Árpád szerepe az újratemetésben és a Hármashatár folyóiratban. [Exhumation of Ferenc Kölcsey in 1938. Role played by Árpád Csiszár in the reburial and journal Hármashatár.] *NyJAMÉ* L. 2008. 511–524.
3. Legyen, lesz. Recenzió Bakos Kiss Károly: Legyen vers. *Partium* 17: Tél. 2007/2008. 85–88.
4. Valóságszag from Beregszá(s)zhalombatta és más helyek, meg a kárpátaljai emberek. Recenzió Lengyel János: Fallal az arcnak. *Partium* 17: Õsz. 2008. 69–71.

Vofkori Mária

1. Kettõs tükörben egy helytörténeti sorozatról. *NyJAMÉ* XLIX. 2007. 499–506. (Társszerzõ: Antall István)

2. „Kastély a város felett”. *NyJAMÉ* L. 2008. 593–598.
3. Egy kelet-európai Torontóban. Esszék, jegyzetek. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2008. 124 p.
4. Élettér I. Érzelmes elbocsátás (versek). *Bárka* XVI: 2. 2008. 48–49.
5. A sziget – röviden és hosszan (versek). *Bárka* XVI: 5. 2008. 23–24.
6. A hosszú vers (vers). *Látó* 19: 12. 2008. 25.
7. „Rám osztották”. In: Önzetlen pulpitus. Írások Dávid Gyula nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Demény Péter. EMKE – Mentor Kiadó, Kolozsvár – Marosvásárhely 2008. 67–72.

Összeállította: RICZU Éva

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H–4401 Pf.57.
e-mail: corason@freemail.hu

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Abrud	Abrudbánya(R)
Abrudbánya	Abrud (R)
Acâs	Ákos (R)
Aiud	Nagyenyed (R)
Ákos	Acâs (R)
Alba Iulia	Gyulafehérvár (R)
Alsókocsuba	Cociuba Mare (R)
Alsószopor	Supuru de Jos (R)
Andrid	Érendréd (R)
Arad	Arad (R)
Aranyosmeggyes	Medieºu Aurit (R)
Baèka Topola	Bácstopolya (S)
Bácstopolya	Baèka Topola (S)
Baia Mare	Nagybánya (R)
Banská Bystrica	Besztercebánya (Sl)
Bányavölgy	Duplín (Sl)
Barca	Bárca (Sl)
Bárca	Barca (Sl)
Batler (Betlér)	Betliar (Sl)
Bécsújhely	Wiener Neustadt (A)
Bere	Berea (R)
Berea	Bere (R)
Beregszász	Berehovo (U)
Berehovo	Beregszász (U)
Berettyószéplak	Suplacul de Barcãu (R)
Berveni	Börvely (R)
Besztercebánya	Banská Bystrica (Sl)
Betliar	Batler (Betlér) (Sl)
Bicaz	Bikácfalva (R)
Bihar	Biharea (R)
Bihardiószeg	Diosig (R)
Biharea	Bihar (R)
Biharfélegyháza	Roºiori (R)
Bikácfalva	Bicaz (R)
Bocicoiu Mare	Nagybocskó (R)
Bodoló	Budulov (Sl)
Borosjenõ	Ineu (R)
Börvely	Berveni (R)
Bozita	Buzitka (Sl)
Bozók	Bzovík (Sl)
Braºov	Brassó (R)
Brassó	Braºov (R)
Brezno	Breznóbánya (Sl)
Breznóbánya	Brezno (Sl)
Budulov	Bodoló (Sl)
Buzitka	Bozita (Sl)
Bzovík	Bozók (Sl)
Èakovec	Csáktornya (Sl)
Cãmin	Kálmánd (R)
Cãpleni	Kaplony (R)
Caransebeº	Karánsebes (R)
Carei	Nagykároly (R)
Caºin	Kászon (R)
Èeèejovce	Csécs (Sl)
Cehãluþ	Magyarcsaholy (R)
Cehei	Somlyócsehi (R)
Chereuºa	Érkõrös (R)
Cheþ	Magyarkéc (R)
Chiribiº	Terebes (R)
Ciucsîngeorgiu	Csíkszentgyörgy (R)
Ciumeºti	Csomaköz (R)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (R)
Cociuba Mare	Alsókocsuba (R)
Crasna	Kraszna (R)
Curtuiuºeni	Érkörtvélyes (R)
Csáktornya	Èakovec (Sl)
Csanálos	Urziceni (R)
Csap	Csop (U)
Csécs	Èeèejovce (Sl)
Csíkszentgyörgy	Ciucsîngeorgiu (R)
Csíkszentmiklós	Nicoleºti (R)
Csíkszereda	Miercurea Ciuc (R)
Csomaköz	Ciumeºti (R)
Csománfalva	Csumaljovo (U)
Csop	Csap (U)
Csumaljovo	Csománfalva (U)
Darva	Kolodnoje (U)
Dindeºti	Érdengeleg (R)

Diosig	Bihardiószeg (R)
Doh	Doh (R)
Draskócz	Dražkovce (Sl)
Dražkovce	Draskócz (Sl)
Dunajská Streda	Dunaszerdahely (Sl)
Dunaszerdahely	Dunajská Streda (Sl)
Duplín	Bányavölgy (Sl)
Eperjes	Prešov (Sl)
Érdengeleg	Dindeºti (R)
Érendréd	Andrid (R)
Érhatvan	Hotoan (R)
Érkõrös	Chereuºa (R)
Érkörtvélyes	Curtuiuºeni (R)
Érmihályfalva	Valea lui Mihai (R)
Értarcsa	Tarcea (R)
Felsõszeli	Horné Saliby (Sl)
Felsõszõcs	Suciu de Sus (R)
Foieni	Mezõfény (R)
Folkusfalva	Folkušová (Sl)
Folkušová	Folkusfalva (Sl)
Frumuºeni	Szépfalu (R)
Gemer	Gömör (Sl)
Gencs	Ghenci (R)
Ghenci	Gencs (R)
Gilãu	Gyalu (R)
Gilvács	Gilvaci (R)
Gilvaci	Gilvács (R)
Giriºu de Criº	Körösgyéres (R)
Girocuta	Girókuta (R)
Girókuta	Girocutra (R)
Gombás	Hubová (Sl)
Gömör	Gemer (Sl)
Gyalu	Gilãu (R)
Gyulafehérvár	Alba Iulia (R)
Horka	Hôrka (Sl)
Hôrka	Horka (Sl)
Horné Saliby	Felsõszeli (Sl)
Hotoan	Érhatvan (R)
Hubová	Gombás (Sl)
Iaºi	Jászvásár (R)
Ighiu	Magyarigen (R)
Igriþa	Igrice (R)
Igrice	Igriþa (R)
Imper	Kászonimpér / Impérfalva (R)
Impérfalva = Kászonimpér	Imper (R)
Ineu	Borosjenõ (R)
Irina	Iriny (R)
Iriny	Irina (R)
Janík	Jánok (Sl)
Jánok	Janík (Sl)
Jasov	Jászó (Sl)
Jászó	Jasov (Sl)
Jászvásár	Iaºi (R)
Kálmánd	Cãmin (R)
Kaplony	Cãpleni (R)
Karánsebes	Caransebeº (R)
(Nagy)Károly	Carei (R)
Kassa	Košice (Sl)
Kászon	Caºin (R)
Kenéz	Voivozi (R)
Kézdivásárhely	Tîrgu Secuiesc (R)
Kismajtény	Moftinu Mic (R)
Kolodnoje	Darva (U)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (R)
Korpona	Krupina (Sl)
Košice	Kassa (Sl)
Körmöcbánya	Krepina (Sl)
Körösgyéres	Giriºu de Criº (R)
Köröstarján	Tãrian (R)
Kraszna	Crasna (R)
Krasznarécse	Recea (R)
Krepina	Körmöcbánya (Sl)
Krupina	Korpona (Sl)
Kuková	Kükemezõ (Sl)
Kükemezõ	Kuková (Sl)
Léva	Levice (Sl)
Levice	Léva (Sl)
Lipova	Lippa (R)
Lippa	Lipova (R)
Liptovský Trnovec	Tarnóc (Sl)
Lucãceni	Újkálmánd (Börvely) (R)
Lúèka	Tapolylucska (Sl)
Mãgina	Muzsina (R)
Magyarbél	Vel'ký Biel (Sl)
Magyarcsaholy	Cehãluþ(R)
Magyarigen	Ighiu (R)
Magyarkéc	Cheþ(R)
Majád	St. Margarethen (A)
Majcichov	Majtény (Sl)
Majtény	Majcichov (Sl)
Marghita	Margitta (R)
Margine	Széltalló (R)
Margitta	Marghita (R)
Máriaradna	Radna (R)
Medgyes	Mediaº (R)
Mediaº	Medgyes (R)
Medieºu Aurit	Aranyosmeggyes (R)
Meliata	Melléte (Sl)
Melléte	Meliata (Sl)

Mezõfény	Foieni (R)
Mezõterem	Tiream (R)
Miercurea Ciuc	Csíkszereda (R)
(Ér)Mihályfalva	Valea lui Mihai (R)
Mînerãu	Monyoró (R)
Moftinu Mic	Kismajtény (R)
Mónospetri	Petreu (R)
Monyoró	Mînerãu (R)
Mukacsevo	Munkács (U)
Munkács	Mukacsevo (U)
Muráò	Murány (Sl)
Murány	Muráò (Sl)
Muzsina	Mãgina (R)
Nagybánya	Baia Mare (R)
Nagybecskerek	Zrjenjanin (S)
Nagybocskó	Bocicoiu Mare (R)
Nagyenyed	Aiud (R)
Nagykároly	Carei (R)
Nagyszeben	Sibiu (R)
Nagyszombat	Trnava (Cs)
Nagytárkány	Vel'ké Trakany (Sl)
Nagy(Várad)	Oradea (R)
Nãsãud	Naszód (R)
Naszód	Nãsãud (R)
Nicoleºti	Csíkszentmiklós (R)
Nove Szelo	Tiszaújhely (U)
Oradea	Nagyvárad (R)
Otomani	Ottomány (R)
Ottomány	Otomani (R)
Palanca	Palánka (R)
Palánka	Palanca (R)
Peder	Péder (Sl)
Péder	Peder (Sl)
Pericei	Szilágyperecseny (R)
Pete	Petea (R)
Petea	Pete (R)
Petreu	Mónospetri (R)
Pir	Szilágypér (R)
Piºcolt	Piskolt (R)
Piskolt	Piºcolt (R)
Portelek	Portiþa (R)
Portiþa	Portelek (R)
Prešov	Eperjes (Sl)
Pusztaszentmiklós	Sîmnicoarã (R)
Radna	Máriaradna (R)
Recea	Krasznarécse (R)
Rosemberg (ld. Rózsehegy)	Ružomberok (Sl)
Roºiori	Biharfélegyháza (R)
Ružomberok	Rosemberg (ld. Rózsehegy) (Sl)
Sãcueni	Székelyhíd (R)
Saèurov	Szacsúr (Sl)
Sãlaj	Szilágyság (R)
Sanislãu	Szaniszló (R)
Santovka	Szántó (Sl)
Sãrãuad	Tasnádszarvad (R)
Satu Mare	Szatmárnémeti (R)
Senta	Zenta (S)
Sibiu	(Nagy)Szeben (R)
ª imleu Silvaniei	Szilágysomlyó (R)
Sîmnicoarã	Puszta(Szamos)szent-miklós (R)
Slatina-Timiº	Temesszlatina (R)
Smolník	Szomolnok (Sl)
Somlyócsehi	Cehei (R)
Somotor	Szomotor (Sl)
St. Margarethen	Majád (A)
Subcetate	Váralja (R)
Suciu de Sus	Felsõszõcs (R)
Suplacul de Barcãu	Berettyószéplak (R)
Supuru de Jos	Alsószopor (R)
Szabács	Šabac (S)
Szacsúr	Saèurov (Sl)
Szaniszló	Sanislãu (R)
Szántó	Santovka (Sl)
Szatmárnémeti	Satu Mare (R)
(Nagy)Szeben	Sibiu (R)
Székelyhíd	Sãcueni (R)
Széltalló	Margine (R)
Szépfalu	Frumuºeni (R)
Szilágyperecseny	Pericei (R)
Szilágypér	Pir (R)
Szilágyság	Sãlaj (R)
Szilágysomlyó	ª imleu Silvaniei (R)
Szilágyzovány	Zãuan (R)
Szomolnok	Smolník (Sl)
Szomotor	Somotor (Sl)
Sztánfalva	Sztanovo (U)
Sztanovo	Sztánfalva (U)
Szõdi	lásd. Szépfalu
Tapolylucska	Lúèka (Sl)
Tarcea	Értarcsa (R)
Tãrian	Köröstarján (R)
Tarnóc	Liptovský Trnovec (Sl)
Tasnád	Tãºnad (R)
Tãºnad	Tasnád (R)
Tasnádszarvad	Sãrãuad (R)
Tãuþ	Szentmihálykõ (R)
Teiuº	Tövis (R)
Telegd	Tileagd (R)
Temesszlatina	Slatina-Timiº (R)

Temesvár	Timiºoara (R)
Terebes	Chiribiº (R)
Tileagd	Telegd (R)
Timiºoara	Temesvár (R)
Tiream	Mezõterem (R)
Tîrgu Secuiesc	Kézdivásárhely (R)
Tisa	Tiszaveresmart (R)
Tiszaújhely	Nove Szelo (U)
Tiszaveresmart	Tisa (R)
Tomèany	Tomcsány (Sl)
Tomcsány	Tomèany (Sl)
Tomkaháza	lásd Tomcsány!
Torda	Turda (R)
Torna	Turna nad Bodvou (Sl)
Tövis	Teiuº (R)
Trenèín	Trencsény (Sl)
Trencsény	Trenèín (Sl)
Trnava	Nagyszombat (Cs)
Turda	Torda (R)
Turna nad Bodvou	Torna (Sl)
Uglya	Uhlja (U)
Uhlja	Uglya (U)
Újkálmánd (Börvely)	Lucãceni (R)
Újnémet	Unimat (R)
Unimat	Újnémet (R)
Urziceni	Csanálos (R)
Valea lui Mihai	Érmihályfalva (R)
Váralja	Subcetate (R)
Varannó	Varanov (Sl)
Varanov	Varannó (Sl)
Vasad	Vãºad (R)
Vãºad	Vasad (R)
Vel'ké Trakany	Nagytárkány (Sl)
Vel'ký Biel	Magyarbél (Sl)
Verebély	Vráble (Sl)
Voivozi	Kenéz (R)
Vráble	Verebély (Sl)
Wiener Neustadt	Bécsújhely (A)
Zãuan	Szilágyzovány (R)
Želovce	Zsély (Sl)
Zemun	Zimony (S)
Zenta	Senta (S)
Zimony	Zemun (S)
Zrjenjanin	Nagybecskerek (S)
Zsély	Želovce (Sl)

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

Acta Academiae Paedagogicae Agriensis	Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Eszterházy Károly Fõiskola, Eger
Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis	Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis, Nyíregyháza
ActaAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Biologica Szegediensis	Acta Biologica Szegediensis, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
Acta Siculica	Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy
Acta Zoologica Hungarica	Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Aetas	Aetas. Történettudományi folyóirat, Szeged
Agria	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJMK	Az Arany János Múzeum Közleményei, Nagykõrös
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
AMP	Acta Musei Porolissensis, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artã, Zalãu
AnthrHung	Anthropologia Hungarica, Budapest
AnthrK	Anthropológiai Közlemények, Budapest
Anthropologie	Anthropologie. International Journal of the Science of Man, Brno
Anthropologischer Anzeiger	Anthropologischer Anzeiger, Stuttgart
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítõ, Budapest
ArchHung	Archeologica Hungarica, Budapest
Arrabona	Arrabona. A Gyõri Xántus János Múzeum Évkönyve, Gyõr
Ars	Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Mûvészettörténeti Kutatócsoportjának Közleményei, Budapest
Átm	átmérõ
Bárka	Bárka, Békéscsaba
Bibliotheca Thracologica	Bibliotheca Thracologica, Bucureşti

BIM	Báthori István Múzeum, Nyírbátor
BUKSZ	Budapesti Könyvszemle, Budapest
Carpica	Carpica, Bacău
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Crisia	Crisia, Oradea
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét
Dacia	Dacia. Revue d'arcéologie et d'histoire ancienne, Bucure^{o}ti
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár / Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetébõl, Szeged
Dunántúli dolg	Dunántúli dolgozatok. Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Életünk	Életünk, Szombathely
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
Erdélyi Múzeum	Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadványa, Kolozsvár
Erdélyi Tudományos Füzetek	Erdélyi Tudományos füzetek. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár
Ethn.	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, Budapest
FA	Folia Archaeologica, Budapest
Filológiai Közlöny	Filológiai Közlöny. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Bizottságának folyóirata, Budapest
A Földgömb	A Földgömb. Magyar Földrajzi Társaság folyóirata, Budapest
H	hossz
Hadtörténelmi Közlemények	Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata, Budapest
HBMMK	A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei, Debrecen
História	História. Történelmi folyóirat, Budapest
Hitel	Hitel. Irodalmi, mûvészeti és társadalmi folyóirat, Budapest
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
Humanbiologia Budapestiensis	Humanbiologia Budapestiensis. Embertani Tanszék, Budapest
Human Biology	Human Biology. The International Journal of Population Biology and Genetics, Wayne State University Press
Human Evolution	Journal of Human Evolution, Elsevier, B. V. Bruxelles
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest
JAM	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMK	A Jósa András Múzeum Kiadványai, Nyíregyháza
JATE	József Attila Tudományegyetem, Szeged
Journal of Paleopathology	Journal of Paleopathology, Bradford
Katholikus Szemle	Katholikus Szemle. A Szent István Társulat tudományos folyóirata, Budapest
Kisvárdai Lapok	Kisvárdai Lapok. Társadalmi és közgazdasági hetilap, Kisvárda
Kisvárda és Vidéke	Kisvárda és Vidéke. Társadalmi, közmûvelõdési és szépirodalmi hetilap, Kisvárda

KMo	Kelet-Magyarország, Nyíregyháza
Kór-házunk	Kór-házunk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Jósa András Oktató Kórháza, Nyíregyháza
Könyvtári kis Híradó	A Könyvtári kis Híradó. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei könyvtárak lapja, Nyíregyháza
Könyvtári levelezõ/lap	Könyvtári levelezõ/lap. Informatikai és Könyvtári Szövetség, Budapest
Közlemények	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
Látó	Látó, Marosvásárhely
Levéltári Közlemények	Levéltári Közlemények. Magyar Országos Levéltár, Budapest
m	magasság
Magyar Hírlap	Magyar Hírlap, polgári közéleti napilap, Budapest
Magyar Könyvszemle	Magyar Könyvszemle. Könyv- és sajtótörténeti folyóirat, Budapest
Marmatia	Marmatia. A Nagybányai Múzeum Évkönyve, Nagybánya
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ–StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MHKÁS	Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei, Budapest
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MOL DL	Magyar Országos Levéltár – Diplomatikai levéltár, Budapest
MT	Magyar Tudomány, Budapest
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
MTA-RI	Magyar Tudományos Akadémia – Régészeti Intézet, Budapest
MTA-SZAB	Magyar Tudományos Akadémia, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete, Nyíregyháza
MúkuCsom	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
MúzeumPont	Múzeumpont. Észak-alföldi múzeumturisztikai lap, Túrkevei Kulturális Egyesület, Finta Múzeumért Alapítvány, Túrkeve
Mûsorkalauz	Mûsorkalauz, Nyíregyháza
Mûvészettörténeti Értesítõ	Mûvészettörténeti Értesítõ, Budapest
MVV	Magyar Vármegyék és Városok, Budapest
Nagykállói Hírmondó	Nagykállói Hírmondó. Nagykálló város polgárainak és önkormányzatának lapja, Nagykálló
Néprajzi Hírek	Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója, Budapest
NumKözl	Numizmatikai Közlöny, Budapest
Nyíregyházi Hétfõi Hírlap	Nyíregyházi Hétfõi Hírlap. Városi és megyei érdekû közlöny, Nyíregyháza
Nyírvidék	Nyírvidék (Szabolcsi Hírlap). Társadalmi hetilap, Nyíregyháza
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
Ország–Világ	Ország–Világ. Szépirodalmi és ismeretterjesztõ képes hetilap, Budapest
OSzK Évkönyve	Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, Budapest
Partium	Partium. Irodalmi, mûvészeti folyóirat. Partium Irodalmi Társaság, Kelet-magyarországi Szabadelvû Protestáns Kör, Vásárosnamény

PBF	Prähistorische Bronzefunde, München/Stuttgart
PedM	Pedagógiai Mûhely, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin
RF	Régészeti Füzetek, Budapest
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon [Archaeological Investigations in Hungary], Budapest
SCIVA	Studii °i Cercetãri de Istorie Veche (°i Arheologie), Bucure°ti
SolvArch	Slovenská Archeológia, Bratislava
StCom Satu-Mare	Satu Mare. Studii °i comunicãri, Satu Mare
StudCom	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból, Szentendre
Studia Caroliensia	Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata, Budapest
Studia Folkloristica et Ethnographica	Studia Folkloristica et Ethnographica, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
Studia Turco-Hungarica	Studia Turco-Hungarica, Budapest
Studii °i Comunicãri	Studii °i comunicãri de istorie a civilizatiei populare din România, Sibiu
sz	szélesség
Szabolcs	Szabolcs. Politikai lap, Nyíregyháza
Századok	Századok, Budapest
Szókimondó	Szókimondó. Hajdúszoboszló kulturális havi folyóirata, Hajdúszoboszló
SzSzBLÉ	Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza
SzSzBML	Szabolcs-Szatmár-Beregi Megyei Levéltár, Nyíregyháza
SzSzBSz	Szabocs-Szatmár-Beregi Szemle, Nyíregyháza
Téglási Krónika	Téglási Krónika. Téglás havonként megjelenõ városi hírlapja, Téglás
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Academia Românã, Bucure°ti
Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei	A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei, Debrecen
Új Tükör	Új Tükör. Kulturális, képes hetilap, Budapest
V	vastagság
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
Városvédõ Híradó	Városvédõ Híradó, Nyíregyháza
Vasárnapi Kelet	Vasárnapi Kelet. Inform Média Kft., Nyíregyháza
Védõnõ	Védõnõ. Magyar Védõnõk Egyesülete, Budapest
VP	Východoslovenský Pravek, Košice